1059 | 35

Mişcări culturale şi literare

la

Romînii din stînga Dunării

în

rĕstîmpul de la 1504—1714.

B 78887

(*Frîntură din cursul manuscris asupra istoriei limbii şi literăturii romîneşti*)

de

Dr. I. G. Sbiera,
Profesor universitar.

CERNĂUŢ.

Tipografiea luĭ R. Eckhardt.
1897.

Cota 25136
Inventar 29025

R55

B.C.U. Bucuresti
C29025

SPRE ȘTIINȚĂ.

Cînd am început a prelege asupra istorieĭ limbiĭ și literăturiĭ romînești, maĭ întîĭŭ la gimnasiul superior din Cernăuț dela 1861—1871 și apoĭ din 1875 încoace la universitatea de acoleá, nu esistaŭ manuale pentru acest obĭept de învĕțătură. Am fost decĭ necesitat să'mĭ croĭesc însu'mĭ un sistem propriŭ. Acest sistem 'l-am păstrat pînă astădĭ, dar' conținutul luĭ a fost necontenit modificat după cunoștințile ce 'mi le adunam și după progresele ce se făceaŭ în această ramură de învĕțătură. Toată istoriea limbiĭ și literăturiĭ romînești, dela urdirea poporuluĭ romîn încoace, am împărțit'o în maĭ multe rĕstîmpurĭ pe temeĭul unor eveneminte carĭ tot schimbaŭ întru cîtva cursul desvoltăriĭ. La fiecare rĕstîmp am vorbit maĭ întîĭŭ despre mișcările politice soțiale, apoĭ despre cele bisericești, maĭ departe despre cele culturale, și în fine despre cele literare. Decĭ scrierea de față se presîntă ca o frîntură nu numaĭ dintr'un sistem întreg, dar' chĭar și dintr'un rĕstîmp anumit din el, din cel mărginit între anul 1504 și 1714. Se înțelege de sine că această scriere ar face altă împresiune, dacă ar fĭ fost publicată dimpreună cu celealalte părțĭ contimporene și anterioare. La stăruința și îndemnarea unora din foștiĭ mieĭ auditorĭ universitarĭ m'am decis să public deocamdată atîta. Aș fĭ prea fericit dacă, cu ajutoriul luĭ Dumnedeŭ și cu sucursul oamenilor bunĭ, m'aș vedé în plăcuta posițiune să public și rĕmășița! Pînă atuncĭ, pleacă, dragă scriere, de'țĭ ocupă și tu printre semenele tale locul ce vor binevoĭ să 'țĭ'l acoarde!

Amabiliĭ cititorĭ sînt rugațĭ să binevoĭască a corege cu blîndeață erorile de tiparĭŭ scăpate din vedere, dintre carĭ unele maĭ remarcabile sînt notate la urmă.

Cernăuț, 21. Optomvre 1897.

Dr. I. G. Sbiera.

Tabla materiilor.

A. Mişcărĭ culturale dela 1504—1714.

pg.

§ 1. Înstitutele de cultură 3
§ 2. Caracterul culturiĭ 6
§ 3. Neputința oficialităţiĭ şi culturalităţiĭ graĭuluĭ romînesc pînă în rĕstîmpul acesta 8
§ 4. Causele întroduceriĭ graĭuluĭ romînesc ca oficial în biserică şi stat . . 9
§ 5. Doveḑĭ de folosirea graĭuluĭ romînesc ca graĭŭ oficial 14
§ 6. Graĭul romînesc n'a fost decretat ca oficial 19
§ 7. Partida obscurantismuluĭ şi a păstrăriĭ celor apucate 24
§ 8. Arta tipografică la Romînĭ 26

B. Mişcărĭ literare dela 1504—1714.

§ 9. Cîteva semne caracteristice 31

I. Terenul teologic.

§ 10. Considerărĭ generale 31
§ 11. Întorsurĭ biblice din Testamentul Noŭ 34
a) Ediţiunĭ de Evangeliĭ 34
1. Evangelierĭul Coresi, Braşov 1560—61 34
2. Evangelierĭul luĭ Radul din Mănicestĭ, 1574 35
3. Evangelierĭŭ slovenesc-romînesc dintre 1545 şi 1579 35
4. Evangelierĭul manuscris între 1660 şi 1675 37
5. Evangelierĭul slovenesc-romînesc din 1677 37
6. Evangelierĭul din Bucureştĭ 1682 37
7. Evangelierĭŭ elinesc-romînesc, Bucureştĭ, 1693 38
8. Evangelie, Sneagov, 1697 38
9. Evangeliĭ sînguratice 38
b) Ediţiunĭ din scrierile Apostolilor 38
1. Pracsiul Apostolilor, tipărit între 1560 şi 1564 38
2. Apostolul, manuscris slovenesc-romînesc din 1646 40
3. Apostolul, manuscris slovenesc-romînesc din 1652 40
4. Apostolul tipărit în Bucureştĭ, 1683 41
5. Apostolul din Bucureştĭ, 1688 41
6. Apostolul din Buzăŭ, 1704 41
c) Apocalipsa 42
d) Testamentul Noŭ, întreg 42
1. Noul Testament, publicat în Govora, 1642 42
2. Testamentul Noŭ din Alba-Juliea, 1648 42
3. Testamentul Noŭ, Bucureştĭ, 1703 44
§ 12. Întorsurĭ biblice din Testamentul Vechĭŭ 45
1. Psaltirea 45
a) Psaltirea Coresiană din Braşov 1560, 1568 şi 1570 . . . 45
b) Psaltirea Coresiană, Tîrgovişstea, 1567 46
c) Psaltirea Racoţiană, Alba-Juliea, 1651 48
d) Psaltirea Dosofteĭană în viersurĭ, Uniev, 1673 48
e) Psaltirea Dosofteĭana în prosă, 1680 50

pg.

f) Psaltire, București, 1694 50
g) Psaltirea cu tîlc a dascălului Alesandru, 1697 50
h) Psaltirea vĭersificată a luĭ Vischi Ianoș din 1697 . . . 51
i) Psaltirea vĭersificată a luĭ Toader I. Corbea, 1710 . . . 51
2. O frîntură din Levitic, cam de pe la 1560 51
3. Paliea, tipărită la Orăștiea în 1582 52
§ 13. Bibliea întreagă 53
1. Sînta Scriptură dintre 1613 și 1629 53
2. Bibliea luĭ Niculaĭŭ Milescu, între 1660 și 1664 53
3. Bibliea Bucureștĭană din 1688 53
§ 14. Scrierĭ edificative 55
a) Predicĭ 57
1. Tălcul Evangheliilor, cam din 1564 57
2. Evanghelie cu învĕțătură, Brașov, 1580—1581 59
3. Treĭ predicĭ, scrise de popa Grigoriŭ din Măhacĭŭ, între 1600 și 1619 60
4. Cuvînt pentru curățire, scris înnăinte de 1618 60
5. Predicĭ pentru sărbătorĭ marĭ, cam din 1632 61
6. Mărgărit, tipărit în Alba-Juliea, 1641 61
7. Evangeliea învĕțătoare, Govora, 1642 61
8. Carte de predicĭ 62
9. Învĕțăturĭ preste toate ḑilele, Cîmpul-lung, 1642 62
10. Carte românească de învĕțătură, Iașĭ, 1643 63
11. Evangeliea învĕțătoare, din Mănăstirea Deal, 1644 63
12. Ion Scărariul, trădus de Ghenadie, în Govora, 1665 64
13. Chĭeĭea înțelesuluĭ, București, 1678 64
14. Sicriĭul de aur, Sassebeș, 1683 65
15. Mărgăritare, București, 1691 65
16. O predică, 1692 66
17. Chiriacodromion, Alba-Juliea, 1699 66
18. Predicile mitropolituluĭ Antim Ivireanul, între 1709 și 1716 . . 66
b) Cărțĭ de învĕțătură religioasă morală, privată 67
1. Darovanie saŭ Floarea darurilor, 1620. 68
2. Albina, între 1683 și 1686 68
3. Cărare spre fapte bune, Alba-Juliea, 1685 69
4. Mîntuirea păcătoșilor, 1692 69
5. Învĕțăturĭ creștinești, Sneagov, 1700 69
6. Floarea darurilor, Sneagov. 1700 70
7. Pilde filosofești, Tîrgoviștea, 1713 70
8. Cugetărĭ în oara morțiĭ, cam din 1550 70
9. Învĕțăturĭ alese 70
10. Virtuțĭ și rĕutățĭ 70
11. Poveste de pildă 70
c) Rugăcĭunĭ 71
1. Din Tălcul Evangheliilor, cam din 1564 71
2. Din Evangheliea cu învĕțăturĭ, din 1580–81 71
3. Tatăl nostru 71
4. Credul, din 1569 71
5. Psaltirea 72
6. Paraclisul luĭ Rafail Dragomirneanul, din 1661 72
7. Acaftistul mitropolituluĭ Dosofteĭŭ, din 1673 72

pg.
8. Orologiul saŭ Ceaslovul 73
9. Paraclis, Rîmnic, 1706 73
10. Molitve 73
d) Vieți de sînți 73
1. Vieața patriarhuluĭ Nifon, cam din 1517 73
2. Vieața sîntuluĭ Grigoriŭ Decapolitul, cam din 1632 74
3. Varlaam și Iosaf, de Udriștea Năsturel, din 1648 74
4. Prologul, adecă Viețile sfinților, 1675 74
5. Vieața Svinților, de Dosofteĭŭ, Iași, 1682 75
6. Povestea la 40 de mucenicĭ, Bălgrad, 1689 75
7. Jitiea părinteluĭ Vasilie 75
8. Vieața preacuviosuluĭ Nifon, de ĭerom. Ananiea, din 1691 . . 75
9. Viețile pustnicilor și săhastrilor cuvioși, 1692 75
10. Minunile Maĭcĭĭ Domnuluĭ, 1692 75
11. Vadeniile Maĭcĭĭ Preacurate 76
12. Doaŭĕsprădece visurĭ ale luĭ Mamer 76
13. Vieața sîntuluĭ Sava, din 1705 76
e) Scrierĭ apocrife 76
1. Apocalipsul luĭ Paul, cam din 1550 76
2. Minunile sfîntuluĭ Sisin, cam din 1550 77
3. Călătoriea Maĭcĭĭ Domnuluĭ la Ĭad, cam din 1580 77
4. Legenda sînteĭ Vinerĭ, cam din 1580 78
5. Legenda luĭ Avraam, cam din 1600 79
6. Legenda Duminicĭĭ, cam din 1600 80
7. Povestea luĭ Adam și a Evei, cam din 1600—1625 80
8. Legenda despre Lemnul Crucĭĭ, cam din 1600—1625 82
9. Prorociea Savileĭ, cam din 1600—1625 82
10. Scrisoarea luĭ Pilat cătră Cesar, cam din 1600—1625 . . . 82
11. Hecsaimeron, cam din 1600—1625 83
f) Scrierĭ polemice, 1668 83
§ 15. Scrierĭ liturgice 83
1. Molitvenic 84
a) Molitvenic romînesc, din 1564 84
b) Molitvelnic, înnăinte de 1633 85
c) Molitvelnic, dintre 1660 și 1675 85
d) Molitvenic mic, de Dosofteĭŭ, din 1674 86
e) Molitfelnic mare, de Dosofteĭŭ, Iași, 1681—1683 . . . 86
f) Molităvnicul popiĭ Ion din Vinț, Alba-Julie, 1689 . . . 87
g) Molitevnic, Buzăŭ, 1699 87
h) Molitvenic, Buzăŭ, 1701 87
i) Molitevnic, Rîmnic, 1706 88
j) Molitvenic, Tîrgoviște, 1713 88
2. Liturgieriul 88
a) Liturgieriul cam din 1620—1630 88
b) Liturghiea, Iași, 1679 88
c) Liturgie slovenească-romînească, Bucureștĭ, 1680 . . . 89
d) A dumnedeeștiĭ Liturgiĭ tălcuire, Iași, 1697 89
e) Liturgie romînească, Tîrgoviște, 1697 89
f) Liturgie romînească, Rîmnic, 1698 90
g) Liturgieriŭ, manuscris din 1699 90
h) Liturgie sîrbească-grecească-romînească 90

pg.

i) Liturgie 90
k) Liturgie, Buzău, 1702 90
l) Liturgie, Tîrgoviște, 1713 90
3. Octoihul saŭ Optvocerĭul 91
a) Octoihul din 1649 91
b) Octoihul din 1681—1683 91
c) Anghilestul pe 8 glasurĭ, 1685 91
d) Octoih, înnăinte de 1699 91
e) Octoih din 1708 91
f) Octoih, Tîrgoviște, 1712 91
4. Parimierĭul 92
a) Parimiile preste an, 1682 92
5. Orologĭul saŭ Ceaslovul 92
a) Ceaslov, cam din 1685 92
b) Ceasloveț, Bălgrad, 1686—1687 93
c) Ceaslovul din Sibiiŭ, 1696 93
6. Diaconarĭul 93
a) Rînduĭala diaconstvelor, Alba-Juliea 93
7. Triodul, saŭ Tricîntul 94
a) Triod în 1649 94
b) Triod din 1683 94
c) Triod din 1694 94
d) Triod, în Buzăŭ, 1697 94
e) Triodion, Buzăŭ, 1700 94
f) Tristiere, din secolul al 17-le 95
8. Penticostarĭul 95
a) Penticostarĭul dascălului Alesandru, din 1694 95
b) Penticostarĭŭ, în Buzăŭ, 1701 96
9. Orînduĭala slujbeĭ s î. Constantin și Ileana 96
10. Mineĭul 96
a) Mineĭul din Buzăŭ, 1698 96
b) Mineĭŭ, 1706 97
c) Mineĭŭ cu Octoih, 1706 97
11. Catavasierĭul 97
a) Catavasiile dela Buna Vestire 97
b) Catavasierĭŭ, București, 1700 97
c) Catavasierĭŭ, Tîrgoviște, 1714 97
12. Antologhion saŭ Floarea cuvintelor 97
a) Antologhion s. Floarea cuvintelor, Rîmnic, 1705 . . . 98
13. Evangelierĭul s. Evangeliea 98
14. Apostolul 98
15. Psaltirea 98
16. Pashaliea filosofuluĭ Damaschin 98
§ 16. Scrierĭ dogmatice și didactice 98
1. Catehism romînesc din 1544 99
2 Catehismul luĭ Luther, Brașov, 1559 100
3. Întrebare creștinească, scrisă în 1607 109
4. Catehismul creștinesc, Alba-Juliea, 1640 103
5. Șepte Taĭne, Iași 1644 103
6. Rĕspunsure, Iași, 1645 105

pg.
7. Catehism, Alba-Juliea, 1648 106
8 Scutul Catehismuluĭ, Alba-Juliea, 1656 106
9. Catehism, Roma, 1677 106
10. Pravoslavnica Mărturisire, Buzău, 1691 107
11. Carte asupra desbinăriĭ papistaşilor, Sneagov, 1699 . . . 107
12. Pînea pruncilor, Alba-Juliea, 1702 108
13. Învĕţătură despre şepte Taĭne, Buzău, 1702 108
14. Învĕţătură bisericească, de Antim Ivireanul, Bucureştĭ, 1710 . . 108
§ 17. Scrieri de drept canonic 109
Începuturĭ de o literătură canonică romînească 110
1. Pravila sfinţilor Părinţi 318 111
2. Regulămînt mănăstiresc, Iaşĭ, 1626 111
3. Tocmală bisericească, 1627 111
4. Pravilă aleasă, de Eustratiŭ logofĕtul, 1632 112
5. Pravila mica din Govora, 1640 113
Descrierea 113
Provenienţa testuluĭ romînesc 113
Autorul trăduceriĭ Pravileĭ 117
Mijlocitoriĭ trăduciriĭ şi aĭ tipăririĭ 120
Timpul trăduceriĭ şi al tipăririĭ 120
Probabilul trăducătoriŭ al textuluĭ slovenesc 124
Scopul publicăriĭ 125
Valoarea Direptătoriuluĭ de lege govorean 126
Acurăteaţa trăduceriĭ 127
6. Îndreptarea legiĭ, Tîrgovişte, 1652 129
7. Aşĕdĕminte bisericeştĭ, din 1675 130
8. Cartea legilor, din 1680 130
9. Capete de poruncă, Tîrgovişte, 1714 131
§ 18. Scriitoriĭ bisericeştĭ, între 1504 şi 1714 131

II. Terenul lumesc 150
§ 19. Causele puţinelor scrieri din literatura lumescă 150
§ 20. Împulsuri pentru o literătură lumeană şi caracterul eĭ 153

A. Ramura ştiinţifică 156
§ 21. Conceputul şi caracteristica eĭ 156
§ 22. Scrieri istorice şi caracteristica lor 156
§ 23. Scrieri istorice dela al doile descălecat 159
a) în graĭuri străine 160
1. Vieaţa luĭ Neagoe Basarabul, scrisă între 1517 şi 1521 . . . 160
2. Anuarĭul dela Bistriţa, cam din 1506—1526 162
3. Anuarĭul dela Slatina, 1527 162
4. Cronica episcopuluĭ Macariŭ, c. 1542 163
5. Cronica eguměnuluĭ Eftimiŭ, pînă în 1553 164
6. Letopiseţ sîrbesc, între 1563 şi 1583 165
7. Letopiseţ moldovenesc pînă în 1654 165
8. Cronica moldopolonă din 1566 166
b) Romîneşte 167
1. Vieaţa luĭ Mihaĭŭ Viteazul, 1593—1601 168
2. Letopiseţul saŭ Anuarĭul luĭ Urechĭe, 1646 168

pg.

3. Anuariul Moldoviĭ, de Miron Costin, Iași, 1677 174
4. Izvodul luĭ Tudosiŭ, Dubăŭ, c. 1696 175
5. Izvodul luĭ Vasiliŭ Damian 176
6. Cronica atribuită luĭ Niculaĭŭ Costin, 1712 176
7. Cronica luĭ Acsenti Uricariul 177
8. Cronica Racovițană s. Niculaĭŭ Mustea 177
9. Cronica luĭ Alesandru Amiras, 1716—1733 182
10. Cronica Cantacuzineană, c. 1664—1688 185
Analisa cronicieĭ 186
Numirea cronicieĭ 190
Timpul compilăriĭ 192
Autorul probabil 193
11. Istoriea vieții luĭ Constantin Brîncovanul, de Radul Greceanul, 1688—1707 195
Alte scrieri istorice atribuite luĭ Radul Greceanul, pe nedreptul și pe nesigur 196
12. Cronica atribuită luĭ Constantin Căpitanul 200
Cuprinsul și împărțala eĭ 200
Izvoarele cronicieĭ 201
Tendința cronicieĭ 202
Indiciĭ asupra autoruluĭ 204
Timpul compuneriĭ 205
13. Istoriea Țăriĭ Romînești dela anul 1689 încoace 206
14. Istoriea Țăriĭ Romînești, de Radul Popescul 207
Cronica luĭ Radul Popescul, contrară Cantacuzineștilor . . 207
Cronica luĭ Radul Popescul, stîngaciŭ combinată cu a luĭ Radul Greceanul 208
Cronica luĭ Radul Popescul, defectuoasă la început . . . 209
Cronica luĭ Radul Popescul, în răport cu altele . . . 210
Istoriea Bălăcenească 211
Radul Popescul autor al uneĭ cronicĭ a Ț. R. dela 1290 1728 215
Timpul compuneriĭ 217
Valoarea cronicieĭ 218
§ 24. Scrieri istorice dela întîiul descălecat 220
1. Cartea pentrn descălecatul dintîiŭ, de Miron Costin, 1684 . . 220
Descrierea Țăriĭ Moldovenești și Muntenești 321
Cronica țărilor: Moldoviĭ și Muntenieĭ 222
2. Istoriea Țăriĭ Romînești dintru început, între 1668 și 1678 . . 222
Autorul cronicieĭ 224
Timpul compuneriĭ 225
Îndemnul la scris; izvoarele și tendința cronicieĭ . . . 227
Letopisețul Țăriĭ Romînești și al țăriĭ Moldoviĭ, c. 1650—1675 227
3. Cartea pentru descălecatul dintîiŭ, de Niculaĭŭ Costin, 1712 . . 228
4. Hronicul vechimiĭ Romanomoldovlahieĭ, de Dumitru Cantemir 1719—1723 231
Causa compuneriĭ 232
Timpul compuneriĭ în lătinește 232
Timpul trăduceriĭ în romînește 234
Planul primitiv al Hroniculuĭ, și tendința luĭ 236
Răspîndirea și înrîurința Hroniculuĭ 237

pg.
Întîmplările Cantacuzineștilor și ale Brîncovenilor, 1717 . . 239
Genealogiea boĭerimiĭ moldovenești, 1718 239
Vieața luĭ Constantin Cantemir 240
§ 25. Scrieri de istorie universală, și particulară străină 240
1. Cronică sîrbomoldovenească 240
2. Cronica luĭ Mihaĭŭ Mocsa 240
Cuprinsul croniciĭ 241
Valoarea croniciĭ 242
Autorul croniciĭ. Îndem la compusul eĭ 243
3. Cronica luĭ Petru Danovicĭŭ, 1636 244
Cronica mitropolituluĭ Doroteĭŭ, Veneția, 1630 . . . 245
Copiea luĭ Ion Buburuzăĭ din Brașov 245
Strîngere noaŭă, copie de Pavel Stefănescul 245
Hronograf manuscris, din Buzăŭ, 1638 246
Letopiseț dela zidirea lumiĭ, scris în 1636 247
Hronograf 247
4. Vasiliologul, saŭ Carte despre împărați 248
5. Cronica luĭ Gĭorgĭŭ Brancovicĭŭ, c. 1686—1690 248
Istorie particulară 249
1. Cucerirea Constantinopoliĭ 249
2. Istoriea crăieĭ ungurești 249
3. Istorie particulară rusască 250
4. Rĕsboĭul dela cetatea Becĭuluĭ, 1683 250
5. Istoriea regeluĭ Șvedieĭ, Carol XII 251
6. Istoriea Rusieĭ 251
7. Istoriea curțiĭ aliosmăneștĭ, de D. Cantemor, 1716 . . . 252
Timpul compuneriĭ 253
8. Sistemul religiuniĭ mahomedane, 1722 254
9. Istoriea oștiriĭ asupra Moreeĭ, 1715 254
§ 26. Scrieri geografice 254
1. Geografiea Ardealuluĭ 255
2. Descrierea Țăriĭ Moldovenești și Muntenești 255
3. Cronica Țărilor: Moldoviĭ și Muntenieĭ 255
4. Povestea și tocmeala altor țări ce sînt pe'mpregĭur . . . 255
5. Geografiea Moldoviĭ, 1718 255
6. Regiunile de lîngă marea Caspică 257
7. Călătorie prin Sibiriea pînă la China, 1675 257
8. Descrierea mareluĭ rîŭ Amur 257
9. Descrierea bisericiĭ Sofiea din Constantiniana 257
§ 27. Scrieri juridice 258
1. Pravilă aleasî, 1632 260
2 Carte românească de învĕțătură, Iași, 1646 261
3. Îndreptarea legiĭ cu Dumneḑeŭ, București, 1652 261
4. Catastih de toate rînduĭelele, 1694—1703 261
§ 28. Scrieri limbistice 261
1. Dicționarĭŭ slovenesc-romînesc dintre 1600—1630 262
2. Vocabularĭŭ slovenesc-romînesc, secolul al 16-le 263
3. Dictionarium valachico-latinum, c 1670 263
4. Vocabularĭŭ biblic sîrbesc-romînesc, înnăinte de 1679 . . . 263
5. Vocabularĭŭ slovenesc-romînesc, c. 1673 263

pg.

6. Vocabularĭŭ slovenesc-romînesc, 1670 264
7 Vocabularĭŭ slovenesc-romînesc, 1659 264
8. Vocabularĭŭ slovenesc-romînesc, 1695 264
9. Vocabularĭŭ romînesc, ... 264
10. Lecsicon de ĭerburĭ, slovenesc-romînesc, 1705 264
§ 29. Scrierĭ fllosofice morale 265
1. Învĕţăturile luĭ Neagoe Basarabul, 1512—1521 265
2. Judeţul sufletuluĭ cu trupul 266
3. Compendiolum universae logices institutiones 266
4. Ioannis Baptistae Van Helmont 267
5. Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago 267
6. Loca obscura în Catechisi 267
7. Ceasornicul Domnilor, de Niculaĭŭ Costin, 1712 267
§ 30. Scrierĭ de prevestirĭ. Călindăristica 268
1. Rujdenița s. Nataliţieriul 268
2. Gromovnicul s. Tunetariul 268
3. Trepetnicul s. Tremurariul 268
4. Călindariŭ s. Cărindariŭ 268
Foletul Novel pe 1693 269
Prognostice, pe 1695 269
Călindariŭ pe anul 1701 269
Ţiariul luĭ Constantin Brîncovanul 270

B. Ramura beletristică.

§ 31. Terenul și conceputul eĭ 270
§ 32. Activitatea beletristică și caracteristica eĭ 271
§ 33. Producţiunĭ în literătura poporană, nescrisă 272
Cêntec ostășesc de Ștefan cel Mare 273
Cîntecele luĭ Ștefan celuĭ Mare 213
Cîntecul luĭ Mihaĭŭ Viteazul 274
Radul Calomfirescul 274
Mănăstirea Argeșuluĭ, Meșterul Manole 275
Bogdan Lăpușneanul 275
Baba Novac 275
Radul Șărban 275
Mateĭŭ Basarabul 275
Oprișanul din Stoĭenești 275
Constantin Brîncovanul 275
Gruĭe Grozovanul 276
Mihul Cobiul s. Copilul 276
§ 34. Scrierĭ de beletristică scrisă 276
Ramura prozaică.
1. Alesandriea, 1562–1620 277
2. Varlaam și Ioasaf, 1648 281
3. Archir s. Archirie, c. finea sec. al 17-le 282
4. Isopiea, c. finea sec. al 17-le 283
5. Iliodor 284
6. Istoriea ieroglifică, de Dumitru Cantemir, c. 1700—1709 . . 285
Ramura vĭersuită 286

pg.
1. Vĭersurĭ de mitrop. Moldoviĭ Varlaam, 1643 286
2. Eustratiŭ logofĕtul 287
3. Cîntec la Crăcĭun, înnăinte de 1650 287
4. Psaltirea în viersurĭ, de mitr. Dosofteiŭ, 1673 288
5. Miron Costin 289
6. Mihaĭŭ Halicĭŭ, 1674 293
7. Stihurĭ, de Varlaam, mitrop. Țărĭi Romînești, 1678 . . . 293
8. Radul Greceanul, 1688 293
9. Radul Sărban, 1691 294
10. Șărban Greceanul, 1693 294
11. Psaltirea vĭersificată, de Ion Vischi, 1697 294
12. Cînte ce de Crăcĭum,de Anul Noŭ,de Paresime,de Paștĭ, de Rusaliĭ, 1697 295
13. Antim Ivireanul, 1697 295
14. Ieremie Cacavela, 1697 295
15. Damaschin, 1704 295
16. Psaltirea vĭersificată, de Toader Corbea, 1710 296
17. Plîngerea Moldoviĭ, de Vasiliŭ Damian 296
18. Nestabilitatea lucrurilor 296
§ 35. Scriitorĭ lumeștĭ între 1504 și 1714 297
1. Neagoe Basarabul 297
2. Macariŭ episcopul 298
3. Eutemiŭ ĭeromonahul și eguměnul 298
4. Grigoriŭ Urechĭe 299
5. Petru Danovicĭŭ 300
6. Udristea Năsturel 300
7. Gĭorgĭŭ Brancovicĭŭ 301
8. Miron Costin 301
9. Tudosiŭ Dubăŭ 312
10. Vasiliŭ Damian 313
11. Niculaĭŭ Costin 313
12. Dumitru Cantemir 314
13. Radul Popescul 324
14. Acsenti Uricarĭul 326
15. Marele logofĕt de sub Mihaĭŭ Viteazul 326
16. Ion Romanul 326
17. Ieromonahul Mardariŭ 326
18. Eustratiŭ logofĕtul 326
19. Mihaĭŭ Mocsa 826
20. Radul Greceanul 326
Spre știință I
Tabla materilor III

A. Mișcări culturale dela 1504—1714.

§ 1. Institutele de cultură.

Despre înstitutele de cultură întelectuală literară din rĕstîmpul acesta, despre felĭul și organismul lor, despre științile ce se predară în ele și în ce estensiune, sîntem pînă acum puțin informați. Esistența lor însă nu poate fi trasă la îndoĭală, nicĭ numĕrul lor nu puteá fi mic, dacă băgăm în samă trebuința cea mare și simțită ce o aveá statul și biserica de oameni dacă nu învĕțați, apoĭ cel puțin cărturarĭ. Chĭar producțiunile literare cunoscute din rĕstîmpul acesta încă presupun înstitute de învĕțătură pentru autorĭi lor.

Institutele de învĕțătură din rĕstîmpul acesta seamĕnă să se fi aflat maĭ ales pe la mănăstirĭ și pe la așă numitele biserică domnești de prin orașe și tîrgurĭ, fiindcă numaĭ preutul, cîntărețul bisericiĭ și calugărĭi eraŭ pe aceste timpurĭ bărbațiĭ carĭi se ocupaŭ cu predarea învĕțăturiĭ de carte, de unde vine că pînă în ḑiŭa de astăḑĭ cuvîntul d a s c ă l saŭ învĕțătoriŭ este sinonim cu c î n t ă r e ț la biserică, ĭar' calugărĭi carĭi se ocupaŭ cu școala saŭ cu copiatul cărților se numĭaŭ z i d i t o r ĭ d e l i t e r e (slovustroiteli) saŭ c ă r t u r a r ĭ (knigocitim) după cum se vede din doaŭĕ urice, unul din Tîrgoviște din 29 Septemvre 1512 și altul din Bistrița din 7049 (-1541). [1]) Cumcă pe la mănăstirĭ se învĕță carte, se vede între altele și de acolo, că Vasiliŭ Lupul (1634—1653) poronci ca prin toate mănăstirile cele marĭ să fie primiți călugărĭ grecĭ, carĭi să învețe pre fiiĭ boĭerilor literatura și știința grecească. [2])

Din scrierile și documintele contimpurene ce le cunoaștem pînă acum, știm numaĭ puține localități anumea unde se aflaŭ școale de vre-o însĕmnătate oarecare. Cel maĭ vechiŭ loc este localitatea Rădășenĭ în Moldova, astăḑĭ numaĭ un simplu sat. În școala de aice, ni spun niște urice și tradițiunea, că a învĕțat Ștefan Tomșa, carele, din copil sărac, numaĭ prin talentele sale și prin învĕțătura și activitatea sa, a ajuns să fie chĭar Domn în Moldova. Numele de Ștefan Tomșa 'l-aŭ avut doĭ domnitorĭ, tatăl carele a domnit scurt timp, din Noemvre 1563 cam pînă în Februarie saŭ Mart 1564, și fiĭul, carele a domnit în doaŭĕ rînduri, dela 1611—1616, și dela 1622—1623. Care dintre aceștia a învĕțat în Rădășenĭ, este greŭ de precisat. Orĭ cum s'ar adeverĭ lucrurile în privința aceasta, atîta rĕmîne sigur, că școala esistá acum pe la mijlocul secoluluĭ al 16. [3])

[1]) Hăjdăŭ: Archiva ist t. I. p. 2. pg. 143 și t. I. p. 1. pg. 27. — [2]) Cantemir D.: Descriptio Moldaviae, Bucureștĭ, 1872, pg. 153—154. — [3]) Codrescu T.: Uricariul, t. 5. pg. 261; — Foaĭea pentru minte etc. Brașov 1845, Nr. 21; — Almanacul Călindariuluĭ din Iașĭ pe anul 1850, articului: Stefan Tomșa. — Misail G.: Învĕțătura la Romînĭ în Revista Romînă, Bucureștĭ, 1863, pg. 410; — Xenopol și Erbiceanu: Sărbarea școlară dela Iașĭ, Iașĭ, 1885, pg. 95; — Xenopol A. D.: Istoriea Romînilor. t. 3. Iașĭ, 1896, pg. 491—493.

Tot din secolul al 16-le mai cunoaștem și tîrgul Cotnarîŭ din Moldova ca localitate cu școală. Aice a esistat o școală fundată de Vasiliŭ Iracliŭ Despotul (1561—1563). Aceasta aveá și o bibliotecă; ea erà pusă sub conducerea protestantuluĭ Ion Sommer; aice eraŭ așeḑațĭ profesorĭ eruditĭ; chĭar ginerele luĭ Melanchton, Gaspar Peucer, și profesorul de matematică din Cracoviea, Ioachim Reticul, fură chĭemați ca să ilustrede această școală, dar' aceștĭa nu se presîntarà. Copiiĭ sărac̆ĭ se țineaŭ aice pe spesele statuluĭ. Școala aveà drept scop de a întreține și lăți spiretul reformațiunĭĭ din biserica apuseană atît printre Sașiĭ din Cotnarîŭ cît și printre Romînĭĭ din Moldova, și erà menită să devină un focarîŭ de umanism și de liberă cugetare în resăritul Europeĭ, dar' s'a desfăcut deodată cu căderea fundătorîuluĭ eĭ din domnie și cu omorîrea luĭ, căc̆ĭ Romînĭĭ moldovenĭ vedeaŭ în ea un atac îndreptat încontra religiunĭĭ lor și a datinilor țărĭĭ. [1])

Tot din secolul al 16-le mai cunoaștem și Bucureștiĭ ca loc de școală, dar' școala de aice n'a avut nicĭ o însemnătate deosebită, n'a fost de felĭul celeĭ din Cotnarîŭ, ci ordinară, slavoană-romînească. Esistența eĭ o ateastă niște scriitorĭ de urice domneștĭ în uricele scrise de dînșiĭ. Așà găsim într'un uric din 12 April 1563 dela Petru Șchĭopul (1559—1567) din țara Romînească însemnarea: „Și eŭ Micul care am scris și am învețat în scaunul orașuluĭ Bucureștĭ", ĭar' în alt uric din 22 Iunĭŭ 1581 dela Mihnea II (1577—1583) notița: „Și am scris eŭ Tîurus cel Mic, care am învețat în scaunul Bucureștĭ". [2]) Școala aceasta, dupăce s'aŭ așeḑat profesorĭ grec̆ĭ la ea, s'a desvoltat cu timpul, maĭ ales în ḑilele luĭ Șĕrban Cantacuzinul (1679—1688) și ale luĭ Constantin Brîncoveanul (1688—1714) în școală înnaltă, într'un felĭŭ de academie. [3])

În Tîrgoviște încă a esistat o școală slavoană-romînească; de cînd însă, nu se știe; esistența eĭ însă este certificată pe la anul 1643 într'un raport de visitare canonică, făcut în anul 1643 de Petrus Deodotus cătră Congregațiunea de propaganda fide în Roma. Într'acest raport se esprimă dorința de a așeḑà un profesor de limba latină la școala „Ciriliană", adecă slavoană-romînească din Tîrgoviște.

„Se la sacra Congregatione vorrebbe fare un Maestro della scuola in Targoviscte, questo sarebbe il maggior frutto che si puol fare in quelle parte, perchè li Valacchi, che vogliono studiare latino, vanno in Transilvania fra li heretici, et poi sono inimicissimi alla chiesa Romana; et se fusse una scholla della lingua latina et della Cyrilliana in un loco solo, non haverebbono l'occasione di andare a studiare fra li heretici in Transilvania". [4])

Cea maĭ însemnată școală din rĕstîmpul acesta a fost cea din Iași. Ea a fost întemeĭată de Vasiliŭ Lupul pe la anul 1641 saŭ 1642, ĭar' nu pe la 1644 saŭ 1648 precum pretind unĭĭ, [5]) căc̆ĭ în anul 1643 esistà

[1]) Niculaĭŭ Costin în Letopisețele Moldoveĭ, Iași, 1852, t, 1. Apendice pg. 67; — Șincaĭŭ G.: Cronica Romînilor sub anul 1563; — Pauli Wallaszky: Conspectus Reipublicae Liter. in Ungaria, Budae, 1808, pg. 182; — Wolf Andreas: Beschreibung des Fürstenthums Moldau. 2. Th. Hermannstadt, 1805. pg. 90; — Xenopol A. D.: Istoriea Romînilor. t. 3. Iași, 1890, pg. 74—78 și 84. — [2]) Misail G.: Învețătura la Romînĭ, în Revista Romînă, Bucureștĭ, 1863, pg. 412. — [3]) Xenopol și Erbiceanu: Sărbarea școlară din Iași, 1885, pg. 54—58; — Erbiceanu C.: Cronicariĭ Grec̆ĭ, Bucureștĭ, 1888, pg. XIII—XIV. — [4]) Acta Bulgariae ecclesiastica, collegit . . Fr. Eusebius Fermendziu. Zagrabiae, 1887. pg. 141. Nr. 14. — [5]) Xenopol și Erbiceanu: Sărbarea școlară din Iași, 1885, pg. 54, 97.

acum, precum se vede din raportul din anul 1643 al părinteluĭ Petrus Deodotus, amintit maĭ sus, raport în carele se esprimă dorința ca Congregațiunea de propaganda fide să înființede în mănăstirea franciscană din Băcăŭ o școală de limba lătină și de ciriliană, adecă slăvoană-romînească, precum înființase Vasiliŭ Lupul în mănăstirea sa din Iași.

„Et se questo vescovo (de Moldova) si farà un religioso di s. Francesco de' min. oss. potrà menar seco li religiosi et renovar quel monasterio di Bachovia, et con questo darebbe grandissimo gusto al principe, parchè questo lo ha mosso di levar li beni del monasterio. Et potrebbe fare una scolla in quel monasterio, tanto della lingua latina, quanto della Cyrilliana, comeha fatto il principe nel suo monasterio, et così con processo di tempo con la custodia di Bulgaria et questa si potrebbe fare una provincia della detta regione, et la sacra Congregatione non haverebbe bisogno di mandare e spendere per li missionarii, come spende adesso".[1]) Dacă înterpretăm bine cuvintele luĭ Petrus Deodotus, trebue să dicem ca școala luĭ Vasiliŭ Lupul erà dintru început numaĭ slavonească-romînească, în carea se învĕță însă și lătinește. De un profesor de limba lătinească, Paul Iosif Cozerski, adus din Varșoviea, încă avem știre [2]); ceĭ de limba bulgaro-slavoană eraŭ aduși din Chiev prin mijlocirea mitropolituluĭ Petru Movilă. Dar' acum pe la 1648 găsim la această școală și profesoriĭ de limba grecească și pentru științile greceștĭ. Ba ce este maĭ mult, profesoriĭ greci știură a'și dobîndi preponderanța la această școală așà, încît ceĭ bulgaro-slavoni fură nevoiți s'o părăsească; se maĭ aduseră alțiĭ sub domnitoriul Ștefan Gheorghie (1654—1658), dar' cu toate aceste sforțărĭ de a reînviá și susține slavonismul în școalele Romînilor din îmbele domniate naționale, grecismul se susținŭ pe deasupra și în fine rĕmase învingătoriŭ, ocupînd locul slavonismuluĭ.

Școala luĭ Vasiliŭ Lupul din Iași, maĭ mult decît cea din Bucureștĭ, a fost organisată chĭar din capul loculuĭ ca o școală maĭ înnaltă, ca un felĭŭ de Academie, în carea se predaŭ toate științile în graĭul grecesc, și pe lîngă ele încă și limba lătinească, slavoană și cea romînească. Esistința școaleĭ romînești nĭ-o afirmă contimporanul și martorul ocular Paul de Aleppo în descrierea călătorieĭ sale prin Moldova.[3])

În Transilvaniea aŭ esistat în restîmpul acesta școale în maĭ multe locurĭ, ca în Cluj, în Alba-Juliea, în Sighișoara, în Sibiiŭ, în Brașov, etc. [4]) Dar' toate acestea nu eraŭ nicĭ romînești, nicĭ pentru Romînĭ, ci ungurești și săsești, și conduse în spiret curat bisericesc, dintru început, romanocatolic, apoĭ și protestantic: călvinesc, unitariŭ, luteranesc, etc. Romînii se puteaŭ folosí de ele numaĭ întru cît se lepădaŭ de legea lor strămoșască și adoptaŭ vreuna din cele recunoscute de stat; altfelĭŭ eĭ eraŭ lipsiți de orĭce cultură întelectuală. Bărbații statuluĭ se recrutaŭ din străinĭ, saŭ din aceĭ Romînĭ carĭ se unĭaŭ bisericește și naționalicește cu eĭ. Cît despre preuții bisericilor romînești, eĭ se mărginiaŭ la învĕțătura citiriĭ, a scrieriĭ și la deprinderea ritualuluĭ; altă trebuință nu o aveaŭ, nicĭ nu o simțiaŭ. Școale anumea pentru prepararea preuților vor fi fost aice doară numaĭ pe la episcopiĭ; altfelĭŭ, cine voĭà să fie preut, învĕță dela altul și apoĭ mergeá la episcopie de'și arĕtà știința sa de

[1]) Actu Bulg. eccl. l. c. pg. 140, Nr. 12. — [2]) Xenopol și Erbiceanu: Sărbarea școlară l. c. pg. 58. — [3]) Hăjdăŭ: Archiva ist. t. 1. p. 2. pg. 67. § 9. — [4]) Schuler von Libloy Fr.: Kurzer Ueberblick der Literaturgeschichte Siebenbürgens, Hermannstadt, 1857, pg. 8—22.

carte și apoĭ se sfințiá preut. La Romînii din părțile acestea se introduse o cultură întelectuală sănătoasă și națională abiá dupăce o samă din eĭ se uniseră cu biserica Romeĭ și prinseră a se cultivă în școalele iesuitice din țară și din străinătate, maĭ ales la Vieana și la Roma.

§ 2. Caracterul culturiĭ.

Cultura întelectuală literară a Romînilor din prima jumětate a rěstîmpuluĭ acestuĭa n'a putut fi nicĭ multă, nicĭ întensivă din causa scurtimiĭ și nestătornicieĭ domniilor. Oricît de binevoitorĭ și însuflețițĭ ar fi fost domnitoriĭ și consilieriĭ lor pentru rěspîndirea culturiĭ prin carte, eĭ eraŭ neputincioșĭ în fața luptelor necontenite pentru tron și guvernare ; nu găsiaŭ timp și liniște a se ocupá și cu înstrucțiunea poporuluĭ. Abiá domniile maĭ îndelungate și maĭ bine întemeĭate, a luĭ Mateĭŭ Basarabul în Țara Romînească (1633—1654) și a luĭ Vasiliŭ Lupul în Moldova (1634—1653), aŭ putut face cevá maĭ mult în privința culturiĭ generale ; de acĭ înnăinte ea a luat un avînt puternec carele, cu toate greutățile și pĭedicile ce 'i se opuneaŭ, a continuat a se menținé la înnălțimea apucată și a tot merge înnăinte.

La începutul rěstîmpuluĭ acestuĭa predomniá încă în statul și în biserica Romînilor de pretutindenea graĭul bulgaro-slovenesc ca graĭŭ oficial moștenit din rěstîmpurile precedente. Din această causă învěțătura de carte și toată cultura întelectuală se făceá numaĭ prin graĭul acesta ; ea erá dară bulgaro-slovenească, ĭar' nu națională romînească.

Graĭul bulgaro-slovenesc nu dispuneá de altfelĭŭ de literătură decît religioasă bisericească ; de aceea și Romînii nu puteaŭ găsí și aveá prin el altă cultură spiretuală decît bisericească și religioasă, și încă, în parte foarte mare, superstițioasă ; de o cultură umanistică, universală și filosofică nu puteá fi dară vorba prin el.

Decĭ cultura Romînilor prin graĭul bulgaro-slovenesc n'aveá și nicĭ nu puteá să aĭbă alt scop, decît să procure bisericiĭ și statuluĭ bărbațiĭ necesarĭ pentru dirigența și administrațiunea lor.

Cît de cu puțină cultură întelectuală se îndestulaŭ Romînii, în partea lor cea maĭ mare, în prima jumětate a rěstîmpuluĭ acestuĭa, nĭ-o spune Dumitru Cantemir, unul dintre ceĭ maĭ bine și maĭ temeĭnic cunoscătorĭ aĭ istorieĭ și deprinderilor neamuluĭ romînesc și carele a trăit pe la finea rěstîmpuluĭ acestuĭa (26 Octombre 1673 până 21 August 1723). El dice, că înnăinte de domniea luĭ Vasiliŭ Lupul „fiiĭ boĭerilor nu învěțaŭ altă limbă decît cea bulgaro-slovenească, în care, dupăce se deprindeaŭ a citĭ, fiindcă în ea nu aveaŭ de unde învěță alte științĭ, trebuĭaŭ să învețe dearostul Orologiul bisericiĭ rěsăritene, Octoihul și Psaltirea. Finind acestea, li se maĭ esplicaŭ Evangeliile, Scrierile Apostolice și Pentateuhul, rar cînd celealalte cărțĭ ale testamentuluĭ vechiŭ, ca astfelĭŭ să poată măcar înțelege ce se cuprinde în sînta scriptură. Tot cu aceste studiĭ se îmbuĭbaŭ și toate fiĭcele boĭerilor, însă cu acel scop deosebit, ca să poată citĭ și scrie maĭ bine romînește. Și rar se găsiá cineva care să fi studiat gramatica slavoană, maĭ ales deoarece gramatica acesteĭ limbĭ, compusă de creteanul Macsim . . . . . este foarte rară". [1])

Eată în ce se concentrá toată hrana întelectuală a tuturor Romînilor în prima parte a rěstîmpuluĭ acestuĭa, și la foarte mulțĭ din eĭ încă și în a doaŭa luĭ jumětate!

[1]) Descriptio Moldaviae. București, 1872, pg. 153.

Dar' oricît de mărginită a fost cultura generală a Romînilor, tot s'aŭ găsit pintre eĭ spirete, carĭ nu se puteaŭ îndestulá numaĭ cu atîta, şi bărbaţĭ cu *mijloace* şi cu străbatere, carĭĭ căutară şi găsiră pe aĭurĭa aceea ce nu li puteá procurá ţara lor natală. Avem o mulţime de dovedĭ, că încă de pe la începutul rĕstîmpuluĭ acestuĭa mulţĭ bărbaţĭ aŭ îmblat prin ţărĭ străine şi depărtate după o hrană întelectuală maĭ convenabilă şi maĭ corĕspunzătoare. Aşá ni arată eruditul B. P. Hăjdăŭ în scrierile sale: Şcoalele polone în privinţa Romînilor" şi în „Copilariea luĭ Ion Moţoc", precum şi G. Mesail într'un articul: „Cum aŭ învĕţat carte unĭĭ din oamenĭĭ marĭ aĭ Romînilor", [1]) cumcă pe timpul luĭ Luther eraŭ înscrişĭ la universitatea din Vittemberg maĭ mulţĭ Romînĭ sub numele de Ungurĭ, precum: Costea, Grănicerĭŭ, Copacĭŭ, Gane, Ceapă, Vulpeanu şi un Ion Vodă Basarabul. Maĭ departe se ştie că Luca Stroicĭŭ, marele Logofĕt moldav, dela carele ni s'a păstrat din anul 1593 o transcriere cu litere latineştĭ a rugăciunĭĭ domneştĭ Tatăl Nostru, 'şĭ-a făcut studiile sale maĭ înnalte în Cracoviea; că principiĭ Ţărĭĭ Romîneştĭ Petru Cercel (1583—1585) şi Radul Mihnea (1611—1616 şi 1620—1623) aŭ studiat cel dintîĭŭ în Franciea şi Italiea, [2]) ĭar' al doile în Veneţiea; că renumitul Miron Costin a studiat la şcoala din Bar în Ucraina pe la anul 1646, [3]) etc. etc.

Aceste emigrărĭ în străinătate pentru studiĭ maĭ înnalte şi maĭ temeĭnice ni demustră, că prin secolul al 16-le şi pe la începutul celuĭ de al 17-le, mulţĭ bărbaţĭ nu eraŭ mulţămiţĭ cu şcoalele din ţară şi că nu eraŭ îndestulaţĭ cu învĕţăturile din ele şi cu direcţiunea culturală în care se mişcaŭ.

Cu adoptarea graĭuluĭ grecesc ca graĭŭ cultural pe lîngă cel bulgaro-slovenesc, ceea ce s'a făcut deodată cu înmigarea şi aşĕdarea călugărilor grecĭ şi a maĭ multor familiĭ greceştĭ în îmbele domniate naţionale, ĭar' maĭ ales dela ţinerea *sinodului* bisericesc din Iaşĭ din 1642 şi de la înfiinţarea îndată după acesta a unor şcoale maĭ înnalte în ţară, a academiilor din Iaşi şi Bucureştĭ, prinse a se schimbă încetul cu încetul atît estensiunea cît şi direcţiunea culturiĭ şi înstrucţiuniĭ. Din curat teologică creştinească şi adeseorĭ superstiţioasă ce erá maĭ înnăinte, ea prinse a se tot estinde, a se universalisá, a devení filosofică, umanitară şi practică. Întroducerea clasicismuluĭ la Romînĭ, a studiuluĭ graĭurilor clasice: grecesc şi latinesc, şi a literaturilor represîntate prin ele, a facut o adevĕrată şi binefăcătoare revoluţiune în cultura şi în spiretele Romînilor.

Curînd după înfiinţarea academiilor din Iaşi şi Bucureştĭ, ele nu maĭ eraŭ ajungĕtoare spre îndestularea tuturor cerinţilor. Romînĭĭ capĕtaseră gust la învĕţătură maĭ naltă şi avînt spre regiunĭ maĭ largĭ şi maĭ senine. De aceea vedem că maĭ mulţĭ domnitorĭ, ca Georgĭŭ Duca (Ianariŭ 1666 pînă Iuniŭ 1666; Noemvre 1668 pînă August 1673; Decemvre 1673 pînă Decemvre 1678 în Ţara Romînească; Decembre 1678 pînă Decemvre 1683), Constantin Cantemir (Iuniŭ 1685 pînă Mart 1693), Şerban Cantacuzinul (1679—1688), Constantin Brîncoveanul (1688 pînă 1714) şi alţiĭ aduseră în ţară pentru copiiĭ lor pre uniĭ călugărĭ grecĭ dintre ceĭ maĭ învĕţaţĭ, la carĭĭ studiaŭ şĭ fiiĭ boĭerilor. [4])

În aceste academiĭ şi prin casele private, în locul Orologiuluĭ, Octo-

[1]) „Traĭan", ḑiarĭŭ, pro 1869, pg. 130. — [2]) Guazzo Stefan: Dialoghi, Veneţia, 1586 şi 1604. — [3]) Letopiseţele Moldoveĭ, Iaşi, 1852. t. 1. pg. 289 şi pg. 323. — [4]) Cantemir D.: Descriptio, l. c. pg. 154.

ihuluĭ și al Psaltiriĭ, carile rĕmaseră acum maĭ mult pentru școalele ordinare de pe la bisericile domnești, de pe la mănăstirĭ și episcopiĭ, se întroduse studiul clasicismuluĭ și al umanismuluĭ, se propuneaŭ aritmetica, algebra, geometriea, trigonometriea, îngineriea, botanica, zoologiea, medicina aplicată, psicologiea, logica, metafisica, teologiea naturală, morala, literatura generală bisericească, etc. Toate aceste studiĭ eraŭ menite să lărgească orizonul întelectual al Romînilor, să'l lumineḍe și să'l limpeḍească, să li deschidă alte vederĭ și să li însufle alte aspiraţiunĭ maĭ pre sus de cele ordinare de toate ḍilele ; aceste studiĭ aŭ dat culturiĭ Romînilor nu numaĭ o direcţiune ştiinţifică și umanitară, ci chĭar și naţională, și 'ĭ-aŭ pus astfelĭŭ pe adevĕrata cale a progresuluĭ real și binefăcătorĭŭ. „De aice ni esplicăm, ḍice distinsul și meritosul profesor Constantin Erbiceanul în remarcabilul săŭ discurs rostit cu ocasiunea jubileuluĭ de 50 de anĭ al universităţiĭ din Iași, de aice ni esplicăm faptul pentruce dela Vasiliŭ Lupul și Mateĭŭ Basarabul pînă la începutul secoluluĭ al 19-le, boĭeriĭ și clasele avute nu'și maĭ trimeteaŭ copiiĭ lor în școalele din Poloniea (din străinătate), ci'ĭ educaŭ și se mulţămĭaŭ cu studiile ce le făceaŭ fiiĭ lor numaĭ în ţară. [1])

Această cultură ştiinţifică și umanistică a învioșat sîmţul naţional tot din ce în ce maĭ tare și a deșteptat în Romînĭ gustul pentru literatura naţională, ba pre mulţĭ 'ĭ-a împins pe calea activităţiĭ întelectuale și a productivităţiĭ literare, astfelĭŭ încît în rĕstîmpul acesta literatura romînească din neînsĕmnate începuturĭ ce aveá, a sporit foarte mult și s'a tot lăţit de pe un teren pe altul, pregătind și întemeind pretutindenea o cultură adevĕrat romînească, cu tendinţĭ și aspiraţiunĭ naţionale romînești.

§ 3. Neputinţa oficialităţiĭ și culturalităţiĭ graĭuluĭ romînesc pînă în rĕstîmpul acesta.

Precum resultă din cele spuse la rĕstîmpurile precedente, [2]) cărţĭ religioase scrise în graĭul naţional aŭ fost în toate timpurile la Romînĭ, dintru început numaĭ în cel lătinesc, fiindcă acesta erá graĭul lor cultural naţional pe lîngă cel grecesc străin, maĭ tărḍiŭ însă și în cel poporan vulgar saŭ romînesc.

Dela încreștinarea Bulgaroslavilor însă, de pe la mijlocul secoluluĭ al 9-le încoace, se maĭ ivi pe terenul bisericesc și cultural un noŭ graĭŭ, precum am vĕḍut maĭ sus, [2]) graĭul bulgaroslavic. Deodată cu acesta saŭ curînd după aceasta, prin secolul al 10-le saŭ cel maĭ tărḍiŭ pe la finea secoluluĭ al 12-le și începutul celuĭ de al 13-le, prinseră și Romîniĭ a se folosí icĭ coleá de graĭul propriŭ poporan, pe lîngă graĭurile lor culturale de maĭ înnăinte, dar' Bulgaroslaviĭ, prin preponderanţa și predomnirea lor în cele politice și religioase, năḍușiră chĭar din fașă orice încercare maĭ serioasă de folosire a graĭuluĭ poporan romînesc, ĭar' graĭul lor îl încuĭbară tot din ce în ce maĭ tare prin bisericile Romînilor de pretutindenea, delăturară din ele încetul cu încetul graĭurile culturale de maĭ înnăinte ale Romînilor, și ocupară astfelĭŭ tot terenul predomnit de ele. Cărţile religioase, trăḍuse de Romînĭ în graĭul propriŭ poporan, nu se putură întrebuinţá, ca de ordinarĭŭ, prin bisericile lor, din causa netole-

[1]) Xenopol și Erbiceanu: Sărbarea școlară din Iași, 1885, pg. 56—63. — [2]) Veḍĭ în manuscript cursul mieŭ asupra istorieĭ limbiĭ și literăturiĭ romînești, din carele această publicaţiune este numaĭ un capitul.

ranții elemîntului predomnitoriŭ bulgaroslav, carele nu suferiá alte graiuri străine în biserică și stat prin țările stăpînite de el, ci ele se folosiaŭ în public numaĭ ca abatere, pe furiș și în lipsă de cărți bulgaroslavice, ĭar' în mod privat le citiaŭ toți aceĭa carii doriaŭ să se îndulcească și să se edifice cu învețături religioase într'un graiŭ ce îl cunoșteaŭ dela pieptul mameĭ. ĭar' nu în niște graiuri ce numaĭ cu trudă și osteneală trebuiaŭ să le învețe maĭ tărdiŭ.

Ca niște rĕmășiți venerabile din aceste cărți religioase străvechĭ romînești am considerat (§ [1]) și considerăm Codicele Voronețean, Psaltirea Scheĭană, Psaltirea Voronețană și așa numitele testuri bogomilice din Codicele Sturdean rĕmase în scris de la popa Grigoriŭ din Măhaciŭ. Noĭ dară afirmăm și susținem o coesistență netolerată și chĭar persecutată a unor cărți religioase și bisericești, scrise romînește, pe lîngă cele bulgaroslavice considerate ca oficiale și sîngure îndreptățite prin bisericile Romînilor, carile, chĭar și după fundarea statuluĭ țării Romînești și al Moldoveĭ, aŭ stat încă timp îndelungat în legătură și dependență ierarhică de biserica Bulgaroslavilor din Ohrida, și din Halicĭŭ pe scurt timp.

În virtutea deprinderiĭ și sub stăpînirea prejudețelor timpuluĭ, chĭar în îmbele domniate romînești, se stabilise graĭul bulgaroslavic ca graiŭ oficial, fiindcă ele se urdiseră într'un timp cînd graĭul latinesc și biserica romanocatolică dimpreună cu tot ce aduceà aminte de ele, dimpreună dară și cu graĭul poporan romînesc, eraŭ proscrise și considerate ca ceva necurat și spurcat, ca ceva diavolesc ce neapĕrat duc sufletele în pierdare și la munca vecinică a ĭaduluĭ. (§ [1]) Aceste vederi pe de-o parte, ĭar' pe de alta, puterea deprinderiĭ seculare, a datinilor învechite, a prejudețelor ruginite, aŭ mantĭnut timp îndelungat graĭul bulgaroslavic ca graiŭ esclusiv oficial în biserica și în domniatele Romînilor, precînd cel romînesc treceà ca un apendice umilit, nedeosamă și neîndreptățit, întrebuințat numaĭ de aceĭa în carĭ nu predomniaŭ prejudețele mulțimiĭ și în carii se deșteptase sîmțul demnității naționale și'ĭ tot îmboldià spre lucrări, în carile să se vadă și să se cunoască acest sîmț. Acest sîmț, de și ținut în frîŭ și nădușit de puterniciĭ dileĭ și de prejudețele mulțimiĭ, totuș niciodată n'a dispărut din pieptul Romînilor, ci necontenit a fost cultivat și întreținut, pe ascuns chĭar, ca un foc sacru, ca un isvor viŭ din carele aveà să rĕsară rîul mîndru și falnic al literaturiĭ romînești. Acest sîmț, dacă nu s'a putut manifestà îndeajuns pe terenul întelectual literar în rĕstîmpul precedent (1184—1504) din causa prejudețelor timpuluĭ, apoĭ el, în rĕstîmpul acesta, a făcut progrese și a prins a se manifestà în stat, în biserică și în producțiuni literare.

§ 4. Causele întroducerii graĭuluĭ romînesc ca oficial în biserică și stat.

În decursul rĕstîmpuluĭ acestuĭa și mînă în mînă cu lățirea culturiĭ clasice și umanistice pintre Romînii din îmbele domniate naționale s'a deplinit un fenomen, carele sîngur a dat acestor organisme soțiale caracterul definitiv și timbrul lor curat național. Acest fenomen a fost întroducerea graĭuluĭ romînesc ca graiŭ oficial în biserică și în stat.

Dacă îmbele domniate romînești puteaŭ apărè pînă acum în ochiĭ multora ca un apendice la unele state slavice de pe împrejur, saŭ chĭar ca înse'și slavice, din causa folosiriĭ graĭuluĭ bulgaroslavic ca graiŭ oficial în biserică și în stat, apoĭ de acĭ înnăinte ele nu maĭ puteaŭ fi ținute

[1]) Vedĭ în manuscript cursul mieŭ asupra istorieĭ limbiĭ și literaturiĭ romînești.

ca atarĭ, căcĭ, scuturînd încetul cu încetul haĭnele străine de pe dînsele, ele se presîntaŭ înnăintea orĭcuĭ în caracterul săŭ propriŭ, în naţionalitatea sa genetică, care dintru început chĭar nu erá alta decît numaĭ cea romînească.

Întroducerea graĭuluĭ romînesc ca oficial în biserică şi în stat nu s'a esoperat nicĭ în mod sgomotos şi violent, nicĭ în urma unor decretărĭ solemne, precum aŭ creḑut unĭĭ, ci, precum vom vedé maĭ la vale, tiptil, încetul cu încetul, în mod pacĭnic, fără de nicĭun sgomot. La facilitarea întroduceriĭ luĭ însă aŭ conlucrat maĭ multe cause.

Cea de întîĭŭ şi maĭ eminentă causă a fost curmarea şi delaturarea înrîurinţiĭ şi a propagandeĭ slavice din biserica Romînilor. Aceasta s'a îndrumat prin aceea că s'aŭ desfăcut legăturile ierarhice carĭ unĭaŭ biserica Romînilor cu biserica slavică din Ohrida şi din Halicĭŭ.

Biserica Romînilor, curînd după întemeĭarea îmbelor domniate naţionale şi pentru apĕrarea şi păstrarea nedependinţiĭ acestora, fŭ dechĭerată nedependentă şi pusă în legăturĭ spiretuale numaĭ cu biserica cea mare grecească din Constantiniana. Prin aceasta s'a curmat orĭce amestec bulgaroslavic în biserica Romînilor şi a trebuit să înceteḑe orĭce succurs şi sprijin din partea străinilor pentru păstrarea graĭuluĭ bulgaroslavic ca graĭŭ oficial. Graĭul bulgaroslavic rĕmase acum numaĭ pe sama puterĭĭ sale culturale destul de înferioare, nemaĭavînd alt susţiitorĭŭ decît usul secular, deprinderile învechite şi prejudeţele încuĭbate. Dar' şĭ acestea nu folosirá mult şi pentru timp îndelungat, căcĭ, nefiind nime care să le fi tot nutrit şi înviosat, puterea lor tot slăbĭ pînăce şĭ ele înse'şĭ se delăturară ca cevá netrebnic şi nefelositorĭŭ. Pînă întru atîta ajunse graĭul bulgaroslavic la Romînĭ cu timpul, încît nu erá priceput şi vorbit nicĭ măcar de aceĭa carĭĭ eraŭ chĭemaţĭ să se folosască de el în cele bisericeştĭ şi în ale statuluĭ, cu toate că nu esistá nicĭ o scoală, în care nu s'ar fi învĕţat, dar' învĕţatura luĭ se faceá cu atît de puţină seriositate de cătră Romînĭ, încît pe la finea secululuĭ al 16-le şi începutul celuĭ de al 17-le rar unde se gasĭaŭ bărbaţĭ carĭĭ să fi fost în stare a compune măcar un uric bulgarosloveneşte. Mitropolitul Varlaam, carele a trăit tocmaĭ pe timpul acesta şi a păstorit biserica Moldoveĭ dela 1632 pîna la 1653, ni spune în precuvîntarea „Cărţiĭ sale romîneştĭ le învĕţătură", tipărite în Iaşĭ în anul 1643, că pe atuncĭa „erá mare lipsă de dascălĭ şi de învĕţătură, şi că nime nu învĕţá nicĭ atîtá cît învĕţá maĭ înnăinte", ĭar' mitropolitul Dosoftĕĭŭ ni spune în precuvîntarea Psaltiriĭ sloveneştĭ-romîneştĭ din Iaşĭ 1680 că pe timpul săŭ „şĭ aceá puţînă sărbie ce o învĕţá de înţĕlegeá, încă s'aŭ părăsit în ţarĭ".[1]) Graĭul bulgaroslavic fŭ nu numaĭ negrijit de cătră Romînĭ, dar' el prinse a se corumpe în usul lor şi a deveni nesuferit, din care causă mulţĭ nicĭ nu'l maĭ întrebuinţá, ci începură a se folosĭ de graĭul propriŭ naţional, pentru învĕţarea căruĭa nu trebuĭá să'şĭ batá capul, ci numaĭ cu scrisul şi cititul luĭ. Melchisedec, eruditul episcop al Romanuluĭ (1879 — † 1892), carele a publicat un studiŭ înteresant asupra cursuluĭ decădereĭ graĭuluĭ bulgaroslavic la Romînĭ şi a întroduceriĭ gradate a celuĭ romînesc în locul luĭ,[2]) împărtăşînd un uric scris sloveneşte în Iaşĭ în 5 Ianuariŭ 1635, ḑice în privinţa aceasta: „Pentru ca un Romîn ce nu ştie slavoneşte să'şĭ facă idee de corupţiunea limbiĭ slavone din acest act, trebue să'şĭ represînte pe şcolariĭ ce învaţă

[1]) Ciparĭŭ T. Analecte 7 pg. 229. — [2]) Appendice la Chronica Huşilor, Bucureştĭ, 1869 l. c. pg. 60.

o limbă străină, pe carii, dupăce aŭ învĕţat o cîtime de ḑiceri şi aŭ memorisat maĭ multe frase, profesorul îĭ silesce a compune ceva în aceá limbă, de pe limba lor maternă. Se înţelege că junii compunători imiteaḑă formele limbiĭ lor, nu nemeresc numerele, cazurile, genurile, nu ştiŭ regimurile verbelor şi ale particulelor, etc. Aşá de procopsit a fost logofĕtul slavon al luĭ Vasilie Vodă, carele a compus acest uric. El n'a învĕţat această limbă la dascăl; el 'şĭ-a format'o singur după tipul celeĭ romîneşti, prin citire de documente şi alte scrisorĭ slavone. Unde nu'ĭ veniá în minte cuvîntul slavon, el puneá pe cel romîn, dîndu'ĭ o fisionomie slavonă prin adausul de vreun final slavon, precum : ov, ve, etc.“

A d o a ŭ a causă nu maĭ puţin puternecă şi ponderantă, care a conlucrat simultan la slăbirea şi maĭ pe urmă la delăturarea slavonismuluĭ din biserica şi statul Romînilor, a fost r e î n t r o d u c e r e a g r a ĭ u l u ĭ g r e c e s c ca graĭŭ cultural la Romînĭ.

Am vĕḑut în rĕstîmpurile precedente [1]) că, dimpreună cu încetarea preponderanţeĭ politice şi bisericeştĭ a elemîntuluĭ grecesc din ţările locuite de Romînĭ, dispăruse din cultura Romînilor şi graĭul grecesc şi că locul luĭ îl ocupase cel bulgaroslavic, carele stăpînì apoĭ maĭ multe secole vieaţa întelectuală a Romînilor. După fundarea şi întărirea statuluĭ Ţăriĭ Romîneştĭ şi al Moldoveĭ, şi dupăce Turcii prinseră a cucerì una cîte una ţările peninsuleĭ Balcanice, cu deosebire dupăce eĭ făcuseră capĕt statuluĭ bulgaroslavic în anul 1389 şi maĭ ales dupăce nimiciră şi rĕmăşiţa împeriuluĭ roman rĕsăritean şi cuprinseră şi capitala luĭ, Constantiniana, în Maĭŭ 1453, începură a se refugì în îmbele domniate romîneştĭ o mulţime de călugărĭ bulgaroslavĭ şi grecĭ, carii s e acioară aicĭ ca călugărĭ conventualĭ şi apoĭ îndemnară pre domnitorĭ şi pr e boĭerĭ ca să fundeḑe mănăstirĭ pe la locurĭ îndămînatice. Aceste mănăstirĭ se împoporară curînd. Deodată cu călugăriĭ grecĭ căutară şi familiĭ greceştĭ adăpost în statele Romînilor. Aceste familiĭ greceştĭ se înmulţiră foarte tare, maĭ vîrtos decînd Mircea cel Bătrîn (1386—1418) şi Bogdan cel Chĭor (1504—1517) întrară în legăturĭ politice cu Turcii, acum stăpînì preste toată peninsula Balcanică. Ele se aşĕḑară prin oraşe şi tîrgurĭ şi maĭ ales pe la curţile domneştĭ şi boĭereştĭ. Aceste familiĭ, precum şi calugăriĭ grecĭ, aduseră cu sine graĭul grecesc ca graĭŭ cultural şi bisericesc, şi'l băgară uniĭ pe la mănăstirile unde se adăpostiră, ĭar' alţiĭ prin casele boĭereştĭ şi domneştĭ pe unde îşĭ găsĭaŭ subsistinţa ca dascălĭ şi ca grămăticĭ, saŭ şi în alt mod. Aceste familiĭ greceştĭ eraŭ dintre cele maĭ alese şi maĭ culte, şi de aceea căutară în noaŭa sa patrie ca să se manţină la un grad maĭ superior de cultură. La dobîndirea acesteĭ culturĭ nu se folosĭaŭ de alt graĭŭ decît numaĭ de cel grecesc şi de tesaurele literare depuse în el.

Vĕḑînd Romînii că graĭul grecesc li ofe re şte maĭ multe mijloace de cultură şi că este maĭ desvoltat, maĭ perfect şi maĭ plăcut decît cel bulgaroslavic, prinseră a se folosì şi eĭ de el. Învĕţătorĭ eruditĭ şi iscusiţi se găsĭaŭ foarte mulţi pintre călugăriĭ grecĭ din ţară, din Constantiniană şi de pe aĭurĭa. În modul acesta graĭul grecesc începŭ a se lăţì pintre Romînii din îmbele domniate romîneştĭ ca graĭŭ cultural şi chĭar bisericesc pe lîngă cel bugaroslavic. Cu cît maĭ mult se rĕspîndĭá graĭul grecesc pintre Romînì şi se folosĭá de eĭ că graĭŭ cultural şi bisericesc, cu atîta maĭ tare se îngustá cercul de întrebuinţare al graĭuluĭ bulgaroslavic. Prin aceasta graĭul bulgaroslavic pĭerdeá tot maĭ mult din nimbul ce îl

[1]) Veḑĭ cursul manuscris de istoriea limbiĭ şi literăturiĭ romîneştĭ.

avea și care îl făceá să fie privit ca cevá sacrosanct, ca cevá neatacabil. Aceasta făcú ca și prejudețele legate de el să'și piardă tăriea, să se tot împuțineze și pe urmă să dispară de sine.

Această aplecare a tuturora către graiul grecesc ca către un graiŭ eminent cultural și bisericesc puse tot din ce în ce mai mult în umbră graiul bulgaroslavic și'l făcú tot din ce în ce mai nebăgat în samă și mai puțin învețat prin școale. Aceasta însă a fost totodată și lovitura luĭ de moarte.

A treĭa causă și singura îndreptățită și întemeĭată care a nimicit oficialitatea și cul turalitalea graiuluĭ bulgaroslavic la Romînĭ, a fost deșteptarea tot din ce în ce mai tare a simțuluĭ național și a demnitățiĭ naționale pintre eĭ, lățirea și sborul ce acest simț 'l-aŭ făcut pintre Romînĭ, atît pintre ceĭ din îmbele domniate naționale, cît și pintre ceĭ de sub coroana ungară a sîntuluĭ Ștefan.

Acú în rĕstîmpul precedent (1185—1504) se manifestase acest simț prin mai multe încercărĭ literare în graiul romînesc, și chĭar prin gura unuĭ domnitorĭŭ. Primul rege al Romînilor și Bulgarilor de pe îmbele laturĭ ale Dunărĭĭ de jos, Ioniță (1196—1207), mulțămește în anul 1202 papeĭ Inocențiŭ III că 'ĭ-a adus aminte de originea sîngeluĭ și de patriea din care se trage.[1]) În rĕstîmpul acesta însă conștiința despre necesitatea graĭuluĭ romînesc în biserica Romînilor se înviosâ tot din ce în ce mai tare, găsindu'și espresiunea în pre- saŭ postcuvîntările mai multor cărțĭ. Așá ni spune diaconul Coresi în precuvîntarea Psaltirĭĭ sale din 1577 că el, dacă vĕdŭ „că mai toate limbele aŭ cuvîntul luĭ Dumnedeŭ în limba lor; și că Hristos dice: cine citește, să înțeleagă, și că Pavel apostolul încă dice: întru biserică mai vîrtos cinci cuvinte cu înțeles să grăesc ca și alțiĭ să învețe, decît un întunerec de vorbe neînțelese într'altă limbă", a trădus Psaltirea romînește și a publicat'o „ca să fie de învĕțătură tuturor Romînilor"; — ĭar' trăducătorĭĭ testamentuluĭ vechĭŭ, tipărit în Orăștiea în 1582, dic că și pre eĭ numaĭ „jelaniea scripturee sfente" și vederea că „toatele limbile aŭ și înfluresc întru cuvintele slăvite a lu Dumnedeŭ, numaĭ noĭ Romînĭĭ pre limbă nu avem", 'ĭ a îndemnat să se apuce de această „mare muncă".[2]) Ĭară alțiĭ mărturisesc că pre dînșiĭ simțul de dătorință 'ĭ-a împins la activitate literară, precum dice mitropolitul Moldoveĭ, Varlaam, în „Cartea romînească de învĕțătură" tipărită în Iași în 1643, că el numaĭ „ca datornic ce este luĭ Dumnedeŭ cu talantul ce 'ĭ aŭ dat" și numaĭ „ca să'și poată plăti dătoriea" s'a apucat de a compus și tipărit această carte „ca să fie de învĕțătură pentru toată semințiea romînească"; [3]) mai alțiĭ ĭarăși își motiveadă lucrările cu aceea că preuțiĭ comit o mulțime de greșele la serviciul dumnedeesc din causă că nu înțeleg cele ce se cuprind în cărțile bulgaroslavice bisericești, precum o face popa Ion din Vinț în precuvîntarea „Molităvniculuĭ" tipărit în Alba-Juliea în 1689, dicînd că „mulțĭ dintre preoți, neînțelegînd tipicurile, rând uĭelele, foarte cu nedestoĭnicie" isprăvesc „toate slujbele.[4]) Alțiĭ ĭarăși aveaŭ în vedere folosul moral ce cărțile lucrate de eĭ romînește ar aduce cititorilor, precum dice mitropolitul Țărĭĭ Romînești, Ștefan (1649—1669), în precuvêntarea dela „Îndreptarea legiĭ" tipărită în Tîr-

[1]) Multas egimus gratias omnipotenti Deo, qui visitviit nos, servos suos indignos, secundum suam ineffabilem bonitatem, et respexit humilitatem nostram et reduxit nos ad memoriam sanguinis et patrie nostre, a qua descendimus. Hormuzaki Documente privitoare la ist. Rom. v. I pg. 2 Nr. II. — [2]) Ciparĭŭ T. Analecte, Blaj, 1858, pg. 81. — [3]) Ciparĭŭ T. Analecte pg. 204. — [4]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. 134.

goviștea în 1652, că el a tipărit această carte „ca să fie de folosul tuturor de obște, ca o grădină plină de florĭ mirositoare ale raĭuluĭ, saŭ ca un vistiarĭŭ de obște bisericĭ". [1]) Și în fine, unĭĭ aduc ca motiv pentru trăducerea cărților, că nu se maĭ găsesc preuți carĭĭ să priceapă bulgaro-slovenește. Așă ni spune Mitropolitul Dosofteĭŭ în precuvîntarea la Psaltirea din Iași din 1680 că de aceea s'a „silit și a scos pe înțĕles romînesc" cărți, fiindcă pe timpul săŭ „și aceá puțînî sărbie ce o învĕță de 'nțĕlegeŭ, încă s'a părăsit în țarî". Toate aceste mărturisirĭ vĕdesc întențiunĭ și scopurĭ bine definite, arată prin urmare că printre oamenĭĭ rĕstîmpuluĭ acestuĭa aŭ fost bărbațĭ cu conștiință vie și limpede despre aceea ce aveaŭ de urmărit, că a esistat așadară o partidă progresistă, liberală, națională și culturală.

Această partidă erà încă foarte sfiicĭoasă și puțin întreprinzătoare la începutul rĕstîmpuluĭ acestuĭa, dară curînd căpĕtâ un împuls și un curaj neașteptat prin reformațiunea ce se făcuse în birerica apuseană și care se rĕspîndise îndată pintre aderenții acesteĭ biserici de pe teritorĭul Dacieĭ Trăĭane, de pintre Romînĭ. Și tocmaĭ această rĕspîndire a ideilor reformatiste, a libereĭ cugetărĭ pintre Romînĭ se poate privi ca a patra causă care a contribuit mult la delăturarea graĭuluĭ bulgaroslavic din bisericile și din statele Romînilor.

Ideile principale ale reformațiunĭĭ aŭ fost libera cugetare, naționalisarea bisericĭ și vulgarisarea cărților biblice ca fiecarele să le poată citĭ pe înțeles și studiá după plac. Dintre confesionalĭĭ bisericĭ apusene de pintre Romînĭ fură Sașiĭ ceĭ de întîĭŭ carĭĭ îmbrățișară cu căldură ideile reformațiunĭĭ și le propagară cu maĭ puțin înteres egoistic și cu maĭ mult zel și pricepere pentru ele. De la Sașĭ se lăți curînd pintre toțĭ Romînĭĭ divisa însuflețitoare a sîntuluĭ apostol Paul, că „maĭ bine este a grăĭ în biserică cinci cuvinte pe înțeles decît decĭ de miĭ în graĭŭ străin". [2]) Εὐχαριστῶ θεῷ, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ. Gratias ago Deo, quod omnibus vobis magis loquor linguis; sed in ecclesia malo quinque verba per mentem loqui, ut etiam alios instruam, quam decem millia in lingua. Acest curent a fost o apă puternecă pe moara acelora carĭĭ și pînă acum se încercaseră a vorbí poporuluĭ romîn pe înțeles și pe romînește, dară cu sfiĭală și neîncredere. Eĭ s'aŭ pus din noŭ la muncă, dară acuma înmulțiți și cu maĭ mare încredere în triumful causeĭ lor, și cu firma întențiune de a nu se lăsà de lucru pînă nu vor fi procurat bisericĭ romînești toate cărțile necesare sublimeĭ eĭ misiunĭ.

La această noaŭă desghĭețare a puterilor amorțite, Romînĭĭ iubitorĭ de cultură națională aŭ căpĕtat un împuls binecuvîntat și un succurs puternec de la apostolĭĭ sașĭ aĭ reformațiunĭĭ din Ardeal. Așá jupînul Hanăș Begner (Hans Beckner) din Brașov, într'un epilog la Tetravanghelul tipărit în Brașov în 1560—1561, cea dintîĭŭ carte românească păstrată dintre cele tipărite, ni spune că el a avut „jelanie pentru sfentele cărți creștinești, tetroevanghel", și că a pus pre diaconul Coresi din Tîrgoviște și pre diaconul Tudor ca să le trăducă ca „de învĕțătură să fie popilor românești, să înțeleagă, să învețe Romînĭĭ cine's creștinĭ. [3])

[1]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. 167. — [2]) Epistola I cătră Corintenĭ, cap. 14 v. 19. — [3]) Tetravanghelul diaconuluĭ Coresi, publicat de Dr. Gherasim Timuș și Const. Erbiceanu, Bucureștĭ, 1889, pg. XI.

Tot așà dice și „Hrăjilă Lucacĭŭ (Lukas Hirschel), județul de cetatea Brașovuluĭ și a tot ținutul Brăseĭ“, în precuvîntarea cărțiĭ „Evanghelie cu învĕțătură“, tipărită în Brașov în 1580, că el „foarte cu inimă fierbinte și cu jale aprinsî de mult jeluĭá la această luminatî carte“, drept aceea a căutat'o în multe părțî pînăce a aflat'o și apoĭ cu sfatul mitropolituluĭ, al preuților și al consilierilor săĭ și cu voĭea tuturora o dete diaconuluĭ Coresi de o trăduse de pe bulgaroslovenește pe romînește, împreună cu popa Iane și popa Mihaĭŭ, preuțî dela biserica Șchĭeilor de lîngă cetatea Brașovuluĭ, „ca să fie maĭ lesne și maĭ ĭușor a cetĭ și a înțelege pentru oameniĭ ceĭa proștiĭ“, și „ca nemunuĭ să fie acoperitî, ce să fie maĭ lesne spre înțeles, și cătră citit cu folos și cu îndemnăturî“. [1])

Odată porniți cu seriositate pe calea trăduceriĭ și a vulgarisăriĭ cărților bisericești și religioase, și întăriți de curentul noŭ al reformațiuniĭ. Romîniĭ ceĭ cu vederĭ largĭ și cu aspirațiunĭ curat naționale, n'aŭ maĭ dat îndărăpt, ci curăjoși aŭ tot purces înnăinte, și cu toate piedicile ce le întîmpinaŭ la fiecare pas și pre carĭ trebuiá să le învingă și să le delăture, dacă voĭaŭ să străbată maĭ departe, și cu toate prejudețele seculare înrădăcinate ce trebuĭaŭ să le combată și să le spulbere, eĭ nu s'aŭ dat abătuți din calea lor, fiindcă lăptaŭ pentru o causă sîntă, și pentrucă doriaŭ și voĭaŭ s'o facă să triumfede. Astfelĭŭ, dela trăducerea și tipărirea tetravangheluluĭ din 1561 înnăinte, cărțile religioase și biseri cești s'aŭ tot înmulțit și vulgarisat pintre Romînĭ și prin bisericile lor. Ele nu s'aŭ trădus și tipărit numaĭ spre folosul întelectual și moral al cetitorilor, ci și spre a fi folosite la ceremoniile religioase; maĭ ales cele curat liturgice aveaŭ menirea aceasta. De aicĭ resultă că, dacă nu maĭ dinnăinte, apoĭ cel puțin de prin anul 1561 încoace aŭ avut Romînĭĭ putință de a se folosí tot din ce în ce maĭ mult de graĭul propriŭ național la ceremoniile lor religioase. Graĭul romînesc s'a și folosit într'adevĕr prin bisericile Romînilor, în cele sătești maĭ mult esclusiv și în măsura în care dispuneaŭ de cărțĭ romînești, ĭar' prin bisericile domnești și pe la mănăstirĭ numaĭ în paralelă cu graĭul bulgaroslavic saŭ cu cel grecesc, căcĭ Paul de Aleppo ni spune în descrierea călătorieĭ sale întreprinse prin Moldova și Țara Romînească cam pe la anul 1650, [2]) că în biserica domnească din Iași se cîntaŭ rugăcĭunile la corul drept grecește, ĭar' la cel stîng romînește. Cu toasă rĕsprîndirea cărților romînești, ele n'aŭ fost în stare să delăture de pretutindenea pre cele bulgaroslavice, ci acestea, ba încă și cele grecești, aŭ continuat a se susține, încă lung timp, pe lîngă cele romînești, căcĭ esistá o partidă care le apĕrá, fiindcă nu voiá, saŭ nu puteá să se lepede de deprinderile învechite și de simpatiile înrădăcinate.

§ 5. Doveḑĭ de folosirea graĭuluĭ romînesc ca graĭŭ oficial.

Graĭul romînesc a fost întrebuințat de Romînĭ în scrisoare de bună samă mult maĭ înnăinte decît s'a găsit unul altul ca să'l folosească la trăducerea cărților religioase bisericești. Cînd s'a făcut aceasta pentru întîĭaș dată, este și va rĕmînè un misterĭŭ. Chĭar despre primele cărțĭ romînești cunoscute nu știm cu siguritate timpul în care aŭ fost scrise. Dacă cărțĭ de oarecare valoare și de întrebuințare maĭ întinsă nu s'aŭ putut păstrà pînă 'n ḑilele noastre, cu atîta maĭ greŭ a fost aceasta pentru niște scrisorĭ singuratice, micĭ și neînsĕmnate, orîcît de mult înteres particular ar fi avut uniĭ și alțiĭ pentru ele.

[1]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. 44-45. — [2]) Hăsdăŭ: Archiva ist. l. I. p. 2. pg. 70.

Cu toată greutatea păstrării acestui fellu de scrisori, tot se mai descopĕr pe ici coleà cîte unele. Din cîte cunoaștem pînă acum se vede lămurit că, cu toată oficialitatea graiului bulgaroslavic în biserica și în domniatele Romînilor, tot s'aŭ găsit persoane carĭ, în calitatea lor de bărbaţi publicĭ saŭ privaţi, s'aŭ folosit și de graiul romînesc în afacerile lor particulare, saŭ în oficiile ce le ocupaŭ.

Cunoaștem mai multe scrisorĭ private, scrisorĭ publice diregătoriale și chiar urice domnești, carile ni demustră că în secolul al 16-le se întrebuința și graiul romînesc ca graiŭ oficial. Cea maĭ vechie dovadă despre aceasta o gasim sub anul 1544. În registrele de calcule ale comuneĭ Sibiiului din Ardeal ni se spune că această comună plătiá pre un „tălmacĭŭ și scriitorĭŭ de răvașe romînești".[1])

Între scrisorile particulare romînești păstrate cea maĭ vechie este 1. o notiță scrisă în Galaţ în anul dela zidirea lumiĭ 7079 (1 Septembre 1570 pînă 31 August. 1571) pe legătura unuĭ manuscript de Psaltire bulgaroslavică, scrisoare în care se arată, cine a cumpĕrat, legat și dăruit această Psaltire uneĭ biserici din Galaţ, și pre cine să pomenească preutul la liturgie. [2])

2: O scrisoare scrisă într'a 21 Dec. 1573 pe pergament de Eutimiŭ egumĕnul mănăstiriĭ Bistriţeĭ din Ţara Romînească spre amintire că cu spesele sale a făcut o pescuină ca să fie de hrana mănăstiriĭ din Babenĭ. [3])

3: Un înscris făcut de diacul Ștefan într'a 4 April 1577, prin carele arată că Petrea Brahăș a vîndut luĭ Dumitru Tehni și temeiĭ sale Tecleĭ o parte din satul Brăhășeștĭ din Moldova. [4])

4: Druţea scrie că într'a 11 Mart 1581 a vîndut nepotuluĭ săŭ Ignat Doboș și surorii sale Albeĭ partea sa din satul Poĭenĭ din Moldova. [5])

5. Catastih despre averea mănăstiriĭ Galata din Iași, scris într'a 4 Noemvre 1588, și certificat de însăși mîna domnitoriuluĭ Petru Șchiopul. [6])

6: Mărturie din 13 Opt. 1591, dată din partea maĭ multor oameni că pîrcălabul din Tîrgul Jiiuluĭ, Dumitru, cu 12 pîrgarĭ și cu 12 megieși aŭ decis într'un proces de împresurare dintre Moldovean și Stănilă în favoarea celuĭ de întîiŭ. [7])

7: Doaŭĕ înscrisurĭ din anul 7104 (1 Sept. 1595 pînă 31 Aug. 1596), prin carile se arată că Mihnea, Drăgoiŭ și Radul vînd luĭ Arbănaș partea lor din moșiea Glodenĭ și din funea luĭ Puĭŭ din Ţara Romînească. [8])

8: Pătrașcu Păturichie dă în Suceava într'a 8 Ianuariŭ 1597 episcopuluĭ de Roman Agafton o cărţulie drept adeverire că a căpĕtat o Ţigancă și un copil pentru o Ţigancă ce o aveà la mănăstirea Bistriţeĭ. [9])

9: Înscris de cumpĕrătură și de dăruitură din 3 Iuliŭ 1597, prin carele jupînul Nan din Buneștiĭ de jos din Ţara Romînească, cumpĕră dela Stancĭul cincĭ fălcĭ de loc și le dărueşte apoĭ mănăstiriĭ dela Ocna mare. [10])

10: Un Mateĭŭ din Ţara Romînească face într'a 15 Dec. 1599, un înscris, prin carele Stănilă, Nicoală, Radul și o preuteasă dăruesc mănăstiriĭ Tismeneĭ niște moșiĭ promise de părinţiĭ lor. [11])

---

[1]) Dolmetsch und Schreiber walachischer Briefe. Correspondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, pro 1881 Nr. 1. — [2]) Hășdăŭ B. P. Cuvente din bătrănĭ, c. t. l. Bucureștĭ, 1878 pg. 18. — [3]) Hășdăŭ, l. c. pg. 21. — [4]) Hășdăŭ, l. c. pg. 25. — [5]) Hășdăŭ, l. c. pg. 28. — [6]) Hășdăŭ, l. c. pg. 179. — [7]) Hășdăŭ, l. c. pg. 55. — [8]) Hășdăŭ, l. c. pg. 65 și 70 — [9]) Hășdăŭ, l. c. pg. 76. — [10]) Hășdăŭ, l. c. pg. 79. — [11]) Hășdăŭ, l. c. pg. 82.

11: Un călugăr din mănăstirea Neamțului din Moldova a făcut, precum crede I. Bogdan [1]) mai multe însemnări esplicative pe un manuscript slovenesc din secolul al 16-le.

Dintre scrisorile date de persoane în calitatea lor ca diregětorĭ, vom citá aice următoarele:

1: Înscris din 23 Mart 1523, din Agĭud, dat de Ghincea Șoltuzul cu 12 pîrgarĭ ca mărturie pentru vînțarea, respective cumpĕrătura unor locurĭ. [2])

2: Tudor, logofĕt în Vlădenĭ în Țara Romînească, scrie într'a 22 Sept. între 1577 și 1583 saŭ între 1585 și 1591, o sentință pre care o daŭ treĭ boĭerĭ, luațĭ pe rĕvașe domnești, luĭ Preda, adjudicîndu'ĭ un Țigan pre care îl pretindeà egumĕnul mănăstirĭĭ din Virăș și Ștepanu, logofĕtul. [3])

3: Gheorghie, logofĕtul, scrie în Iașĭ într'a 5 April 1588 sentința rostită de vornicul de țara de jos, Candrea Bucĭum, prin carea dă luĭ Nicoală și Ștefan din Murgeștĭ partea de ocină de acoleà a luĭ Ionașcu Buboc, fiindc ă eĭ plătiseră pentru dînsul plata capuluĭ pentru omorul unuĭ om; el fugise adecă și nime din rudele luĭ n'aveá de unde plătí aceá gloabă de 12 boĭ și de treĭ galbenĭ de cĭubote. [4])

4: Tamăș, șoltuzul din tîrgul Trotușuluĭ, cu 12 pîrgarĭ și cu alțĭ orășenĭ bătrînĭ daŭ într'a 4 Opt. 1591, mărturie, cumcă Șandru din Ruși a vîndut luĭ Dragan din Filipeștĭ partea sa din acest sat. [5])

5: Vornicul din Măneștĭ din Țara Romînească, Nencĭul, certifică într'a 10 April cam în anul 1595, cumcă Barbul, postelnicul din Măneștĭ, a vîndut partea sa din acest sat logofĕtuluĭ Stoĭca Torăceanul. [6])

U r i c e eșite din cănțălăriea domnească și scrise romînește sînt foarte rare în secolul al 16-le; abiá cunoaștem cîtevá, dar' nicĭunul, despre a cărui autenticitate n'ar încăpé îndoĭală, nu s'a publicat pînă acum, după cîte știm noĭ.

1. Cel maĭ vechĭŭ uric domnesc din secolul al 16-le, scris romînește, să fie unul dela domnul Moldoveĭ Ștefan cel Tînĕr (1517—1527), dătat din Toplicenĭ într'a 20 Septemvre 1526. Eruditul B. P. Hășdăŭ, republicînd acestu uric [7]), observă despre el numaĭ atîta, că, „dacă acest document nu e fals, apoĭ fără îndoĭală, și prin anticitatea limbagĭuluĭ săŭ romînesc, și prin detaliile sale istoricojuridice, el merită a fi considerat ca una din acuisițiunile cele maĭ prețioase pentru istoriea romînă. Așadară decidă criticiĭ noștri: este el fals? poate el fi autentic?“

Învĕțatul Melchisedec, ca episcop al Dunăriĭ de jos, a vĕdut originalul acestuĭ uric și 'l-a maĭ republicat și el în „Apendice la Chronica Hușilor, Bucureștĭ, 1869, pg. 20—30, încercîndu-se de a'ĭ demustrá autenticitatea prin vro șepte considerărĭ aduse înnăinte: a) stă în armonie cu istoriea țărĭĭ; b) limba din el curĕspunde cu a epoceĭ; c) că un uric posterior din 1657 se provoacă la acesta; d) că amerințarea din uric a domnitorĭuluĭ se potrivește cu caracterul luĭ; e) că desele repețirĭ ale aceleĭaș ideĭ sînt semne de anticitate; f) că numele pîrcălabuluĭ Carabeț este istoric; și g) că de asemenea este istoric că Vasluĭul a esistat maĭ înnăinte de a fi zidit Ștefan cel Mare în el biserica și curtea domnească.

[1]) Convobirĭ lit. XXIV. pg. 727—752. — [2]) Urechĭe V. A. Șcițe pentru istor. lit. rom. pg. 65—67; — Xenopol Istor. rom. t. 3 pg. 624. ntc. 7. — [3]) Hășdăŭ: Culumna luĭ Traĭan, Bucureștĭ, 1870 Nr. 46 pg. 3, și Cuvente din bătrănĭ, t. I. pg. 31. — [4]) Hășdăŭ, Cuvente I. pg. 49. — [5]) Hășdăŭ: Archiva istor. a rom. t. I. p. 1. pg. 105—144. — [6]) Hășdăŭ, Cuvente I. pg. 62. — [7]) Archiva istor. a rom. t. I. p. I pg. 57, și 58.

În ochiĭ noștri argumintele învĕțatuluĭ episcop nu sînt convingĕtoare. Noĭ, ca și mulțĭ alțiĭ, ținem acest uric de falsificat. Argumintele noastre sînt: a) neîndătinarea de a dà urice domnești făcînd în ele escursiunĭ istorice și juridice; b) că limba stranie din el aduce mult cu limba în care este scrisă așá numita cronică a luĭ Hurul, despre a cărĭĭ neautenticitate ne-am încredințat la rĕstîmpul precedent; c) tendința egoistică ce rĕspiră din publicarea acestuĭ uric ca „apel la opiniunea publică", ĭar' nu la tribunal unde s'ar fi constatat autenticitatea uriculuĭ și s'ar fi dat dreptate celor strîmbătățițĭ; d) că dela Ștefan cel Tînĕr cunoaștem maĭ multe urice din 1517, 1519, etc., [1]) carĭ toate sînt scrise bulgaroslovenește și toate diferesc în formă de uricul pretins romînesc; și e) că nicĭ dela următoriĭ domnĭ nu cunoaștem pînă acum urice scrise măcar din cînd în cînd romînește, precum se făceá pe la finea secoluluĭ al 16-le și începutul celuĭ de al 17-le.

2. Prima urmă de a întrebuințá graĭul romînesc în urice domnești este o iscălitură domnească, pusă de Petru Șchiopul (1574–1579 și 1582—1591) pe un uric bulgaroslavic, dătat din Iași într'a 4 Aug. 1583, în terminiĭ: „pus'am mena Domniĭea mele". [2])

3. A. Papiŭ Ilarianul citeadă în opul sĕŭ: Tesaur de monumente istorice pentru Romîniea, Bucureștĭ, 1862, t. I. pg. 56, patru urice dela Alesandru Vodă (1592—1593) din Țara Romînească, unul dintr'a 1 Dec. 1592, doaŭĕ din 15 Ianuariŭ 1593 și unul 28 Maĭŭ 1593, carĭ toate se află în archiva statuluĭ din Bucureștĭ, pre carĭ le-a vĕdut însu'șĭ și despre carile dice că unul din ele a fost scris romînește, dar' nu ni spune carele anumea. Acesta, dacă ar fi publicat, ar fi cel de întîiŭ uric romînesc cunoscut pînă acum.

4. Mihaĭŭ Viteazul scrie romînește pe un uric slovenesc din 1 Februariŭ 1596, următoarea întăritură: Ion Mihail voevoda. Dat'amu Eŭ cărțile a looru dă moșiia și al(e) mele dă s'a dăscupĕratu dă la min(e) satul surlanu și maĭ dată as(pri) 80.000 înŭ belgradu. Blastămatu și procletŭ să fie de 318 ot(e)țĭ și de min(e) cĭăne va sparcĭă pomană a măĭ h." [3])

De acĭ înnăinte uricele domnești, scrise cu întroducere și încheĭare bulgaroslăvică, saŭ deplin romînește, devin tot din ce în ce maĭ dese, pînă ce prind a face regula. Spre a ne convinge de aceasta, vom citá aice numaĭ vr'o cîteva urice dela începutul secoluluĭ al 17-le, maĭ toate cu întroducere și închĭeĭare bulgaroslavică, formula lor săcramentală, pre care adeseorĭ o întîmpinăm și prin înscrisurile date de particularĭ, saŭ de funcționariĭ comunelor, aĭ statuluĭ saŭ aĭ bisericiĭ. Așá cunoaștem pînă acum:

5. cincĭ urice romînești dela Simion Movilă din domniea luĭ din Țara Romînească (1601—1602), unul dintr'a 15 Maĭŭ 1601, și patru din 6, 8 și 13 April 1602 și din 25 Juniŭ 1602. [4])

6. Un uric dela Ion Nicolaĭŭ Pĕtrașcu, fecĭorul luĭ Mihaĭŭ Viteazul, din 28 Septemvre 1602. [5])

7. patru urice dela Radul Mihnea, unul de pe timpul domnieĭ luĭ în Țara Romînească (1611—1616 și 1620—1623) din 18 Februariŭ

[1]) Hașdĕŭ: Archiva ist a Rom. t. I. p. 1. pg. 27, 37, 86. — [2]) Hăsdĕŭ: Archiva ist. a Rom. t. I. p. 1. pg. 127; — Cuvente den bătrănĭ. t. I. pg. 43. — [3]) Revista-Tocilescu, Anul II. vol. IV, pg. 543. — Veḑĭ Xenopol ist. R. t. 3. pg. 624–625. — [4]) Hăsdĕŭ: Cuvente, t. I. pg. 107, 112, 115 și 126. — [5]) Papiŭ-Ilarianul A.: Tesaur de monumente istorice, t. I. Bucureștĭ, 1862. pg. 385–387.

BIBLIOTECA

1612, și trei din domniea luĭ în Moldova (1616—1619 și 1623—1627) din 19 Februarĭŭ 1617, din 30 Mart 1618 și din 8 Junĭŭ 1625. [1])

8. Unul dela Gaspar Vodă (1619—1620) din Iași 4 Maĭŭ 1619. [2])

9. Doaŭĕ urice dela Alesandru Iliaș, domnul Moldoveĭ (1620—1622), din 1 Noemvre 1620 și din 14 Maĭŭ 1621. [3])

10. Doaŭĕ urice dela Ștefan Tomșa (1611—1615 și 1622—1623) din Moldova din 8 Ianuarĭŭ 1622 și din 31 Maĭŭ 1622. [4])

11. Dela Miron Barnovschi (1626—1629), domnul Moldoveĭ, un regulămînt mănăstiresc foarte înteresant, dat într'a 20 Septemvre 1626, și încă alte șeșe urice din 27 Febr. 1627; 16 Ianuarĭŭ, 21 Julĭŭ, și 12 Decembre 1628; din 10 April 1629 și încă doaŭĕ tot din 1629. [5])

12. Cinci urice dela Alesandru Cuconul, din domniile luĭ din din Țara Romînească (1623—1627) și din Moldova (1628—1630 și 1631—1632) din 17 Ianuarĭŭ 1627; 29 Decemvre 1629; ? 1630 (7138); 18 April 1632 și 20 Septembre 1632 (nu 1633). [6])

13. Cinci urice dela domnul Moldoveĭ Moĭsi Movilă (1630—1631 și 1633—1634) din 9 August 1630, 22 și 24 Octombre 1631 (nu 1632), 26 August 1633 și din 5 Ianuarĭŭ 1634. [7])

Ne oprim ací cu citarea acestor doveḑi de folosirea graĭuluĭ romînesc ca graĭŭ oficial în actele publice și particulare, una, fiindcă ele sînt ajungătoare și destul de convingĕtoare, ĭar' alta, fiindcă dela Vasiliŭ Lupul și Mateĭŭ Basarabul înnăinte usul graĭuluĭ romînesc prin oficiile publice și particulare face regula, ĭar' folosirea graĭuluĭ bulgaroslavic se întrebuințează maĭ mult ca o aducere aminte de cele trecute și ca o paradare cu cevá rar și maĭ deosebit.

Spre a completá însă dovada că graĭul romînesc a devenit oficial în toate ramurile vieṭiĭ publice și private, și că el se întrebuințá nu numaĭ prin biserică, dar' și în diregĕtoriile bisericești, vom citá cîtevá acte eșite dela dirigenṭiĭ bisericiĭ.

Așá știm că mitropolitul Moldoveĭ Anastasiŭ Crimca (1609—1617 și 1620—1632), prin un înscris romînesc din 6. Julĭŭ 1610, rĕporteaḑă împreună cu alṭi boĭerĭ domnitorĭuluĭ Constantin Movilă (1608—1611) despre resultatul cercetăriĭ și rectificăriĭ hotarelor între satele Petricaniĭ și Ingărești, pentru carĭ se judecá vornicul Urechĭe cu călugăriĭ dela Agapiea. Alt înscris dela acest mitropolit din 15 Ianuarĭŭ 1631 amenință cu escumunicarea pre parofienĭi dela mănăstirea sîntuluĭ Ion din Suceava, dacă nu se vor supune egumĕnuluĭ și nu vor ascultá de el. [8])

Mitropolitul Ardealuluĭ Dosoteĭŭ, prin o scrisoare circulară din 4 Junĭŭ 1626, arată dătorinṭile preuṭilor și penalităṭile pentru neîmpli-

---

[1]) Hășdăŭ: Archiva ist. a Rom. I. p. 1. pg. 119, Nr. 170; pg. 13, Nr. 10; — I. p. 2. pg. 191, Nr. 340; — Melchisedec: Chronica Huș ilor, București, 1869, pg. 40, Nr. 11; și apendice pg. 44. — [2]) Melchisedec: Chronica Huș ilor, apendice pg. 44. — [3]) Melchisedec: Chronica Huș ilor, pg. 31; — Hășdăŭ: Archiva ist. a. Rom. III. pg. 216. — [4]) Melchisedec: Chr. Huș. Aperdice pg. 45; — Hășdăŭ: Arch. ist. III. pg. 217. — [5]) Analele Academieĭ Romîne, Seriea II. tom. X. București, 1889, pg. 251; — Hășdăŭ: Archiva ist. I. p. 1. pg. 14, Nr. 11; pg. 175, Nr. 259; pg. 119, Nr. 171; I. p. 2. pg 6, Nr. 277; — Melchisedec: Chronica Huș. apendice, pg. 47—48. — [6]) Hășdăŭ: Archiva ist I. p. 1. pg. 105, Nr. 145; — Melchisedec: Chronica Huș. pg. 111; apendice pg. 49, 52—53. — [7]) Melchisedec: Chronica Huș. apendice, pg. 51—53; — Hășdăŭ: Archiva ist. I. p 1. pg. 71, Nr. 86. — [8]) Hășdăŭ: Archiva ist. I. p. 1. pg. 22, Nr. 22 și pg. 105, Nr. 146.

nirea lor și reguleadă numĕrul sĕrbătorilor de preste an; ĭar' prin altă scrisoare din 10 Noemvre 1627 (?) înștiințeadă pre egumĕnul din mănăstirea Bisericanĭ din Moldova, că înscrisurile încredințate luĭ spre păstrare, fiindcă le îngropase în pămînt, aŭ putrezit și saŭ rĕsipit. [1])

Alt mitropolit al Ardealuluĭ, Ghenadie, prin scrisoarea sa din 4 Decembre 1628, împuternicește pre protopopul Hinedoareĭ, Ianăș, ca la călătoriea sa prin archidiecesă să judece maĭ multe cause canonice în numele mitropolituluĭ. [2])

Mitropolitul Moldoveĭ, Varlaam (1632—1653), prin un înscris din 10 Juliŭ 1646, împacă pre doaŭĕ surorĭ din familiea luĭ Dumitrașcu Șeptelecĭŭ, în cearta ce o aveaŭ pentru satul Zăhărești. [3])

§ 6. Graĭul romînesc n'a fost decretat ca oficial.

S'a crezut pînă nu demult, și chĭar astădĭ maĭ esistă pe la unĭ alțiĭ socotința, că graĭul romînesc 'șĭ-a căpĕtat calitatea sa de graĭŭ oficial în biserică și în domniatele Romînilor abĭă în secolul al 17-le în urma lățirĭĭ și întemeĭerĭĭ reformațiunĭĭ pintre Sașiĭ și Ungurĭĭ din Ardeal, și ca un efect al acesteĭa. Se presupuneá adecă că vederile și ideile reformațiunĭĭ, rĕspîndindu-se pintre Romînĭĭ din Ardeal, Moldova și Țara Romînească [4]) (§), aŭ îndemnat pre aceștĭa de a trăduce romînește cărțile bulgaroslavice folosite de eĭ pîn' acum în biserică, și apoĭ de a decretá întroducerea celor romînești în locul celor bulgaroslavice. Cele dintîĭŭ trăduceră romînești se credeaŭ a fi fost încercate abĭă în jumătatea a doaŭa a secoluluĭ al 16-le, ĭar' decretarea întroduceriĭ lor oficiale se admiteá ca făcută pentru Romînĭĭ din îmbele domniate naționale în urma sinoduluĭ din Iași din 1642, saŭ în urma celuĭ din 1644 saŭ 1645, ĭar' pentru Romînĭĭ din Ardeal în urma sinoduluĭ din 1675. [5])

Această părere însă nu este întemeĭată.

Încît despre trăduceră saŭ compuneră romînești, noĭ am arĕtat la rĕstîmpul precedent [4]) și vom maĭ arĕtá la vale, că ele aŭ asistat maĭ înnăinte de a fi păsit Luther în public cu ideile sale reformatoare, și cu deosebire maĭ înnăinte de a se fi rĕspîndit ele pintre Romînĭ.

Cu toate acestea nu se poate negá, precum am vĕzut maĭ sus, ca mișcarea reformistă de prin țările ocupate de Romînĭ a avut înrîurință bună și puternecă asupra năzuinților lor literare. Reformațiunea n'a produs la Romînĭ această mișcare literară, dar' ea 'ĭ-a dat un impuls mare și un avînt puternec, îmbărbătînd spiretele timide și nedecise de maĭ înnăinte și împingîndu-le înnăinte pe calea apucată.

Ceealaltă opiniune însă, că graĭul romînesc s'ar fi întrodus în biserică și stat în mod solemn și oficial, adecă prin doaŭĕ sinoade, unul ținut în Iași în 1642, saŭ în 1644 orĭ 1645, ĭar' altul în Ardeal în anul 1675, încă nu o putem admite din următoarele considerațiunĭ.

Cunoaștem pertractările și decisiunile sinoduluĭ din Iași din 1642. [6])

[1]) Ciparĭŭ T.: Acte și fragmente, Blaj, 1885, pg 150—154; — Hășdaŭ: Archiva ist. I. p. 1. pg. 100, Nr. 139; și pg. 92, Nr. 122. — [2]) Ciparĭŭ T.: Acte și fragmente. pg. 253—254. — [3]) Hășdaŭ: Archiva ist. a Rom. t. 3. pg. 226. — [4]) Vedĭ în manuscript cursul mĭeŭ asupra istorieĭ limbiĭ și literaturiĭ romînești. — [5]) Pumnul A.: Leputurarĭŭ romînesc, t. 3. Vieana, 1862, pg. 37. — Documente istorice despre starea politică și ieratică a Romînilor din Transilvaniea de A. Tr. Laurianu, Vieana, 1850, pg. 129. — [6]) Kimmel E. I.: Monumenta fidei eccelesiae orientalis, Iannae, 1850, p. I. pg. 408—420; — Harduinii Acta conciliorum . . . t. XI. Parisiis, 1715, pg. 171—179, 231.

În ele nu găsim nicĭ o alusiune măcar la scoaterea graĭuluĭ bulgaroslavic din biserica Romînilor, saŭ la întroducerea graĭuluĭ romînesc în locul luĭ, orĭ pe lîngă el. Acest sinod nicĭ nu se puteá ocupá cu astfelĭŭ de lucru ; el erá convocat cu o misiune specială, detot religioasă și încă nu locală, ci universală. El aveá adecă să arete și să precisede în mod cert, ce este dogmă în biserica resăritului, și ce nu. O discusiune dară, orĭ de să se folosească saŭ nu graĭul romînesc în biserica Romînilor, nicĭ nu încăpeá aice; și chĭar de s'ar fi pus înnăinte această întrebare, nu credem că s'ar fi resolvit în favoarea graĭuluĭ romînesc, fiindcă la acest sinod aŭ participat atît Rușiĭ din Chĭev cît și Greciĭ din Constantinieana, și nicĭ unĭĭ nicĭ alțiĭ n'ar fi consîmțit tocmaĭ la scoaterea graĭurilor lor din biserica Romînilor.

Poate că ar fi dispușĭ unĭĭ să creadă că această cestiune s'a pus înnăinte și s'a resolvit în al doile sinod din Iași, ținut în anul 1644 orĭ 1645 încontra cătihismuluĭ călvinesc publicat de principele Ardealuluĭ Gĭorgĭŭ Racoți I. (1630—1648) în Alba-Juliea în anul 1640 și împus bisericiĭ romînești de acoleá. [1]) Este adevĕrat că acest sinod erá curat local, că erá convocat într'o cestiune care atingeá de aproape folosirea graĭuluĭ romînesc în biserică, și că la el participaseră bărbați competenți din îmbele domniate romînești, Moldova și Țara Romînească. [2]) Aice maĭ de grabă s'ar fi putut pertractá astfelĭŭ de cestiune, și congresiștiĭ, fiind toți de aceeaș națională, maĭ ușor s'ar fi putut înțelege împreună și decretá scoaterea graĭuluĭ bulgaroslavic din biserică și întroducerea celuĭ romînesc în locul luĭ. Noĭ însă credem că nicĭ într'acest sinod particular n'a fost vorba despre aceasta, și că nu s'a făcut nicĭ o decisiune de felĭul acesta. Motivele ce ne întăresc în această credință sînt maĭ multe.

Cel de întîĭŭ este că nicĭ nu erá trebuință de un lucru ca acesta, deoarece cu aproape un secol maĭ înnăinte se tipăriseră în Ardeal cărți romînești bisericești, se răspîndiseră pretutindinea și se întroduseră prin bisericile Romînilor cu plăcere și fără de nicĭ o protestare din vreo parte. Chĭar în îmbele domniate romînești se tipăriseră înnăinte de acest sinod cărți romînești, precum în Țara Romînească Pravila cea mică în Govora în 1640, ĭar' Moldova Cartea romînescă de învățătură a mitropolituluĭ Varlaam în Iași în 1643. Graĭul romînesc erá așadară întrodus de fapt, nu maĭ erá trebuință de vreo decretare, maĭ ales că nime nu se opuneá la aceasta.

Alt motiv nu maĭ putin concludent este, că atît înnăinte cît și după ținerea acestor sinoade preuțiĭ Romînilor aŭ continuat, încă timp îndelungat, a se folosì de graĭul bulgaroslavic la cerimoniile religioase și bisericești, ba încă întroduseră pe icĭ coleá pe lîngă el încă și pre cel grecesc, dar' totodată se folosĭaŭ și de cărți romînești în aceá măsură în care dispuneaŭ de ele și le aveaŭ la îndămînă. Cărțile romînești nu făcuseră încă de prisos cărțile bulgaroslavice, pentrucă ele nu fuseseră nicĭ trăduse, nicĭ tipărite toate deodată, ci numaĭ pe încetul și în decursul timpuluĭ,

---

[1]) Ciparĭŭ T.: Analecte, Blaj, 1858, pg. XXI, 1. — Documente istorice . . . de A. Tr. Laurianu, Vieana, 1850, pg. 111, pg. 115, Nr. 2. — Bariț G.: Catihismul călvinesc. Sibiĭŭ, 1879, pg. 100—101. — [2]) Melchisedec: Biserica ortodocsă în luptă cu protestantismul și special cu calvinismul în veacul al XVI și cele doaŭe sinoade din Moldova contra calvinilor. București, 1890. — Dobrescu M. S.: Împrejurările ce aŭ provocat sinodul dela Iași din 1642. București, 1890.

așă încît nicĭ pe la finea rĕstîmpuluĭ acestuĭa n'am putĕ ḑice că aŭ fost toate trăduse și rĕspîndite pretutindine.

Maĭ alt motiv pentru opiniunea noastră, tot atît de puternec și convingătorĭŭ, îl găsim în fapta, că și după ținerea acestor sinoade a continuat graĭul bulgaroslavic a fi învĕțat prin școalele Romînilor, nu numaĭ în cele doaŭĕ Academiĭ din Iași și București, dar' încă și prin școalele de pe la episcopiĭ, lucru care nu s'ar fi tolerat, dacă s'ar fi fost decretat scoaterea luĭ din bisericile Romînilor.

Remarcabilă din maĭ multe punturĭ de vedere, și poate decesivă în privința această, este în fine și înstrucțiunea ce s'a dat mitropolituluĭ Ardealuluĭ, Atanasiŭ, la sînțirea sa în București în Ianuariŭ 1698, adecă cu maĭ bine de 50 de anĭ în urma sinoadelor din Iași. Într'această înstrucțiune citim sub numĕrul 5) următoarele: „Trebue arhieriea ta slujba bisericiĭ, adecă Ohtaĭul, Mineele și alte cărțĭ ce se cîntă duminecile și sărbătorile, și slujbă de toate ḑilele, să te nevoĭeștĭ cu deadinsul să se citească toată pre limba slovenească saŭ elenească, ĭară nu rumănește saŭ într'alt chip". Numaĭ cititul Evangelieĭ se permiteá romînește cu oarecare restrîngere, precum și predicarea, căcĭ sub numĕrul 6) din această înstrucțiune se ḑice: „Trebue arhieriea ta Evangelie să puĭ să se citească aŭ sloveneșteaŭ românește precum s'aŭ tipărit în ḑilele blagocestivuluĭ și luminatuluĭ domn Ion Constandin Basarab voevod a toată Ungrovlahiea", ĭar' sub numĕrul 2) se ḑice: „Trebue arhieriea ta să propovedueștĭ cuvîntul luĭ Dumneḑeŭ la Sărbĭ și la Ruși pre limbă sloveneascĕ, ĭară la Romînĭ pre limbă romînească, atîta duminicile cît și la celealalte sĕrbătorĭ, atîta la biserecĭ, cît și la pogribaniĭ (înmormîntărĭ), și maĭ pe scurt în toată vremea și în tot locul, cînd va trebuí, după cum ți-e putința, să propovĕdueștĭ cuvîntul luĭ Dumneḑeŭ." [1])

Această înstrucțiune este dată de Dositeiŭ, patriarhul Ierusalimuluĭ, carele se află pe atuncĭ după mile în București, „împreună cu preasfințitul mitropolitul Ungrovlahieĭ, chir Teodosie, și cu ceĭce s'aŭ aflat aicĭ arhiereĭ". Dispositiunile de sub numĕrul 5) și 6) din ea n'ar fi putut fi nicĭ admise de capiĭ bisericiĭ din Țara Romînească, nicĭ primite de noul cap al bisericiĭ din Ardeal, decumvá ar fi esistat maĭ înnăinte niște decisiunĭ sinodale saŭ niște decrete domnești carile ar fi fost oprit folosirea graĭuluĭ bulgaroslavic prin bisericile Romînilor!

Dacă, după cunoștințile noastre de pînă acum, n'am dat de urme de vreo decretare solemnă a introduceriĭ graĭuluĭ romînesc ca oficial în biserica și statul Romînilor din îmbele domniate naționale, nicĭ de vreo urgisire și oprire a celuĭ bulgaroslavic, apoĭ cam nu tot așă aŭ mers lucrurile în îmbele privințĭ la Romîniĭ din Ardeal și Ungariea, maĭ ales nu încît privește folosirea graĭuluĭ romînesc. Aice, îndatăce s'aŭ recunoscut de stat confesiunile protestante: luterana, calvina și unitara, ca religiunĭ egal îndreptățite cu cea romanocatolică, aŭ căutat atît Sașiĭ cît și Maghiariĭ ca să atragă pre toțĭ locuitoriĭ țăriĭ, prin urmare și pre Romînĭ, cătră noaŭele vederĭ confesionale.

Spre a ajunge la acest scop, Sașiĭ nu numaĭ că îndemnară pre toate limbile ca să'și trăducă cărțile religioase și bisericești pe graĭul lor, dar' se puseră de tipăriră maĭ multe cărțĭ grecești, bulgaroslavice și chĭar

[1]) Ciparĭŭ T. Acte și fragmente ist. bis. Blaj, 1855, pg. 243 244.

romînește.[1]) Romînii se folosiră cu plăcere de aceste îndemnuri binevoitoare și de acest curent liberal, trăduseră și tipăriră chiar mai multe cărți bisericești în Brașov, Sîbiiŭ, Sebeș și Orăștiea. Chiar mulți din ei 'și-aŭ organisat biserica după noaŭele vederi, saŭ cel puțin eraŭ în aplecare s'o facă, căci în adunarea generală a țării, ținută în anul 1577 sub principele Cristofor Batori (1576—1581) s'a decis între altele: „ca Romînii, cari vor vré să părăsească legea grecească și să asculte dogmele calvine în limba lor, să aibă voie a'și alege episcop care să atîrne totdeauna dela episcopul calvin.[2])

Această dispositiune este prima care vorbește despre folosirea graiului romînesc în cele bisericești, dar' ea nu privește pre toți Romînii fără deosebire, ci numai pre aceia carii se vor face calvini, dar' și acestora nu li se împune în mod imperativ, ci se dice „și vor vre să asculte dogmele calvine în limba lor"; ceĭ rămași în legea strămoșască cu ritul grecesc continuaŭ a se folosi în biserică, după plac și putință, de care graiŭ voiaŭ; nimică nu li eră nici împus, nici oprit.

În secolul al 17-le, sub amîndoi Racoțenii, Gîorgiŭ I. (1630—1648) și Gîorgiŭ II. (1648—1657), carii cu deosebire se interesaŭ de convertirea Romînilor la calvinism, încă nu găsim din partea lor, în privința folosirii graiului romînesc saŭ opririi celui bulgaroslavic, alte dispusăciuni, decît că împuneá mitropoliților, la recunoașterea lor ca atari, „ca duminica și în celealalte sărbători, atît în biserici cît și la îngropăciuni, și în alte locuri unde se va cere, să predice cuvîntul cel sînt al luĭ Dumnedeŭ după sînta biblie în limba lor cea națională, și să grijască ca toți ceĭalalți preuți să predice așá, și ca să primească catehismul (tipărit romînește în Alba-Juliea, 1642) ce li s'a dat lor și că va face să se primească de ceĭalalți, și că'l va propune junimiĭ și că va face să se propună și de ceĭalalți", precum se vede din diploma de denumirie dată mitropolitului Ștefan Simonicĭŭ într'a 10 Optomvre 1643, saŭ ĭarăș că mitropolitul va primí „veniturile sale cele legitime ca să aibă de unde acoperí spesele sale pentru tipărirea cărților în limba națională a bisericilor de sub jurisdicțiunea luĭ, pentru ținerea școalelor și pentru onorariul principeluĭ", precum se cunoaște din diploma de denumire a mitropolitului Sava Brancovicĭŭ dată într'a 28 Decemvre 1658.[3])

În îmbele aceste doaŭĕ diploame nu este de felĭŭ vorba nici despre vreo favoare acordată graiului romînesc, nici despre vreo urgisire și scoatere din biserică a altor graiuri naționale, ci din contră se admit toate graiurile naționale ale credincĭoșilor ca egal îndreptățite și se împune numai epitropilor și preuților că ei să predice și să tipărească cărți, nu romînește, ci „în limba națională a bisericilor" de sub ei, adecă pentru Romîni romînește, pentru Bulgaroslavi bulgaroslovenește, pentru Greci grecește. etc. Atîta și nimică mai mult.

Dar' cu toate aceste dispositiuni bineîntenționate ale principilor calvini, de a avé diferiții credincĭoși graiul propriŭ național prin bisericile lor, Romînii tot aŭ continuat a se servi și mai departe, pe ici coleà, de

[1]) Popp V.: Disertație asupra tipogr. rom. Sibiiŭ, 1838, pg. 11—12; — Teutsch G. D.: Geschichte der Siebenbürger Sachsen, 2. Aufl. Bd. 1. Leipzig, 1874, pg. 335; — Bariț G.: Catechismul calvinesc, pg. 95—101. — [2]) Documente istorice despre starea pol. și ier. a Rom. din Trans. Viean, 1850, pg. 87. — [3]) Documente ist. despre starea pol. și ier. a Rom. din Trans. Vieana, 1850, pg. 114—115 și 127—128.

graiul bulgaroslavic îndătinat la ei din vechime. Aceasta o făceau sau pentrucă nu aveau cărți romînești la dispositiune, sau pentrucă nu se desbăraseră încă de oarecari prejudețe pentru cărțile bulgaroslavice, sau pentrucă voiau să treacă în ochii mulțimii ca mai învățați și mai pre sus decît ea.

Că Romînii din Transilvaniea n'au fost încetat a se folosi de graiul bulgaroslavic pe lîngă al său propriu, se vede limpede din dispositiunile sinodului ținut în anul 1675. Aice se stătuește sub numĕrul 1) ca „cuvîntul lui Dumnedeŭ . . . să se v e s t e a s c ă în limba noastră r u m ă n e a s c ă, în care ne-am născut, ca să înțeleagă toți creștinii, săvaĭ că în toate săboarele mai dinnainte vreme am dojănit și am poroncit, așà și acum. Iară carii se vor aflá făcîndu amintrile, cu bintătuiala (pedeapsă) carele s'au dat în condițiile dintîiŭ într'alți ani, se va bintătui (pedepsi)". — Această dispositiune însă se repoartă numaĭ la predicămînt, nu cuprinde dară nimică noŭ decît aceea ce erà împus de principii calvini aĭ țării. În canonul al 8-le al acestuĭ sinod însă găsim o dispositiune care samĕnă a merge cevá maĭ departe. Ea sună: „P o p i i, c a r i i n u s e n e v o i e s c c u r u m ă n i e, c e t o t c u s ă r b i e, unii ca aceĭa și loruș facu'și de cătră Dumnedeŭ pedeapsă și de cătră poporani urîciune și săboruluĭ scădere, aceĭa cu un cuvînt s ă s e o p r e a s c ă d i n p o p i e". [1])

Acest canon este unicul care oprește preutuluĭ romîn folosirea graĭuluĭ bulgaroslavic, sub pedeapsă de despreuție. Dar' și acesta nu este de luat în toată lărgimea și rigoarea luĭ. El a căpĕtat chĭar din partea mitropolituluĭ Sava I. Brancovicĭŭ (28 Decemvre 1656 până 2 Juliŭ 1680), carele a preșĕdut la acest sinod, o înterpretare conformă împrejurărilor bisericești, ĭar' nu lărgimiĭ și rigoriĭ canonuluĭ. În scrisoarea circulară, prin care se vestesc în diecesă dispositiunile sinodului, mitropolitul Sava drept că împune preuților ca să predice romînește, dar' despre serviciul religios din biserică și din afară de ea nu vorbește în deplinul înțeles al canonuluĭ 8 citat, ci dice numaĭ: „C a r e c ă r ț i s ă m t u s c r i s e ș i s c o a s e p r e l i m b a r u m î n e a s c ă să se cetească și să se învețe în biserica creștinilor și într'alte locuri unde va fi lipsă", de unde resultă ca celealalte cărți carĭ nu eraŭ încă „scrise și scoase pre limba rumînească", dar' carĭ eraŭ de trebuință la serviciul dumnedeesc, se puteaŭ citi la ceremoniile religioase fără de a cadé sub pedeapsa despopieĭ. Decĭ și acest sinod n'a urgisit graiul bulgaroslavic, nicĭ nu 'l-a scos din biserica Romînilor, ci numaĭ a împus preuților ca, întru cît sînt și aŭ la dispositiune cărți romînești, să se folosească numaĭ de acestea, ĭar' nu și de cele bulgaroslavice.

Numaĭ dintr'acest punct de vedere ni putem esplică, de ce mitropolitul Ardealuluĭ Atanasiŭ, sfințit în Bucureștĭ în Ianuariŭ 1698, a primit, fără contradicere, înstrucțiunea despre care am vorbit maĭ sus, măcarcă este reacționară față cu dispositiunile sinodului din 1675.

Decĭ, din cîte am adus aice înnainte, precum și din cele arĕtate în paragraful precedent, resultă fără pic de îndoĭală că graiul romînesc n'a fost decretat ca oficial, nicĭ în biserică nicĭ în stat, ci că el s'a întrodus încetul cu încetul, maĭ întîiŭ pe lîngă cel bulgaroslavic, a căruĭa întrebuințare a făcut'o tot din ce în ce maĭ de prisos, pînăce în fine 'ĭ-a ocupat tot terenul.

---

[1]) Ciparĭŭ T.: Acte și frag. pg. 148—156.

§ 7. Partida obscurantismului și a păstrării celor apucate.

Zace în firea lucrurilor ca acolo unde se deșteaptă și se întreține o vieață întelectuală mai vioaie și mai largă, să esiste unii carii să dorească și să vree să păsască repede înnainte și să delăture tot ce nu li convine, iară alții carii să se acațere din rĕsputerĭ de cele apucate și deprinse și să nu voĭească a le sacrificá de loc, saŭ numaĭ pe încetul și gradat.

Această separare de vederĭ și de temperaminte între oameni o observăm și în istoriea culturiĭ și literaturiĭ romînești.

Am constatat mai sus esistența uneĭ partide naționale, liberale și progresiste, a unor bărbați carii doriaŭ și stăruiaŭ ca toți Romînii, în biserică și în stat, în manifestarea întregiĭ lor vieți întelectuale și soțiale, să nu se folosească de alt graiŭ decît numaĭ de cel propriŭ național, de cel romînesc, și carii nu se mulțămiaŭ cu mărginita cultuia religioasă ce o căpĕtaŭ de cătră biserică și pe lîngă ea, ci flămînd̆iaŭ după un nutremînt întelectual mai esențios și mai abundant și carii îmblaŭ după vederĭ mai largĭ și după orizonturĭ mai limpedĭ și mai luminoase prin școalele și literaturile altor popoare.

Pe lîngă acești bărbați luminați n'aŭ lipsit la Romînĭ și de aceĭă carii, în ruptul capuluĭ, nu suferiaŭ și nu voiaŭ ca cinevá să se abată dela cele apucate și deprinse din moșĭ strămoșĭ chiar și atuncia, cînd aceste usuriĭ nu eraŭ nicĭ naționale, nicĭ menite a sporí și a desvoltá vieața națională, ci din contră carile o mascaŭ numaĭ și o opriaŭ loculuĭ, și carile tindeaŭ a împinge pre Romînĭ în niște direcțiunĭ, în carĭ să'și piardă îndividualitatea și naționalitatea lor. Curentul represîntat de astfelĭŭ de bărbați, cu saŭ fără conștiință și cu saŭ fără întențiunĭ rele, îl reasumăm sub denumirea de partidă a obscurantismuluĭ și a păstrării celor apucate.

Esistența uneĭ partide de felĭul acesta este mai pre sus de orice îndoĭală.

Sîngură fapta că graĭul bulgaroslavic s'a păstrat în biserica și în statul Romînilor, secole întregĭ, chiar și dupăce Romînii s'aŭ desfăcut de Bulgaroslavĭ atît pe terenul politic cît și pe cel bisericesc, este o dovadă strălucită, că atît bărbațiĭ de la dirigența statuluĭ, cît și ceĭ dela cîrma bisericiĭ aŭ ținut în samă cele apucate și n'aŭ cutedat să întroducă în vieața publică soțială graĭul propriŭ național chiar la întemeĭarea statelor naționale, ci abiá după secole de esistință. Dacă la fundarea statelor, saŭ la desfacerea legăturilor bisericești, ar fi fost puternec și în preponderanță curentul curat romînesc, saŭ dacă n'ar fi dictat prudința politică astfelĭŭ, apoĭ de bună samă că atît statul cît și biserica ar fi îmbrățișat cu bucurie, din capul loculuĭ, graĭul național în manifestarea vieții lor. Dară atît uniĭ cît și alțiĭ aŭ credut că saŭ zace în înteresul lor de a se menținé în capul trebilor, saŭ în înteresul esistinții noaŭelor formațiunĭ soțiale, ca să continue cu cele apucate, măcarcă nu se potrivĭaŭ cu noaŭa stare de lucrurĭ.

Cu deosebire în biserică, între dirigenții eĭ, observăm un curent nu numaĭ de conservatism, dar' chiar de obscurantism. Aice găsim dispositiunĭ carile opresc cititul sînteĭ scripturĭ oricăruĭ creștin, saŭ carile nu permit ca o samă de cărțĭ, religioase chiar, să între în mîna lumenilor, saŭ carile sînt ostile vulgarisăriĭ căr.ților bisericești în toate graĭurile. Spre a ne convinge despre aceasta voiŭ citá aice cîtevá doveḑi.

În precuvîntarea dela „Pravila“ mică tipărită în Govora în anul 1640, mitropolitul Țării Romînești, Teofil, sfătuește pre preuți ca „această sfântă carte . . . să aibă a o ține în mare cinste și să se învețe dentru ea în taină cum va vindecá sufletele oamenilor de păcate, iară întru mînă de mirean să nu se dea, nici la măscăricîu să nu fie tocmelele sfinților apostoli și a sfinților părinți batjocurite, că apoi milostva (grația) ta veĭ dá samă, frate duhovnice, eŭ nu voiŭ avé treabă“.[1])

Maĭ departe se știe că un sinod bisericesc, carele stă în legătură cu sinodul din Iași din 1642 și carele s'a ținut în Ierusalim în 1672 sub patriarhul Dositeiŭ, dă la întrebarea: „oră de se cade saŭ nu, ca sînta scriptură să fie citită de toți creștinii îndeobște (κοινῶς)?“ un răspuns negativ, că nu se cade.[2])

Acest patriarh Dositeiŭ erá bărbat erudit, scriitoriŭ însemnat, cutrierase țările Romînilor în maĭ multe rînduri îmblînd după cerșite, se bucurá de stima Romînilor și aveá mare trecere la eĭ. Curentul obscurantist și ultramontan, represîntat prin el, nu puteá dară ca să nu găsească resunet printre Romînĭ, maĭ ales pintre aceĭa cariĭ din fire saŭ prin posițiunea lor înclinaŭ spre dînsul. Curentul acesta se manifestă maĭ ales prin aceea, că se susținea că nu se cuvine, ba că este chiar oprit a se cîntá liturgiea romînește. O dovadă necontestabilă o găsim în Parimiariul din 1682 al mitropolituluĭ Dosofteiŭ carele se țineá de părtidul contrariŭ, de cel progresist național. Într'această carte, la finea eĭ, aduce înnăinte acest mare bărbat bisericesc ca „mărturie că nu ĭaste oprit a se cîntà liturghiea rumânește“ cuvintele renumitului patriarh al Antiohieĭ, Toader Balsamon, carele răspunde patriarhului Alesandrieĭ, Marcu, că preuții ortodocși de pretutindenea se cuvine să ierurgisească în graĭurile proprie, deoarece și apostolul Paul dice în scrisoarea sa cătră Corinteni (I. cp. 14, v. 19, 40), că Dumneḑeŭ nu este numaĭ al Iudeilor, ci și al tuturor națiunilor.[3])

Cu toată combaterea însă a mitropolituluĭ Dosofteiŭ nu numaĭ prin această mărturie, dar' și prin întreaga sa activitate literară, curentul contrariŭ a continuat a esistá și a se manifestà chiar prin acte de autoritate bisericească. Așá vedem pre mitropolitul Țării Romînești, Teodosiŭ (1669—1673 și 1679—1699), și pre alți arhiereĭ ce eraŭ de față în Ianuariŭ 1698 la sfințirea mitropolituluĭ Ardealuluĭ Atanasiŭ, că povățuesc pre acest mitropolit ca „slujba bisericiĭ, adecă Ohtaĭul. Mineele și alte cărți ce se cîntă Duminicile și sărbătorile, și slujba de toate ḑilele să se nevoiască cu de adinsul să se citească toată pre limba slovenească, saŭ elinească, iară nu romînește saŭ într'alt chip“. Această dispositiune, în fruntea căriia stá amintitul patriarh al Ierusalimuluĭ, Dosofteiŭ, este dovada cea maĭ convingĕtoare că pe la finea secoluluĭ al 17-le esistá la Romînĭ nu numaĭ bărbați obscuranți și ruginiți, dar' încă și un curent antinațional îndreptat încontra graĭuluĭ romînesc și a aspirațiunilor naționale.

---

[1]) Pravila bisericească. ediț. 2. Bucureștĭ, 1884, pg. 3. — [2]) Kimmel E. I.: Monumenta fidei eccl. orient. Iannae, 1850, p. I. pg. 465; — Harduinii: Acta conciliorum. t. XI. Parisiis, 1715, pg. 171—179, 231, 255. — [3]) Melchisedec: Ep. în Revista Tocilescu anul I. pg. 274, Nr. 6.

§ 8. Arta tipografică la Romîni.

Înnăinte de aflarea și introducerea tipografieĭ prin diferitele țărĭ, producțiunile literare se puteaŭ înmulți numaĭ cu multe greutățĭ și cu marĭ spese; pentru procurarea unuĭ op se plătiá adese orĭ valoarea uneĭ saŭ maĭ multor moșiĭ. Din această causă numaĭ opurile de neapĕrată trebuință și de valoare necontestată, saŭ de cuprins foarte plăcut, se înmulțiaŭ, și încă și acestea numaĭ cînd eraŭ comandate de cinevá. Celealalte opurĭ de un us mărginit, saŭ de valoare maĭ mică, rĕmîneaŭ adese orĭ unice, nemultiplicate; de se pĭerdeá originalul, opul erá dispărut pentru totdeauna.

Cîte producțiunĭ literare, nu numaĭ din cele unice, dar' și din cele multiplicate nu se vor fi pĭerdut la Romînĭ din causa nestătornicieĭ lucrurilor la eĭ, prin desele rĕsboaĭe, prădăcĭunĭ, aprinderĭ, pustiirĭ și fugirĭ, și cîte din ele nu se vor fi împrăștiat cine știe pe unde, fără de a li se fi dat pîn' acum de urmă!

Aflarea tipografieĭ, cam pe la anul 1442, a pus capĕt acesteĭ stărĭ nefavorabile pentru înmulțirea și conservarea producțiunilor literare, dar' tot n'a fost în stare să ferească de nimicire toate producțiunile seĭ. Cunoaștem la Romînĭ maĭ multe producțiunĭ literare tipărite, din carĭ nu s'a păstrat nicĭ un esĭmplar, precum catehismul luĭ Luther din 1544 și 1559, Scrierile apostolice s. Pracsiul dintre 1560 și 1575, etc.

Arta tipografică s'a rĕspîndit foarte curînd la Romînĭ, dară eĭ nu s'aŭ prea folosit de ea, fiindcă starea culturiĭ lor nu erá înfloritoare și nu sĭmțiaŭ trebuință de alte cărțĭ decît numaĭ de cele bisericeștĭ. De aceea primele tipărĭturĭ la eĭ sînt bisericeștĭ, și încă în graĭul bulgaroslavic, fiindcă acesta predomniá pe atunci în biserică și în stat.

Modul cum s'a întrodus arta tipografică la Romînĭ, nu este nicĭ astădĭ deslușit cum se cade, de și n'aŭ lipsit bărbațĭ eruditĭ carĭ să se fi ocupat cu aceasta, precum Dr. Vasilie Popp,[1] A. I. Odobescu,[2] B. P. Hășdăŭ[3] și în aniĭ din urmă Emile Picot,[4] A. Papadopol-Calimach[5] etc.

După cunoștința noastră de pînă acum, cea de întîĭŭ carte tipărită la Romînĭ este un Liturgieriŭ bulgaroslavic tipărit pe hărtie în Noemvre 1507 din poronca luĭ Mihnea celuĭ Rĕŭ, domnul Țăriĭ Romînești (1507—1510), în întîĭul an al domnieĭ sale, prin monahul și preutul Macariŭ; a doaŭa carte să fie din 1510 de sub domniea luĭ Vlad (1510—1512) și anumea partea a doaŭa din Octoihul, a căruĭa primă parte se tipărise în Cetinie în 1494, și a treĭa carte este un Patruevangeliariŭ bulgaroslavic tipărit, unele esĭmplare pe hărtie, ĭar' altele pe pergament cu luces, în anul 1512 din poronca luĭ Neagoe Basarabul (1512—1521) tot de monahul și preutul Macariŭ.[6]

În tustrele opurile nu este arĕtat locul unde s'aŭ tipărit, dar'

[1]) Disertație despre tipografiile romînești, Sibiiŭ, 1838. — [2]) Prima tipografie în Țara Romînească, în Revista romînă, Bucureștĭ, 1861, pg. 807—830. — [3]) Un tesaur de tipocsilografie romînă, în ḑiarĭul Traĭan, Bucureștĭ, 1869, pg. 72, 80, 92, 107; — și O pagină din istoriea tiparĭuluĭ la Romînĭ în secolul al 16, în Columna luĭ Traĭan pro 1876, pg. 193. — [4]) Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains, Paris, 1895. — [5]) Un episod din istoriea tipografieĭ în Românieа, Bucureștĭ, 1896, în Analele Acad. Rom. ser. II. t. XVIII. — [6]) Karataev I: Opisanie slaviano russkich knig. în Sbornik otdeleniĭa russkago ĭazyka i slovesnosti imp. Akad. Nauk. t. 34. Nr. 2. St. Peterburg, 1883, pg. 26, Nr 11—12.

din identitatea literelor, a inițialelor, a ornamentăriĭ esilografice, a hârtieĭ, precum și a tipografuluĭ, se vede că a fost unul și acelaș.

Foarma literelor și a ornamintelor esilografice se aseamănă cu cele din Veneția de pe timpul acela. S'ar puté dară presupune, că acele cărți s'aŭ tipărit nu în Țara Romînească, ci în Veneția, la comanda celor treĭ domnĭ Romînĭ.

Se poate, dar' încontra acesteĭ presupuneri vorbește, între alte argumințe, chiar numele tipografuluĭ. Cunoaștem un tipograf din Muntele Negru, cu numele de monahul Macariŭ, carele a tipărit în Zenta și în Cetinie, în anii 1493 și 1495, mai multe cărți bulgaroslavice din poronca principeluĭ muntenegrean Giorgiŭ Cernoevicĭŭ. Acest principe însă aveá un nepot dela o fiică a frățini-săŭ Andreiŭ, cu numele Macsim Brancovicĭŭ [1], carele, călugăr fiind, ajunse a fi mitropolit în Țara Romînească, dupăce împăcase pre domnitoriul acesteĭ țări, pre Radul cel Mare (1494—1507), cu Bogdan cel Chior, domnul Moldoveĭ (1504—1517), decĭ după anul 1504 și cam pînă în 1510. [2]) Este dară maĭ mult decît probabil ca acest mitropolit, voind să îndestrede cu cărțile trebuincioase biserica unde ajunsese la o treaptă ierarhică atît de înnaltă, a chiemat în noaŭa sa patrie pre monahul Macariŭ dela Muntele Negru și, înnaintîndu'l și pre el la gradul de preut, 'l-a pus să tipărească acoleá cărți bisericești. Pre acest Macariŭ îl identifică Odobescul cu un ieromonah Macariŭ, dela carele citeadă un însgris de danie din 24 Mart 1495, și chiar cu mitropolitul Macariŭ carele a urmat după mitropolitul Macsim în Țara Romînească și carele a strămutat reședința mitropolitană dela Argeș la Tîrgoviște.

În chipul acesta crede A. I. Odobescul că s'a întrodus arta tipografică întîĭaș dată la Romînĭ, iar' identitatea literelor din Țara Romînească cu cele din Veneția s'ar esplieá prin fapta, că și cele din Zenta și Cetinie încă eraŭ aduse tot de acoleá.

Cît despre locul unde fú așădată prima tipografie din Țara Romînească, Odobescu ia în considerare treĭ mănăstirĭ: cea Din-Deal de lîngă Tîrgoviște în județul Dîmbovițeĭ, cea dela Bistrița în județul Vîlciĭ lîngă Ardeal și cea dela Govora tot în județul Vîlciĭ, plasa Ocoluluĭ. Despre mănăstirea Bistriteĭ dice că n'a putut fi, deoarece ea fu dărîmată în dilele luĭ Mihnea cel Rĕŭ din ură cătră fundătoriul eĭ, Barbul Craĭovescul, în 1498.

Despre mănăstirea Din-Deal dice că ea a putut fi locul primeĭ tipografiĭ, deoarece erá zidită cu multe îndămînări și cu mare lucs de cătră Radul cel Mare, că acoleá petrecea mitropolitul Nifon și că tot acoleá doriá acest prelat ca să se strămute și scaunul mitropolitan dela Argeș, unde s'a și strămutat într'adevĕr de Neagoe Basarabul (1512—1521) în anul 1517, mitropolit fiind Macariŭ (1510—1524). Dar' încontra acesteĭ probabiltățĭ, adauge Odobescul, vorbește un însgris de danie făcut de ieromonahul Macariŭ în 24 Mart 1495, prin carele lasă, după moartea sa, mănăstiriĭ Govoreĭ o vie ce o aveá la tîrgul Ocneĭ, ceea ce n'ar fi făcut'o, dacă tipografiea ar fi fost așădată în mînăstirea Din-Deal, saŭ aĭurea.

Decĭ pe temeiul identității dintre persoana tipografuluĭ și a dăruitoriuluĭ viiĭ, Odobescul se decide pentru Govora ca loc unde fusese așădată prima tipografie în Țara Romînească. Într'această decisiune se crede întărit și prin aceea, că prima tipografie cunoscută pe la anul 1861 după localitate în Țara Romînească încă erá așădată în mănăstirea Govoreĭ,

[1]) Hașdăŭ: Archiva ist. t. 2. pg. 65. — [2]) Conf. Scriban F. Bubulescu: Istoriea bisericească, Iași, 1871, pg. 183.

în anul 1640, din carea aŭ eșit mai multe cărți romînești, lucru ce nu s'ar fi întîmplat, adauge Odobescul, dacă tradițiunea de un stabiliment vechiŭ de tipografie n'ar fi îndicat Govora ca loc bun pentru tipărire.

Noi însă nu împărtășim opiniunea luĭ Odobescul în privința locului, parte din cause negative, parte din cause positive.

Înnăinte de toate Macariŭ, dăruitoriul viiĭ din 1495, n'a putut fi persoană identică cu Macariŭ tipograful din Muntele Negru și din Țara Romînească. Macariŭ, dăruitoriul viiĭ, fusese pămintean, căcĭ în înscrisul de danie el ni vorbește despre părinții și frații săĭ, cu învoirea cărora dăruește în Mart 1495 o vie cumpărată de el mult maĭ înnăinte, și apoĭ dice apriat: „ca nime din neamul săŭ să nu aibă voie a se amestecá la viea dăruită". Toate acestea ne îndică pre omul pămintean, cu rădăcinĭ adîncĭ în țară, ĭar' nu pre vreun străin venit de ĭerĭ alaltă ĭerĭ.

Pe lîngă aceasta, data înscrisuluĭ, carea, pînă la dovedĭ contrarie nedubioase, nu poate fi trasă la îndoĭală, încă este un argumînt puternec încontra identității persoanelor, căcĭ nu putem admite ca monahul Macariŭ, carele a tipărit în Cetinie, capitala Munteluĭ Negru, în anul 1494 un Octoih și în anul 1495 o Psaltire, tot în anul 1495, și încă la începutul luĭ, să fi facut o danie în Țara Romînească, și încă cu învoirea părinților și a fraților săĭ de aice! Maĭ departe, tipograful muntenegrean erá în anul 1495 numaĭ monah, pecînd dăruitoriul viiĭ din Țara Romînească, erá ĭeromonah, căcĭ se subscrie: „eŭ p o p a M a c a r i e". El dară, dacă n'a îmbrățișat din capul locului călugăriea, a fost maĭ întîiŭ preut lumean și apoĭ, văduvind, s'a călugărit, și ca să aĭbă loc și susținere în mănăstire, ĭar' după moarte pomenire, 'ĭ-a dăruit viea sa dela Tîrgul Ocneĭ.

Decĭ argumîntul principal care a înduplecat pre Odobescul ca să se decidă pentru Govora, cade, neputînd fĭ un Macariŭ și altul una și aceeași persoană; prin urmare, rĕmîn valabile toate acele împrejurărĭ amintite maĭ sus carĭ vorbesc în favoarea Tîrgoviștiĭ ca loc unde s'a așĕdat prima tipografie.

Tot în favoarea Tîrgoviștiĭ vom maĭ aduce înnăinte o împrejurare foarte împortantă, poate decidătoare. Aice în Tîrgoviște, curînd după strămutarea scaunuluĭ mitropolitan încoace, găsim tipărite maĭ întîiŭ de un Moisi, și apoĭ și de alțĭ tipografĭ, cu îndicarea loculuĭ, maĭ multe cărțĭ, tot bulgaroslavice, deși cu niște litere maĭ urîcĭoase și maĭ micĭ, decît cele din cărțile tipărite de tipograful Macariŭ. Cea maĭ vechie carte cunoscută ca eșită din această tipografie, cu dată anumită, este una din anul 1545, decĭ numaĭ cu 33 de anĭ după ultima cunoscută tipărítură a luĭ Macariŭ. Această scurtă distanță de timp între unele și altele tipărituri ne face a crede că și tipăriturile fără de loc ale luĭ Macariŭ, precum încă și altele, ca un Liturgieriŭ cam din 1520—1525, un Octoih din anul 1535, un Evangeliariŭ din 1537, despre carĭ ni vorbește E. Picot (l. c. pg. 15—16 și Karataev I. l. c. pg. 77 Nr. 25), încă aŭ fost tipărite tot în Tîrgoviște. Diferința între litere nĭ-o esplicăm prin distrugerea prin rĕsboaie și prădărĭ a literelor de maĭ înnăinte și prin procurarea altora noaŭĕ de la alte fabricĭ.

Cărțile cunoscute pînă acum ca eșite din Tîrgoviștea în secolul al 16-le sînt: 1. Un Molitvenic tipărit „în dilele luĭ Petru, mareluĭ voivod, fiĭul luĭ Radul voivod, începîndu-se sub mitropolitul Vaarlam și finindu-se sub Ananiea, în 10 Ianuariŭ 1545". (Picot E. l. c. pg. 16—17); — 2. Un Apostol, în 4°, tipărit în Mart 1547 din ordinul luĭ Mircea Cĭobanul (17 Mart 1545 pînă Septemvre 1553); (Karataev, l. c. pg. 111, Nr. 39) — 3. Un Octoih, în 2°, tot din ordinul luĭ Mircea Cĭobanul; — 4. Un Pentecostariŭ, în 2°,

tot din ordinul luĭ Mircea Cĭobanul cam pe la 1550; — 5. Un Ceaslov; — 6. O Psaltire publicată de Coresi în 1577 din ordinul luĭ Alesandru (1567—1577) și a mitropolituluĭ Serafim, numaĭ bulgaroslovenește și alta bulgaroslovenește și romînește.[1]) După Gaster și Gr. Crețu însă aceste Psaltirĭ să se fi tipărit în Ardeal în Sas-Șebeș[2]); — și 6. Un Triod.

Ce se atinge de opiniunea luĭ Odobescul în privința identitățiĭ primuluĭ tipograf Macariŭ și a mitropolituluĭ contimporean Macariŭ, noĭ încă nu o împărtășim, dar' nu din causă pentrucă un tipograf n'ar fi putut ajunge mitropolit, saŭ pentrucă un mitropolit ar fi găsit înjositorĭŭ a se ocupá cu arta tipografică, căcĭ, precum la alte popoare, așá și la Romînĭ s'aŭ găsit bărbațĭ carĭĭ aŭ esercitat arta tipografică nu numaĭ ca simpli călugărĭ, ci și ca mitropoliți, precum Ștefan și Antim Ivireanul, mitropoliții Țărĭĭ Romînești, și Dosofteĭŭ, mitropolitul Moldoveĭ, ci din motive cu totul altele.

Se știe că Macariŭ tipograful erá numaĭ ieromonah în anul 1512 cînd a tipărit Evangeliarĭul de sub Neagoe Băsarabul; el dară nu puteá ajunge mitropolit decît după tipărirea acesteĭ cărțĭ, deci pe la finea anuluĭ 1512 saŭ chĭar în anul 1513, orĭ maĭ tărdĭŭ. Dar' pe timpul acesta esistá acum de doĭ anĭ de ḑile un mitropolit în Țara Romînească cu numele de Macariŭ; acesta a păstorit biserica țărĭĭ din 1510 pînă în 1524.[3]) El dară nu puteá fi aceeaș persoană cu ieromonahul tipograf din 1512. Această conclusiune se întărește și'și capĕtă rectificarea încă și prin aceea, că un scriitorĭŭ contimporean, Gavril, protul din muntele Atonuluĭ, autorul biografieĭ sîntuluĭ Nifon, vorbește maĭ adese orĭ cu laudă despre acest mitropolitit Macariŭ,[4]) dar' nu însamnă nicĭ că ar fi fost tipograf, nicĭ că ar fi fost întrodus în țară arta tipografică și nicĭ că ar fi fost întemeĭat aicĭ vre-o tipografie, ceea ce n'ar fi întrelăsat, dacă acest mitropolit ar fi fost identic cu tipograful Macariŭ dintre 1507 și 1512.

Alte localităților cu tipografie nu cunoaștem în Țara Romînească în secolulul al 16-le. Cărțile bisericești tipărite în secolul al 16-le se împuținaseră cu timpul așá, încît se simțiá mare „foamete“ de „împuținarea sîntelor cărțĭ“, după cum se esprimă precuvîntarea de la un Trebnic slavon, tipărit în Cîmpul-lung în Țara Romînească în 30 Juliŭ 1636. „Această împuținare însă a provenit“, ḑice autorul acesteĭ precuvîntărĭ, „din causa năvăliriĭ diferitelor popoare de altă credință, trimese de urgiea dumneḑeească pentru pedeapsa noastră, și din causa prădăcĭuniĭ celeĭ fără de milă a acestor popoare, după cum aceasta s'a întîmplat și în multe alte biserici.“ Această mare lipsă de cărțĭ a îndemnat pre Mateĭŭ Basarabul, pre mitropolitul țărĭĭ și pre maĭ mulțĭ boĭerĭ, ca să cugete maĭ cu seriositate la delăturarea acestuĭ rĕŭ. Și tocmaĭ „cînd eraŭ în nedumerire, cum și ce'ĭ de făcut“, ḑice numita precuvîntarea, atunci „ajutorĭul luĭ Dumneḑeŭ..... lĭ-a arĕtat pre un bărbat străin, pre dreptul călugăr cu numele Meletie Macedoneanul, care venise atunci'a din părțile Rusieĭ“ în Țara Romînească în decursul anuluĭ 1633. Acesta lĭ spuse că, vĕḑînd în Chĭev, la Mitropolitul Petru Movilă, o tipografie, și aflînd despre pretul eĭ, s'a abătut și prin Țara Romînească ca să'ĭ întrebe, orĭ de n'ar dorĭ și eĭ, ca să înființeḑe acoleá un lucru așá de bun precum este o tipografie. Toți primiră cu bucurie această propunere,

[1]) Hășdăŭ: Traĭan, pro 1869, pg. 40. — [2]) Ḑiarul „Romînul“ din 6 Noemvre și 15 Decembre 1881, și Revista Tocilescu, anul III vol. V. pg. 33 și 35. — [3]) Geanoglu Lesviodacs A. Istoriea biser. Bucureștĭ, 1845, pg. 398; Scriban T. Bubulescu: Istoriea biser. Iașĭ, 1871, pg. 183—184. — [4]) Hășdăŭ: Archiva ist. t. I. p. 2, pg. 143 - 150.

oprirĕ pre Meletie Macedoneanul în ţară; domnitorĭul Mateĭŭ Basarabul îĭ dete prin uricul din 6 Januariŭ 1634 [1]) spre locuinţă pe vieaţă egumeniea mănăstirĭi Govoreĭ, şi apoĭ trimeserĕ împreună cu ieromonahul Nectarie Pelagoneanul, amicul luĭ Meletie Macedoneanul, o deputăcĭune cu darurĭ la Chĭev, la mitropolitul Petru Movilă şi la maĭ marĭ oraşuluĭ, şi aduserĕ de acoleá uneltele necesare pentru o tipografie care se şĭ înfiinţă de abilul tipograf Timoteĭŭ Alecsandrovicĭŭ împreună cu alţiĭ în oraşul Cîmpulung, unde s'a şĭ tipărit ca primă carte un Trebnic slovenesc într'a 30 Juliŭ 1636. [2])

De aicĭ înnăinte s'aŭ înfiinţat şi pe la alte mănăstirĭ din Ţara Romînească maĭ multe alte tipografiĭ, din carile aŭ eşit maĭ ales cărţĭ romîneştĭ, precum în mănăstirea Govoreĭ în 1640, în Bucureştĭ pe la 1678, în Buzăŭ pe la 1691, în Sneagov pe la 1691 şi în Rîmnicul Vîlciĭ pe la 1706.

În Moldova, sub domniea avînturierĭuluĭ domnitorĭŭ Vasilĭŭ Iraclĭŭ Despotul (1561—1563), încă se făcură de Nemţĭ încercărĭ de a întroduce arta tipografică şi a tipărí cărţĭ romîneştĭ, precum ni spune Wolfgang Schreiber, [3]) dară fără de nicĭun resultat. În realitate ea s'a întrodus abĭă în secolul al 17-le prin stăruinţa luĭ Vasilĭŭ Lupul şi a mitropotituluĭ Varlaam, şi anumea procurîndu-se uneltele tipografice şi maĭestrĭĭ în această artă din Chiev de la fecĭorul de Domn moldovenesc, Petru Movilă, carele ajunsese a fi mitropolit acoleá (1633—1647). Această tipografie purtá numele de tipografie domnească. Locul unde s'a aşĕdat acoleá tipografiea a fost capitala domniatuluĭ, Iaşiĭ. În ea s'aŭ tipărit de pe la anul 1640 încoace cărţĭ greceştĭ şi romîneştĭ. Prima carte romînească cunoscută pînă acum ca eşită din această tipografie este „Cartea romînească de învĕţătură“, tipărită de mitropolitul Varlaam în anul 1643. Alte localităţĭ cu tipografie în Moldova, afară de Iaşĭ, nu cunoaştem din rĕstîmpul acesta.

În Ardeal arta tipografică s'a întrodus foarte curînd prin Saşiĭ comercianţĭ şi în urma lăţirĭĭ pe la eĭ a ideilor reformatiste. Maĭ întîĭŭ s'a înfiinţat o tipografie în Braşov în anul 1534, apoĭ în Cluj pela 1545, în Alba-Juliea pe la 1567, în Sibiĭŭ pe la 1575, în Orăştiea pe la 1581, în Sebeşul săsesc pe la 1683. [4]) Opiniunea unor învĕţaţĭ ca Dr. M. Gaster, [5]) I. Bogdan, E. Picot, [6]) etc., că ar fi esistat în secolul al 16-le o tipografie şĭ în Şebeş (Szász-Sebes Mühlbach), nu am găsit'o întemeĭată, după cîte cunoaştem noĭ pînă acum; noaŭĭ ni se pare că numiţiĭ învĕţaţĭ confundă Sibiĭul cu Sebeşul. Toate aceste tipografiĭ însă n'aŭ fost înfiinţate de Romînĭ, dar' în ele maĭ întîĭŭ s'aŭ tipărit cărţĭ romîneştĭ începînd cu anul 1544, respective 1559 şi 1560, şi continuîndu-se tot după împrejurărĭ şi după trebuinţă.

Despre toate cărţile romîneştĭ tipărite în rĕstîmpul acesta vom vorbí maĭ la vale, la „Mişcărĭ literare“.

Decĭ din cele spuse aicĭ se vede că Ţara Romînească a fost una din primele ţărĭ din rĕsăritul Europeĭ, în carĭ s'a întrodus de timpurĭŭ arta tipografică, căcĭ înnăinte de ea găsim prin ţările vecine întroduse arta tipografică numaĭ în Ungariea pe la 1470 şi în Poloniea pela 1473, ĭar' în celealalte s'a întrodus maĭ tărdĭŭ, în Ardeal în 1534, în Sîrbiea în 1552 şi în Rusiea în 1564.

[1]) Dr. V. Popp-Disert, despre tipogr. rom. Sibiĭŭ 1838, pg. 52. — [2]) Archiva din Iaşĭ anul VI. 1893, pg. 324—326. — [3]) Hurmuzaki: Documente, vol. II. p. 1 Nr. 409 pg. 445 — [4]) Popp V. Disertaţie, despre tipografiile romîneştĭ Sibiĭŭ, 1838. — [5]) Chrestomatie Romînă, Bucureştĭ 1891, pg. 10, 17, 22. — [6]) Coup d'oeil sur l' histore dela typographie. Paris 1895, pg. 35—40.

B. Mișcări literare dela 1504—1714.

§ 9. Cîteva semne caracteristice.

Din numĕrul înstitutelor de cultură și din felĭul lor putem cunoaște cu siguritate atît manositatea activităţiĭ literare cît și direcţiunea în care s'a mișcat.

Înstitute de cultură eraŭ puține, precum am vĕdut (§ 1), pretutindine și maĭ totdeauna înferioare și puse, de regulă, sub dirigența clerului. Din această causă activitatea literară încă nu s'a putut desvoltá tare și luá un avînt maĭ superior; ea a rĕmas la nivelul cunoștinţilor conducătorilor săĭ, s'a acomodat necontenit gustuluĭ și trebuinţilor ḑileĭ și a căpĕtat ast felĭŭ un caracter maĭ mult t e o l o g i c decît profan și liber cugetătorĭŭ. Acest caracter teologic 'și 'l-a păstrat prin tot decursul rĕstîmpuluĭ acestuĭa. Producţiunile literare din el constaŭ așadară maĭ mult din cărţi bisericeștĭ, liturgice și religioase morale, decît din lumeștĭ, științifice, saŭ beletristice.

În mișcarea întelectuală din rĕstîmpul acesta, Romînĭĭ aŭ fost maĭ mult receptivĭ; eĭ s'aŭ folosit de diverse graĭurĭ culturale ca să'și însușască tesaurele depuse în literăturile lor. Din această causă și activitatea literară a fost maĭ mult d e p e n d e n t ă, n e o r i g i n a l ă. Maĭ ales pe terenul teologic se arată aceasta, unde biserica aveá acum din vechime cărţile sale necesare, numaĭ nu în graĭul național al Romînilor; aice activitatea literară s'a mărginit maĭ mult în a trăduce pe romînește cărţile esistente în graĭurile străine și a naţionalisá cugetările din ele, decît în a produce altele noaŭe, originale. O r i g i n a l i t a t e a producţiunilor literare se arată maĭ mult pe terenul profan, cu deosebire în ramura i s t o r i c ă.

Producţiunile literare din acest rĕstîmp se disting încă și prin aceea că maĭ toate sînt concepute în p r o s ă, și se ţin de literatura cunoștinţilor și esperiinţilor omenești. V ĭ e r s i f i c ă r ĭ avem foarte puține; o literătură frumoasă artistică, o beletristică adevĕrată, nu s'a desvoltat în rĕstîmpul acesta.

Deși mișcarea literară n'a fost nicĭ mare, nicĭ vioaĭe, totuș ea s'a estins aproape asupra tuturor terenurilor activităţiĭ întelectuale și a pus astfelĭŭ o temelie solidă pentru viitorĭŭ.

În cele următoare vom arĕtá activitatea literară maĭ întîĭŭ pe terenul teologic și apoĭ pe cel profan.

I. Terenul teologic.

§ 10. Considerări generale.

Prima și principala chĭemare a preuţimiĭ creștine a fost și este de de a rĕspîndí nu numaĭ prin viŭ graĭŭ, ci și prin scrierĭ potrivite înnaltele și umanitarele învĕţăturĭ morale ale creștinismuluĭ, și a face ca să fie observate și urmate de toţĭ credincĭoșiĭ; împărtășirea sacramintelor vine abĭá în al doile rînd și maĭ mult ca niște semne vĕḑute, de carĭ sînt legate și în carĭ zac ascunse niște ideĭ sublime creștinești. O preuţime dară, care îșĭ concepe și'și înţelege bine sacra sa misiune, nu se mărginește și nicĭ nu se cuvine să se mărginească numaĭ la săvărșirea diverselor funcţiunĭ bisericeștĭ, la un esterior formal, ci se face apostolul ideilor și caută chĭar și în foarmele esteriore vieaţă sufletească, cugetărĭ morale și religioase

carĭ să miște și să înnalțe sus inima omuluĭ, să'ĭ lărgească orizonul cugetărilor și al sîmțămintelor, să'l lămurească și să'l lumineḍe.

O preuțime deșteaptă și conștiută de misiunea sa, o preuțime energică și activă nu'și rĕstrînge înrîurirea sa binefăcătoare numaĭ la locul unde se află și la timpul în care trăește, ci năzuește din toate puterile a generalisá și a eternisá această activitate prin scrierĭ potrivite; ea dară se cuvine și trebue să fie activă și productivă și pe terenul literarĭŭ. Aceste scrierĭ rĕmîn apoĭ nu numaĭ un isvor nesecat de înstrucțiune și de mîngăĭare sufletească pentru generațiunile presînte și viitoare, ci se arată totodată ca niște documinte prețioase, din carĭ se poate vedé și judecá zelul ce a mișcat'o, cultura adîncă de care s'a bucurat, înnaltele cugetărĭ ce aŭ însufleț̦it'o, precum și direcțiunea în care a mers. Aceste scrierĭ sînt pentru viitorime atestul cel maĭ veridic ce preuțimea 'și'l dă însa'și ție despre modul cum a înțeles și cum a esecutat mandatul primit dela mîntuitorĭul lumiĭ, carele'ĭ ḍice să meargă pe la toate popoarele, ca să le învețe cîte și el a învĕț̦at'o pre dînsa, și să le povățuească pe cărarea prosperităț̦iĭ, precum și el a povățuit'o pre ea!

Dacă aruncăm o ochire asupra mulțimiĭ producțiunilor literare teologice, găsim că ele drept că sînt, în genere, destul de considerabile, dar' tot nu staŭ în proporțiune dreaptă nicĭ cu durata rĕstîmpuluĭ de 210 anĭ, nicĭ cu numĕrul cel mare al clerului, maĭ ales al călugărilor din îmbele staturĭ naționale. Această disproporțiune este resultatul nu numaĭ al împrejurărilor vitrige, dar' și al puținuluĭ zel ce 'l-aŭ pus mulțĭ din ceĭ chiemați atît întru rĕspîndirea uneĭ culturĭ maĭ înnalte, maĭ temeĭnice și maĭ universale pintre cler, cît și întru fruptificarea și înmulțirea talanților de carĭ aŭ dispus. Clerul înnalt și călugărimea aŭ avut totdeauna mijloace materiale îndeajuns la dispositiune; nicĭ cînd n'aŭ fost împĭedicați prin lipsa lor; dar' aceste mijloace nu le-aŭ întrebuințat pentru lățirea culturiĭ prin scrierĭ literare. Partea cea maĭ mare din acest cler eraŭ în partea a doaŭa a rĕstîmpuluĭ Grecĭ precum după originea așá și după sîmțămintele lor; de aceea mulțĭ din eĭ au scris grecește și aŭ și tipărit cărțĭ într'acest graĭŭ prin tigografiile din Țara Romînească și din Moldova. O parte însĕmnată din producțiunile literare din rĕstimpul acesta este scrisă bulgaroslovenește și grecește. Pre acestea însă le vom trece cu vederea, de și ele formeaḍă o bună parte din activitatea literară a acelora carĭ aŭ susținut și alimentat curentul străinismuluĭ în cultura romînească.

După cîte știm pînă acum, mișcarea întelectuală și literară din rĕstîmpul acesta a pornit din Țara Romînescă. Împulsul 'l-a căpĕtat dela reformele bisericeștĭ ce le îndrumase esilatul patriarh constantinopolitan, Nifon, după ce devenise aice mitropolit sub Radul cel mare (1494—1507), și pre carĭ le continuaseră urmașiĭ săĭ, mitropoliții Macsim Brancovicĭŭ (1504—1510) și Macariŭ (1510—1524). Mitropolitul Nifon erá Grec de origine, ĭar' Macsim Brancovicĭŭ Sîrb și consîngean cu principele din Muntele Negru, Gĭorgĭŭ Cernoevicĭŭ. Reformele și îmbunătățirile întenționaté de eĭ aveaŭ dară în vedere maĭ mult strîngerea și consolidarea legăturilor spiretuale ce unĭaŭ biserica grecească și bulgaroslavă cu biserica Romînilor, decît desvoltarea acesteĭa ca biserică națională și coordinată. Curentul întelectual provocat de eĭ nu puteá fi dară romînesc și în sensul, ca Romînii să se folosească în biserică de graĭul propriŭ național, ci scopul lor saměnă a fi fost de a atrage pre Romînĭ, unul spre Grecĭ, ĭar' celalalt spre Bulgaroslavĭ. Numaĭ așá ni esplicăm de ce, după întroducerea arteĭ

tipografice în Țara Romînească sub păstoriea bisericească a mitropolitului Macsim Brancovicĭŭ, nu s'a tipărit aice nicĭ o carte romînească, ci numaĭ bulgaroslavice. Prejudețele trecutuluĭ eraŭ în floare, ĭar' bărbațiĭ carii țineaŭ morțiș la ele încă tarĭ și la dirigența afacerilor culturale.

Paralel cu acest curent străin și înstrăinătorĭŭ, patronat de unii din înnaltul cler și din puternecii dileĭ. mergeá altul curat național romînesc. susținut de niște bărbați carii aveaŭ dilnic de lucru cu poporul, și carii nu voĭaŭ să se separedze de el prin întrebuințarea în școală și în biserică a unuĭ graĭŭ nevorbit nicĭ de unii. nicĭ de alțiĭ. Acestuĭ curent național, care totdeauna a esistat la Romînĭ, deși foarte debil și neînsemnat, avem de mulțămit parte traducțiunĭ străvechĭ de cărți bisericești, ca d. e. „întorsura de demult" din cărțile Testamentuluĭ Noŭ, [1]) parte păstrarea lor prin copiare și recopiare, ca d. e. a Codicelui Voronețean, a celuĭ Sturdan, etc.

Acest curent național, esistent la toți Romînii de pretutindine, a căpětat un împuls puternec și un avînt mare, maĭ întîiŭ, la Romînii din Ardeal, prin o întîmplare fericită. Aceștĭ Romînĭ aveaŭ de conlocuitorĭ pre Sașĭ, Maghiarĭ și Săcuĭ. Aceștia eraŭ cu toțiĭ de confesiunea romano-catolică, dar' îmbrățișară îndată ideile de liberă cugetare și de naționalisare a bisericiĭ, răspîndite prin Germaniea de Luther. Vědînd acuma Romînii de aice cum toate popoarele de prin împrejurul lor se folosesc în biserică și în școală de graĭul poporuluĭ, numaĭ eĭ nu, și pătrunzîndu se de adevěrul cuvintelor luĭ Hristos că „cine citește să înțeleagă (Mateiŭ, cp. 24, v, 15), și de ale luĭ Paul apostolul că „maĭ bine este să grăeștĭ în biserică cinci cuvinte pe înțeles, decît decĭ de miĭ în graĭurĭ străine (Corinteni I. cp. 14. v. 19), se apucară pe la mijlocul secoluluĭ al 16-le cu tot adinsul de trăduseră și chĭar tipăriră maĭ multe cărți romînești. Acestea se răspîndiră îndată și pintre Romînii din Țara Romînească și Moldova și aprinseră și acoleá pintre maĭ mulți bărbați, chĭar din înnaltul cler, zelul de a căutà și eĭ ca să îndestrede biserica cu cărți romînești. Acest zel, de și esistent contimporenește în Țara Romînească, precum se cunoaște din lucrările literare ale diaconuluĭ Coresi din Tîrgoviștea sub patronatul mitropolitului Serafim și al domnitorilor Alesandru (1567—1577) și Mihnea (1577—1583), totuș nu s'a manifestat cu stăruință și seriositate decît abiá maĭ tărdiŭ, de pe la anul 1640 și 1643 încoace, cînd începură a se răspîndí din noŭ prin tipografiile din Govora, Iași și Tîrgoviște maĭ multe cărți bisericești, trăduse romînește. De ací înnăinte, pînă la finea răstîmpuluĭ acestuĭa, aŭ rěmas Romînii din Țara Romînească și din Moldova în fruntea mișcărilor literare, măcarcă și ceĭ din Transilvaniea n'aŭ stat loculuĭ.

Mișcarea literară de pe terenul teologic nu s'a mărginit numaĭ în trăduceri, ci uniĭ bărbați, simțînd în sine luminînd scînteea dumnedeească și sbătîndu-se în eĭ germinul creațiunii, se încercară a contribuí și eĭ la înmulțirea literaturiĭ teologice prin imitațiuni nimerite și chĭar prin opurĭ originale. Așá este, între alțiĭ, mitropolitul Moldoviĭ, Dosofteiŭ, carele nu numaĭ că a trădus în prosă Psaltirea luĭ David, dar' a și vĭersificat'o în mod liber și adese orĭ modernisînd ideile învechite. Popa Ion din Vinț în Transilvaniea și Antim Ivireanul, mitropolitul Țăriĭ Romînești (1709—1716), se arětară deplin originalĭ, cel de întîiŭ în cartea sa „Sicriĭul de aur", predicĭ la înmormîntărĭ, tipărite în Sassebeș în 1683,

[1]) Sbiera, I. Codicele Voronețean, pg. 352, § 41.

ĭar' al doile în „Didahiile“ saŭ „Predicile“ sale ca mitropolit; acestea din urmă sînt de o elocinţă rară şi de o deosebită frumuseaţă de graiŭ.

Literătura teologică din rĕstîmpul acesta se estinde aproape asupra tuturor ramurilor eĭ principale. Lipsa totală a scrierilor istorice însă ni arată lipsa de conştiinţă pintre Romînĭ despre o biserică proprie, particulară şi naţională, şi prin urmare şi lipsa de înteres pentru cercetarea întemeĭerĭĭ şi a desvoltărĭĭ eĭ gradate; în privinţa aceasta domnĭá pe atunceĭ încă un întunerec gros în conştiinţa tuturora.

Spre a cunoaşte maĭ deaměruntul literatura teologică din acest rĕstîmp, vom tratá-o aice împărţită după diversele eĭ ramurĭ. Prin cuvîntul literătura teologică însă înţelegem totalitatea învĕţăturilor, credinţilor şi mişcărilor uneĭ confesiunĭ saŭ bisericĭ, stratificate la ea în decursul timpurilor.

§ 11. Întorsurĭ biblice din Testamentul Noŭ.

Cele maĭ vechĭ scrierĭ teologice romîneştĭ sînt luate din cuprinsul cărţilor fundămîntale ale creştinismuluĭ, din „sînta scriptură“, numită pe greceşte şĭ Biblie. Erá şi lucru firesc ca Romîniĭ creştinĭ să dorească şi să năzuească ca să poşadă în graĭul propriŭ această sîntă şi atît de însĕmnată carte, şi încă cu deosebire aceá parte din ea, care conţinea învĕţăturile întemeĭetorĭuluĭ creştinismuluĭ şi ale învĕţăceilor luĭ. Această dorinţă 'şĭ-aŭ împlinit'o Romînĭĭ cu prisos în rĕstîmpul acesta.

Testămîntul noŭ, dacă nu tot, apoĭ cel puţin o parte din el, precum este aceea păstrată în Codicele Voroneţean,[1]) drept că erá acú de demult trădus în romîneşte; dar' dialectul în care erá trădus nu erá cel îndătinat în decomun la Romînĭĭ de pe teritorĭul Dacieĭ Traĭane; el trebuĭá dară acomodat dialectuluĭ de aice. Din această causă primele privirĭ ale mişcărĭĭ literare, pornite în Ardeal pe la mijlocul secoluluĭ al 16., aŭ fost aţîntite asupra cărţilor Testamentuluĭ Noŭ şi Vechiŭ. Întorsurile acestora le vom pune aice despărţite unele de altele, însă în şir timpuristic după cum aŭ fost făcute.

a) Ediţiunĭ de Evangelĭĭ.

1. Evangelierĭul Coresi, Braşov 1560—61.

Cea de întîĭŭ carte din scrierile Testamentuluĭ Noŭ, care s'a trădus şi s'a tipărit chĭar în rĕstîmpul acesta, aŭ fost Evangeliile. Ele aŭ fost trăduse romîneşte de diaconul Coresi din Tîrgovişstea şi de diacul Tudor „cu ḑisa jupînuluĭ Haneş Begner (Hans Benkner) din Braşov şi s'aŭ tipărit tot aice sub titlul de „Tetraevanghel“, începînd din luna „lu Mai 3 ḑile şi s'aŭ sfrăşit în luna lu Ghenarie 30 ḑile“ din anul 7069, adecă 1561. Timpul cînd, şi persoanele de carĭ a fost trădusă şi tipărită această carte, eraŭ necunoscute pînă nu demult. Se ştiá despre dînsa atîta cît ni spuneá T. Ciparĭŭ în scrierile sale[2]) după un esîmplar fără început şi fine. Sasul ardelean, G. D. Teutsch, încă ni vorbĭá[3]) despre un Evangelierĭŭ tipărit în Braşov prin îngrijirea luĭ Ion Benkner, dar' nu ni arĕtá izvorul pe care îşĭ întemeĭá afirmarea. Profesorul din Iaşĭ, Gĭorgĭŭ Săulescul, carele a murit în 1864, a avut un esîmplar complet

[1]) Sbiera I. Codicele Voroneţean, Cernăuţ, 1885, § 36—41. — [2]) „Analecte literarie“, Blaj, 1855, pg. 1—16 şi pg. XVIII—XX, şi în „Principia de limba şi de scriptura“ Blaj, 1866, pg. 101. A, şi 103, A. — [3]) Geschichte der Siebenbürger Sachsen, 2. Aufl. Leipzig., 1874, t. I., pg. 335.

din această carte și făcuse și un glosariŭ, pre care 'l-a publicat T. Codrescu în foaĭea sa „Bucĭumul Romîn", Iași, 1875 sub titlul: „Glosarul Evangelieĭ de Coresi, diaconul mitropolieĭ din Tîrgoviștea, tipărită în Brașov la 1561, 30 Ianuariŭ, de Ioane Begner, judele din Brașov". Esîmplariul luĭ G. Săulescu a dispărut, căcĭ la întrebarea mea în 1875, T. Codrescul îmĭ rĕspunse că el nu'l are și nicĭ nu știe ca cinevá din Iași să'l fi poședînd. Prin o întîmplare fericită însă, profesoriĭ de la facultatea teologică din Bucureștĭ, Dr. Gherasim Timuș și Constantin Erbiceanul, descoperirá în mănăstirca Cĭolanul din episcopiea Buzăuluĭ, un esîmplar, dreptcă fără de titlu, dară de altmintrelea complet și cu o cuvîntare în urmă, în care se constată atît numele trăducătorilor și al îngrijitoriuluĭ tipăririĭ, cît și anul și locul unde s'a tipărit, astfelĭŭ încît acum nu maĭ esistă îndoĭală în privința aceasta.

Această carte a fost tipărită de arhiereul Dr. Gerasim Timuș Pitești eanul cu o prefață de Const. Erbiceanul, în Bucureștĭ, 1889. Despre modul trăduceriĭ dice C. Erbiceanul în prefață (pg. IX), că „manuscriptul Evangeliilor a fost în parte poate trădus, în mare parte însă de-copiat de pe alte manuscripte mult maĭ vechĭ și de carĭ eraŭ multe între Romînĭ. La această părerere am ajuns numaĭ dupăce am constatat deosebirĭ marĭ între un evangelist cînd 'l-am comparat cu altul. Așá evangelistul Ioan este cel maĭ bine trădus și espresiile ca și frasele luĭ sînt maĭ puțin arhaice și maĭ puține localisme, pecînd în Luca abundeadă acestea la tot pașul. S'a maĭ observat că limba, în genere, din Tetravanghel nu este oglinda numaĭ a uneĭ localităț̆ĭ, ci cuprinde cuvinte, espresiunĭ și chĭar frase ce sînt și pînă acum în întrebuințare în diferite localităț̆ĭ și provinciĭ romînești. Am dat și peste frase și bucăț̆ĭ carĭ sînt așá de bune și limpede esprimate, încît s'aŭ conservat pînă în present în toate ediț̆iile Evangeliilor împrimate pînă la noĭ, ceea ce dovedește că în limba bisericească vechĭe multe espresiunĭ și cuvinte, prindînd rĕdăcinĭ adîncĭ prin deprindere în audul poporuluĭ, trăducătoriĭ din timpĭ n'aŭ îndrăznit a se atinge de acele locurĭ, ci le-aŭ conservat așá cum li s'aŭ dat de tradițiea poporuluĭ. Nu rĕmîne nicĭ o îndoĭală că, dupăcum celealalte împrimate ale luĭ Coresi, deasemenea și Tetravanghelul este trădus din limba slavoană ad litteram".

2. Evangelieriul luĭ Radul din Măniceștĭ, 1574.

Evangelieriul Coresi a fost prescris în anul 1574 de grămăticul Radul din Măniceștĭ, în esilul săŭ voluntar din Rodos, pentru Petru Cercel, viitoriul Domn al Țărĭ Romînești (1583—1585). Manuscriptul se află astădĭ în museul britanic din Londra.[1]) Măcarcă Radul nu ni spune apriat că a copiat acest Evangelieriŭ de pre vre-o carte tipărită, totuș o sîmplă comparare între testul acestuĭ manuscript și al Evangelieriuluĭ Coresi pune identitatea lor maĭ pre sus de orĭce îndoĭală, dacă nu cumva Radul grămăticul și Diaconul Coresi împreună cu diacul Tudor aŭ copiat cu toțiĭ de pe acelaș test maĭ vechĭŭ.

3. Evangelieriŭ slovenesc-romînesc dintre 1545 și 1579.

Eruditul profesor Ion Bogdan din Bucureștĭ ni spune într'un articul: „O Evangelie slavonă cu trăducere romînă din secolul al 16-le", publicat în „Convorbirĭ literare" anul XXV pro 1891 pg. 33—40, că în

[1]) Hășdăŭ: Columna luĭ Traĭan pro 1882, pg. 48 60 și pro 1883 pg. 312—320.

biblioteca împerială din Sînt-Petroburg se găsește o frîntură dintr'un Evangelieriŭ tipărit în folio și în doaŭĕ columne, una slovenească și alta romînească, și anumea din Evangeliea luĭ Mateiŭ, caternele 2—16, fără păginătură. Tiparĭul să samene mult cu tiparĭul Evangelieriŭluĭ Coresi din Brașov 1560—1561 și cu al altuĭa tipărit tot de Coresi în 1579 în Sas-Șebeș (?!), lucru care face pre dl. I. Bogdan ca să claseḑe această frîntură de Evangelieriŭ pintre tipăriturile din secolul al 16-le.

Tot această opiniune o găsim esprimată și de eruditul E. Picot în opul săŭ „Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au 16-e siècle", Paris 1895, pg. 34—40.

Din probele de test, publicate de îmbiĭ învĕțațĭ, ne convingem maĭ întîiŭ că esistă o diferință de dicțiune între îmbele testurĭ, precum: Evang. slov.-rom.: „Într'aceea vremea vine Is(u)s înŭ siémŭ ĭudeilorŭ, șĕ ĭacă u om erá acolo, avé o mâna uscata, șĕ întrebară pre elŭ greindŭ, aŭ cade-se sâmbáta a face sanatos, cumŭ se'lŭ potŭ dojeni; ĭară elŭ dise lorŭ, cine ĭaste denŭtru voĭ om ce are o oea, șĕ de va cădé aceaea sâmbata într'o gropă, aŭ nu va pre ea scoate, cu cătŭ maĭ luminos ĭaste om de oea" ... Evang. Coresi: „În vrémea aceea trecú Is de aciea. vine în gloatele lor. și adecă om erá aciea, aveá o mînă uscată. și întrebară el, grăiră. să se cade sîmbăta vindecá, de pre el să grăească. el grăi lor. cine easte de întru voĭ om cine are oae una. și de va cădeá sîmbăta în groapă, nu apuca-va ea și o va scoate. cu cîtu e maĭ bun omul de oaea" (pg. 24.) ...

Această diversitate de dicțiune ni probeaḑă saŭ că autoriĭ îmbelor testurĭ aŭ fost persoane diferite, saŭ că un test este o edițiune maĭ corectată a celuĭalalt. Asĕmĕnînd testul Evangelieriŭluĭ slovenesc-romînesc cu acela al Evangelieriŭluĭ Coresi din 1560—1561. trebue să mărturisim, că testul dintîiŭ ni presîntă maĭ multe semne de înferioritate în trăducere, o diversitate de pronunță, și chĭar indiciĭ de o vechĭetate maĭ mare, ca: me pentru mĕ, ținuture p. hotarĕle, cătrănsŭ p. cătră el, de dracul pate p. să drăcește, etc. Acestea toate ne fac, dacă nu să delăturăm cu desăvărșire identitatea persoaneĭ autoruluĭ, apoĭ să admitem, diversitatea loculuĭ de tipărire și chĭar a țărĭĭ, precum și prioritatea tipăriturĭĭ Evangelieriŭluĭ slovenesc-romînesc.

Noĭ presupunem dară, că Evangelieriul slovenesc-romînesc a eșit din tipografiea din Tîrgoviște, poate cevá maĭ înnăinte de publicarea Evangelieriŭluĭ Coresian din 1560—1561, și anumea ca primă încercare de a întroduce în biserică graĭul romînesc pe lîngă cel bulgaroslavic, fiindcă aice funcționá acú din anul 1507 o tipografie, din carea aŭ apărut maĭ multe cărțĭ bulgaroslavice cunoscute, precum am vĕḑut maĭ sus (§ 8), și că autorul întorsuriĭ n'a fost altul decît tot diaconul Coresi, și că tocmaĭ această împrejurare a atras asupra luĭ atențiunea Sașilor propagandiștĭ aĭ reformațiunĭĭ din Ardeal și 'l-aŭ înduplecat ca să trăducă și pentru Romînĭĭ din țara lor cărțĭ bisericeștĭ, maĭ dîndu'ĭ colaboratorĭ de acoleá, ca împreună cu eĭ să stăbilească o dicțiune și o pronunță maĭ comună Romînilor de pe îmbele laturĭ ale munților Carpați.

Publicarea acestuĭ Evangelieriŭ bilimbic în orășelul Șebeșul Săsesc nu o putem admite, fiindcă pînă acum n'am dat de doveḑĭ nerecusabile pentru esistința în el a uneĭ tipografiĭ în secolul al 16-le.

Dela publicarea acestor doaŭĕ Evangeliere întră un felĭŭ de pausă în trăducerea și tipărirea Evangeliștilor ca atarĭ, poate de aceea fiindcă Evangeliile lor, ordinate după sărbătorĭ, se publicaŭ în cărțile de predicĭ ca test pentru acestea.

Evangelierĭul cel maĭ aproape cu data este:

4. Evangelierĭul manuscris între 1660 și 1675.

Acest Evangelierĭŭ încă nu este nicĭ publicat, nicĭ studiat de cinevá, ca să putem ștí în ce raport anumea stă cu cele precedente. Doaŭĕ probe din el însă sînt reproduse de Dr. M. Gaster în Chrestomatiea sa, Bucureștĭ — Leipzig, 1891, t. I. pg. 194 N. LXII. Despre acest Evangelierĭŭ dice Dr. M. Gaster, (l. c. pg. XXX.) că n'ar fi alta decît o copie din Noul Testament publicat în Alba-Julica s' Bălgrad în 1648, despre carele vom vorbí maĭ la vale.

Altă scriere de felĭul acesta este:

5. Evangelierĭul slovenesc-romînesc din 1677.

Acest Evangelierĭŭ slovenesc-romînesc este trădus în anul 1677 de un Ionașcu, fratele preutuluĭ Ierimie din Coicenĭ, carele a scris după fiecare verset slovenesc pre cel romînesc. Acest Evangelierĭŭ nu s'a tipărit, ci s'a păstrat ca manuscript în biblioteca mănăstirii Neamțuluĭ. Autorul trăduceriĭ, Ionașcu, dice despre lucrarea sa, „că această Evangelie nu o aŭ scris înger din cerĭŭ, ci mînă păcătoasă din țărînă, ce, de va fi greșită în vr'o soroacă, saŭ vr'un cuvînt, saŭ slovă, vĕ rog să nu mĭ blăstămațĭ. Ĭar' cît am putut pricepe sărbiea numaĭ, am pus romînie, alte adăosăturĭ și florĭ n'am adaos, cum sînt într'alte izvoade, și am scris cu multă trudă și neputinții cînd am fost în țara Oltuluĭ la Ungurĭ de am învĕțat grămăticĭ, și întră cea gîlceavă multă am scris, și atunce aŭ fost vleatul 7185, îndiction 1 și în luna luĭ Mart, 18 dile".[1])

D. Iarcu, în catalogul săŭ general de cărțĭ romînești, aduce înnăinte o Evangelie ca tipărită în anul 1662 „în dilele luĭ Șerban Vodă". Șerbanĭ aŭ domnit în Țara Romînească în secolul al 17-le doĭ; unul Șerban Basarabul, dela 1602—1611, ĭar' celalalt, Șerban Cantacuzinul, dela 1679—1688. Pe la anul 1662, în care pune Iarcu tipărirea Evangelieĭ, domnĭá Grigoriŭ Ghica (1660—1664). Decĭ Evangeliea aceasta, dacă s'a tipărit în anul 1662, nu s'a putut tipărí sub nicĭun Șerban, ĭar' de s'a tipărit sub vreun Șerban, atuncĭ nu s'a putut tipărí în anul 1662. Sub Șerban Basarabul nu s'a putut tipărí, una, fiindcă pe atuncĭ eraŭ marĭ turburărĭ în Țara Romînească, nepotolite încă dela moartea luĭ Mihaĭŭ Viteazul (Aug. 1601), ĭar' alta, fiindcă între anĭĭ 1602 și 1611 n'a funcționat în Țara Romînească nicĭo tipografie. Sub Șerban Cantacuzinul însă știm că s'a tipărit în Bucureștĭ în 1682 Evangelierĭul citat maĭ la vale. Decĭ ni se pare că D. Iarcu confundă Evangelierĭul dín 1682 cu altul imaginar din 1662.

Tot asemenea neesact este și aceea ce ni maĭ spune D. Iarcu (l. c. pg. 6) că sub Șerban Cantacuzinul, pe lîngă Evangelierĭul din anul 1682, s'ar maĭ fi tipărit încă altul în 1683.

Cea maĭ apropiată ediținne tipărită de Evangeliĭ este:

6. Evangelierĭul din Bucureștĭ 1682.

Acest Evangelierĭŭ s'a tipărit cu spesele luĭ Constantin Brîncoveanul, spătarĭŭ pe atuncĭa, și cu binecuvîntarea mitropolituluĭ Teodosiŭ, sub titlul de: Svînta și dumnedeească Evanghelie, întocmită după rînduĭala greceștiĭ Evangheliĭ, acum întăĭ s'aŭ tipărit din poronca și cu toată chĭeltuĭala prea luminatuluĭ.... Domn.... a toată Țara Românească Ion

[1]) Revista Tocilescu, anul 2. vol. 3. p. 138, Nr. 80.

Șerban Cantacuzinul Voevod, adevěratul nepot bunuluĭ bătrîn Șerban Basarab Voevod. În scaunul mitropolieĭ Bucureștilor, la anul 1682".

Din precuvîntarea luĭ Șerban Cantacuzinul la această carte se vede, că el însu'șĭ „a sěvîrșit această sfîntă Evanghelie care, nefiind maĭ dinnăinte tocmită la slovenie, să se citească după rănduĭala și a sărbătorilor", și apoĭ adauge: „Poruncit'am fratelui nostru Iordachie Cantacuzino vel stolnic de aŭ îndreptat și aŭ aședat precum îmblă cea elinească". [1])

7. Evangelieriŭ elinesc-românesc, București, 1693.

Tot în București, însă în doaŭě limbĭ, s'a maĭ tipărit în anul 1693 o „Sfîntă și dumnedeească Evanghelie, elinească și rumînească", în dilele luĭ Constantin Brîncoveanul și cu binecuvîntarea mitropolituluĭ Teodosiŭ. Această Evangelie a fost trădusă romînește de Șerban Greceanul și de Atanasiŭ Tomaid Moldoveanul, însă ținîndu-se aproape verbal după cea romînească din 1682. [2]) Aceasta este Evangeliea din carea admiteá patriarhul Ierusalimuluĭ, Dositeiŭ, ca să se citească în biserică și romînește, precum am vědut maĭ sus (§ 6, pg. 21).

Despre această Evangelie dice Iarcu (l. c. pg. 7), dar' fără temeiŭ, că s'ar maĭ fi tipărit, tot acoleá, în a doaŭa ediție în 1696. Eroarea luĭ Iarcu se esplică din eroarea de tiparĭŭ de la Ciparĭŭ. Principia pg. 112 Nn, unde în loc de 1693 stă 1696.

8. Evangelie, Sneagov, 1697.

În fine: „Sfînta și dumnedeească Evanghelie, cu voĭea prealuminatuluĭ... Constantin Basarab... și cu poronca... preasfînțituluĭ... Teodosie mitropolitul ... Acum a doaŭa oară tipărită și diortosită maĭ cu multă nevoință în sfînta mînăstire în Sneagov la anul 1697 de smeritul întru ĭeromonahĭ Antim Ivireanul."

Ea este a doaŭa ediție a celeĭ din 1682, însă îndreptată cu multe schimbărĭ în formele vechĭ. [3])

9. Evangeliĭ singuratice.

Maĭ esistă manuscripte de Evangeliĭ romînești, dar' acestea sînt trăduse nu ca întregurĭ, ci numaĭ fagmentar. spre a puté fi întrebuințate, la ceremoniile religioase, din care causă le vom amintí abĭá la scrierile liturgice.

b) Ediții din scrierile apostolilor.

1. Pracsul apostolilor tipărit între 1560 și 1564.

Erá lucru prea firesc ca după trăducerea și tipărirea Evangeliilor din anul 1560—1561 să se facă asemenea și cu „Trimeterile și Faptele Apostolilor." Și întru adevěr așá a și fost.

---

[1]) Xenopol-Erbiceanu: Serbarea scolară dela Iași, 1885, pg. 331, Nr. 9; — Ciparĭŭ: Analecte, pg. XXV. Ee; și Principia pg. 111. Hh.; — Iarcu: Catalog general de cărțĭ rom. edit. 2. București, 1873, p. 5. — [2]) Ciparĭŭ T.: Analecte XXV.Ll; și XXVIII Ll; — și Principia, pg. 102 Nn. și 112 Nn.; — Dinulescu St. Vieața . . luĭ Antim Ivireanul, Cernăuț, 1886, pg. 70. — Revista Romînă, București, 1861, pg. 587—588. — [3]) Ciparĭŭ T.: Analecte, pg. XXV Nn. și XXVIII. Nn; — și Principia, pg. 102. Oo și 112 Oo; — D. Iarcu, Catalog. pg. 7. — Dinulescu St. Vieața . . luĭ Antim Ivireanul, Cernăuț, 1886, pg. 70, Nr. 4.

T. Ciparîŭ ni spune în opul sĕŭ: Principia de limbă . . . . . Blaj, 1866, pg. 103—104, că diaconul Coresi ar fi trădus romînește și „Pracsiul, adecă Faptele Apostolilor împreună cu epistolele lor“, dar' adauge, că pre această carte n'a vĕdut'o și nicĭ nu știe orĭ de se maĭ află undevá. Pe ce felĭŭ de îndicĭi îșĭ radimă această afirmare, nu nĭ-o spune aice; dar' nu e greŭ de gîcit de unde le-a luat. Într'o frîntură de postcuvîntare de la o carte întitulată „Tîlcul Evangheliilor“ și tipărită, după cum vom vedé maĭ jos, cam pe la anul 1564, se dice: „Derept aceea am scos (de am tipări)t tetraevanghelul și pra (. . . rumî)nește; după aceea . . . . tălcul evangheliilor“.[1] Cuvîntul „pra . . .“ din această postcuvîntare 'l-a fost întregit Ciparîŭ maĭ întîĭŭ cu „pravilă“[2] și apoĭ în articulul „De re literaria Valachorum“[3] cu Nomocanon, dară adause că pre această carte n'a vĕdut'o, nicĭ n'a aflat'o citată aĭurĭa, decît numaĭ într'această postcuvîntare, unde numaĭ întîĭa silabă „pra . . .“ a rĕmas neroasă de șoareci, și că 'i se pare a fi tot aceá Pravilă ce s'a tipărit maĭ apoĭ în 1640 în mănăstirea Govoreĭ din Țara Romînească, numaĭ cît ortografiea acesteĭ din urmă nu consună cu cea din Tetraevanghel și din Tîlcul Evangeliilor. La editarea însă a opuluĭ sĕŭ „Principia de limbă“ se vede că nu 'ĭ-a părut nimerită și logică întregirea cuvîntuluĭ mutilat „pra“ în Pravilă“ saŭ în Nomocanon, de aceea a părăsit'o fără a se maĭ rectificá, și vorbește aice (pg. 103—104) numaĭ pur și simplu de „Pracsiul, adecă Faptele Apostolilor împreună cu Epistolele“, poate din causă că esîmplarîul al doile din Tîlcul Evangheliilor ce îl căpĕtase maĭ tărdiŭ și îl aveá acum la dispositiune, erá maĭ complet[4] și stá într'însul cuvîntul întreg Pracsiul. Această din urmă socotință este sîngura admisibilă, căcĭ maĭ mare trebuință aveá biserica de scrierile Apostolilor, decît de vre-o Pravilă, și fiindcă aceste scrierĭ erau trăduse mult maĭ dinnăinte romînește numaĭ cît în alt dialect, în acel cu rotacism ca în Codicele Voronețean, ĭar' nu în cel comun în Daciea Traĭană.

Astfelĭŭ steteaŭ lucrurile pînă în anul 1884 cînd s'a descoperit în satul Lupșa mare din munțiĭ Abrudului din Ardeal un esîmplar foarte defectuos din acest Pracsiŭ, avînd 124 de foĭ de pe la mijloc. Acest fragmînt fŭ cumpĕrat de la un advocat, Valerian cu numele, de către ministerîul cultelor și instrucțiunĭĭ publice din Bucureștĭ, pentru museul național de acoleá, cu prețul de o mie de leĭ. Într'acest esîmplar sînt conservate numaĭ scrierile luĭ Iacob, Petru, Ion, Iuda și ale luĭ Paul către Romanĭ, Corintenĭ, Gălătenĭ, Efesenĭ, Filipsenĭ și sumarîul scrisorĭĭ către Colosenĭ, dar' șĭ acestea nu toate întregĭ, ci numaĭ în parte, maĭ mult rupturite; îĭ lipsesc dară dintru început faptele Apostolilor, ĭar' la fine scrisorile luĭ Paul către Colosenĭ, Solunenĭ, Timoteĭŭ, Tit, Filemon și Evreĭ, precum șĭ Apocalipsa și alte înnotărĭ și imnurĭ ce de regulă erau împreunate cu această carte.

Asupra acestuĭ fragmînt de Pracsiŭ a publicat G. Crețul un studiŭ amărunțit și foarte interesant în Revista pentru istorie, archeologie, și filologie, redigĭată de Gr. G. Tocilescu, anul III. Bucureștĭ, 1885, pg. 29—57. Într'acest studiŭ susține Gr. Crețul, că acest Pracsiŭ a fost trădus din slovenește ad hoc pentru tipărire, fără ca trăducătorîul să se fi folosit de vreun test romînesc maĭ vechĭŭ; că așadară el nu are rĕporturĭ cu niciunul din manuscriptele anterioare saŭ posterioare cunoscute, nicĭ cu

[1] Ciparîŭ T. Analecte, pg. 29, nota 4. — [2] Analecte, pg. XIX, D și XX, D. — [3] Annales gymn. Blasiensis 1858, pg. 11. — [4] Principia de limb. pg. 116, Nr. 5, a).

tipăriturile ce 'i-aŭ urmat; că trăducătoriul luĭ a fost Ardelean de origine, și anumea din Brașov, saŭ de pe împrejurul luĭ, ĭar' nu diaconul Coresi, precum se presupuneá de T. Ciparĭŭ; că Pracsiul s'a tipărit în Brașov cam pe la 1570 și că întorsura luĭ „e ad literam, silită și prea de multe orĭ greșită din lipsa de cunoștință deplină a îmbelor limbĭ, cu un cuvînt că e o trăducere slabă", dar' „în unele părțĭ maĭ romînească, decît a Psaltiriĭ de Coresi".

Conclusiunile la carĭ ajunge Gr. Crețul, nu se maĭ pot susținé toate astădĭ după descoperirea unuĭ esîmplar întreg din Tetraevanghelul din 1561. Avînd acesta de trăducătoriŭ necontestat pre diaconul Coresi și pre diaconul Tudor, și știindu-se maĭ departe că tot diaconul Coresi împreună cu alțĭ bărbațĭ a trădus și a tipărit în Brașov o Psaltire în 1570 și „Evangheliea cu învățătură" în 1581, nu putem ca să nu admitem că și Pracsiul a fost trădus și tipărit tot de diaconul Coresi, maĭ ales dacă considerăm că toate acestea cărțĭ împreună faceaŭ un întreg și că aduceaŭ numaĭ la îndeplinire conclusul consiliuluĭ comunal din Brașov dintr'a 12 Mart 1559 „de a reformá biserica Romînilor" îndestrîndu-o cu cărțile trebuincĭoase trăduse în romînește.[1])

Cît despre anul tipăririĭ, el nu se va puté fipsá cu toată siguritatea pînă ce nu se va descoperí un esîmplar maĭ complet. Atîta însă este sigur că acest Pracsiŭ a fost publicat dupăce s'a tipărit Tetraevanghelul din 1560—1561 și înnăinte de ce s'a tipărit Tălcul Evangheliilor, dupăcum se cunoaște aceasta din fragmîntul de postcuvîntare la cartea din urmă, unde se dice „Derept aceea am scos de am tipărit Tetraevanghelul și Pracsiul rumînește, dupâ aceea .... aceste Tălcure ale evangheliilor".[2]) Așadară anul împrimăriĭ Pracsiuluĭ trebue să cadă, dacă nu în 1561, apoĭ îndată după acesta și înnăinte de tipărirea Tălculuĭ Evangheliilor, carele a trebuit să se tipărească în 1564 saŭ chĭar cevá înnăinte, după cum ni se pare noaŭî și după cum vom vedé maĭ la vale.

2. Apostolul, manuscris slovenesc-romînesc din 1646.

În anul 1882 s'a descoperit în mănăstirea Agapieĭ din Moldova un manuscript conținînd scrierile Apostolilor. În el urmează după fiecare verset slavic trăducerea luĭ romînească; el este scris de diaconul Constantin din satul Vindăoanĭ din județul Neamțuluĭ în ḑilele luĭ Vasiliŭ Lupul, în anul 1646, dar' nu semănă a fi și trădus de el, căcĭ graĭul întorsuriĭ pare a fi maĭ vechĭŭ. Acest manuscript se află din 1883 în posesiunea Academieĭ Romîne din Bucureștĭ. Pînă acum (1891 Febr.) nu s'a publicat niciun studiŭ asupra luĭ; de aceea nicĭ nu știm în ce răport stă el cu întorsură din Codicele Voronețean și cu cea tipărită la Brașov între 1561 și 1564 [3])

3. Apostolul, manuscris slovenesc-romînesc din 1652.

Acesta este scris de ĭeromonahul Misail din mănăstirea Biserican în anul 7160, Iuniŭ 23. Și aice urmează după fiecare verset slovenesc trăducerea romînească. Nu putem știĭ în ce legătură stă cu Apostolul precedent. Manuscriptul se află în biblioteca Academieĭ Romîne din Bucureștĭ sub Nr. 6 .

[1]) Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, edidit Trausch, Coronae 1847, pg. 61 — Hășdăŭ B. P. Cuvente din bătrânĭ, 1. 2. Bucureștĭ, 1879, pg. 92. — [2]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. 29 nota . [3]) Analele Academieĭ Romîne, Seriea II. tom. V. Bucureștĭ, 1884, pg. 60.

4. Apostolul tipărit în București în 1683.

Al doile Apostol tipărit este cel cunoscut sub titlul de: „Apostolul . . . dupre orănduĭala grecescului Apostol . . . în . . . București . . . la anul . . . 1683.“ Acesta este trădus din greceşte de niște bărbaţi nenumiţi. [1])

D. Iarcu dreptcă ni vorbeşte [2]) încă şi despre alţi Apostoli tipăriţi maĭ înnăinte, dar' din însĕmnările ce le face la fiecare se vede de departe data lor greşită. Aşá dice el că s'ar fi tipărit un „Apostol în folio, foĭ 199, în ḑilele luĭ Şerban Basarab, sub mitropolitul Teodosiŭ, în Tîrgoviște, în anul 1653“. Dar' în anul 1653 erá în Ţara Romînească Domn Mateĭŭ Basarabul (1633—1654), ĭar' mitropolit un Ştefan. Acest Apostol trebue să fi fost tipărit nu în 1653, ci în 1683, căcĭ în acest an domnĭá Şerban Cantacuzinul (1679—1688) şi păstorĭá mitropolitul Teodosiŭ (1669—1673 şi 1679—1709). Tot din această causă este neesact că în anul 1668 s'ar fi tipărit în ḑilele luĭ Şerban Cantacuzinul şi ale mitropolituluĭ Teodosiŭ, un Apostol şi Evangeliea pe sĕptămînă. Tot neesact este şi aceea că în anul 1682 s'ar fi tipărit un Apostol în ḑilele mitropolituluĭ Teodosiŭ, spre a fi împărţit în dar pe la biserică. Un Apostol însă tipărit cu această menire a esistat într'adevĕr:

5. Apostolul din București, 1688,

căcĭ în biblioteca luĭ Dumitru Sturḑa dela Miclăuşenĭ s'a găsit un Apostol fără de început, dar' cu o cuvîntare la urmă, în care ḑice domnitorĭul Şerban Cantacuzinul că acest Apostol este tipărit după Bibliea din București din 1688 şi că s'a distribuit în dar pe la biserică. [3]) Acest Apostol trebue aşadară să fi fost numaĭ o retipăritură din Bibliea tipărită în București în anul 1688, făcută dimpreună cu aceasta, căcĭ altfelĭŭ n'ar fi putut face Şerban Cantacuzinul aceá precuvîntare dintrînsul, deoarece el a murit în Opt. 1688.

6. Apostolul din Buzău, din 1704.

Titlul acesteĭ cărţi este: „Apostolŭ, cu mila luĭ Dumneḑĕŭ sfîntul, carele acum a doo oară, precum maĭ nainte aŭ fost aşĕḑat după cel grecesc, s'aŭ tipărit în ḑilele prea înnălţatuluĭ Domnŭ şi oblăduitorĭŭ a toată Ţara Romînească, Ion Constantin Basarab Voevod, cu blagosloveniea prea sfinţituluĭ Părinte chir Teodosie, Mitropolitul a toată Ungrovlahiea, şi s'aŭ tipărit în sfînta Episcopie din Buzăŭ prin osteneala a sîngurŭ Episcopuluĭ de Buzăŭ, chir Damaschinŭ, în anulŭ de la zidirea lumiĭ 7212, ĭară dela Hristos 1704.“

Acest Apostol pare a fi ediţiunea a doaŭa a celuĭ din 1683, şi are la început pe dosul fileĭ titluluĭ niște stihurĭ politice la steama luĭ Constantin Brîncoveanul, apoĭ urmeaḑă o „predoslovie“ subscrisă de „smeritul Damaschin, Episcopŭ Buzăuluĭ“, şi maĭ departe vin, cam amestecat, dela fila 1—129 „citeniĭ“ din Faptele Apostolilor, din Scrisorile apostolilor Paul, Iacov, Petru, Ion şi Iuda, începînd cu Duminica Paştilor, ĭar' dela fila 130 înnăinte pînă la 178 se află „Minologhiul, adecă Sinacsarĭul lunilor“ şi se închĭeie cu o scurtă postcuvîntare nesubscrisă. Un esîmplar

[1]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. XXV, Tf. şi XXVII. Tf., — şi Principia, pg. 111, I i. — [2]) Catalogul bibliografic, ediţ. II., pg. 4 şi 5. — [3]) Melchisedec, episcopul, în Revista Tocilescu, anul III., t. V. pg. 149, Nr. 52.

întreg (afară de precuvîntare) se găsește în biserica sînteĭ Treimĭ din suburbiul Clucucîca din Cernăuț.

Un studiŭ comparativ asupra rĕportuluĭ acestor Apostolĭ și asupra particularităților lor limbistice ni lipsește încă.

c) Apocalipsa.

Orĭ de a fost saŭ nu trădusă Apocalipsa în vreuna din ediținile Scrierilor apostolice, citate maĭ sus, nu putem ștĭ, parte din causa defectuosității esîmplarelor cunoscute, parte din lipsa de studiĭ asupra unora din ele. T. Ciparĭŭ însă ni spune că în catalogul bibliotecĭĭ mitropolitane din Alba-Juliea (Bălgrad) se găsește însĕmnat că Apocalipsa ar fi fost trădusă romînește și tipărită în Orăștiea pe timpul cînd s'a tipărit acoleá Paliea în anul 1582, dar' adauge, că lucrul nu e încă adeverit.[1]) Atîta însă este sigur, că T. Ciparĭŭ a avut în biblioteca sa un manuscript, cam de pe la finea secoluluĭ al 17-le, în carele se găsĭá un fragment de Apocalipsă cu test slovenesc și romînesc, și un comentarĭŭ în Apocalipsă.[2])

d) Testamentul Noŭ, întreg.

Scrierile Testamentuluĭ Noŭ, după cîte știm noĭ pînă acum, saměnă a nu fi fost trăduse, dintru început, toate deodată, ci numaĭ pe rînd și separate Evangeliile de Apostol. Abĭá maĭ tărdiŭ s'a cugetat și la aceasta, și anumea în secolul al 17-le.

Eruditul B. P. Hășdăŭ ni vorbește despre un

1. Noŭ Testament publicat la Govora în anul 1642.

Cuvintele luĭ în privința aceastá sînt: „Pînă la Milescu Bibliea erá cunoscută romînește numaĭ prin fragmente, împrăștiate, rare, eterogene și suspecte: prin cele patru Evangeliĭ publicate la Brașov pe la 1560, Testamentul cel vechĭŭ, publicat la Orăștiea în 1582, Noul Testament publicat la Govora în 1642, altul la Belgrad în 1648, apoĭ cîtevá Psaltirĭ, Cazanĭ, etc.[3])

Nu știm pe ce își întemeĭadă învĕțatul Hășdăŭ această aserțiune, căcĭ despre esistința acesteĭ cărțĭ nu ni amintește nimic nicĭ V. Popp în Disertațiunea sa despre tipografiile romînești, nicĭ Ciparĭŭ în scrierile sale, nicĭ Iarcu în catalogul saŭ bibliografic, și nicĭ nu a maĭ fost de atuncĭa vorbă despre esistința acesteĭ cărțĭ pintre învĕțațiĭ romînĭ. Să nu fie oare afirmațiunea această numaĭ un lapsus linguae?

Altfelĭŭ, cel de întîĭŭ Noŭ Testament, trăduș și tipărit întreg la olaltă, este:

2. Testamentul Noŭ din Alba-Juliea 1648.

Titlul luĭ este: „Noul Testament, saŭ împăcarea, aŭ legea noao . . . izvodit cu mare socotințî den izvod grecescu și slovenescu pre limbî rumăneascî, cu îndemnarea și poronca, denpreunî cu toatî cheltuĭala a mărieĭ sale Gheorghie Racoți, craĭul Ardealuluĭ, . . . Tipăritu-s'aŭ . . . în cetatea Belgraduluĭ, anĭ dela întruparea Domnuluĭ . . . . . 1648, luna luĭ Ghenuarĭŭ. 20[a].

[1]) Ciparĭŭ, Principia, pg. 104, D. – [2]) Ciparĭŭ, T. Principia, pg. 103, Vv și 115, Vv [3]) Vieața, faptele și ideile luĭ Nicolaĭŭ, spătarĭŭ din Mileștĭ, publicate în ḑiarĭul Traĭan pro 1870, Nr. 8, pg. 32.

În precuvîntarea sa cătră Gîorgiŭ Racoți I. ni spune mitropolitul Simion Ștefan că, vĕdînd și înțelegînd Racoți că Romînii n'aŭ în limba sa nicĭ Testamentul cel noŭ, nicĭ cel vechiŭ deplin, 'l-aŭ însărcinat pre el ca să caute pintre clerul săŭ preuți cărturarĭ și oamenĭ înțelepți, carii să știă trăduce Testamentul cel noŭ din grecește, slovenește și lătinește, ceea ce a și făcut.

Din precuvîntarea cătră cititorĭ însă aflăm că pre acest Testament 'l-a fost început a trăduce un ĭeromonah Selivestru, dar' că a murit curînd. După moartea acestuĭa s'aŭ apucat maĭ mulți bărbați de trăducere. Numele lor nu ni e cunoscut, de oarece eĭ nu se numesc nicĭ în această precuvîntare, nicĭ aĭurĭa. Aceștĭa aŭ găsit că partea trădusă de ĭeromonahul Selivestru erá „cu multî lipsî și greșele . . . pentru neînțelesul limbiei și cărțiĭ grecești", de aceea s'aŭ apucat să trăducă din noŭ, folosîndu-se de testul grecesc, sîrbesc și lătinesc, dar' maĭ ales ținîndu-se de testul grecesc și de trăducerea lătinească a luĭ Ieronim, consultînd încă și un Testament Noŭ rusesc, apărut pe atuncĭa la Moscva.

Maĭ departe ni spun nenumițiĭ trăducătorĭ că eĭ aŭ pus la începutul capetelor cîte un sumarĭŭ și că le-aŭ împărțit în versete, numerotîndu-le. Aceasta a fost o înnoințură care s'a generalisat maĭ tărdiŭ în toate scrierile biblice.

În privința moduluĭ de a trăduce ni spun nenumițiĭ că, vĕdînd eĭ cum uniĭ trăducătorĭ s'aŭ încercat de a trăduce în graĭul propriŭ orĭce cuvînt din testul grecesc și că aŭ trădus uniĭ „într'un chip, alțiĭ într'altul", s'aŭ decis ca pre cele maĭ grele, ca sinagogă, publican, gangrena, ca numele unor pietri scumpe, ale unor oamenĭ, lemne, veșminte și „altele multe carele nu sî știŭ rumănește ce sănt", să le lase așá precum sînt în testul original.

În fine ni atrag trăducătoriĭ atențiunea asupra esistințiĭ unor provincialisme și localisme la Romînĭ, dîcînd „că Rumănii nu grăescu în toate țările într'un chip, încă necĭ într'o țară toți într'un chip", și apoĭ ni spun că eĭ s'aŭ ferit cît aŭ putut de astfelĭŭ de cuvinte fără curs general, „bine știind că cuvintele trebue să fie ca baniĭ; că baniĭ aceĭa sănt bunĭ cariĭ îmblî în toate țările, așá și cuvintele acelea sănt bune carele le înțeleg toțĭ", și dacă cu toată fereala lor tot se vor maĭ găsí cuvinte în contest pre carĭ să nu le înțeleagă toțĭ, nu sînt eĭ de vină, „ce'ĭ de vina celuĭa ce-aŭ rĕsfirat Rumăniĭ priîntralte țărĭ de s'aŭ mestecat cuvintele cu alte limbĭ, de nu grăescu toțĭ într'un chip".

Dorința lor de a fi înțeleșĭ de toțĭ cititorĭ se cunoaște și de pe aceea, că eĭ pe de-o parte aŭ notat pe margine toate locurile paralele din celealalte cărțĭ biblice, ĭar' pe de alta aŭ esplicat, tot acoleá, maĭ multe cuvinte din contest, și chĭar frase, greŭ de înțeles. Așá găsim esplicate cuvintele din contest „mîndriĭ dela rĕsărit" cu „filosofiĭ" (Mat. c. 2, v. 1); — „magĭ" cu „gădcitorĭ" (Mat. c. 2, v. 16); — „nu erá" cu cî erá omorîți (Mat. c. 2, v. 18); — „sinagogă" cu „unde să strîngeá jidoviĭ să audî cuvăntul luĭ Dumnedeŭ; noĭ dicem beserecă" (Mat. c. 4, v. 23; — „decapoliea" cu „noĭ dicem dece orașe" (Mat. c. 4, v. 25; — „ĭotî" cu „saŭ certî saŭ o slovă care'ĭ maĭ micî (Mat. c. 5, v. 18); — „rahá" cu „ce se dice tu om fă'l minte" (Mat. c. 5, v. 22); — „mamon" cu sirienește lăcomiea lumiĭ" (Mat. c. 6, v. 24); — „de în rodul lor" cu „di învĕțătura lor" (Mat. c. 7, v. 16); — „un bubos" cu „acest fel de bube erá de eșiá den lontrul omuluĭ și nu sî puteá curățî" (Mat. c. 8,

v. 2); — „ce e noao“ cu „ce treabă avem cu tine“ (Mar. c. 1, v. 24); — „publicanii“ cu „mitarnicii“ (Mar. c. 2, v. 16); — „vison“ cu „visonul erá ca gîuolgîul subțire și scumpu, ce'l făceá den inu carele erá într'un preț ca aurul (Luc. c. 16, v. 19); — „se suí într'un smochin“ cu „alții dic că'ĭ mur (L. c. 19, v. 4); — „a libertinilor“ cu „libertinii erá carii îĭ făceá de în slugĭ slobodași (Fap. Ap. c. 6, v. 9); etc. etc. etc.

Nicĭ într'o precuvîntare din această carte nu ni se spune că trăducătorii eĭ s'ar fi fost folosit de vreun test romînesc de maĭ înnăinte. Cu toate acestea eĭ aŭ întrebuințat, dacă nu maĭ multe, apoĭ cel puțin unul. Aceasta se poate demustrá parte prin esistința a o mulțime de cuvinte vechĭ, curat romînești, carĭ eșirá pe atuncĭa din usul general și pre carĭ eĭ le esplică cu altele maĭ vulgare de pe timpul lor, ca triștĭ-măhniți (Mat. c. 6, v. 16), agru-holdă (Mat. c. 13. v. 31), mintă-ismă (Mat. c. 23, v. 23), înnotăm-vănslăm (Fap. Ap. 21, v. 3), etc., parte prin esistința unor forme vechĭ de flecsiunĭ, ca dișu dișeĭŭ (Ion. c. 8, v. 24); — mersu-merseĭŭ (Ion. c. 9, v. 11); — spuș voao și nu audit- spuseĭŭ voaĭ și nu audirăți (Ion. c. 9, v. 27); — blămați-mergeți (Ion. c. 11, v. 7); — aŭ știá-știam (Ion. c. 11, v. 42); — nu veri asultá-nu veĭ (Ion. c. 11, v. 42); — lumieĭ-lumiĭ; dereptățieĭ-dereptățiĭ (Petru II. c. 2, v. 5); gîudecateĭ-gîudecățiĭ (l. c. c. 2, v. 9); etc., — și parte prin o mărturisire proprie, făcută într'o notă esplicativă. Voind adecă să esplice cuvîntul „vănslăm“, pus de eĭ în contest ca maĭ înțeles pe atuncĭa, dic în nota mărginală (Fap. Ap. c. 21, v. 3); „Întorsura cea demult dice înnotăm, ĭarĭ noĭ am dis vănslăm, căcĭ vănslá cu corabiea pe apĭ“.

Toate acestea ni probează necontestabil atît esistința uneĭ întorsurĭ vechĭ, de demult a nouluĭ Testament, cît și folosirea acesteĭa de cătră trăducătoriĭ acești noĭ.

Despre acest Noŭ Testament pretinde D. Iarcu (Catalog d. c. r. pg. 6—8) că ar fi avut maĭ multe ediținnĭ, una tot în Alba-Juliea în 1691, alta în Bucureștĭ în 1699 și în 1703. Despre cele doaŭĕ de întîĭŭ nu ni arată că ar fi esistînd undevá cîte vreun esîmplar din ele, de aceea nicĭ nu le putem admite ca adeverate, dar' despre cea din urmă, din 1703, ni spune că s'ar fi aflînd un esîmplar în biblioteca centrală din Bucureștĭ. Acest esîmplar însă nu'ĭ o ediținne noaŭĕ a celuĭ din 1648, ci o noaŭĕ retrăducere.

3. Testamîntul noŭ, Bucureștĭ, 1703.

Titlul este: „Noul testament acum întăĭ tipărit într'acesta chip, pre limba romînească. Cu poronca și cu toată chĭeltuĭa prealuminatuluĭ... Domn . . . Constandinu B. Băsărabă voievod. Cu blagosloveniea prea sfințituluĭ . . . Teodosie . . . în tipografiea domnească îu orașul Bucureștilor la anul mîntuirĭĭ 1703, de smeritul întru ieromonahĭ Antim Ivireanul“.[1])

Într'o precuvîntare frumoasă cătră domnitorĭŭ îĭ spune Antim Ivireanul, că „mare cinste și plată veĭ luá în această lume și în cea viitoare, pentru căcĭ Noul acesta Testament al Mîntuitorĭuluĭ, fiind întru limba cea părinteasca tălmăcit, cu ale Mărĭĭ Tale cheltuĭele, spre cea de obște folosință 'l-aĭ maĭ tipărit și 'l-aĭ maĭ dat.“

[1]) Petrescu: Mitropoliile țărĭĭ, pg. 115—117; — Dinulescu St.: Antim Ivireanul, pg. 19, Cernăuț, 1886.

O comparare între testul acestuĭ Noŭ Testament cu al celuĭ cuprins în Bibliea întreagă din Bucureștĭ 1688 și cu al celuĭ tipărit în Alba Juliea în 1648 nu s'a făcut; cu toate acestea T. Cipărĭŭ afirmă [1]) că ar fi tipărit după întorsura Biblieĭ din 1688.

§ 12. Întorsurĭ biblice din Testamentul Vechĭŭ.

Scrierile Testamentuluĭ Vechĭŭ nu se prea întrebuințează în biserica creștinilor, „unele din ele, după natura lor, chĭar de felĭŭ nu; de aceea maĭ tărdĭŭ s'a cugetat la întorsura luĭ

La Romînĭ cele de întĭĭŭ urme de întorsurĭ din scrierile Testamentuluĭ Vechĭŭ le întîmpinăm abĭá prin secolul al 16-le. Le punem aice în șir timpuristic.

Cea maĭ vechĭe urmă despre esistința întorsurĭĭ unor scrierĭ din Testamentul Vechĭŭ la Romînĭ este.

1. Psaltirea.

Cu toăte că Psaltirea este una din producțiunile literare cele maĭ esclusiv și maĭ eminent naționale ale Evreĭlor, totuș ea s'a bucurat de o îmbrățișare călduroasă și de o citire necontenită din partea creștinilor, poate numaĭ de aceea că în ea sînt esprimăte, pe lîngă vederile naționale evreești despre Dumnedeŭ și despre rĕporturile luĭ cu oameniĭ, încă și o mulțime de sîmțăminte pioase și religioase, și fiind că dintru început creștiniĭ n'aveaŭ încă imnurĭ proprie religioase.

Și la Romînĭ a fost Psaltirea o carte de predilecțiune, căcĭ o găsim trădusă și rĕspîndită pintre eĭ încă din rĕstîmpul precedent (1185—1504). Dovadă despre aceasta este Psaltirea așă numită Șcheĭană, pre care a publicat'o I. Bianu în Bucureștĭ în 1889 și despre care dice că ar fi scrisă în anul 1482, precum și Psaltirea Voronețană descoperită de S. Fl. Marian și aflătoare de față în posesiunea distinsuluĭ și învĕțatuluĭ academician D. Sturdza, carĭ îmbele fac parte din acel ciclu de scrierĭ romînești, de carele se ține și Codicele Voronețean.

În rĕstîmpul acesta găsim încă maĭ multe reproducțiunĭ de pe cele de maĭ înnăinte, însă modernisate în espresiunĭ, dar' și traducțiunĭ din noŭ.

Cea maĭ vechĭe Psaltire din rĕstîmpul acesta, cunoscută pînă acum, e:

a) Psaltirea Coresiană din Brașov 1560, 1568 și 1570,

despre care dice T. Cipărĭŭ [2]) că ar fi trădusă romînește de diaconul Coresi și că ar fi fost tipărită la Brășov în anul 1560 saŭ 1562, și că s'ar fi aflînd în Iași, dar' că el însu'și n'a vĕdut'o.

Această Psaltire, ca trădusă de diaconul Coresi și tipărită la Brașov în 1560, o citează și A. de Cihac în opul săŭ „Dictionnaire d'étymologie daco-romane, Francfort s. M. 1870“ pintre cărțile folosite de el, dar' nu ni spune de unde și cînd a consultat'o, nicĭ unde se maĭ află ea.

Tot despre o Psaltire trădusă de diaconul Coresi ni maĭ vorbește și Toader Codrescu, dar' el îĭ dă anul 1568, resp. 7076 d. z. l. El dice că această Psaltire nu este nicĭ Psaltirea „cu data din 1577, din care eruditul B. P. Hășdăŭ a scos psalmul 77 și 'l-a ĭucstaniat cu tecstul latin Vulgata [3]) și a cărĭia poartă dl. A. I. Odobescu, archeologul, a facsimilat'o litografice“, [4]) nicĭ Psaltirea „din 1560, din care dl. A. I. Cihac a spicuit

[1]) Principia de limbă, pg. 116 Nr. 5 b. — [2]) Analecte, pg. XIX. B. — [3]) Foaĭea Soțietățiĭ Românismul, 1870. — [4]) Revista Romînă, 1862.

cuvinte pentru Dicționariul d'etimologie dacoromîn din 1870", nicĭ Psaltirea „din anul 1580, trecută în catalogul dluĭ D. Iarcu, ediț. 2. din 1873", ci este o Psaltire „care poartă data din 1568 și al cărĭia glosarĭŭ filologul Gh. Săulescu erá să'l dee în publicitate", și pre care îl va publicá el sub titlul de „Glosarĭul Psaltirĭĭ luĭ Coresi din 7076 (1568), elaborat de George Săulescu". [1]) După moartea luĭ Săulescu însă, în 1864, nu s'a maĭ găsit acestă carte în bibliotecă luĭ, ca și Tetraevanghelul din 1561.

În anul 1890, profesorul seminarial din Arad, Vasile Mangra, a descoperit în biserica din Lazurĭ, din apropiarea Orădieĭ Marĭ, o Psaltire vechĭe, defectuoasă, în 4° mic, dar' la care, din fericire, se află foaĭea din urmă cu o scurtă postcuvîntare, în care se dice apriat, că „eŭ, diacon Coresi, deacă vĕdŭĭŭ că maĭ toate limbele aŭ cuvîntul lu Dumnedeŭ în limba lor, numaĭ noĭ Rumînĭĭ n'avĕm, și Hristos dise, Mateĭŭ 109, cine cetește se înțeleagî, și Pavel apostol încă scrie la Corint 155, că întru bisericî maĭ vrătos cincĭ cuvinte cu înțelesul mĭeŭ să grîesc, ca șĭ alalțĭ să învĕț, decât un tunerec de cuvinte neînțelese într'alte limbĭ, începutu-se-aŭ a se scrie aceste sfinte psaltirĭ în luna luĭ Fevruarie 6 dile și se-aŭ sf(r)ășit în luna luĭ Maĭŭ 27 dile în cetate în Brașov, vă leato (în anul) 7078 (1570). [2]) Anul și locul tipăririĭ acesteĭ Psaltirĭ, fiind arĕtat cu precisiune, se naște acŭ întrebarea, orĭ de stă saŭ nu în vreo legătură această ediție cu ediționile citate de Ciparĭŭ, Cihac, Săulescu și Codrescu ca apărute în 1560 și 1568? Numaĭ cercetărĭ ulterioare și un studiŭ comparativ asupra frînturilor esistente ne-ar puteá luminá în privința aceasta!

b) Psaltirea Coresiană, Tîrgoviștea 1577.

A. I. Odobescu a descoperit în anul 1861 în mănăstirea Bistrițeĭ o altă Psaltire în 4° mic. de 79 de coale, fără titlu și fără maĭ multe foĭ din lăuntru, dar' pe foaĭea din urmă, în dos, se află, ca șĭ la Psaltirea din 1570, o postcuvîntare întreagă. Într' aceasta stă apriat, că diaconul Coresi, vĕdînd, „că maĭ toate limbile aŭ cuvîntul lu Dumnedeŭ în limbă, numaĭ noĭ rumînĭĭ n'avem", a scris „aceste Psaltirĭ", scoțîndu-le „de în Psaltirea sărbească pre limbî rumîneascî, să fie de înțelegîturî preuților și grămîticilor", în anul 7085, adecă 1577. Între'această postcuvîntare nu se arată locul unde a fost tipărită. [3]) Această Psaltire nu'ĭ ca cea din 1570 curat romînească, ci cu test slovenesc și romînesc, urmînd după fie care verset slovenesc întorsura luĭ romînească. Aceasta este foarte fidelă testuluĭ slovenesc în ceea ce privește înțelesul fraselor, ĭar' graĭul din ea ni presîntă cuvinte și foarme flecsionale foarte vechĭ. I. Bianu arată în publicarea Psaltirĭĭ Șcheĭane (Bucureștĭ. 1889, pg. XVIII și în contest) că Coresi n'a trădus sîngur dela sine, nedependent, Psaltirea sa, ci numaĭ a modernisat testul uneĭ trăduceri maĭ demult, din secolul al 15-le, scoțînd din el cele maĭ învechite cuvinte și foarme flecsionale și îndreptînd icĭ coleá cîte o frasă.

Testul romînesc al Psaltirĭĭ luĭ Coresi din 1577 s'a publicat de B. P. Hășdăŭ în Bucureștĭ în 1881, cu promisiunea de a publicá încurînd, ca al doile volum, „un studiŭ biografic și maĭ cu samă bibliografic despre Coresi, precum șĭ un glosarĭŭ comparativ", utilisînd „toate Psaltirile romîne, tipărite și manuscripte, din secoliĭ al 16-le și 17-le", promisiune care, spre părerea de rĕŭ a tuturora, nu s'a realisat încă pînă astădĭ.

[1]) Bucĭumul Romîn, Iași. 1875, pg. 250, și 289 etc. — [2]) Mangra V. în diarĭul Tribuna din 1890 Nr. 268, — și Cercetărĭ literare istorice, Bucureștĭ 1896, pg. 4—5, 12. — [3]) Revistă Romînă, Bucureștĭ, 1862 pg. 110—120, — Ciparĭŭ T. Principia, pg. 116, Nr. 6.

Locul unde s'a publicat de Coresi această Psaltire, nefiind arătat în postcuvîntarea păstrată, este în ceartă. A. I. Odobescu, urmînd vederilor luĭ T. Ciparĭŭ, [1]) se pronunță pentru Brașov, deși dice că la mai multe capete de psalmĭ din această Psaltire se găsesc ca litere capitale ornamîntale tot acele litere pre carĭ le-a vĕdut figurînd în cărțile slovenești tipărite în Țara Romînească în 1507 și 1512. [2])

Această observare, nu prea favorabilă pentru susținerea Brașovuluĭ ca loc de tipărire, a dat ansă erudituluĭ B. P. Hășdĕŭ ca să se ocupe și el cu elucidarea acesteĭ cestiunĭ. Într'un articul întitulat: „Unde s'a tipărit Psaltirea luĭ Coresi?“ [3]) și într'altul: „O pagină din Istoriea tiparĭuluĭ la Romînĭ în secolul al 16-le“, [4]) se încearcă a dovedí, că această Psaltire s'a tipărit în Țara Romînească și anumea în Tîrgoviștea.

M. Gaster însă [5]) și Gr. Crețul [6]) pun multă sîlință să arete că această Psaltire nu s'a tipărit nicĭ în Brașov, nicĭ în Tîrgoviștea, ci în orașul Sas-Șebeș din Ardeal.

Argumintele acestor din urmă, oricît de judițioase ar fi ele, tot nu ni par de natură a decide definitiv cestiunea. După cele aduse mai sus înnăinte, noĭ am fi dispușĭ să admitem treĭ, dacă nu chĭar patru edițiunĭ din această Psaltire, una eșită în anul 1560 după Cihac, saŭ în 1562 după altiĭ, a doaŭa în 1568 după cum pretind cu încredințare Gh. Saulescu și T. Codrescu, a treĭa cu data sigură din 1570, și a patra aceasta din 1577. Cît despre cele treĭ edițiunĭ de întîĭŭ, (dacă treĭ vor fi fost!) toate numaĭ cu test romînesc, locul tipăririĭ lor nu poate fi altul decît numaĭ Brașovul, fiindcă una din ele ni arată apriat acest oraș ca loc de tipărire, și apoĭ fiindcă este cunoscut că consiliul comunal din acest oraș, prin conclusul săŭ din Mart 1559, [7]) a decretat reformarea bisericiĭ Romînilor; și că judele și primarĭul luĭ a esecutat îndată acest conclus, aducînd din Tîrgoviștea pre diaconul Coresi și a tipărit cu ajutorĭul luĭ în Brașov un Tetraevanghel în anul 1560—1561, și apoĭ a continuat cu tipăritul cărților necesare bisericeștĭ, pînă în anul 1581.

Încît însă despre Psaltirea slovenească-romînească din 1577, locul tipăririĭ eĭ nu credem că a fost Brașovul, ci Tîrgoviștea din Țara Romînească. Considerările carĭ vorbesc pentru Tîrgoviștea ca loc de tipărire al acesteĭ Psaltirĭ, espuse de eruditul B. P. Hășdĕŭ în articolele citate, unele din ele sînt îndicate și de noĭ mai sus. Aice vom mai aduce înnăinte ca arguminte pentru întărirea afirmării noastre pe lîngă oarecarĭ deosebirĭ limbistice între testul din 1570 și cel din 1577 și pe lîngă diversitatea literelor de tiparĭŭ, constate de profesorul V. Mangra (l. c. pg. 5—7), ca și de Odobescu și Hășdĕŭ, încă și împrejurarea că în anul 1573, Alesandru, Domnul Țării Romînești, a trimes la Brașov pre un „popă“ pentru tipografie, ĭar cevá mai tărdiŭ venĭ la Brașov „diaconul vlădicheĭ“, tot pentru presă.[8]) De aice se vede că atît domnitorĭul cît și mitropolitul voĭaŭ să tipărească cevá la sine în țară, și anumea în capitala eĭ, Tîrgoviștea pe atunci. La această tipăritură separată saměnă să

[1]) Analecte, pg. XVIII., I. și pg. XIX. B. — [2]) Revista Romînă din 1862 pg. 113. — [3]) Diarĭul „Traĭan“ Bucureștĭ, 1869, pg. 40. — [4]) Columna luĭ Traĭan, Bucureștĭ, 1876, pg. 194—195. — [5]) „Romînul“ din Bucureștĭ în numeriĭ din 6 Noemvre și 15 Decemvre 1881. — [6]) Revista Tocilescu, anul III. t. V. pg. 33. — [7]) Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, edid. Trausch, Brașov, 1847, pg. 61; — Hășdĕŭ, Cuvente d. b t. 2. pg. 92. — [8]) Sächsischer Hausfreund, Kronstadt, pg. 81—107; — Bariț Gh. Catechismul calvinesc, Sibiiŭ, 1870 pg. 99.

se fi decis domnitorĭul și mitropolitul Țărĭi Romînești poate din causă că aveaŭ pripusurĭ în întenționile bune ale Sașilor reformați, saŭ poate că nu credeaŭ oportun de a întroduce la eĭ cărți bisericești numaĭ cu test romînesc, saŭ poate că încă nu se puteaŭ desbărá detot de prejudețele secolare, fiind pe atuncĭa încă în floare slovenismul atît în biserică cît și în cancelariea domnească din îmbele domniate naționale.

Cea maĭ aproape ediținne de Psaltire, cunoscută, este:

c) Psaltirea Racoțiană, Alba-Julieа, 1561.

Titlul eĭ este: Psaltirea ce se dice cîntarea a fericitnluĭ proroc și împărat David; cu cîntările luĭ Moĭsi și cu suma și rînduĭala la toți psalmiĭ. Izvoditî cu mare socotințî din izvod jidovesc pre limbî rumăneascî, cu ajutorĭul luĭ Dumnedeŭ și cu îndemnarea și poronca . . . (luĭ) Gheorghie Racoți . . . Tipăritu-s'aŭ în . . . cetatea Bălgradnluĭ . . . (în anul) 1651, Dechembre 25". [1])

Trăducătoriĭ acesteĭ cărți nu se numesc, dar' spun că scopul întorsurĭĭ a fost „ca să o poată cetí, înțelegîndu'o și mic și mare, pentrucă vedem aĭave că tot cinul besericilor rumănești și grecești este den Psaltire". și că laudă datina lor „că aŭ slujbî și rugăcĭune den scriptura sfîntî, nu din aflăturĭ omenești, că adevĕr îndeșertul cinstesc pre Dumnedeŭ cu aflăturĭ omenești . . . ce numaĭ aceasta aŭ fost sminteala că n'aŭ fost cetind în limba lor, ce în limbî streinî, carea mulți n'aŭ fost înțelegînd, necĭ popiĭ, netocma ascultătorii; pentru carea mulți aŭ mers cu mare dor la biserică ca să înțeleagî rugăcĭunile și cântările și mângăerile carile sănt în Psaltire, ĭară neînțelegând aŭ mersu a casî măhniți."

Cît despre modul trăduceriĭ dic în precuvîntare cătră cititorî că, deoarece „apa totu'ĭ maĭ curatî și maĭ limpede în izvor decât în părae", de aceea s'aŭ „silit a socotí izvodul limbiĭ jidovești întru carea este scrisă" „și după aceea s'aŭ folosit și de „izvoadele a mulți dascălĭ marĭ", și pre carĭ le-aŭ găsit că sînt maĭ aproape de testul original, de acelea s'aŭ ținut și eĭ; apoĭ aŭ maĭ consultat și întorsura „celor 72 de dascălĭ, carĭĭ aŭ izvodit den limbî jidovească în grecescî . . . și unde aŭ vĕdut că nu s'aŭ foarte depărtat de izvodul jidovesc", aŭ lăsat așá, numaĭ aŭ „sĕmnat cum că sî osibește de cel jidovesc"; maĭ departe aŭ făcut esplicărĭ de cuvinte. punînd unele în contest, dar' între parentese, ĭar' altele pe margine, și în fine aŭ pus în fruntea psalmilor un sumarĭŭ, împărțindu'ĭ în părți și în versete.

Deși nu spun trăducătorii apriat că s'aŭ folosit și de întorsurile maĭ vechĭ romînești, totuș ușor se poate cunoaște aceasta după unele cuvinte și foarme flecsionale vechĭ carĭ se găsesc icĭ coleá pe lîngă cele ordinare de pe atuncĭa. Ba, T. Ciparĭŭ merge și maĭ departe dicînd [2]) că trăducătorii „aŭ adaptat la testul ebreŭ" o ediținnea maĭ vechĭe, saŭ că aŭ editat numaĭ una maĭ vechĭe, făcută după originalul jidovesc. Această alternativă din urmă nu pare justificată față cu dechĭerările formale din precuvîntările trăducătorilor din titlul cărții.

Alte ediținnĭ de Psaltire sînt:

d) Psaltirea Dosofteĭană în vĭersurĭ, Uniev, 1673.

Renumitul mitropolit al Moldoveĭ, Dosofteĭŭ (1671—1673 și 1675—1686), a publicat doaŭĕ Psaltirĭ, una este prelucrată liber în vĭersurĭ, ĭar' alta este trădusă verbal și publicată în test slovenesc și romînesc.

[1]) Ciparĭŭ T. Analecte pg. 100—101. — [2]) Analecte, pg. XXI. L.

Titlul Psaltirii în vĕrsurĭ este : „Psaltire a sfântuluĭ proroc David, pre limbă rumînească, cu ḑisa şi toatî chĭeltuĭala prealuminatuluĭ . . . . Ion Ştefan Petru, Domnul ţărĭĭ Moldoveĭ, din sfintele scripturĭ a sfinţilor părinţĭ, dascalilor sfinteĭ besericĭ, cu lungî ostenealî în mulţĭ aĭ socotitî şi cercată prin sfintele cărţĭ, şi de aicĭea pre versurĭ tocmitî în cinceĭ aĭ foarte cu osărdie de smeritul Dosofteĭŭ, mitropolitul de ţara Moldoveĭ ; в Монастеру Уневском типом изобразниа. Лета от сотворе. свеа. зрпа (-în mănăstirea Unievuluĭ tipărită în anul dela zidirea lumiĭ 7181 (1673)".

Această carte este republicată de I. Bianu în Bucureştĭ în 1887 de pe manuscrisul original şi de pe ediţiunea din 1673 cu un studiŭ asupra eĭ şi a autoruluĭ eĭ. Literătura asupra acesteĭ Psaltirĭ veḑĭ-o în scrierea luĭ St. D. Dinulescu : Vieaţa şi scrierile luĭ Dositeĭŭ, Cernăuţ, 1885, pg. 121—128.

Această Psaltire se poate privĭ, în mare parte, ca produs literar imitativ, propriŭ al luĭ Dosofteĭŭ, căcĭ numaĭ cuprinsul psalmilor, ideea conducătoare din eĭ, este luată din testul original, ĭar' modul şi foarma espresiuniĭ este cu totul proprie a luĭ Dosofteĭŭ ; ba chĭar icĭ coleá a şĭ întrodus ideĭ noaŭĕ, moderne, naţionale romîneştĭ. Aşá în psalmul 53, d. e. făcînd alusiune la împrejurările Moldoviĭ şi la războaĭele dintre Turcĭ şi creştinĭ, se esprimă astfelĭŭ :

Doamne! mĕ spăseşte
Cu sfîntulŭ tăŭ nume!
Fă'mĭ ḑiudeţŭ pre lume
Şi 'ntregŭ mĕ fereşte,
Cu a ta putere.
Grijă cînd am multî,
Tu, Doamne, 'mĭ-ascultî
Ruga din tăcere!
Că se rădicarî
Asupră'mĭ păgîniĭ
Şi cu toţiĭ streiniĭ
De mĕ 'mpresurarî,
Şi nu'ţĭ aŭ de fricî
Cînd sfîntul tăŭ nume,
Ce'ĭ slăvit în lume,
'L'ĭ-aŭ într'o nemicî!
Ce mie 'mi'ĭ radî
Domnul, sufleteşte
De sînt, şi trupeşte
Întreg de m'aşaḑă . . . .

Precînd în trăḑucerea verbală a originaluluĭ se esprimă aşá : „Dumneḑeŭ audĭ fagada mea, ascultî graĭurile rostuluĭ mĭeŭ, că străiniĭ se sculară asupra mea şi puternicĭĭ cercarî sufletul mĭeŭ şi nu puserî pre Damneḑeŭ naintea lor".

În psalmul 135 face o întroḑucere foarte frumoasă ḑela sine, însă sub înspirarea cuprinsuluĭ, ḑicînd :

Cine face
Zid de pace
Turnurĭ de frăţie,
Duce vĭeaţî
Fără greaţî
'Ntr'a sa bogăţie ;
Că'ĭ maĭ bunî
Depreunî
Vĭeaţa cea frăţeascî
Decît armî
Ce destramî
Oaste vitejascî . . . .

Psaltirea aceasta s'a tipărit în străinătate, în Uniev în Podoliea, din doaŭĕ cause, una, fiindcă nu maĭ erá tiparĭŭ în ţară decînd se prăḑaseră şi se arseră Iaşiĭ de cătră Tătarĭ în 1650, [1]) ĭar' alta, fiindcă pe atuncĭa mitropolitul Dosofteĭŭ fugise în Poloniea dimpreună cu amicul săŭ Domn, Ştefan Petriceĭcu (Aug. 1672 pînă Noem. 1673). Abĭá după reîntoarcerea sa în ţară în 1675, mijlocí pe încetul ḑela mitropolitul

[1]) Miron Costin, Letop. Mold Iaşi 1845, t. 1, pg. 323.

Moscveĭ, Ioachim, ca să'ĭ trimeată cele necesare pentru tiparĭŭ și apoĭ prinse din 1679 a'șĭ tipări în țară cîte una din scrierile sale, între carile șĭ Psaltirea sa cu test slovenesc și romînesc.

Aceasta poartă titlul de:

e) Psaltirea Dosofteĭană în prosă, 1680.

„Psaltirea de'nțĕles a sfăntuluĭ împărat proroc David, tipăritî întru . . . . ḑilele . . . . prealuminatuluĭ . . . Ion Duca . . . Domn țărîĭ Moldoveĭ, cu chĭeltuĭala măriĭ (!) sale și cu poslușaniea smereniĭ (!) noastre Dosofteĭŭ, mitropolitul Suceveĭ . . . în Iașĭ . . . în anul dela z. l. 7188 (1680) . . . April în 11.“

Ca motiv pentru trăducerea acesteĭ cărțĭ, precum șĭ ale altora, ni aduce înnăinte, că în ḑilele sale „șĭ aceá puțînă sărbie ce o învĕță de 'nțĕlegeà, încă s'aŭ părăsît în țarî.“

Nu mult după publicarea acesteĭ Psaltirĭ a maĭ apărut în Țara Romînească altă

f) Psaltire în Bucureștĭ, în 1694,

sub titlul: Psaltirea a proroculuĭ și împăratuluĭ David cu molitve la toate caftismele și cu păshaliĭ de 50 de anĭ, după orînduĭala grecească, și la sĕvărșit Ecsapsalmu. Acum întăĭ tipărită pre limba rumînească cu porunca și cu toată chĭeltuĭala prealuminatuluĭ . . . Domn . . . Ion Constandin Basarab, purtînd cîrma . . . mitropolitul . . . Teodosie. Tipărituș'aŭ . . . în Bucureștĭ, în anul . . . . 1694.“ [1])

Despre această Psaltire știm numaĭ cît ni spune titlul eĭ, că este adecă una din Psaltirile așá numite bogate, carile, pe lîngă psalmĭ, maĭ conțîn încă șĭ alte cîntărĭ și rugăcĭunĭ. Necunoscîndu-o decît numaĭ după titlu, nu știm, orĭ de maĭ are pe lîngă testul romînesc vreun alt test străin, grecesc saŭ slovenesc, după cum aŭ șĭ celealalte Psaltirĭ de provenieńță din Țara Romînească saŭ din Moldova.

Altă versiune de Psaltire este

g) Psaltirea cu tîlc a dascăluluĭ Alesandru din 1697.

Această Psaltire conține testul slovenesc și cel romînesc, urmînd după fie care verset slovenesc versetul romînesc și apoĭ tîlcul numaĭ romînește. Dascălul Alesandru, originarĭŭ din Leina din Galițiea, a trădus“ în Rîmnicul Vîlciĭ „cu îndemnarea și cu toată chĭeltuĭala“ episcopuluĭ de aice, Ilarion, dară adauge că numaĭ de aceea a primit această însărcinare, ca să nu se asemene cu omul din Evangelie, carele 'șĭ-a ascuns și îngropat talantul săŭ, și că aŭ șĭ esplicat'o ca să o poată precepe „maĭ lesne și descoporit“ toțĭ dreptcredincioșiĭ. Asemenea ne face luătorĭ de samă că eĭ n'a confundat, ca alțĭ dascălĭ, înțelesul cuvintelor din testul slovenesc, ci le-a distins bine unele de altele, trăducînd, d. e. pre slovenescul sud și sudba, saŭ zacon și zaveat, nu cu cîte un sîngur cuvînt romînesc, ci pre sud cu judecată, pre sudba cu tocmeală, pre zacon cu lege, și pre zaveat cu legătură, etc.

Această Psaltire nu s'a tipărit; manuscriptul eĭ se păstreadă în biblioteca statuluĭ din Bucureștĭ. [3])

[1]) Picot E. Notice biographique... sur ..Antim d' Ivir, . . publicată în Mélanges orientaux publiés par l' Ecole de langues orientales . . . à l'occasione du congrès de Vienne, 1886. — Dinulescu St. Vieața . . . mitropoliturluĭ Antim Ivireanul, Cernăuț, 1886, pg. 70 Nr. 2. — [2]) Odobescu A. I. în Revista Romînă din 1862, pg. 117—120; — I. Bianu în Columna luĭ Traĭan de Hășdău, din 1882, pg. 599—503.

h) Psaltirea vĭersificată a luĭ Vischi Ianoș din 1697.

Aceasta este o întorsură vĭersificată de pe Psaltirea călvinească vĭersificată ungurește de Albert Molnar și tipărită în 1607. Titlul eĭ sună: „A luĭ svînt David craĭŭ și prorocul o sută și cinci decĭ de soltarĭ carĭ s'aŭ scris cu mînile luĭ Vischi Ianoș în Boldogfalva (Sînta-Marie), 16.7." Ea este scrisă cu litere lătinești, dar' cu ortografie ungurească, fără marcarea vocalelor ă și î. Trăducătorĭul a căutat să reproducă romînește vĭersurile ungurești în aceeaș măsură și să le rimeḑe în acelaș mod. Un studiŭ scurt asupra acesteĭ Psaltirĭ este publicat de Dr. G. Silași în „Transilvaniea" Sibiĭŭ, 1875, pg. 141—145 și 160—163. După opiniunea luĭ Silași, Vischi Ianoș să nu fi fost autorul acesteĭ versificațiunĭ, ci numaĭ copietorĭul eĭ de pe un manuscript mult maĭ vechĭŭ, de pe la începutul saŭ, cel tărḑiŭ, de pe la mijlocul secoluluĭ al 17-le.

I. Bianu încă vorbește despre ea în „Psaltirea în viersurĭ" a luĭ Dosofteĭŭ. (Bucureștĭ, 1887, pg. XXXIV Nr. 1 și XLI.) Într'acest manuscript se maĭ află încă 44 de bucățĭ, parte cîntece de Crăciun, de anul noŭ, de paresime, de Paștĭ, de Rusaliĭ, etc., parte rugăciunĭ de demineață, de sară, la astrucarea morților, etc.

i) Psaltirea vĭersificată a luĭ Ioader I. Corbea, c. 1710.

Această Psaltire încă a rĕmas netipărită pînă acum, numaĭ cît Sulzer Fr. I. [1]), T. Ciparĭŭ[2]) și maĭ pe urmă I. Bianu aŭ reprodus cîțiva psalmĭ din ea.[3]) Ea a fost dedicată împăratuluĭ rusesc, Petru cel mare. Vĭersurile luĭ Toader Corbea sînt maĭ măĭestrite, precînd ale mitropolituluĭ Dosofteĭŭ se țin la nivelul poesieĭ poporane, în carea aŭ trecut maĭ mulțĭ psalmĭ în cînticele de stea.

2. O frîntură din Leviticam de pe la 1560.

Pre aceasta a descoperit'o B. P. Hășdăŭ într'un manuscript din biblioteca națională din Bălgradul Sîrbieĭ. Ea cuprinde versetele 3—41 din capul XXVI. „După scrisoare, după ortografie și după limbă", ḑice B. P. Hășdăŭ, că acest fragment „este cel maĭ vechĭŭ test biblic în limba romînă",... și încă maĭ vechĭŭ decît Paliea din 1582, și decît Psaltirea luĭ Coresi din 1577, și să fi fost scris în Olteniea, poate în mănăstirea Bistrițeĭ, cam pe la anul 1560.[4]) Această socotință n'o întărește cu alta cevă decît cu asĕmănarea în scrisoare și ortografie cu niște testurĭ romînești din 1571 și 1573. Poate să aĭbă dreptate eruditul nostru filolog, dar' atunci am trebuĭ să admitem că nu numaĭ această scriere din Testamentul Vechĭŭ a fost întoarsă pe romînește, ci și cele de maĭ înnăinte, Eșirea și Facerea, dacă nu încă și cele următoare: Numerĭĭ și A doaŭa lege, cărĭ toate la un loc compun cartea luĭ Moĭsi. În cazul acesta am avé de regretat pĭerderea, saŭ cel puțin nedescoperirea încă a uneĭ părțĭ însĕmnate din Testamentul Vechĭŭ. Însă cine citește fragmentul acesta și testul Palieĭ din 1582 și ĭa bine sama la particularitățile graĭuluĭ din unul și altul, nu poate să nu admită o asĕmĕnare suprinḑătoare între ele și să nu se sîmțască împins a crede, că acest fragment nu'ĭ alta decît o parte din acele scrierĭ din Testamentul Vechĭŭ, carĭ eraŭ trăduse ro-

[1]) Gesch. des transalp. Daciens tom. 3, pg. 14. — [2] Archiv pentru filologie și istorie pg. 636 637. — [3]) Psaltirea în versurĭ de Dosofteĭŭ, Bucureștĭ 1887, pg. XXXIV Nr. 2 și pg. XLIX. — [4]) Cuvente den bătrănĭ t. I. pg. 5—6.

mînește în anul 1582 și din carile unele s'aŭ și tipărit într'acest an în Orăștiea sub numele de Paliea.

Altă întorsură din scrierile Testamentuluĭ Vechĭŭ, cunoscută pînă acum, este:

3. Paliea, tipărită la Orăștiea în 1582.

Despre cartea aceasta amintește maĭ întîĭŭ Radul Tempea în gramatica sa romînească din 1797, dar' abĭă T. Ciparĭŭ ne-a făcut cunoscuțĭ cu ea maĭ de aproape.[1]) Esîmplarele cunoscute de Ciparĭŭ eraŭ defectuoase, fără titlu general, dar' pe pagina primă s'a găsit ca titlu: „Paliea", dela grecescul παλαιὰ διαθηκὴ, adecă Testamentul Vechĭŭ.

Din epilogul acesteĭ cărțĭ aflăm că Tordaș Mihaĭŭ, episcopul Romînilor din Ardeal, dimpreună cu Hercea Ștefan, predicătorĭŭ în orașul Cavîran-Șebeșuluĭ, cu Zacan Efrem, dascăl de dăscălie în Șebeș, cu Peștișel Moisi, predicătorĭŭ în Logoj, și cu Archirie, protopopul Hinidoareĭ, vĕdînd „cum toate limbile aŭ și înfluresc întru cuvintele slăvite a lu Dumnedeŭ, numaĭ noĭ romăniĭ pre limbî nu avem", scoaseră „cu mare muncî... den limbî jidovescî și grecescî și sărbescî pre limbî romînescî cinci cărțĭ ale luĭ Moĭsi prorocul, și patru cărțĭ ce se chemî țarstva (ale împăraților), și alțĭ prorocĭ cățva și le dîruiră... fraților rumănĭ" ca să le citească, căcĭ vor aflá în ele „cu adevĕr... mare vistĭarĭŭ sufletesc".

Din aceste întorsurĭ s'aŭ tipărit apoĭ îndată ca „părgî pănî Domnedeŭ va și alalte tipărí și scoate" cele doaŭĕ cărțĭ de întîĭŭ ale luĭ Moĭsi, Facerea (genesis, bitie) și Eșirea (exodus, ishodl) cu ajutorĭul și spesele guvernatorĭuluĭ Ardealuluĭ „Gesti Frenți" în „dilele lu Batăr Jigmon, voivodî Ardealuluĭ" (1581—1599), de cătră diacul Șerban „meșterul mare a tiparelor" și de cătră diacul Marien, în anul 1582, în luna luĭ Juliŭ în 14, în cetate în Orăștiea.

Cumcă s'aŭ tipărit, după promisiune, și celealalte treĭ cărțĭ din urmă ale luĭ Moĭsi, Leviții, Numeriĭ și Adoaŭa lege, saměnă a se întărí prin împrejurarea că în catalogul biblioteciĭ mitropolitane din Alba-Julia se găsește însĕmnat sub Nr. 16: „Cincĭ cărțĭ ale luĭ Moĭsi, romînește", dar' Ciparĭŭ, carele a căutat aceste cărțĭ și n'a dat de ele, se cam îndoĭește despre esistința lor. Această notiță însă se poate reportá, dacă nu la o carte tipărită, apoĭ la un manuscript care s'a aflat acoleá. Orĭcum vor stá lucrurile în realitate în privința tipăririĭ, atîta rĕmîne fără de nicĭ o îndoĭală, că Testamentul Vechĭŭ a fost trădus întreg saŭ aproape întreg de trăducătoriĭ „Palieĭ", fiindcă se găsesc din această trăducere maĭ multe rĕmășițĭ prin unele manuscripte de prin secolul al 16-le și al 17-le, ca din Levitic, precum am vĕdut, din Cartea Împăraților, Cartea luĭ Daniil prorocul, Cartea luĭ Tobia, etc.[2])

Aserțiunea luĭ Iarcu din catalogul săŭ bibliografic, că un esîmplar din cele cincĭ cărțĭ ale luĭ Moisi s'ar fi aflînd în biblioteca seminarĭuluĭ din Blaj nu poate fi admisă ca întemeĭată, căcĭ, de s'ar fi aflat această carte întreagă acolo, Ciparĭŭ ar fi folosit'o de bună samă și nĭ-ar fi vorbit maĭ pe larg despre ea.

---

[1]) Analecte, pg. XIX. G. și XX. G. și pg. 46—82; — și Principia, pg. 101, D și 104, D. — [2]) Mangra V. Cercetărĭ literare istorice, București 1896, pg. 19 Nr. 12 și pg. 13 Nr. 3.

§ 13. Bibliea întreagă.

1. Sînta Scriptură dintre 1613 și 1629.

Cea de întîiŭ urmă despre o întorsură a sînteĭ scripturĭ întregĭ o găsim la un scriitoriŭ săcuiŭ din Ardeal, Petru Bod, născut în 1712 și mort în 1768. [1]) Într'unul din multele luĭ opurĭ manuscrise și tipărite, în manuscriptul: Historia Valachorum Transsilvanorum, lib. II. cp. I. § 3, ni spune că princepele Transilvanieĭ, Gavril Bîtleanul (1613—1629), „grijí ca sîntele scripturĭ (adecă întreaga Biblie), pre carĭ nu le aveaŭ bieții Romînĭ, să se trăducă romînește nu fără cumplită grijă și mare chĭeltuĭală, prin lucrarea unor bărbați bine îndestrați cu învățătura și cu cunoștința limbiĭ. Această întorsură însă, făcută cu sîrguință și cu acurăteață, nu putú fi publicată, căcĭ după moartea principeluĭ, fie din învidea rĕŭvoitorilor, fie din neștiința celor neculți, fie din neîngrijirea posesorilor, ea a perit din ochiĭ oamenilor și nu a împlinit scopul la care erá destinată de cel maĭ bun principe". (Biblia sacra, quibus miseri carebant Valachi, opera virorum doctrina linguaeque peritia satis instructorum, in linguam valachicam non sine ingenti cura et magno sumptu curavit transferri. Quae tamen versio, diligenter acurateque instituta, lucem videre publicam non potuit: post fata enim principis (sc. Gabrieli Bethlenii), sive invidia malevolorum, sive ignorantia indoctorum, sive negligentia possesorum, ex oculis hominum periit, neque destinato ab optimo Principe fini respondit).

Din această întorsură presupune T. Ciparĭŭ, [2]) că s'ar fi publicat maĭ tărdiŭ atît Testamentul Noŭ din 1648, cît și Psaltirea din 1651. Această presupunere însă stă în contradicere vederată cu cele ce ni spun trăducătoriĭ lor în precuvîntările de la ele; de aceea noĭ nu o putem admite, de și e foarte cu putință ca acești trăducători să se fi folosit, precum de alte întorsurĭ vechĭ romînești, așá și de aceasta, dacă vor fi avut'o la îndămînă.

A doaŭa întorsură a biblieĭ întregĭ, cunoscută tot numaĭ din spusa altora, să fie cea făcută de:

2. Niculaĭŭ Milescu, între 1660 și 1664.

Această întorsură nu s'a conservat, saŭ nu s'a descoperit pînă acum, dară ea să fi dat ansă la a treĭa întorsură a sînteĭ scripturĭ întregĭ, cunoscută sub numirea de:

3. Biblie Bucureștiană, din 1688.

Titlul acesteĭa este: Bibliea, adecî dumnedeeasca scripturî ale ceĭ vechĭ și ale ceĭ noao lege, toate care s'aŭ tălmăcit dupre limba eleneascî pre înțelegerea limbiĭ rumînești, cu poronca prea bunuluĭ . . . Șărban Cantacuzino Basarab . . . și cu îndemnarea domnĭaluĭ Constandin Brâncovanul, marele logofĕt. Tipăritu-s'aŭ întîĭ în . . . Bucureștĭ . . . în . . . păstoriea preasfințituluĭ părinte . . . Teodosie . . . la anul . . . 1688 în . . . Noemvre în treĭ dile. [3])

---

[1]) Horanyi: Memor. et nova M. hung.; — Benkö: Transylvania, Cluj, 1833 t. 2, pg. 461—164; — Catalogus bibl. hung. Szechenyan. regnicol; — Ersch und Gruber: Allg. Encyclopädie, I. S. t. II, pg. 131. — [2]) Principia, pg. 105, G. — [3]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. 185—186 și pagina 194; — Revista Romînă pro 1861, pg. 581.

Această Biblie s'a tipărit un an de ḑile întreg, începînd din 5 Noemvre 1687 și finind într'a 10 Noemvre 1688.

Din întîĭa precuvîntare și dintr'un epilog aflăm că domnitorĭul Șărban Cantacuzinul (1679—1686) fŭ acela carele „cu multă nevoință și cu mare chĭeltuĭală“ a căutat „dascălĭ iscusiți foarte den limba elinească“, ca pre episcopul Germano din Nisa, și „oameni aĭ loculuĭ nu numaĭ pedepsiți (procopsiți) întru a noastră limbă, ce și de limba elinească avînd știință,“ ca pre frații Șerban și Radul Greceanul, logofeți, și pre fostul episcop de Huși, Mitrofan, și 'ĭ-a însărcinat cu trăducerea și tipărirea Bibliei întregĭ. Aceștĭa amintesc că s'aŭ folosit de întorsurĭ grecești, maĭ ales de cea tipărită la Francofort de pe un manuscript făcut de Ptolomeŭ Filadelful de pe versiunea celor 70 de dascălĭ, apoĭ de întorsurĭ lătinești și slovenești; numaĭ de întorsurĭ romînești nu ni vorbesc, nicĭ cu un cuvînt măcar, de și este evident că aŭ avut maĭ multe la dispositiune, dacă nu întreaga Biblie, apoĭ cel puțin maĭ multe părți din ea.

Eruditul B. P. Hășdăŭ însă, rădimat pe mărturiea a doĭ contimporenĭ, a Greculuĭ Dumitru Procopios [1]) și a mitropolituluĭ Moldoviĭ Grigoriŭ [2]), susține [3]) că adevăratul trăducătoriŭ al acesteĭ Bibliĭ este spătarĭul Niculaĭŭ Milescul; că el a trădus'o în Constantiniana cînd petreceá acoleá ca agent diplomatic sub Grigoriŭ Ghica, în întîĭa luĭ domnie în Țara Romînească (1660—1664); că manuscriptul acesta a rĕmas apoĭ în mînile luĭ Șerban Cantacuzinul, cu carele Niculaĭŭ Milescu trăĭá în mare amicie, și în fine, că Șerban Cantacuzinul, devenind domn în Țara Romînescă (1679—1688), aŭ însărcinat pre maĭ mulțĭ bărbați de 'l-aŭ maĭ revĕḑut și 'l-aŭ tipărit. [4])

Opiniunea aceasta poate să fie întemeĭată deplin, saŭ numaĭ în parte, astfelĭŭ adecă, că bărbații însărcinați cu întorsura Bibliei aŭ întors'o din noŭ, dar' că s'aŭ folosit la aceasta nu numaĭ de părțile de Biblie, esistente, tipărite și mănuscripte, dar' și de manuscriptul luĭ Niculaĭŭ Milescu, a căruĭa esistință poate că a și îndemnat pre Șerban Cantacuzinul la un lucru ca acesta.

Remărcabilă din Bibliea aceasta este o a doaŭa precuvîntare făcută de patriarhul Ierusalimuluĭ Dositeĭŭ, carele se aflá pe atuncĭa în Bucureștĭ după milĭ. Într'această precuvîntare laudă patriarhul pre Șerban Cantacuzinul, întîĭŭ, pentru că „a tocmit“ Bibliea după izvodul cel vechĭŭ, . . . „spre lesne cetire“ . . . scriptura cea noaŭă rĕsipită fiind; și al doile, fiindcă a trădus'o romînește și a dat „la un popor întreg cuvîntul luĭ Dumneḑeŭ ca să luminede celor den casă aĭ bisericiĭ noroade, Rumînilor, Moldovenilor și Ungrovlahilor“, căcĭ, adauge el, „devremece după politicestile legĭ nu se cade omuluĭ grec a nu știĭ legile Grecilor, cu atît erá maĭ drept ca creștiniĭ rumînĭ să știe legile luĭ Dumneḑeŭ, care este sfînta scriptură.“

Așá scrieá acest patriarh în anul 1688; cu 16 anĭ maĭ înnăinte însă, în sinodul din Ierosalim din 1672, nu admiteá vulgarisarea sînteĭ scripturĭ în diverse graĭurĭ, ca să poată fi citită de toțĭ creștiniĭ îndeobște; ĭar' după ḑece anĭ de ḑile. în anul 1698, împune împreună cu mitropolitul Țariĭ Romînești, Teodosiŭ, mitropolituluĭ Ardealuluĭ, Atanasiŭ, sînțit atuncĭa în Bucureștĭ, în înstrucțiunea ce 'ĭ-aŭ dat'o, „ca slujba bisericiĭ . . . să

[1]) Fabricius: Bibliotheca Graeca, t. 2, pg. 789 (§ 60). — [2]) Uricarĭul de Codrescu, t. 1, pg. 240. — [3]) Trăĭan, pro 1870, Nr. 8, pg. 32, (§ 9—11). — [4]) Conf. Picot Emil: Notice biografihique et bibliogr. sur N. spatar Milescu, ambasadeur du Tzar Alexis Mihailovicĭŭ en Chine, Paris, 1883. — Convorbirĭ literare anul XVII, 1883, pg. 478.

se citească toată pre limba s l o v e n e a s c ă saŭ e l i n e a s c ă, ĭară n u r u m ă n e ș t e saŭ într'alt chip". (§ 6, pg. 21; § 7, pg. 25.)

§ 14. Scrieri edificative.

Grijă pentru întreținerea cultuluĭ religios și pentru lățirea și conservarea învețăturilor creștinești pintre Romînĭ a esistat totdeauna în clerul romînesc. Această îngrijire însă nu s'a manifestat totdeauna într'un mod uniform. La cult, clerul nu s'a folosit din capul loculuĭ de graĭul poporuluĭ, ci tot de graĭurĭ străine pînă prin secolul al 16-le, și anumea dintru început de cel lătinesc literarĭŭ, apoĭ de cel grecesc și în fine de cel bulgaroslavic, precînd învețăturile creștinești le-a conservat necontenit numaĭ prin viŭ graĭŭ și pe înțelesul tuturora, adecă prin graĭul romînesc. Altfelĭŭ, clerul nicĭ nu 'șĭ-ar fi ajuns scopul.

Învețătura verbală a ținut timp îndelungat locul scrierilor edificative. Dar' de îndatăce clerul a prins a trăduce romînește cîte una din scrierile sînteĭ scripturĭ, a trebuit neapĕrat să cugete șĭ la trăducerea acelor cărțĭ carĭ eraŭ destinate a esplicá și a lățí într'un mod maĭ eficaciŭ învețăturile creștinești cuprinse în acele cărțĭ fundămîntale. Erá dară lucru firesc, ca literătura scrierilor edificative să meargă mînă în mînă cu vulgarisarea cărților biblice. Și într'adevĕr găsim că atuncĭ, cînd pela mijlocul secoluluĭ al 16-le s'a apucat clerul maĭ cu deadinsul ca să trăducă și să retrăducă romînește cărțile sînteĭ scripturĭ, a început totodată a trăduce cu maĭ multă stăruință cărțĭ de predicĭ și alte scrierĭ edificative.

Pe lîngă învețăturile prin viŭ graĭŭ, aceste scrierĭ aŭ compus, timp îndelungat, aproape tot nutrețul întelectual al Romînilor, și aŭ avut o înrîurință foarte mare asupra minții și sîmțămintelor lor; ele lĭ-aŭ determinat cugetarea și lĭ-aŭ format vederile despre traĭŭ soțial, despre vieață și moarte, despre deetate și ceealaltă lume, așà încît rĕsunetul acestor ideĭ îl sîmțim la tot pasul nu numaĭ în literătura poporană nescrisă, dară și în cea cultă scrisă. Din această causă nu credem de prisos a îndegetá aice, în puține trăsăturĭ generale, care a fost cercul ideilor, în care s'aŭ mișcat toate aceste scrierĭ edificative.

Aceste scrierĭ nu discută condițiunile cele maĭ apte și maĭ proprie pentru întemeĭarea pintre oamenĭ aice pe pămînt a unuĭ traĭŭ frățesc și egalitar, comod, cu ticnă și plăcut; ele nu ni spun, care ar fi organisarea soțială cea maĭ potrivită, prin carea oamenii ar puté îndulcí susținerea lupteĭ lor pentru esistință; ele nu ni arată mijloacele cele maĭ nimerite, prin carile s'ar puteá grăbí sosirea împerĭuluĭ ĭubirĭĭ și al păcĭĭ, venirea aceleĭ împărățiĭ cerestĭ ce o puse Mîntuitorĭul lumiĭ în vederea celor ce se vor ținé de principiile luĭ bine înțelese. Din contra, autorĭĭ acestor scrierĭ edificătive, îmbuĭbați de prejudețele timpuluĭ și stăpînițí de vederile luĭ, nu se puteaŭ rădicá la înnălțimea sĕnină a principiilor de ĭubire și de frăție, de egalitate și de libertate, precum le concepuse învețătorĭul lumiĭ; eĭ eraŭ maĭ degrabă aplecați a le crede nerealisabile aice pe pămînt și de aceea propăgaŭ cu înfocare esistința după moarte a alteĭ vieți, a alteĭ lumĭ, în carea să se aleagă oamenĭĭ ceĭ buní de ceĭ rĕĭ, și unde ceĭ buní să trăească, fără de nicĭo trudă și osteneală îndividuală, în ĭubire și frăție, în deplină egalitate și libertate, ĭară ceĭ rĕĭ sá petreaccă șĭ în această noaŭă lume tot în suferințĭ și chinurĭ, ba încă șĭ în pedepse cumplite, pentrucă aŭ turburat pacea și traĭul cel bun al altora pe pămînt,

Mai departe găsim în aceste scrieri îndemnări preste îndemnări ca oamenii să despreţuească din toată inima bunurile lumii acesteia, măririle şi comodităţile ei, să se lepede de toate plăcerile pământeşti, ca unele ce sînt trecătoare şi de nemică înnaintea lui Dumneḑeu, ca în schimbul lor să dobîndească vieaţa din raiu, pre care îl descrieau ca o grădină luminoasă şi răcoroasă, plină de verdeaţă şi de pomi roditori, de ape limpedi şi curgătoare, de paseri cîntăreţe, de văi desfătătoare şi de munţi maiestoşi.

În aceste scrieri, Dumneḑeu nu este descris numai ca spiret universal, ca o putere veciuic creatoare şi vivificătoare, cu voinţa sa nestrămutată, cu legile sale eterne şi nealterabile, ci mai mult ca înḑestrat cu o mulţime de calităţi admirabile şi bune, dar' şi cu o pornire cumplită spre mînie, spre răsbunare şi pedepsire, cătră toţi aceia carii, din neştiinţă saŭ cu intenţiune, calcă legile lui, nu se supun voinţii lui.

Pre om îl găsim descris ca o fiinţă decăḑută, cu o minte mărginită, turburată şi întunecoasă, înḑestrat cu toate scăderile morale şi cu aplecări mai mult spre răŭ decît spre bine, aşă încît chiar copilul dela pieptul maicei sale nu este scutit de a face măcar şepte păcate pe ḑi, iar' omul mai în etate este chiar copleşit de păcate, făcute cu ştiinţă saŭ fără ştiinţă, cu intenţiune saŭ fără intenţiune, cu cugetul şi cu fapta, şi îngreuiat cu o mare şi neevitabilă răspundere înnaintea lui Dumneḑeŭ pentru călcarea legilor, pentru neîmplinirea voinţii lui, care se manifestă prin organele bisericeşti, şi deci supus la o pedeapsă neîncunjurabilă şi grozavă, măsurată după gravitatea şi mulţimea păcatelor şi a greşelelor. Această pedeapsă poate nimeri pre om chiar în lumea această, dacă nu se pocăeşte, în ceealaltă lume însă, în esistinţa lui după moarte, trebue numai decît să'l nimerească.

Ca mijloace de a scăpá de această urgie dumneḑeească şi de muncile cele crîncene după moarte în iad, carele se descrie ca o vale adîncă, plină de flacări de foc, se recomîndă omului în aceste scrieri o credinţă oarbă, necondiţionată, în toate cîte le spun şi le învaţă preuţii bisericii, căci numai ei aŭ darul de a cunoaşte şi înterpretá voinţa dumneḑeească, şi o putere nemărginită de a deslegá, în numele lui Dumneḑeŭ, pre om de mai toate păcatele şi greşelele lui, saŭ de a'l ţiné legat de ele, şi prin urmare, destinat pentru vecie chinurilor din iad.

Ca preţ sigur pentru scăparea din muncile iadului şi pentru dobîndirea vieţii din raiu, se propune în aceste scrieri edificative, pe lîngă rugăciuni necontenite şi alte fapte bune, ca omul creştin să facă biserici şi mănăstiri şi să le înḑestreḑe cu odoare şi cu moşii, iar' ceealaltă avere mişcătoare s'o împartă pintre săraci şi neputincioşi. Aceste îndemnări continue aŭ avut de resultat că Romînii ceî din îmbele domniate naţionale aŭ zidit numeroase mănăstiri şi aŭ pus la dispoşiţiunea bisericii, nu numai a celeî naţionale, dar' chiar şi a celeî universale ortodocse, aproape a treia parte din teritoriul ce îl poşedeaŭ.

Cam acestea sînt vederile ce aŭ găsit espresiune mai ales prin predici şi prin scrierile apocrife.

În vieţile sînţilor însă ni se presîntă aceştia ca niste eroi însufleţiţi de cugetările şi vederile propagate de preuţii bisericii, carii, pentru dobîndirea vieţii de pe ceea lume, înfruntaŭ cu o abnegare admirală toate pericolele, sacrificaŭ totul pentru triumful ideilor lor, şi suferiaŭ pentru el cele mai crude şi mai crîncene chinuri. Faptele şi ideile acestor martiri

nu sînt espuse aşá, precum s'aŭ petrecut în realitate, ci într'un mod legendarĭŭ, supranatural, miraculos, cam în modul în care sînt narate întîmplările eroilor din poveste. Din această causă, multe din aceste scrieri aŭ devenit poporale.

Rugăcĭuni pentru usul particular privat nu s'aŭ compus şi publicat la Romînĭ în rĕstîmpul acesta, poate din causă că rugăcĭuni multe şi comune se făceaŭ în biserică, şi ḑile de închinare eraŭ destul de numĕroase. Cine simţĭá trebuinţă deosebită pentru rugăcĭune, plătĭá preuţilor ca să se roage eĭ pentru el. Anumea pentru usul particular casnic erá recomîndat Tatăl nostru, Credul, cele ḑece poroncĭ şi o rugăcĭune înnăinte şi după masă.[1])

În cele următoare vom înşirá toate scrierile edificative cîte le cunoaştem, după categoriile lor şi după timpul în care s'aŭ compus, orĭ s'aŭ tipărit.

a) Predicĭ.

1. Tălcul Evangheliilor, cam din 1564.

Prima carte de predicĭ, tipărită, este cea cunoscută cub titlul de „Tălcul Evangheliilor". Această carte se cunoaşte pînă acum în doaŭĕ esîmplare, îmbele necomplete, fără început şi fără fine, dar' carĭ tot se întregesc întru cîtva unul pre altul. În esîmplarul cel maĭ complet se găseşte la finea predicelor şi a scărĭĭ lor, ca prourmare, încă altă carte sub titlul: „Molitvenic rumînesc, polojenie, molitvele, botedul, cununiea, cuminecătura, tipicul leturghieĭ, vecerniea, slujba de demîneaţî, cîntecele de în psalomĭ şi de în evanghelie. petrecătura morţilor". [2])

Această carte este foarte remarcabilă prin îndoitul scop ce îl urmăreşte, ca carte de predicĭ şi ca carte curat liturgică. Pe de-o parte adecă ea face cu putinţă, ca şĭ preutul cel maĭ puţin învĕţat să fie în stare a esplicá Evangeliile şi să ţînă o cuvîntare în biserică, ĭar' pe de alta tinde a naţionalisá şerviciul religios măcar în acele părţĭ, în carĭ venĭá preutul în nemijlocită atingere cu poporul.

În partea primă, cartea reproduce maĭ întîĭŭ testul Evangelieĭ aşá, precum îl găsim în Evangelierĭul trădus de Coresi şi tipărit la Braşov în 1560—1561, şi apoĭ urmează esplicarea luĭ într'un spiret luminat şi liber cugetătorĭŭ, şi aceasta se face pentru toate Duminicile de preste an, începînd cu Duminica Paştilor.

În frîntura de postcuvîntare ni spune trăducătorĭul că maĭ înnăinte a întors pe romîneşte „Tetraevanghelul şi Pracsĭul", şi apoĭ, vĕḑînd că mulţĭ preuţĭ doresc Tîlcul Evangeliilor ca „să poatî şĭ eĭ propoveduĭ şi a spune oamenilor învĕţîturî dupî cetitul Evangelieĭ pre Dumineclĭ" a căutat şi a aflat „aceste tălcure ale Evangheliilor pre Dumineclĭ prespre anŭ, scoase de în scriptura prorocilor şi apostolilor şi celor sfinţĭ părinţĭ" şi găsind „că toate tălcuesc, adevereadî şi întăresc cu scriptură sfîntă şi tare plăcută", a scris cu tiparĭul „voao fraţilor" . . . . ĭar' spesele pentru lucru „înduratu-se-aŭ a le dá jupînulŭ Foro Miclĭuş".

Din această însĕmnare se vede lămurit că aceeaş persoană a trădus şi tipărit treĭ cărţĭ una după alta. Trăducătorĭul cărţĭĭ de întîĭŭ, al Tetraevangheluluĭ, dupăce s'a descoperit un esîmplar aproape întreg, este

[1]) Ciparĭŭ T., Analecte, pg. 28—29 şi 43—46. — [2]) Cipărĭŭ T. Analecte, pg. XIX, E, şi pg. 16—30; şi în Principia pg. 101. B. şi 140, B. şi 116 Nr. 5 a.

astădĭ deplin cunoscut, el este diaconul Coresi și diacul Tudor. Decĭ tot pre diaconul Coresi, sîngur saŭ împreună cu diacul Tudor, trebue să'l privim cu trăducătorĭŭ, precum al Pracsiuluĭ, asá și al Tălculuĭ Evangheliilor.

Încît despre locul tipăririĭ, el încă n'a putut fi deferit la aceste treĭ cărțĭ, ci unul și acelaș, decĭ fără îndoĭală Brașovul, ca acela în carele s'a tipărit prima carte.

Maĭ greŭ este de a determină anul în care s'a tipărit. Spre a venĭ la acest resultat, trebue să deslușim maĭ înnăinte, ce felĭŭ de carte, de ce proveniință a fost acest Tălc al Evangheliilor, și cine a fost acela carele a purtat spesele trăduceriĭ și tipăririĭ luĭ?

Cît despre proveniința cărțiĭ, frîntura din postcuvîntare ni spune că „aceste tălcure ale Evangheliilor" aŭ fost „scoase de în scriptura prorocilor și apostolilor și celor sfințĭ părințĭ", și că „toate tălcuesc, adevereadă și întăresc cu scriptura sfîntĭ;" ĭar' în predica din Duminica a dzecea după anul noŭ, în care se arată patru motive din carĭ oamenĭĭ merg la biserică, se spune ca motiv întîĭŭ, că de aceea se duc oamenĭĭ la biserică, ca „popa să lĭ spue cuvîntul lu Dumnedeŭ, sfînta Evanghelie, în limba pre carea o grăesc oamenĭĭ", ca „să poată înțelege", căcĭ „ce folosu e lor, deacă popa grăĭește în limbĭ strĭinĭ, rumînilor sărbește, de nu înțeleg, saŭ pre altĭ limbĭ ce nu vor înțelege ascultătorĭĭ". [1])

Fără de a maĭ spicuĭ prin alte predicĭ după dovedĭ, aceste doaŭă citate sîngure ni probeadă îndeajuns, că cartea aceasta a fost compusă de vreun luteran din Ardeal, nemțește saŭ ungurește, în înțelesul noaŭelor vederĭ, propagate de aderențiĭ reformațiuniĭ, și apoĭ, ca aceste vederĭ să se lățească cît maĭ repede și pintre Romînĭ, s'aŭ trădus, precum Tetraevanghelul și Pracsĭul, așă și această carte de predicĭ ca un complemînt întregitorĭŭ la cele de întîĭŭ.

Aceasta se cunoaște și din numele unguresc al luĭ Foro Miclĭuș (Forró Miklos), carele a tipărit cartea cu banĭ săĭ. Micloș, saŭ maĭ romanisat cevá, Miclĭuș, este numele unguresc pentru Nicolaĭŭ s. Nicoară; Foro nu este nume romînesc de familie, ci tot unguresc; decĭ Foro Miclĭuș trebue să fi fost ungur de origine, dar' carele, trăind pintre Romînĭ, se întereșá de eĭ și de soartea lor. Numele luĭ corect saměnă să fi fost Niculaĭŭ Forro. Și întru adevĕr am aflat că, cam din anul 1555 înnăinte, un Niculaĭŭ Forro de Haporton ĭa parte activă la întîmplările politice și religioase; că a fost trimes în 23 Dec. 1555 de către dieta din Cluj, dimpreună cu Martin Choronk de Naglak, ca deputat la Sașĭ în afacerĭ de ale țărĭĭ; că a participat apoĭ la turburările de pe atuncĭa din Transilvaniea; că a fost prins și condamnat la moarte în 1564, dară că a fost grațiat chĭar în momîntul cînd erá să'ĭ taĭe capul, și că cam din 1566 'i se pĭerde urma. [2])

Decĭ, admițînd că Foro Miclĭuș din postcuvîntarea Tălculuĭ Evangeliilor este una și aceeaș persoană cu nobilul maghĭar Forró Miklos, carele a jucat în Ardeal un rol politic însĕmnat pînă în 1564; considerînd maĭ departe că pînă în anul 1564, Maghĭarĭĭ, Sașĭ și Săcuiĭ aŭ mers mînă în mînă în cele religioase, și că tot împreună vor fi lucrat la atragerea Romînilor spre noaŭele vederĭ și doctrine religioase, și că așa-

[1]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. 29, nota; și pg. 20—21. — [2]) Monumenta comitialia regni Transylvaniae, Buda Pest, 1876, t. 1. pg. 473, 481, 520, 549; t. 2, pg. 233—236, 311.

dară trăducerea și tipărirea celor treĭ cărțĭ a Tetraevangeluluĭ, a Praxiuluĭ și a Tălculuĭ Evangeliilor încă a trebuit să fie opera lor comună, purceasă din comun acord; și, știind în fine, că din anul 1564 înnăinte, în urma conclusuluĭ dieteĭ ținute în Turda, [1]) confesiunea protestantă s'a împărțit în luterană a Sașilor, în calvină a Maghĭarilor și în unitară a Săcuilor, trebue să admitem că diaconul Coresi, carele pînă ací a putut fi întrebuințat precum de Sașĭ, așă și de Maghĭarĭ la trădusul și tipăritul cărților romînești, din anul 1564 înnăinte n'a maĭ putut fi decît în serviciul numaĭ al uneĭa din aceste treĭ confesiunĭ noaŭe. Știm maĭ departe cu siguritate, că diaconul Coresi a trădus și tipărit în anul 1580—1581 o carte în Brașov, Evangeliea cu învățătură, despre carea vom vorbí îndată, din ordinul și cu spesele sasuluĭ Lucaciŭ Hrăjil (Lucas Hirschel), județul s. primarĭul Brașovuluĭ; el dară, în activitatea sa literară s'a decis pentru confesiunea luterană a Sașilor, ca una din cele maĭ moderate și maĭ aproape de confesiunea ortodoxă răsăriteană. Din această împrejurare noĭ tragem conclusiunea, că Tîlcul Evangeliilor, ca o carte patronată de un Maghĭar și compusă într'un spiret de vădită liberă cugetare, a trebuit să fi fost trădusă și tipărită încă înnăinte de desbinarea definitivă a confesiunilor protestante în Ardeal, decĭ saŭ în anul 1564 saŭ cevá maĭ înnăinte.

Tălcurile din cartea această sînt scrise dintr'un punct de vedere maĭ nalt moral și reproabă, adeseorĭ, multe datinĭ superstițioase creștinești, ba încă mustră nu odată pre episcopĭ, popĭ, călugărĭ și pre domnĭ saŭ boĭerĭ pentru apucăturile și moravurile lor rele. Acest liberalism saměnă să nu fi fost pe gustul dirigenților bisericești de pe atuncĭ, poate și de aceea că li mirosiá prea a luteranism, și de aceea o găsim curînd înlocuită cu altă carte maĭ pe placul lor, trădusă din slovenește, ce se chĭamă:

2. Evanghelie cu învățătură, Brașov, 1580—1581.

Titlul eĭ este: „Cartea ce se chĭamî Evanghelie cu învățîturĭ, de în tuspatru evangheliștĭ aleasî și de în multe dumnedeești scripturĭ și ... tipărită ... în dilele ... lu Bătar Crištov ... și ... arhiepiscopuluĭ Ghenadie ... (fiind) despuitorĭŭ în toată Țara Rumînească ... Mihnea voivodî ... și crămitorĭŭ legieĭ creștine marele Serafim ar hiepiscopul.... în Brașov, și se-aŭ început ... la 1580 ... în ... Dechembre ... și se-aŭ săvărșit ... la 1581 ... în Iunie.[2])

Și această carte conține maĭ întîĭŭ testul Evangeliilor și apoĭ esplicarea lor pentru toate Duminicile și sărbătorile de preste an, începînd din Duminica Fariseuluĭ. Testul Evangeliilor este verbal cu cel din Tetraevanghelul din 1560—1561 și cu cel din Tălcul Evangheliilor din cam 1564. La urmă sînt tipărite și cîteva rugăciunĭ,

Acela care s'a interesat foarte mult de tipărirea acesteĭ cărțĭ, necrutînd nimică „de în averea ce'ĭ erá dăruitî de dumnedeŭ", fŭ „jupînul Hrăjîl Lucaciŭ, județul de în cetatea Brașovuluĭ și a tot ținutul Brăseĭ". În precuvîntare ni spune că el „foarte cu inimî fierbinte și cu jale aprinsî demult jeluiá la acestî luminatî carte", și de aceea a căutat'o în multe părțĭ pînăce a aflat'o „în Țara Rumînească la arhimitropolitul Serafim în

[1]) Monumenta comitialia reg. Tr. t. 2, pg. 231. Nr. 5; — I. M. Moldovan. Libertatea conștiinței în Transilvaniea în Ciparĭŭ T. Archiv p. filologie, pg. 280. — [2]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. 30—31 -45; — Principia, pg. 104 C.

cetate în Trăgoviște“, de unde a și căpětat'o cu „multî rugăciune“. Vědînd Hrăjil Lucaciŭ „ce învěțiturî dumnedecască și cu folos sufletuluĭ și trupuluĭ“ se află în ea, nu s'a grăbit ca Foro Miclîuș cu Tălcul Evangeliilor, ca să o trăducă și să o publice îndată, ci ținînd samă de nemulțămirea multora cu cartea luĭ Foro Miclîuș, s'a sfătuit maĭ întîiŭ „cu mitropolitul Ardealuluĭ și al Orădieĭ“, cu Ghenadie, și cu mult cliros de preuți ce le trebuĭá aceastî carte, încî și cu toți sfetniciĭ“ săĭ și „cu voĭea tuturor acestora și cu voĭea mitropolituluĭ . . . Serafim“ o dete „lu Coresi diaconul ce erá meșter învěțat într'acest lucru, de o scoase de în cartea sărbeascî pre limba rumînească și cu preuțiĭ dela beserica Șchĭeilor de lîngî cetatea Brașovuluĭ, anumea popa Iane și popa Mihaĭŭ“, pentrucă voĭá ca printr'însa „să se înmulțeascî în multe pîrți și chipurĭ cuvîntul lu Dumnedeŭ și să se adaugî spre învěțitura legieĭ creștinești“ și să fie „spre cinstea și lauda lu Dumnedeŭ“ și „spre învěțitura“ oamenilor carĭ acuma vor pricepe o „maĭ lesne și maĭ iușor“, fiind scrisă pe înțelesul lor.

Această carte, fiindcă erá tipărită cu voĭea dirigenților bisericești și chĭar a celor lumenĭ, s'a conservat nu numaĭ completă, dar' și în maĭ multe esîmplare.

Dela aceste doauě cărți înnăinte, literatura predicilor a tot sporit, măcarcă nu tot ce se predicá, se scrieá, și nu tot ce s'a sris, s'a tipărit saŭ s'a conservat prin manuscripte. Ca dovedĭ despre esistința necontenită a uneĭ literăturĭ de predicĭ putem citá:

3. Treĭ predicĭ, scrise de popa Grigoriŭ din Măhacĭŭ, între 1600 și 1619,

și păstrate în Codicele Sturdan, una pentru ḑiŭa de Paștĭ, alta despre modul de a se rugá (esplicarea Tatăluĭ nostru), și a treĭa despre judecata din urmă. [1]) Cele doaŭě de întîiŭ sînt scrise în dialectul Codiceluĭ Voronețean, ĭar' a treĭa în graĭul care se găsește în toate tipăriturile din secolul al 16-le. Despre a doaŭa din ele ḑice B. P. Hășdăŭ [2]) că ea, „de și scrisă la 1619“, ni „presîntă o limbă mult maĭ vechĭe decît aceea din publicațiunile luĭ Coresi și din Catehismul dela 1560“. Dacă s'ar constatá, fără îndoĭală, că aceste predicĭ nu sînt nicĭ trăduse, nicĭ compuse de popa Grigoriŭ din Măhacĭŭ, ci numaĭ copiate de el de pe vreun manuscript maĭ vechĭŭ, atuncĭ s'ar adeverí cu siguritate, că și pe terenul predicămîntuluĭ, al esplicăriĭ sînteĭ scripturĭ, Romîniĭ aŭ început a fi activĭ în literătură maĭ înnăinte de a fi căpětat împuls spre aceasta dela mișcarea religioasă reformistă a Sașilor și Maghĭarilor din Ardeal.

Maĭ departe cunoaștem un:

4. Cuvînt pentru curățire, scris înnăinte de 1618,

publicat de Dr. M. Gaster [3]) dintr'un manuscript ce se păstreadă în biblioteca centrală din Bucureștĭ sub Nr. 296.

Tot într'un manuscript colectaneŭ ce se păstreadă în biblioteca statuluĭ din Bucureștĭ, s'aŭ maĭ găsit:

---

[1]) Hășdăŭ, Cuvente den bătr., t. 2, pg. 75—87; 117—135 și 223—236. — [2]) Cuvente den bătr., t. 2, pg. 118. — [3]) Chrestomatie romînească, Leipzig-Bucureștĭ, t. I., pg. 45.

5. Predicĭ pentru sărbătorĭ marĭ, cam din 1632.

Aceste predicĭ încep cu predica sîntuluĭ Ion Gură de aur „despre rădicarea sînteĭ crucĭ“ și finesc cu predica „despre sîntul botedz“. Acest manuscript este scris pe la anul 1632, dacă nu cevá maĭ înnăinte. [1])

De aicĭ înnăinte, în tot decursul secoluluĭ al 17-le și pînă la finea rĕstîmpuluĭ (1714), nicĭ manuscripte, nicĭ tipărituri de predicĭ nu sînt rare. Cea maĭ apropiată tipăritură este aceea care în precuvîntarea sa se numește:

6. Mărgărit, tipărit în Alba Juliea, 1641.

Titlul cărțiĭ, nu se cunoaște cu deamĕruntul, esîmplarĭul cunoscut fiind defectuos. Ea însă să nu fie, după T. Ciparĭŭ,[2]) alta decît o retipăritură, și încă cu greșele, a Evangelieĭ cu învĕțăturĭ din 1580—1581, și să se fi început a se tipărí sub mitropolitul Ardealuluĭ, Ghenadie II, (1629—1639 saŭ 1627—1639) [3]) și se finí sub urmașul luĭ, sub Iorest (1639—1643) de tipograful popa Dobrea din Țara Romînească.

Cea de întĭĭŭ carte de predicĭ, cunoscută ca tipărită în statele naționale romînești, și anumea în Țara Romînească, este:

7. Evangeliea învĕțătoare, Govora, 1642.

Titlul eĭ este: Evanghelie învĕțătoare, saŭ cazanie preste dumenecele anuluĭ și la praznice (domnești) și la alțĭ sfințĭ marĭ, scoasă și primenită de pre limbĭ ruseascĭ . . . pre limbĭ rumînescĭ cu usteneala și izvodirea luĭ Silivestru eromonahŭ, tipăritĭ întru dumnedzeească lavră Govora . . . 1642 . . . Septemvrĭĭŭ . . . 28. [4])

Această carte, de și are 600 de paginĭ, tot nu conține predicĭ pentru toate Duminicile anuluĭ și sărbătorile cele marĭ, precum ni spune titlul, ci numaĭ pentru timpul dela Duminica Mare; din această causă crede T. Ciparĭŭ că celealalte predicĭ saŭ că aŭ rĕmas netipărite, saŭ că s'aŭ tipărit într'un al doile volum, pre care el nu 'l-a vĕdut.

Din precuvîntare aflăm că la publicarea acesteĭ cărțĭ, ca la un evenemînt mare în țară, a participat întreaga dirigență superioară civilă și bisericească, căcĭ aice ni se spune, că această carte a fost trădusă ca „să fie propovedanie creștinătățieĭ noastre“, atît „cu voĭea“ luĭ Mateĭŭ Basarabul și „cu sfatul cinstiților boĭerĭ aĭ Țăriĭ Rumănești, dintre carĭĭ vărtos purtătorĭŭ de grija Uriil Năsturel“, cît și cu binecuvîntarea mitropolituluĭ Teofil și a episcopilor, Ignatie de Rîmnic și Ștefan de Buzăŭ. Ca tipograf se numesce Preda al doile cărturarĭŭ.

Ciparĭŭ numește în Analectele sale (pg. XXIII Nr. XI) pre Meletie Macedoneanul, egumĕnul mănăstiriĭ Govoreĭ pe atuncĭ, ca autor al întorsuriĭ acesteĭ cărțĭ, provocîndu-se la precuvîntarea cărțiĭ; dar' într'aceasta, precum este ea reprodusă în Analecte (pg. 151), Miletie nu figurează cu numele. În „Principiale“ sale însă (pg. 109, B. D.), Ciparĭŭ saměnă a se fi abătut dela această afirmare, căcĭ aice vorbește numaĭ despre ĭeromonahul Silivestru ca autor al cărțiĭ, dar' îl identifică cu ĭeromonahul Silivestru carele a început a trăduce Noul Testament tipărit în Alba Juliea

[1]) Dr. M. Gaster: Teste inedite romîne, în Revista Tocilescu, anul I. 1882, pg. 84. — [2]) Analecte, pg. XXI. H, și nota H.; — și Principia, pg. 101 E, și 105 E — [3]) Magazinul ist. p. Daciea, t 3, pg, 231. — [4]) Ciparĭŭ: Principia: pg. 109, Bb; — și Analecte, pg. 150—151, și XXV.Z și XXVI.Z.

în 1648, ba încă îĭ atribue şi autoriea aşă numiteĭ Pravile micĭ, tipărite în Govora în 1640, însă toate acestea numaĭ ca presupuneriĭ, după socotinţa noastră, neîntemeĭate. (§ 17 Nr. 5, § 18 Nr. 15).

Pre această carte o pune Iarcu în Catalogul său bibliografic ca tipărită în anul 1639, însă fără temeĭŭ; tot fără temeĭŭ o trece ca tipărită şi în anul 1642 sub titlul de Păucenie, poate că luîndu-se după V. Popp carele, în Disertaţiea sa despre tipografiile romîneştĭ Sibiiŭ 1838, pg. 59., vorbeşte de o „Păucenie“ ca tipărită în Govora în 1642.

Fericitul episcop de Roman, Melchisedec, într'un articul „Biblioteca Dluĭ Dimitrie Sturdza dela Miclăuşeni din judeţul Romanuluĭ“, publicat în Revista-Tocilescu (anul III. t. 5. Bucureştĭ, 1885, pg. 142—152), ni spune (sub Nr. 65, pg. 151) că a găsit aice o

8. Carte de predicĭ,

tipărită sub Mateĭŭ Basarabul (1632—1654) „cu blagoslovenie şi cu nevoinţa preasfinţituluĭ mitropolit, chirŭ Teofil, şi de ĭubitoriĭ de Hristos episcop chir Ignatie Răbnicĭchi (Rîmniceanul) şi Ştefan, episcopŭ Bozovchi (Buzăŭanul), cu tot svatul cinstiţĭ boĭarĭ marĭ şi micĭ dela Dumneḑeŭ şi izbavitoriul Isus Hristos, care nu se îndurat dentru mila luĭ de nĭ-aŭ dăruit dar ca acesta, carte pre limba rumunească, şi pre dinsa cetiţĭ, pre noĭ pomeniţĭ, întru ruga voastrî nu ne uĭtaţĭ pururea şi întru vecĭ de vecĭ, amin“.

Acesteĭ cărţĭ îĭ lipseşte titlul şi finea; cele de maĭ sus sînt scoase din prefaţă, la finea căriia se spune că al cărţiĭ „ispravnic şi cuvîntele tocmitoriiŭ“ a fost „mult greşitul ĭeromonah Meletiĭ Machedonul, proegumen al Govoriĭ“.

Această carte conţine maĭ întîiŭ predicile Duminicilor pe 787 de file în folio, şi apoĭ ale sărbătorilor de preste an. Sărbătorile încep din luna luĭ Septemvre şi cuprind 95 de file.

Un studiŭ ulterior va arătá, în ce rĕport stă cartea aceasta cu „Evangeliea învĕţătoare“, tipărită în Govora în 1642, şi de nu cumva este al doile tom presupus de T. Ciparĭŭ, căcĭ prefeţele dela una şi alta mult se asaměnă.

Această carte este diferită nu numaĭ în predicĭ, dar' şĭ în testul Evangeliilor de Cartea romînească de învĕţătură, publicată de mitropolitul Moldoviĭ, Varlaam, în Iaşĭ în 1643, afară de doaŭĕ predicĭ, cea din ḑiŭa Paraschiveĭ şi cea din ḑiŭa luĭ Ion cel Noŭ din Suceava, carile sînt identice, saŭ pentrucă cartea luĭ Varlaam este ulterioară, saŭ fiindcă şĭ un autor şi altul s'aŭ folosit pentru aceste doaŭĕ predicĭ de un manuscript romînesc maĭ vechiŭ.

Tot în Ţara Romînească, dară în altă tipografie, s'aŭ tîpărit

9. Învĕţăturĭ preste toate ḑilele, Cîmpul-lung, 1642.

Titlul eĭ este: „Învĕţăturĭ preste toate ḑilele, alese pre scurt den multe dumneḑeeştĭ cărţĭ de folosinţa tuturor creştinilor, prepuse de pre limbî greceascî pre limbî rumînescî, carele sănt 7 tocmele sufleteştĭ“ . , . cu sîrguinţa, cu osteneala şi cu chĭeltuĭala ĭeromonahuluĭ Melchisedec, egumĕn al mănăstiriĭ Adormiriĭ Maĭciĭ Domnuluĭ în Cîmpullung, în anul 1642. [1])

[1]) Ciparĭŭ T., Analecte, pg. 159; XXVI. Y. — Principia, pg. 109, Cc; — Gaster M. Christomatie I, pg. 94.

În precuvîntare ni spune Melchisedec, că aceste învețături, fiind scrise grecește „nu le pot înțelege toți oamenii țărăi noastre ai vremii de acum“, de aceea „le-a scos pre limbî rumânescî ca să fie de treabî și de folos nu numaĭ celor ce știŭ, ce și celora proștiĭ ce nu știŭ“ . . . și că n'a „vrut să le lase acoperite, ca să nu se arete adins sine'și iubitoriŭ, cum nu iubește să se folosescî și alțiĭ și le ține numaĭ pentru sine, ci a vrut să le tipărească cu cheltuĭala sfinteĭ mănăstiriĭ și le-a scos afarî la luminî ca să înțeleagî și micĭ și marĭ, căți'ș iubesc bunătatea sufletuluĭ lor.“

Cartea conține numaĭ treĭsprădece predicĭ.

Cea de întîiŭ carte ce o cupoaștem ca tipărită romînește în Moldova este

10. Cartea românescî de învățăturî, Iași, 1643.

Titlul eĭ este: „Carte românescî de învățăturî (la) dumenecele preste an și la praznice înpărîtești și la sventi marĭ; cu dișa și cu toatî cheltuĭala luĭ Vasilie . . . domnul țărîĭ Moldoveĭ, di în multe scripturĭ tălmîcitî, di în limba slovenescî pre limba românescî de Varlaam mitropolitul de țara Moldoveĭ, în . . . Iași . . . în 1643“. [1])

Cartea conține maĭ întîiŭ testul Evangelieĭ și apoĭ predica, începînd cu Duminica Fariseuluĭ.

Cartea aceasta are doaŭĕ precuvîntărĭ, una dela Vasiliŭ Lupul, și alta dela mitropolitul Varlaam. Remarcabil este că Vasiliŭ Lupul nu se adreseadă numaĭ către supusiĭ săĭ, ci către „toată sementiea românească de pretutinderea ce se află pravoslavnicĭ într'această limbă“, și dice că dă această carte ca „dar limbiĭ românești“ ca să fie „de laudă luĭ Dumneḑeŭ“ și „de învățătură și de folos sufletelor“.

Mitropolitul Varlaam însă ni spune că erá „de mare jele și de mare minune“ că, precînd „toate făpturile cerĭuluĭ și ale pămîntuluĭ“ îșĭ ating „marginea la care înțelepcĭunea cea vecĭnică le-aŭ făcut“ . . . numaĭ „limba noastră românească n'are carte pre limba sa“, și apoĭ dice că, deoarece „cu nevoĭe ĭaste a înțelege cartea alteĭ limbĭ“, s'a sîmțit dătoriŭ ca să adune „di în toți tălcovniciĭ sventeĭ Evangheliĭ, dascăliĭ bisericiĭ noastre“ și să o publice ca „să'și plătească dătoriea“ pentru „talantul“ ce 'i 'l-a dat Dumneḑeŭ. Această carte ni se presîntă dară ca un op propriŭ al mitropolituluĭ Varlaam, ĭar' nu ca trăducere.

Pre această carte încă o trece larcu greșit în catalogul săŭ bibliografic, odată sub titlul de Cazanie s. Chiriacodromion de mitropolitul Varlaam, și al doile sub titlul de Carte de învățătură de Moghilă, arhiepiscopul Hușuluĭ (!).

Într'un manuscript colectaneŭ din jumătatea a doaŭa a secoluluĭ al 17-le găsim că dintr'această carte s'aŭ copiat, cu oarecarĭ schimbărĭ de cuvinte și de ortografie, în anul 1672 maĭ întîiŭ predicile de pe Duminicĭ sub titlul de „Păucenie pre duminicile anuluĭ“, și maĭ în urmă și celealalte sub titlul de „Învățăturĭ pe la sărbătorĭ.“ [2])

Tot cu cartea aceasta a mitropolituluĭ Varlaam maĭ stă în legătură încă și:

11. Evangheliea învățătoare, din Mănăstirea Deal, 1644.

Titlul eĭ este: „Evanghelie învățătoare duminicelor preste tot anul și la praznice domnești și la sfinți marĭ aleși . . . . . Tipăritu-

[1]) Ciparĭŭ T., Analecte, pg. 204; XXXVI, Nn. XXVI; XXXVI, A A; — și Principia, pg. 106, N.; — Melchisedec: Chronica Hușilor, București, 1869, Apendice, pg. 61—68; — Dinulescu St. Vieața și activitatea mitr. Varlaam, Cernăuț, 1886, pg. 72. — [2]) Ciparĭŭ T., Principia, pg. 119—120 XX.

s'aŭ întru dumnedeeasca lavră ce se chiamî monastirea Deal . . . . . în anul 1644 . . . Sept. 2.

Aceasta nu'i o carte noaŭă, ci numaĭ o compilătură, retipărindu-se adecă cu modernisărĭ de cuvinte și cu îndreptărĭ ortografice maĭ întîĭŭ din Evangeliea Govoreană din 1642 predicile dela Duminica Fariseuluĭ pînă la a Tomeĭ, ĭar' maĭ departe după Cartea romînească de învĕtătură a mitropolituluĭ Varlaam din Iași 1643.[1]) La tipăritul cărțiĭ acesteĭa a lucrat Meletie Macedoneanul, proegumĕn al Govoriĭ. Precuvîntarea „cătră cititorĭ" ni arată că nu știá bine romînește.

Maĭ departe cunoaștem pre

12. Ion Scărarĭul, trădus de Ghenadie, în Govora. 1665.

Acest manuscript, carele din anul 1883 se află în posesiunea Academieĭ Romîne din București, conține cuvintele ascetice ale luĭ Ion călugărul din muntele Sinaĭŭ, cunoscut sub conumele de Scărarĭul, adresate cătră un egumĕn Ion. Aceste cuvinte sînt scrise, poate chĭar trăduse, în anul 7173 (1665) de ĭeromonahul Ghenadie din mănăstirea Govoreĭ. Asupra acestuĭ manuscript, pre care înșĭ-ni 'l-am vĕdut în 1883 la Academie, nu s'a publicat, precît știm, niciun studiŭ.

Aron Densușanu ni spune [2]) că în biblioteca seminariuluĭ din Socola din Iași a aflat un manuscript: „Codicele mănăstiriĭ Secul", care conține învĕtăturile luĭ Ion Scărarĭul, trăduse din bulgaroslovenește de ĭeromonahul Varlaam. Acest manuscript îl crede A. Densușanu trădus pe le finea secololuĭ al 15 saŭ pe la începutul celuĭ de al 16-le. Noaŭĭ însă ni vine a crede că această trăducere este facută de mitropolitul Moldoviĭ Varlaam, pe cînd erá călugăr în mănăstirea Seculuĭ, zidită în anul 1595 de Nistur Urechĭe și că ea a dat ansă maĭ pe urmă la cartea sa tipărită în Iași 1643 sub titlul de „Carte românească de învĕtătură." Un studiŭ comparativ ar deslegá definitiv această presupunere.

Maĭ departe avem:

13. Chĭeĭea înțelesuluĭ, Bucureștĭ, 1678.

Titlul cărțiĭ este: Clucĭŭ saŭ Chĭeĭea înțelesuluĭ, scoasă pre limbă rumănească cu osărdiea preasfințituluĭ . . . Varlaam, mitropolit Ungrovlahieĭ, în dilele prealuminatuluĭ domn Ion Șerban . . . și s'aŭ tipărit . . . în . . . Bucureștĭ, aniĭ domnuluĭ 1678."

Această carte conține 18 predicĭ pentru duminicĭ și sărbătorĭ alese.

Precuvîntarea este adresată cătră toțĭ creștiniĭ dreptcredincĭoșĭ „carĭĭ sănt născuțĭ întru limba noastră rumănească. În ea ni spune mitropolitul Varlaam că, nevrînd să rĕmînă „întru lene" care „multe rĕutățĭ învață", și dorind „să înmulțască" talantul ce 'i s'a dat „întru neamul săŭ rumănesc", a înființat maĭ întîĭŭ o tipografie în Bucureștĭ și apoĭ a cercetat „cu tot adinsul . . . ce carte ar fi deocamdată maĭ de folos între neamul nostru rumănesc" și găsînd cartea această compusă rușește de „Ioanichie, arhimandritul Cernigovuluĭ" și tipărită în Leina (Lemberg), n'a cruțat „dentru direapta sa agonisită", ci „cu multă chĭeltuĭală" a tocmit „dascălĭ învețațĭ" și lĭ-aŭ dat'o de aŭ trădus'o „direpț rumănește și aŭ tipărit'o ca să fie spre folosul sufletuluĭ neamuluĭ" săŭ:[3])

Altă carte de predicĭ, remarcabilă, este:

[1]) Ciparĭŭ T., Analecte, pg. XXVI, A a; și Principia, pg. 110, D d; Gaster M. Chrestomatie I. pg. 108. — [2]) Istoriea limbeĭ și lit rom. Iași, 1885, pg. 133, Nr. 2 și Iași 1894, pg. 191. — [3]) Ciparĭŭ T., Analecte, pg. 181 și XXV. C c.; — și Principia, pg. 111, F f.

14. Sicriĭul de aur, Sassebeș, 1683.

Titlul eĭ este: „Sicriĭul de aur. Carte de propovedanie la morți, scoasĭ din scripturile sfinte cu poronca și îndemnarea măriei sale Apafi Mihaĭŭ, craĭul Ardealuluĭ, tipăritĭ în tipografiea noao în cetate în Sassebeș, anĭ 1683, Sept. 17.“

Predicile sînt potrivite după etatea morților și sprijinite totdeauna cu citate din sînta scriptură, o împrejurare care a sugerat luĭ T. Ciparĭŭ suspiciunea că cartea ar fi de proveniență calvinistă și că popa Ion din Vinț, carele subscrie precuvîntarea către domnitoriŭ și către cititorĭ, n'ar fi autorul eĭ adeverat, ci numaĭ trăducătoriul eĭ. Această suspiciune însă n'o găsim întemeĭată, dacă considerăm toate cîte ni le spune popa Ion din Vinț în precuvîntare, ĭar' compunerea predicilor în modul îndătinat la Luteranĭ și Calvinĭ se esplică foarte ușor, dacă luăm în considerare că acest popă 'și-a făcut studiile teologice prin școale străine, conduse de protestanți.

În precuvîntare ni spune popa Ion din Vinți, că la Romînĭ „este lipsă . . . de cuvîntul luĭ Dumnedĕŭ ca și de luminĭ în casĭ în vremea de noapte“ și că „neamul nostru . . . . pînĭ într'atîta aŭ sosit pentru neînțelesul scripturilor, căt cele poruncite de Dumnedĕŭ maĭ toate aŭ venit întru uĭtare“; și că aceste mominte aŭ îndemnat pre cler ca să rădice o „tipografie pentru luminarea neamuluĭ nostru“, din carea a eșit „ca pîrgă“ această carte. În privința graĭuluĭ găsim aice o abatere dela regula stăbilită de trăducătoriĭ Testamentuluĭ Noŭ din 1648, ca adecă să se întrebuințede numaĭ cuvinte de acelea carĭ aŭ curs pretutindinea. Popa Ion din Vinț ni spune că el s'a ținut „dupĭ obiceĭul cum grăesc Rumănĭĭ pre aceste locurĭ“, măcarcă știe că pe aĭurĭ Romînĭĭ dic „înprotivĭ“ în loc de „în alean“, „folos“ în loc de „hasnă“, „blagoslavenie“ în loc de „alduĭală“, etc. [1])

Iarcu pune, fără temeĭŭ, această carte ea tipărită odată în 1673 în Șebeș, altă dată în 1675 tot în Sebeș, și ca edițiune a doaŭa (!) în 1683 în Sassebeș.

Altă carte, care maĭ adese orĭ a fost trădusă și tipărită, este cea cunoscută sub numele de

15. Mărgăritare, Bucureștĭ, 1691.

Titlul eĭ este: „Mărgăritare, adecă Cuvinte de multe felĭurĭ a celuĭ întru sfinți părinteluĭ nostru Ioan . . . zlatoustă, și ale altor sfinți părinți, de mulți dascalĭ tălmăcită den limbă elenească pre limbă grecească, . . . ĭară acum întîĭŭ cu porunca și cu toată chĭeltuĭală prealuminatuluĭ . . . domn . . . Ion Constandin Basarab . . . s'aŭ scos de pre limba grecească pre limba rumănească și s'aŭ dat în tiparĭŭ pentru cel de obște folos sufletesc a tot neamul rumănesc . . . în Bucureștĭ în 7199 (1691).“

Precuvîntările către Domn și cititorĭ sînt subscrise de fraților Șerban și Radul Greceanul. Într'acestea ni arată maĭ întîĭŭ cîte cărți romînești și grecești s'aŭ tipărit cu îndemnul și spesele luĭ Constantin Brîncoveanul, și apoĭ dic că și „pre aceste dulcĭ învățăturĭ și ales cazanĭ ce le dic Mărgăritare“ tot de el „împinși fiind le-aŭ întors“ pe romînește, și că aŭ făcut și fac încă și alte cărți, și că la trăducerea lor aŭ avut ca „îndireptătoriŭ“ pre Constantin Cantacuzinul, fost mare stolnic, ĭar' la „tot

[1]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. 114—116; 127 nota XXI, N. și XXI, N.; — și Principia pg. 106. I.

meșterșugul lucruluĭ al acesteĭ sfinte cărți și al diortosirii limbeĭ rumânești“ li fŭ „părtaș“ și Mitrofan, fost episcop de Hușĭ. [1])

În anul 1889 s'a descoperit de meritosul episcop al Rîmniculuĭ-Noul-Severin, Ghenadie Enăceanul, un manuscript grecesc-romînesc care conține

16. O p r e d i c ă, 1692,

compusă grecește de patriarhul Alesandrieĭ, Gherasim, și trădusă romînește de ĭeromonahul Atanasie din Agapiea, predică care s'a citit la sînțirea mănăstiriĭ Hureților în 1692 în ḑiŭa împăraților Constantin și Ileana. [2])

Altă carte de predicĭ, tipărită, este

17. C h i r i a c o d r o m i o n, A l b a-J u l i e a, 1699.

Titlul eĭ este: Chiriacodromion, saŭ Evanghelie învățătoare, care are întru ea cazaniĭ la toate Duminecile preste an și la praznicile domnești și la sfinții ceĭ numiți. Acum întîiŭ întru acesta chip așeḑat și tipărit și maĭ luminat în limba rumînească diortositŭ, sub . . . Iosif Leopold craĭul . . . Țăriĭ Ungurești și al Ardealuluĭ, fiind gubernator . . . Banfi Gheorghie, cu blagosloveniea preasfințituluĭ . . . . Atanasie mitropolitul țăriĭ, în . . , Belgrad . . . în . . . 1699, de Mihaĭŭ Iștvanovicĭŭ, tipograful tu ecs Ungrovlahias.

În precuvîntare ḑice tipograful că cartea este retipărită după alta vechĭe cu oarecarĭ schimbărĭ în stil și în scriere, dar' nu ni spune de pe care anumea. Ciparĭŭ însă ne încredințeaḑă că retipărirea este făcută după „Cartea românească de învățătură“ a mitropolituluĭ Varlaam din 1643, afară de predica din a doaŭa ḑi după Rusaliĭ, carea să fie făcută de însu'și tipograful Iștvanovicĭŭ. [3])

Tot că ținîndu-se de rĕstîmpul acesta amintim aice și

18. P r e d i c i l e m i t r o p o l i t u l u ĭ A n t i m I v i r e a n u l, î n t r e 1709 ș i 1716.

Printre scrierile edificătive acelea ale luĭ Antim Ivireanul, mitropolitul Țăriĭ Romînești, se disting în mod favorabil nu numaĭ prin originalitatea concepțiuniĭ lor, dar' și prin descrierea datinilor religioase și a stăriĭ morale a păturilor soțiale din timpul săŭ și prin tendința vĕḑită și energică de a o îmbunătăți și rĕḑică. Această tendință și acest zel învăpăĭat saměnă să nu fi fost pe placul celor ce se sîmțiaŭ atinși și să fi contribuit mult la îndușmănirea autoruluĭ lor cu clasa dirigentă și chĭar cu domnitorĭul țăriĭ. Poate că tot aceasta a fost și causa că Antim Ivireanul nu 'și-a tipărit predicile sale, măcarcă erá meșter în arta tipografică și tipărise multe cărți în vieața sa.

Din predicile luĭ s'aŭ descoperit pînă acum doaŭĕ manuscripte, scrise chĭar de mîna autoruluĭ. Unul din ele se cunoaște nu numaĭ în original, dar' și într'o copie, puțin alterată, din anul 1781. Acesta s'a tipărit maĭ întîiŭ după manuscriptul copie sub titlul de „Predice făcute pe la praznice marĭ de Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahieĭ 1709—1716. Publicate după manuscriptul dela 1781 cu cheltuĭala Ministerĭuluĭ cultelor și instrucțiuniĭ publice de prof. I. Bianu. bibliotecarĭul Academieĭ

[1]) Revista Romînă, Bucureștĭ, 1861, pg. 583—585. — [2]) Analele Acad. Rom. ser. 2, t XII. secț. lit., pg. 169—200. — [3]) Popp V. Disertație despre tipograf. rom. Sibiiŭ, 1838, pg. 26—28; — Ciparĭŭ T. Principia, pg. 118, DD.

Romîne. Cu notițe biografice despre mitropolitul Ungrovlahieĭ Antim Ivireanul de P. S. S. episcopul Melchisedec, Bucureștĭ, 1886". Descoperindu-se însă și manuscriptul original, s'a publicat și acesta sub titlul de: „Didahiile ținute în motropoliea din Bucureștĭ de Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahieĭ 1709—1716. Publicate după manuscriptul original cu cheltuĭala Ministeriuluĭ cultelor și instrucțiuniĭ publice cu notițe biografice . . . de P. S. S. episcopul Melchisedec, și corectate de Constantin Erbiceanu, profesor, cu o prefață asupra manuscriptelor mitropolituluĭ Antim Ivireanul, Bucureștĭ 1888".

Deosebirea între aceste doaŭĕ publicațiunĭ constă într'aceea că „manuscriptul original maĭ cuprinde", precum dice meritosul profesor C. Erbiceanu în ediținea aceluĭa, îngrijită de dînsul (pg. IV), în afară de „icoana ecsactă a limbeĭ autoruluĭ și a timpuluĭ aceluĭa" încă „și cîtevá învățăturĭ carĭ lipsesc în ediția precedentă", în testul căriĭa „prescriitoriĭ aŭ întrodus, ca de ordinar, un numĕr însĕmnat de schimbărĭ atît în ordinea Didahiilor, cît și maĭ micĭ schimbărĭ în frase și în cuvinte".

Volumul al doile „cuprinde", precum ni spune descoperitoriul luĭ, rĕposatul episcop Melchisedec, într'un studiŭ înteresant asupra luĭ, publicat în Analele Academieĭ Romîne din Bucureștĭ, ser. 2, tom. X, Memoriile Secțiuniĭ istorice, pg. 1—27, „predicĭ scurticele la toate Duminicile și sărbătorile anuale, marĭ și micĭ, ale bisericiĭ noastre orientale, pentru ca în fiecare ḑi de Duminică și sărbătoare, cînd se adună poporul la biserică, să se citească și o învĕțătură bisericească, spre a deșteptá și nutrí în auḑitorĭ sîmțul religiosităților și al moralităților", toate destinate de autor ca să servească „ca carte de predică pentru toată eparhiea sa și pentru toată țara Ungrovlahieĭ". Și acest volum să fie publicat, dară pînă acum n'am putut aflá nicĭ în care an, nicĭ sub ce titlu s'a făcut publicarea.

Despre valoarea literară a predicilor mitropolituluĭ Antim Ivireanul ḑice prof. I. Bianu (ediț. 1, pg. IV) că ele „sînt unul din cele maĭ prețioase monumente în literatura noastră bisericească nu numaĭ pentrucă ele sînt sîngurele în felĭul lor . . . dar' și pentru valoarea lor reală, pentru căldura elocinții care adese orĭ minuneaḑă, și pentru frumuseața, bogățiea și cîte odată chĭar eleganța limbiĭ în care sînt scrise".

Aceste predicĭ nu sînt de confundat cu alt op al mitropolituluĭ Antim Ivireanul, amintit de D. Iarcu în Catalogul sĕŭ bibliografic sub anul 1741 (ediț. 2, pg. 11), care provine în „Chrestomatiea Romînă" a luĭ M. Gaster (t. 2, pg. 27) sub titlul de: „Învĕțătură beserecească a vlădicăĭ Antim; a doa oară tipărită în orașul Bucureștilorŭ, în tipografiea școalieĭ Văcărești, la anul dela Hristos 1741". În partea întîĭa din această „mică cărticeá" dă mitropolitul Antim preuților niște învĕțăturĭ despre Taĭnele bisericești, în a doaŭa despre mărturisire și despre mijloacele de a îndreptá pre ceĭ păcătoși, ĭar' în a treĭa povețe pentru delăturarea unor necuviinți tolerate de preuți.

b) Cărți de învĕțătură religioasă morală, privată.

Scrierile edificative, ce le vom înșirá aice, nu sînt menite, ca predicile, a fi citite saŭ rostite în locurĭ publice în ḑile de sărbătoare saŭ de ocasiunĭ bisericești, ci aŭ de scop a procurá creștinuluĭ, pentru oarele sale de rĕpaus a casă, o lectură religioasă morală înstructivă, care să'l abată dela grijile ḑileĭ pentru cele trupești, și să'l facă să cugete măcar din cînd în cînd și la nutrirea sufletuluĭ și la mîntuirea luĭ. Scrierĭ de felĭul acesta saměnă să se fi făcut destul de timpurĭŭ. După știința

noastră de pînă acum, cea mai vechie din ele să fie scrierea care poartă numele de:

1. Darovanie s. Floarea darurilor, 1620.

Această scriere ni s'a păstrat într'un manuscript colectaneŭ, numit acum Codex Neagoïanus, scris în anul 1620 de popa Ion din Sîmpĭetru din Ardeal. Aice are ea la început titlul: „Dulce învĕţătură din tote capetele cărţilor lu Hristos şi a svinţilor apostolĭ ş'a prorocilor ş'a maĭ marilor pătriarşĭ, preacuvinoşi părinţĭ, din carte ce se chĭamă Alghinuşe, poveste, pilda postuluĭ svîntu cela marele, de folosenie sufletuluĭ"; ĭar' la fine 'i se dă numele de Darovanie, fiindcă popa Ion ḑice acoleá „începuĭŭ scara . . . darovanieĭ", nu a „Dulcĭĭ învĕţăturĭ" saŭ a „Alghinuşiĭ".[1])

Pe timpul acela esistá maĭ multe scrierĭ, numite Albina, Albinuţa, pe greceşte Μέλισσα şi pe sloveneşte Pcela, fiincă ele conţineaŭ o mulţime de poveţe morale şi filosofice, culese toate cu multă sîrguinţă şi osteneală de prin scriitorĭĭ bisericeştĭ şi lumenĭ, ilustrate adese orĭ cu istorioare, luate ca pilde din vieaţa omenească. Din una din aceste scrierĭ sînt scoase aceste „Dulcĭ învĕţăturĭ".

Neobositul şi meritosul bibliotecarĭŭ al Academieĭ Romîne din Bucureşti şi profesor, I. Bianu, ni spune despre această scriere (l. c. pg. 325 şi 327 nr. 2.) că ea „cuprinde 31 de istorioare şi pilde numerotate, estrase din diverse scrierĭ vechĭ teologice şi filosofice", şi că ea ar fi identică cu testul tipărit la 1700 de Antim Ivireanul la Sneagov sub titlul de „Floarea darurilor", despre care vom vorbí sub nr. 6.

A doaŭa scriere de felĭul acesta, de provenienţă moldovenească, poartă numele de:

2. Albina, între 1683 şi 1686.

Ea ni s'a păstrat într'un manuscript din secolul al 17-le, pre care 'l-a dăruit Academieĭ Romîne din Bucureşti binemeritatul şi neobositul în lucrărĭ literare episcop al Rîmniculuĭ-Noul-Severin, Ghenadie Enăceanul, care a publicat în Analele Academieĭ (ser. 2, t. XII. Memoriile secţiunĭĭ literare, pg. 129—162) un studiŭ amăruntit asupra luĭ şi a cuprinsuluĭ din el.

Această scriere este o colecţiune de poveţe morale şi filosofice, scoase de prin o mulţime de scriitorĭ bisericeştĭ şi lumenĭ, citaţĭ, şi rînduite după cîte o materie în capitule şi apoĭ împărţite în treĭ cărţĭ. Autorĭĭ acesteĭ bogate colecţiunĭ sînt treĭ: Mitrofan, episcop de Huşi (1683—1686) şi de Buzaŭ (1690—1702); popa Atanasie, „dascăl moldovenesc de pre elinie", şi un al treile nenumit. Eĭ să o fi compus încă pe timpul petrecerĭĭ lor în Moldova, decĭ înnăinte de anul 1686, cînd fŭ necesitat episcopul de Huşi, Mitrofan, să'şĭ părăsască scaunul episcopesc şi să fugă în Ţara Romînească.

Despre modul cum autorĭĭ 'şĭ-aŭ săvărşit opera, ni spune distinsul episcop Ghenadie Enăceanul (l. c. pg. 161) că eĭ, dupăce aŭ ales „doĭ autorĭ, pe călugărul Antonie, şi pe Macsim filosoful, carĭ sînt şi eĭ niştе eclecticĭ în Albinele lor, pre carĭ le-aŭ adunat den multe cărţĭ", aŭ făcut sînguri „un eclectism de pe eclectismurile prototipe şi aŭ scos din autorĭĭ model acele părţĭ carĭ li s'aŭ părut maĭ apropiate de trebuinţile contim-

[1]) Columna luĭ Traĭan, redig. de B. P. Hăşdăŭ, Bucureştĭ 1883, pg. 325.

poranilor lor. Colaboratorul al treile al Albineĭ a făcut maĭ mult în partea lucrată de dînsul; el a creat chĭar istorioare dela sine, le-a îmbrăcat în formele vieţiĭ contimporane luĭ şi aşá le-a înfăţişat cititorilor săĭ pentru a dovedí veritatea cuvintelor sale".

Prima carte de felĭul acesta, ce s'a tipărit este:

3. Carare spre fapte bune, Alba-Juliea, 1685.

Titlul cărţiĭ este: „Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare... Bălgrad, 1685".

Acest titlu nu este întreg, căcĭ esîmplarele cunoscute pînă acum sînt defectuoase, dar' din dedicaţiunea şi precuvîntarea cărţiĭ se vede că autorul eĭ a fost popa Ion din Vinţ.

Cartea conţine 44 de întrebărĭ cu rĕspunsurile lor, carile povĕţuesc „pre tot rândul de oamenĭ în toată vârsta", cum dice autorul în precuvîntare, spre „lucru bun şi de folos sufletuluĭ" şi pe „cale direaptă" pe care, de vor îmblá, vor dobîndí nume bun şi pomeanî neuĭtatî pre pomânt şi în cerĭŭ odihna de vecie şi fericăcĭune sufletuluĭ". [1])

Altă scriere religioasă morală, netipărită, este:

4. Mîntuirea păcătoşilor, 1692.

Ea poartă şí titlu grecesc Ἁμαρτωλῶν σωτηρία. Autorul eĭ să fie un Cosma. În „cuvîntul către ĭubitorĭ de Hristos cetitorĭ" ni se spune „că învĕţăturile acestea sânt scoase . . . . den multe felĭurĭ de cărţĭ elinestĭ şi frâncestĭ." Ele se compun din o mulţime de istorioare miraculoase. [2])

Maĭ departe avem o scriere interesantă, tipărită:

5. Învĕţăturĭ creştinestĭ, Sneagov, 1700.

Titlul eĭ este: Învĕţăturĭ creştinestĭ, folositoare de suflet fieste căruĭa creştin, acum întîĭŭ scoase de pe limba grecească pre cea rumânească în dilele . . . luĭ Constantin Basarab . . . cu blagosloveniea preaosfinţituluĭ mitropolit . . . Teodosie, 1700, luna luĭ Ianuarie, în Sneagov, de Gheorghie Radovicĭŭ, S'aŭ prefăcut de Filoteĭŭ Stagoreţul". [3])

În „Închinăcĭunea către Constantin Voevod" ni spune tipograful Gĭorgĭŭ Radovicĭŭ că această carte „folositoare de suflet" este trădusă „din limba grecească în limba rumînească" de „preacuviosul întru ieromonahĭ, chir Filoteĭŭ Sfetagoreţul". În „Predosloviea către cetitorĭ" ni se spune că „într'această cărţulie" cititorĭ nu vor aflá „voroave cu nevoĭe de înţĕles", ci învĕţăturĭ pe scurt şi lesne de înţeles; că acestea „nu sînt învĕţăturĭ de obiceĭŭ şi politicestĭ, precum sînt acelea ale luĭ Epictit şi ale altora, ce sînt socotele creştinestĭ, carile privescu numaĭ către adevĕrul celŭ evanghelicescu şi către credinţa luĭ Hristos"; că ele „nu sînt date numaĭ către ceĭ delungaţĭ de lume şi către ceĭ ce petrecŭ pururea întru rugăcĭunĭ neîncetate, ce şí către aceĭa carĭĭ vieţuesc în lume şi nu cunoscu atîta de curat taĭnele luĭ Dumneḑeŭ". Acestora li se recomîndă ca să

[1]) Popp V. Disertaţie d. tipogr. rom., pg. 24; — Ciparĭŭ T. Analecte, pg. 127 şi XXII. O; — şi Principia, pg. 106, K. — [2]) Gaster M. Chrestomatiea, tom. I. pg XLVIII, b şi 295. — [3]) Popp V. Disertaţie, pg. 69; — Ciparĭŭ T. Analecte, pg, XXVI. Tt, şi XXVIII Tt; — şi Principia, pg. 119. EE.; — Revista Romînă, pro 1861, pg 402, unde însă este pus greşit anul tipăririĭ 1703. — Dinulescu St., Vieaţa luĭ Antim Ivireanul, Cernăuţ, 1886, pg. 71, nr. 7.

citească din această carte măcar cîte un cap pe ḑi. (Gaster M. Chrestomatie, tom. 1., pg. 336 Nr. CIII.)

Mai altă scriere tipărită este:

6. Floarea darurilor, Sneagov, 1700.

Titlul cărții este: „Floarea darurilor, carte foarte frumoasă și de folos fieștecăruia creștin carele va vré să se înpodobească pre sine cu bunătăți; de pe grecie scoasă pre rumânie în ḑilele prealuminatului Domnŭ Ioan Constandinŭ Basarabă Voevodŭ cu blagosloveniea prea sfințitului mitropolitului chirŭ Teodosie, cu îndemnarea și cu chĭeltuĭala dumnealuĭ Constandin păharnic Sarachin, senŭ (fĭiul luĭ) Gheorghie dohtorulŭ Criteanulŭ, și s'aŭ tipăritŭ în sfînta mănăstire în Sneagov vă leata (în anul) 7208 (1700), meseţŭ (luna) Iuliŭ, de smeritulŭ ĭeromonah Antimŭ Ivireanul.[1])

Cartea conține 36 de capete, în carile se află citate nu numaĭ din părinți biscricești, ci și din clasicii greci și latini, ca Platon, Aristotel, Cicerune, Virgil, Ovid, etc. și e o cărte maĭ mult filosofică creștinească, decît teologică bisericească.

Această carte s'a tipărit curînd a doaŭa oară în București în anul 1703.

7. Pilde filosofești, Tîrgoviștea, 1713.

Titlul cărții este: „Pilde filosofești de pe limba grecească tălmăcite rumînește, care cu cucerie s'aŭ închinat prealuminatuluĭ . . . . Ioan Costandin Basarab . . . fiind mitropolit . . . Antim Ivireanul, de chir Manul al luĭ Apostolĭ, cu a căruĭa chĭetuĭală acum întîĭŭ s'aŭ tipărit în Tîrgoviște, la anul 7221 (1713)". [2])

Despre cartea aceasta ni spune Del Chiaro [3]) că el a trădus'o din franțuzește în itălienesce sub titlul de „Le massime degli Orientali", că din itălienește s'a trădus apoĭ grecește „nu fără însĕmnate schimbări" și că apoĭ din grecește s'a trădus romînește de Antim Ivireanul și s'a tipărit în București în anul 1713 cu spesele luĭ Manul Apostol.

Afară de aceste cărți tipărite se maĭ cunosc scrierĭ de fiĭul acesta conservate prin diverse manuscripte. Așă sînt, d. e.

8. Cugetărĭ în oara morții, cam din 1550. [4])

9. „Învățăturĭ alese

și tocmite pentru petrecerile sfinților bătrînĭ ĭeromonași și pustnicĭ", într'un manuscript de pe la finea secoluluĭ al 17-le. [5])

10. Virtuți și rĕŭtăți.

E o frîntură de scriere în 11 capete, slovenește și romînește, cu citațiunĭ din clasicii greci și lătinĭ, ca în „Floarea darurilor" din 1700, conservată într'un manuscript de pe la finea secululuĭ al 17. [6])

11. Poveste de pildă. [7])

[1]) Dinulescu St. Vieața . . . luĭ Antim Ivireanul, Cernăuț 1886, pg. 71, nr. 8 și pg 72 nr. 16; — Ciparĭŭ T. Analecte, pg. XXVI. Yy și XXVIII Yy; — și Principia, pg. 119. FF.; — Revista Romînă, pro 1861, pg. 402. — [2]) Popp V. Disertație d. tipogr. rom. pg. 61; — Dinulescu St. Vieața . . . luĭ Antim Ivireanul, pg. 72, nr. 26. — Gaster Dr. M. Literatura populară romînă, București, 1883, pg. 204—206. — [3]) Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, Venezia, 1718, pg. 44. — [4]) Hășdăŭ B. P. Cuvente d. bătr. t. 2, pg. 433—489. — [5]) Ciparĭŭ T. Principia, pg. 115. Vv a. [6]) Ciparĭŭ T. Principia, pg. 115. Vv. c. — [7]) Ciparĭŭ T. Principia, pg. 114 Rr. e.

c. Rugăciuni.

Cele de întîiŭ Rugăciuni, destinate pentru creștinii lumeni la rugile lor private, nu le întîmpinăm în scrieri deosebite, ci în legătură și împreunate cu alte scrieri, destinate pentru usul bisericesc.

Cele mai vechi rugăciuni de felĭul acesta ni sînt conservate în

1. Tălcul Evangheliilor, cam din 1564

unde se află mai multe rugăciuni, dintre carile amintește T. Ciparĭŭ numai pre cele ce se spun înnainte și după mîncare [1]) și în

2. Evangheliea cu învĕțăturĭ, din 1580—1581

unde iarăș se află la urmă cîtevá rugăciuni, dintre carile publică T. Ciparĭŭ[2]) pre Tatăl nostru și cele Dece Poronci.

Cel mai vechiŭ:

3. Tatăl nostru

este cel din Catechismul romînesc publicat în 1559 (§ 16 nr. 1—2) și păstrat în copie, scrisă de popa Grigoriŭ din Măhacĭŭ în Codicele Sturdan;[3]) apoi vine cel cunoscut din Tetraevanghelul prescris de Radul Drăghicĭŭ din Mănicești în anul 1574;[4]) după acesta cel din . . . Evangheliea cu învĕțătură din 1580—1581;[5]) mai departe cel transcris cu litere lătinești de Hieronymus Megiser și publicat în Francfurt în anul 1592 și în a doaŭa ediținne în anul 1593 în opul: Specimen XL diversarum atque inter se differentium linguarum et dialectorum a diversis auctoribus collectarum, quibus oratio dominica est expressa;[6]) apoi tot cu litere lătinești transcris de logofĕtul . . . Luca Stroicĭŭ în 1593 și publicat de Sarnicki în opul săŭ „Statuta y Metrica Przywiljeow Koronnych, Cracovia 1597, pg. 1223,[7]) și apoi cel esplicat în predica scrisă de popa Grigoriŭ din Măhacĭŭ în anul 1619 după o copie mai vechie;[8]) pre patru dintre acestea, pre cele din 1559, 1580, 1593 și 1619, le produce eruditul B. P. Hășdăŭ spre comparare în Cuvente den bătrăni t. 2, pg. 118—119. În cele doaŭĕ dintîiŭ se găsesc cuvintele: pită, sățioasă, greșale, greșiților, nîpaste (năpaste), izbăvește; în cel din 1593 pînea, iartă, lăsăm, dătoriile, dătornicilor, ispită, mêntuĭaște; în cel din 1619, pănrea, lasă, greșalele, lăsămu, năpasti, sila (puterea).

Despre un Tatăl nostru cu tîlc ni mai vorbește și T. Ciparĭŭ că se află într'un manuscript colectaneŭ din secolul al 17-le din posesiunea sa.[9])

4. Credul, din 1559.

Cel de întîiŭ Creḑ romînesc cunoscut, pînă acum este cel păstrat în Codicele Sturdan ca copie din Catehismul tipărit în Brașov în 1559.[10]) El se cam diferește în unele espresiuni de cel usitat astăḑi ca: puternicul = atotțiitorĭul; ce u nîscutŭ diniorî = unul născut; toate veacure =

[1]) Analecte, pg. 28—29. — [2]) Analecte, pg. 43—44. — [3]) Hășdăŭ: Cuvente t. 2. pg. 104. — [4]) Columna luĭ Traĭan, pro 1882, pg. 80. — [5]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. 43 — [6]) Șăinean L. Istoriea filologieĭ romîne, Bucureștĭ, 1892, pg. 8. — [7]) Hășdăŭ: Vieața și scrierile luĭ Luca Stroicĭŭ, Bucureștĭ, 1864. — [8]) Hășdăŭ: Cuvente d. b. t. 2. pg. 120—126. — [9]) Ciparĭŭ T. Principia, pg. 114. Rr. c. — [10]) Hășdăŭ: Cuvente t. 2. pg. 103.

toţĭ vecĭĭ; derept = adevĕrat; unulŭ cu tatu = de o fiinţă cu tatăl; derept noĭ = pentru noĭ; derept ispăsenie = pentru mîntuirea; venit'aŭ = pogorîtu-s'aŭ; aŭ nîscut deîn Duhul sfănt şi în Mariea faptŭ om fu = s'aŭ născut din duhul sînt şi din Mariea fecĭoară, şi s'aŭ făcut om; chinuit = aŭ pătimit; învise = a înviat; nu ĭaste obrăşenie = nu va avé sfîrşit; ce viŭ face = de vieaţă făcătorĭul; dela tatălŭ vine şi în tatălŭ şi în fiĭul să ne închinăm şi să slîvim, cum aŭ grăitŭ prorocĭĭ = carele dela tatăl purcede, carele împreună cu tatăl şi cu fiĭul este închinat şi mărit, carele a grăit prin prorocĭ; una sfăntă a soboruluĭ apostolilor besereca = una, sîntă, universală şi apostolică biserică; aşteptămu scu-latul morţilorŭ şi ver fĭ viŭ în vecie = aşteptăm învierea morţilor şi vieaţa cea vecĭnică. — Presupunem că pintre rugăcĭunile publicate în Tîlcul Evangheliilor din cam 1564 şi în Evangheliea cu învĕţătură din 1580—1581 va fi şĭ Credul, dar' testurile acestea nu sînt încă publicate.

Una din cărţile, carĭ adeseorĭ aŭ fost întrebuinţate şĭ ca carte de rugăcĭune pentru usul privat, a fost:

5. Psaltirea

care încă din rĕstîmpul precedent a fost trădusă romîneşte şi despre ale cărĭĭ retraducţiunĭ şi prelucrărĭ am vorbit maĭ sus (§ 12 nr. 1).

Pintre cărţile de rugăcĭune, cel puţin după titlu, trecem aice şĭ

6. Paraclisul luĭ Rafail Dragomirneanul, din 1661.

Acesta este un manuscript cu test slovenesc şi romînesc, carele se găseşte acum în museul naţional din Praga între cărţile luĭ Iosif Paul Şafaric. Pe pg. 83 a manuscriptuluĭ se citeşte următoarea notiţă scrisă numaĭ sloveneşte, pre care însă o dăm romîneşte: „Această cărticeá, numită Paraclis, şi alte lucrurĭ folositoare, a făcut şi a scris ĭeromonahul Rafail din sînta mănăstire Dragomirna, şi a dat din ĭubire dişcipululuĭ săŭ, diaconuluĭ Andronic, din satul Mihovenĭ pe apa Sucevĭĭ, în ḑilele luĭ Ion Ştefan Vodă, fiĭul luĭ Vasilĭŭ Vodă, şi ale mitropolituluĭ Sava, în anul 7169 (1661) luna luĭ August, 28“.[1])

Ce anumea conţine acest Paraclis, nu ni spune primul luĭ descoperitorĭŭ, Hăşdăŭ. După nume ar sĕmĕná să conţină rugăcĭunĭ la unul saŭ maĭ mulţĭ sînţĭ, dar' samĕnă să conţină şĭ predicĭ, căcĭ Dr. M. Gaster publică în Chrestomatiea sa romînească [2]) un specimen din el, căpĕtat prin mijlocirea luĭ Gr. G. Tocilescu, şi acest specimen este o predică la Paştĭ din ale luĭ Ion Gură-de-aur.

Altă carte de rugăcĭunĭ, tipărită, este:

7. Acaftistul mitropolituluĭ Dosofteĭŭ, din 1673.

Titlul acesteĭ scrierĭ romîneştĭ este slovenesc: Пречестный акаѳистъ и молебенъ пресвятѣй Богородици; канонъ воскресенъ, и прочїя спасителныя молбы къ господу нашему Ісусу Христу tălmacit de pre limba slovenească pe limbă românească трудолюбїемъ и тщанїемъ преосвященнаго кур отца Досѳея, Митрополить Сучавскаго и всея Молдавскїя земля. в Монастиру Оуневскомъ, тупомъ и изобразися. Рокъ. 1673 = Preacuratul Acaftist şi Paraclis al prea sînteĭ Născătoare de Dumneḑeŭ; canonul Învierĭĭ, şi apoĭ mîntuitoarea rugăcĭune către Domnul nostru Isus Hristos . . . cu osteneala şi sîrguinţa preasînţituluĭ domn părinte Dosofteĭŭ mitropolit Sucevĭĭ şi a toată ţara Moldovĭĭ, în mănăstirea Unievuluĭ s'a tipărit în anul 1673.

[1]) Hăşdăŭ: Traĭan, pro 1869, Nr. 10, pg. 40, col. 4. — [2]) Leipzig-Bucureştĭ, 1891, pg. 178.

Această cărticică de 48 de foĭ conține acatistul și paraclisul Maicĭi Domnuluĭ, canonul cu alte cîntărĭ pentru Sîmbăta Paștilor și canonul la toțĭ sînțiĭ, de unde se vede că a fost destinată în prima linie, dacă nu esclusiv, pentru usul bisericesc, ĭar' nu pentru cel privat [1])

Nu maĭ puțin s'a întrebuințat ca carte de rugăcĭune, maĭ ales în clasele maĭ înnalte ale poporuluĭ.

8. Orologiul sau Ceaslovul

despre ale căruĭ întorsurĭ și edițiunĭ vom vorbĭ maĭ la vale (§ 15), de oarece această carte ni se presîntă maĭ mult ca carte bisericească destinată cu deosebire pentru călugărĭ și mănăstirĭ.

Încă o carte de rugăcĭunĭ, sub numele de

9. Paraclis, Rîmnic, 1706,

s'o fi tipărit mitropolitul Antim Ivireanul, încă ca episcop de Rîmnic, în anul 1706. Ce conține însă cartea aceasta, n'am putut aflá pînă acum. [2])

T. Ciparĭu, arětînd materiile ce se află într'un manuscript colectaneŭ din jumătatea a doaŭa a secoluluĭ al 17-le citeadă și nișteva

10. Molitve

saŭ rugăcĭunĭ, dar' nu ni spune de ce felĭŭ sînt ele; pot fi și nișteva rugăcĭunĭ întrebuințate de preuțĭ pe la funcțiunile lor bisericești. [3])

d) Vieți de sînți.

Viețile sînților nu sînt scrierĭ deplin istorice, din carile ne-am face cunoscuțĭ cu faptele săvărșite într'adevěr de respectiviĭ bărbațĭ saŭ cu ideile ce le-aŭ propagat eĭ în vieața lor, ci aceste scrierĭ trec marginile realitățiĭ și ale adevěruluĭ și ni descriŭ pre eroiĭ lor ca niște bărbațĭ miraculoșĭ, în atingere necontenită cu ₫eetatea și cu îngerĭĭ, și săvărșind fapte supraumane și apěrîndu'șĭ ideile cu o bărbăție nemaĭpomenită, străordinară. Ele sînt menite a șervĭ ca lectură de distragere religioasă morală și a deșteptá în noĭ îndemnul de a'ĭ imitá, ĭar' nu de a ne face să privim cu limpedie adevěrul istoric și a ne înstruí.

Aceste scrierĭ s'aŭ rěspîndit, timp maĭ îndelungat, numaĭ pe calea copierĭĭ, și abĭá de prin jumătatea a doaŭa a secoluluĭ al 17-le prind a se și tipărí.

Cea maĭ vechĭe scriere de felĭul acesta cunoscută pînă acum este

1. Vieața patriarhuluĭ Nifon, cam din 1517.

Titlul eĭ este „Vieața și traĭul sfințieĭ sale părinteluĭ nostru Nifon, patriarhul Țarigraduluĭ, care a strălucit în multe patime și ispite în Țarigrad și în Țara Romînească, scrisă de chir Gavril, protul, adecă maĭ marele svetagoreĭ".

---

[1]) Hășdăŭ B. P. Columna luĭ Traĭan, pro 1870 nr. 10—12; — Melchisedec, Chronica Romanuluĭ, Bucureștĭ, 1874, pg. 302, nr. 8. — Dinulescu St. Vieața și scrierile luĭ Dositeĭŭ, Cernăuț, 1885, pg. 128—129. — Dosofteĭŭ: Psaltirea în versurĭ, publ. de I. Bianu, Bucureștĭ, 1887, pg. X—XI. — [2]) Picot Emil: Notice biografique et bibliografique sur l' impremeur Antim d' Ivir..,. în... Mélanges orientaux publiés par l' Ecole de langues orientales vivantes à l'occasion du Congres de Vienne, 1886; — Dinulescu St. Vieața și activitatea mitropolituluĭ Antim Ivireanul, Cernăuț, 1886, pg. 72, nr. 19. — [3]) Ciparĭu T.: Principia, pg. 114, Ss. d.

Nu putem şti de care naţiune a fost acest Gavril, protul din muntele Atonuluĭ, orĭ Grec, orĭ Romîn, orĭ Bulgaroslov. De a fost Romîn de origine, atunci şi scrierea aceasta trebue să fi fost compusă romîneşte din capul loculuĭ; ĭar' de a fost străin de origine, atunci e maĭ mult decît probabil că această Vieaţă, deşi descrisă după dorinţa domnitorĭuluĭ Ţărĭĭ Romîneştĭ, Neagoe Basarabul (1512—1521), n'a fost compusă de autorul eĭ romîneşte, ci maĭ curînd greceşte; dar' judecînd după împrejurările sub carĭ a apărut, şi maĭ ales luînd în considerare menirea acesteĭ scrierĭ, adecă de a întroduce şi vulgarisá cultul sîntuluĭ Nifon în Ţara Romînească, trebue să admitem că ea a trebuit să fi fost trădusă tot atuncĭa şi romîneşte. Chĭar Neagoe Basarabul, înteresat atît de mult la această scriere, trebue să fi stăruit pentru acest lucru Dar' orĭcum s'ar fi petrecut lucrurile în realitate, atîta este sigur că scrierea aceasta s'a găsit romîneşte la un loc cu nişte scrierĭ de ale luĭ Neagoe Basarabul, tot romîneştĭ, într'un manuscript scris în anul 1654, şi în altul din anul 1816. Această scriere însă, fără de începutul eĭ, de acolo adecă unde Nifon vine în atingere cu Ţara Romînească, o găsim întercalată cuvînt din cuvînt într'o cronică anonimă din secolul al 17-le cunoscută sub titlul: Istorica Ţarĭĭ Romînştĭ de cînd aŭ descălecat Romînĭ". [1]) Ea s'a şi tipărit maĭ pe urmă întreagă, pentru întĭĭaş dată, dacă nu ne înşelăm, de B. P. Hăşdăŭ în Archiva istorică a Romînieĭ, t. 1., p. 2. Bucureştĭ 1865, pg. 133—150.

A doaŭa scriere de felĭul acesta, păstrată tot în manuscript, este:

2. Vieaţa sîntuluĭ Grigorĭŭ Decapolitul, cam din 1632.

Aceasta se află într'un manuscript colectaneŭ în biblioteca centrală din Bucureştĭ. Fiind aduse moaştele acestuĭ sînt de către banul Barbul Craĭovescul la începutul secoluluĭ al 16-le în mănăstirea Bistriţeĭ, zidită de el în Ţara Romînească, poate că atuncĭa, saŭ îndată după aceasta, s'a trădus şi Vieaţa sîntuluĭ. Chĭar manuscriptul în care se află, saměnă a fi maĭ vechĭŭ decît anul 1632. [2])

A treĭa scriere, tot manuscrisă, de felĭul acesta este

3. Varlaam şi Iosaf, de Udrĭştea Năsturel, din 1648.

Titlul scrierĭĭ este: „Vieaţa şi petrecerea acelor dentru sfinţiĭ cuvioşi, părinţiĭ noştri Varlaam şi Iosaf, indiĭanilor, scrisă de pre cuviosul şi sfîntul părintele nostru Ioan Damaschin pentru folosul şi mîntuirea sufletelor acelor ce se vor nevoí a cetí vieaţa cea cu osîrdie a lor, ce ĭaste tălmăcită de pe slovenie pre limba rumănească de Udrĭştea Năsturel al doile logofĕt". [3])

Această carte a devenit cu timpul una dintre cele maĭ poporale la Romînĭ şi se citeşte şí astădĭ cu plăcere în păturile de jos ale poporuluĭ, maĭ cu samă în Ardeal.

A patra scriere manuscrisă este

4. Prologul, adecă Vieţile sfinţilor, 1675.

Despre aceasta ni spune M. Gaster (Chrestomatie, I. pg. 221) că s'ar fi aflînd într'un manuscript foliant, depus în biblioteca centrală din Bucureştĭ, dar' pre autorul eĭ nu ni'l arată.

---

[1]) Magazinul istoric pentru Daciea, Bucureştĭ, 1847, t. 5, pg: 234—267. — [2]) Gaster Dr. M. Teste romîne inedite, în Revista Tocilescu, anul I. Bucureştĭ, 1883, pg. 83—96. — [3]) Gaster Dr. M. Chrestomatie t. I. pg. 129—130 — şi Literatura populară romînă, Bucureştĭ, 1883, pg. 35—43.

Cea dintîiŭ carte de Vieți de sînți, tipărită, este

5. Vieața Svinților, de Dosofteiŭ, Iași, 1682.

Titlul cărții este: „Vieața și petrecerea svinților, acum tipărite întru . . . dilele prealuminatului . . . Ioan Duca . . . domn țărîi Moldoveĭ și Ucraineĭ, cu porunca mării(ĭ) sale și cu poslușaniea a smereniei noastre a luĭ Dosofteiŭ, mitroplitul Sucevii, în . . . Iași . . . dela nașterea Domnuluĭ . . . (anul) 1682".

Această carte are doaŭĕ volume, cel dintîiŭ conține Viețile sînților pe lunile dela Septemvre pînă la finea luĭ Februariŭ, ĭar' al doile pe lunile dela Mart pînă la finea luĭ August. În precuvîntare ni spune mitropolitul Dosofteiŭ, că el însu'și „a scos" aceste Vieți „de pre grecește și de pre sîrbește pre limba rumînească ca să înțeleagă toți și să dea laudă luĭ Dumnedeŭ". Opul nu este o întorsură curat verbală, ci maĭ mult o compilare și prelucrare după trebuințile bisericiĭ și gustul Romînilor. În ele se găsesc și multe vĭersurĭ, însă nerimate. [1])

Altă scriere tipărită este

6. Povestea la 40 de mucenicĭ, Bălgrad, 1689.

Această scriere ni este cunoscută pînă acum numaĭ după titlul eĭ scurt ce 'l-am pus acĭ după V. Popp, [2]) carele ni spune că se află pela 1838 în biblioteca seminarĭuluĭ din Blaj, dar' Ciparĭŭ nu o amintește nicăirĭ prin scrierile sale.

Încă maĭ cunoaștem

7. Jitiea părinteluĭ Vasilie.

Aceasta s'a conservat într'un manuscript colectaneŭ din jumătatea a doaŭa a secoluluĭ al 17-le. [3])

8. Vieața prea cuviosuluĭ Nifon, de ĭerom. Ananiea din 1691.

Această „Vieață" este conservată într'un manuscript ce se află în biblioteca centrală din Bucureștĭ, și nu este a patriarhuluĭ constantinian și mitropolituluĭ ulterior din Țara Romînească, ci a altuĭ Nifon. [4])

9. Viețile pustnicilor și săhastrilor cuvioșĭ, din 1692.

Această colecțiune de Vieți, numită și Pateric, este păstrată într'un manuscript din anul 1692 și saměnă a fi trădusă din grecește de un Cosma. [5])

10. Minunile Maĭciĭ Domnuluĭ, 1692.

Proclămîndu-se Maĭca luĭ Isus Hristos în conciliul efesan din 431 ca Născătoare de Dumnedeŭ, a atras asupra sa atențiunea tuturor pioșilor creștinĭ. Ca să'ĭ adeverească și maĭ bine această calitate, fantasiea bărbaților pioși creștinĭ a strîns în jurul numeluĭ eĭ o mulțime de minunĭ, unele maĭ străvăgante decît altele. Aceste minunĭ s'aŭ rĕspîndit cu facilitate și pintre călugărĭĭ romînĭ, carĭ n'aŭ întrelăsat a le însĕmná și a le

[1]) Dinulescu St. Vieața și scrierile luĭ Dositeiŭ, Cernăuț, 1885, pg. 133—134; — Bianu I. în precuvîntare la Psaltirea în versurĭ a luĭ Dosofteiŭ, pg. XIV. — Melchisedec, ep. O vizită . . . în Bucovina, în Revista Tocilescu, anul I. pg. 277, nr. 10. — [2]) Disertație d. tip. r. pg. 26. — [3]) Ciparĭŭ T. Principia, pg. 114, Rr. f. — [4]) Gaster Dr. M. Chrestomatie romînă, Bucureștĭ-Leipzig, 1891, pg. 287 și pg. LIV. — [5]) Gaster Dr. M. Chrestomatie romînă, t. I. Leipzig-Bucureștĭ, 1891, pg. 411, b, și 304.

lăți pintre credincioși. Cea mai vechie colecțiune de Minunile Maicii Domnului să fie aceea păstrată într'un manuscript din 1692. [1])

11. Vedeniile Maicii Preacurate,

și

12. Douăsprădece visuri ale lui Mamer.

Îmbele aceste scrieri sînt păstrate în cîte un manuscript colectaneu din jumătatea a doaŭa a secoluluĭ al 17-le, cari manuscripte sînt scrise de diverse mîni și în diferite timpuri. Ciparĭu, în a căruĭ posesiune se aflaŭ aceste manuscripte, nu ni spune mai deaproape cuprinsul acestor visuri, dar' ele se cunosc din redacțiuni mai noaŭe. Visurile Maicii Domnului se repoartă la patimile și la moartea lui Hristos, iar' cele 12 visuri ale filosofului Mamer să fie esplicarea celor 12 visuri profetice ce le-a avut un împĕrat din Iriin, cu numele Șahaișa. [2])

13. Vieața sîntului Sava, din 1705.

Aceasta este trădusă pe la finea secoluluĭ al 17-le și s'a păstrat într'un manuscript din biblioteca centrală din Bucureștĭ cam din anul 1705, sub titlul de „Vieața și minunile sfîntuluĭ și prea cuviosuluĭ părintelui nostru Sava". [3])

e. Scrieri apocrife.

Tot de scrierile edificative, dar' mai mult mînînd spre rătăcire, se țin și apocrifele. Acestea sînt niște scrieri neautorisate, ba chiar condamnate de biserică, în carile se trateadă, de regulă, într'un mod neadmis de biserică cestiuni religioase dogmatice, numai atinse, dar' nedesfășurate și neesplicate mai de aproape nici în sînta scriptură, nici în cărțile sînților părinți recunoscuți ca dascălĭ aĭ bisericiĭ, saŭ în carile se vorbește despre persoane, orĭ personificațiuni biblice, despre calitățile și acțiunile lor, într'un mod altfelĭu, decum învață biserica. Toate aceste scrieri trec în domeniul credințiĭ religioase deșerte, dar' fiindcă daŭ lămuriri, deși greșite, la o mulțime de întrebări și lucruri de cari se interesează tot omul, și încă într'un mod potrivit cu priceperea poporuluĭ de rînd, de aceea ele aŭ avut totdeauna și aŭ încă și astădĭ mare trecere la poporul de jos și fac obĭeptul lecturiĭ, saŭ ascultăriĭ luĭ, celeĭ mai atrăgătoare și mai plăcute.

Aceste scrieri sînt foarte vechĭ, și de bună samă că dintre cele dintîiŭ cari aŭ figurat în graiul romînesc. Urme de ele găsim prin manuscriptele cele mai vechĭ cunoscute, precum este și Codicele Sturdan. Într'acesta ni s'aŭ păstrat, ca copiĭ de pe alte manuscripte mai vechĭ decît anul 1580 și 1550, mai multe scrieri de felĭul acesta. Dintre acestea vom cita aice:

1. Apocalipsul luĭ Paul, cam din 1550.

Această scriere este numaĭ numită așă de B. P. Hășdăŭ, carele a scris un tratat interesant asupra eĭ, [4]) dar' titlul eĭ adevĕrat sună:

---

[1]) Gaster M. Chrestomatie rom. t. I. pg. 299; — și Literatura populară romînă, Bucureștĭ, 1883, pg. 431. — [2]) Ciparĭu T. Principia, pg. 114, Rr. a, și Ss. c; — Gaster M. Literatura populară romîna, Bucureștĭ, pg. 58—60 și 366—370. — [3]) Gaster Dr. M. Chrestomatie rom. t. I, pg. LIV și 354. — [4]) Cuvente d. b. t. 2, pg. 403—432.

„Cuvântul svântului Pavel apostol de a eșirea sufletelor“ (l. c. pg. 415). Într'însa ni se vorbește despre îngerii păditori ai oamenilor, cum ei în fiecare sară „ducu lucrurele toate înnaintea lu Hristos dela toți oamenii, e duhul svântu iase dela Hristos (!) în tâmpinarea loru“. Mai departe ni spune despre Raiu și despre Iad care este sub pământ; apoi despre Satana și îngerii lui, precum și despre îngerii ceі luminoși, și în fine despre cîte se întîmplă la moartea unui om drept, la eșirea sufletului din el, la cercetarea faptelor și la conducerea și primirea lui în ceriu.

Remarcabilă în privința dogmatică este în „cuvîntul“ acesta afirmarea că spiretul sînt „ese dela Hristos“, iar' nu dela Tatăl cum învață biserica răsăriteană, sau dela Tatăl și Fiiul cum învață biserica apuseană.

2. Minunile sfîntului Sisin, cam din 1550.

Această scriere este conservată în Codicele Sturdan în test slovenesc și romînesc, compuse îmbele de un Romîn. Eruditul B. P. Hașdău a publicat'o cu un studiu înteresant [1]) sub titlul de „Rugăciune de scoaterea draculuі“, iar' în testul slovenesc se tituleadă „Rugăciunea sfîntului Sisin contra afurisitului drac“. (l. c. pg. 284). Cuprinsul acesteі scrieri se găsește și prin descîntecele poporane și s'a păstrat și ca carte, prescriindu-se și tipărindu-se de mai multe ori sub titlul de Minunile sfîntului Sisoe. [2]) Ea nu conține alta, decît cum Sisin, prin tătăi, a silit pre un drac să borască pre ceі șese copii ai surorііi lui, Melintieі, pre carі îі răpise și'i mîncase, blăstămînd pre salce să nu rodească, și pre rug să nu se rădice în sus, pentrucă nu voiră a'i spune încotro a fugit dracul cu ultimul copil, și binecuvîntînd pre oliv pentru sînceritatea lui.

Pe lîngă aceasta se mai găsește în Codicele Sturdan o frîntură numai de o rugăciune pentru scoaterea diavolului. [3]) Astfeliu de rugăciuni, compuse numai în alt mod, găsim și prin Rugăciunarele sau Molitvenicele s. Trebnicele bisericești.

3. Călătoriea Maicii Domnului la Iad, cam din 1580.

Titlul acesta s'a dat legendeі de eruditul B. P. Hașdău, care a publicat'o mai întîiu cu un studiu înteresant asupra eі. [4]) dar' în Codicele Sturdan ea poartă titlul de: „Cuvêntu de îmblare pre la muncі; sfânta Mariea vrea să vadî cum se muncescu rodul creștinescu“. Această scriere ni se presîntă ca o predică ținută în biserică, căci îndată după titlul eі găsim scris bulgaroslovenește: „Părinte binecuvinteadă“, ceea ce îndică presînța unui preut liturgisitoriu pe lîngă cel ce cuvîntă, carele a putut să fie citeț numai.

Momintele mai însemnate din această scriere sînt: Sînta Marie se roagă pe măgura Elionului cătră fiiul său Isus Hristos ca să'i trimeată pre arhangelul Mihaiu. Acesta deștinde îndată cu 400 de îngerі și salută pre sînta Marie. Aceasta îl resalută și apoi îl roagă ca să'i spună și să'i arete cîte muncі sînt și cum se muncește neamul omenesc. Mihaiu îi răspunde că muncile sînt nenumărate, și apoi o conduce la Iad, îl deschide despre apus și'i arată mai întîiu niște întunerece unde se chinuesc ceі ce n'au crezut în Treime, în întruparea lui Hristos și în Maica lui;

---

[1]) Cuvente d. b. t. 2. pg. 263–298. — [2]) Gaster Dr. M. Literatura populară, București 1883, pg. 393–400. — [3]) Cuvente, t. 2., pg. 177. — [4]) Cuvente d. b. t. 2, pg. 301–385.

apoĭ o duce spre m ĭ a d ă d ĭ unde'ĭ u n r î ŭ d e f o c, în care se aflaŭ bărbaţĭ şi muĭerĭ, uniĭ pînă la brîŭ în el, alţiĭ pînă la pĭept, maĭ alţiĭ pînă la creştet şi preste creştet, uniĭ spînduraţĭ de picĭoare, alţiĭ de urechĭ; aice se muncĭaŭ ceĭ ce n'aŭ onorat pre părinţĭ. apoĭ curvariĭ, umorîtoriĭ de copiĭ, trădătoriĭ, sperjuriĭ, purtătoriĭ de vorbe rele şi mincĭunoase, etc.; după aceasta a dus'o spre a p u s d e 'ĭ a arĕtat u n n o u r d e f o c î n t i n s, unde se muncĭaŭ ceĭ ce nu îmblă la biserică, nu salută pre preuţĭ, ceĭ ce ocăresc, blastămă, clevetesc, spun mincĭunĭ, hulesc bisericile, etc., apoĭ preuţiĭ cariĭ scapă jos din pînea cuminicăturiĭ, saŭ nu învaţă pe înţelesul sînteĭ scripturĭ. saŭ citesc p e n e î n ţ e l e s, călugăriĭ curvarĭ, preutesele ce se maĭ mărită, călugăriţele carĭ nu'şĭ păstreadă castitatea, şi alţĭ oamenĭ şi femeĭ o mulţime. De aice îĭ arată spre s t î n g a (miadă noapte) un r î ŭ d e f o c cu întunerec mare şi vĭermĭ neadormiţĭ şi smoală clocotind, unde se muncĭaŭ Jidoviĭ carĭ aŭ rĕstignit pre Hristos, saŭ cariĭ n'aŭ crĕdut în el, apoĭ curvariĭ, înveninătoriĭ, tălhariĭ, omorîtoriĭ, etc. În fine 'ĭ-a arĕtat un ĭ a z ă r d e f o c, unde se muncĭaŭ creştiniĭ. La vederea lor sînta Marie se înduĭoşadă maĭ mult decît înnăinte şi, pentrucă aŭ fost credincĭoşĭ, pune în mişcare pre îngerĭ şi pre toţĭ dreptiĭ ca să se roage luĭ Hristos ca să'ĭ ĭerte şi să'ĭ scoată dela muncĭ. Înzădar îĭ spune Hristos că toţĭ aceştĭa n'aŭ păzit nicĭ legea luĭ Moĭsi, nicĭ învĕţăturile din Evangelie şi nicĭ î n v ĕ ţ ă t u r a l u ĭ P a v e l a p o s t o l u l, şi că de aceea merită muncile ce le sufĕr. Sînta Marie dimpreună cu ceĭalalţĭ sfinţĭ şi cu toate cetele de îngerĭ nu înceteadă de a se tot rugá pentru eĭ, pînăce în fine promite Hristos că de Învierea sa, dela Paştĭ pînă la Duminica Mare, a tuturor sînţilor, îĭ va scoate dela muncĭ şi'ĭ va duce în Raĭŭ, ĭar' după aceea îĭ va băgá din noŭ la munca Iadului şi tot aşá în vecĭ.

Altă scriere de felĭul acesta este

4. L e g e n d a s î n t e ĭ V i n e r ĭ, c a m d i n 1580.

Şĭ pre aceasta a publicat'o eruditul B. P. Hăşdăŭ în un studiŭ interesant.[1]) În codicele Sturdan are titlu slovenesc „svieta Petca“, dară în contest acest nume nu provine, decît de treĭ orĭ. Această scriere ni se presîntă ca o descriere în mod miraculos a vieţiĭ sînteĭ Vinerĭ, numite pe unele locurĭ şĭ Paraschiva. Ea se născú într'a 14 Brumarĭŭ din părinţĭ creştinĭ, cariĭ 35 de anĭ n'avuseră copiĭ, măcarcă'şĭ doriaŭ fierbinte. Îndată după naştere prinseră a o tot duce la biserică. Într'un an ştiŭ toată legea Domnuluĭ, şi cînd fŭ de cincĭ anĭ, eşĭ într'o noapte din casa părinţească şi se duse în lume ca să propage creştinismul. În Antiochiea se convertiră mulţĭ la voacea eĭ. Audînd împĕratul de ea, o chĭemă la sine şĭ'ĭ juruí să o ĭa de soţie, dacă va crede în Dumnedeul luĭ. Ea nu vrú, şi fú legată în lanţurĭ. La ruga eĭ, îngerĭĭ o liberară, ĭar' muncitoriĭ eĭ se încreştinară. Împăratul porncí atuncĭ să fiarbă într'o căldare pĭetri mĕrunte, plumb, săŭ şi smoală şi a şeptea dĭ s'o bage pre ea în lăuntru şi apoĭ să'l chĭeme pre el. Aşá făcură. Cînd venĭ împĕratul şi se luă căpacul de pe căldare, sînta Vinere se sculă în picĭoare maĭ frumoasă, decît fusese şi stropí pre împĕratul în faţă cu vapae din căldare. El orbí şi prinse a o rugá să'ĭ dee vederile că se va încreştiná şĭ el. Sînta Vinere îngenunchĭâ, plînse, rugîndu-se, de făcŭ baltă împrejurul săŭ, unse apoĭ pre împărat cu apă din baltă aceea şi'l făcŭ astfelĭŭ să vadă. Toţĭ se botedară din

[1]) Cuvente d. b. t. 2, pg. 132–176.

cetatea acea. Se duse mai departe, întâlní alt împărat. Nevoind să treacă la păgînĭ și să fie împărăteasă, împăratul o dădu unuĭ bălaur din cetatea luĭ. Venind ea înnaintea luĭ a alungat cu rugile sale pre toțĭ dracĭĭ din el, s'a băgat în gura luĭ și a trecut printr'însul, ieșînd afară încă maĭ frumoasă. Toțĭ se botedară în urma acesteĭ minunĭ. Apoĭ iarăș porní maĭ departe și se întâlní cu alt împărat. Acesta, neîmplinindu'ĭ voĭea ca să se facă păgînă și să'ĭ fie împărăteasă, o aruncă într'o căldare cu pĭetri smăcinate, plumb, săŭ și cu smoală și o fierpse treĭ dile, dar' cînd se descoperí căldarea, ea apărŭ maĭ frumoasă; muncitoriĭ eĭ periră, împăratul se înspăimîntă, și ca să nu se încreștinede toțĭ supușiĭ luĭ, puse la îndemnul consilierilor săĭ pre alțĭ servitorĭ ca să'ĭ taie capul. Aceștia esecutară poronca, dară permiseră sînteĭ Vineră, la cererea eĭ cu lacrimĭ, ca să se roage luĭ Dumnedeŭ maĭ întîĭŭ. În ruga sa ea cerŭ dela Dumnedeŭ binecuvîntare și sporĭŭ întru toate pentru ceĭ ce o vor pomení cu prinosurĭ, liturgie și lumînărĭ și vor onorá diua eĭ. Ea fu decăpitată în 26 Cuptorĭŭ.

Alta scriere de felĭul celeĭ precedente este și

5. Legenda luĭ Avraam, cam din 1600.

Ea este publicată din Codicele Sturdan dimpreună cu un studiŭ de Hășdăŭ. [1]) Titlul eĭ din Codice este slovenesc (dar' toată legenda este scrisă slovenește și romînește) și sună pe romînește așá: „Cuvînt despre vieața și moartea luĭ Avram, cum ĭa venit îngerul să ĭa sufletul luĭ“ La fine îĭ lipsește ceva. Această legendă ni spune că Avraam, chiar și la bătrînețe, își pădĭá datina sa de a nu mîncá fără de oaspeți. Închidînd dușmaniĭ toate căile ca să nu străbată nime la el, Avraam nu mîncă cinci dile. Eșind cu fiiul săŭ Isac ca să caute pre vrun oaspe, întâlní pre arhangelul Mihaĭŭ, care erá trimes de Dumnedeŭ ca să'ĭ ĭae sufletul, și'l poftí la sine. Ajungînd a casă, Sara îĭ spălă picĭoarele și se spăimîntă cînd le văḑŭ fără „pelița“, adecă fără trup, ĭar' Isac tăiă un berbece pentru cină. După spălare, fiind timpul rugiĭ de sară, eși îngerul ca să se închine, și întrebă totodată pre Dumnedeŭ, orĭ de să mănînce din berbece. Dumnedeŭ îĭ răspunse că poate mîncá orice'ĭ va pune înnainte. Apoĭ deștinse îndărăpt la Avraam și ospětară cu toțiĭ împreună și apoĭ se culcară. La miedul nopțiĭ se sculă Isac și strigă către tatăl săŭ ca să'ĭ deschidă ușa ca să'l sărute, că de ací înnainte nu'l va maĭ vedè. Audindu'l Sara îĭ deschise ușa și Isac prinse a plînge și a sărutá pre tatăl săŭ. Întrebîndu'l Avraam că ce să însemnede aceasta, îĭ răspunse Isac că îl visă având pe cap o coroană strălucită, pre care ĭ-a luat'o oaspele și că din acest vis cunoaște că oaspele este un înger trimes dela Dumnedeŭ ca să'ĭ ĭaie sufletul. Avraam întrebă atunci pre oaspe, cine este. Mărturisind acesta adevěrul, începură cu toțiĭ a plînge, și din lacrimile îngeruluĭ se făceaŭ mărgăritare. În fine se rugă Avraam ca să fie luat cu trup cu tot. Îngerul întrebă despre aceasta pre Dumnedeŭ și, căpětînd încuviințarea, luă pre Avraam cu totul și'l duse în Raĭŭ, punîndu'l înnaintea altariuluĭ. Aice îșĭ făcú rugăciunea sa. Apoĭ fu dus la altariul Heruvimilor unde se mirară cu toțiĭ de el, și de aice fu dus „întru blîndirea Raĭuluĭ“ unde ședeá un om foarte frumos, carele acuș se bucură și acuș plîngeá. Întrebînd Avraam pre înger, cine'ĭ acesta, îĭ răspunse că este Adam, carele se bucură cînd vede venind în Raĭŭ sufletele dreptilor, și că plînge cu amar cînd vede sufletele păcătoșilor cum sînt tîrîte la muncă. Cu aceasta se

[1]) Cuvente d. b. t. 2, pg. 181—210.

întrerumpe legenda, care, după titlul ei, pare a fi fost făcută spre a fi citită în biserică, în adunarea creștinilor.

Altă scriere de felĭul acesta, tot din Codicele Sturdan, este

6. Legenda Duminicii, cam din 1600.

Și pre aceasta a publicat'o eruditul B. P. Hașdău, dimpreună cu un studiŭ foarte interesant asupra ei.[1]) Titlul legendei sună: „Povestea sfinteĭ Dumineci. Scriptura Domnuluĭ nostru a luĭ Hristos“ (l. c. pg. 43). Într'aceasta ni se spune că, căd̦înd din cerĭŭ o pĭatră mică, nime n'o puteá rădicá de greá ce erá. Se adunară decĭ patriarhĭ, călugărĭ și preuț̦ĭ de se rugara treĭ d̦ile și treĭ nopț̦ĭ, și apoĭ o desfăcu patriarhul cel mare și găsi într'însa o scrisoare, despre care atestă însu'și Hristos, jurîndu-se pre Maĭcă-sa, pre Serafimĭ, pre Heruvimĭ și pre sîntul Ion că „e scrisă de tatăl cela nevĕd̦utul deîn cerĭŭ“. Într'această carte împută Dumned̦eŭ oamenilor că, cu toate că lĭ a trimes de treĭ orĭ cărț̦ĭ și că a lăsat spre dînșiĭ semne, eĭ tot n'aŭ creḑut, n'aŭ ascultat și nu s'aŭ pocăit, și că și acuma nu aleg Duminica, măcarcă li s'a spus că Duminica s'a vestit Marieĭ de Gavriil că va naște pre Mîntuitorĭul lumiĭ, că Duminica s'a boteḑat și a înviat Hristos, și că tot Duminica va judecá Dumned̦eŭ pre ceĭ viĭ și pre ceĭ morț̦ĭ, și că nu o sărbeadă abț̦inîndu-se dela lucru de Sîmbătă dela treĭ oare după amĭad̦ădĭ pînă Lunĭ dimineaț̦a, mergînd cu toț̦ĭ la biserică și ascultînd acoleá sînta scriptură și liturgiea; că de asemenea nu aleg nicĭ Vineria, măcarcă li-s'a spus că în ea a făcut Dumned̦eŭ pre Adam și că tot Vineria s'a rĕstignit și Hristos; că nu onoread̦ă pre sînț̦ĭi ceĭ marĭ, și că nu ț̦in sărbătorile și că nu glorifică numele luĭ Dumned̦eŭ; maĭ departe se împută oamenilor că nu miluesc pre săracĭ, că nu satură pre flămînd̦ĭ, că nu adapă pre însetaț̦ĭ, că nu caută pre ceĭ lîngeḑĭ, că nu adăpostesc pre călătorĭ, că împrumută cu camătă, că năcăjesc Duminica pre șervitorĭ și pre animale cu lucrul, că nu fac pomene luĭ Dumnd̦eŭ și sfinț̦ilor și pentru morț̦ĭ. etc. Maĭ încolo amenință Dumned̦eŭ pre oameni că, de nu se vor pocăĭ, îĭ va pedepsí pe pămînt cu ĭernĭ grele, cu gerurĭ, cu foamete, cu lăcuste, omidĭ, tuse rele, cu secetă, cu fĭere înț̦ĭ, cu șerpĭ și paserĭ cumplite carĭ li vor suge sîngele din eĭ, cu stîngerea luminiĭ soareluĭ, cu întoarcerea reț̦iĭ sale și cu mîniea sa, ĭar' pe ceealaltă lume cu muncĭ grele, cu focul de veciĭ și cu vĭermĭ neadormiț̦ĭ, precînd celor ascultătorĭ și drepț̦ĭ li promite „dulceața Raĭuluĭ“, și în fine se jură Dumned̦eŭ: „Așa'mĭ ajute brațele mele și veștmîntul mĭeŭ cela stă asupra mea și cuînrura ceea sfănta ce stă în capul mĭeŭ cela preacuratul“, dacă va maĭ trimete oamenilor „altă tremetere“, ci că va „deschide cerĭul de va lăsá o ploaĭe de foc în lura luĭ Priere a șaptea sprá d̦ece d̦i de va arde plodul despre pămĕntu totu“.

Din alte manuscripte colectanee maĭ cunoaștem încă o scriere de elĭul acesta,

7. Povestea luĭ Adam și a Eveĭ, cam din 1600—1625.

Aceasta se află într'un manuscript defectuos dela începutul secoluluĭ al 17-le, cam dintre aniĭ 1600—1625, contimporan cu manuscriptul colectaneŭ al luĭ Popa Grigoriŭ din Măhaciŭ, depus astăḑĭ în biblioteca Academieĭ Romîne din Bucureștĭ.[2])

[1]) Cuvente d. b. t. 2, pg. 21—66. — [2]) Dr. M. Gaster: Teste romîne inedite, în Revista Tocilescu, anul I. vol. 1 Bucureștĭ 1882, pg, 74—80; — Literatura populară romînă Bucureștĭ 1883, pg. 270—275; — și Chrestomatie romînă Leipzig-Bucureștĭ 1891, pg. 63—65.

În povestea aceasta citim cam următoarele: Adam și Eva, alungați din Raiŭ, plînseră lîngă poarta luĭ 15 ḑile, tot rugîndu-se luĭ Dumneḑeŭ împreună cu arhangelul Ioil ca să fie ĭertați și primiți în lăuntru, dar' toată ruga lor fu îndeșert. Vĕḑîndu-se părăsiți pentru totdeauna, începură a căutá hrană preste tot pămîntul, dară nu găsiră pe el decît numaĭ scăieți; se întoarseră dară ĭar' la Raiŭ și prinseră din noŭ a se bocí și a se rugá că să li dee Dumneḑeŭ măcar o floare spre amintire. Atunci li dete Dumneḑeŭ tămîe și livan și ladan, ĭar' arhangelul Ioil, scoțînd animalele din Raiŭ, li maĭ dete, după poronca luĭ Dumneḑeŭ, încă și a șeptea parte din Raiŭ.

Voind acuma Adam și Eva să are și să lucreze pămîntul, li se arătâ Satana și'ĭ opri dela lucru, ḑicîndu-li că pămîntul este al săŭ și că numaĭ atuncĭa lĭ-a permite să locuească pe el și să se nutrească de pe dînsul, dacă 'i se vor închiná luĭ și dacă'ĭ vor juruí pre toți urmașiĭ lor. Adam, neavînd încotró, îĭ juruí și, spre adeverire și întărire, puse, la cererea Sataneĭ, mîna pe o cărămidă moale făcută de acesta. Această cărămidă o dădú apoĭ Satana uneĭ cete de 400 de dracĭ spre păstrare. Adam și Eva se căiră apoĭ de această faptă, șĕḑînd cîte patruḑecĭ de ḑile Adam în apa Iordanuluĭ, ĭar' Eva în a Tigruluĭ, necedînd diavoluluĭ la toate ispitele luĭ. După aceasta locuiră în Mediam timp foarte îndelungat, unde născú Eva pre Cain și pre Avel. Omorînd Cain pre Avel, Adam îl găsí junghiat, după cum visase cînd fu alungat din Raiŭ, și'l îngropâ într'un loc numit, Rion. Tocmaĭ atuncĭ născú Eva pre Sift și ḑise luĭ Adam să nu'ĭ pară rĕŭ de Avel, că are alt fecĭor în loc. Adam o mustrâ pentru această vorbă și se îmbolnăví de supĕrare. Sift atuncĭ se îmbiâ ca să meargă la Raiŭ ca să'ĭ aducă de acoleá leacurĭ Adam însă îĭ rĕspunse că boala e mare și că se trage din greșala luĭ din Raiŭ și din pedeapsa luĭ Dumneḑeŭ pentru ea și că nu'ĭ va ajutá nimică. Cu toate acestea Sift porní cu maĭcă-sa spre Raiŭ. Pe drum o fĭará, Gorgoniea, se alungâ după Sift și erá să'l prindă și să'l mănînce. Eva însă o înfruntâ ḑicîndu'ĭ, cum de cuteḑă ea să deschiḑă gura asupra chipuluĭ luĭ Dumneḑeŭ și cum de nu'și aduce aminte că ea a nutrit'o în Raiŭ. Atuncĭ fĭara îĭ rĕspunse: „Dar' tu cum de aĭ cuteḑat să'ți deschiḑĭ gura și să mănîncĭ din aceea ce'ți erá oprit?“ Eva vĕḑîndu-se înfruntată și amărîtă pentru greșala sa chĭar de fĭere, prinse a plînge și a se căiná înnaintea Raĭuluĭ împreună cu Sift. Atuncĭ lĭ se arătâ un înger și'ĭ întrebâ, că de ce se tînguesc și strigă? Sift îĭ rĕspunse, că tată-săŭ zace bolnav și că dorește de dulceața Raĭuluĭ și poftește să vaḑă o ramură din pomul olivuluĭ, că doară 'i s'ar maĭ potolí boala. Îngerul însă îĭ ḑise că boala tătîni-săŭ n'are leac, și că trebue să moară, și apoĭ frînse o vargă din pomul din care mîncase Adam, și o dete luĭ Sift. Acesta o duse tătîni-săŭ. Adam o cunoscù, suspinâ, îșĭ făcù din ea o cunună și, punîndu'și-o pe cap, îșĭ dete sufletul în mîna luĭ Dumneḑeŭ. Trupul luĭ fu îngropat într'un loc, numit Gherosna, cînd deodată se auḑí o voace din cerĭŭ ḑicînd: „Adame! Adame! Creḑĭ? Spusu'ți-am ție că din pămînt eștĭ și ĭară în pămînt veĭ merge“, și cătră pămînt ḑise: „Al tăŭ dintr'ale tale, ție'ți aduce de toate“. Eva, supĕrată și dorindu'și moartea, rĕpausâ și ea a șesa ḑi. Din cununa de pe capul luĭ Adam crescú un lemn.

Altă legendă, în legătură cu cea de sus, și care se află tot într'acel manuscript împreună cu povestea luĭ Adam, este:

8. Legenda despre Lemnul Crucii, cam din 1600—1625.

Această legendă poartă în manuscript titlul: „Povestea luĭ Grigorie blagoslovit (cuvîntătorĭul de Dumneḑeŭ s. teologul) despre crucea mîntuitorĭuluĭ și crucile celor doĭ tălharĭ".

Legenda aceasta se sflă în manuscript în doaŭĕ variante carile se întregesc. În varianta de întîĭŭ ni se spune că din cununa luĭ Adam, făcută din varga adusă de Sift din Raĭŭ, crescú un pom în treĭ ramurĭ carile, dupăce se împletĭaŭ de șepte orĭ, ĭar' se desfăceaŭ. Din lemnul acestuĭ pom se făcù crucea pe care fu rĕstignit Isus Hristos. Din acelaș pom din Raĭŭ scoase apa potopuluĭ încă o ramură. Din ea aprinse Sift în amintirea tătîni-săŭ un foc, carele ardeá deapururea, și carele erá păḑit de fĭere. Păcătuind Lot, curvind cu sîngele săŭ, și căindu-se, îșĭ mărturisí luĭ Avraam păcatul. Acesta îĭ spuse că, dacă va aduce nevĕtĕmat treĭ tăcĭunĭ din focul aprins de Sift în amintirea luĭ Adam, și'ĭ va plîntá, și dacă, udîndu'ĭ cu apă din Jordan, cărată cu gura, se vor prinde și vor înflorí, atuncĭ va fĭ ĭertat de Dumneḑeŭ. Lot făcú așá, și ĭată că din aceștĭ tăcĭunĭ crescù într'un tărḑiŭ un pom. Din lemnul acestuĭ pom se făcú aceá cruce pe care fu rĕstignit cel dintîĭŭ tălharĭŭ. — Tot prin apele potopuluĭ fu scos din Raĭŭ o a treĭa ramură, carea crescù lîngă apa Mera ca pom, din lemnul căruĭa se făcú crucea pentru al doile tălharĭŭ.

Varianta a doaŭa ḑice, că dintru început erá numaĭ Dumneḑeŭ și Satanail. Din sămințele ce le saměnă Dumneḑeŭ pe pămînt, Satanail fură treĭ și le plîntă în mijlocul Raĭuluĭ. Ca pedeapsă pentru aceasta, Satanail fu alungat din Raĭŭ, și cînd eșí afară, se făcù deodată negru. Din acele treĭ sămințe însă crescură treĭ pomĭ, unul al luĭ Adam, altul al Eveĭ și al treile al luĭ Dumneḑeŭ. Pomul luĭ Adam fu scos afară din Raĭŭ de apele Tigruluĭ, al Eveĭ de apele potopuluĭ carile îl duseră pînă la Mera, cu ale căruĭ poame îndulcí Moĭsi apa amară din Mera. Pomul al treile îl scoaseră din Raĭŭ draciĭ după poronca luĭ Solomon, cînd acesta zidí templul și nepotrivindu'i-se la măsură lemnul din ceĭalalțĭ doĭ pomĭ; dar' și lemnul din acest al treile pom nu 'ĭ se potriví și de aceea îl dete de-o parte. La rădăcina acestuĭ pom însă se găsí căpățina luĭ Adam. Solomon dimpreună cu tot poporul săŭ o acoperí cu pĭatră, făcînd un tumul mare, numit Litostroton. Cînd venĭ la el Sibila, împărăteasa, și se puse pe acest pom, o arse, și ea prorocí atuncĭ că pe acest lemn se va rĕstignĭ Isus Hristos.[1])

Tot în acest manuscript colectaneŭ se maĭ găsește și

9. Prorocieа Savileĭ, cam din 1600—1625,

precum și

10. Scrisoarea luĭ Pilat cătră Cesar, cam din 1600—1625.

Într'aceasta din urmă se face de știre împăratuluĭ Romanilor despre rĕstignirea luĭ Isus Hristos; în scrisoarea aceasta se descriŭ minunile cele maĭ de frunte, făcute de Isus Hristos, și cum la moartea sa s'a întunecat soarele și s'a cutremurat pămîntul. Cunoscînd împĕratul că din causa luĭ Pilat s'aŭ

[1]) Gaster Dr M. Teste romîne inedite, în Revista Tocilescu, anul I. pg. 76—77; și Literatura populară romînă, București 1883, pg. 284—290.

tîmplat acele semne carile aŭ spăimîntat pre toţi, îl chimâ la Romă şi'l condămnâ.[1])

În fine mai amintim aice din acest manuscript un

11. Hecsaimeron, cam din 1600—1625.

Într'acesta se povesteşte zidirea lumiĭ în altă ordine, decum se spune în Bibliea jidovească, adecă în ḑiŭa de întîiŭ se făcú cerĭul şi pămîntul; în a doaŭa, soarele luna şi stelele; în a treĭa, Raĭul; în a patra, marea; în a cincĭa, animalele de pe pămînt şi păsĕrile din aer; în a şesa, Adam; şi în a şeptea 'i se dete sufletul.[2])

f. Scrieri polemice, 1668.

Un grămătic Staĭco cu numele, şervitoriŭ al bisericiĭ domneşti din Tîrgovişstea, a trădus din sloveneşte în anul 1668 o scriere îndreptată încontra Jidovilor, Latinilor, Armenilor, Luteranilor şi Calvinilor. Manuscriptul acesteĭ opere fu consultat de învĕţatul episcop al Romanuluĭ Melchisedec.[3])

§ 15. Scrierĭ liturgice.

Sub acest titlu de scrierĭ liturgice vom înşirá aice pre acelea carĭ se întrebuinţeadă în biserică la îndeplinirea şerviciuluĭ dumneḑeesc, precum şí în săŭ afară de biserică la diferitele funcţiunĭ preuţeştĭ. Aceste scrierĭ conţin cîntărĭ, prin carĭ se glorifică Dumneḑeŭ pentru binefacerile sale către oamenĭ, saŭ aceĭ bărbaţĭ carĭ prin activitatea lor în şerviciul creştinismuluĭ, orĭ prin o vieaţă cucernică şi cuvioasă s'aŭ distins mai pre sus de alţĭ oamenĭ; apoĭ rugăciunĭ de cerere, orĭ mulţămită, precum către Dumneḑeŭ aşá şi către sînţĭ, şi în fine îndicărĭ rituale; în unele din aceste cărţĭ se găsesc încă Vieţĭ de sînţĭ şi chĭar cîte o predică, ca d. e. în Mineĭe şi în Antologhioane.

Activitatea literară de pe acest teren, mai mult decît cea de pe alte terenurĭ, a fost dictată şi împusă de doaŭĕ curente puternece de ideĭ şi sîmţăminte, de unul religios moral, şi de altul naţional politic.

Secole întregĭ, poporul romîn nu auḑise prin bisericile sale şi pe la funcţiunile preuţeştĭ decît sunete goale ce nu le pricepeá, căcĭ tot ce se cîntá şi se citĭá, nu erá în graĭul luĭ; toate eraŭ pentru el niştе şimilituri ce nu le puteá deslegá, dacă nu 'i le esplicá preutul din cînd în cînd mai pe înţĕles, în graĭul propriŭ. Sîngur ceremonialul vĕḑut cu ochiĭ erá aceea ce puteá face oarecare împresiune asupra luĭ, care produceá în el niştе simţăminte pioase, de carĭ însă nu erá în stare să'şĭ dea sama; mintea, înţeleginţa luĭ nu găsiá în cîte auḑiá nicĭ un nutreţ; el veniá dela biserică a casă, de regulă, tot aşá de zidit în mintea sa, precum se dusese.

Spre a delătură această necuviinţă şi spre a se conformá şí uneĭ poroncĭ mesianice şi apostolice care ḑice, ca preutul să nu cînte şi să nu citească în biserică altfelĭŭ, decît pe înţelesul poporuluĭ ce îl ascultă, s'aŭ sîmţit

[1]) Gaster Dr. M. Teste romîne inedite în Revista Tocilescu, anul I. pg. 77; — şi Literatura poporală romîuă, Bucureştĭ, 1883, pg 353. — [2]) Gaster Dr. M. Teste romîne inedite în Revista Tocilescu, anul I. pg. 77; — şi în Literatura poporală romînă, Bucureştĭ, 1883, pg, 260—264 — [3]) Chronica Romanuluĭ, I. pg. 33. — Hăşdăŭ: Etimologicum Magnum t. 2, pg. 1764.

mulți din preuții romîni îndătoriți în conștiința sa ca să prifacă scrierile liturgice în graiul poporului. Dar' mai ales fură îndemnați spre aceasta de al doile curent, de simțămîntul național înviosat și de demnitatea națională deșteptată; o biserică națională, cu graiŭ național în toate manifestările ei, eră mai ales din secolul al 16-le încoace idealul multor preuți, și tocmai aceasta 'i-a îndemnat și 'i-a îmbărbătat la lucru într'un mod mai sistematic, dar' piedicile ce le-aŭ întîmpinat și greutățile ce aŭ trebuit să le învingă, aŭ fost foarte multe și mari, căci dela prima încercare mai serioasă de a naționalisá serviciul dumnedeesc, făcut în anul 1560, aŭ trecut aproape o sută de ani, fără ca să vedem cărți tipărite în direcțiunea aceasta. Abiá din jumătatea a doaŭa a secoluluĭ al 17-le, cînd însu'și mitropolitul Moldoviĭ, Dosofteiŭ, se puse cu autoritatea sa în fruntea acesteĭ mișcărĭ literare bisericești, încep a se înmulți și prin tiparĭŭ scrierile liturgice.

Cu toate acestea, încercărĭ isolate de a trăduce cîntărĭ bisericești, ba chiar și cărți întregĭ liturgice, și de a le introduce icĭ coleá prin biserică, saměnă să se fi făcut încă în rĕstîmpul precedent, precum se poate culege aceasta de prin unele manuscripte păstrate din secolul al 16-le și 17-le, dar' că aceste încercărĭ aŭ rĕmas isolate și nu 'și-aŭ găsit rĕspîndirea fiindcă predomniaŭ încă deprinderile învechite și prejudețele înrădăcinate. Așá ni spune Radul Drăghiciŭ din Măniceștĭ în epilogul din Evangeliarĭul prescris de dînsul în 1574, că el ar fi scris pe lîngă „multe sînte, dumnedeeștĭ cărți, dise Tetraevangheliĭ, și sînte Psaltirĭ, și Metafraste, și Canoane, și Comentarii, și sfinți Apostoli", încă următoarele cărți curat liturgice: „Pentecostare, Mineie, Octoihurĭ și Trioduri". [1]) Drept este că el nu ni spune în ce graiŭ annmea aŭ fost scrise toate aceste cărți, și că este foarte probabil că n'aŭ fost romînești, dar', judecînd după manuscriptul romînesc în care se găsește această notiță, nu este eschisă nicĭ posibilitatea că măcar unele din aceste „sînte, dumnedeeștĭ cărți" aŭ fost romînești.

Tot așá și în Codicele Sturdan se găsește o rĕmășiță de scriere liturgică, cam de prin anul 1600 după socotința eruditului B. P. Hășdăŭ[2]), care încă ni îndică urme de trăduceri anterioare isolate.

Scrierile liturgice sînt toate întorsurĭ făcute de pe slovenie, saŭ de pe grecie. În cele următoare le vom înșirá după vechimea lor, dar' arĕtînd la fiecare anumea decîte orĭ a fost reprodusă cartea.

Începutul scrierilor liturgice 'l-aŭ făcut Romînii cu cartea așá numită:

1. Molitvelnic.

Sub numele de Molitvelnic, Molitvenic, Molitevnic, saŭ Trebnic precum îl numesc uniĭ, saŭ Rugăciunarĭŭ precum îl boteadă alțiĭ în diŭa de astădĭ, se cuprind o mulțime de rugăciunĭ și cîntărĭ îndătinate la serviciul preuțesc pentru particularĭ.

Cea mai vechie scriere pe felĭul acesta, și încă tipărită, este cea adausă la Tîlcul Evangeliilor din 1564 sub numirea de

a) Molitevnic romînesc, din 1564.

Titlul acesteĭ cărți este: „Molitevnic rumînesc; polojenie (τοποθεσία, situs); molitvele; botedul; cununiea; cumunicătura; tipicul leturghieĭ;

[1]) Hășdăŭ: Columna luĭ Traian pro 1882, pg. 54. — [2]) Cuvente, t. 2, pg. 211.

vecernie ; slujba de demîneaţî ; cîntecele de psalomĭ şi de în evanghelie ; petrecătura morţilor.“ [1])

Prin această carte s'a făcut cu putinţă ca preutul să îndeplinească romîneşte acele funcţiunĭ bisericeştĭ carĭ sînt maĭ necesare în vieaţa omuluĭ, şi pe lîngă aceasta să fie în stare a cîntá şĭ în biserică, la liturgie, cîte una alta pe romîneşte.

Această carte trebue să fi produs mare reacţiune încontra sa pintre preuţimea deprinsă cu sloveniea şi îmbuĭbată cu prejudeţe învechite, căcĭ de aicĭ înnăinte nu maĭ găsim cărţĭ tipărite de felĭul acesteĭa pînă la curajosul mitropolit al Moldoviĭ, Dosofteĭŭ, care, prin dispositiunile sale poetice, stá în fruntea mişcăriĭ literare şi progresiste din timpul său. Prin manuscripte însă găsim atît părţĭ din această carte, cît şĭ însa'şĭ cartea întreagă, maĭ mult saŭ maĭ puţin modificată.

Dintre părţile Molitvelniculuĭ, păstrate în cîteva manuscripte din secolul al 17-le, citĕm aice : „Cîntărĭ bisericeştĭ“ ; [2]) — „Molitve“ ; [3]) — şi „Slujba îngropărĭĭ“. [4])

Cine ştie, orĭ de nu cumvá aceste scrierĭ sînt numaĭ niştе cópiĭ din cartea din 1564, devenită rară şi scumpă.

Ca carte întreagă însă ni s'a păstrat într'un manuscript de dinnăinte de anul 1633 un

b. Molitvelnic, înnăinte de 1633.

Acest manuscript se păstreadă în biblioteca centrală din Bucureştĭ, şi în el se află şĭ cîteva predicĭ. Necunoscîndu'ĭ cuprinsul, nu ştim, orĭ de este saŭ nu vre-o cópie de pe cel din 1564. [5])

c. Molitvelnic, dintre 1660 şi 1675.

Acesta este păstrat ca manuscript ce se află acum în posesiunea Academieĭ Romîne din Bucureştĭ. Judecînd după estractele ce ni le dă Dr. M. Gaster din el, [6]) nu prea saměnă a fi un Molitvenic în înţelesul celuĭ din 1564, saŭ cel puţin nu compus în acelaş mod.

A doaŭa carte tipărită de felĭul acesta a apărut în Moldova în Iaşĭ, căriĭa îĭ dăm numele de

d. Molitvenic mic, de Dosofteĭŭ, din 1674.

Această carte este cunoscută de Ciparĭŭ T. [7]) sub numele de Trebnic saŭ Euchologiŭ şi o crede tipărită în Iaşĭ pe la 1679–1680, ĭar' A. Pumnul [8]) o pune în anul 1683 ; episcopul Melchisedec însă îl numeşte Molitvenic. [9]) Din fragmintele ce s'aŭ descoperit pînă acum din cartea aceasta se vede, că mitropolitul Dosofteĭŭ îşĭ propuse ca să naţionalisede detot şerviciul dumnedeesc în şi afară de biserică, trăducînd romîneşte toate cărţile relative la el. După publicarea în Uniev a Psaltiriĭ în vĭersurĭ şi a Acaftistuluĭ Maĭciĭ Domnuluĭ în anul 1673, Mitropolitul

[1]) Ciparĭŭ T. Principia, pg. 116, nr. 5 a. — [2]) Ciparĭŭ T. Principia, pg. 114 Rr. b. — [3]) Ciparĭŭ T Principia, pg. 114, Ss. d. — [4]) Ciparĭŭ T. Principia, pg. 114. Ss. e. — Gaster Dr. M Chrestomatie rom. t, 1. pg. XLII, a ; şi 184. — [5]) Gaster Dr. M. Chrestomatie rom. t. 1. pg XLII. 4 a. şi pg. 80—86. — [6]) Chrestomatie rom. t. 1. pg. 228–234. — [7]) Analecte, pg. 226 şi XXXVI FF şi XXXVIII FF ; — Principia pg 102 T. şi 108 T. — [8]) Lepturariŭ rumînesc, Vieana, 1862, t. 3. pg. 42. — [9]) Chronica Huşilor, Apendice, pg. 86 ; — şi „O vidită la cîteva mănăstirĭ şi biserică în Bucovina“, în Revista Tocilescu, anul I, pg. 274—277, nr. 7–9.

Dosofteiŭ, întorcîndu-se din pribegiea sa în Moldova în anul 1674 fŭ aruncat în închisoare de Dumitru Cantacuzinul, unde începuse a trăduce o parte din cartea așă numită Molitvenic, căcĭ cunoaștem maĭ multe rugăcĭunĭ la diferite ocasiunĭ carĭ se și tipăriră sub titlul: „Cu Dumnedeŭ începem molitvenic, rănduĭala la sfănta blagoĭavlenie“ pe 131 de file în 4 mic. Cînd însă se tipăriră ele, nu este arĕtat. Atîta găsim în contestul cărțiĭ, la finea rugăcĭunilor pentru ploaĭe, însĕmnat pe slovenie: „pis ot cetățuĭea let 7182“, adecă: s'a scris în Cetățuĭe în anul 7182 (1674).

Cartea aceasta conține: 1, rînduĭala aghĭasmeĭ la Boboteadă și în alte dățĭ; 2, rînduĭala la nunțĭ; 3, rugăcĭunile dela nașterea prunculuĭ; 4, botedul; 5, ungerea; 6, rugăcĭunĭ la diferite ocasiunĭ; 7, cumineca-tura; 8, ĭară alte rugăcĭunĭ, între carile a sîntuluĭ Simeon Metrafrast, vĭersificată; 9, mărturisirea; 10, un prototip de predică funebrală; 11, înmormîntarea; 12, simbolul credinței despre sînta treime, romînește, grecește și lătinește; apoĭ 13, rugăcĭune la supĕrare de drăcĭĭ, de farmece și făpturĭ drăcești, și binecuvîntarea tămîiĭ. Și în fine se însamnă în vĭersurĭ, că Ionașcu Bilevicĭŭ aŭ pus nevoință de aŭ adus tipare din Mosc de s'aŭ tipărit cartea; cînd însă, nu ni spune, poate că maĭ tărdĭŭ decît a fost scrisă în Cetățue. [1])

Afară de cartea aceasta, mitropolitul Dosofteiŭ a maĭ tipărit și altă carte, pre care o vom numĭ

e. Molitfelnic mare, de Dosofteiŭ, Iași, 1681—1683,

spre deosebire de cel de maĭ sus. Titlul acesteĭ cărțĭ se cunoaște deplin, și sună: „Molitvenic de 'nțeles. Acum tipărit întru blagoslovite dilele mărriĭ sale prea luminatuluĭ întru Isus Hristos Ioan Duca voevoda ... Domn țărĭĭ Moldoveĭ, cu chĭeltuĭala mărriĭ sale și cu poslușaniea smereniiĭ noastre Dosofteiŭ, Mitropolitul Suceaviĭ în . . . Iași . . . (în anul) 7189 (1681)... Maiŭ 22“. [2])

Această carte conține: 1, Tocmala sînteĭ și dumnedeeștiĭ liturgiĭ: proscomediea, liturgiea sîntuluĭ Ion Gură de aur, a luĭ Vasiliŭ și a luĭ Grigoriŭ; 2, sînțitul antemiselor; 3, rugăcĭunĭ la aduceri „den fruntea poamelor“, la ariea cea cu pîne . . . la culesul viilor, și la binecuvîn-tarea vinuluĭ în cramă; 4, vecerniea; 5, diaconiile la mînecare; otpu-sturile, adecă rugăcĭunile de eșire; 6, rînduĭala denieĭ; 7, rînduĭala rugă-cĭunilor de mĭedul nopțiĭ (polonușniță); 8, rugăcĭunea la cumineca tură, de sîntul Vasiliŭ; 9, Predică la Joĭa mare, de Ion Gură de aur; și 10, rugăcĭunea colivelor, și binecuvîntarea mătășoarelor. Cartea se finește cu: „tipăritu-s'aŭ în casa svinteĭ Mitropolii în Iași leat (anul) 7191 (1683); tiparnicul Niculaĭŭ.“ După această însĕmnare se vede că cartea nu s'a tipărit într'un singur an, ci prin treĭ anĭ, dela 1681—1683.

În fruntea acesteĭ cărțĭ, ca precuvîntare, sînt tipărite niște vĭersurĭ, pre carĭ le reproduce M. Cogălniceanu în Cronicele Romînieĭ, Bucu-rești, 1874, t. 3. pg. IV și 526—529, vĭersurĭ carĭ se găsesc cu oarecarĭ adausurĭ, și ca precuvîntare la Parimiarĭul din 1683, despre carele vom vorbĭ maĭ la vale.

[1]) Melchisedec, ep. în Revista Tocilescu anul I, pg. 276 nr. 9. — [2]) Melchisedec, ep. în Revista Tocilescu anul I. pg. 274—275, nr. 7; — Dosofteiŭ: Psaltirea în ver-surĭ, publ. de I. Bianu, pg. XII; — Dinulescu St. Dositeiŭ, pg. 132—133. — Cogăl-niceanu M. Cronicele Romînieĭ, București, 1874, t. 3, pg. IV.

De aci înnăinte scrierile de felĭul acesta se înmulțesc; cea mai de aproape este

f. Molităvnicul popiĭ Ion din Vinț, Alba-Juliea, 1689.

Titlul luĭ este: Molităvnic, izvodit din slovenie pre limba rumănească subt crăirea și biruința prea luminatuluĭ și milostivuluĭ Domn Mihail Apafi cela mai mare, din mila luĭ Dumnedeŭ craĭul Ardealuluĭ, Domnuluĭ părților țărăĭ Ungurești și Spanuluĭ Săcuilor, iprocĭ, și cu blagosloveniea preaosfințituluĭ părinte Chir Varlaam, mitropolitul Belgraduluĭ și a toatĭ țara Ardealuluĭ, esceje iprocĭ... Tipăritu-s'aŭ în mitropoliea Belgraduluĭ, aniĭ Domnuluĭ 1689, April 22 de dile.[1]) Un esîmplarĭŭ, defectuos la urmă, se află în posesiunea mea.

Autorul trăduceriĭ acesteĭ cărțĭ pare a fi popa Ion din Vinț, căcĭ el subscrie către mitropolitul Varlaam un „Cuvînt înnăinte", în care vorbește despre sîntele sacraminte; la finea luĭ însă, unde arată „destoĭniciea cărțiĭ", și constată „că mulțĭ dintre preuțĭ, neînțelegînd tipicurile, rînduĭelele, foarte cu nedestoĭnicie s'aŭ isprăvit toate slujbele", dice mitropolituluĭ: „Care lucru vĕdĕndŭ sfinția ta, din neagĭunsulŭ cheltuĭeleĭ, fiind și țara lipsitĭ, n'aĭ cruțatŭ chĭeltuĭala pre acest lucru bunŭ și dumnedeescŭ, ce cu blagosloveniea sfințieĭ tale aĭ scos pre înțelesul și celor neînțelegătorĭ, pentru care Domnul Dumnedeŭ să dilească pre sfințiea sa spre lauda numeluĭ Sfințieĭ sale, și pe maĭ marĭ lucrurĭ să poțĭ isprăvĭ spre întrămarea besericiĭ și a creștinătățiĭ".

Oare nu cumvá espresiunea „aĭ scos pre înțelesul și celor neînțelegătorĭ", să se repoarte nu numaĭ la tipărirea, dar' și la trăducerea cărțiĭ?

Această carte este destinată numaĭ la serviciul preuțesc pentru particularĭ și conține: botedul, rugăciunile muĭeriĭ, cununieĭ, mărturisiriĭ, ungeriĭ, eșiriĭ sufletuluĭ, rînduĭala înmormîntăriĭ la marĭ, la cuconĭ, la Paștĭ; parastasul; rînduĭala aghĭasmeĭ la Boboteadă și alte dățĭ; rugăciunĭ la pogorîrea Spiretuluĭ sînt, și rugăciunĭ de trebĭ.

Din această carte s'a găsit o parte prescrisă într'un manuscript de pe la finea secoluluĭ al 17-le.[2])

Maĭ departe se amintește despre un

g. Molitevnic, Buzăŭ, 1699.

Despre această carte însă știm numaĭ cît ni spune V. Popp în Disertațiea sa despre tipografiile romînești (pg. 71) că ar fi fost tipărită grecește și romînește.

Eruditul B. P. Hășdăŭ ni maĭ amintește[3]) de un

h. Molitvenic, Buzăŭ, 1701,

tipărit de episcopul Mitrofan sub titlul de „Euchologhion, adecă Molitvenic acum tipărit aldoilerînd". Nu putem ști, orĭ de nu'ĭ tot acel grecesc-romînesc din 1699, însă fără de testul grecesc. Un esîmplar dintr'acesta se află în biblioteca Academieĭ romîne din Bucureștĭ.[4])

---

[1]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. 134 și XXI, R și XXII R.; – Principia, pg. 106. M. — [2]) Ciparĭŭ T. Principia, pg. 120. YY, b. — [3]) Cuvente d. b. t. 2, pg. 438. — [4]) Iarcu, Catalogă bibliografic sub 1701; Gaster: Literatura poporală Bucureștĭ, 1883, pg. 467.

Curînd după aceasta mai găsim un

i. Molitevnic, Rîmnic, 1706,

pre care îl pune V. Popp [1]) ca întîia carte ce s'a tipărit în Rîmnic, în tipografiea înfiinţată acoleá îndată după-ce se făcú aice episcop Antim Ivireanul în 16 Mart 1705. La alţii am găsit această carte numită Molitvenic [2]), nu Molitevnic.

Tot la V. Popp [3]) mai găsim amintit un

j. Molitvenic, Tîrgovişte, 1713. [4])

A doaŭa carte liturgică este:

2. Liturgierĭul.

Sub acest titlu se cuprind cîntările şi rugăcĭunile compuse de Ion Guiă-de-aur, de Vasiliŭ cel Mare şi de Grigoriŭ Cuvîntătorĭul de Dumneḑeŭ, dimpreună cu tipicul lor, şi destinate a fi cîntate, saŭ rostite de preut în altarĭŭ în timpul şerviciuluĭ dumneḑeesc.

Cea dintîĭŭ trăducere a acesteĭ scrieri saměnă a fi

a. Liturgierĭul cam din 1620—1630.

Această trăducere este făcută de călugărul Mihaĭŭ Mocsa dela episcopiea din Rîmnicul Vîlciĭ, şi ni s'a păstrat într'un manuscript, care se află astăḑĭ în posesiunea episcopuluĭ de Rîmnic-Noul-Severin, Ghenadie Enăceanul. Acest episcop meritos şi neobosit în lucrărĭ literare pregăteşte publicarea acestuĭ manuscript dimpreună cu un studiŭ asupra luĭ şi a autoruluĭ luĭ. (Comunicare privată).

Cu tipăritul acesteĭ cărţĭ însă a făcut începutul valorosul mitropolit al Moldoviĭ Dosofteĭŭ.

Cea de întîĭŭ ediţiune a eĭ este

b. Liturghiea, Iaşĭ, 1679.

Titlul eĭ este: „Dumneḑĕĭască liturghie, acmú întîĭ tipăritî rumăneşte cu multî osărdie, să 'nţeleagă toţĭ spaseniea luĭ Dumneḑeŭ cu întreg înţeles. Tipăritu-s'aŭ la svănta mitropolie în Iaşĭ, luna Maĭŭ în anul 7187 (1679)." [5])

În precuvîntarea sa „cătră toatî semînţiea rumînească" ḑice Ion Gĭorgĭŭ Duca, pe atuncĭa de a treĭa oară Domn în Moldova, că dăreşte „acmú deodatî acest dar limbiĭ rumîneştĭ, Sfînta Liturghie, scoasî pre limbî rumîneascî de pre elineascî, de lauda luĭ Dumneḑeŭ, să 'nţeleagă toţĭ cariĭ nu înţeleg sărbeşte, saŭ elineşte".

Trăducătorĭul este însu'şi mitropolitul Dosofteĭŭ, carele ni spune într'o notă la finea Liturgieĭ luĭ Ion Gura-de-aur că, tîmplîndu-se în Iaşĭ patriarhul Alesandrieĭ, Parteniŭ, a luat „dela sfinţiea sa voïe" şi „cu blagosloveniea sfinţieĭ sale" a „tipărit aceastî sfăntî carte ca să înţeleagî creştiniĭ sfintele taĭne".

---

[1]) Disertaţie asupra tip. rom. pg 72. — [2]) Dinulescu St. Vieaţa . . . luĭ Antim Ivireanul, pg. 72, nr. 18. — [3]) Disertaţie, pg. 61. — [4]) Conf. Dinulescu St. Vieaţa luĭ Antim Ivireanul, pg. 72, nr. 14. — [5]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. 223—226; — Principia, pg. 107 Ş.; — Dosofteĭŭ: Psaltirea în viersurĭ publ. de I. Bianu, pg. XI; — Dinulescu St. Vieaţa . . . luĭ Dositeiŭ, pg. 129—130.

Această carte conține liturgiile: a sîntuluĭ Ion Gură-de aur, a luĭ Vasiliŭ și a luĭ Grigoriŭ. Ea a fost retipărită de Dosofteĭŭ și în „Molitvenicul de 'nțeles“ din 1681—1683, precum am vĕdut maĭ sus.

Îndată după aceasta s'a făcut o încercare sfiicĭoasă și în Țara Romînească cu o

c. Liturgie slovenească-romînească, Bucureștĭ, 1680.

Titlul cărțiĭ sună: Svînta și dumnedeeasca Liturghie . . . de pre izvodul grecesc . . . tipăritu-s'aŭ în scaunul mitropoliĭ Bucureștilor, aniĭ . . . 1680, luna Iulie 8 dile“.

Testul liturgiilor este slovenesc, și numaĭ tipicul din el este în romînește. Trăducătorĭul este ĭeromonahul Inocențiŭ. [1])

În precuvîntarea cărțiĭ ni arată mitropolitul Teodosiŭ motivele din carĭ n'a lăsat să se trăducă romînește testul liturgiilor, dicînd: „Ĭar' leturghiea toată a o prepune pre limba noastră și a o mută, n i c ĭ a m v r u t, n i c ĭ a m c u t e d a t (drept mărturisesc) pentru multe alte pricinĭ ce m'aŭ împins, se vede că și pentru s c u r t a l i m b a n o a s t r ă ce este, o am făcut, și pentru l i p s a d a s c ă l i l o r (cum am dis), ce nu sînt întru ticălos rodul nostru, și pentru n e î n ț e l e g e r e a n o r o a d e l o r t a ĭ n e l e ce sînt și ce însĕmnează, și pentru n e o b i c e ĭ u l b i s e r i c i ĭ n o a s t r e“.

Maĭ departe urmează

d. A dumnedeeștiĭ Liturgiĭ tălcuire, Iași, 1697.

Titlul acesteĭ cărțĭ este: „Învĕțătura sfîntă, adecă sfinteĭ și dumnedeeștiĭ Liturghiĭ tălcuire, de pe limba grecească pe limba rumănească, de Eremiea Cacavela, dascăl, cu porunca măriĭ sale prea luminatuluĭ Domn Antioh Constantin Voevoda. Tipăritu-s'aŭ în Iași în tiparnița domnească, vĕleat 7205, dela Hristos 1697, meseța Maĭŭ în 20“.

Această carte este numaĭ o esplicare a sînteĭ liturgiĭ, ĭar' nu un Liturgierĭŭ de servicĭŭ.

Într'o precuvîntare către Antioh Cantemir laudă hatmanul Lupul Bogdan pre acest Domn, că n'a băgat în samă „aceste ĭuți și grele vremĭ“ în carĭ trăĭaŭ, ci s'a îndemnat „a împodobĭ și a înfrumseța sfînta biserică cu un odor ca acesta care ne lipsĭă în limba noastră“ și cu o lumină ca care „nu s'aŭ maĭ luminat pre limba noastrî“, și spereadă că „și alte cărțĭ va maĭ dă în lume pentru folosul limbiĭ neamuluĭ nostru“. [2]) Un esîmplar se află în biblioteca făcultățiĭ teologice din Cernăuț, și altul în a mănăstiriĭ Putneĭ.

Despre această carte, însă cu titlu necorect și cu noțiuni neesacte despre ea, amintește atît T. Ciparĭŭ [3]) cît și Jarcu D. [4])

T. Ciparĭŭ ni maĭ amintește o

e. Liturgie romînească, Tîrgoviște, 1697,

---

[1]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. XXVII. Dd; — Principia, pg. 111 Gg. — [2]) Bianu I. „O tipăritură romînească necunoscută“, în: Hăsdăŭ: Columna luĭ Traĭan, pro 1882, pg. 521—422; — Melchisedec ep. O vidită . . . din Bucovina; în Revista Tocilescu, anul III. t. 5, pg. 151 nr. 60. — [3]) Analecte, pg. XXXVI. KK și XXXVII KK. — [4]) Catalog bibliogr. sub anul 1697.

și alta

f. Liturgie romînească, Rîmnic, 1698,

dar' dice despre ele [1]), că nu le-a vĕḑut și că 'i se par dubie. Noĭ încă n'am dat pînă acum de urme positive de esistința lor.

g. Liturgierĭŭ, manuscris din 1699.

Acest Liturgierĭŭ mai conține încă „Rînduĭala ispovedanieĭ; rînduĭala cîndu sĕ va tîmplá cu grabî a cumineká bolnavul; rînduĭala molitvelor la toate felĭurile de trebĭ", și este scris de dascălul Vasile Sturḑe, poate de pe cel Dosofteĭan. [2])

Într'unul din manuscriptele din secolul al 17-le, făcut în Țara Romînească, ni spune T. Ciparĭŭ [3]) că este o

h. Litugie sîrbească-grecească-romînescă,

scrisă foarte elegant, cu roșu și negru. Acest manuscript conține liturgiea sîntuluĭ Ion Gură-de-aur și a luĭ Vasiliŭ, împreună cu alte rugăcĭuni la hirotoniea persoanelor bisericești și secolare. Eschiemăcĭunile sînt în treĭ limbĭ, ecteniile și rugăcĭunile numaĭ sîrbește, ĭar' tipicul numaĭ romînește.

Oare să nu stee aceasta în oarecare legătură cu Liturgierĭul tipărit în Bucureștĭ în 1680?

Tot într'un manuscript dela finea secoluluĭ al 17-le s'aŭ maĭ găsit un fragmînt de

i. Liturgie

fără început, și apoĭ serviciul din Duminica Paștilor, necomplet. [4])

Maĭ departe s'a tipărit o

l. Liturgie, Buzĕŭ, 1702.

Titlul cărțiĭ sună: „Sfînta și dumneḑĕĭască liturghie . . . carea acum de noŭ s'aŭ tipărit . . . în sfînta episcopie dela Buzĕŭ, în tipografiea domnească, la anul . . . 7210 (1702).

În precuvîntare ni spune marele paharnic, Șărban Cantacuzinul, că el a tipărit cu spesele sale „de iznoavă liturghiile în chipul ce se vede, de vreme ce s'aŭ și împuținat acele cărțĭ într'aceste vremĭ", și că a dăruit cartea pe la biserică pentru buna pomenirea luĭ, a părinților, a moșilor, strămoșilor și a tot . . . neamuluĭ sĕŭ". [5])

D. Iarcu ni spune (Catalog bibliogr. sub nr. 1702) că un esîmplar se află în biblioteca Academieĭ Romîne în Bucureștĭ.

V. Popp ni spune (Disertație despre tipogr. rom. pg. 61.) că s'ar maĭ fi tipărit o

m. Liturgie, Tîrgoviște, 1713.

dar' maĭ departe nu știm pînă acum nimică despre ea.

Altă carte liturgică, foarte usitată în biserică, este

---

[1]) Analecte, pg. XXV Oo. Pp, și XXVIII, Oo, Pp. — [2]) Mangra V. Cercetărĭ literare istorice, Bucureștĭ, 1886, pg. 13 nr. 2. — [3]) Prinpia, pg. 115, Yy. — [4]) Ciparĭŭ T. Principia, pg. 115, Tt. d. — [5]) Gaster Dr. M. Chrestomatie rom. t. I. pg. 343. — Xenopol-Erbiceanu-Sărb. sc. d. Iași, pg. 345 nr. 5.

3. Octoihul s. Optvocerĭul.

Această carte este de doaŭĕ felĭurĭ: Octoih mic și Octoih mare. Octoihul mic conține acele cîntărĭ compuse pe opt melodiĭ saŭ vocĭ, carile sînt destinate a fi cîntate numaĭ Duminicile de preste an, ĭar' Octoihul cel mare conține, pe lîngă aceste cîntărĭ, încă și acelea carile se cîntă la liturgie și în celelalalte ḑile de săptămînă.

Această carte nu pare a fi fost trădusă și tipărită întreagă în rĕstîmpul acesta.

Cea dintîĭŭ urmă despre esistința eĭ în romînește o găsim în

a Octoihul din 1649.

păstrat într'un manuscript care se află în posesiunea meritosuluĭ profesor Constantin Erbiceanu. [1])

Vulgarisarea acesteĭ cărțĭ prin tiparĭŭ o întîmpinăm în

b. Octoihul din 1681—1683.

Tot mitropolitul Moldovĭĭ, Dosofteĭŭ, fú acela carele făcù începutul și cu această carte liturgică. Orĭ de a tipărit'o el deosebit, ca carte separată, nu se știe după cunoștințile noastre de pînă acum. Atît este sigur că, legată împreună cu Molitvenicul de 'nțeles al luĭ Dosofteĭŭ din 1681—1683, s'a găsit și o scriere care începe așá: Ἀρχὴ συν θεῷ ἁγίῳ τῆς ὠκτωήχου. Începătura cu Dumneḑĕul svînt de osmoglasnicul". Această scriere, încît este conservată, conține numaĭ serviciul Duminicilor, pe treĭ melodiĭ s. vocĭ. [2])

Tot această carte, sub numele de

c. Anghilestul pe 8 glasurĭ, 1685

ni s'a maĭ conservat într'un manuscript colectaneŭ, conținînd: Ceaslovul, Anghilestul pe 8 glasurĭ, și Evangheliĭ, 11 văscreșne cu svetelne. Anghilestul este scris de protopopul Petru în 10 Faur 1685. [3])

Într'un manuscript dela finea secoluluĭ al 17-le ni s'a conservat o frîntură de

d. Octoih, înnăinte de 1699,

carele conține melodiile s. vocile dela a treĭa pînă la a opta. Ciparĭŭ T. carele ni vorbește despre el [4]), nu ni spune maĭ apriat, orĭ de aceste cîntărĭ sînt numaĭ pentru Duminicĭ, orĭ și pentru ḑilele de rînd.

e. Octoih din 1708.

Acest Octoih se găsește într'un manuscript ardelenesc din anul 1708. [5])

Maĭ departe cităm aice, tot ca ținîndu se de rĕstîmpul acesta, un

f. Octoih, Tîrgoviște, 1712.

Titlul acestuĭa este: „Octoih acum întîĭ tălmăcit pe limba rumînească și tipărit la 24 de anĭ a înnălțateĭ domnĭĭ (a luĭ) Ioŭ Costandin B. Basaiab voevod, cu toată cheltuĭala mitropolituluĭ al Ungrovlahiĭ, chir

[1]) Xenopol-Erbiceanu: Sărbarea școlară din Iași, 1885, pg. 336, nr. 3. — [2]) Melchisedec, ep. O vidită . . din Bucovina, în Revista Tocilescu, anul I. pg. 275, nr 8. — [3]) Mangra V. Cercetărĭ literare istorice Buc. 1896, pg. 17 Nr. 8. — [4]) Principia, pg. 115, Tt a. — [5]) Mangra V. Cercetărĭ ist. lit. pg. 18. nr. 10.

Antim Ivireanul, în sînta mitropolie a Tărgoviștiĭ, 1712, de Gheorghie Radovicĭŭ".[1])

Altă scriere liturgică, după șirul eĭ timpuristic, este

4. Parimierĭul.

Această carte conține bucățĭ alese din sînta scriptură a Testamentuluĭ Vechĭŭ, destinate a fi citite în biserică la serviciul dumnedeesc, în posturile cele marĭ maĭ ales.

Acela care maĭ întîĭŭ a adunat aceste bucățĭ la un loc într'o carte deosebită, a fost tot mitropolitul Moldoviĭ, Dosofteĭŭ. El le-a publicat sub numele de

a. Parimiile preste an, 1682.

Titlul întreg al cărțiĭ este: „Parimiile preste an, tipărite cu porunca măriiĭ sale prealuminatuluĭ întru Isus Hristos Ioan Duca Voevoda cu mila luĭ Dumnedeŭ Domn țărîĭ Moldoveĭ și Ucraineĭ, cu poslușaniea smerituluĭ Dosofteĭŭ mitropolitul, în tiparnița țărîĭ ce nĭ-aŭ dăruit svințiea sa părintele nostru fericit Ioachim, patriarhul de slăvita patriarșiea a Mosculuĭ . . . Milostivul Dumnedăŭ să'l blagoslovească. Vĕ leat 7191 (1682) meseța Octomvrie, 7 dile". [2])

În precuvîntarea sa către domnitorĭul țărĭĭ, Dosofteĭŭ întercăleadă poemul săŭ istoric în care arată șirul Domnilor Moldoviĭ de la Dragoș pînă la Antoniŭ Ruset dimpreună cu faptele lor maĭ remarcabile. Apoĭ urmeadă paremiile împreună cu alte canoane.

Altă scriere liturgică este

5. Orologĭul s. Ceaslovul.

Această carte conține rugăcĭunile ce aŭ să se spună, precum și cîntările ce aŭ să se cînte la oare anumite în biserică, saŭ și a casă. Bogat se chĭamă Orologĭul cînd, pe lîngă aceste rugăcĭuni și cîntărĭ, maĭ conține și altele îndătinate la diferite ocasiunĭ, saŭ la diferiți sînți, precum și călindarĭul bisericesc, etc.

Această carte este nedispensabilă, mai ales pentru călugărĭ și mănăstirĭ. Cu toate acestea n'o găsim trădusă și tipărită în rĕstîmpul acesta nicĭ în Moldova, nicĭ în Țara Romînească. Aceasta este o dovadă că maĭ ales călugăriĭ și mănăstirile aŭ ținut morțiș la graĭurile străine din biserica Romînilor.

Trăduceri romînești cunoaștem pînă acum numaĭ din Transilvaniea. În părțile acestea s'aŭ aflat pe la unele biserici manuscripte colectanee din secolul al 17-le, unele anterioare, ĭar' altele posterioare anuluĭ 1685, în carĭ se găsește și Orologĭul s. Ceaslovul. Așă ni vorbește profesorul din Arad, V. Mangra (Cercetărĭ literare istorice, Buc. 1896, pg. 16—17 nr. 6—8), despre esistința a treĭ Oroloage manuscrise, dintre carĭ unul

a. Ceaslov, cam din 1685,

despre care dice că, „abstracție făcînd dela testul pericopelor și al psalmilor, care e identic cu testul Nouluĭ Testament de Belgrad și al

[1]) Popp V. Disertație despre tipogr. rom. pg. 61; — Dinulescu St. Vieața . . . luĭ Antim Ivireanul, pg. 72, nr. 22. — [2]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. 233—244; — Principia, pg. 108, X; — Dosofteĭŭ: Psaltirea în vierșurĭ publ. de I. Bianu, pg. XII; — Dinulecu St. Vieața . . . luĭ Dositeĭŭ, pg. 135—136.

Psaltiriĭ tipărite aicĭ în anul 1651, limba ni presîntă în celealalte părţĭ multe foarme arhaice, încă şĭ fenomenul rotacismuluĭ în unele locurĭ, precum : verin. verinoasă, pretutinderea, etc., ĭar' Tatăl Nostru şi Credul pot fi puse între cele maĭ vechĭ trăduceriĭ romîneştĭ". (l. c. pg, 17, Nr. 8.) Unul din aceste treĭ manuscripte este scris de dascălul Vasile Sturdze în 1701 în satul Stracăş din Bihariea (l. c. pg. 16. nr. 6 şi pg. 22.)

Cel dintîĭŭ Orologĭŭ tipărit însă poartă numele de

b. Ceasloveţ, Bălgrad, 1686—1687.

Titlul nu se cunoaşte întreg, dar' cît se ştie este: „Ceasloveţ care are întru sine slujbele de noapte şi de ḑi, scoase pre rumănie de pre slovenie şi tipărit în mitropoliea Bălgraduluĭ . . . anĭ . . ."

Din precuvîntarea cărţ.ĭ adresată mitropolituĭ Varlaam (1687—1693) se vede că această carte s'a început a se tipărí fiind încă scaunul vacant. Acesta a fost vacant din 1685 pînă în 1687. Decĭ cartea trebue să se fi început a se tipărí cam în anul 1686 şi s'a finit poate în 1687. Psalmiĭ din carte sînt luaţĭ după ediţiunea Psaltiriĭ din 1651 (§ 12, nr. 1. c. pg. 48.)

A doaŭa ediţiune este

c. Ceaslovul din Sibiĭŭ, 1696.

Titlul acesteĭ cărţĭ nu se cunoaşte din causa defectuositățiĭ esîmplarelor doaŭĕ ce sînt cunoscute pînă acum, dar' esistinţa eĭ este certificată de un anonim din secolul trecut, [2]) apoĭ de Petru Maĭor [3]) şi de V. Popp.[4])

T. Ciparĭŭ încă ni vorbeşte despre cartea aceasta, ḑicînd ca are o precuvîntare cătră mitropolitul Adrealuluĭ, Teofil (1693—1697), dar' că nu 'i se pare a fi tipărit în Sibiĭŭ, precum se pretinde, ci în Bălgrad saŭ în Şebeş, şi că ar fi avut doaŭĕ ediţiunĭ, deoarece din esîmplarele luĭ identice unul are o precuvîntare maĭ lungă, ĭar' celalalt maĭ scurtă. [5])

Altă carte liturgică este

6. Diaconarĭul.

Această carte conţine toate acele rugăcĭunĭ saŭ cîntărĭ ce are să le rostească diaconul în decursul liturgieĭ. Ele sînt, de regulă, rĕspîndite prin celealalte cărţĭ liturgice, folosite de preuţĭ. O parte din ele, adunate la un loc, le găsim în Molitvenicul de 'nţeles al luĭ Dosofteĭŭ din 1681—1683 sub numirea de „Diaconiile utrăniĭ", (§ 15 nr. 1. e.), dar' toate la un loc şi ca carte separată apar cevă maĭ tărḑiŭ sub nimirea de

a. Rînduĭala diaconstvelor, Alba-Juliea, 1687.

Titlul cărţiĭ este: Rînduĭala diaconstvelor şi cu a văzglăşeniilor care se ḑic la liturghie, scoasă de pre limba slovenească cu blagosloveniea preaosfinţituluĭ . . . Varlaam . . . în scaunul mitropoliĭ Bălgraduluĭ . . . 1687, luna Sept. 1. [6])

Altă carte liturgică însĕmnată este

---

[1]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. XXI. P. şi XXII. P.; — Principia, pg. 118. BB. — [2]) Ciparĭŭ T. Acte şi fragmente, Blaj, 1855, pg. 12, nr. 7. — [3]) În Istoria bisericească, pg. 148. — [4]) Disertaţie despre tipogr. rom. pg. 31. — [5]) Ciparĭŭ T. Principia pg. 118 CC.; — Analecte, pg. XXI. S. şi XXII. S. — [6]) Popp V. Disertaţie despre tipogr. rom. pg. 25; — Ciparĭŭ T. Principia, pg. 106, L.; Analecte, pg. XXI. Q. şi XXII. Q.

7. Triodul saŭ Tricîntul.

Această carte conține rugăciunile și cîntările îndătinate la serviciul dumnedeesc din biserică în decursul paresimeĭ s. Postuluĭ celuĭ Mare începînd din Duminica Vameșuluĭ și a Fariseuluĭ și finind cu Sîmbăta înnainte de Paștĭ.

În privința ediținnilor cărțiĭ acesteĭa ni spune D. Iarcu [1]) că s'ar fi tipărit un

a) Triod, în 1649,

în dilele luĭ Mateĭŭ Basarabul, dar' nu ni arată, orĭ de maĭ esistă vreun esîmplar din el și unde. După cît cunoaștem noĭ împrejurările timpuluĭ în privința naționalisăriĭ oficiuluĭ dumnedeesc în Țara Romînească sub Mateĭŭ Basarabul, nu credem că s'a trădus și tipărit ast felĭŭ de carte în decursul domnieĭ luĭ.

Tot D. Iarcu ni spune [2]) că s'ar maĭ fi tipărit un

b) Triod din 1683,

și măcărcă dice că s'ar fi aflînd un esîmplar din el în mănăstirea Colțea din Bucureștĭ, totuș noĭ, pînă la dovedĭ contrare, nu admitem nicĭ esistința acesteĭ cărțĭ.

Cea de întîĭŭ carte liturgică ce o cunoaștem sub acest nume ca esistînd cu siguritate, este un

c) Triod din 1694,

trădus de descălul Alesandru în Rîmnucul Vîlciĭ. Manuscriptul se conservă în biblioteca bisericiĭ sîntuluĭ Niculaĭŭ din Brașov. [3])

V. Popp ni spune [4]) că s'a tipărit un

d) Triod în Buzăŭ, 1697.

Titlul luĭ maĭ de aproape nu'l cunoaștem. Ciparĭŭ încă îl amintește [5]) și dice că 'i se pare a fi fost tipărit amestecat slovenește și romînește. Așă a și fost în realitate, numaĭ cît noaŭî ni vine greŭ a crede că această carte s'a tipărit în anul 1697, căcĭ cu treĭ anĭ maĭ în urmă găsim ĭarăș aceeaș carte tipărită aice, tot amestecat slovenește și romînește, sub numirea de

e) Triodion, Buzăŭ, 1700,

și nu este de presupus ca într'un interval atît de scurt să se fi arătat necesitatea pentru tipărirea uneĭ a doaŭa ediținnĭ și încă neschimbate. Doară să admitem că cea de întîĭŭ a avut și maĭ puțin test romînesc decît a doaŭa.

Titlul întreg al acesteĭ cărțĭ sună așă: „Triodion ce se dice Tripesniță (Trieîntic) care acum întîĭŭ s'aŭ tipărit din porunca și cu toată chĭeltuĭala prealuminatuluĭ Ion Constantin Basarab voevoda, mitropolit fiind a toată țara chir Teodosie, și s'aŭ tipărit în sfînta episcopie dela Buzăŭ în anul . . . 7208 (1700)".

Această carte samănă a fi fost trădusă de episcopul Mitrofan, căcĭ la finea eĭ se află notița: „Tuturor întru pravoslavie plecat, de obște rugătorĭŭ, iubitorĭul de osteneală Mitrofan, episcopul Buzăuluĭ". Într'această

[1]) Catalog bibliogr. sub 1649 și 1683. — [2]) Catalog bibliogr. sub 1683. — [3]) I. Bianu: Alesandru dascălul, în Hăsdăŭ: Columna luĭ Traĭan pro 1882, pg. 599—600. — [4]) Disertație despre tipogr. rom., pg. 70. — [5]) Analecte, pg XXV. Mm. și XXVIII. Mm.

ediţiune se află tipărită romînește și rînduiala din Duminica ortodocsiei, în care se afurisesc ereticii și să strigă veĉnică pomenire tuturor credincioșilor și apărătorilor dreptei credinți. În prefață, mitropolitul Teodosiŭ laudă pre Constantin Brîncoveanul pentru tipărirea acestei cărți. [1])

T. Ciparîŭ dice despre această carte [2]) că numaĭ tipicul, Apostolii, Evangeliile și sinaxarele sînt tipărite romînește, ĭar' celelalte cîntărĭ și rugăciunĭ, slovenește.

D. Iarcu ni maĭ vorbește (Catalog bibliogr.) încă despre doaŭĕ Trioade ca tipărite în rĕstîmpul acesta, unul trădus și tipărit de episcopul Chesarie în Rîmnicul Vîlciĭ în 1707, ĭar' altul tipărit în Blaj în anul 1713 în dilele împĕratuluĭ Francisc și ale episcopuluĭ Ion Bob. Ambele aceste Trioade sînt puse cu dată greșită, fiindcă Chesarie a fost episcop în Rîmnicul Vîlciŭ dela 1773–1780, [3]) ĭar' Ion Bob episcop în Ardeal dela 1784–1830. Îmbiĭ acești episcopi aŭ publicat cîte un Triod, și anumea Chesarie în 1777 în Rîmnicul Vilciŭ, ĭar' Bob în 1813 în Blaj; deci într'acest sens sînt de rectificat datele greșite ale luĭ D. Iarcu.

f. Tristiere, din secolul al 17-le.

Această scriere conține numaĭ partea ultimă a Triodului, serviciul dumnedeesc din sĕptămîna Patimilor.

Se cunosc pînă acum treĭ manuscripte colectanee cu această scriere; doaŭĕ din ele poartă titlul de „Slujba svintelor Straste saŭ Strastiĭ," ĭar' al treile „Slujba svintelor Patimĭ". [4])

Și profesorul V. Mangra încă ni vorbește de maĭ multe manuscripte colectanee, în carĭ se găsește espus serviciul din sĕptămîna Patimilor sub numirea de Strașnic și Straste, [5]) carele, deși se află în manuscripte dintre 1717 și 1741, samănă totuș a fi preseris din manuscripte din secolul al 17-le.

Altă carte liturgică nu maĭ puțin însĕmnată decît Triodul, și încă ca un felĭŭ de continuare a acestuĭa, este

8. Penticostariul.

Această carte conține cîntările și rugăciunile de strană pentru serviciul bisericesc, începînd din Duminica Paștilor pînă în Duminica de după Rusaliĭ saŭ a tuturor Sînților, adecă în timpul cincĭdecimiĭ.

Cea de întîĭŭ trăducere a acesteĭ cărți, cunoscută pînă acum, este

a. Penticostariul dascălului Alesandru, din 1694.

Această carte n'a fost tipărită îndată, ci s'a păstrat ca manuscript, nu știm prin ce întîmplare, în biblioteca sîntuluĭ Nicolaĭŭ din Brașov.

Într'o postcuvîntare îndreptată către frații părinți se roagă Alesandru dascălul ca să'l ĭerte, dacă a greșit trăducînd, „că n'aŭ scris mâna cerească îngerească, ce mâna păcătoasă, grea, pământească", și apoĭ dice că diua și noaptea cugetá ca să vadă marginea sfărșituluĭ, și că a scris această carte în anul 1694 începînd în luna luĭ Mart și finind în 24 Septemvre. Cartea aceasta trebue să fi fost scrisă, ca și Triodul și ca Psal-

[1]) Melchisedec, ep. Biblioteca luĭ D. Sturdza din Miclăușenĭ . . . . . în Revista Tocilescu, anul 5. t. 5, pg. 152, Nr. 68. — [2]) Analecte, pg. XXVI. Vv. și XXVIII Vv. — [3]) Lesviodacs-Geanoglu. Istoriea biser. Bucureștĭ 1845, pg. 434–436. — [4]) Ciparîŭ T. Principia pg. 114, Ss. a); pg. 115. Tt. c) și pg. 120, 44 a). — [5]) Cercetărĭ istor. lit., pg. 13 Nr. 3; Nr. 4, pg. 15; pg. 98, Nr. 9.

tirea din 1697, tot în Rîmnicul Vîlcii pe timpul episcopiei de a lui Ilarion. [1])

Această carte, saŭ o altă întorsură a ei, s'a tipărit pentru întîĭea dată sub numele de

b) Penticostarĭŭ în Buzăŭ, 1701.

Iarcu D. aminteşte [2]) despre această tipăritură ca facută în ḑilele lui Constantin Brîncoveanul şi ale mitropolitului Teodosiŭ. A Geanoglu-Lesviodacs [3]) ni spune că episcopul Damaschin ar fi trădus romîneşte Penticostărĭul, dar' nu preciseaḑa, orĭ pe timpul episcopiei luĭ la Buzăŭ (1703—1709), saŭ la Rîmnicul Vîlcii (1710—1726). Episcopul Romanului Melchisedec ni spune [4]) că el a găsit în cartea Triodion din 1700 o „filă isolată, tipărită, care conţine un cuvînt de laudă", adresat luĭ Constantin Brîncoveanul „pentru tipărirea Penticostarĭului, ceea ce arată că se tipărise . . . şi acestă carte". Înr'această precuvîntare ni se spune apriat că cu tipăritul ei Constantin Brîncovanul „închĭeĭase coloana cărţilor bisericeşti, prin carea se înnalţă de la pămînt la cerĭŭ rugăcĭunile, adecă că a tipărit toate cărţile bisericescĭ cele marĭ, anumea: Evangeliea, cele 12 Mineĭe, Paraclitichi (Octoihul), Triodul şi Penticostarĭul".

Nedescoperindu se însă pînă acum nicĭ un esîmplarĭŭ din această carte, după cîte ştim noĭ, nu putem ştĭ, orĭ de şi acest Penticostarĭŭ a fost mestecat saŭ nu cu slovenie ca Triodul din 1700, saŭ orĭ de nu'ĭ numaĭ tipărirea trăducerĭ luĭ Alesandru dascălul.

Tot pintre cărţile liturgice, deşi cu destinare specială, citäm aice

9. Orînduĭala slujbeĭ

sînţilor împăraţĭ Constantin şi Ileana, care s'a tipărit la Sneagov în anul 1696 de smeritul întru ĭeromonahĭŭ Antim Ivireanul. [5])

Altă carte liturgică de o importanţă foarte mare este

10. Mineĭul.

Acest op voluminos conţine, după lunile anuluĭ, de unde şi numele luĭ grecesc de Mineĭŭ dela μήν saŭ μήνη = lună, toate rugăcĭunile şi cîntările îndătinate la şerviciul dumneḑeesc atît în sărbătorile cele marĭ domneştĭ, în ale Născătoareĭ şi sînţilor cu ţinere, cît şi în ḑilele de rînd de preste tot anul.

Acest op n'a fost trădus romîneşte în întregimea luĭ în rĕstîmpul acesta, nicĭ chĭar vre-o parte din el pe deplin, ci numaĭ cîte unele lucrurĭ, precum tipicul, Apostolĭĭ, Evangeliile, parimiile şi sinacsarĭul, rĕmînînd toate celealalte pe sloveneşte ca şi maĭ înnăinte.[6])

Tipăriturĭ aşá pestriţate din opul acesta cunoaştem:

a. Mineĭul din Buzăŭ, 1698.

Titlul acesteĭ cărţĭ este: Mineĭul care acum întîĭŭ s'aŭ tipărit, cu tipicul şi parimiile şi sinacsarĭul pe limba rumînească, din poronca şi cu toată chĭeltuĭala prealuminatuluĭ Domn Ion Constandin Basarab voevoda,

[1]) I. Bianu: Alesandru dascălul, în Hăşdăŭ, Colomna luĭ Traĭan pro 1882, pg. 599—600; — Gaster M. Chrestomatiea, tom. I. pg. 312. — [2]) Catalog bibliogr. sub 1701. — [3]) Istoriea bisericească, Bucureştĭ, 1845, pg. 434 şi 441. — [4]) Revista Tocilescu, anul 5. t. 5, pg. 152, Nr. 68. — [5]) Odobescu A. I. Cîteva oare la Sneagov, în Revista Romînă Bucureştĭ 1862, pg. 402. — [6]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. XXV, Qq. şi XXVIII Qq.; — Iarcu D. Catalog bibl. sub 1698, 1705.

oblăduitoriŭ a toată Ţara Romînească, mitropolit fiind a toată ţara chir Teodosie. Şi s'aŭ tipărit în sfînta episcopie dela Buzăŭ în anul . . . . . 7206 (1698) însu'şi episcopul Buzăuluĭ chir Mitrofan fiind tipograf". [1])

După Iarcu D., [2]) această carte să fi conţinut numaĭ lunile Ianuarie pînă la finea luĭ Juniŭ; precînd Lesviodacs-Geanoglu dice [3]) că episcopul Buzăuluĭ, Mitrofan (1691—1703), a tipărit aice în anul 7206 (1698) „cele 12 Mineĭe sloveneşti", dar' că „Parimiile şi viţile sfinţilor sînt romîneşti, ĭar' ceealaltă slujbă este slăvonească".

Iarcu D. maĭ aminteşte ca tipărit un

b. Mineĭŭ, în anul 1706

şi altul,

c. Mineĭŭ cu Octoih, în 1706,

dar' nu arată nicĭ măcar locul unde s'aŭ făcut aceste tipărituri, din care causă nu le credem reale.

Altă carte liturgică tipărită în rĕstîmpul acesta este

11. Catavasierĭul.

Această carte conţine cîntărĭ de laudă, destinate a fi cîntate la sărbătorĭ marĭ în onoarea sărbătorituluĭ.

Astfelĭŭ de cîntărĭ, scrise deosebit, se găsesc amintite maĭ întîĭŭ într'un manuscript colectaneŭ, din secolul al 17-le sub numele de

a. Catavasiile dela Buna Vestire.[4])

Despre o colecţiune de astfelĭŭ de cîntărĭ ni spune T. Ciparĭŭ [5]) că s'ar fi tipărit sub numele de

b. Catavasierĭŭ, în Bucureşti, 1700,

dar' adauge că n'a vĕdut'o. Poate că nicĭ nu s'a tipărit aice şi într'acest an, şi că poate este una cu

c. Catavasierĭul din Tîrgovişte, 1714,

despre carele dice V. Popp[6]) că este „de Gheorghie Radovicĭŭ", carele a tipărit tot aice în 1712 un Octoih. (§ 15, 3. f. pg. 91).

Încă o carte liturgică este cunoscută sub numele de

12. Antologhion s. Floarea cuvintelor.

Această carte stă în legătură cu Mineĭul saŭ cu Mineĭele, şi nu'ĭ alta decît o prescurtare din ele. Ea conţine rugăcĭunile şi cîntările de strană, îndătinate numaĭ la sărbătorile marĭ domneştĭ, la ale Născătoareĭ şi la ale sînţilor cu ţinere. Cîntările acestea sînt rînduite după lunĭ şi încep cu luna luĭ Septemvre; la urmă se găsesc pentru diferitele categorĭĭ de sfinţĭ maĭ înferiorĭ, precum: apostolĭ, prorocĭ, mucenicĭ, arhiereĭ, sfinţiţĭ mucenicĭ, cuvioşĭ, cuvioşĭ mucenicĭ, mucenice, cuvioase muĭerĭ, cîntărĭ generale întru lauda lor.

---

[1]) Popp V. Disertaţie despre tipogr. rom. pg. 70—71. — Gaster Dr. M. Chrestomatie rom. t. I. — [2]) Catalog bibliogr. sub 1698. — [3]) Istoriea bisericească, Bucureştĭ, 1845, pg. 481. — [4]) Ciparĭŭ T. Principia, pg. 114. Rr. d. — [5]) Analecte, pg. XXVI. Xx şi XXVIII. Xx. — [6]) Disertaţie despre tipogr. rom. pg. 62.

Această carte s'a tipărit sub numele de

a. Antologhion s. Floarea cuvintelor în Rîmnic, 1705

purtînd titlul de Antologhion, adecă Floarea cuvintelor . . . . . în sfînta episcopie a Rîmniculuĭ, la anul dela zidirea lumiĭ 7213 (1705).[1])

Despre această carte amintește și D. Iarcu [2]) dicînd că este tipărită în dilele luĭ Constantin Basarab și ale mitropolitului Teodosiŭ cu chieltuĭala spătarĭuluĭ Mihaĭŭ Cantacuzinul ; ĭar' Lesviodacs-Geanoglu ni spune[3]) că fostul dascăl din Bucureștĭ, Damaschin, pe timpul episcopieĭ sale în Buzăŭ (1703—1709), ar fi trădus aice Antologiul s. Floarea cuvintelor, și că 'l-ar fi chĭar și tipărit aice. Nu credem că într'acelaș an să fi apărut aceeaș carte în doaŭĕ locurĭ diferite ; am trebui atuncĭ să admitem și doaŭĕ întorsurĭ diferite.

Între cărțile liturgice numĕrăm maĭ departe :

13. Evangelierĭul s. Evangeliea,

carte care conține pre ceĭ patru evangeliștĭ, saŭ în test continuŭ cu împărțala lecțiunilor. saŭ numaĭ pericope din eĭ, precum se usiteadă la servicĭul bisericesc ;

apoĭ

14. Apostolul,

carte care conține scrierile apostolilor, de asemenea saŭ întregĭ și cu test continuŭ, împărțit în capete și versete, saŭ numaĭ bucățile carĭ se citesc la servicĭul dumnedeesc în biserică ;

și

15. Psaltirea;

dar' despre edițiunile acestora în rĕstîmpul acesta am vorbit maĭ sus (§ 11 și 12, pg. 34—51.)

Tot ca carte liturgică citĕm aice și

16. Pashaliea filosofuluĭ Damaschin,

care se găsește într'un manuscript colectaneŭ din secolul al 17-le. [4])

§ 16. Scrierĭ dogmatice și didactice.

Primele începuturĭ de o literatură dogmatică didactică se găsesc de pe la anul 1544 încoace. Împulsul la nașterea acesteĭ ramure 'l-aŭ dat mișcările religioase reformiste ale Sașilor și Săcuilor din Ardeal, mișcărĭ carile tindeaŭ să treacă și în biserica romînească și să o apuce și pre ea în vîrtejul lor.

Aceste mișcărĭ însă n'aŭ avut pe terenul literarĭŭ dogmatic acel efept manos ce s'ar fi ivit de bună samă, dacă starea culturiĭ și a cunoștinților cleruluĭ romînesc ar fi fost maĭ înnăintată, și dacă cĭocnirile părerilor religioase s'ar fi arĕtat maĭ aprige. Aceste mișcărĭ religioase aŭ fost dintru început timide și domoale ; de aceea nu nĭ-aŭ lăsat alte urme, decît numaĭ trăducerea și tipărirea cîtorva catehisme. Abĭă maĭ tărdiŭ,

[1]) Gaster Dr. M. Chrestomatie rom. t. 1. pg. 357. — [2]) Catalog bibl. sub 1705. — [3]) Istoria bisericească, Bucnreștĭ, 1845, pg. 433—434. — [4]) Ciparĭŭ T. Principia, pg. 119, XX. c.

în secolul al 17-le, cînd principele Ardealuluĭ Gĭorgĭŭ I. Racoți luâ o atitudine maĭ agresivă față cu biserica Romînilor de acoleá împunîndu'ĭ un Catehism călvinesc, carele se răspîndí și prin Țara Romînească și prin Moldova, abĭá acuma pășí mitropolitul Moldovieĭ, Varlaam, la luptă pe terenul literarĭŭ publicînd doaŭĕ opurĭ dogmatice, unul „Șepte Taĭne", prin carele stăbiliá Sacramintele din biserica creștină răsăriteană și le întemeĭá, ĭar' altul, „Răspunsure", prin carele căutá să combată doctrinele protestante din Catehismul călvinesc al luĭ Gĭorgĭŭ I. Racoți. La aceste „Răspunsure" a urmat apoĭ din partea Călvinilor o replică în romînește, pre care o găsim publicată în fruntea ediției a doaŭa, din 1656, a Catehismuluĭ călvinesc răcoțian din 1642, sub titlul de „Scutul Catehismuluĭ"; și cu aceasta s'aŭ închĭeĭat luptele literare dogmatice. Cărțile ce aŭ maĭ urmat pe terenul acesta aŭ urmărit alte scopurĭ, saŭ curat propagandiste, ca Catehismul luĭ Vito Piluzio din 1677, saŭ fipsarea întregeĭ credințĭ din biserica răsăriteană și lămurirea diferinților dogmatice dintre ea și biserica apusuluĭ, ca „Mărturisirea" credințiĭ de Petru Movilă din 1691, saŭ ca cartea „Lumină" asupra desbinăriĭ papistașilor, de Macsim Peloponeseanul.

În cele următoare vom aduce înnăinte toate cărțile din ramura aceasta în șirul în care s'aŭ ivit.

Cea dintĭĭŭ scriere dogmatică didactică este un

1. Catehism românesc, din 1544.

În arhiva comuneĭ urbane a Sibĭĭuluĭ se găsește în cărțile eĭ de compturĭ o notiță sub 16 Juliŭ 1544, că din voĭea domnilor s'aŭ dat luĭ M. Filip, pictoruluĭ, doĭ florinĭ ca dar pentru tipărirea Catehismuluĭ romînesc. [1]) Această notiță, admițîndu-o deplin autentică, nĭ-ar probá că în Sibĭĭŭ a esistat o tipografie acú pe la 1544, ĭar' nu abĭá pe la 1575, precum se crede îndecomun. (§ 8 pg. 30.)

Despre esistința acesteĭ cărțĭ, însă sub titlul de „Învățătură creștinească", nĭ-a vorbit maĭ întĭĭŭ T. Ciparĭŭ, [2]) numaĭ cît el o pune ca tipărită în anul 1546; a maĭ vorbit apoĭ eruditul B. P. Hășdăŭ, [3]) însă acesta o trage la îndoĭală. Maĭ pe larg despre esistința acesteĭ cărțĭ s'a scris în ḑiarĭul Telegraful Romîn din Sibĭĭŭ din 1880 Nr. 21 și 23. Aice se maĭ adauge ca dovadă despre esistința acestuĭ Catehism încă un răvaș, pre care îl adresâ în anul 1546 parohul protestant din Bistra Ardealuluĭ, Adalbertus Wurmloch, către amicul săŭ, Ion Hessus, paroh în Vratislaviea, despre progresul ce îl făceá reformațiunea precum în Ardeal așá și în Ungariea, pe la Buda și Segedin. Într'acest răvaș citim între altele că: „Est hic quaedam gens non solum moribus et lingua sed et religione a nobis diversa, quam Walachos nominamus. Qui, tametsi Christum fateantur, nunquam tamen Romanae Ecclesiae subiecti fuerunt. In ceremoniis prorsus dissentiunt a Nostris. Baptizant e flumine. Conficiunt Coenam Domini pane fermentato et vino imposito. Legunt Evangelia et Epistolas Paulinas non sua, sed peregrina lingua, quam nos nominamus: Die Raczische Spiach. Quam nec Idiotae (țăraniĭ) illorum intelligunt, nisi sacerdote illorum interpretante. Ex nostratibus multi quidem sunt eorum lin-

[1]) Ex voluntate dominorum dati sunt M. Philippo Pictori pro impresione Catechismi Valachici bibale fl. 2. „în Corespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde pro 1880 Nr. 2. — [2]) Analecte literarie, pg. XIX. A. — [3]) Cuvente d. bătr. t. 2. pg. 91—92.

guae peritissimi. Translatus est Catechismus in linguam Walachicam atque impresus Cibini (quae urbs nobis Saxonibus in Transylvania est metropolis) caracteribus, ut vocant, Rascianicis, qui quasi referunt formam Graecarum litterarum. Et multi ex Sacerdotibus amplectuntur eum libellum tanquam sacrosanctum; multi autem prorsus contemnunt. [1])

Altă scriere în ramura aceasta, tot tipărită, este

2. Catehismul luĭ Luther, Braşov, 1559.

Titlul esact al acesteĭ cărţĭ nu'l cunoaştem, fiindcă nu s'a descoperit pînă acum nicĭun esîmplar, cel puţin nu din cele tipărite.

Esistinţa acesteĭ cărţĭ nĭ-o atestă contimporanul pastor Simon Massa, ḑicînd, [2]) că „într'a 12. Mart 1559 Ion Benckner, judele Braşovuluĭ, împreună cu ceĭalalţĭ senatorĭ, a reformat biserica Romînilor şi lĭ-a dat spre învĕţătură preceptele Catehismuluĭ, ĭar' Sasul ardelean, G. D. Teutsch, rădimat tot pe isvoare autentice şi contimporane, ni spune în opul sĕŭ „Geschichte der Siebenbürger Sachsen, 2. Aufl. Lpzg, 1874, tom. I. pg. 335", că „numaĭ pintre Romînĭ nu s'a respîndit (învĕţătura luterană), măcarcă în anul 1559 judele Braşovului a făcut să se trăducă în graĭul lor (romînesc) Catehismul luĭ Luther, şi Ion Benckner în anul 1560 Evangeliile, ca să citească preuţiĭ romînĭ şi să le înţeleagă".

Pre acest Catehism însă, atribuit luĭ Luther de sasul Teutsch, după ce îl desbracă de caracterul sĕŭ luteran, îl pune eruditul B. P. Hăşdĕŭ ca tipărit, nu în anul 1559, precum ḑice contimporanul Simon Massa, ci în anul 1560, şi'l identifică apoĭ cu o scriere de felĭul acesta păstrată în Codicele Sturḑan sub titlul de

3. Întrebare creştinească, scrisă în 1607,

de popa Grigoriŭ din Măhacĭŭ. În studĭul ce 'l-a publicat asupra acesteĭ scrierĭ, eruditul Hăşdĕŭ susţine că ea nu este vre-o trăducere a Catehismuluĭ lnĭ Luther, ci trăducerea Catehismuluĭ ortodocs, grecesc, cunoscut sub numele de „ἔκθεσις σύντομος τῆς ὀρθοδόξου πίστεως şi compus după sînţiĭ Ciril de Alesandriea şi Anastasiŭ de Antiohiea, probabilmente de cătră sîntul Macsim în secolul al 7-le, dar' atribuit une orĭ, poate pentru maĭ multă autoritate, luĭ Ioan Chrisostom"; că pre această trăducere a tipărit'o Ion Benckner în Braşov în anul 1560, ĭar' nu pre Catehismul luĭ Luther, şi în fine, că „Întrebarea creştinească" a luĭ popa Grigoriŭ din Măhacĭŭ „nu este decît o sîmplă copie" de pe ea.

Consultînd în „Patrologiae cursus completus" publicat de I. P. Migne (series graeca, tom. 89 pg. 1399—1404) Catehismul grecesc la care se provoacă eruditul B. P. Hăşdĕŭ, am găsit o neasĕmănare şi disparitate deplină între acesta şi „Întrebarea creştinească" a luĭ popa Grigoriŭ din Măhacĭŭ. În ἔκθεσις σύντομος τῆς ὀρθοδόξου πίστεως a luĭ Anastasiŭ şi Ciril întreabă catehetul pre catehumen, de ce lege este şi cine'ĭ creştin, ĭar' acesta ĭĭ respunde, că este creştin, fiindcă vĭeţueşte după voĭea luĭ Dumneḑeŭ cu pietate, şi că caută a trăĭ spre binele altora; şi după aceasta, tot prin

[1]) Wittstock Heinrich: Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösnergaues, Wien, 1858, pg. 58. — [2]) Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, edid. Trausch, Braşov, 1847, pg. 61. — [3]) Cuvente d. bătr. tom. 2. pg. 91—114.

întrebări și răspunsuri, trăteadă numai despre natura lui Dumnedeŭ în trei fețe și despre diferințile acestora în unitate, comparînd pre Dumnedeŭ Tatăl cu soarele, pre Dumnedeŭ Fiiul cu radele soarelui și pre Dumnedeŭ Spiretul sînt cu căldura și splendoarea radelor soarelui... Atîta și nimică mai mult conține această espunere a credinții. În Întrebarea creștinească însă a lui popa Grigoriŭ găsim cu totuluĭ tot alta cevá. Aice este mai întîĭŭ o scurtă întroducere, în care, prin întrebări și răspunsuri se constată că omul creștin se numește așá după numele lui Isus Hristos, fiindcă crede în el, lucru pre care îl adevereste prin aceea că este botedat și că știe „rădîcina creștinîtîții", care constă în cele Dece Poronci, în Cred, în Tatăl Nostru, în Botez și în Cuminecătură, și apoi urmeadă după această întroducere o tratare pe scurt, tot prin întrebări și răspunsuri, a fiecăriĭ părți din aceste cinci.

Această neasemănare între conținutul acestor doaŭă scrieri eschide orice identificare a lor una cu alta. Întrebarea creștinească a lui popa Grigoriŭ nu mai poate fi pusă în legătură de origine cu niciun Catehism ortodocs, de proveniință grecească, saŭ bulgaroslavică, precum crede B. P. Hășdăŭ, (l. c.) și Dr. M. Gaster.[1])

Dupăce am constatat această disparitate de conținut, am comparat „Întrebarea creștinească" a lui popa Grigoriŭ cu Catehismul lui Luther. Neavînd deocamdată la îndămînă vreuna din ediținile primitive ale Catehismului mic al lui Luther, am luat una modernă, despre care 'mi-a spus pastorul luteran de aice din Cernăuț, că reproduce Catehismul cel mic al lui Luther cuvînt din cuvînt, chiar în dialectul vechiŭ, dar' cu elasarea întroducerii din el, și, comparîndu-o cu „Întrebarea creștinească" a lui popa Grigoriŭ, am găsit o asemănare uimitoare între ele. Îmbele scrieri aŭ cinci părți și vorbesc în comun acord, mai întîĭŭ despre cele „dece cuvente" s. poruncĭ, apoi despre credință, după aceasta despre Rugăciunea Domnească, mai departe despre Botez și în fine despre Cuminecătură. Cele „dece cuvente" sînt deplin identice în numerotarea lor, și chiar aproape cuvînt din cuvînt, cu cele Dece Poronci din Catehismul lui Luther. D. e. „Das erste Gebot. Ich bin der Herr dein Gott; du sollst nicht andere Götter haben n e b e n m i r. = De întăĭ. Eŭ sănt domnul Dumnedeŭ al tăŭ; p r e l î n g î m e n e Dumnedeĭ striinĭ să n'aĭbĭ. — Das zweite Gebot. Du sollst den Namen deines Gottes nicht unnützlich führen, denn der Herr wird den nicht ungestraft lassen, der seinen Namen missbraucht. = A doa. Numele domnuluĭ Dumnedeuluĭ tăŭ în har să nu'l iaĭ preîn gura ta, că nevinovat nu veri fi. — Das dritte Gebot. Du sollst den Feuertag heiligen. = A treĭa. Sărbeadî dumeneca. — Das vierte Gebot. Du sollst deinen Vater und deine Mutter ehren, auf dass dirs wohl gehe und du lange lebest auf Erden. = A patra. Tată-tăŭ și mumî-ta cinstește'ĭ, să veri să aĭbĭ dile multe și bune pre pîmînt. — Das fünfte Gebot. Du sollst nicht tödten. = A cincĭa. Să nu uciḑĭ. — Das sechste Gebot. Du sollst nicht ehebrechen. = A șese. Să nu fiĭ curvariŭ. — Das siebente Gebot. Du sollst nicht stellen. = A șaptea. Nu furá. — Das achte Gebot. Du sollst nicht falsch Zeugniss reden wider deinen Nächsten. = A opta. Să-nu fiĭ mîrturie strîmbî vicinuluĭ tăŭ. — Das neunte Gebot. Du sollst nicht begehren deines Nächsten Haus. = A noa. Să nu pofteștĭ casa vecinuluĭ, tăŭ. — Das zehnte Gebot. Du sollst nicht begehren deines Nächsten Weib, Knecht, Magd, Vieh, oder alles was sein ist. = A ḑecea. Să nu pofteștĭ

[1]) Chrestomatiea romînă tom. 1. pg. XLIV. nr. 5 a.

vecinuluĭ tăŭ nece muĭare'ĭ, nece fata'ĭ, nece fecĭorul, nece boul, nece calul, nece nemică ce ĭaste al luĭ".

Învĕţătura despre Boteḑ şi Cuminecătură este prescurtată în „Întrebarea creştinească", dară cîtă se află este aproape verbal identică cu locurile curĕspunḑătoare din Catehismul luĭ Luther. D. e. „În. Ce ĭaste a patra parte ce trebuĭaşte să ştie creştinul". — R. Boteḑul, cum aŭ scris sfîntul Mateĭŭ evanghelist, cap m a ĭ a p o ĭ, unde ḑise domnul Dumneḑeul nostru Isus Hristos: Pîsaţĭ în toatî lumea, învĕţaţĭ toate limbile, în numele . . . sfînt. Şi ĭară ḑice în Evanghelie luĭ Marco, cap m a ĭ a p o ĭ: Cine va crede şi va fi boteḑat, ispăsit va fi; cine ĭarî nu va crede, perit va fi. = Das vierte Hauptstück. Vom Sacrament der heiligen Taufe. . . . Da unser Herr Christus spricht, Matthäi a m L e t z t e n: Gehet hin in alle Welt, und lehret alle Völker und taufet sie im Namen des Vaters und des Sohnes und des heiligen Geistes. . . . . Da unser Herr Christus spricht, Marci a m L e t z t e n: Wer da glaubet und getauft wird, der wird selig werden; wer aber nicht glaubet, der wird verdammt werden".

Saŭ:

„În. Ce este a cincĭa parte ce trebuĭaşte creştinuluĭ să ştie? — R. C u m e n e c î t u r a d e l a p r e s t o l, ce ĭaste scrisî de sfinţiĭ evangheliştĭ Mateĭŭ 106, Marcu 64, Luca 109, şi sfîntul Pavel apostol. — În. Ḑi cele cuvinte. R. Domnul Domneḑeŭ Isus Hristos dupî cinî loo pitî şi blagosloví şi frîmse şi deade ucenicilor săĭ şi ḑise: Luaţĭ şi mîncaţĭ, că acesta ĭaste trupul mieŭ ce se deade derept voĭ. Aceasta faceţĭ cănd veţĭ face pomeana mea. Aşişdere şi pîhar luó dupî cinî şi blagosloví, şi deade ucenicilor săĭ, şi ḑise: Beaţĭ toţĭ deîntr'îns, acesta ĭaste singele mieŭ de lege noao, ce se va vărsá derept voĭ, derept mulţĭ, să vĕ se ĭarte pîcatele. Aceasta faceţĭ pururilea cănd veţĭ face pomeana mea. = Das fünfte Hauptstück. Vom S a c r a m e n t d e s A l t a r s. . . . So schreiben die heiligen Evangelisten Matthäus, Marcus, Lucas und St. Paulus: Unser Herr Iesus Hristus in der Nacht, da er verrathen ward, nahm er das Brod, dankte und brach es, und gab es seinen Jüngern und sprach: Nehmet hin und esset, dass ist mein Leib, der für euch gegeben wird; solches thut zu meinem Gedächtniss. Desselben gleichen nahm er auch den Kelch nach dem Abendmahl, dankte und gab ihnen den, und sprach: Nehmet hin, und trinket alle daraus, dieser Kelch ist das neue Testament in meinem Blute, das für euch vergossen wird zur Vergebung der Sünden; solches thut, so oft ihr's trinket, zu meinem Gedächtniss".

Drept este că cele „ḑece cuvente" sînt identice cuvînt din cuvînt şí cu celea din Evangelia cu învĕţătură din 1580—1581, numaĭ cît aice, în a ḑecea poroncă stă „asin" în loc de „cal" din „Întrebarea creştinească". Deşí proveniinţa ortodocsă a acesteĭ Evangeliĭ cu învĕţătură este certificată în precuvîntarea eĭ, totuş cele „ḑece cuvente" n'aŭ putut fi formulate ast felĭŭ în cartea slovenească, căcĭ în întreaga biserică a răsărituluĭ aceste „ḑece cuvente" aŭ altă testare şi numerotare; aşá, bună oară, esistă o poroncă a doaŭa: „să nu'ţĭ facĭ chip cĭoplit, nicĭ asĕmĕnarea vreunuĭ lucru; . . . nicĭ să nu te închinĭ luĭ, nicĭ să nu'ĭ şerbeştĭ", ĭar' a ḑecea conţine şí a noaŭa. Decĭ noĭ credem că în Evangeliea cu învĕţătură din 1580—1581 aceste „ḑece cuvente" aŭ fost trecute din Catehismul esistent acum maĭ de demult la Romînĭĭ din Ardeal. Numaĭ ast felĭŭ se esplică deplina identitate a acestor „ḑece cuvente" cu cele din Catehismul luĭ Luther, elasarea poroncĭĭ a doaŭa şi desfacerea poroncĭĭ a ḑecea în doaŭĕ, spre a nu alterá numĕrul lor de ḑece.

Nu știm ori de în Evangeliea cu învățătură din 1580—1581 sînt saŭ nu tipărite și Sacramintele bisericești și în care număr și formulare, dar în originalul slovenesc, dacă aŭ esistat într'acesta, de bună samă că n'aŭ fost numaĭ doaŭĕ ca în „Întrebarea creștinească“ și ca în Catehismul luĭ Luther.

Aceste constatărĭ ne fac să tragem la îndoĭală adeveritatea opiniunĭĭ erudituluĭ B. P. Hășdăŭ, și să admitem maĭ curînd că popa Grigoriŭ din Măhaciŭ a copiat Catehismul luĭ Luther, tipărit în Sibiiŭ 1544, saŭ în Brașov în 1559, dar' nu pretutindinea cuvînt din cuvînt, ci icĭ coleá cu unele elăsărĭ spre simplificare. Decĭ, în ochiĭ nostri, proveniința luterană a „Întrebărĭĭ creștinești“ a luĭ popa Grigoriŭ este deplin demustrată.

Altă scriere în ramura aceasta, care a facut mult sgomot pe timpul săŭ, a fost

4. Catehismul creștinesc, Alba-Juliea, 1640.

Această scriere s'a publicat cu scop de progagandă călvinească. Ediținea eĭ primă nu s'a descoperit pînă acum; titlul eĭ să fi fost, după disa mitropolituluĭ Moldovĭĭ, Varlaam, „Catehism creștinesc“ [1]) ĭară V. Popp îl noteadă pintre cărțile tipărite romînești sub titlul de: [2]) „Catehism prefăcut despre cel calvinesc (Catechisis palatina) despre Taĭna Botedului și a Cumineĕăturiĭ“. Popp V. pune anul tipăririĭ 1642, Ciparĭŭ T. însă afirmă [3]) că s'a tipărit în anul 1641, ĭar' nu în 1642, precum credeá însu'și maĭ înnăinte. [4])

Petru Maĭor samĕnă să fi avut un esîmplar din această ediținue, căcĭ ni spune [5]) că în acest Catehism se admit numaĭ doaŭĕ Sacramente, Botedul și Cuminecătura, ĭar' celealte, precum și venerarea moaștelor, ținerea ajunurilor s. posturilor, șerviciile bisericești făcute de preuți și călugăriea se condamnă și se leapădă ca închinărĭ idolești și ca superstițiunĭ.

Acest Catehism fŭ împus bisericiĭ Romînilor din Ardeal, ceea ce se vede parte din persecutările și din depărtarea episcopuluĭ Ilie Forest, care nu voĭá să'l primească, parte din diploma din 10. Opt. 1643 dată de Giorgiŭ I. Racoți luĭ Ștefan Simoniŭ la denumirea luĭ de episcop, sub condițiune „că va primí Catehismul ce s'a dat“ preuților „și va face să se primească de ceĭalaltĭ și'l va propune junimmiĭ și va face să se propună și de ceĭalalți“. [6])

Acest Catehism se răspîndí atît prin Țara Romînească cît și prin Moldova, și a dat ansă nu numaĭ la un consiliŭ local încontra luĭ, ținut în Iași în 1644, dar' și la doaŭĕ scrierĭ publicate de mitropolitul Moldovĭĭ Varlaam, una, în care caută a apĕrá și a justificá toate Sacramintele bisericiĭ ortodocse, ĭar' alta, în care combate învățăturile Catehismuluĭ călvinesc. Cea de întîiŭ carte dogmatică, tipărită și păstrată, este cunoscută sub numele de

5. Șeapte Taĭne, Iași, 1644.

Titlul eĭ este: „Șeapte taĭne a besereciĭ, tipărite cu învățătura și cu toată chĭeltuĭala mărieĭ sale Ioan Vasilie voevo la în tiparĭul cel domnesc în trăg în Iași, vlato 7153 (1644), Noemvre 8“.

Este înteresant a cunoaște ce idee aveá mitropolitul Varlaam despre Taĭnele bisericești și pentru ce credeá el că numĕrul lor trebue să fie de șepte.

[1]) Sincaiŭ G. Cronica Romînilor sub anul 1645, — [2]) Disertație despre tipogr. rom. pg. 21. — [3]) Archiv pentru filologie și ist. pg. 637, nota 3. — [4]) Analecte, pg. XXI, I; — și Principia, pg. 106, H. — [5]) Istoriea bisericiĭ Romînilor, Buda, 1813, pg. 71 până 72. — [6]) (Laurianu A. Fr.) Documente istorice despre starea politică și ieratică a Rom. din Trans. Vieana, 1850, pg. 111 și 115; Sincaiŭ, Cronica Romînilor sub 1643.

Într'o precuvîntare adresată către Vasiliŭ Lupul ḑice mitropolitul Varlaam că, precum soarele „lumineadî și aratî lucrurile pre lume", așá și Isus Hristos „aŭ luminat biserica sa înnăintea ochilor a tot rodul omenesc, cum . . . să cunoascî fiecine prețul odoarĕlor eĭ, nu de mărgăritarĭŭ și de pĭetri scumpe ce's lucrure moarte, ce de lucrure vĭĭ, ... carile nu numaĭ ochiĭ trupeștĭ, ce și ochiĭ sufletești veselesc . . . și deșteaptî pre om întru vieațî fără de moarte"; și apoĭ ni spune că aceste „odoarĕ" sînt cele Șepte Taĭne „carile ca cu niște lumină lumineadă și aratî toate lucrurile și toate trebele bisericeĭ noastre, fără de carele tot omul ĭaste întunecat și nu știi pre ce cale înblî; că aceste Șeapte Taĭne sămt șepte daruri și șepte făcliĭ de ard și lumineadă în bisereca luĭ Hristos pre tot creștinul către cunoștința credințeĭ ceiĭ direpte; carile nu sămt dela alt cinevá, ce's dela domnul nostru Isus Hristos arĕtate și dela svințiĭ apostolĭ date în svănta beserică"; maĭ încolo ḑice, motivînd numĕrul lor de șepte, că ele sînt șepte la numĕr, *a*) fiindcă sînt „șepte cete a besereciĭ", precum ḑice Paul apostolul: 1. apostoliĭ, 2. proroci, 3. învĕțătoriĭ, 4. făcătoriĭ de minunĭ, 5. vindecătoriĭ de boale, 6. îndireptătoriĭ și 7. tălmaciĭ limbilor; — *b*) apoĭ fiindcă David ḑice „de șepte orĭ într'o ḑi se laudî Dumneḑeŭ; — *c*) maĭ departe fiindcă „cu șepte bucine în șepte ḑile căḑurî ziḑiurile Erihonuluĭ; — *d*) maĭ încolo fiindcă „șepte cuconĭ nîscú Anna cea stearpî, maĭca luĭ Samoil prorocul"; — *e*) ĭarăș fiindcă „șepte roade rodește duhul svănt", după ḑisa apostoluluĭ Paul: ĭubirea, bucuriea, pacea, îndelungărăbdarea, credința, blîndețele și înfrînarea voiĭ; — *f*) apoĭ fiindcă după Isaiea prorocul „șepte daruri sînt a duhuluĭ svănt": dar de înțelepcĭune, de înțelegere, de științi, de credinți, de tărie, de svat, și de frica luĭ Dumneḑeŭ; — și *g*) în fine fiindcă „sveștnicul besereciĭ legiĭ vechĭ șepte fufeḑe și șepte făcliĭ aveá de ardeá".

Această carte trateaḑă fiecare Taĭnă îndeosebĭŭ, tot punînd cîte-o întrebare și dînd rĕspunsul cuviincĭos; apoĭ arată „sărbătorile ce sămt prespre an, întru carile nu se cade nice un lucru să nu se facî"; după această urmeaḑă „tocmala posturilor ce sămt prespre an și hărțiĭ pe ce vreme se dezleagî", și în fine indicele materiilor saŭ „capetele ce sămt într'aceastî carte".

Înnăinte de „Capetele" cărțiĭ, pe pg. 317, se găseste următoarea notiță: Много грѣшнїи и неключимїи рабъ Евстратїе быв логофет трудолюбезное = Mult păcatosul și neînțelegătorĭul șerb Eustratie, fost logofĕt, ĭubitorĭŭ de osteneală.

Această notiță făcú pre T. Ciparĭŭ a nu atribuí mitropolituluĭ Varlaam autoriea cărțiĭ, ci a presupune că adevĕratul eĭ autor este acest Eusratiŭ, fost logofĕt, carele, pe la anul 1632, a compus o carte voluminoasă, al cărĭia manuscript s'a păstrat netipărit pînă astăḑĭ sub titlul de „Pravilă aleasă", despre carea vom vorbí maĭ la vale, (§ 17 ns. 4), și din carea aceste „Șepte Taĭne" n'ar fi alta decît numaĭ un estras scurt. [1])

Opiniunea erudituluĭ Ciparĭŭ găsește un raḑim puternec în împrejurarea că în „Șepte Taĭne", după titlul eĭ și după precuvîntarea mitropolitulnĭ Varlaam, maĭ urmeaḑă încă un felĭŭ de al doile titlu în cuprinderea următoare: „Pravilî p r e s c u r t aleasî den svintele scripturĭ scoasî pre rănd și tocmitî, maĭ vrătos pentru cele șepte taĭne marĭ a besericiĭ, careaș

[1]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. XXXVI, CC și pg 212; — și Principia pg. 107 O, și 113 Qq; — Dinulescu St. Vieața și activitatea mitr. Varlaam, Cernăuț, 1886, pg. 86.

dinse (?) rânduite cu toate trebele ei, prin carile și pravila svinților apostolĭ la tot lucrul denstvuește, pre toate obiceĭurile aŭ lăsat purtătorii de dumnedĕire într'un năravu cu apostolii, pîstorii a toatî lumea, învĕțătorii, svinții părinți dela cele șepte săboare, de care lucru arată și svînta scripturâ". Însu'și adverbul calificativ „prescurt", pus înnăinte de „aleasă" îndegetă la un estras, care prea ușor a putut fi luat din „Pravila aleasă", compusă mai înnăinte de Eustratiŭ fost logofĕt. O comparațiune ulterioară între aceste Șepte Taĭne și între testul din manuscriptul luĭ Eustratiŭ logofĕtul, întitulat „Pravilă aleasă", va arĕtá, orĭ de această opiniune este saŭ nu deplin întemeĭată, saŭ poate că mitropolitul Varlaam s'a folosit numaĭ de cunoștințile acestuĭ logofĕt, spre a compune împreună opul.

În legătură cu cartea aceasta și anumea ca niște cópiĭ ale eĭ, saměnă a stá niște manuscripte din secolul al 17-le, întitulate „Șepte Taĭne cu tocmeala posturilor", și „Pravila sfinților părinți", despre carĭ ni vorbește profesorul V. Mangra în opul săŭ Cercetărĭ literare istorice, Bucureștĭ, 1896 pg. 14 și 15 nr. 4 și 5.

Un esîmplarĭŭ din cartea aceasta, cam defectuos, este în posesiunea noastră.

A doaŭa carte provocată de catehismul călvinesc racoțian este cea cunoscută sub numele de

6. Rĕspunsure, Iașĭ, 1645.

Titlul eĭ autentic nu se cunoaște pînă acum, fiindcă nu s'a descoperit încă nicĭ un esîmplar din această tipărítură. V. Popp o înregistreadă pintre cărțile tipărite în Iași sub titlul: „Rĕspunsurĭ ale luĭ Varlaam, mitropolitul Moldovii, înpotriva catehismuluĭ rumînesc, care în anul 1642 (!) s'aŭ tipărit în Bĕlgrad după dogmele calvinilor, Iașĭ, 1645".

T. Ciparĭŭ ni spune că n'a vĕdut această carte tipărită, dar' că o copie vechĭe de pe ea se află în proprietatea doctoruluĭ V. Mihali, secretarĭŭ mitropolitan în Blaj. [1])

O frîntură din precuvîntarea acesteĭ cărți se găsește reprodusă în Cronica luĭ G. Șincaiŭ sub anul 1645. Într'această frîntură ni spune mitropolitul Varlaam că, aflîndu-se în Tîrgoviște, în Țara Romînească, cu trebĭ de ale statuluĭ, și vorbind cu „ceĭ maĭ de frunte și maĭ de fire" boĭerĭ, unul din eĭ, Udriște Năsturel, cumnatul domnitorĭuluĭ, 'Ĭ-a arĕtat „o cărțulie mică în limba noastră romînescî tipărită", avînd „sĕmnul eĭ scris Catehismul creștinesc". Citindu-o, a găsit'o „plină de otravă de moarte sufletească", și apoĭ dice că „mare grijă și multă scîrbă aŭ cuprins sufletul și inima" luĭ și de aceea a „chiemat și a strîns săbor dintr'amîndoao părțile, și din Țara Romînească și din țara Moldoveĭ", nu pentrucă s'ar fi temut că cărțuliea aceasta ar fi fost în stare a „clătí inima" Romînilor „ce'ĭ întărită și rădăcinată pre temeliea cea bună și tare a biserice noastre pravoslavnice", ci de aceea ca nu cumvá să se afle vreun „prostan și neștiutorĭŭ", carele să se dee ademenit și spăriat „cu mărturiea sfinteĭ scripturĭ care fără de cale le-aŭ pus și rĕŭ tălcuesc spre a lor perire". Și apoĭ ni spune că a crĕdut că are „o dătorie mare să facă rĕspuns și să arete strîmbătura și tîlcul cel rĕŭ" al Calvinilor, și că îl

[1]) Analecte, pg. XXXVI BB; — și Archiv pentru filologie și istorie, pg. 637, nota 3.

și publică nu din teamă că Romînii ar ținé în samă „cărțile cele ereticești și învățătura lor", și s'ar abate dela credința strămoșască, ci numaĭ ca să arete „întunerecul și neînțelegerea" ce o aŭ ereticiĭ esplicînd sînta scriptură „pre voĭea și pre volniciea lor". (Conf. Dinulescu St. Vieața și activ. mitr. Varlaam, Cernăuț, 1886, pg. 97)

Tot pe timpul acesta și tot cu scop de propagandă călvinistă a maĭ apărut un

7. Catehism, în Alba-Juliea, în 1648.

Cartea aceasta își are titlul în treĭ graĭurĭ: lătinește, ungurește și romînește. Cel romînesc sună: „Catehismus. Aceaĭa îĭ aceaĭa. Suma saŭ Măduha a uluiteĭ și a credinței creștinească, cuprinsâ în întrebărĭ și rîspunsurĭ scurtă, și cu adevîrîturĭ den scriptura svîntă întîrită".

Această carte este trădusă de pe un catehism din Heidelberg de Ștefan Fogarasi, preut în Lugoș, în anul 1647 și s'a tipărit în Alba-Juliea în anul 1648. Cartea este dedicată luĭ Barceaĭŭ Acoș, banul Lugoșuluĭ, Caransebeșuluĭ, și comitele Severinuluĭ. Catehismul conține treĭ părțĭ: 1. „De pre nevoĭea saŭ dosada a omuluĭ; 2. De pre sloboditura omuluĭ și 3. Dătătura de har cătră Dumnedeŭ a omuluĭ sloboditi den nevoĭea". Cartea se află în biblioteca colegiuluĭ Reformaților din Tîrgul Murășuluĭ în Ardeal sub nr. 6811 [1]) și este tipărită cu litere lătinești cu o ortografie curioasă ungurească.

Cartea „Rĕspunsurĭ" a mitropolituluĭ Varlaam, combatantă fiind, n'a rĕmas nebagată în samă din partea Calvinilor din Ardeal. Aceștia ĭ-aŭ făcut o replică ascuțită și aŭ publicat'o în fruntea uneĭ a doaŭa edițiunĭ a catehismuluĭ din 1640 sub numirea de

8. Scutul Catehismuluĭ, Alba-Juliea, 1656.

Titlul întreg este: „Scutul Catehismușuluĭ cu rĕspuns den scriptura svăntă împrotiva rĕspunsuluĭ a doao țărĭ fărî scriptură svăntă". și conține maĭ întîĭŭ „Scutul", apoĭ „Despre icoane"; după aceasta: 1. „Cărțile scripturieĭ sfente"; 2. „Cuprinsătura și părțile învățăturieĭ" în numĕr de treĭ: „Despre nevoĭea omuluĭ; — despre rĕscumpărarea omuluĭ; — și despre mulțămirea omuluĭ"; — maĭ departe „despre boteț"; și „despre cina domnuluĭ"; și „despre căsătorie" și în fine niște „rugăcĭunĭ" înnăinte și după predică în ḑile de Duminică și de rînd, apoĭ rugăcĭunĭ de sară, înnăinte și după mîncare, și pentru bolnavĭ.

Cartea aceasta s'a republicat cu spesele Academieĭ Romîne prin îngrijirea luĭ Gĭorgĭŭ Barițiu sub titlul de: „Catehismul Calvinescu împus cleruluĭ și poporuluĭ romînesc sub domniea principilor Gĭorgĭŭ Racoți I. și II. Sibiiŭ, 1879", dimpreună cu un studiŭ înteresant asupra întroduceriĭ reformațiuniĭ în Ardeal, și cu un glosarĭŭ de cuvinte romînești, vechĭ și barbare, aflate în acest Catehism.

Tot cu scop de propagandă, dară cu astă dată papistă, s'a maĭ publicat încă un

9. Catehism, în Roma, în 1677.

Titlul acesteĭ cărțĭ este în italienește: „Catekismo cristianesco. Dottrina christiana tradotta in lingua valacha dal padre Vito Piluzio da Vignanello, minora conventuale di S. Francesco. Roma. 1677."

[1]) Hășdăŭ: Cuvente d. bătr. t. 2, pg. 725—727. — Bod Petru în manuscriptul Historia Valachorum; — Analele Acad. Rom. Ser. 2, tom. 2, secț. 1. pg. 116.

Este tipărit cu litere lătinești cu o ortografie curioasă și trădus după catehismul luĭ Bellarmin. Se află în biblioteca regală din Berlin.[1])

Această carte samănă să fi urmărit doaŭĕ scopurĭ, unul de a șervĭ drept carte de învĕțătură pentru locuitorii de confesiune apuseană de prin țările Romînilor, ĭar' altul de a încercá din noŭ, prin tipărituri romînești, ca și protestanții, de a atrage pre Romînĭ sub jurisdicțiunea papilor din Roma, lucru în care se isbutí abiá după vro doaŭĕdecĭ de anĭ maĭ în urmă, numaĭ cu o parte din Romînii din Ardeal.

Spre a lămurí pre Romînĭ asupra celor ce sînt de creḑut în biserica rĕsăriteană și asupra deosebirilor de alte confesiunĭ, și a'ĭ ferí ast felĭŭ de rătăcirĭ, s'a trădus și s'a tipărit

10. Pravoslavnica Mărturisire, Buzăŭ, 1691.

Titlul cărțiĭ este: Pravoslavnica Mărturisire a săborniceștiĭ și apostoleștiĭ biserecĭĭ rĕsărituluĭ. Dupre grecească den porunca prealuminatuluĭ... Domn Ioan Costandin Basarab voevod, întoarsă în limba rumînească de Radul, logofĕt. Greceanul, ispravnic osîrdnic fiind, ca șí la altele cîte s'aŭ scos și s'aŭ tipărit aicĭ în țară, preasfințitul chir Teodosie, mitropolitul țărĭĭ, etc. Tipăritu-s'aŭ în tipografiea domnească la episcopiea dela Buzăŭ la anul . . . 7200, în luna luĭ Dechemvre, 3. (= 1691)". [2])

Autorul cărțiĭ acesteĭa a fost Petru Movilă, mitropolitul Chĭevuluĭ (1632—1647); ea a fost compusă rusește, s'a revĕḑut și îndreptat în concilĭul din Iașĭ din 1642 prin stăruința luĭ Meletiŭ Sirigu, dascălul bisericiĭ Constantiniane, apoĭ s'a trădus grecesce de patriarhul Ierusalimuluĭ, Nectariŭ, și s'a recunoscut de toțĭ patriarhiĭ ca carte în care se cuprind toate dogmele, și în fine din grecește s'a întors pe rumînește de logofĕlul Radul Greceanul. Cartea, în test grecesc fu tipărită maĭ întîĭŭ în Amsterodam în 1662 saŭ în 1668 (Convorbirĭ literare anul XIV, pg. 260) și apoĭ în Bucureștĭ în 1699.

În precuvîntarea cărțiĭ ḑice Radul Greceanul că Constantin Brîncovanul „de multă vreme și cu mare poftă" a dorit ca șí această carte „să vie în lumina și în cunoștința roduluĭ rumănesc", fiindcă ea „este canon și îndireptarĭŭ, pren care dogmele dumneḑeeștĭ și apostoleștĭ a rĕsărituluĭ biserecĭ se cunosc și se îndirepteaḑă, asemenea ca arhitectonĭ, zidirile, cĭoplirile și tot ce lucreaḑă eĭ, cu acelea îndireptînd le fac; și precum ceĭ marĭ meșterĭ fără de acel canon și îndireptarĭŭ nimic nu pot lucrá, necĭ isprăví vreun lucru lăudat în meșteșugul lor, așá necĭun creștin adevĕrat, fără de aceasta, aŭ cevá sfînt nu lucreaḑă, aŭ vreo ispravă să facă de spăseniea sufletuluĭ lor nu poate", pentru aceea s'a șí publicat cartea aceasta ca tot creștinul adevĕrat „să cunoască aevea" mîntuirea sa, și „să vaḑă țîțînele în care vîrtos și țapĕn se ține".

Tot pentru scopul îndicat maĭ sus s'a trădus și publicat

11. Cartea asupra desbinărĭĭ papistașilor, Sneagov, 1699.

Titlul eĭ este: „Carte saŭ lumină cu drepte dovedirĭ din dogmele bisericiĭ rĕsărituluĭ asupra dejghinărĭĭ papistașilor, descoperită și așeḑată de prea învĕțatul ĭeromonah Macsim Peloponniseanul acum întîĭŭ tipărită pre limba românească cu porunea și toată chĭeltuĭala a prea luminatuluĭ și înnălțaluluĭ Domn și oblăduitorĭŭ a toată Țara Românească Ioann Con-

[1]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. XXXVII. OO și XXXVIII. OO. — [2]) Revista Romînă, Bucureștĭ, 1681 pg. 585—586; Ciparĭŭ T. Analecte, pg. XXVI Kk și XXVII Kk; — și Principia, pg. 112 Mm; — Popp V. Disertație despre tip. rom. pg. 70.

standin B. B. voevod, purtînd cîrma pravoslavieĭ sfinţitul mitropolit, chir Teodosie, şi s'aŭ tipărit în tipografiea domnească în sfînta mănăstire în Sneagov la anul mîntuiriĭ lumiĭ 1699 în luna luĭ Aprilie de smeritul întru ĭeromonahĭ Antim Ivireanul" pentru să se dea dar pravoslavnicilor.

Cartea are niştе „Versurĭ politice asupra stemeĭ" luĭ Constantin Basarab Br.; apoĭ urmează o precuvîntare cătră cititorĭ „Celor ce s'aŭ întîmplat a cití pravoslavnicĭ creştinĭ bucurie"; după aceasta vine „Carte făcută de prea învĕţatul ĭeromonah Macsim Peloponisiul, ucinicul prea vestituluĭ chir Meletie Piga, papă şi patriarh Alecsandrieĭ, pentru noao aflare de a fi Papa al Rîmuluĭ începătorĭŭ şi cap tuturor; pentru purcederea sfîntuluĭ duh; pentru adime; pentru mutarea, adecă schimbarea fiinţiĭ Taĭnelor; pentru focul curăţitorĭŭ ce'ĭ dic Purgatorĭŭ; şi pentru luata bucurie a drepţilor, adecăte de 'şĭ-aŭ luat făgăduinţa deplin". Această materie este trătată în 35 de capete. La fine găsim niştе vĭersurĭ de închĭeĭare şi „scara cărţiĭ". [1])

Un esîmplar se află în bibl. Soţ. pentru cultura şi literătura romînă în Bucovina.

Pentru Romînĭĭ din Ardeal şi Ungariea, trecuţĭ sub jurisdicţiunea papeĭ dela Roma, s'a publicat un catehism,

12. Pînea pruncilor, Alba Juliea, 1702.

Titlul luĭ sună: „Pănea pruncilor, saŭ învĕţătura credinţiĭ creştineştĭ . . . care o aŭ scris în micĭ întrebăcĭunĭ şi rĕspunsurĭ ungureştĭ cinstitul pater Boroneaĭ Laslo, parohusul beserecĭĭ catolicească dela Belgrad şi s'aŭ întors în limba romînească de Duma Ianăş dela Borbanţĭ în anĭĭ Domnuluĭ 1702". [2])

13. Învĕţătură despre Şepte Taĭne, Buzăŭ, 1702.

Titlul cărţiĭ este: „Învĕţătură preuţilor pe scurt despre şapte taĭne a bisericiĭ rĕsărituluĭ cu drepte dovedirĭ din pravila sfinţilor părinţĭ, în Buzăŭ, anul 1702". [3])

14. Învĕţătură bisericească, de mitropolitul Antim Ivireanul, Bucureştĭ, 1710.

Prima lucrare literară a mitropolituluĭ Antim Ivireanul după urcarea sa pe scaunul mitropolitan a fost o enciclică, care poartă titlul: „Cartea păstorĭuluĭ cătră preoţĭ". Aceasta fu tipărită în Bucureştĭ în anul 1710 şi împărţită pe la toţĭ preuţĭĭ din cuprinsul eparhieĭ sale.

În precuvîntarea acesteĭ cărţĭ păstorale spune mitropolitul Antim Ivireanul că „grija sa cea maĭ mare şi maĭ aleasă" este „numaĭ chivernisirea bisericiĭ şi spăseniea sufletelor", dar' că „această bună chiverniseală" nu o va puté „săvîrşí cum se cade, de nu va avé dinpreună lucrătorĭ şi slujutorĭ", carĭĭ să'ĭ poată ajutá la acest lucru mare, şi că „un păstorĭŭ sîngur, . . . de ar fi cît de procopsit întru politie şi iscusit întru învĕţătură", tot „nu poate să le vadă toate, nicĭ să le ştie toate, şi pentru aceea are pre preoţĭ şi pre părinţĭĭ ceĭ duhovniceştĭ . . . ca niştе ochĭ să vadă toate, ca niştе mînĭ să lucrede la cele trebuincĭoase, şi ca niştе picĭoare să alerge . . . la trebuinţa tuturor"; că ajutătorĭĭ săĭ „la acest

[1]) Popp V. Disertaţie despre tip. rom. pg. 69; — Ciparĭŭ XXV. Ss. şi XXVIII. Ss; — şi Principia, pg. 102 Pp. şi 112—113 Pp. — [2]) Ciparĭŭ T. Principia, pg. 119, GG.; — Popp V. Disertaţie despre tip. rom. pg. 28; — Sartori: Uebersicht d. wiss. Cultur Wien 1830, pg. 176. — [3]) Popp V. Disert despre tipogr. rom. pg. 71.

lucru mare“ sînt toţi preuţii din eparhiea sa, dar' cînd priveşte la ei, 'i se rănesţe inima şi se întristeadă cumplit, fiindcă vede pintre ei „atîta prostie, atîta neînvĕţătură şi atîta nedumereală, cît cunoaşte“ că nu pot „face vreun ajutoriŭ, saŭ vreun folos ticăloaseĭ turme“, de aceea s'a îndemnat ca să'ĭ înştiinţedе „cu această mică cărticeá“, carea a împărţit'o în treĭ părţi. „În partea cea dintîiŭ s'aŭ pus, foarte pe scurt, oarecarile din cele maĭ trebuincĭoase şi maĭ de folos ale sfinteĭ biserici şi ale sfîntelor Taĭne, carile sînteţi dătorĭ să le ştiţi şi să le pădiţi nu numaĭ voĭ, ci şi bieţiĭ creştinĭ. . . . În partea a doaŭa s'aŭ pus învĕţătură asupra Ispovedanieĭ, ca să se ştie fieştecare duhovnic cum se cade să îndrepteде şi cu ce mijloc trebue să ispoveduească pre ceĭ ce vor vení la dînsul. În partea a treĭa s'aŭ pus învĕţătură pentru cîte lucrurĭ s'aŭ putut aflá pînă întru acest ceas, carile se fac cu necuviinţă şi fără cale, şi (carile) trebue ca de acum înnăinte să nu se maĭ facă“.

Pentru marea eĭ valoare, această scriere fŭ publicată a doaŭa oară sub titlul: „Învĕţătură beserecească a vlădicăĭ Antim A doa oară tipărită în oraşulŭ Bucureştilorŭ, în tipografiea şcoalieĭ Văcăreştilor, la anul dela Hristos 1741“. (Gaster M. Chrestomatie. tom I., pg. XLV; tom. II., pg. 27). Tot din această causă este reprodusă pentru a treĭa oară de mult meritosul profesor de teologie, Constantin Erbiceanul, în foaĭea „Biserica ortodocsă romînă“, anul XVI. pg. 769—785 şi 912—922; şi anul XVII. pg. 130—146 şí 225—242., Bucureştĭ, 1892—94.

§ 17. Scrierĭ de drept canonic.

Biserica Romînilor, ca şí întreaga biserică a rĕsărituluĭ în genere, n'a trăit, în tot decursul desvoltărиĭ sale, subt astfelĭŭ de împrejurărĭ ca să'şĭ fi putut manifestá şi urmărí tendinţa de a epitropí şi subjugá statul şi a'l supune autorităţiĭ sale spiretuale, ci totdeauna 'ĭ-a recunoscut supremaţiea, s'a supus eĭ şi s'a sîmţit neîncetat ca membru constitutiv al statuluĭ naţional, ĭar' statul naţional a privit biserica ca înstituţiunea cea maĭ aleasă şi maĭ de frunte din cîte le are şi a acordat membrilor eĭ o posiţiune din cele maĭ onorofice şi maĭ escepţionale.

Această armonie neturburată între puterea civilă şi cea spiretuală a făcut de prisos năzuinţa autorităţiĭ bisericeştĭ de a stoarce dela stat pentru sine alte scutirĭ şi privilegiĭ, decît acelea de carĭ se bucuraŭ şí alte înstituţiunĭ ale organismuluĭ naţional. Recunoaşterea şi nediscutarea posiţiuniĭ alese în stat a bisericiĭ decătră celealalte păturĭ soţiale a dispensat pre membriĭ eĭ de a tinde la culegerea şi codificarea drepturilor şi privilegiilor eĭ, de a grijí de apĕrarea lor şi de a se ocupá cu studiul lor. Chĭar şí acele drepturĭ şi privilegiĭ ce se acordaseră bisericiĭ prin conciliile universale nu se supuseră la codificărĭ şi la studiĭ sistematice, una fiindcă nu se simţiá trebuinţă de un lucru ca acesta, ĭar' alta fiindcă şí starea culturală a cleruluĭ erá de astfelĭŭ, încît nu se deşteptase în el niciun înteres pentru aceasta.

Această stare de lucrurĭ ni esplică îndeajuns, de ce această ramură a literaturiĭ bisericeştĭ n'a prea fost îmbrăţişată şi cultivată de membriĭ cleruluĭ. Puţinele opurĭ romîneştĭ ce le avem în ramura aceasta, n'aŭ avut de scop nicĭ de a codificá drepturile şi privilegiile acordate bisericiĭ, nicĭ de a le desvoltá prin înterpretarea lor şi prin tragerea consecinţilor din ele, ci aceste opurĭ ni se presîntă numaĭ ca niştе estrasurĭ din canoanele Apostolilor, ale conciliilor universale şi de prin opurile comentatorilor lor, spre a şerví ca directive pentru ceĭ ce eraŭ chĭemaţĭ

a susține disciplina între membrii bisericii, a priveghiá asupra ei și a urmărí cu pedepse abaterile de la ea.

Începuturi de o literatură canonică românească.

Am constatat la rĕstîmpul precedent (1185—1504) că pe la finea secolului al 14-le și prin secolul al 15-le esistaŭ acuma prin îmbele domniate naționale cărți de legi împărătești și bisericești, dar' numaĭ în grecește și bulgaroslovenește. Cînd și sub ce împrejurări anumea s'aŭ scris de acestea pentru întîĭaș dată și în românește nu putem ști cu deplină siguritate după știrile ce le avem pînă acum. Totuș, judecînd după firea lucrurilor, trebue să dicem că astfelĭŭ de încercări nu s'aŭ putut face decît numaĭ în urma unor eveneminte maĭ însĕmnate, petrecute în biserica Românilor. Unul din acestea fŭ năzuința domnitorilor de a întemeiá în domniatele lor o biserică națională, de a'ĭ dá o organisare maĭ curĕspundătoare împrejurărilor timpuluĭ și de a o face să funcționeze amăsurat legilor bisericești și împĕrătești, ceea ce s'a putut întîmplá abiá de pe la anul 1359 încoace. Năzuințile pentru întemeĭarea uneĭ biserici naționale nedependente pînă la realisarea eĭ deplină aŭ durat timp maĭ îndelungat, dar' o încercare serioasă de a o aduce să funcționeze după prescriptele legilor bisericești s'a făcut maĭ întîĭŭ în domniatul Țării Românești pe la începutul secoluluĭ al 16-le. Acel domnitorĭŭ carele s'a ilustrat în privința aceasta fŭ Radul al IV, numit pentru aceasta cel Mare; el a domnit aice dela 1494—1507. Acesta, dorind să stîrpească abusurile din biserică și să aducă ordine în ea, a căutat pre un bărbat vrednic și energic, și'l găsí în persoana erudituluĭ și întreprinzătorĭuluĭ bărbat Nifon, carele, după-ce fusese episcop în Tesalonica și în doaŭĕ rînduri patriarh în Constantiniana dela 1487—1490 și dela 1499—1500, petreceá ca esilat în Adrianopolea. De aice 'l-a adus Radul cel Mare în domniatul Țării Românești și 'ĭ-a dis: „Eŭ să domnesc, ĭar' tu să ne îndereptezĭ și să ne înveți legea luĭ Dumnedeŭ".[1]) Venind Nifon în țară, găsí acoleá „turma neplecată și neascultătoare și biserica izvrătită și cu obiceĭure rele și nesocotite, și chĭamî pre toți egumenii dela toate mănăstirile țării Ungrovlahieĭ și tot clirosul bisericii și făcú săbor mare deînpreună cu Domnul și cu toți boĭerii, cu preuții și cu mirenii, și slobodí izvoare de învĕtătură limpede și necurmat, și le spuneá den sfînta scriptură, și... grăĭa-le den pravilă și de lege, de tocmirea bisericiĭ și de dumnedeeștile slujbe, de domnie și de boĭerie, de mănăstirĭ și de biserică, și de alte rănduri de ce trebuiá; și tocmí toate obiceaĭurile pre pravilă și pre așĕdămîntul sfinților apostoli. Decĭ hirotoní și doĭ episcopi, și le dede și eparhie hotărăt, care cât va biruí, și'ĭ învĕță cum vor purtá grijă și cum vor paște oile cele cuvêntătoare".

Eată dară constatat, că un domnitorĭŭ și un preut distins s'aŭ interesat de stîrpirea abusurilor din biserică și de „tocmirea tuturor obiceĭurilor pre pravilă și pre așĕdămîntul sînților apostoli".

Activitatea patriarhuluĭ Nifon drept că n'a durat prea lung în țară, căcĭ, cînd a vrut să pună frîŭ și domnitorĭuluĭ în călcarea luĭ de legĭ bisericești, fŭ scos din țară ca unul ce „strică obiceaĭurile", dar' întoc-

[1]) Hășdăŭ. Archiva ist. a Rom. t 2, pg. 137; — Viața și traĭul . . părinteluĭ . . . Nifon, de Gavril protul, publicată de mitrop. Moldoviĭ Iosif Naniescu, București, 1888, pg. 34—37.

mirile luĭ bisericeștĭ și sămînța aruncată de el, precum și cărțile de legĭ bisericeștĭ aduse de dînsul, rĕmaseră în țară și aduseră roade bune.

Cu prilejul acestor reforme bisericeștĭ este foarte probabil ca să fi încercat careva, dacă nu din porunca domnitorĭuluĭ saŭ a mitropolituluĭ țărĭĭ, orĭ a conciliuluĭ provincial, apoĭ măcar din îndemn propriŭ, să trăducă și în romînește legile bisericeștĭ și așĕdămintele sînților Apostolĭ, precum fuseră trăduse și în graĭul bulgaroslavic; dar' vreo știre positivă despre aceasta nu cunoaștem pînă acum, precum niciun manuscript de astfelĭŭ de cuprins nu s'a descoperit încă de pe timpurile acelea. Cu toate acestea însă esistința unor scrierĭ de astfelĭŭ din timpul acesta ni se pare maĭ mult decît probabilă, deoarece întîmpinăm prin unele cărțĭ de legĭ bisericeștĭ maĭ tărdie o mulțime de cuvinte, de construcțiunĭ, de flecsiunĭ și de pasage întregĭ, carile ni arată o proveniență maĭ vechie. Vom avé ocasiunea de a cunoaște astfelĭŭ de lucrurĭ și în Pravila micĕ de pre care vom vorbí.

Cea maĭ vechie scriere de drept bisericesc, cu deosebire disciplinar, ce o cunoaștem pînă acum, ni s'a păstrat în Codicele Neagoĭan [1]) din anul 1620 sub titlul de

1. „Pravila sfinților Părinți 318,

după învĕțătura mareluĭ Vasilie". În ea se cuprind maĭ ales dătorințile preuților la mărturisire, la dararĭ, la misiunea lor de propăgătorĭ aĭ învĕțăturilor creștinești, etc.

După aceasta maĭ cunoaștem un

2. Regulămînt mănăstiresc, din anul 1626,

publicat prin uric de Miron Movilă în Iași într'a 20 Septemvre 1626 „cu voĭea mitropolituluĭ, a episcopilor și egumenilor" Moldovĭĭ și „împreună cu tot svatul domnesc", cum să se țină în toate mănăstirile „tocmala obștei, cum ținu pretutindenea în toată lumea". Această „tocmală a obștiĭ" trateadă: 1, de obște; 2, de mâncare; 3, de egumenĭ; 4, de eșirea egumenuluĭ; 5, de staret; 6, de chelșug; 7, cine va ținé de osebĭ; 8, de mâncare în chilĭĭ, și de oaspețĭ; 9, de săbor; 10, de eclisiarh, de iconomĭ, de metoșarĭ; 11, de coconĭ; 12, de slugĭ; 13, de samă; 14, de stranicĭ; și 15, de sabastri."

Originalul acesteĭ „Tocmele" se păstreadă în biblioteca mitropolieĭ din Cernăuț; o copie este în posesiunea noastră; dar' este și publicată de V. A. Urechie în Analele Academieĭ Romîne, seriea 2, tom. X. Bucureștĭ, 1889, pg. 250—263.

Tot de pe timpul acesta maĭ cunoaștem o

3. „Tocmală bisericească", din anul 1627,

dată de mitropolitul Ardealuluĭ. Dosofteĭŭ, ca directivă pentru preuțiĭ din eparhiea sa. Ea conține povețe și pedepse pentru popĭ și fipsarea numĕruluĭ sărbătorilor.

Aceste doaŭĕ regulămînte sînt dispositiunĭ de drept bisericesc făcute de respectiviĭ dirigenți în cercul lor propriŭ de putere; sînt așadară legĭ originale particulare, ĭar' nu luate de-a gata de pe aĭurea și introduse la eĭ.

Cea de întîiŭ încercare de a trăduce romînește scrierĭ străine de drept bisericesc a făcut'o, după cîte știm pînă acum, Eustratiŭ logofĕtul

[1]) Bianu I. în Columna luĭ Traĭan red. de B. P. Hășdăŭ, pro 1883 pg. 326.

din Moldova în anul 1632. Îndemnurile din afară spre această lucrare trebue să le căutăm parte în pornirile reformaților și ale catolicilor asupra bisericii răsăritene, parte în mișcările de apărare ale acesteia încontra lor. Se știe că curînd după aceasta, în anul 1642 și 1644 s'au ținut în Iași niște concilii bisericești în privința aceasta. Scrierea lui Eustratiŭ logofĕtul are ca titlu o scurtă precuvîntare, în carea 'i se arată scopul, și carea sună așá la început:

4. Pravilî aleasî (1632),

scoasî și tocmitî, și dintru multe scripturi cercatî și găsitî, carea de toți preaînțelepții și buncredincioșii ĭaste cinstitî și primitî, și celor nedeprinși cu tocmala creștinătății tuturor aratî în toate feliurile calea pocăinții, și celora ce pre acestî lume poftesc să lăcuiascî de toate pre voie le spune, cum la cea de apoi vor să fie sufletele lor la mare nevoie, și pentru îndrăznire se vor duce pre sine la mare peire, și cu nesocotința lor vor să'și piardă toatî nevoința, pentrucă ceia ce nu vor îmblá pre urma acestor dumnedeești învĕțaturi, aceia vor să fie o turmă de oi fără păstori". . . .

Într'o postcuvîntare ni spune Eustratiŭ logofĕtul motivele înterne carî 'l-aŭ îndemnat la compusul acestei cărți, și ni arată izvoarele din carî a scos materiea.

În privința motivelor dice că, vĕdînd „scîderea și împuținarea în toate lucrurile înțelepciunii" și „cunoscînd că vin toate spre svrășit", n'a voit să ascundă în pămînt „micșorul pening ce 'l-a luat de la Dumnedeŭ", ci s'a apucat de a „scos toate adîncurile și meșterșugurile cărților de le-a arîtat la vedere tuturor", mai ales că și îngerul lui Dumnedeŭ dise cătră înțeleptul Tobiea: „Taĭnele împăraților să le ție neștine și să le ascundî. bine ĭaste, ĭarî taĭnele lui Dumnedeŭ și a împărăției ceriului ĭaste bine să le arete neștine tuturor", și fiindcă și el este încredințat că, precum „un pomît încuĭat, saŭ un izvor de apă rece . . . astupat" n'ar fi de niciun folos „celor însetați, așá și acestî svîntă carte de îndireptare, dacă va fi închisî" și necunoscutî", nu va puté fi de nicio „treabă celor rîtîciți" ca să se poată îndreptá „spre calea pocăinței și a dreptății".

În privința izvoarelor folosite ni spune Eustratiŭ logofĕtul că această carte a scos'o „de pre limba g r e c e a s c î pre acestî limbî ce se chiamî acmú rumăneascî", și că s'a folosit de scrierile lui Ion Zunara, ale lui Toader Valsamon, ale lui Mateiŭ Vlastari și ale lui Constantin-Terasie Armenopol, dar' nu ni arată mai apriat, orî de această scriere este o trăducere verbală a scrierilor acestor bărbați, a așá numituluĭ Nomocanon, saŭ numaĭ un estras făcut în libertate. Studiĭ ulterioare vor lămurí și această cestiune.[1])

Această „Pravilă aleasă", în concepțiunea eĭ primitivă, nu s'a tipărit nicĭ pe timpul autoruluĭ, nicĭ mai după aceea; saměnă însă să fi dat ansă și să fi șervit ca izvor pentru alte opurĭ ce s'aŭ tipărit îndată atît în Moldova cît și în Țara Romînească, precum la cele „Șepte Taĭne" tipărite în Iași în 1644 și la „Cartea romînească de învățătură de la pravilele împărătești", tipărită tot în Iași în 1646, precum și la „Pravila mică" tipărită în Govora în 1640 și la „Îndireptarea legiei cu Dum-

[1]) Ciparĭŭ. Principia, pg. 103 Qq. și 113 Qq; — Bianu în Columna luĭ Traĭan pro 1882, pg. 210—217.

nedeŭ", tipărită în Tîrgoviște în 1652. Manuscriptul original se găsește în biblioteca răposatului T. Ciparîŭ.

5. Pravila mică din Govora, 1640.

Descrierea.

Această Pravilă tipărită are la început patru foĭ nenumerotate și apoĭ urmează 170 de foĭ numerotate, însă adeseorĭ în mod eronat. Pe pagina întîĭa se află titlul cărțiĭ în cuprinderea următoare: „Pravilă, acesta ĭaste direptătoriŭ de lege, tocmele a sfinților Apostolĭ, tocmite de 7 săboarî; cătrî aceasta și a preacuvioșilor părinți, învățătorilor lumieĭ. Tipăritu-se-aŭ în tiparna prealuminatuluĭ Domn Io(n) Mateĭ Basarabî Voevodî a toatî țara Ungrovlahieĭ în mănăstirea Govora. Vă leato 7149, ĭarî dela nașterea luĭ Hristos 1640". Pe pagina a doaŭa urmează stema domniatuluĭ Țăriĭ Romînești cu o înscripțiune slovenească deasupra: „На пресвѣтлое знаменїе ихъ милостеи Господинѡвъ басарабѡвъ = la prealuminata stemă a milostivilor Domnĭ Basarabĭ", ĭar' pe de laturĭ literele M. Б. M. Б. B. Г. З. Ѵ. carile însamnă Милостїю Божїею Матеи Басарабъ Воеводъ Господаръ земли Оунгровлахїискыя. = Cu mila luĭ Dumnedeŭ Mateĭŭ Basarab, Voevod (și) Domn Țăriĭ Ungrovlahieĭ.

Pe pagina a treĭa se află doaŭăsprădece vĭersurĭ slovenești asupra stemeĭ țăriĭ, subscrise de Uriil Năsturel din Fierești.

Pe a patra pagină începe o „Predoslovie cătră toți nastavnicĭ(ĭ) sfinteĭ bisericĭ", de mitropolitul Teofil, carea se estinde pînă pe pagina a opta. Pe pagina a opta se maĭ află în slovenește o notiță a eguměnuluĭ din mănăstirea Govoreĭ, Meletie Macedoneanul.

După aceste opt paginĭ nenuměrotate urmează pe cele 170 de foĭ, numerotate numaĭ pe o față, maĭ întîĭŭ testul Pravileĭ de la foaĭea 1—165. apoĭ „scara cărțiĭ" pe foile 166—170. Pe foaĭea 170, atît pe fața cît și pe dosul eĭ, se maĭ găsește în slovenește o notiță de ĭeromonahul Ștefan din Ohrida, și în fine în romînește arătat prețul cărțiĭ cu 21 de costande de argint.

Testul cărțiĭ începe cu un noŭ titlu, maĭ scurt decît cel din frunte, și cu arătarea materiilor de carĭ trăteadă cartea. Titlul acesta sună: „Правила святыхъ Апостоль și a sfinților de al șaptele sobor, prea ogodnicĭĭ și de Dumnedeŭ purtătoriĭ părinții nostri"; ĭar' arătarea materieĭ din contest se face aice prin cuvintele: „De episcopĭ, și de preoți, și de călugărĭ, și de oamenĭ mirenĭ, și de toate învățăturile". Contestul însu'și, presurat icĭ coleá cu cuvinte și frase slovenești, este împărțit maĭ tot (f. 1—137). după cum se poate vedé maĭ apriat din scara cărțiĭ, în 149 de capete, după carile urmează apoĭ încă vreo 21 de adăusăturĭ cu titule propriĭ.

Capetele n'aŭ titule saŭ înscripțiunĭ în frunte; numaĭ la puține din ele se află așà cevá.

Proveniența testuluĭ romînesc.

Din Pravila mică s'aŭ aflat pînă acum maĭ multe esîmplare, parte în Transilvaniea, parte în Țara Romînească; într'aceasta din urmă abĭá în timpurile maĭ noaŭĕ, și anumea un esîmplar complet, carele s'a retipărit de Academiea Romînă în Bucureștĭ în 1884 în transcripțiune cu litere lătinești, dar' așá înĕît maĭ pretutindenea se poate restituí litera așá numită cirilică din ediținea primă.

Toate aceste esîmplare sînt în contestul lor deplin identice pînă la cîte un singur nume propriŭ, de persoană și de țară, însă de mare însemnătate, carile, la prima vedere, fac îndoioasă provenienția cărții. În esîmplarele descoperite în Ardeal se află în „Predosloviea cătră toți nastavnici(ĭ) sfinteĭ besereci“ ca cel ce publică cartea, „Ghenadie, cu mila luĭ Dumnedeŭ arhiepiscop și mitropolit a toatî țara Ardealuluĭ“, precînd în cele aflate în Țara Romînească „Theofil, cu mila luĭ Dumnedeŭ arhiepiscop și mitropolit a toatî Țara Rumăneascî“.

Amîndoĭ acești arhiepiscopĭ și mitropoliți dic maĭ departe în „Predoslovie“ despre sine: „Socotit'am că maĭ toate limbile aŭ carte pre limba lor, cu aceea cugetaĭŭ și eŭ, robul domnuluĭ mieŭ Isus Hristos, să scoț ceastî cărte, anume pravilî, pre limba rumăneascî, sfinți(i)lor voastre, frați duhovnicĭ rumănești, carii sănteți păstorĭ oilor celor cuvêntătoare a turmeĭ luĭ Hristos, carea are întru sine multe felĭurĭ de vindecărĭ sufletelor creștinești celor ce sănt rănite cu păcate, însă maĭ vrătos și cale la împărăția cerĭuluĭ;“ și roagă pre toți episcopiĭ și preuțiĭ, „la care mănĭ va cădé aceastî sfântî carte, acela să aibî a o tiné în mare cinste și să se învețe dentru ea în taĭnî cum va vindecá sufletele oamenilor de păcate, ĭarî întru mănĭ de mirean să nu se dea, nice la măscăricĭŭ să nu fie tocmelele sfinților apostolĭ și a sfinților părinți batjocurite, că apoĭ milostva ta verĭ dá samî, frate duhovnice, eŭ nu voĭŭ avé treabî“.

Acuma se naște întrebarea: „Căruia din acești doĭ mitropoliți se cuvine să'ĭ atribuim „cugetarea de a scoate ceastî carte, anumea pravilă, pre limba rumăneascî“, luĭ Ghenadie din Ardeal, orĭ luĭ Teofil din Țara Romînească? Și în cazul dintîĭŭ, cum să ni esplicăm tipărirea eĭ în Țara Romînească?

Ca rĕspuns la aceste întrebărĭ avem emise pînă acum maĭ multe socotințĭ.

Cel dintîĭŭ carele s'a rostit în privința aceasta, a fost Dr. Vasilie Popp. El atribue mitropolituluĭ Ghenadie din Ardeal nu numaĭ „cugetarea de a scoate pre limba rumăneascî“ această carte, ci chiar și însă'și compunerea, saŭ trăducerea eĭ, căcĭ el dice apriat[1]: „Această Pravilă, precum se vede din Prefație, ĭaste făcută de Ghenadie Gradi (Bradi) Arhiepiscopul și Mitropolitul Ardealuluĭ“; dar' asupra împrejurărilor carile ar fi îndemnat, saŭ constrîns, pre mitropolitul Ghenadiŭ ca să tipărească această carte înafară de Ardeal, nu se rostește nicĭ într'un felĭŭ.

Al doile bărbat carele a căutat să ni dee un rĕspuns maĭ deslușit la amîndoaŭĕ întrebările de maĭ sus, a fost eruditul canonic T. Ciparĭŭ. Judecînd după esîmplarele defectuoase ce le aveá dinnăinte, el dice[2]) că această carte „se pare a fi edițiunea a doaŭa a Pravileĭ tipărite în Brașov (1580), de care s'a dis maĭ sus (seclu XVI sub D.) cu unele schimbărĭ în ortografie, din care împrejurare și maĭ ușor se poate pricepe cum de se află la întîĭa carte tipărită în Romîniea prefațiunea nu de la metropolitul Romînieĭ, ci dela al Transilvanieĭ, de unde apoĭ și urmeadă că acel Ghenadiŭ nu e al doile de pre la anul 1641, ci cel de întîĭŭ, sub care se tipărise și Cazaniea de Brașov din anul 1580“. — Încredințîndu-se însă maĭ pe urmă că cartea despre care se vorbește în postcuvîntarea dela Tălcul Evangeliilor tipărit în Brașov cam pe la anul 1564 că s'ar fi tipărit maĭ înnăinte, nu a fost o Pravilă, ci un Pracsiŭ s. Faptele

[1]) „Disertație despre tipografiile romînești . . . Sibiĭŭ, 1838“, pg. 58 nota b. —
[2]) Analecte, Blaj, 1858, pg. XXVI.

Apostolilor, 'şi-a modificat întru cîtva părerea, ḍicînd în opul său: „Principia de limba şi scriptura. Blasiu, 1866", pg. 108—109, Aa şi Bb. că ediţiunea acesteĭ cărţi „e făcută saŭ după alta maĭ vechie transilvană, saŭ cel puţin după un manuscris transilvan".

Opiniunea canoniculuĭ T. Ciparĭŭ fŭ admisă, fără multă modificare, de uniĭ învĕţaţi chiar şi dupăce s'a descoperit esîmplarĭul complet din Ţara Romînească şi s'a publicat de Academiea Romînă din Bucureşti. Aşá ni vorbeşte laboriosul şi mult meritatul V. A. Urechie în cartea sa „Schiţe de istor. liter. romîne în Bucureşti 1885" pg. 131—132, că Pravila cea mică dela Govora pare a fi avut doaŭĕ ediţiunĭ sîncronistice, una a mitropolituluĭ Teofil al Muntenieĭ şi alta a luĭ Genadie al Ardealuluĭ"; ĭar' Ar. Densuşanul ḍice în privinţa aceasta [1]) că „Pravila cea mică de Govora . . . a eşit în doaŭĕ felĭurĭ de esîmplare; în unele figureaḍă Teofil, mitropolitul Muntenieĭ, în altele Ghenadie (1620—1640) mitropolitul Ardealuluĭ. De unde se pare a resultá, că Pravila a fost trădusă în Transilvaniea, şi pentru economie, ceĭ doĭ mitropoliţi s'aŭ înţeles să 'şi o tipărească cu o mică schimbare de cîtevá cuvinte, fiecare pentru sine, dînd unul cartea, altul tiparĭul. Fiindcă lipsesc provinţialismele, se vede că trăducerea transilvană a fost revĕḍută în Munteniea, şi la aceastî revisiune se va reduce osteneala luĭ Meletie Macedoneanul, eguměn şi tipograf, şi a luĭ Mihail Mocsalie. Pravila pare a fi trădus'o Silivestru Eromonahul, trăducătorĭul transilvan".

Noĭ, îndată ce am luat cunoştinţă de ediţiunea Academieĭ Romîne, apărute în anul 1884, am emis în prelegerile noastre din semestrnl de ĭarnă 1884/85 de la universitatea din Cernăuţ altă opiniune, care cu plăcere am vĕḍut'o acceptată de colegul nostru dela facultatea teologică, Constantin Popoviciŭ jun., în opul său: „Fîntînele şi Codicĭ dreptuluĭ bisericesc ortodox. Cernăuţ, 1886". pg. 101.

Opiniunea noastră în privinţa provenienţiĭ cărţiĭ este că ea, atît după întenţiunile şi scopurile publicăriĭ, cît şí după autorĭul trăduceriĭ eĭ, este un produs al Ţăriĭ Romîneşti, ĭar' nu al Ardealuluĭ. Împrejurările bisericeşti de atuncĭa aŭ necesitat'o şi aŭ produs'o. Reformatismul şi protestantismul erá acú de mult întrodus în biserica apuseană a Saşilor şi a Maghĭarilor din Ardeal; ba şí în biserica Romînilor de acoleá se strecuraseră ideĭ şi vederĭ reformatiste prin cărţi tipărite, ca „Tălcul Evangeliilor" cel tipărit pela 1564 cu spesele luĭ Foro Miclîuş s. Forro Niculaĭŭ, carele a luat parte activă şi însĕmnată în mişcările politice şi religioase din Ardeal de pe la mijlocul secoluluĭ al 16-le. Aceste ideĭ şi vederĭ găsiră aderenţĭ şí pintre locuitoriĭ din îmbele domniate romîneşti nu numaĭ pintre ceĭ ce se ţineaŭ de biserica apuseană, ci şí pintre uniĭ de ceĭ de biserica răsăriteană; ba chĭar şí patriarhul din Constantiniana, Ciril Lucaris, nu erá străin de aceste ideĭ şi vederĭ. Spre a aduce limpedire şi dumerire în aceste încurcăturĭ religioase s'aŭ ţinut chĭar doaŭĕ sinoade în Iaşĭ, unul în anul 1642, la carele aŭ luat parte biserica grecească şi cea rusască, şi altul în 1644, la care aŭ fost de faţă numaĭ bărbaţi din îmbele domniate romîneşti.

Aceste mişcărĭ religioase, pline de nelinişte, aŭ dat ansă în Moldova la „Pravilă aleasă" a luĭ Eustratiŭ logofĕtul din 1632, ĭar' în Ţara Romînească, la trăducerea şi tipărirea în Govora în anul 1640 a aşá numiteĭ Pravile micĭ. Îmbele aceste Pravile reflectaŭ vederile dominante pe atuncĭ

[1]) „Istoriea limb. şi lit. rom. Iaşĭ 1885" pg. 139—140, şi ediţ. 2 Iaşĭ, 1894, pg. 169.

în biserica resăritului, și erau puse la dispositiunea dirigenților bisericii nu numai ca un îndreptariu în activitatea lor, dar' și ca o armă încontra ideilor protestante și reformatiste.

Biserica dreptcredincioasă a Romînilor din Ardeal a stat totdeauna în legături ierarhice cu biserica Romînilor din domniatul Țării Romînești, de unde și titulătura acestora de „arhiepiscop și mitropolit al Ungrovlahiei" și de „Ecsarh al Plaiurilor". Episcopii și mitropoliții dreptcredincioși ai Ardealului și ai Ungariei se sfințiau de mitropoliții din domniatul Țării Romînești. Aceste împrejurări de legături ierarhice au adus cu sine ca mitropolitul Ungrovlahiei să poarte grijă în cele spiretuale și de biserica Romînilor din Ardeal, amenințată cu desbinarea.

Deci, vědînd mitropolitul Ungrovlahiei, Teofil, biserica în primejdie de a'și pierde datinile vechi și de a se înnoi cu altele străine, s'a simțît datoriu a o scăpá prin aceea, că va aduce aminte tuturor dirigenților ei de datorințile ce le au, și că li va pune la îndămînă, „pre limba lor", un „direptătoriu de lege". Pentru biserica din Țara Romînească puteá face aceasta fără împiedecare, deoarece episcopii, preuții, domnitoriul și boerii de aici erau cu toții înțeleși ca să'și păstrede și mai departe datinile vechi bisericești; aice aveá tot dreptul să publice astfeliu de „Direptătoriu de lege". Nu așá de ușor erá lucrul pentru Ardeal. Aice puteá mitropolitul Teofil să'și publice „Direptătoriul său de lege" numai cu învoirea și pe numele mitropolituluĭ de acoleá; altfeliu n'ar fi avut trecere și putere obligătoare. Această învoire însă n'o puteá refusá mitropolitul Ardealului Ghenadiu, fără a se desface de legăturile ierarhice cu biserica din Țara Romîneascá. Deci, numai spre a dá acestui „Direptătoriu de lege" putere obligătoare și în biserica dreptcredincioasă a Ardealului, s'a dispus ca un număr oarecare de esîmplare să aibă în scrisoarea de promulgare, „în predosloviea" saŭ precuvîntarea „Direptătoriului de lege" numele mitropolituluĭ de acoleá. Așadară, numai legăturile ierarhice și scopul de a asigurá Pravilei govorene putere obligătoare și în Transilvaniea ni esplicá, în mod firesc, de ce în precuvîntarea unor esîmplare din această Pravilă figureadă ca promulgătoriu al ei mitropolitul Ungrovlahiei, Teofil, iar' în altele mitropolitul Ardealului, Ghenadiu.

Spre a păstrá acestui „Direptătoriu de lege" caracterul său curat bisericesc, s'a omis din scrisoarea de promulgare oriče amintire de domnitoriul țării în care s'a tipărit; ba chiar nici în titlul cărții nu se dice că ea este tipărită din o r d i n u l cutăruĭ saŭ cutăruĭ domnitoriu, ci numai că s'a tipărit în „tiparna prea luminatului Domn Ion Mateiu Basarabî, voevodî a toatî țara Ungrovlahiei", și abiá în doaŭ notițe secundare, una a eguměnului din Govora, Meletie Macedoneanul, și alta a ieromonahului Ștefan Ohrideanul, se dice că Mateiu Basarabul a dat ordinul de a se tipări cartea cu spesele sale, dar' nu de a o și trăduce ori promulgá. Trăducerea cărții se pune numai sub scutul Treimii, dicîndu-se în postcuvîntarea lui Ștefan Ohrideanul că ea s'a făcut: изволенїемь ѡтца и поспшенїемь сына и съвръшенїемь святаго Духа = cu vrerea tatălui și cu ajutoriul fiului și cu îndeplinirea sîntului Spiret.

Această ferire de oriče amestec politic a facilitat cărții promulgarea și lățirea ei în biserica Ardealului, măcarcă ea s'a trădus și s'a tipărit în Țara Romînească.

Autorul trăduceriĭ Pravileĭ.

Asupra persoaneĭ trăducătoriuluĭ Pravileĭ govorene încă găsim emise pînă acuma maĭ multe părerĭ, fiindcă pînă în anul 1884 se cunoșteaŭ numaĭ cîteva esîmplare păstrate necomplet în Ardeal. Acestora li lipsĭá tocmaĭ foile din urmă, pe carĭ se află o notiță care ni face cunoscut, în mod precis, pre acela carele a trădus cartea.

Fiindcă în titlul Pravileĭ nu se arată nicĭ originea cărțiĭ, nicĭ autorul orĭ trăducătoriul eĭ, și cunoscîndu-se pînă în anul 1884 numaĭ esîmplare defectuoase, promulgate în Ardeal de mitropolitul Ghenadiĭ, erá lucru prea firesc ca Dr. Vas. Popp, cel dintîiĭ carele a vorbit despre autorul cărțiĭ[1]) să o atribue pe deplin mitropolituluĭ Ardealuluĭ Ghenadiĭ și să dică despre dînsul că el „a făcut'o".

T. Ciparĭĭ a fost cevá maĭ precaut în pronunțarea sa asupra originiĭ și a autoruluĭ cărțiĭ. El nu o privește nicĭ ca carte originală romînească, nicĭ nu atribue trăducerea eĭ în romînește mitropolituluĭ Ghenadiĭ, ci unuĭ ĭeromonah Silevestru, carele a trădus din rusește în romînește „Evangeliea învĕțătoare", tipărită tot la Govora în anul 1642, și aceasta din causă fiindcă îmbele cărțĭ eraŭ „tot de pre atuncĭ și în aceeaș tipografie date la lumină"; și ca să nu vină în contradicere cu socotința emisă de dînsul asupra provenienței transilvane a cărțiĭ, identifică apoĭ pre acest ĭeromonah Silvestru cu acel ĭeromonah Silvestru carele a început a trăduce Testamentul Noŭ, tipărit în Alba-Julieа în anul 1648, fără alt temeĭŭ, decît omonimitatea lor.[2])

Maĭ serioasă, la prima vedere, este altă socotință, emisă în treacăt de învĕțatul academicĭan A. I. Odobescu. Acesta a găsit pintre cărțile din mănăstirea Bistriței din Țara Romînească o carte slovenească, legată în scoarțe de lemn. Pe una din aceste scoarțe se află o însĕmnare „scrisă slovenește de însă'și mîna luĭ Udriștea" Năsturel. În această însĕmnare crede A. I. Odobescu că stă scris că după această carte slovenească „logofĕtul Udriștea Năsturel din Fierești a trădus la 1630 Pravila bisericească cea mică, tipărită pentru prima oară romînește la Govora sub Mateĭŭ Vodă Basarab". [3])

Această socotință însă este deplin greșită, fiindcă în disa notiță nu găsim aceea ce ni spune A. I. Odobescu, ci numaĭ atîta că Orest Năsturel din Fierești a împrumutat din biblioteca mănăstiriĭ Bistriței o carte, aceea pe care a scris el însĕmnarea, că a citit'o cu multă plăcere, ĭar' nu că ar fi și trădus'o. Eată aice testul acesteĭ notițe, pre care 'l-am primit prin mijlocirea bibliotecariuluĭ Academieĭ Romîne, prof. I. Bianu, dela profesorul de limbile slavice la universitatea din Bucureștĭ, I. Bogdan. „Сїю книгу съборник преслову(татѡ) въ монастырих влахозапланинскихъ сущую аз Орестъ Настурел ѡт Фїерыщ ѡт тогѡжде монастыра Бистрицкагѡ гл(агол)ю на довременное читанїе заимествовав прочтох оуже конечны, не малѡ же иже въ ней оусладихся чтенїи иже и молюся да б(ог)ъ бл(а)гих въздател възмъздит трудол(юб)ному писателю первые же повылителю, нъ и въ заем давшим мны ю, послыди же и моему ѡкаянному недостоинству непреходящыми будущих бл(а)гъ възмъздїи аминъ.

„Въ дни бл(а)гоч(ы)стивагѡ и пресвытлагѡ началника г(о)с(поди)на Матеа Басараба въ лыто г(о)с(под)не ахлѳ (= сай: ахле) м(я)с(е)ца юнїи

[1]) Disertație despre tipogr. rom. pg. 58 nota b. — [2]) Principia de limb. și script. pg. 109, Bb. — [3]) Analele soț Acad. rom. t. X. secț. I. București 1877, pg. 22.

ии, игуменст(во)вавшу преподобныишому ѣромонаху г(о)с(поди)на Василїю Влашчану". = Această carte colectanee, proprietate a renumiteĭ între mănăstirile romînești transmuntene, am împrumutat'o eŭ Orest Năsturel din Fiereștĭ, din aceeaș mănăstire, a Bistrițeĭ dic, spre citire pe cîtva timp; am citit'o acum pînă în sfîrșit; nu puțin m'am îndulcit cu citeniile din ea; de aceea mĕ și rog ca Dumneḍeŭ, dătătorĭul bunătăților, să dăruească scriitorĭuluĭ ĭubitorĭŭ de osteneală, maĭ ales dispuitorĭuluĭ (stăpînuluĭ), dar' și celor ce mĭ-aŭ dat'o în împrumut, pe urmă încă și nevrednicieĭ mele păcătoase răsplata vecĭnică a bunătăților viitoare, amin.

„În ḍilele binecredincĭosuluĭ și prealuminatuluĭ principe, Domnuluĭ Mateĭŭ Basarab, în anul Domnuluĭ 1639 (saŭ: 1635), în luna luĭ Junĭŭ în 18, egumĕn fiind preasînțiea sa ĭeromonahul, domnul Vasilĭŭ Vlăștean".

Dintre aceste treĭ opiniunĭ, emise în nedeplină cunoștință a cărții, numaĭ aceea a eruditului canonic T. Ciparĭŭ a găsit susținătorĭ în V. A. Urehĭe și Ar. Densușanu chĭar și după cunoștința esîmplarĭuluĭ complet, publicat de Academiea Romînă în 1884. V. A. Urechĭe[1]) ḍice pur și simplu că Pravila govoreană este „edată de Meletie Macedoneanul după trăḍucerea ce o făcŭ ĭeromonahul Silvestru"; ĭar' Ar. Densușanu caută să împace oarecum notița dela finea cărțiĭ cu opiniunea emisă de T. Ciparĭŭ, și de aceea ḍice[2]) că Pvavila govoreană a fost trădusă în Transilvaniea de ĭeromonahul Silvestru, și „fiindcă lipsesc provințialismele, se vede că trăḍucerea transilvană a fost revĕḍută în Munteniea, și la această revisiune se va reduce osteneala luĭ Meletie Macedoneanul, egumĕn și tipograf, și a luĭ Mihail Macsalie".

Noĭ însă nu putem admite ca întemeĭată și adevĕrată nicĭuna din aceste opiniunĭ, fiindcă sînt în veghĭată contraḍicere cu cele ce le aflăm în notițele tipărite la începutul și la finea cărțiĭ. Acum, dupăce avem la dispositiune un esîmplar nedefectuos, nu maĭ putem îmblá după combinărĭ îngenioase, ci trebue să ne ținem strîns de aceea ce ni spun ceĭ ce aŭ lucrat la publicarea cărțiĭ.

În esîmplarul nedefectuos, retipărit de Academiea Romînă din Bucureștĭ în 1884, găsim o postcuvîntare slovenească, făcută de ĭeromonahul Stefan Ohrideanul în cuprinderea următoare: Изволенїемь wтца и поспешенїемь сына и съвръшенїемь святаго Духа, сїю книгу преписа wт словенски на влашкы языкь михаиль моѕалїе, и потом повеленїемь и иждивенїемь пресвѣтлаго кнѣза Іо. Матеи Басараба Воеводы, и благословенїемъ пречсвященнаго орхїепископа, кур Θеофила, митрополита въсеи земли оуггровлахїискыя, трудихся ѡ сем азь ĭеромонах Стефань ѡхридскїи, и напечатахом сїю книгу. Почася писати Вълѣто зрмѳ, а wт рождьства христва, ахм, въ понеḍѣлок а. недѣли святаго поста, а съвръшися въ понеḍѣлок з. недѣли поста тогожде лѣта. Тѣмже молимся чтущеи, аще погрѣшено обрѣщете что исправлѣйте, а писавшаго сы извод прощенїю сподоблѣите, и напечатавших сїе не проклинайте. = Cu voința Tatăluĭ și cu ajutorĭul Fiĭuluĭ și cu deplinirea Sîntuluĭ Spiret, a c e a s t ă c a r t e a p r e s c r i s ' o (t r ă d u s ' o) d i n s l o v e n e ș t e î n l i m b a r o m î n e a s c ă M i h a i l M o c s a l i e, și după aceea din mandatul și cu chĭeltuĭala prealuminatuluĭ principe Ion Mateĭŭ Basarab voevod, și cu binecuvîntarea preasînțituluĭ arhiepiscop, domnul Teofil, mitropolit a toată țara Ungrovlahieĭ, m ' a m o s t e n i t c u a c e a s t a eŭ ĭ e r o m o n a h u l

[1]) Schițe de ist. liter. rom. Bucureștĭ 1885. pg. 131—132. — [2]) Istor. limb. și lit. rom. Iașĭ 1885, pg. 139—140, și ediț. 2. pg. 197.

Ştefan Ohrideanul, şi am tipărt noĭ această carte. S'a început a se scrie în anul 7149, ĭar' dela naşterea luĭ Hristos 1640, în Lunĭa întîĭeĭ sĕptămînĭ a sîntuluĭ ajun (post) şi s'a sfîrşit în Lunĭa sĕptămîneĭ a şeptea a ajunuluĭ (postuluĭ) aceluĭaş an. De aceea ne rugăm, cititorilor, ca să îndreptaţĭ ce aflaţĭ greşit, ĭar' pre cel ce a scris (culeş) acest izvod să'l învredniciţĭ de ĭertăcĭune, şi pre ceĭ ce aŭ tipărit aceasta să nu'ĭ blăstămaţĭ".

Dacă ne ţinem strîns de cele ce ni spune această postcuvîntare, şi nicĭ nu avem vreun motiv ca să ne abatem dela aceasta, apoĭ trebue să mărturisim că nu poate fi nicĭun pic de îndoĭală că autorul trăduceriĭ romîneştĭ nu este altul decît Mihail Moesalie, ĭar' ĭeromonahul Stefan Ohrideanul acela carele s'a ostenit cu culesul şi aşĕdarea literelor în şire şi paginĭ, şi că la actul tipăririĭ aŭ conlucraţĭ maĭ mulţĭ, precum şi la corectura tiparĭuluĭ, deoarece despre ceĭ dintîĭŭ se vorbeşte în singural, ĭar' despre ceĭ din urmă în plural.

Maĭ esistă încă şĭ altă notiţă, tot slovenească, facută însă de Meletie Macedoneanul, egumĕnul mănăstiriĭ Govoreĭ, şi tipărită la începutul cărţiĭ îndată după precuvîntarea mitropolituluĭ. Aceasta nu altereadă întru nimică cele spuse în postcuvîntarea ĭeromonahuluĭ Stefan Ohrideanul, ci ni preciseadă numaĭ partea ce aŭ luat'o el. Meletie Macedoneanul, la tipăritul cărţiĭ. Într'această precuvîntare dice Meletie Macedoneanul următoarele: Повеленїемъже Пресвѣтлаго господаря Іо. Матеса Басараба Воевода, и благословенїемъ прѡсфещеннаго Архїепископа Ѳеѡфила, милостїю Божіею Митрополит(а) въсея земкя Оугровлахїискїа, на печатовати сїю книгу глаголемую Правила, мнѣ худѣшему въ священноиноцехъ, Мелетїю Македонскому, Игумену ѡбще жителнаго монастира Говора, храма Оуспенїа прѣсвятыя богородица. Тѣмже молю вас чтуще сїю книгу, аще что будетъ погрѣшено, духом кротости исправляйте, и насъ ѡ сем трудешим ся благословите а не клинѣте, понеже не пис агтель, но рука грѣшна и бренна. = Din mandatul prealuminatuluĭ Domn Ion Mateĭŭ Basarab voevod, şi cu binecuvîntarea preasînţituluĭ arhiepiscop Teofil, din mila luĭ Dumneḑeŭ mitropolit a toată ţara Ungrovlahieĭ, spre a tipărí această carte numită Pravilă ('mi s'a dat) mie celuĭ maĭ umil dintre ieromonahĭ, luĭ Meletie Macedoneanul, igumĕn al conventuluĭ mănăstiriĭ Govoreĭ, cu ruga preasînteĭ Născătoare de Dumneḑeŭ. De aceea vĕ rog pre voĭ carĭ cităţĭ această carte, ca ce va fi greşit să îndreptaţĭ cu spiretul blîndeţeĭ, şi pre noĭ ceĭ ce ne-am ostenit cu aceasta să ne binecuvîntaţĭ, ĭar' nu să ne blăstămaţĭ, căcĭ nu a scris înger, ci mînă de lut şi greşitoare".

Din această însĕmnare se vede de asemenea lămurit că Meletie Macedoneanul a primit dela domnitorĭul ţărĭĭ numaĭ însărcinarea, ĭar' dela mitropolitul eĭ binecuvîntarea, ca să îngrijască de tipărirea manuscriptuluĭ, ceea ce a şi facut. El dară n'a jucat la tipăritul acesteĭ cărţĭ alt rol, decît acela de a fi îngrijit de cele trebuincĭoase şi de a fi priveghiat asupra mersuluĭ lucruluĭ, şi de bună samă şĭ asupra corecturiĭ tiparĭuluĭ, deoarece şĭ el cere îndulgenţa cititorilor pentru strecurarea greşelelor.

Acest Meletie Macedoneanul fusese maĭ înaintĭŭ prin Rusiea, şi anumea în Chĭev, la mitropolitul de acoleá, Petru Movilă. De cătră acesta saměnă să fi fost trimes, cam pe la anul 1633, în Ţara Romînească cu misiunea că să îndemne pre domnitorĭul Mateĭŭ Basarabul la tipărirea de cărţĭ bisericeştĭ curat dreptcredincĭoase, fără amestec cu învăţăturile reformatiste

și păpistașe, după cum se faceá aceasta prin unele tipografiĭ din Ardeal și din Poloniea. Mateĭŭ Basarabul îl primí cu bine și-ĭ acordâ prin uricul din 6. Ianuariŭ 1634 [1]) egumeniea pe vieață în mănăstirea Govoreĭ, se vede că cu însărcinarea de a fi mînă de ajutpriŭ la înființarea de tipografiĭ în țară și la tipărirea de cărți bisericești. S'a și înființat într'adevĕr, îndată după aceasta, maĭ întîiŭ în Cîmpul-lung o tipografie, din care a eșit în anul 1638 un Trebnic slovenesc (§ 8.) și apoĭ curînd după aceasta se înființâ altă tipografie și în mănăstirea Govoreĭ pentru a tipări acoleá cărți romînești, dintre carile Pravila govoreană pare a fi fost chĭar cea dintîiŭ.

Despre Mihail Mocsalie saŭ Mocsa știm pînă acum atîta că el trebue să se fi născut spre finea secoluluĭ al 16-le oareunde în Țara Romînească și anumea în Olteniea, căcĭ pe la anul 1620 îl găsim acum ca călugăr la episcopiea Rîmniculuĭ Vîlciĭ, unde din îndemnul episcopuluĭ de acoleà, Teofil, scoase și scrise din maĭ multe „cărți slovenești" precum și dintr'alte izvoade" pe romînește: „Viețile și petrecerile împărîtești ce aŭ fost de începutul lumieĭ" pînă la anul 1489. Eruditul B. P. Hășdăŭ îl ține de Romîn oltean, ĭar' G. Bariț de Grec din Chio, fără însă de a ni probá aceasta. Acest călugăr samĕnă să fi fost bărbat de marĭ talente și cu multă învĕțătură; el cunoșteá, pe lîngă graĭul săŭ matern, încă foarte bine slovenește, grecește și lătinește [3]); erá dară unul dintre ceĭ maĭ bine pregătițĭ pentru trăduceri din graĭurĭ străine. Cînd devenĭ Teofil, episcopul Rîmniculuĭ, mitropolit al Ungrovlahieĭ, și voĭ să trăducă și să tipărească romînește cărți bisericești, nu putú găsí în țară pre altul maĭ apt spre aceasta decît pre vechĭul săŭ cunoscut, Mihail Mocsa, după cum se scrie el însu'și în cronica sa, saŭ Mocsalie, după cum îl cunoaște Ștefan Ohrideanul, și de aceea fú însărcinat cu trăducerea „Direptătorĭuluĭ de lege" saŭ a Pravileĭ govorene. Orĭ de a lucrat acest călugăr și la alte trăduceri, nu știm, atîta știm că „Evangeliea învĕțătoare", care este tipărită tot la Govora cu doĭ anĭ maĭ în urmă, nu maĭ este trădusă de el, ci de un ĭeromonah Silvestru.

Mijlocitoriĭ trăduceriĭ și aĭ tipăririĭ.

După cele îndicate maĭ sus la proveniența cărțiĭ și la autoriĭ trăduceriĭ nu poate fi îndoĭală că acela carele a luat inițiativa la trăducerea și tipărirea cărțiĭ acesteĭa nu puteá fi altul decît numaĭ mitropolitul Teofil, și că tot el a ales pre Mihail Mocsalie ca pre trăducătorĭul cel maĭ competent, fiindcă îl cunoșteá și erá acú probat de maĭ înnăinte în ast felĭŭ de lucrare; el este, așá dicînd, autorul întelectual al acesteĭ mișcărĭ întelectuale, romînești, în țară. Această mișcare însă cu anevoie s'ar fi produs și s'ar fi susținut, dacă domnitorĭul țărĭĭ n'ar fi fost de acord cu ea și n'ar fi secundat'o din toate puterile. Prin el s'aŭ facilitat înființarea pe atuncĭ a unor tipografiĭ în țară, și tot el a fost acela carele a însărcinat pre vestitul tipograf Meletie Macedoneanul cu îngrijirea tipăririĭ, și a pus la dispositiune mijloacele necesare, căcĭ cartea a fost tipărită nu numaĭ din madatul săŭ (повеленїемь), dar' și cu spesele sale (иждивенїемь).

Timpul trăduceriĭ și al tipăririĭ.

Despre timpul trăduceriĭ și al tipăririĭ „Direptătorĭuluĭ de lege" govorean încă găsim oarecarĭ divergințĭ în opiniunĭ. Dr. Vasile Popp

[1]) Dr. Vas. Popp. Disert. despre tipogr. rom. Sibiiŭ 1838, pg. 52. — [2]) Hășdăŭ: Cuvente den bătr. t. 1. pg. 339 - 344 și 399—400 și suplement la t. I. pg. 4. — [3]) Vedĭ. Scrierierile vechĭ: Cronicile Țărĭĭ Romînescĭ, col. 2 etc.

pune[1]) anul 1642 ca an al tipăririĭ. Aceasta însă o face în necunoștință de lucru și numaĭ după analogie. Esîmplarul ce 'l-a avut înnăinte trebue să fi fost lipsicĭos atît la început cît și la fine. Aseasta se vede de acolo, că Popp nu publică titlul principal al cărțiĭ, cel din fruntea eĭ, ci numaĭ pre cel ce urmează după precuvîntarea mitropolituluĭ și cu carele începe contestul, adecă: Правила стыхъ аплъ. Dar' știind că alte doaŭĕ cărțĭ s'aŭ tipărit în Govora în anul 1642, a presupus că tot în acest an trebue să se fi tipărit și Pravila.

Presupunerea academicianuluĭ A. I. Odobescu, că Udriștea Năsturel ar fi trădus cartea aceasta cu ₫ece anĭ maĭ înnăinte de tipărirea eĭ, adecă în anul 1630, o delăturăm ca una ce este rădimată pe un test rĕŭ înțeles și necorect citit, precum am vĕ₫ut maĭ sus.

Ni rĕmîne dară pentru precisarea timpuluĭ trăduceriĭ și al tipăririĭ ca temelie solidă numaĭ aceea ce găsim însĕmnat în titlul cărțiĭ și în notița luĭ Ștefan Ohrideanul de la finea eĭ. În titlu se ₫ice: „tipăritu-s'aŭ în . . . mănăstirea Govora въ лѣто зрмѳ (7149), ĭarĭ dela nașterea luĭ Hristos ахм (1640)". Ștefan Ohrideanul este maĭ descusut, ni spune cevá maĭ mult în postcuvîntarea sa atît în privința timpuluĭ trăduceriĭ, cît și al tipăririĭ cărțiĭ. El ni îndică că între timpul trăduceriĭ și al tipăririĭ a trecut oarecîtva timp, fiindcă se esprimă așá: Сїю книгу прениса ѡт словенски на влашкы языкъ михаиль моѯалїе, и потом повеленїемь и иждивенїемь . . . кнѣза Іо Матеи Басараба Воеводы и влагословенїемъ . . . архїепископа кур Ѳеѳфила . . . трудихся ѡ сем азь їеромонах Стефань ѡхридскїи и напечатахом сїю книгу. = Această carte a prescris'o (trădus'o) din slovenește în limba romînească Mihail Mocsalie, și după aceea, din mandatul și cu chĭeltuĭala . . . principeluĭ Ion Mateĭŭ Basarabul . . . și cu binecuvîntarea . . . arhiepiscopuluĭ Teofil . . . m'am ostenit cu ea eŭ ĭeromonahul Ștefan Ohrideanul, și am tipărit noĭ această carte". Cît de lung a fost acest înterval de timp esprimat prin „потом = după aceea", nu putem ști, dar' tocmaĭ scurt n'a putut fi, dacă considerăm însĕmnătatea cărțiĭ precum și trebuința aprobăriĭ trăduceriĭ de către mitropolitul țăriĭ, ba poate chĭar și decătră domnitoriĭ și consiliul săŭ. În privința timpuluĭ tipăririĭ se rostește Ștefan Ohrideanul mult maĭ pe larg; el ₫ice: „Почася писати въ лѣто зрмѳ (= 7149), а ѡт рождьства христва, ахм (= 1640), въ понедѣлок а. недѣли святаго поста, а съвръшися въ понедѣлок з. недѣли поста тогожде лѣта. = S'a început a se scrie (tipări) în anul 7149, ĭar' dela nașterea luĭ Hristos 1640, în Luna întĭĭeĭ sĕptămînĭ a sîntuluĭ ajun, și s'a finit în Luna sĕptămîneĭ a șeptea a ajunuluĭ din acelaș an." La prima citire înțelesul acesteĭ notițe ni pare destul de limpede și lămurit; el deșteaptă în noĭ închipuirea ca cum cartea ar fi fost tipărită în ajunul cel mare înnăinte de Paștĭ în decurs de șese sĕptămînĭ, și anumea cînd erá cursul anilor de la facerea lumiĭ 7149, ĭar' dela Hristos 1640. În realitate însă nu este tocmaĭ așá. Se știe că biserica rĕsăriteană numĕră anĭĭ, cu preferință, dela facerea lumiĭ, admițînd între facerea lumiĭ și nașterea luĭ Hristos un înterval de 5508 de anĭ. Anul bisericesc se începe totdeauna cu 1. Septembre și se finește cu 31. August, precînd anĭĭ dela Hristos se încep cu 1. Ianuarĭŭ și se finesc cu 31. Decemvre. Așadară, anul bisericesc dela facerea lumiĭ începe cu patru lunĭ maĭ curînd decît cel civil dela Hristos, dar' pentru aceasta și finește tot cu atîta maĭ degrabă, astfelĭŭ încît eĭ

[1]) Disertație despre tipogr. rom. Sibiiŭ, 1838, pg. 58.

sînt totuna de lungĭ. De aice urmeadă că într'un an bisericesc dela facerea lumiĭ cad doĭ anĭ civilĭ dela Hristos, consecutivĭ, unul, cel precedent, cu finea sa de patru lunĭ, adecă cu 1. Septemvre pînă la 31. Decemvre. ĭar' altul, cel următorĭŭ, cu începutul său dela 1. Ianuariŭ pînă la 31. August; dar' şĭ întors, într'un an civil dela Hristos cad tot doĭ anĭ consecutivĭ bisericeştĭ, numaĭ cu deosebirea că în anul dela Hristos cade anul bisericesc cel precedent cu opt lunĭ, nu dela începutul său, ci cu lunile dela 1. Ianuariŭ pînă la 31. August, ĭar' cel următorĭŭ cu cele patru lunĭ dintĭĭŭ, adecă cu lunile dela 1. Septemvre pînă la 31. Decemvre. De aice vine că atuncĭ cînd voim să aflăm dintr'un an dat dela facerea lumiĭ pre cel dela Hristos, trebue să scădem din el pentru lunile dela 1. Septemvre pînă la 31. Decemvre nu 5508, ci 5509; şĭ întors cînd voim să ştim care an bisericesc dela facerea lumiĭ este cutare an dela Hristos, trebue să adaugem acestuĭa 5509 pentru lunile sale dela 1. Septemvre pînă la 31. Decemvre.

Decĭ anul bisericesc dela facerea lumiĭ 7149 conţine din anul dela Hristos 1640 numaĭ lunile din urmă dela 1. Sept. pînă la 31. Dec. şi din cel următorĭŭ 1641, lunile dintre început dela 1. Ianuariŭ pînă la 31. August; ĭar' anul civil dela Hristos 1640 se compune din cele opt lunĭ din urmă, dela 1. Ianuariŭ pînă la 31. August ale anuluĭ dela facerea lumiĭ 7148 şi din cele patru lunĭ dintru început, 1. Sept. pînă la 31. Dec. ale anuluĭ 7149.

Stînd astfelĭŭ lucrurile cu armoniarea anilor dela facerea lumiĭ şi dela Hristos, şi căutînd, cu aceste reflecsiunĭ în minte, să ni dăm sama acum de înţelesul notiţeĭ luĭ Ştefan Ohrideanul în privinţa începutuluĭ şi finituluĭ tipăririĭ „Direptătoriuluĭ de lege", găsim în ea o încurcală destul de mare.

Dacă admitem ceea ce se şĭ pare adevĕrat la prima citire, că cartea a fost tipărită în decurs de şese săptămînĭ, în ajunul cel mare înnăinte de Paştĭ, atuncĭ trebue să concedem că saŭ anul dela facerea lumiĭ 7149, saŭ cel dela Hristos 1640 este greşit îndicat de Ştefan Ohrideanul, fiindcă ajunul cel mare de înnăinte de Paştĭ cade în acele lunĭ ale anuluĭ, cînd avem de scădut saŭ de adaus numĕrul 5508, spre a pune în congruenţă anĭĭ dela facerea lumiĭ cu ceĭ dela Hristos, saŭ pre ceĭ dela Hristos cu ceĭ dela facerea lumiĭ; prin urmare, ajunul cel mare de înnăinte de Paştĭ din anul dela facerea lumiĭ 7149 curĕspunde cu cel din anul 1641 dela Hristos, ĭar' acest ajun din anul dela Hristos 1640 curĕspunde cu cel din anul 7148 dela facerea lumiĭ.

Decĭ, saŭ că unul din aceştĭ anĭ este fals îndicat de Ştefan Ohrideanul, orĭ de tipăritoriĭ ediţiuniĭ a doaŭa din 1884, saŭ că cele spuse de Ştefan Ohrideanul despre începutul şi finitul tipăririĭ cărţiĭ trebuesc altfelĭŭ înterpretate şi înţelese.

Alternativa dintĭĭŭ o admite profesorul dela facultatea teologică din Cernăuţ, Popovicĭŭ Const. jun.[1]) El crede că în notiţa luĭ Ştefan Ohrideanul din ediţiunea primă ar fi stat anul 7148 şi că poate numaĭ tipăritoriĭ ediţiuniĭ a doaŭa din 1884 'l-ar fi cores în 7149 spre a'l pune în consonanţă cu cel din titlul cărţiĭ, şi apoĭ dice că „cartea s'a scris în cele şese săptămînĭ dintĭĭŭ ale ajunuluĭ celuĭ mare, în anul 1640, adecă saŭ că Mocsalie 'şĭ a piinit în acel timp trăducerea sa, saŭ că trăducerea luĭ Mocsalie erá acuma gata şi atuncĭ s'a mundat numaĭ pentru tiparĭŭ,

[1]) Fîntînile şi codiciĭ dreptuluĭ biser. ort. Cernăuţ 1886. pg. 97.

în urmă că cartea s'a tipărit . . . în tipografiea domnească din Govora în anul 1640 și anumea în decursul restîmpului dela 1. Septemvre și pînă la finea luĭ Decemvre".

Noĭ admitem ca posibilă esplicarea aceasta, dar' nu o împărtășim de loc. Noĭ credem că cifrele anilor sînt aceleaș în amîndoaŭĕ ediținnile, și că atît în titlul cărții cît și în notița luĭ Ștefan Ohrideanul aŭ figurat numaĭ aniĭ 7149 și 1640, dar', ca să justificăm esistința lor astfelĭŭ, trebue să dăm alt înțeles, după noĭ înțelesul cel adevărat, aceleĭ părțĭ din notiță, care ni vorbește despre începutul și finitul tipăririĭ. Să luăm bine sama cum se esprimă în privința aceasta Ștefan Ohrideanul ; el ni spune că cartea s'a începuta se tipări în anul 7149, ĭar' de la nașterea luĭ Hristos 1640, în Luna întîĭeĭ săptămînĭ a sîntuluĭ ajun, și s'a finit în Luna săptămîneĭ a șeptea a ajunuluĭ din acelaș an". Într'această însemnare totul este limpede pînă la un singur lucru, rămas necalificat și nedeterminat îndeajuns, adecă pînă la ajunul în care s'a început tipărirea, fiindcă aice nu ni se spune care ajun anumea și de cîte săptămînĭ a fost el. Această nedumerire însă trebue să dispară îndatăce considerăm că atunceĭ cînd s'a început tipărirea erá anul 7149 carele curĕspundeá cu anul dela Hristos 1640. Anul dela Hristos 1640 însă curĕspundeá numaĭ în cele patru lunĭ din urmă ale sale cu anul dela facerea lumiĭ 7149, deci numaĭ în lunile dela 1. Septemvre pînă la 31. Decemvre. Într'acest interval de patru lunĭ însă nu esistă în biserica răsăriteană alt ajun decît numaĭ al Crăciunuluĭ. Deci, tipărirea cărțiĭ s'a început în Luna întîĭeĭ săptămînĭ nu a ajunuluĭ mare dinnăinte de Paștĭ, ci a ajunuluĭ Crăciunuluĭ. Această înterpretare a primeĭ propositiunĭ și precisare a înțelesuluĭ eĭ nu vine de felĭŭ în contradicere cu aceea ce ni spune Ștefan Ohrideanul în a doaŭa propositiune, nemijlocit următoare, că adecă cartea „s'a finit în Luna săptămîneĭ a șeptea a ajunuluĭ din acelaș an", fiindcă aice determinativul „тогожде лѣта" = din „acelaș an saŭ al aceluĭaș an" dela cuvîntul „ajunuluĭ" nu se poate reportá la anul dela Hristos, ci numaĭ la anul cel bisericesc, căcĭ numaĭ pre acesta, ca principal, 'l-a avut în vedere Ștefan Ohrideanul, ĭar' pre cel dela Hristos 'l-a pus în propositiunea dintîĭŭ numaĭ ca esplicativ, și maĭ ales din causă, fiindcă cartea erá destinată și pentru Ardeal, unde se întrebuințá maĭ mult aniĭ dela Hristos, decît ceĭ dela facerea lumiĭ, precînd în domniatul Țărĭĭ Romînești maĭ numaĭ ceĭ dela facerea lumiĭ. Acest ajun de șepte săptămînĭ din anul de la facerea lumiĭ 7149 nu este altul decît ajunul cel mare de înnăintea Paștilor. Pe timpul acestuĭ ajun însă anul 7149 nu maĭ curĕspundeá cu niciuna din lunile anuluĭ dela Hristos 1640, ci numaĭ cu primele lunĭ ale anuluĭ 1641 și anumea cu lunile Mart și April. Deci cartea s'a finit a se tipări Luni în a șeptea săptămînă a ajunuluĭ celuĭ mare, dreptcă tot în acelaș an dela facerea lumiĭ 7149 în care s'a început, dar' nu și în acelaș an dela Hristos 1640, ci în cel următoriŭ, 1641.

După computările ce le-am făcut, am găsit că ajunul Crăciunuluĭ s'a început în anul 1640 într'o Duminică și anumea într'a 15. Noemvre, ĭar' ḑiŭa de Paștĭ din anul 1641 a picat într'a 25. April. Deci „Direptătoriul de lege" govorean s'a început a se tipări Luni într'a 16. Noemvre 1640 și s'a finit tot într'o Luni, dar' într'a 19. April 1641 ; prin urmare tipăritul luĭ a durat nu precum ar presupune uniĭ numaĭ șese săptămînĭ saŭ 42 de ḑile, ci 155 de ḑile saŭ 5 lunĭ și patru ḑile, saŭ 22 de săp-

tămînĭ și o ḑi. Această durată nu trebue să ni pară prea lungă; din contră, de vom considerá că această carte are de toate 174 de foĭ saŭ 348 de pg. tipărite; că la culesul literelor a lucrat un sîngur om, ĭeromonahul Ștefan Ohrideanul; că el, ca ĭeromonah ce erá, a maĭ fost ocupat încă și cu serviciul bisericesc; că în decursul tipăriturĭ aŭ fost 22 de Duminicĭ și maĭ multe sărbătorĭ marĭ; și dacă la acestea vom maĭ adauge încă și migăĭelele și neajunsurile împreunate cu corectura și cu încercarea de a tipărí în țară și cărțĭ romînești: atuncĭ vom trebuí să mărturisim că acest timp de 155 de ḑile nu poate fi nicĭdecum prea îndelungat; ba încă vom trebuí să recunoaștem și să lăudăm hărniciea și iscusința culegătoriuluĭ, care a lucrat pe ḑi maĭ mult de doaŭĕ paginĭ.

Originalul „Direptătoriuluĭ de lege“ govorean.

Testul de pe carele s'a făcut trăducerea romînească, a fost slovenesc, fiindcă Ștefan Ohrideanul ḑice apriat în postcuvîntarea sa că Mihail Mocsalie a trădus „Direptătoriul de lege din slovenește în limba romînească“ (преписа отъ словенски на влашкы языкь).

Despre originalitatea saŭ neoriginalitatea acestuĭ test nu găsim nicĭun îndiciŭ în trăducerea romînească. Avînd însă în vedere că maĭ toate cărțile bisericești bulgaroslovenești sînt trăduceri saŭ reproduceri din grecește, trebue să presupunem că și acest Direptătoriŭ de lege este de proveniență grecească, că testul luĭ primitiv a fost scris grecește. Și întru adevĕr, prof. Const. Popovicĭŭ ni probează [1]), în mod convingătoriŭ, că esistă un nomocanon grecesc, publicat în Paris în anul 1677 de profesorul de teologie de acoleá, Johannes Baptista Cotelerius, în opul săŭ: Ecclesiae Graecae monumenta, t. I. pg. 68—158, care consună în foarte multe părți cu „Direptătoriul de lege“ govorean atît în ordinea materieĭ, cît și în espunerea eĭ. Chĭar și titlul acestuĭa consună aproape cuvînt din cuvînt cu titlul cel scurt al „Direptătoriuluĭ de lege“ govorean. După formula: Ἀρχὴ σὺν Θεῷ νομοκανόνος, începe: Κανόνες τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, καὶ τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων· περὶ ἀρχιερέων, ἱερέων, μοναχῶν μαγασχήμων καὶ ἄλλων μοναχῶν, καὶ λαϊκῶν. Acest titlu consună maĭ cuvînt din cuvînt cu acela citat maĭ sus din Direptătoriul de lege govorean.

Esistința acestuĭ nomocanon grecesc, compus cam prin secolul al 15-le saŭ al 16-le, precum se crede [2]), ne face să admitem în mod sigur că testul slovenesc n'a fost o compunere originală, ci o trăducere maĭ mult saŭ maĭ puțin verbală a vreunuĭ test original grecesc.

Probabilul trăducătoriŭ al testuluĭ slovenesc.

Am arĕtat maĭ sus că în secolul al 14-le și al 15-le s'aŭ făcut în îmbele domniate naționale maĭ multe trăduceri, saŭ cópiĭ, de nomocanoane slovenești, și că în secolul al 16-le episcopul Romanuluĭ Macariŭ II (1531—1558) a trădus rușește din ordinul luĭ Alesandru Lăpușneanul un nomocanon chĭar pentru împăratul rusesc Ion IV. Vasilievicĭŭ cel cumplit. Este dară foarte probabil ca astfelĭŭ de trăduceri să se fi făcut și pe la începutul secoluluĭ al 17-le în domniatul Țărĭ Romînești, provocate fiind de mișcările religioase de pe atuncĭ, mișcărĭ despre carĭ ḑice mitropolitul Moldovĭĭ, Varlaam, în precuvîntarea cărțiĭ sale Rĕspunsure, tipă-

[1]) Fîntînile etc., pg. 102—104. — [2]) Popovicĭŭ, l. c. pg. 64 și 68.

rite în Iași 1645 [1]), „că mare grijă și multă scărbă aŭ cuprins sufletul și inima“ sa, „pentru care lucru a chiemat și a strîns săbor dintr'amîndoaŭĕ părțile, și din Țara Romînească și din țara Moldovii“, ca să se sfătuească împreună pentru delăturarea pericolelor. Acest mitropolit a făcut cunoștință și cu Udriștea Năsturel, carele erá al doile logofĕt și frate cu doamna luĭ Mateĭŭ Basarabul, și carele compusese în slovenește 12 vîersurĭ asupra stemeĭ țării, publicate în Direptătoriul de lege govorean. Despre acest logofĕt ni spune mitropolitul Varlaam că erá „boĭeriŭ cinstit și slovesnic (cadecă cărturariŭ, scriitoriŭ, orătoriŭ) și a toată destoîniciea harnic, dreptpravoslavnic creștin (și) iubitoriŭ de învĕțătură și socotitoriŭ credinței eĕĭ drepte“.

Despre acest Udriștea Năsturel, atît de zelos în cele religioase și atît de versat în literătură, putem presupune că, saŭ din îndemn propriŭ, saŭ împins de împrejurimea sa, a trădus într'un mod oarecare din grecește testul slovenesc al Direptătoriuluĭ de lege govorean.

Scopul publicării.

Scopul publicării Direptătoriuluĭ de lege govorean ni'l arată mitropolitul Ungrovlahieĭ, respective al Ardealuluĭ, în scrisoarea păstorală adresată „cătră toți nastavniciĭ sfinteĭ biserică, prealuminaților arhiepiscopĭ, mitropoliților, și iubitorilor de Dumnedĕŭ episcopilor și preoților, și tuturor duhovnicilor, carii cu putere preoțească dela Dumnedĕŭ sînt sfințiți“, și publicată ca precuvîntare s. „predoslovie“ în fruntea cărții. El a fost duplu, unul cultural național, și altul bisericesc religios.

Vĕdînd și un mitropolit și altul „că maĭ toate limbile aŭ carte pre limba lor“, s'aŭ putut ușor convinge că acele popoare, carĭ se folosesc de graĭul propriŭ în vieața lor publică și privată, cu deosebire la cultivarea întelectuluĭ lor, își căștigă cu maĭ puțină osteneală cunoștințile necesare, că se lumineadă maĭ curînd și că propășesc maĭ repede pe calea culturiĭ și a civilisațiuniĭ. În tot timpul păstorieĭ lor, îmbiĭ mitropoliți avură destulă ocasiune a observá și a se convinge că graĭul bulgaroslavic, de carele se maĭ folosiaŭ încă la cultul dumnedĕesc, nu erá nicĭ grăit, nicĭ înțeles de maĭ toți credincĭoșiĭ bisericiĭ; că el nu se maĭ cultivá îndeajuns prin școalele clericale, și că chĭar ceĭ maĭ mulți preuți nu'l înțelegeaŭ și că toată citirea și cîntarea lor în acest graĭŭ erá maĭ mult mecanică și nepricepută, și că, prin urmare, nu maĭ puteá nicĭ lumină, nicĭ zidí pre nimene. Mitropoliții dară se convinseseră că o carte, rĕspîndită pintre Romînĭ în graĭul bulgaroslavic, să fi fost ea orĭcît de înstructivă, nu va contribuí mult nicĭ la luminarea preuților, nicĭ la îndreptarea moravurilor, de nu va fi publicată pe înțeles, în graĭul lor matern. Tocmaĭ aceste considerărĭ îĭ făcură „să cugete“ la mijloacele cele maĭ potrivite carile să'ĭ pună în stare a schimbá această stare de lucruri nefavorabilă, și le găsiră parte în „scoaterea“ de cărți înstructive „pre limba rumînească“, parte în înființarea de tipografiĭ romînești și publicarea acelor cărți prin ele.

Cît despre scopul bisericesc religios, îmbiĭ mitropoliți purceseră de la ideea că învĕțătoriĭ și dirigenții bisericești pot dá altora numaĭ din aceea ce aŭ; că pot povățuí pre încredințiĭ păstorieĭ lor numaĭ întru cît se pricep înșiș'și, și că îĭ pot ferí de rele și îndemná cu succes spre fapte bune numaĭ întru cît eĭ înșiș'și li merg înnăinte cu esîmple atrăgătoare,

[1]) Șincaĭŭ Cron. Rom. sub 1645.

și de aceea îșĭ propuseră, ca prin cărți romînești instructive să rădice clerul pastoral la înălțimea misiuniĭ sale, și să'ĭ pună la îndămînă arme intelectuale, cu cari să combată pre adversarĭ și să apere pre păstoriți de rătăciriĭ. Această idee o esprimă îmbiĭ mitropoliți cînd ḑic în scrisoarea lor pastorală din fruntea cărțiĭ: „Cela ce primește gîndurile omenești, dătoriŭ ĭaste: întru scriptuia învĕțat a fi; să se opreascî de pohte; (să fie) smerit și cu lucrure bune; pre tot ceasul să se roage luĭ Dumneḑeŭ ca să'ĭ deá cuvĕnt de înțelepcĭune ca să îndirepteḑe pre ceĭa ce scapî cătrî dînsul. . . . Ĭarî de va fi însu'șĭ neștiutoriŭ și nepostnic, cum va învĕță pre alțiĭ a face lucrure bune? și cine e neînțelept, (cum îl) va ascultá pre el de carele va grăí, vĕḑând pre el fărî tocmalî și beṭiv, și învĕțând pre alțiĭ să nu se îmbete, saŭ alt lucru bun a petrece carele singur nu a făcut?“

Valoarea Direptătoriului de lege govorean.

Asupra celor cuprinse în Direptătoriul de lege govorean, îmbiĭ mitropoliți saměnă a nu fi avut întru toate o părere nedivisă, pe deplin aprobătoare; eĭ aŭ găsit în el multe învĕțăturĭ bune și folositoare, dar' șĭ unele carĭ lĭ-aŭ părut, cel puțin, esagerate, dacă nu chĭar echivoce, îndoĭoase, nepotrivite și provocătoare. Aceasta se cunoaște din aceea ce ni spun eĭ în scrisoarea lor pastorală ḑicînd că cartea „are întru sine multe felĭurĭ de vindecărĭ sufletelor creștinești celor ce sănt rănite de păcate, însă maĭ vrătos șĭ cale la împărățiea cerĭuluĭ“ și de aceea o recomîndă clerului ca „să aĭbă a o ținé în mare cinste“, dar' îndată adaug ca „să se învețe dentru ea în taĭnî, cum va vindecá sufletele oamenilor de păcate, ĭarî întru mănĭ de mirean să nu se deá, nice la măscăricĭŭ să nu fie tocmelele sfinților apostolĭ și a sfinților părinți batjocurite, că apoĭ milostva ta verĭ da samî, frate duhovnice, eŭ nu voĭŭ avé treabî“. Această precauțiune, recomîndată de mitropoliți, și această lepădare de respundere înnăintea luĭ Dumneḑeŭ și a oamenilor nu'șĭ pot găsí temeĭul lor numaĭ în vreun sîmț de misticism și conservatism prea întrecut al dirigenților bisericești, ci maĭ ales în convingerea lor că nu toate cele cuprinse în Direptătoriul de lege sînt neatacabile și ferite de orice critică aspră și chĭar condemnătoare. Singura obiecțiune serioasă ce s'ar puté aduce încontra acesteĭ părerĭ a noastre este, că mitropoliții ar fi putut scoate din carte tot ce ar fi socotit de prea esagerat saŭ nepotrivit în ea, dacă eĭ ar fi avut această părere. Această obiecțiune însă se delătură, dacă luăm în considerare pe de o parte starea culturiĭ lor de pe atuncĭ și prin urmare neputința de a o îndreptá, ĭar' pe de altă parte credința ce o aveaŭ mitropoliții despre calitatea acesteĭ carți, ținîndu-o de „svântă“, decĭ de o carte în care nu se cade nimică de adaus, saŭ de șters, fiindcă astfelĭŭ 'ĭ s'ar alterá calitatea eĭ de sîntă, s'ar desînți, s'ar profaná.

Mitropoliții de atuncĭ, după cunoștințile istorice literare ce le aveaŭ, nu puteaŭ ști cu încredințare că această carte nu este o reproducere fidelă nicĭ a canoanelor stăbilite de conciliile bisericești, nicĭ a celor recomîndate de părinții bisericești autorisați, nicĭ chĭar a dispositiunilor împărătești relative la biserică; eĭ nu știaŭ că această carte nu erá alta, decît o prelucrare foarte stîngace a unor scrierĭ maĭ vechĭ și de valoare, presurată pe lîngă această pe icĭ colea cu niște dispositiunĭ și socotințĭ carĭ numaĭ canonice, autorisate bisericește, nu eraŭ; de aceea eĭ îĭ șĭ esageraŭ valoarea

dicînd că „la care mănî va cădé aceastî s f ă n t î carte, acela să aîbî a o ţiné în mare cinste“.

În cîtă rătăcire se aflaŭ pe atunci dirigenţiî bisericiî noastre asupra valoriî acesteî cărţi, se cunoaşte din judecata ce o daŭ doi bărbaţi, cunoscători de causă, asupra valoriî prototipuluî grecesc din care a fost scos testul slovenesc şi de pe acesta cel romînesc. Teologul şi profesorul din Sorbona din Paris, Ion Baptista Cotelerius, care a edat în anul 1677 testul grecesc, dice despre el [1]) că este „maî mult o amestecătură lipsicioasă, desordinată şi nesărată, decît o colecţiune (de canoane), compusă într'o grecească maî noaŭă de nuşcare autor neespert“; iar' profesorul dela facultatea teologică din Cernăuţ, Const. Popovicîŭ jun., dice [2]) că testul grecesc „trăteadă, de regulă, pe lîngă materiile îndegetate în înscripţiune, încă şi alte materiî cu totul diferite, carî nu staŭ în niciun connecs cu cele de maî năinte; sărite şi repetiri provin foarte des, şi lipsa a toată ordinea în înşirarea materilor se pare a fi sistemul autoriuluî. . . . Nu a rare orî dăm peste locurî de tot neînţelegibile, saŭ peste hotărîrî carî trebue să le numeştî, cel puţin, curioase“.

Aceste judecăţi nu prea măgulitoare, rostite asupra testuluî grecesc, îşî găsesc o deplină îndreptăţire şi aplecare nu numaî la testul grecesc, ci şi la trăducerea romînească, precum ne putem încredinţă citind cartea.

A c u r ă t e a ţ a t r ă d u c e r i î.

A trăduce cu acurăteaţă şi cum se cade vreun test dintr'un graiŭ în altul, nu este lucru aşá de uşor precum s'ar crede. Se cer dela un trăducătoriŭ bun doaŭe lucruri de frunte: întîiŭ ca să înţeleagă bine, pe deplin şi cu deamăruntul, testul ce voieşte să'l trăducă, şi apoi ca să dispună, cu deplină putere, asupra graiuluî în care voieşte să trăducă, şi apoi să caute a reproduce în el întocmaî înţelesul testuluî original. Cînd saŭ înţelesul nu este reprodus cu acurăteaţă şi precisiune, saŭ cînd nu sînt observate şi păstrate toate particularităţile dicţionale, flecsionale şi sintactice ale graiuluî în care se trăduce: atunci trăducerea nu poate fi nimerită şi bună. Cum stă în privinţa aceasta cu Direptătoriul de lege govorean, ni vine foarte greŭ de precisat cu acurăteaţă din causă că nu avem dinnăinte testul slovenesc. Acest test nu s'a descoperit pînă acum, cel puţin noî n'am putut dá de esistinţa luî cu toate cercetările şi întrebările ce le-am făcut încolo şi încoace. (Maî pe urmă am aflat că prof. I. Bogdan[3]) a descoperit într'un manuscript colectaneŭ din Mănăstirea Neamţuluî testul bulgaroslavic al acestuî Direptătoriŭ de lege, dar' nu 'l-a publicat încă.) Nu putem dară ştí, nicî orî de trăducerea romînească este saŭ nu verbală, nicî orî de reproduce ea saŭ nu cu acurăteaţă înţelesul testuluî slovenesc; atîta însă putem spune cu siguritate, că particularităţile dicţionale, flecsionale şi sintactice ale graiuluî romînesc n'aŭ găsit în ea pretutindinea observarea şi espresiunea lor, oricît de multe din neajunsurile acestea am fi dispuşi să le punem pe sama graduluî de desvoltare a graiuluî de pe timpurile acelea, şi maî departe că în testul romînesc esistă maî multe pasage, dacă nu de tot neînţelegibile, apoî cel puţin foarte cu anevoie de înţeles, precum sînt unele de pe paginile: 9, v.; — 10, v.; — 12, r.; — 13, v.; — 16, r.;

[1]) Ecclesiae Graecae Monumenta t. I. pg. 723 — [2]) Fîntînile şi Codiciî drept. biser. ort., Cernăuţ, 1886, pg. 67. — [3]) Cronice inedite atingătoare de istoriea Romînilor, Bucureşti, 1895, pg. 89–90.

— 17, r.; — 19, r.; — 49, v.; — 58, v. r.; — 68, r; — 71, v.; — 91, v.; — 98, r. v.; — 114, r.; — 115, r.; — 117, r.; — 150, r.; — 160, v. Multe din aceste pasage vor fi neînțelegibile nu din alte cause, decît din aceea că trăducătorĭul saŭ că n'a înțeles cum se cade testul slovensesc, saŭ că n'a fost în stare să'l esprime romînește întocmaĭ și cu precisiune, într'o dicțiune curată și într'o legătură maĭ strînsă.

Esistă într'această carte o mulțime de particularităț dicționale, flecsionale și sintactice, carĭ ni arata o iscusință limbistică nu prea mare din partea trăducătorĭuluĭ. În privința păstrărĭĭ curățieĭ graĭuluĭ, autorul trăducerĭĭ n'a fost prea scrupulos; aŭ rĕmas netrăduse o mulțime de cuvinte sînguratece, ca și dicerĭ întregĭ: d. e. Правила святыхъ Апостоль = Direptătorĭul sînților Apostolĭ, 1. r. — ѡ рождствѣ христовѣ = despre născutul luĭ Hristos, 2. r. — Помилуи мя боже, въ споите господеви въсѣ земля = Miluește-mĕ Dumnedeule! Cîntați Domnuluĭ tot pămîntul. 19. r. — рождьство богородеци, или въведеніе, или стрѣтеніе, или оуспенїа. = Nașterea Născătoareĭ de Dumnedeŭ, saŭ Întrarea în biserică, saŭ Întîmpinarea Domnuluĭ, saŭ Adormirea, 150 v. etc. etc.

Dintre particularitățile sonice din Direptătorĭul de lege govorean citĕm provenienta sonuluĭ î înloc de ă la finea maĭ tuturor cuvintelor, ca apî biserecî, casî, să se ferească, dumineci, să meargî, să se oprească. (pg. 6), etc. etc., ĭară în mijlocul cuvintelor găsim adese orĭ sonul ă înlocul sonului î, precum: căndu'ĭ, cântece, 8; blăndĭ, sfânt, sânt, pg. 9; tămplă 16, v.; rĕul vieții, 156, v. etc. etc. — clătinarea pronunțiĭ între doaŭĕ sonurĭ afine, ca: inema (24, r.) și inimî 27, priînsul și pre insul (27, r.); aforisí 88, r. și afurisí; latorĭ 25, r. și laturi 20, v.; pămĕnt 20, v. și pomĕnt 25, r.; vreo 122, v. și freun 50, v.; slugirea 60, v. și a slujĭ 33, v. etc. etc. — apoĭ: ĭaste, 3, v.; biruĭaște 10, v.; cĭomage 44, r.; muĭarĭ (25, v.); tĕnerĭĭ (18, v.); sĕ grĕĭaște tarul (19, v.); etc.

În privința flecsională ni presîntă graĭul Direptătorĭuluĭ de lege govorean un progres foarte însĕmnat față cu acela din scrierile secoluluĭ al 16, și maĭ ales față cu acela din Codicele Voronețan, din Psaltirea Voronețană și Schĭeĭană și din Codicele Sturdan, toate de o provenienț maĭ anterioară. În Direptătorĭul de lege govorean nu maĭ găsim nicĭ păstrarea vocalelor primitive la formarea pluraluluĭ, nicĭ tendința de a declină substantivele și însușitivele femenine într'un mod maĭ asemene cu acela al masculinelor. Aice vocalele din trupina cuvîntuluĭ se schimbă cu altele, recerute de firea acelor vocale carĭ direg flecsiunea. Numaĭ foarte rar maĭ întîmpinăm cîte vreo rĕmășită de foarmă flecsională maĭ vechĭe, și aceasta nu doară ca vreo dovadă despre provenirea eĭ în usul dilnic al graĭuluĭ, cît maĭ vîrtos ca o strecurare din scrierile maĭ vechĭ ce le citise, saŭ le aveá înnăinte trăducătorĭul la lucrarea sa. Ca ĭĕsunete de flecsiune maĭ vechĭe citĕm: locure, 11, v. și locurĭ, 41, r.; chipure 98, v. și chipurĭ. 35 v.; nunte 52 v.; nunteĭ 97, v.; lumieĭ 6, v.; dulcețieĭ 42, v.; țărăeĭ 71, r.; aceștiĭ carte, 174, v.; bisericiĭ ceiĭ marĭ, 49, r.; 2 mie 135, r.; cincĭ mie 129. r.; lu Dumnedeŭ 5, r. și luĭ Dumnedeŭ 10, v.; nu le rușinareți, nu le ocărăreți dară și nu treceți 151 v.; să se priveghie, 6, r.; veri puté 49, v.; te veri lipsí, 151, r.; să arĭ fi, 23; se arĭ aflá 32, v.; învise 159; aŭ învis 146 r.; etc. etc.

În sintaesa saŭ țĕsătura cuvintelor în vorbire găsim în Direptătorĭul de lege govorean maĭ multe abateri dela usul actual, decît în flecsiunea lor. Unele din aceste abateri trebue să le punem în sama testuluĭ străin din care s'a făcut trăducerea, și în socoteala neiscusinții trăducătorĭuluĭ, ĭar' altele în socoteala nestabilității și necristalisărĭĭ

unor construcțiuni, a moduluĭ neîngrijit de vorbire și maĭ ales a necon-științei scriitoriuluĭ despre oarecarĭ regule sintactice, cu deosebire în aplecarea articoluluĭ și a pronumelor personale. D. e. va spune neștine de dinsî, 16, r. în toate lunĭ, 30, r. decĭ una cum dela întrupoșarea, iarî altî dela nașterea pĭerdăcĭune, 31, v.; alțĭ oamenĭĭ aĭ bisericiĭ, 90, a.; prazdnicul sfinteĭ arĕtărĭĭ lu Dumnedeŭ, 6, v.; sfinții părinților eĭ, 7, v.; împart sfănta și fărî de începătoarea și într'o fire și de vieațî făcătoare troița, 63, r.; păstorĭ oilor celor cuvêntătoare a turmeĭ luĭ Hristos 3, r.; marele mucenic a luĭ Hristos 8, r.; postul născutuluĭ și a luĭ svĭateĭ Petră 39, r.; cărora veți lasá păcatele, lăsá-se-vor lor, și cuĭ le veți ține, ținé-se-vor lor 2, r.; va ascultá pre el 3, v.; etc. etc.

Altă carte în ramura aceasta este

6. Îndereptarea legiĭ, Tîrgoviște, 1652,

Titlul cărții este: „Îndereptarea legiĭ cu Dumnedeŭ. carea are toatî judecata arhiereascî și împărătescî de toate vinile preoțești și mirenești. Pravila sfinților Apostolĭ, acele 7 săboare și toate cele namestnice (locale); lângă acestea și ale sfinților dascălĭ a lumiĭ Vasilie vel (cel mare), Timofteĭ Nicheĭanul, Nicolae. Teologhiea dumnedeeștilor bogoslovĭ; scrise maĭ nainte și tocmite, cu porunca și învățătura blagocestivuluĭ împărat chir Ioan Comninul, de cuvêntătorul diacon al mariĭ beserici lu Dumnedeŭ și păditor de pravile chir Alecsie Aristinu, iar' acum de întâĭ prepuse toate de prelinește pre limbă rumăneascâ cu nevoința și userdiea și cu toatî chĭeltuĭala a preasfințitului de Hristos iubitoriŭ chir Ștefan, cu mila lu Dumnedeŭ mitropolit Târgoviștiĭ, ecsarh plaĭurilor și a totă Ungrovlahiea, în Târgoviște, în tipografiea prealuminatului mieŭ Domn Ion Matteĭŭ voevod Basarab, în sfînta Mitropolie, în casa Năltiriĭ Domnului nostru Isus Hristos . . . 7160 . . . a luĭ Hristos 1652, în postul mare".

Ea s'a retipărit în a doaŭa ediție în București, s. a. îndată după anul 1869.

În precuvîntarea de întîiŭ, adresată mitropolitului Ștefan, ni spune monahul Daniil Andreĭŭ Panoneanul că el a „prepus (trădus) aceastî Îndreptare de lege dă pre limba elinescî pre limbî proastî rumînescî", ajutat fiind „cu toatî mintea, înțelepțiea, arĕtarea, spunerea și îndreptarea" ieromonahilor Ignatie Petriți și Panteleĭmon Ligaridi, „dascălĭ . . . dela Hio, vestițĭ și foarte iscusițĭ întru toatî dumnedeeasca scripturî".

În precuvîntarea a doaŭa, adresată arhiepiscopilor, mitropoliților, episcopilor, egumenilor, protopopilor, preuților și „a toate rânduĭalele cele de afarî", dice mitropolitul Ștefan că, vĕdînd această „Îndreptare de lege . . . ca o comoarî . . . și ca o grădinî încuĭată, plinî fiind de toate florile daruluĭ duhuluĭ sfînt", 'și a adus aminte de cuvintele luĭ Hristos cătră șerbul cel viclean care'și „ascunsese talantul în pămênt", și a dis întru sine: „Să daŭ și eŭ cevá Domnuluĭ mieŭ de în cîte 'mĭ-aŭ dat, ca să nu mî arĕt . . . că voĭesc numaĭ folosul bineluĭ mieŭ" și așá a „făcut alegere de în multe și bogate pravile, trimetând păn' și la împărătească cetate" la patriarhie, căcĭ se temeá ca să nu dee de vro una coruptă și tipărită de eretică, de oarece eĭ, „decând aŭ încăput cărțile pravoslavieĭ la mâna lor, n'aŭ lipsit a nu băgá cîte cevá zizaniĭ" în ele, și găsînd manuscriptul Îndreptăriĭ legiĭ, compuse de „Alecsie Rodinú" din

ordinul împăratuluĭ Ion Comninul, la fiĭul său sufletesc Gheorghie Caridi dela Trichis, 'l-a scos „de în întunerec la lumină, şi cu buna voe“ a . . . luĭ Mateĭŭ Basarabul şi „cu tot sfatul mărieĭ sale“, cu binecuvîntarea patriarhuluĭ de Ierusalim, Paisie, şi cu îndemnarea episcopilor săĭ sufraganĭ, s'a tipărit, „ca să fie de folosul tuturor de obşte, ca o grădinĭ plinĭ de florĭ mirositoare ale raĭuluĭ, saŭ ca un vistieriŭ de obşte bisericiĭ“.

Această carte se împarte în treĭ părţi: întîĭa conţine canoanele după materie în 417 capete, cu note marginale; a doaŭa are canoanele sfinţilor Apostolĭ, etc, în ordine, prescurtate, cu esplicărĭ după Aristin; a treĭa conţine teologiea sînţilor părinţĭ după Anastasiŭ Sinaitul, cu întrebărĭ şi răspunsurĭ. — Legile împărăteştĭ, ḑice T. Ciparĭŭ [1]) că sînt trecute aice din „Cartea românească de învĕţătură dela pravilele împărăteştĭ“, tipărită în Iaşĭ în 1646, dar' această afirmare nu ni pare maĭ pre sus de orĭce îndoĭală, deoarece noĭ am constatat, la o repede confruntare a acestor doaŭĕ cărţĭ, nu numaĭ schimbărĭ în ortografie, dară şĭ în cuvinte şi stil, ceea ce poate venĭ şĭ dela o trăḑucere din noŭ de pe acelaş original grecesc, saŭ ĭarăş, că şĭ o carte şĭ alta s'a folosit de manuscriptul Pravileĭ alese a logofĕtuluĭ Eustratiŭ din 1632, ceea ce pentru Cartea românească de învĕţătură dela pravilele împărăteştĭ nu maĭ încape îndoĭală, deoarece acelaş logofĕt Eustratiŭ a fost autorul îmbelor cărţĭ.

Această carte a fost trădusă în lătineşte de Petru Dobra, în anul 1722 sub titlul de: Regula legis voluntati divinae accomodata, continens jura canonica et imperatoria pro causis status ecclesiastici et secularis [2])

Maĭ departe cunoaştem nişte

7. Aşĕḑăminte bisericeştĭ, din 1675,

date de mitropolitul Ardealuluĭ, Sava, în urma unuĭ sinod local, ţinut în Alba-Juliea în 1675. Aceste aşĕḑăminte s'aŭ conservat de Petru Maĭor în istoriea sa bisericească, în partea nepublicată [3])

Maĭ încolo găsim un fragmînt dintr'o scriere întitulată

8. Cartea legilor, din 1680.

Acest înteresant fragmînt începe aşă: „Zaconic ce se ḑice Cartea legilor, care legĭ se gĭudecă în scaunul sfînt al besericiĭ, în mitropoliea Belgraduluĭ, în săborul vlădicesc cu toţĭ protopopiĭ ţărĭĭ, şi alte legĭ care se fac de săborul mare, vlădica cu titoriĭ şi cu gĭuraţiĭ. Început'am a scrie cănd aŭ fost anĭ Domnuluĭ 1680, Iunie“.

Maĭ departe ni spune nenumitul copist că el, „pentru ca să nu se uĭte dreptatea besericeĭ noastre şi obiceaĭul cel bun cu carele aŭ trăit păn' acum“, a scris „într'acest pomenic al mitropolieĭ“: 1. „Obiceaĭul cănd alegem vlădică; 2. Vlădica cu ce rănduĭală trebue să trăĭască; 3. Ce'ĭ diregătoriea titorilor; 4. Ce are besereca bun aŭ avere; 5. Ce este venitul besereceĭ; 6. Canonul protopopilor; 7. Canonul popilor; 8. De popiĭ carĭĭ vin dentr'alte ţărĭ; 9. De săborul mare, obiceaĭul, slobodie, tărie; 10. De săboarele micĭ ale eparhiilor; 11. Despre alegerea diĭacilor pre popie“. [4]) Dintr'aceste unsprăḑece capete numaĭ cel dintîĭŭ şi al patrule este conservat, celealalte lipsesc.

[1]) Principia, pg. 110. Ee; — Analecte pg. XXV. Bb: şi XXVI. 164. — [2]) Anal. Acad. Rom. S. 2. t. 2. pg. 109. — [3]) Ciparĭŭ T. Acte şi fragmente, Blaj, 1855, pg. 145—150. — [4]) Ciparĭŭ T. Acte şi fragmente, Blaj, 1855, pg. 257–263.

Ultima carte din ramura aceasta, tipărită în rĕstîmpul acesta, este:

9. Capete de poruncă, Tîrgovişte, 1714.

Această carte o cunoaştem pînă acum numaĭ după titlul eĭ, care sună aşá: „Capete de poruncă la toată ceata bisericească, pentruca să păḑască fieştecarele din preoţĭ şi diaconĭ, deplin şi cu cinste, dătoriea hotarulŭĭ său. Acum întîĭŭ tipărite în ḑilele prea înnălţatuluĭ Domn şi obläduitorĭŭ a toată Ţara Rumînească, Ion Ştefan C(antacuzinul) Voevod, în sfînta mitropolie în Tîrgovişte la leat 7222 (1714), de Gheorgie Radovicĭŭ“.[1])

Ni se pare că tot această carte este şí aceea care se aminteşte de E. Picot şi Dinulescu St. (l. c. nr. 29) cu o neînsĕmnată schimbare în titlu: „Capete pentru învĕţătură bisericească . . . în sfînta mitropolie în Tîrgovişte la leat 7222 (1714) de Gheorghie Radovicĭŭ“.

§. 18. Scriitorĭ bisericeştĭ, între 1504 şi 1714.

Bărbaţiĭ carĭĭ aŭ fost purtătorĭĭ mişcărĭĭ literare pe terenul teologic în rĕstîmpul acesta, aŭ fost puţinĭ la numĕr, dar' chĭar şí pre aceştĭa nu'ĭ cunoaştem pre toţĭ, nicĭ după nume, nicĭ după vieaţa şi activitatea lor. Despre ceĭ maĭ mulţĭ din eĭ ştim pînă acum atîta, cît ni spun eĭ despre sine în pre-saŭ postcuvîntările, orĭ în titlurile opurilor ce le-aŭ scris; ba une orĭ şí aceste notiţe sînt de astfelĭŭ, încît nu ştim cu siguritate, în ce rĕport stă numitul cu scrierea în care se află, orĭ în calitate de autor original, orĭ de trăducătorĭŭ, orĭ numaĭ de prescriitorĭŭ, saŭ chĭar numaĭ de corector, saŭ sîmplu tipograf s. culegătorĭŭ de litere. Numaĭ puţinĭ din eĭ ni sînt cunoscuţĭ cevá maĭ deaproape, ca mitropoliţĭĭ Moldovĭĭ Varlaam şi Dosofteĭŭ, saŭ ca mitropolitul Ţărĭĭ Romîneştĭ Antim Ivireanul.

Deşí am amintit la fiecare scriere pre autorĭul saŭ trăducătorĭul eĭ, totuş nu credem de prisos a recapitulá aice pre aceştĭ bărbaţĭ în ordinea lor succesivă.

Cel maĭ vechĭŭ scriitorĭŭ bisericesc din rĕstîmpul acesta este

1. Gavril, maĭ marele munteluĭ Atonuluĭ.

Orĭdecare naţionalitate ar fi fost el, Romîn, Grec saŭ Bulgaroslav, noĭ îl punem pintre scriitorĭĭ bisericeştĭ romînĭ, una, fiindcă sîngura luĭ scriere cunoscută ni s'a păstrat numaĭ în romîneşte, ĭar' alta fiindcă această scriere a fost compusă din îndemnul unuĭ domnitorĭŭ romîn, al luĭ Neagoe Basarabul, şi trăteaḑă vieaţa patriarhuluĭ constantinian, Nifon, carele, ca mitropolit în Ţara Romînească, a jucat aice un rol însĕmnat ca organisatorĭŭ şi îndreptătorĭŭ al bisericiĭ.

Despre acest scriitorĭŭ ştim pînă acum atîta că a trăit pe la finea secoluluĭ al 15 le şi începutul celuĭ de al 16-le; că a fost maĭ mare preste mănăstirile din muntele Atonuluĭ, adorătorĭŭ cucernic al patriarhuluĭ Nifon şi admirătorĭŭ al faptelor pioase ale luĭ Neagoe Basarabul; că a luat parte la aducerea moaştelor luĭ Nifon în Ţara Romînească şi că a asistat la sînţirea mănăstirĭĭ din Argeş în anul 1517, şi în fine că a compus, romîneşte saŭ greceşte nu ştie, vĭeaţa patriarhuluĭ Nifon.

[1]) Picot Em. Notice biografique et bibliografique sur l' imprimeur Antime d.Ivir. metropolitain de Valachie“, în Mélanges orientaux publiés par l' Ecole des langues orientales vivantes . . Vienne, 1886, pg. 515—516: — Dinulescu Stef. Vieaţa . . luĭ Antim Ivireanul, Cernăuţ, 1886, pg. 73, nr. 18.

Cel mai însemnat scriitoriŭ din secolul al 16-le însă, carele, sub impulsul Saşilor reformaţi din Ardeal, a trădus şi tipărit aice mai multe cărţi romîneşti, este

2. Diaconul Coresi.

Despre vieaţa şi activitatea acestuia, deşi „erá meşter învĕţat în trăducerea cărţilor, precum îl numeşte Lucaciŭ Hrăjil în precuvîntarea Evangelieĭ cu învĕţătură din 1580—1581, nu sîntem de loc informaţi. Atîta ştim că familiea luĭ s'a tras din insula Chio şi că s'a stabilit în Ţara Romînească, cel mai tărdiŭ, în jumătatea a doaŭa a secoluluĭ al 15-le, căci de pe la anul 1492 încoace se găsesc înscrisurĭ şi urice cu numele Coresi. Diaconul Coresi trebue să fi fost bărbat învĕţat, deştept, luminat, cu vederĭ largĭ şi mai liber cugetoriŭ decît alţiĭ, căci de pe la anul 1560 încoace îl găsim luînd parte activă la mişcările literare şi la naţionalisarea bisericiĭ Romînilor din Ardeal, deşi erá diacon din Tîrgovişte ; el dară trebue să fi stat în strînsă legătură cu conducătoriĭ reformaţiuniĭ bisericeşti de aicia, cu Saşiĭ din Braşov.

Dela el avem următoarele întorsurĭ: 1. Tetraevanghelul tipărit în Braşov în 1560—1561; 2. Psaltirea tipărită de mai multe orĭ, după cum semĕnă (§ 12 nr. 1 a şi b), în 1560, 1568, 1570 şi 1577; 3. Pracsiul între 1561 şi 1564; 4. Tîlcul Evangeliilor, cam în 1564, şi 5. Evangeliea cu învĕţătură în 1580—1581. La unele din aceste întorsurĭ, diaconul Coresi a avut de colaboratorĭ pre alţĭ bărbaţi.

Aşá ni se aminteşte că diacul

3. Tudor

a colaborat la întorsura Tetrovangheluluĭ din 1560—1561, fără de a şti cevá mai de parte despre el; şi că

4. Popa Iane

şi

5. popa Mihaĭŭ,

îmbiĭ preuţi la biserica Şcheilor de lîngă cetatea Braşovuluĭ, aŭ ajutat la întorsura Evangelieĭ cu învĕţătură din 1580—1581. Şi despre aceştia nu ştim mai mult.

Contimporean cu diaconul Coresi a fost

6. Radul Drăghiciŭ.

Acesta erá din Măniceştĭ, din Ţara Romînească, aveá profesiunea de grămătic, adecă concepist şi scriitoriŭ de urice şi alte înscrisurĭ, erá devotat familieĭ domneştĭ a luĭ Petraşcu cel Bun (1554—1558). După moartea acestuia şi depărtarea dela domnie a feciorului luĭ, Radul Drăghiciŭ, temîndu-se de persecuţiunĭ, fugí în Bulgariea. Cît a petrecut aice în sat la Novăicenĭ, Radul Drăghiciŭ ni spune că „a scris multe sînte dumnedeeştĭ cărţĭ, dise Tetravangeliĭ, şi sînte Psaltirĭ, şi Pentecostare, şi Mineie, şi Octoihurĭ, şi Trioduri, şi Metafraste, şi Canoane, şi Comentariĭ şi sfinţiĭ Apostolĭ", dar' nu ni arată, în care graiŭ aŭ fost toate acestea, în cel romînesc numaĭ, saŭ şi în altele. Temîndu-se de a se întoarce în Ţara Romînească, de groaza luĭ Alesandru Mircea ca să nu'l prăpădească, se duse la Rodos, la fiiul luĭ Petraşcu cel Bun, la Petru Cercel, unde din

poronca acestuĭa ĭ-a scris un Tetravanghel; manuscriptul acestuĭa ni s'a conservat pînă astădĭ (§ 11 nr. a. 2.) în museul britanic din Londra și este romînesc, și încă identic în întorsură cu al luĭ Coresi din 1560—1561. Poate că și celealalte cărțĭ scrise de el în satul Novăiceni din Bulgaria încă aŭ fost romînești, dacă nu toate, apoĭ măcar unele din ele. Ce s'a întîmplat maĭ departe cu el, nu știm. [1])

Tot din secolul al 16 le maĭ cunoaștem ca scriitorĭ bisericești pre

7. Mihaĭŭ Tordaș,

episcop ales al Romînilor în Ardeal;

8. Ștefan Hercea,

predicătorĭŭ al Evangelieĭ luĭ Isus Hristos în orașul Căvîran Șebeșuluĭ;

9. Efrem Zacan,

dascăl de dăscălie al Șebeșuluĭ;

10. Moisi Peștișel,

predicătorĭŭ al Evangelieĭ în orașul Lugoșuluĭ; și

11. Achirie,

protopop al comitatuluĭ Henedorieĭ. Toțĭ aceștĭa, împreună, aŭ trădus din jidovește, grecește și sîrbește pe romînește a) cele cinci cărțĭ ale luĭ Moisi; b) cele patru cărțĭ ale împăraților, și c) alțĭ proroci cîțiva (§ 12 nr. 3), carile s'aŭ tipărit sub numele de Paliea în Orăștiea în 1582.

După titlurile ce li poartă, acestĭ bărbațĭ samănă să fi fost oameni învățațĭ și să fi jucat un rol însemnat pe timpul lor în mișcările culturale și religioase. Un dor deosebit pentru înnaintarea Romînilor în cultură și încă în cultură națională trebue. să fi avut în pieptul lor, de oarece eĭ ni spun în postcuvîntarea cărțiĭ lor că numaĭ lipsa de cărțĭ romînești și convingerea, că popoarele numaĭ în graĭul propriŭ se pot cultivá maĭ ușor și înflorí maĭ tare, ĭ-a îndemnat la trăducerea unor scrierĭ din Testamentul Vechiŭ. Pînă acum însă nime nu s'a ocupat maĭ deaproape cu cercetarea vieții și activității lor.

Renumit pentru adunarea unor manuscripte de pe timpul săŭ și pentru copiarea unora din ele este

12. popa Grigoriŭ din Măhacĭŭ.

Despre acest bărbat se știe pînă acum atîta că pe la anul 1583 erá preut în Măhacĭŭ, un sat romînesc în scaunul Arieșuluĭ în Ardeal, și că trăĭá încă prin anul 1619. Meritul luĭ literarĭŭ constă în aceea că a adunat maĭ multe manuscripte de prin secolul al 16-le, și a copiat pre altele, dintre carĭ unele de o provenientă foarte vechie, și ni le-a păstrat pre toate într'un volum, cunoscut astădĭ sub numele de Codicele Sturdan.[2])

13. Eustratiŭ, logofătul.

Acesta a fost bărbat cu multă și mare învățătură, maĭ cu samă pe terenul juridic, civil și bisericesc. El a ocupat funcțiunĭ politice în Moldova

[1]) Hășdăŭ: Columna luĭ Traĭan pro 1882, pg. 54—58. — [2]) Hășdăŭ: Cuvente d. bătr. t. 2. pg. 1 2

în primele decenii ale secolului al 17-le, căci pe la anul 1632 îl găsim subscriindu-se fost logofĕt și ocupîndu-se cu studii literare, juridice. Vieața lui politică nu ni este cunoscută pînă acum; activitatea lui literară încă nu este supusă la vreun studiu critic. Atîta se știe sigur că el a compilat din mai mulți scriitori bizantini o scriere sub titlul de P r a v i l ă a l e a s ă, carea ni s'a păstrat într'un manuscript din anul 1632 saŭ ceva mai dinnăinte; că a lucrat apoi împreună cu mitropolitul Moldovii, Varlaam, le cele Ş e p t e T a i n e, tipărite în Iași în 1644, căci în ele, pe pagina 317, se găsește o notiță despre „mult păcătosul și neînțelegătoriul șerb Eustratie fost lagofĕt, iubitoriŭ de osteneală", iar' în anul 1646 a publicat tot în Iași, din ordinul lui Vasiliŭ Lupul, „Cartea romînească de învĕțătură dela pravilele împărătești". La finea precuvîntării Cărții acesteia Eustratiŭ se tituleadă fost mare logofĕt = biv vel logofĕt și dice că „a tălmăcit'o den scrisoare grecească pre limba romînească ca să poată înțelege toți".

Acestuĭ Eustratiŭ îĭ atribue M. Cogălniceanul [1]), T. Ciparĭŭ [2]), I. Bianu [3]) și alții niște adausuri, făcute în Cronica lui Grigoriŭ Urechie, criticate foarte mult de Miron și Niculaĭŭ Costin, dar' noi vom arĕtá mai la vale că acest înterpolatoriŭ a fost alt Eustratiŭ logofĕt, iar' nu acesta.

14. M i h a ĭ ŭ M o c s a l i e, saŭ M o c s a.

Acesta saměnă a fi fost Romîn din Țara Romînească, cam din Olteniea. El trebue să se fi născut spre finea secolului al 16-le, căci pe la anul 1620 îl găsim acum ca călugăr la episcopiea Rîmniculuĭ Vîlcei, unde din îndemnul episcopuluĭ de acoleá, Teofil, scoase și scrise din „cărți sloveneștĭ" pe romînește „Viețile și petrecerile împărătești ce aŭ fost de începutul lumiĭ" pînă în anul 1489. [4]) El samănă să fi fost bărbat talentat și cu cunoscința mai multor limbi, ca a celeĭ sloveneștĭ, greceștĭ și lătineștĭ. Cînd a devenit Teofil, episcopul Rîmniculuĭ Vîlciĭ, mitropolit, fŭ însărcinat de acesta și cu trăducerea. „Direptătoriuluĭ de lege", numit Pravilă, și tipărit la Govora în 1640. Dela acest călugăr ni s'a mai păstrat un manuscript de Liturgieriŭ, trădus între 1620 și 1630. (§ 15, nr. 2. a. pg. 88.)

15. S i l i v e s t r u.

Despre acesta știm pînă acum atîta, că el a fost ĭeromonah în mănăstirea Govoreĭ și că a trădus din rusește pe romînește „Evangeliea învĕțătoare" ce s'a tipărit acoleá în anul 1642 (§ 14 nr. 7, pg. 61).

Acestuĭ ĭeromonah Silivestru îĭ atribue T. Ciparĭŭ[5]) și autoriea întorsuriĭ Pravileĭ micĭ din Govora, 1640—1641, încontra celor spuse în mod apriat în postcuvîntarea cărții, așadară pe nedreptul, numaĭ pe simplul temeiŭ că „tot pe atuncĭ și în aceeaș tipografie" aŭ fost „date la lumină" îmbele aceste cărți.

Ba încă ce este mai mult, T. Ciparĭŭ identifică pre acest ĭeromonah Silivestru cu alt ĭeromonah Silivestru carele, din ordinul luĭ Gĭorgĭŭ I. Racoți, principele Transilvanieĭ, a început a trăduce Testamentul Noŭ și apoĭ a murit curînd, așá încît această întorsură a fost finită de alțiĭ și tipărită în Alba-Juliea în 1648. Această identificare, posibilă în sine, noĭ nu o putem admite din causă, că între aniĭ 1640 și 1648, în urma tipăririĭ în romînește a catehismuluĭ călvinesc din 1640 și a împunerii

[1]) Letopisițele țării Moldoveĭ, Iași, 1852, tom. I. pg. XI—XI. — [2]) Principia, pg. 113—114. — [3]) Hășdău: Columna luĭ Traian pro 1882 pg. 211—212. — [4]) Hășdău: Cuvente d. b t. I. pg. 339—344 și 399 — [5]) Principia, pg. 109, Bb.

luĭ bisericiĭ romînești din Ardeal, se iscase o turburare și nemulțămire mare atît pintre Romînii din Ardeal, cît și pintre ceĭ din Țara Romînească și Moldova. Ba încă acești din urmă adunară și un conciliŭ particular în Iași, în 1644, în care se condămnă și se combătú acest catehism călvinesc. Subt ast felĭŭ de împrejurărĭ nu credem că mitropolitul Țării Romînești ar fi permis ieromonahuluĭ Silivestru din Govora ca să se pună la dispositiunea unuĭ principe calvin și să'ĭ fie mînă de ajutorĭŭ întru urmărirea tendinților luĭ de calvinisare, precum iarăș nu putem admite, că Giorgiŭ I. Racoți n'ar fi găsit, din capul loculuĭ, precum a aflat maĭ tărdiŭ, pintre clerul din țara sa bărbațĭ capabilĭ, carii să facă aceá întorsură.

16. Melchisedec.

Acesta a fost ieromonah și egumĕn în mănăstirea Cîmpullunguluĭ din Țara Romînească, unde a trădus din grecește și a tipărit în anul 1642 o carte întitulată: „Învețăturĭ preste toate dilele“ (§ 14 a. nr. 9). Din precuvîtarea cărțiĭ se vede că acest ieromonah a fost bărbat deștept, cu interes pentru cultura națională și cu zel pentru lățirea și înțelegerea învețăturilor creștinești.

17. Varlaam, mitropolitul Moldoviĭ.

Acesta este unul dintre ceĭ maĭ remarcabilĭ bărbațĭ în istoriea bisericească și chiar literară a Romînilor; el a stat în fruntea mișcărilor religioase și literare ale timpuluĭ săŭ, diregîndu-le cu multă înțelepcĭune și ardoare sufletească. Locul și anul nașterii sale încă nu este cunoscut pînă acum, dar' știm că se trăgeá din renumita familie boĭerească a Moțocilor. Ce cause vor fi îndupliçat pre Varlaam a îmbrățișá călugăriea, nu știm, atîta însă cunoaștem că mănăstirea Seculuĭ, zidită de Nistor Ureche în 1595, avú fericirea de a primí pre acest destins bărbat pintre conventualiĭ săĭ. Originea nobiliară, dar' maĭ ales talentele sale și zelul săŭ pentru biserică și pentru cultura națională, 'l-aŭ rădicat chiar din ieromonah deadreptul la treapta de mitropolit al Moldoviĭ în 20. Sept. 1632. În această calitate a rĕmas pînă 'n anul 1653, ferind biserica de eresurile timpuluĭ prin ținerea a doaŭĕ sinoade în Iași, în Maĭŭ 1642 și în 1644, și grijind de rĕspîndirea culturiĭ în cler nu numaĭ prin activitate proprie literară, dar' și prin înființarea uneĭ tipografiĭ în Iași. Scaunul mitropolitan 'l-a părăsit deodată cu căderea din domnie a luĭ Vasiliŭ Lupul, secundătorĭul săŭ credincĭos întru toate năzuințile sale spre binele bisericiĭ și al culturiĭ naționale, și, retrăgîndu-se în mănăstirea Seculuĭ, a petrecut aice pînă la moartea sa, întîmplată în toamna anuluĭ 1657.

Un sîmț vioĭŭ de dătorie caracteriseadă pre acest rar păstorĭŭ sufletesc, și un sîmț cald pentru națiunea sa însuflețiá pre acest bun patriot, căcĭ numaĭ ca să'și plătească dătoriea pentru talantul ce 'l-aŭ primit dela Dumnedeŭ, și ca să facă ca și poporul romînesc să aĭbă „carte pre limba sa“ s'a apucat cu tot adinsul la compunerea unor cărțĭ și la publicarea lor prin tiparĭŭ.

Scrierile luĭ sînt: 1. Carte românească de învățătură, Iași 1643 (§ 14 a, nr. 10); 2. Șepte Taĭne, Iași, 1644 (§ 16. nr. 5) și 3. Rĕspunsure (§ 16. nr. 6).

Acest rar bărbat a găsit un biograf în fostul nostru auditorĭŭ, Ștefan Dinulescu, carele a publicat în Cernăuț în 1886 o broșură: „Notițe despre vieața și activitatea mitropolituluĭ Moldoviĭ, Varlaam“, retipărire din

Foaĭea bisericească „Candela“. Vedĭ şĭ Urechĭe V. A. Autografiile luĭ Valaam mitropolitul, în Analele Academieĭ Romîne, Seriea II. tom. X. Bucureştĭ 1889, pg. 341—349.

18. Constantin.

Despre acesta ştim pînă acum numaĭ atîta că erá diacon, din satul Vindăoanĭ saŭ Ghindăoanĭ din judeţul Neamţuluĭ în Moldova, şĭ că a scris, trădus saŭ numaĭ prescris încă nu se ştie, un Apostol în anul 1646 (§ 11 b. nr. 2. pg. 40).

19. Silivestru.

Despre acesta ştim numaĭ atîţa, că fusese ĭeromonuh şĭ că din ordinul principeluĭ călvin al Ardealuluĭ, Gĭorgĭŭ I. Racoţi, se apucase de trădus Testamentul Noŭ, dar' că murí maĭ înnăinte de a'şĭ finí opera. Trăducerea luĭ, corectată şĭ îndeplinită de alţiĭ, se tipărí apoĭ în Alba Juliea în 1648. (§ 11. c. nr. 2. pg. 42). El saměnă să fi fost bărbat învĕţat şĭ cunoscătoriŭ de limbĭ, căcĭ numaĭ aceste calităţĭ aŭ putut îndemná pre Gĭorgĭŭ I. Racoţi ca sa'l însărcinedze cu o lucrare atît de însěmnată.

20. Ştefan Fogarasi.

Acesta a fost preut reformat în Lugoş, în Banatul Temeşan, unde a trădus în anul 1647 un catehism protestant, carele s'a tipărit în Alba-Juliea în 1648. (§ 16. nr. 7. pg. 106).

21. Daniil Andreĭŭ Panonianul.

Acesta a fost bărbat foarte învĕţat, căcĭ el însu'şĭ ni spune în modestiea sa „că s'a ispitit a linge pe din afarĭ puţinel gramatica şĭ sintacsul“, ceeace însěmná pe timpul său, în prima jumătate a secoluluĭ al 17-le, o eruditĭune foarte mare. Această eruditĭune deosebită îndupleca pre mitropolitul Ţărĭĭ Romînestĭ, Ştefan, şĭ pre Meteĭŭ Basarabul, ca să'l însărcinedze cu trăducerea uneĭ cărţĭ juridice pentru dirăgătoriile bisericeştĭ şĭ civile chĭar. El trăduse adecă din elinește pe romînește renumita carte „Îndreptarea legiĭ cu Dumnedeŭ“, cunoscută şĭ sub numirea de „Pravilă mare“, care s'a tipărit în Tîrgovişte în 1652, avînd însă de ajutoriŭ la aflarea adevěratuluĭ înţeles al cuvintelor şĭ dicerilor greceştĭ pre eleniştiĭ din Chio Ignatie Petriţi şĭ Panteleĭmon Ligaridi. (§ 17. nr. 6. pg. 129.)

22. Rafail Dragomirneanul.

Acesta a fost ĭeromonah în mănăstirea Dragomirneĭ din Bucovina, şĭ a scris pentru învĕţăcelul său diaconul Andronic, din satul Mihoveniĭ pe apa Suceviĭ, în anul 1661 un Paraclis slovenește şĭ romînește. (§ 14. c. nr. 6. pg. 72).

23. Ghenadie.

Acesta a fost ĭeromonah în mănăstirea Govoreĭ şĭ a trădus acoleá, în anul 1665, cuvintele aşcetice ale luĭ Ion Sărarĭul. (§ 14. a. nr. 12. pg. 64.)

24. Dosofteĭŭ, mitropolitul Moldoviĭ.

Acesta este cel maĭ activ, maĭ mănos şĭ maĭ distins scriitoriŭ bisericesc din rĕstîmpul acesta.

El a fost fiiul luĭ Leontar Barilă; maĭcă-sa se chiemá Misira. Din boteț se chiemá Dumitru.[1]) Locul nașterii sale nu ni este cunoscut; de asemenea nu cunoaștem deadreptul nicĭ anul cînd s'a născut, dar' el se poate stabilí cu facilitate din niște notițe făcute de însu'șĭ mitropolitul Dosofteĭŭ într'o carte grecească, tipărită în Veneția în 1663, și în Viețile sfinților, tipărite în Iași 1682, tom. 2. fila 151. Din aceste notițe scoate mult meritosul profesor și academician V. A. Urechie, [2]) că mitropolitul Dosofteĭŭ s'a născut în anul 1614. Unde 'șĭ-a făcut studiile sale, în țară saŭ în străinătate, nu știm. Atîta cunoaștem că într'a 24. Sept. 1649 erá acum ieromonah în mănăstirea Probata saŭ „A Oilor".

Pe lîngă graiul matern, Dosofteĭŭ a maĭ învețat grecește, latinește, slovenește și polonește, ceeace se cunoaște de pe niște cercărĭ de condeĭŭ ce le-a făcut în aceste graiurĭ pe dosul unuĭ uric dela Iancu Vodă Sasul din 1581,[3]) dar' unde a învețat toate acestea, nu știm, unii presupun că în Iași, alțiĭ în Poloniea.

Remarcabilă este caracteristica ce nĭ-o dă cronicarĭul Ion Neculce despre Dosofteĭŭ. Ion Neculce, care în tinerețele sale a apucat pre acest rar mitropolit, ḑice despre dînsul[4]): „Acest Dosofteĭŭ mitropolitul nu erá om prost de felĭul luĭ; erá neam de mazil, prea învețat, multe limbĭ știá: elinește, latinește, slovenește, și altele. Adînc din cărțĭ știá, și deplin călugăr, și cucernic și blînd ca un mĭel; în țara noastră, pre aceste vremĭ, nu se aflá om ca acesta".

Pentru talentele sale eminente, pentru învețătura sa și, cu deosebire, pentru calitățile sale minunate călugărești și pentru zelul său pentru biserică și pentru cultura națională, Dosofteĭŭ ajunse curînd la gradul de episcop, și anumea maĭ întîĭŭ în Huși un timp foarte scurt, între 1658 și 1659. În anul 1659, într'a 16. Decemvre, însă figureadă amú ca episcop în Roman, în care calitate petrecú pînă în anul 1671, cînd îl aflăm, prin Juliŭ 31, ca mitropolit al Moldoveĭ.[5])

Ștefan Petricelcu, în domniea sa dintîĭŭ în Moldova (1672—1673) a zidit mănăstirea de lîngă tîrgul Siretelui, cu ruga sîntuluĭ Onofreĭŭ. Despre aceasta ni spune cronicarĭul Niculaĭŭ Costin[6]), că o „aŭ sfințit părintele Dosofteĭŭ, mitropolitul țărĭĭ, și de acolo aŭ fugit șĭ el în țara Leșască de aŭ rămas scaunul fără mitropolit". Aceasta s'a întîmplat îndată după bătăliea dela Hotin din 10 Noemvre 1673, unde Turcĭĭ fură bătuțĭ în urma conțelegerĭĭ îmbilor domnitorĭ romînĭ cu Polonii. Dumitru Cantacuzinul (1673—1675), ajungînd în Iași și „aflînd scaunul mitropolieĭ fără stăpîn, pus'aŭ mitropolit pe Teodosie ce erá episcop de Roman."

În timpul acesteĭ petrecerĭ în Poloniea, mitropolitul Dosofteĭŭ 'șĭ-a tipărit în mănăstirea Unievuluĭ, în anul 1673, Psaltirea vĭersificată (§ 12 nr. 1. d.), și un Acaftist romînesc (§ 14 c. nr. 7.)

În anul 1674, ni spune Niculaĭŭ Costin (l. c. pg. 14) că „aŭ venit șĭ mitropolitul Dosofteĭŭ din pribegiea sa la Dumitrașcu Vodă, și 'l-aŭ închis în mănăstirea sfîntuluĭ Sava, de aŭ șĕdut cîtva". Causa pentru

---

[1]) Hășdĕŭ: Archiva istor. a Rom. t I. p. 1. pg. 118. — [2]) Miron Costin Opere complete, Bucureștĭ 1888, pg. 491. — [3]) Hășdĕŭ: Arhiva istor. a Rom. t. 1. p. 1. pg. 118, nr. 167. — [4]) Letopisițele Moldoveĭ, de Cogălniceanu, Iași, ediț. I. t. 2. pg. 257; — Cronicele: tom. 2. pg. 233. — [5]) Melchisedec, ep. Chronica Hușilor, Bucureștĭ 1869 pg. 125 Nr. XIII; și Chronica Romanuluĭ, p. I. Bucureștĭ, 1874, pg 278 Nr. XXVI; pg. 282 sub 1671. — [6]) Le top. Moldoveĭ ediț. I. t. 2. pg. 11—12; — Melchisedec, ep. Chronica Romanuluĭ, pg. 303.

care fusese închis nu nĭ-o spune; poate fi că Dosofteĭŭ treceà în ochiĭ luĭ Dumitru Cantacuzinul ca partidan al luĭ Ștefan Petriceĭcu, și poate și ca înțeles cu Poloniĭ încontra Turcilor.

În anul 1676 fŭ Dosofteĭŭ scos din închisoare și reașĕdat în scaun, ĭar' mitropolitul Teodosiŭ îĭ ocupâ locul în închisoare, în mănăstirea sîntuluĭ Sava. [1])

În timpul pribegieĭ sale în Poloniea, mitropolitul Dosofteĭŭ fŭ și la mănăstirea Crilos de lîngă Haliciŭ. Aică a găsit un Evangelieriŭ, scris oareunde în Țara Romînească în anul 1145. La întoarcerea sa în Moldova 'l-a luat cu sine, nu se știe pentru ce scop, dară, voind ca să se știe de unde'ĭ și să se trimeată îndărĕpt în caz că nu'l va puté el însu'și întoarce, a scris pe dînsul următoarea notă: „În anul 7187, ĭar' dela nașterea luĭ Hristos 1678, Noemvre 28, am însĕmnat eŭ smeritul Dosofteĭŭ, mitropolit de Suceava și a toată Moldova, ecsarhul Plaĭurilor și vicariŭ de Sevastiea, ca să se trimeată acest sfînt Evangelieriŭ în apoĭ la locul săŭ în Crilos, căcĭ, precum maĭ jos se mărturisește, erá anul 6652 dela zidirea lumiĭ cînd a fost scris“, [2]) dar' se vede că nu 'l-a maĭ întors atuncĭa, ci 'l-a luat cu sine cînd a trecut a doaŭa oară în Poloniea, robit fiind de regele Sobieschi în 1686, și de aice, nu știm cum, a ajuns la Moscva, unde se află și astădĭ.

În turburările politice de sub Constantin Cantemir dintre Poloni și Turcĭ, mitropolitul Dosofteĭŭ samĕnă să fi stat pe partea celor ce sfătuĭaŭ pre Cantemir ca să țină cu Poloniĭ și să se desbată de Turcĭ, căcĭ, după espediținea nenorocită a Polonilor încontra Turcilor din August 1686 și după prădarea Moldoviĭ și a Iașilor decătră eĭ, ni spune Niculaĭŭ Costin, carele pune întîmplarea aceasta din eroare în anul 7195 (1687) [3]), că „la întorsul craĭuluĭ s'aŭ sculat Dosofteĭŭ mitropolitul și aŭ închinat moaștele sfîntuluĭ mucenic Ioan Novi la craĭul Sobietchi . . . și s'aŭ dus și Dosofteĭŭ mitropolitnl împreună cu sfîntul în țara Leșască, cu toate odoarele de mult preț ale mitropolieĭ și ale sfîntuluĭ, care de atuncea este lipsit sfîntul din țară de'l țin Leșiĭ fără de nicĭo pricină“.

Cronicarĭul Ion Neculce însă pune corect întîmplarea aceasta în anul 1686 și dă a înțelege că mitropolitul Dosofteĭŭ nu de bună voĭe s'a dus în Poloniea, căcĭ el dice [4]): „Atunce aŭ luat craĭul pe Dosofteĭŭ mitropolitul din Iași cu toate veștmintele și odoarele sfinteĭ mitropoliĭ și aŭ luat și moaștele sfăntuluĭ Ioan Noviĭ, ce aŭ fost la Suceavă . . . și le-aŭ dus . . . împreună cu Dosofteĭŭ mitropolitul în țara Leșască, la un tărg . . . Jolcfa, de staŭ acolo și pînă în ḑiŭa de astădĭ. Și Dosofteĭŭ mitropolitul încă acolo aŭ murit.“ După cercetările recente ale polonuluĭ Maryan Sokolowski, [5]) mitropolitul Dosofteĭŭ a petrecut maĭ întîĭŭ în orășelul Streĭŭ din Aug. 1686 pînă în 1691 cînd se strămută cu moaștele sîntuluĭ Ion la Jolchiev, unde rĕpăusâ într'a 13. Decemvre 1893. În Streĭŭ ca și în Jolchiev, mitropolitul Dosofteĭŭ a petrecut nu ca un prins înternat, ci în libertate, dară cu interḑicerea de a se întoarce cu moaștele sîntuluĭ în patrie'și fără de permisiunea regeluĭ Ion Sobieschi, ceea ce se cunoaște din curĕspundința urmată

[1]) Nicolaĭŭ Costin, l. c pg. 15; — Melchisedec, ep. Chronica Hușilor, Apendice pg. 121. — [2]) Hăsdăŭ: Traĭan, pro 1869, pg. 232 și 247. — [3]) Letop. Mold ed. I. t. 2. pg. 40—41. Cronicele Romănieĭ ed. 2. Buc. 1872 pg. 36 — [4]) Letop. Mold. t. 2. ed. I. pg. 257. — Cronicele Romănieĭ t. 2. Buc. 1872 pg. 233. — [5]) Spadec po metropolicie suczawskim Doziteuszu i jago losy. Kraków 1889, pg. 22—32.

între dînsul și principele Constantin Cantemir.[1]) Din Streiŭ a sînțit mitropolitul Dosofteiŭ ca episcopĭ pre Atanasiŭ Șumlianschi în Luțc și pre Miftodiŭ în Muncaciŭ.[2]) Despre petrecerea luĭ Dosofteiŭ în Jolchiev ni maĭ spune Ion Neculce că regele Sobieschi îl puneá „de se îmbrăcá cu veșmintele cele scumpe și odoarele mitropolieĭ țăriĭ noastre și slujiá liturgiea la ḑile marĭ, și Iordan la Boboteaḑă cu ceremonie, după obiceĭul țăriĭ noastre, și se mirá craĭul și toțĭ domniĭ leseștĭ și lăudá frumoasa ceremonie ce erá în biserica țăriĭ noastre".

Cumcă mitropolitul Dosofteiŭ n'a stat în bună înțelegere cu Constantin Cantemir, se cunoaște din cuvintele luĭ Ion Neculce care ḑice: „Cantemir vodă s'aŭ fost măniat foarte rĕŭ pre acel mitropolit și aŭ fost făcut afurisenie dela Patriarșĭ, dar' nimică de dînsul nu s'aŭ atins, că ḑic oameniĭ că'ĭ sfînt, ĭar' de Cantemir Vodă ḑic oameniĭ că s'aŭ atins, că 'l-aŭ găsit legat; ce nu se știe dintru aceea pricină, aŭ dintr'altă pricină".

Cumcă Mitropolitul Dosofteiŭ n'ar fi rĕmas mult timp în Poloniea, ci ar fi trecut la Moscalĭ, unde împĕratul Petru cel Mare, după cucerirea Azovuluĭ dela Tătarĭ în anul 1701, 'l-ar fi pus episcop, și ar fi murit în Moscva în anul 1711, în adîncĭ bătrînețe,[3]) se arată a fi neadevĕrat în urma celor spuse de Ion Neculce și a doveḑilor aduse înnăinte de Petruszewicz și M. Sokolowski.

În timpul păstorieĭ sale a doaŭa oară în Moldova, din 1675—1686, mitropolitul Dosofteiŭ mijlocí dela mitropolitul Moscveĭ, Ioachim, ca să'ĭ pună la dispositiune cele necesare pentru tiparĭŭ, și reînființă în Iașĭ ĭară o tipografie, în carea îșĭ tipărí toate opurile compuse pe timpul acesta, și anumea: 1. Molitvenicul mic în 1679 (?), 2. Liturgieriul în 1679, 3. Psaltirea în prosă, slovenească-romînească, în 1680, 4. Molitvenicul mare în 1681—1683, 5. Octoihul în 1681—1683, 6. Viețile svinților în 1682 și 7. Parimiile preste an în 1682 (§ 12. nr. e; § 15. nr. 1. d. e; nr. 2 b; nr. 3. b; nr. 4. a; § 14. d. 5.)

Afară de scrierile sale tipărite s'aŭ maĭ găsit și cîtevá manuscrise, precum: o întorsură a celor 12 Trimeteriĭ saŭ Epistole ale luĭ Ignat purtătoriuluĭ de Dumneḑeŭ, și a scrieriĭ luĭ despre prifacerea corpuluĭ luĭ Isus Hristos în sacramîntul cuminecăturiĭ[4]) și un dicționarĭŭ slovenesc-romînesc.[5])

Mitropolitul Dosofteiŭ a fost pătruns și însuflețit, ca rar care altul, de idealurile cele înnalte și de aspirațiunile cele mărețe ale neamuluĭ romîresc și a conlucrat cu zel și abnegare la realisarea lor împreună cu Miron Costin și cu Gĭorgĭŭ Duca cel Bătrîn. El stá în fruntea curentuluĭ național, a acelora cariĭ căutaŭ să delăture din biserica și statul Romînilor tot ce erá străin și înstrăinătoriŭ, și să facă ca Romîniĭ să ducă o vieață curat romînească atît în stat cît și în biserică. Prin publicarea opurilor sale, mitropolitul Dosofteiŭ dete împuls puternec și autorisat la lățirea graiuluĭ romînesc în biserică, la naționalisarea serviciuluĭ dumneḑeesc atît

[1]) Zieglauer Dr. v: St. Iohannes Novi, Cernăuț, 1897, pg. 4—6. — [2]) Petruszewicz A. S. Svodnaïa galicko-russkaïa lïatopisŭ sŭ 1600 1700 godŭ, în Literaturniĭ Sbornik izdavamiĭ galicko-russkoĭŭ Maticeiŭ 1872—1873, Liov, 1874 pg. 214, 237. — [3]) Hășdăŭ: Traĭan pro 1869 pg. 247. — Eugeniĭ mitropolit: Slovar pisateleĭ duhovnago czina, Petersburg, 1827, tom. I. pg. 144. — [4]) Golubinschi E. Privire scurtă asupra istorieĭ bisericiĭ romîne ortodocse trăduse de Ion Caracĭocoveanu, Iașĭ, 1879, pg. 40. — [5]) Hășdăŭ: Cuvente din bătr. tom. I. pg. 260, nr. 3.

pentru trebuințile particulare cît și pentru ceremoniile din ḑilele de sărbătorĭ.

Mitropolitul Dosofteĭŭ este numit cu drept cuvînt părintele vĭersificațiunĭĭ romînești maĭ culte, fiindcă el este cel dintîĭŭ carele a compus și tipărit un op maĭ însĕmnat în v ĭ e r s u r ĭ, Psaltirea proroculuĭ și împăratuluĭ David. Graĭul romînesc a găsit în el un mare și zelos cultivătorĭŭ și înavuțitorĭŭ, căcĭ el a întrebuințat în scrierile sale o mulțime de cuvinte abstrase, create de dînsul prin folosirea sufiptelor și prefiptelor din gaĭul poporan, sîngura cale fireascĕ și organică pe carea se poate desvoltá și înavuțí un graĭŭ.

Acest distins și rar bărbat a găsit un biograf în auḑitorĭul nostru Stefan Dinulescu, care a publicat în Cernăuț în 1885 o brosură: „Vieața și scrierile luĭ Dositeĭŭ. mitropolitul Moldoviĭ“, retipărită din ḑiarĭul bisericesc de acoleá, „Candela“. Veḑĭ și V. A. Urechĭe: Miron Costin, Opere complete, tom. 2. Bucureștĭ 1888, pg. 496—492.

25. N i c u l a ĭ ŭ M i l e s c u.

Acest bărbat erá înḑestrat cu talente străordinare și cu erudițiune rară, și plin de spiret întreprinḑătorĭŭ. De origine erá boĭerĭŭ moldovan din Vășluĭŭ, născut cam în anul 1620. Studiile sale 'și le făcú în Constantiniana, la învĕțatul Gavril Vlasto, maĭ pe urmă mitropolit în Lepant. Re'ntors în țară, se alipí pe lîngă Gĭorgĭŭ Ștefan, sub domniea căruĭa (1653—1658), după rĕsturnarea luĭ Vasiliŭ Lupul, ajunse la marĭ favoruri ce le păstrâ și sí sub domniea luĭ Gĭorgĭŭ Ghica (1658—1659). Sub Ștefăniță Lupul (1659—1661), Niculaĭŭ Milescu conspirâ încontra luĭ, fú însă descoperit și tăĭat la nas, dar' 'și'l drese curînd la un medic în Germaniea. Apoĭ se duse la Constantinieana ca agent diplomatic sub Grigoriŭ Ghica din Țara Romînească (1660—1664). În timpul acesta trăduse romînește 1. î n t r e a g a B i b l i e, al cărĭĭ manuscript rĕmase în mînile amiculuĭ săŭ, Constantin Șerban Cantacuzinul cînd părăsí Constantiniana în anul 1664. De aice se duse în Germaniea, unde petrecé amicul săŭ, desțăratul Gĭorgĭŭ Ștefan. Acesta îl trimese la Stockholm în afacerĭ politice. Aice făcú cunoștință cu ambasodorul franțuzesc, Arnauld de Pompone. Acesta aveá trebuință ca să se demustre că Confessio fidei reverendissimi domini Cyrilli, patriarchae Constantinopolitani, tipărită în Olanda în 1629, nu înfățișeadă credința bisericĭĭ ortodocse rĕsăritene, și îndemnâ pre Niculaĭŭ Milescu ca să espună el dogmele principale ale bisericĭĭ rĕsăritulurĭ, ceea ce o și făcú sub titlul de 2. „E n c h i r i d i o n sive stella orientalis, id est sensus Ecclesiae orientalis, scillicet graecae, d e t r a n s s u b s t a n ț i o n e corporis domini, a l i i s q u e c o n t r o v e r s i s, a Nicolao Spatario Moldavolacone, barone et olim generali Valachiae, conscriptum Hotiniae anno 1667, mense Febr.“ tipărit în Paris în 1669 în cartea publicată de sectarĭĭ Ianseniștĭ sub titlul de „La perpetuité de la foy de l' Eglise catholique touchant l' Eucharistie, défendue contre le livre du sieur Claude“. După moartea principeluĭ Gĭorgĭŭ Ștefan, Milescu se întoase în Moldova, în domniea luĭ Alesandru Iliaș (1666—1669), dar' o părăsí curînd, în domniea a 2. a luĭ Gĭorgĭŭ Duca (1669—1672), și se duse în Rusiea. Aice, învĕțînd copiiĭ unuĭ boĭerĭŭ mare, Matceef, compuse pentru aceștĭa 3. un D i c ț i o n a r ĭ ŭ grecesc-lătinesc-rusesc și 4. o A r i t m e t i c ă, o adevĕrată enciclopedie matematică, religioasă și filosofică. Din ordinul împăratuluĭ rusesc, Alecsiŭ Mihaĭlovicĭŭ, Milescu maĭ compuse, 5. o carte magică, astrologică, întitulată C r e s m o l o g i e a, ĭar' pentru învĕțătura principeluĭ

ereditarĭŭ, Toader, 6. o cronologie a împăraților lumiĭ, numită Vasiliologos, și 7. o adunare a locurilor din autoriĭ greci, relative la cele 9 muse și la artele liberale.

În anul 1674 fú trimes de împăratul Alecsiŭ ca ambasador la China, din care misiune se întoarse abiá în Ianuariŭ 1678. Asupra acesteĭ călătoriĭ, Milescu compuse, 8. un diarĭŭ de călătorie, și încă. 9. o Descriere a Chineĭ. Între aniĭ 1684 și 1689 maĭ făcú o a doaŭa călătorie la China. După rentoarcere, trăí maĭ departe tot în Rusiea, unde și murí în adînceĭ bătrînețe, preste optdecĭ de aniĭ, cam prin anul 1714.

Cu biografiea acestuĭ bărbat străordinarĭŭ s'a ocupat maĭ întîĭŭ B. P. Hășdăŭ, în Archiva ist. a Rom. Buc. 1865, pg. 137—139, apoĭ în diarĭul Satirul, Bucureștĭ, 1866 nr. 12—14, după aceasta în diarĭul Traĭan pro 1870 nr. 7—9, 11, 13 și 14, etc., într'un articol sub titlul: „Vieața, faptele și ideile luĭ Niculaĭŭ, spătarĭŭ din Milești"; și în Columna luĭ Traĭan pro 1872 nr. 31; după el, foarte pe scurt, G. Misail în articolul „Cum aŭ învețat carte oamenii marĭ aĭ Romînilor", publicat în diarĭul Traĭan pro 1869, pg. 131—132 — și în fine, maĭ cu deamăruntul, Emil Picot: Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spatar Milescu, ambasadeur du Tzar Alexis Mihailovic en Chine, Paris, 1883, carte recensată în „Convorbirĭ literare anul XVIII. (1883) pg. 478". (Conf. Urechĭe V. A. Schițe de istoriea literatureĭ, Bucureștĭ 1885, pg. 200—203; — Philippide A. Istoriea limb. și lit. rom. Iași, 1888 pg. 130—138).

26. Vito Piluțio da Vignanello.

Acesta'ĭ Itălian de origine, călugăr din ordinul Minorilor al sîntuluĭ Francisc; a fost un zelos și devotat misionarĭŭ al bisericiĭ romanocatolice în țările locuite de Romînĭ, și anumea în Moldova de pe la 1653; în 1653 îl găsim prefect apostolic la Baĭa și în 1679 ajunsese a fi episcop în Marciana (Marcianopolis în Mesiea înferioară), de unde înspectá și bisericile apusene din Țara Romînească și din Moldova. După restaurarea episcopieĭ din Băcăŭ, Vito Piluțio fú denumit în anul 1682 episcop acoleá, unde a rĕmas pînă în anul 1687. El a trădus romînește pentru confesionalĭ săĭ și pentru atragerea altora catehismul luĭ Bellarmin sub titlul de „Catekismo cristianesco" . . . Roma, 1677. (§ 16 nr. 9).[1])

27. Varlaam, mitropolitul Țăriĭ Romînești.

Despre acesta știm pînă acum numaĭ atîta, că a fost eguměn al mănăstiriĭ Glavacĭogul; că în 1672 a devenit episcop al Rîmniculuĭ, ĭar în anul 1673 fú ales mitropolit în locul decedatuluĭ Dionisiŭ prin stăruința domnitoriuluĭ Grigoriŭ Ghica, în care calitate a rĕmas pînă în 15. April 1679, cînd cu voie bună făcú loc detronatuluĭ Teodosiŭ Vestimian, și se retrase ca sîmplu arhiereŭ la postrigul săŭ. El 'șĭ-a căștigat marĭ merite pentru lățirea culturiĭ romînești prin înființarea în Bucureștĭ, unde se strămutase în 1665 scaunul mitropolitan, a uneĭ tipografiĭ, din care a apărut ca primă carte în anul 1678 Chiĕiea înțelesuluĭ, trădusă și tipărită cu spesele mitropolituluĭ. Precuvîntarea la această carte este opera mitropolituluĭ Varlaam.

---

[1]) Archiva istor. a Rom. t. I., p. 1, pg. 176 nr. 262, și pg. 169 nr. 254, sub 5; — Urechĭe V. A. Schițe de istor. lit. rom. pg. 203; — conf. Acta Bulgariae ecclesiastica. Zagrabiae, 1887, pg. nr. 171; — I. Bianu în Columna luĭ Traĭan pe 1883, pg. 142.

28. Teodosiŭ Vestimian.

Acesta se trăgeá din vestita familie a Cantacuzineștilor [1]), a avut o creștere aleasă și a căpětut o cultură grecească; se călugări în mănăstirea Cozieĭ și devení apoĭ egumĕn în mănăstirea Argeșuluĭ. Pentru rarele sale talente și pentru învĕțătura sa (știa șí lătinește și slovenește) fú ales, chĭar din egumenie, ca mitropolit al Țărĭĭ Romînești în anul 1669, în care calitate, cu o întrerumpere de vro șese anĭ, rĕmase pînă la moartea sa întîmplată în April 1709.

În certele cele marĭ de pe la mijlocul secoluluĭ al 17-le dintre Cantacuzinești și Bălăceni, mitropolitul Teodosiŭ erá pe partea Cantacuzinești lor. Grigoriŭ Ghica începú, în domniea sa a doaŭa (1672—1674), a persecutá pre Cantacuzinești și pre partidanĭĭ lor, fiindcă lucraseră la Poarta otomană încontra denumiriĭ luĭ. Mitropolitul Teodosiŭ încă căḑú victimă întrigilor politice; fú scos din scaun cu mare necinste, aruncîndu'i-se multe prihănĭ, și esilat în anul 1673 în mănăstirea Tismeneĭ, Aice petrecú pînă la suirea pe tron a luĭ Șerban Cantacuzinul în Ianuariŭ 1679. Acuma cerú mitropolitul ca din noŭ să fie cercetată și judecată causa destituiriĭ sale. În fața delegaților patriarhuluĭ Constantinian, Dionisiŭ, se convocă un „mare sobor de arhiereiĭ țărĭĭ și de alțĭ arhiereĭ carĭ se întîmplase atunci aicĭ, și toțĭ egumenĭĭ din toată țara și cu toată boĭerimea, și așá stînd amîndoĭ de față, șí vlădica Teodosie și Vlădica Varlaam, și rĕmîind vlădica Varlaam, de judecată, 'șĭ-aŭ pus cîrja pe masă înnăintea Domnuluĭ și a tot soborul, și luînd cîrja Demnul aŭ dat'o vlădicĭĭ Teodosie, și 'l-aŭ trămis la mitropolie cu mare cinste. Marți în sĕptămîna cea mare înnăintea Paștilor, Aprilie 26, anul 7187 (1679).“

Mitropolitul Teodosiŭ a fost bărbat maĭ mult conservativ și nu este însĕmnat atîta ca scriitoriŭ, cît maĭ ales ca unul carele a grijit ca prin bărbațĭ competinți să se trăducă romînește și să se tipărească cărțile necesare pentru biserica Romînilor. De șí contimporean cu mitropolitul Dosofteiŭ al Moldoviĭ, el tot n'a cutedat a merge așá departe ca acesta cu naționalisarea deplină a șerviciuluĭ ceremonial bisericesc, căcĭ multe cărțĭ bisericești, tipărite sub păstoriea luĭ, aŭ test duplu, saŭ sînt numaĭ în parte romînești, ca Liturgieriul din 1680, Triodul din 1697, Mineiul din 1698, Penticostariul din 1701, etc.

Scrisă de el este, între altele, precuvîntarea dedicativă din Liturgieriul din 1680. [2])

29. Inocențiŭ.

Acesta a fost ĭeromonah și a trădus din grecește în romînește Tipicul și rugăciunile din Liturgieriul care s'a tipărit în București în 1680 slovenește și romînește. (§ 15. nr. 2. c. pg. 89.)

30. Iordachĭe Cantacuzinul.

Iordachĭe Cantacuzinul erá fiĭul al treile al luĭ Constantin Cantacuzinul, carele a jucat un rol foarte însĕmnat în istoriea Țărĭĭ Romînești pînă la moartea sa în anul 1664, și frate cu Șerban Cantacuzinul, carele a domnit aice din 1679 pînă în Opt. 1688. El căpětase o educațiune foarte aleasă, ca toțĭ frațiĭ săĭ, și erá bun elinist. Despre activitatea luĭ literară știm numaĭ atîta, că a trădus din grecește Evangeliea ce s'a tipărit în București în 1682 (§ 11. a. nr. 6 pg. 37).

[1]) Fotino D. Istoriea Dacieĭ, trăd. de G. Sion, București 1659, tom. I pg. 122. — [2]) Lesviodacs-Geanoglu: Istoriea bisericească, pg. 400—401; — Magazinul istoric p. Daciea, t. 5. pg. 12 și 19—20.

31. Constantin Cantacuzinul.

Acesta erá frate cu Iordachie și Șerban Cantacuzinul. După moartea neașteptată a acestuia, în Opt. 1688, unii din boieri voiaŭ să'l aleagă ca Domn în locul frățîni-săŭ, dar' el recusâ această onoare sub cuvînt, după cum ni spune Del Chiaro, că alegerea sa ar aduce mare pericol țării și familiei sale, căci Turcii n'ar suferí ca un frate să succeadă altui frate,[1] dar' în realitate, fiindcă frate-săŭ, Șerban, se purtá cu cugetul ca să se desfacă de Turcí, să se rădice încontra lor, să'i alunge din Europa și să reînființeze împerîul roman resăritean, spre care scop întrase în curéspundință cu Rușii, Polonii și mai ales cu împăratul german, Leopold I., lucru cu care nu erá înțeles nicí frații săi, Constantin și Mihaiŭ, nicí nepotul săŭ de soră, Constantin Brîncovanul, și carele a precipitat moartea idealistului Șerban. [2])

Constantin Cantacuzinul, deși a contribuit la alegerea luí Constantin Brîncoveanul, s'a stricat mai în urmă cu el și să fi contribuit nu numaí la detronarea, dar' chiar și la moartea luí. [3]) Pe urmă însă fŭ și el ucis de Turcí împreună cu fiiul săŭ, Ștefan, succesorul luí Constantin Brîncoveanul, în 17 Juniŭ 1716.[4])

Constantin Cantacuzinul erá bărbat învĕțat, cu deosebire bun elinist. El a ajutat pre frații Radul și Sărban Greceanul la trăducerea „Pravoslavniceĭ mărturisirí", tipărite în Buzăŭ în 1691, (§ 16. pg. 107 nr. 10). și a „Mărgăritarelor", tipărite în Bucureștí tot în 1691 (§ 14. nr. 15 pg. 65.) El a mai compus o mapă mare despre Țara Romînească, care s'a tipărit grecește în Padova în 1700, pre care o reproduce Del Chiaro în istoriea sa, însă în format mai mic și cu litere italienești (Vedí precuvîntarea: A chi legge).

32. Ionașcu.

Despre acesta știm numaí atîta că erá frate cu preutul Ierimie din Coicení, că a studiat în țara Oltului la Ungurí „gramîticí" și că în timpul studiilor sale a trădus în anul 1677 din sîrbește în romînește Evangeliile, scriind după fiecare verset sîrbesc pre cel romînesc, dăruindu-le apoí preutului Vărtolmeiŭ ca să'l pomenească la liturgie împreună cu părinții și frații săi. (§ 11. a, nr. 5.)

33. Popa Ion din Vinț.

Acesta a fost unul dintre ceí mai învĕțați și mai activi bărbați ai timpului săŭ ; aveá cunoștințí chiare despre originea și istoriea Romînilor, căci ni vorbește despre eí în precuvîntarea de la Sicriiul de aur ca despre un „neam slăvit" odinioară, iar' acuma „întunecat" și „de slăbiciune mare". El ajunse protopop pe la saŭ înnăinte de anul 1680 și funcționá și ca notariŭ la sinodul cel mare al Romînilor din Ardeal. [5])

Admirabil este zelul săŭ pentru luminarea Romînilor din Ardeal, pentru cariĭ înființâ, prin colecte, o tipografie noaŭă romînească în Sasșebeș, unde tipări cărți „spre folosul și întrămarea neamuluĭ nostru românescu", și a „bisericiĭ și creștinătățiĭ".

Scrierile luí, spre a fi înțelese mai ușor de popor, conțin multe cuvinte locale. El a tipărit: 1. Sicriiul de aur, carte de propovedanie la

[1]) Del Chiaro: Istoria delle moderne rivol. della Valachia, Venezia, 1718, pg. 146. — [2]) Cantemir D. Opere, t. 5, Bucureștí 1878, pg. 7–8. — [3]) Cantemir D. l. c. §§ 43–45, 51, 55–57, 61. — [4]) Del Chiaco, l. c., pg. 205–206. — [5]) Ciparíŭ T. Acte și fragmente, pg. 257.

morți, în Sassebeș, 1683 (§ 14 a, nr. 12); 2. Cărare . . . spre fapte bune, Bălgrad 1685, (§ 14. b, nr. 1); 3. Molităvnic, Bălgrad 1689, (§ 15, nr. 1 f.).

34. Șărban Greceanul.

Acesta se trăgeá din o familie boierească; erá bărbat învețat și a fost logofĕt mare sub Șărban Cantacuzinul, însă înnăinte de 1688, căci în epilogul Bibliei din acest an îl găsim subscris acum „biv vel", adecă fost mare logofĕt, dar' sub Constantin Brîncovanul iarăș a întrat în funcțiune, căci sub vîersurile dela marca țării din Evangelierĭul din 1693, este subscris din noŭ „vel Logofĕt". [1]) Vieața și activitatea luĭ maĭ deaproape nu ni este cunoscută, decît că a lucrat împreună cu frate-sĕŭ Radul la trăducerea 1. Bibliei Bucureștiane din 1688 (§ 13 nr. 3) și a cărții Mărgăritare, tipărite în București, în 1691, (§ 14 a. nr. 15), iar' împreună cu Atanasiŭ Tomaid Moldoveanul la Evangeliea elinească-romînească, tipărită în București, 1693 (§ 11 a nr. 7).

35. Radul Greceanul.

Acesta a fost frate cu Șărban Greceanul și a ocupat funcțiunea de logofĕt sub Șărban Cantacuzinul și sub Constantin Brîncoveanul. Vieața luĭ maĭ deaproape n'o cunoaștem pînă acum, atîta știm că a lucrat împreună cu frate-sĕŭ Serban la trăducerea Bibliei din 1688 și a cărții Mărgăritare din 1691, iar' sîngur, avînd numaĭ „îndreptătorĭŭ" pre Constantin Cantacuzinul, la trăducerea „Pravoslavnicii Mărturisirĭ", tipărite în Buzĕŭ în 1691. (§ 16. nr. 10).

El a maĭ scris încă și „Istoriea domnieĭ luĭ Constantin Brîncovanul, însă numaĭ pînă în anul 1707, despre carea vom vorbí maĭ la vale (§ 23).

Un urmaș din această familie, Ștefan D. Greceanul, a publicat în Revista Romînă, București, 1861 pg. 575—588, și pro 1862, pg. 245—258, un articul întitulat: „Scrierile luĭ Radu Logofĕtul Chronicarul", în care 'i se atribue o istorie a Țărĭ Romînești dela Radul Negru, a căruĭa domnie o pune în 1215, pînă în domniea luĭ Radu Leon în 1667, însă pe nedreptul, precum vom vedé maĭ jos.

36. Mitrofan, episcopul.

Acesta saměnă a fi fost Romîn Moldovan și cunoscut bine cu arta tipografică, căci în anul 1680 îl găsim tipărind în Iași, grecește, cartea patriarhuluĭ din Ierusalim, Dosofteĭŭ, despre sîntul Mormînt. [2])

În anul 1683 a devenit episcop în Huși. El erá bun elinist și amătorĭŭ al culturiĭ grecești, pentrucă maĭ adese orĭ îl vedem lucrînd la tipărirea unor cărți grecești. El a fost cel dintĭĭŭ conlucrătorĭŭ la edarea luĭ Tesalonic în Iași, precum și a altor scriitorĭ greci moderni. [3]) Tot pe timpul episcopieĭ sale din Huși a compus romînește împreună cu dascălul moldovenesc, Atanasiŭ, și cu un nenumit, după modele grecești, o scriere morală filosafică, întitulată. „Albina" (§ 14, b nr. 2. pg. 68).

Pe la anul 1686, 4, Maĭŭ, încă figureadă ca episcop în Huși, dară curînd după aceasta a încetat de a maĭ fi. Causa îndepărtăriĭ sale din episcopie nu o cunoaștem cu de amăruntul; saŭ că a abdicat sîngur, saŭ că a fost depărtat de Constantin Cantemir, pe atunci Domn al Moldoviĭ, care îl presupunea ca înțeles cu Polonii, orĭ că și erá într'adevĕr compromis

[1]) Revista Romînă pro 1861. pg. 582 și 588. — [2]) Meletie: Istoriea biser. t. 2. p. 2. pg. 200. — [3]) Le Quien: Oriens Christianus, t. I. pg. 1246–1256.

în politica polonofilă a unor boieri mari de pe atunci, ca Miron Costin, și alții. Destul, că în anul 1686 părăsí Moldova și se duse în Țara Românească la Șărban Cantacuzinul, care îl primí cu bine și'l însărcinâ cu tipăritul Bibliei din București 1688, la finea căriia îl găsim însemnat ca „a tot meșteșugul tipografiei și îndireptării cuvintelor românești ostenitoriu.“

În anul 1690 fú însărcinat cu edarea „Enchiridiului“ scris grecește de patriarhul Ierusălimului, Dosofteiu, încontra Latinilor și a Calvinilor.

Tot în anul 1690, în 10. Juniu, Mitrofan fú ales episcop la Buzău, unde petrecú pînă la moartea sa, întîmplată în anul 1702. Aicia a înființat o tipografie, în care a tipărit mai multe cărți: 1. Pravoslavnica mărturisire în 1691; — 2. Triodul în 1697; — 3. Mineiul în 1698; — 4. Molitevnic, grecește și romînește, în 1699; — și 5. Învățătură . . . despre șepte Taine, în 1702. Nu putem ști mai cu deamăruntul ce parte a luat la trăducerea acestor cărți, decît aceea ce am notat în particular la fiecare.[1])

37. Atanasiu Tomaid Moldoveanul.

Despe acesta știm pînă acum atîta că a fost dascăl în Moldova; că a lucrat înnainte de anul 1686 împreună cu Mitrofan, episcopul de Huși, și cu un al treile nenumit un op nepublicat, numit Albina (§ 14. b. nr. 2.); că a trădus în romînește o predică grecească, compusă de patriarhul Alesandiei în onoarea împăraților Constantin și Ileana, carea s'a citit în 1692 la sînțirea mănăstirii Hureților (§ 14 a, nr. 16); și în fine că a lucrat împreună cu Șărban Greceanul la trăducerea Evangeliei elinești-românești din 1693 (§ 11 a. nr. 7).

38. Alesandru Dascălul.

Acesta a fost după tată și mamă din Galițiea și anumea din Leina (Liov, Lemberg); erá bărbat învețat și vorbiá, saŭ cel puțin pricepeá mai multe graiuri: românește, polonește, slovenește, lătinește și grecește. Pe la finea secoluluí al 17-le petreceá în Rîmnicul Vîlcii, unde a trădus din îndemnul episcopului de acoleá, Ilarion (1693—1709). 1. Penticostariul în 1694 (§ 15. nr. 8, a.), 2. Triodul, în 1694, (§ 15. nr. 7. c.) și 3. Psaltirea cu tîlc în 1697 (§ 12. nr. 1. g.)

El saměnă să fi fost aice dascăl, adecă învățătoriu al episcopiei.

39. Ieremie Cacavelă.

Acesta erá culugăr grec, născut în Creta. Pentru rarele sale talente și pentru distinsa sa erudițiune ajunse a fi predicătoriu în biserica patriarhală din Constantiniana.

Ajungînd Constantin Cantemir Domn în Moldova (1685—1693), înduplecă pre patriarhul ca să permită luí Ieremie Cacavelă a vení în Moldova ca învățătoriu la copiii săi. Aice în Moldova petrecú Ieremie Cacavelă timp mai îndelungat, împlinindu'și cu onoare misiunea pentru care fusese chiemat. Studiile sale filosofice are să le mulțămească Dumitru Cantemir numaí acestuí învețat ieromonah.[2])

---

[1]) Melchisedec, ep. Chronica Hușilor, pg. 145—148; — Lesviodacs-Geanoglu: Istoriea biser. pg. 441; — Popp V. Disert. d. tipogr. rom. pg. 70—71. — [2]) Cantemir D. Descriptio Moldaviae, București, 1872, pg. 154; — și Istoriea Imperiului ottoman, București, 1876, pg. 136, nota.

În timpul petrecerii sale în Moldova, Ieremie Cacavelă s'a distins nu numaĭ ca învĕţătoriŭ, ci s'a încercat a fi activ chiar pe terenul literar, şi încă romînesc. E foarte de mirare, cum de pe acele timpurĭ, cînd grecismul erá atît de căutat şi stimat pintre Romînĭ, un călugăr grec 'şĭ-a putut călcá pe inimă şi a scris romîneşte într'un graiŭ desconsiderat de dînşiĭ, şi încă un op bisericesc! Se vede că casa Cantemireştilor ţineá foarte mult la romanismul eĭ, încît însuflá respect şi iubire străinilor.

Ieremie Cacavela a trădus şi tipărit în Iaşĭ în 1697 Tîlcuirea Liturgieĭ (§ 15. nr. 2. d.) şi apoĭ o precuvîntare la opul luĭ Dumitru Cantemir „Divanul lumiĭ“, tipărit tot în Iaşĭ în 1698.

40. Antim Ivireanul.

Acesta erá născut în Iviriea saŭ Gĭurgiea şi se numĭá, ca lumean, Andreĭŭ[1]). Părinţiĭ luĭ saměnă să se fi chĭemat Ion şi Mariea (Testamîntul luĭ cap 6 şi 13) şi să fi fost Romînĭ de origine, refugiţĭ într'acoleá în secolul al 16-le[2]). Încă de tînĕr, Antim Ivireanul căḑú în sclăvie, din carea s'a ştiut scoate prin capacitatea sa, şi se aşĕḑâ, după uniĭ, în muntele Atonuluĭ la mănăstirea Ivirulŭĭ unde se călugărí,[3]) după alţiĭ vení din copilărie în Ţara Romînească,[4]) şi maĭ după alţiĭ, se stăbilí în Constantiniana, de unde îl aduse în ţară pe la anul 1690 Constantin Brîncoveanul, carele voĭá să perfecţionedze arta tipografică în Bucureştĭ şi să tipărească aice cărţĭ romîneştĭ şi greceştĭ, şi'ĭ încredinţâ dirigenţa tipografieĭ din Bucureştĭ.[5]) El să fi fost pe atuncĭ încă lumean, şi abĭá aice, la mitropoliea din Bucureştĭ, să se fi călugărit. Oricum ar stá lucrurile cu venirea luĭ în Ţara romînească, atîta este sigur, că în ţară „n'a venit de voĭea sa, nicĭ de vreo sărăcie, saŭ lipsă“, precum se esprimă însu'şĭ în apĕrarea sa către Constantin Brîncoveanul din 1712,[6]) dînd prin aceasta a înţelege că a fost chĭemat. Aice îl întîlnim pentru întîĭa dată, în mod documîntat, ca ĭeromonah tipărind în Bucureştĭ în anul 1692 o carte grecească, Ἀκολουθία τῆς τε ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Παρασκευῆς τῆς νέας . . . şi în anul 1693 Evangeliea elinească-romînească. În aniĭ 1694 şi 1695 îl găsim tot ca ĭeromonah în mănăstirea Sneagovuluĭ. Aice înfiinţâ o tipografie, şi tipărí în anul 1696 „Orînduĭala slujbeĭ sînţilor împăraţĭ Constantin şi Ileana“, în anul 1697 o Evangelie, şi în 1699 Cartea . . . asupra dejghinărĭĭ Papistaşilor, de Macsim Peloponiseanul. Într'aceste cărţĭ, Antim Ivireanul se tituleadă „smeritul întru ĭeromonahĭ“, ĭar' în Floarea darurilor din 1700 numaĭ „smeritul ĭeromonah“. Afară de cărţile citate, Antim Ivireanul maĭ tipărí aice şĭ altele, cu deosebire greceştĭ.[7]) Cam pe la anul 1698 şi 1699 încăpú eguměn în Sneagov, în care calitate rĕmase şepte anĭ de ḑile (Predice, pg. XXIV, nr. 2), cînd în 16. Mart 1705[8]), saŭ maĭ corect 1706[9]) se sînţí ca episcop în Rîmnicul Vîlciĭ. Aice, în episcopiea Rîmniculuĭ, a şĕḑut, după spusa proprie (Predice, pg.

[1]) Del Chiaro: Istoria . . . pg. 42, 219—220. — [2]) Petrescul I. D. Mitropoliile ţărĭĭ, Bucureştĭ, 1870, pg. 112—113. — [3]) Odobescu A. I. Revista Romînă pro 1862, pg. 402. — [4]) Enăceanu G. în Biserica romînă pro 1884, pg. 811, nota. — [5]) Melchisedec, ep. Notiţa biografică, pg. V—VI, în Predice de Antim Ivireanul, Bucureştĭ, 1886. — [6]) Antim Ivireanul, Predice, Bucureştĭ, 1886, pg. XXIV, nr. 2. — [7]) Urechĭe: Schiţe de istor. liter., pg. 110—112; — Revista Romînă pro 1862 pg. 402. — [8]) Lesviodacs-Geanoglu: Istor. bis. pg. 433; — Popp V. Disertaţie d. tipogr. rom. pg. 71. — [9]) Albumul mitropolieĭ Ungrovlahieĭ, Bucureştĭ, 1880.

XXV, nr. 4), trei ani fără doauĕ luni; a înființat și acoleá o tipografie și a tipărit mai multe cărți [1]). În 14. April 1709, nu după stăruințile sale, ci cu îndemnul lui Constantin Brîncoveanul, primí păstoriea mitropolieĭ țării, în care calitate „a trudit ḑi și noapte să înmulțască talantul Domnuluĭ“ și a lucrat necontenit „cu măinile“ și „cu limba“, precum se esprimă însu'și (Predicĭ, pg. XXV, nr. 5.), ca să aducă folos țării, glorie luĭ Dumneḑeŭ și onoare domnitoriuluĭ.

El a fost unul dintre rariĭ arhipăstoriĭ, care a considerat urcarea sa pe scaunul mitropolitan al Bucureștilor nu ca merit personal și ca distinsă onoare lumească, ci ca chiemare dumneḑeească, împreunată cu multă grijă pentru turma cuvîntătoare, încredințată păstorieĭ sale, și cu mare rĕspundere pentru prosperitatea eĭ De aceea s'a și pus îndată cu tot adinsul pe lucru. Mai întîiŭ a compus o carte pastorală, împărțită în treĭ părți, pre care o tipări în 1710 în Bucureștĭ sub titlul de „Cartea păstoriuluĭ cătră preuțiĭ“ și o împărți pe la toțiĭ preuțiĭ din eparhiea sa, îndemnîndu'ĭ, ca împreună cu dînsul să lucreḑe ḑi și noapte la restabilirea ordiniĭ morale pintre credincĭoșĭ și la întemeĭarea iubiriĭ creștine și a traiuluĭ evangelic pintre eĭ. (§ 16. nr. 14. pg. 108). Apoĭ și el însu'și s'a folosit de toată ocasiunea spre a îndemná prin viŭ graiŭ pre marĭ și micĭ, pre bătrînĭ și tineriĭ, la împlinirea dătorinților lor creștinești.

Din timpul mitropolitiriĭ sale nĭ-aŭ rĕmas doauĕ manuscripte de predicĭ, pre carĭ le ținuse parte la sărbătorĭ alese înnăintea maĭ marilor țăriĭ, parte în sărbătorile de rînd înnăintea publiculuĭ maĭ de jos, spre edificarea lor religioasă morală. Aceste predicĭ sînt un monumînt literariŭ și un documînt neperitoriŭ de modul cum concepeá și înțelegeá el demnitatea de mitropolit. (§ 14. a. nr. 18).

Și ca mitropolit, Antim Ivireanul n'a încetat de a tot tipărí cărți, nu numaĭ romînești, dar' și grecești, și chĭar arabice: Liturgieriul și Evangelieriul pentru creștiniĭ din Siriea și Palestina, și înființâ, prin tipografiĭ romînĭ, chĭar în patriea sa natală, în Iveriea, o tipografie în care se tipărí pentru creștiniĭ de acoleá, în graĭul lor gĭorgian, o Biblie în anul 1710.

Antim Ivireanul erá cu inima și cu aspirațiunile sale în partea acelora cariĭ doriaŭ să scuture suzeranitatea turcească, și să fie nedependinți, saŭ sub protecțiunea Rușilor după cum voĭaŭ uniĭ, saŭ subt a Nemților după cum socotĭaŭ alțiĭ.

În anul 1711, cînd întreprinse Dumitru Cantemir, ca domnitoriŭ al Moldoviĭ, realisarea acestuĭ scop, mitropolitul Antim Ivireanul îndemnâ pre Constantin Brîncoveanul ca să facă și el causă comună cu Romînii din Moldova, și pre boĭerĭ ca să ĭae parte activă la rĕsboĭul Rușilor încontra Turcilor. Aceste îndemnurĭ pe de-o parte, ĭar' pe de altă parte simpatiile luĭ pentru desbaterea Romînilor de sub suzeranitatea Turcilor îĭ causară multe supĕrărĭ și'l aduseră la mare pericol. El fŭ calumniat atît înnăintea luĭ Constantin Brîncoveanul ca necredincĭos luĭ, cît și în Constantiniana ca dușman al Turcilor, și că încarcă mitropoliea cu dătoriĭ nechipsuite și de prisos.

Tras la rĕspundere pentru toate acestea de Constantin Brîncovanul, mitropolitul Antim Ivireanul știŭ să se spele de toate calumniile prin doauĕ scrisorĭ ce ĭ-a adresat în 13. Ianuariŭ și 3. Faur 1712 [2]) și apoĭ trăí

[1]) Popp V. Disert. d. tipogr. rom. pg. 71—72. — [2]) Antim Ivireanul, Predice, pg. XXIII–XXX; — și Didahiile . . de Antim Ivireanul, Bucureștĭ 1888, pg. 97 - 106

în pace nu numaĭ sub Constantin Brîncoveanul cît a maĭ trăit, ci şĭ în domniea urmaşuluĭ acestuĭa, a luĭ Ştefan Centacuzinul (1714—1716). În timpul acesta a zidit, cu spese proprie, în onoarea Tuturor Sînţilor, o mănăstire foarte frumoasă în Bucureştĭ, înzestrîndu-o cu odoare preţioase şi cu moşiĭ, făcîndu'ĭ într'a 20. Juliŭ 1715 un uric de modul cum să se administreze, şi lăsîndu'ĭ prin testamîntul din 4. Opt. 1715 toată averea sa, şi dispunînd ca din veniturile eĭ să se crească copiĭ şi să se mărite fete sărace, şi să se înmormînteze ceĭ lepădaţĭ pe drumurĭ. Uşa cea mare a acesteĭ bisericĭ a sculptat'o mitropolitul însu'şĭ cu mîna sa.

Mitropolitul Antim Ivireanul n'ajunse însă nicĭ s'o sînţască, nicĭ să se răpauseze în ea.

În anul 1716 devenĭ Niculaĭŭ Maurocordat Domn în Ţara Romînească. El erá cu trup cu suflet dedat Turcilor, pentrucă numaĭ printr'înşiĭ ajunsese Domn, maĭ întîĭŭ în Moldova (1710 şi 1711—1716) şi apoĭ în Ţara Romînească, şi tot numaĭ prin eĭ sperá că'şĭ va întemeiá casa saŭ într'un domniat saŭ în altul. De groaza luĭ, mulţĭ boĭerĭ se refugiserá în Ardeal şi căutară de aice a îndemná pre Nemţĭ la un resboĭŭ în contra Turcilor, si la detronarea luĭ Niculaĭŭ Maurocordat. După sîmţămintele şi aspiraţiunile sale, mitropolitul Antim Ivireanul nu puteá ca să nu simpatiseze, ca şĭ în anul 1711, cu năzuinţile Romînilor. El cădŭ în curînd în pripus la Niculaĭŭ Maurocordat, care'l arestă cu urgie şi stărui, împreună cu Turcii din Constantiniana, pe lîngă patriarhul de acoleá, ca să'l caterisască; lucru ce s'a şĭ întîmplat îndată, în 1716. Mitropolitul Antim Ivireanul fŭ degredat, despreuţit, redîndu'i-se numele de boteş, Andreiŭ, şi apoĭ esilat la muntele Sinaĭuluĭ. Ducîndu'l în esil, Turcii îl omorîră, din poronca luĭ Niculaĭŭ Maurocordat, în oraşul Galipolea, şi aruncară corpul luĭ în rîul Dulcea ce curge prin Adrianopolea. Moartea luĭ s'a întîmplat în Septemvre 1716.[1])

Antim Ivireanul erá înzestrat cu aşá de rare talente, încît imitá de minune orĭce felĭŭ de manufactură; maĭ ales iscusit erá în arta sculpturiĭ, a desĕmnuluĭ şi a broderieĭ (ricamo). Multă perfecţiune aveá şĭ în arta tipografică, în carea a înstruit pre mulţĭ Romînĭ, carĭ aŭ încăput ca tipografĭ pe la tipografiile din ţară.

Ca literator, prin predicile sale, mitropolitul Antim va ocupá pentru totdeauna un loc de onoare în literatura bisericească. Carĭ şi cîte cărţĭ anumea a trădus el în romîneşte, nu putem spune după cunoştinţile noastre de pînă acum.

Cu vieaţa şi activitatea acestuĭ rar şi mare bărbat s'aŭ ocupat maĭ deaproape fostul şi iubitul nostru auditorĭŭ, Ştefan Dinulescu, carele a publicat în Cernăuţ, în 1886, broşura întitulată: „Vieaţa şi activitatea mitropolituluĭ Ţărĭĭ Romîneştĭ, Antim Ivireanul", retipărită din diarĭul bisericesc de acoleá „Candela". Tot în anul 1886 a publicat şĭ învĕţatul şi neobositul episcop de Roman, Melchisedec, în fruntea cărţiĭ „Predice . . . de Antim Ivireanul, Bucureştĭ, 1886, niştе „Notiţe biografice despre mitropolitul Ungrovlahieĭ Antim Ivireanul", maĭ întregindu-le într'un studiŭ asupra predicilor luĭ, publicat în „Analele Academieĭ Romîne", Seriea II. tom. X. Bucureştĭ, 1888, pg. 1—27. Tot în anul 1886 a publicat şĭ Emil Picot în . . Melanges orientaux, publiés par l' Ecole des langues orientales vivantes à l' ocasion du congrès de Vienne 1886", un studiŭ întitu-

[1]) Magazinul Istoric pentru Daciea, tom. 4. pg. 49—51; — Del Chĭaro: Istoria... pg. 219—220.

lat: „Notice biografique et bibliografique sur l' imprimeur Anthime d' Ivir, Metropolitain de Valachie".

40. Giorgiŭ Radovicĭŭ.

Despre acesta ştim pînă acum numaĭ atîta, cît găsim prin titlurile unor cărţi; dintre carile în „Învĕţăturĭ creştineştĭ din Sneagov, 1700, (§ 14. b. nr. 5.) se dice că sînt „scoase de pe limba grecească pre cea rumănească . . . de Gheorghie Radovicĭŭ", dar' se adauge îndată „S'aŭ prefăcut de Filoteĭŭ Stagoriţul", aşá încît sîntem la îndoĭală, pre care să'l considerăm ca autor al trăduceriĭ; în Octoihul din Tîrgovişte a, 1712, ĭară se dice „tălmăcit pe limba romînească şi tipărit . . . de Gheorghie Radovicĭŭ" (§ 15. nr. 3. f.); tot de dînsul să fie şí un Catavasierĭŭ tipărit în Tîrgovişte a în 1714. (§ 15. nr. 11, c.)

41. Ianăş Duma.

Despre acesta ştim numaĭ că a fost din Borbanţĭ din Ardeal şi că a trădus din ungureşte un catehism, compus de Iesuitul Boroniaĭ sub titlul de „Pînea pruncilor" şi tipărit în Alba-Juliea în 1702. (§ 16. nr. 12).

42. Filoteĭŭ Sîntagoreţul.

Acesta a fost călugăr dela Muntele Atonuluĭ, şi să fi trădus „Floarea darurilor", tipărită în Sneagov în 1700 şi apoĭ „Învĕţăturĭ creştineştĭ", tipărite tot acoleá în 1700. [1])

43. Damaschin.

Acesta a fost unul dintre ceĭ maĭ învĕţaţĭ şi maĭ activĭ bărbaţĭ aĭ timpuluĭ săŭ. Pe lîngă graĭul săŭ natal, cel romînesc, în carele ajunsese la un grad înnalt de desteritate, Damaschin maĭ vorbiá şí elineşte, lătineşte şi bulgaroslovenește. Cunoştinţa acestor graĭurĭ îl calificá pentru o misiune sacră ce a ştiut'o împlini cu religiositate, adecă pentru înnaintarea opereĭ naţionalisăriĭ biserieiĭ romîneştĭ, întreprinse maĭ cu adînsul încă de prin secolul al 16-le încoace.

Cunoştinţa acestor graĭurĭ, precum şí distinsa şi temeĭnica luĭ erudiţiune 'ĭ-aŭ procurat locul de dascăl la şcoala domnească din Bucureştĭ. În această calitate a purtat grijă de tipăritul Bibliei din anul 1688.

Pentru meritele căştigate şi pentru purtarea sa esîmplară, Damaschin fŭ denumit în anul 1703 episcop în Buzăŭ, unde a rĕmas pînă în anul 1709, cînd a trecut la Rîmnicul Vîlciĭ, dupăce episcopul de aicĭ, Antim Ivireanul, fusese denumit mitropolit al Ţăriĭ Romîneştĭ. Aice a păstorit biserica cu îndătinata îngrijire pînă la moartea sa întîmplată în anul 1726.

Damaschin a fost unul dintre ceĭ meĭ zeloşĭ, maĭ activĭ şi maĭ productivĭ scriitorĭ bisericeştĭ romînĭ. „Acest om învĕţat, dice Odobescu [2]) că a lucrat, poate maĭ mult şi maĭ bine decît oricare altul, la trăducerea şi tipărirea cărţilor eclesiastice în limba romînă. Urmaşiĭ luĭ la Rîmnic: Inocenţiŭ şi Clemente, aŭ tipărit mereŭ operele sale posthume".

Ca episcop în Buzăŭ, Damaschin a trădus şi a tipărit acoleá în anul 1705 Antologiul s. Floarea cuvintelor, ĭar' ca episcop în Rîmnicul

---

[1]) Urechie V. A. Istoriea lit. rom. pg. 172—173. — [2]) Papiĭ-Ilarianu: Vieaţa . . . luĭ G. Şincaiŭ, Bucureştĭ, 1869, pg. 81.

Vîlcii a trădus Octoihul mic, şi 'l-a tipărit acoleá în 1720; a mai trădus încă şí Triodul şi Penticostariul, dar' aceste cărţi s'aŭ tipărit abiá sub urmaşii săi, cea dintîiŭ sub Inocenţiŭ, în 1731, iar' a doaŭa sub Clemente, în 1743. (Lesviodacs-Geanoglu, Istoriea biser. pg. 433–444.)

Orí de a mai trădus episcopul Damaschin şí alte cărţi afară cele numite mai sus, aceasta nu o ştim. Dar' şí cîte le cunoaştem sînt de ajuns spre a ni descoperí şi caracterisá întenţiunile ce le-a avut, şi sîmţămintele de carí a fost îmboldit Damaschin în toată activitatea sa literară. El a urmărit cu rigoare opera naţionalisării bisericii romîneşti, făcînd, prin trăducerile sale, un pas gigantic înnăinte spre realisarea acesteí dorinţí secolare.

Despre Damaschin, precum şí despre urmaşii luí în episcopiea Rîmniculuí Vîlciĭ: Inocenţiŭ (1726–1728), Cleminte (1728—1748), Grigoriŭ (1748—1764), Parteniŭ (1764–1773), Chesariŭ (1773–1780), şi Filaret (1780—1792), ḑice Popp V. (Disertaţie, pg. 72), că eí aŭ fost „cîţi bărbaţi, atîtea rîurí a frumoaseí grăirí; atîtea gurí de aur".

II. Terenul lumesc.

§ 19. Causele puţinelor scrierí din literătura lumească.

Mişcarea literară a fost în rĕstîmpul acesta pe terenul lumesc încă mai restrînsă decît pe cel bisericesc. Causele la acest fenomen le găsim parte într'o credinţă culturală falsă şi în consecinţile eí, parte în împrejurările soţiale şi politice de atunci.

Încît despre credinţa culturală falsă se ştie că încă de pe timpurile combaterií păgînismuluí şi introduceriĭ creştinismuluí s'a încuĭbat şi s'a înrădăcinat pintre Romînĭ, în sufletul şi în întelectul lor, ideea, că tot ce ese din mintea omenească este întunecat, greşit şi fragil, şi că numaí ce purcede dela Dumneḑeŭ, dela oamenií aleşí de el şi înspiraţí de dînsul, dela şervitoriĭ luí permanenţí şi autorisaţí, că numaí aceasta este ştiinţă curată, stătornică şi durabilă; că numaí şervitoriĭ luí Dumneḑeŭ, preuţiĭ luí, sînt iniţiaţí în secretele Dumneḑeiriĭ şi cunosc voinţa eí; că aşadară numaí eí sînt chiemaţí şi autorisaţí a se ocupá cu cartea, cu cercetarea lucrurilor din lume, cu descoperirea legilor, adecă a voinţiĭ dumneḑeeştí, precînd toţí ceĭalalţí oamenĭ, lumeniĭ, n'ar avé alta de făcut, decît să se ocupe de grijile şi nevoile de toate ḑilele, şi mintea să 'şí-o cultive numaí într'atîta, întru cît este de trebuinţă ca să citească şi să priceapă cele ce scriŭ preuţiĭ, cărţile admise de bisericá, dar' nu încă să se mai încumete a face şí eí cercetărí şi a scrie cărţí, căcí prin acestea ar duce pre cititorí dintr'o rătăcire în alta, dintr'un întunerec în altul, şi, înloc să'í luminedze şi să'í mîntuească, 'í-ar încurcá mai rĕŭ şi lí ar pĭerde sufletele.

Se acreditase pintre oamenĭ socotinţa, că numaí scrierile bisericeştí conţin în sine adevĕrul şi ştiinţa; că numaí ele sînt un efluc al ḑeetăţiĭ, o emanaţiune curată şi direaptă dela Spiretul Sînt; că numaí ele staŭ sub autoritatea nediscutabilă a Dumneḑeiriĭ; că sîngur numaí ele sînt folositoare, şi că numaí în ele se poate şi se cuvine să se încreadă tot omul; că prin urmare numaí ele trebuesc înmulţite şi rĕspîndite cît se poate mai tare, precînd scrierile lumeştí treceaŭ în ochiĭ oamenilor de atunci numaí ca produs al uneí minţí debile, mărginite şi turburate necontenit de felĭŭ de felĭŭ de pasiuní murdare şi de înterese egoistice; ele

se priviaŭ numaĭ ca efluc al unor vederĭ înguste şi strîmte, al unor cunoştinţĭ lipsicĭoase şi eronate; în ele n'aveá dară nime încrederea că ar conţiné adevĕrul şi dreptatea, şi că ar povĕţuí pre oamenĭ pe calea cea dreaptă, spre bine, spre Dumneḑeŭ, spre mîntuinţa sufletuluĭ lor. Scrierile lumeştĭ n'aveaŭ pe-atuncĭ nicĭo autoritate împunătoare, fiindcă ele nu se considerauŭ ca o scăpărătură a uneĭ înţeleginţĭ universale, dumneḑeeştĭ, ci numaĭ ca o fragilă lucrare a unuĭ om debil, supus, ca toţĭ oamenĭĭ, pasiunilor, rătăcirilor şi păcatelor. Se ţineaŭ pe atuncĭ în deplină vigoare cuvintele rĕŭ înţelese ale apostoluluĭ Paul cătră Corinteni (I. cp. 3, v. 19) că „înţelepciunea lumiĭ acesteĭa este nebunie înnaintea luĭ Dumneḑeŭ; că este scris: El prinde pre ceĭ înţelepţĭ în vicleniea lor. Şi iarăş: Domnul cunoaşte gîndurile înţelepţilor că sînt deşerte".

Acest curent autoritar şi staţionar, aceste vederĭ împăinjĕnite se lăţiră pretutindinea pintre Romînĭ, se înrădăcinară adînc în inimile lor şi avură pentru eĭ consecinţĭ grave şi funeste. Romînĭĭ prinseră într'adevĕr a crede şi a se ţiné convinşĭ, ca cum, în realităte, toată ştiinţa şi tot adevĕrul se cuprinde sîngur numaĭ în cărţile religioase, şi că este deajuns pentru fiecare om, dacă cunoaşte învĕţăturile din ele şi li se confoarmă lor în vieaţa sa, şi că orĭce alte ştiinţĭ sînt, dacă nu stricăcĭoase, apoĭ cu totul de prisos pentru conservarea trupuluĭ şi pentru mîntuinţa sufleteluĭ.

Prin esplicărĭ greşite şi false, Romînĭĭ luară în înţeles verbal cuvintele apostoluluĭ Paul, carele şi de alt felŭ erá apostolul lor de predilecţiune, [1]) şi începură a crede că oamenĭĭ aevea îşĭ pĭerd mintea, dacă se ocupă prea mult cu ştiinţile lumene; dacă năzuesc să pătrundă în fiinţa lucrurilor şi a organismelor din lume; dacă vor să cunoască legile, după carĭ se direg, se schimbă, se prifac şi se perfecţioneaḑă treptiş toate în natură.

Dumitru Cantemir, unul dintre ceĭ maĭ eruditĭ şi maĭ genialĭ bărbaţĭ aĭ Romînilor de la finea rĕstîmpuluĭ acestuĭa, şi carele îĭ cunoşteá foarte cu deamăruntul, ni spune în privinţa aceasta următoarele: [2]) „Moldovenĭĭ nu numaĭ că nu iubesc literele (ştiinţile), dar' maĭ că toţĭ le şĭ urĕsc. Înse'şĭ numele artelor şi ale ştiinţilor lĭ sînt necunoşcute. Eĭ cred că învĕţaţĭĭ nu pot ca să nu'şĭ pĭardă mintea, aşá încît, voind să laude învĕţătura cuĭvá, ḑic despre dînsul că e s t e n e b u n d e c a r t e. Ruşinos proverb se poartă în privinţa aceasta prin gura Moldovenilor! Studiul literelor, (ḑic eĭ), este soartea preuţilor, ĭar' lumeanuluĭ îĭ este deajuns ca să ştie citĭ şi scrie, să fie în stare a'şĭ sĕmna numele şi a notá în catastih boul alb, negru, cornut, caiĭ, oile, vitele, stupiĭ, şi altete de felĭul acesta; toate celealalte (crede) că'ĭ sînt de prisos".

Ceea ce ḑice aice Dumitru Cantemir numaĭ despre Romînĭĭ moldovenĭ are valoare deplină pentru toţĭ Romînĭĭ de pretutindinea, căcĭ nu numaĭ proverbul de maĭ sus, dar' şĭ alte proverbe, tot cu acelaş înţeles, sînt cunoscute de toţĭ Romînĭĭ din toate ţările, precum: „E dobă de carte! — Îşĭ are capul cărindarĭŭ s. călindarĭŭ! — Cu grămătica, rĕmîĭ de nemica, dar' cu condacul împli sacul! — De învĕţat ce este apucă cîmpiĭ!"

[1]) Papiŭ Ilarianul: Tesaur ele monum. istor. Bucurestĭ, 1864, t. 3. pg. 137; — Monumenta Hungariae historiea. Diplomatoria Pest 1857, t. I pg. 368; — Illoa: Ortus et progressas variarum in Daciea gentium, Clandiopoli, 1764, pg. 15; — B. P. Hăşdăŭ: Cuvente din bătrînĭ, t. 2. pg. 250, § 4. — [2]) Descriptio Moldaviae, Bucureştĭ, 1872, part. 2. cap. 17. pg. 126–127

Această eroare a paralisat și a lîngedit cu totul stremurul de activitate literară pintre lumenĭ, de frică ca nu cumvá prin ea să propage neadevĕrurĭ, să cadă în păcate și să'șĭ pĭardă sufletul în muncile vecĭnice ale ĭaduluĭ.

Altă consecinţă, provocată de credinţa ca cum scrierile lumeștĭ n'ar avé aceeaș origine curată ca și crierile teologice, s'a arĕtat în modul de înmulţire și de conservare. Precînd scrierile bisericeștĭ s'aŭ înmulţit maĭ toate prin tiparĭŭ și aŭ căpĕtat așá o rĕspîndire maĭ mare, prin carea s'aŭ ferit cît cu putinţă de o pĭerdere totală: scrierile lumeștĭ, din contră, nu s'aŭ bucurat de această favoare, de oarece ele nu steteaŭ subt o autoritate maĭ înnaltă, nu se credeaŭ înspirate și produse de scînteea dumneḑeească, pusă în crierĭĭ fiecăruĭ om; ele nu se considerаŭ, după cum se esprimă Dionisĭŭ Eclesiarhul în cronica sa [1]). ca „sfînta scriptură, să le aĭbă cinevá a citĭ ca folos"; și de aceea nu meritaŭ, în ochiĭ oamenilor deatuncĭ, o înmulţire maĭ mare și o conservare maĭ durabilă, nu eraŭ, după judecata lor, demne nicĭ macar de spesele tiparĭuluĭ; eĭ nu sîmţĭaŭ că în aceste scrierĭ se oglindește și se cunoaște calea desvoltărĭĭ întelectuale și a progresuluĭ, calea evolutivă pe care pășesc toate popoarele cu viĭaţă traĭnică, și că, fără de ele, se pĭerde o verigă din lanţul etern al evoluţiunĭĭ și al perfecţionărĭĭ; de aceea nicĭ nu vedem pre Romînĭĭ rĕstîmpuluĭ acestuĭa stăruind pentru înmulţirea și rĕspîndirea lor, saŭ grijind cu scrupulositate pentru păstrarea lor. O sîngură carte a fost care a făcut abatere dela această regulă sinistră, scrierea filosofică morală a luĭ Dumitru Cantimir, „Judeţul sufletuluĭ cu trupul", care s'a tipărit în Iașĭ în 1698, și aceasta de sigur că numaĭ din causă că conţinutul eĭ erá strîns religios, poate maĭ mult religios. decît filosofic moral, și poate și de aceea că autorul eĭ erá fecĭor de Domn, că fusese ales ca Domn, dar' nu căpĕtase recunoașterea, și că un frate maĭ mare de al luĭ domnĭá pe atuncĭa în Moldova și aveá înteres să facă să strălucească familiea sa prin producţiunĭ literare atît în ţară cît și pe-aĭurĭa.

Împrejurarea că produsurile literare lumeștĭ nu s'aŭ înmulţit prin tiparĭŭ a făcut că foarte multe din ele s'aŭ pĭerdut, fără de a lăsá nicĭ măcar urmă de numele lor, căcĭ, destrugîndu-se originalul, sîngurul esîmplar ce esistá în casa autoruluĭ, erá totul pĭerdut; o muncă poate de o viĭeaţă de om erá nimicită într'o clipă pentru totdeauna! Nu esistaŭ nicĭ mănăstirĭ, nicĭ bibliotecĭ, carĭ să'șĭ fi făcut, ca pe aĭurĭa, un cult din adunarea și păstrarea manuscriptelor; toate eraŭ lăsate în mîna sorţiĭ. Puţinele scrierĭ lumeștĭ ce ni s'aŭ păstrat din rĕstîmpul acesta, îșĭ dătoresc esistinţa maĭ mult uneĭ întîmplărĭ norocite, decît uneĭ grijĭ întenţionate. Scrierile istorice sîngure, maĭ cu samă din jumĕtatea a doaŭa a secululuĭ al 17-le, aŭ început a se înmulţi prin cópiĭ, poate de aceea că ele înteresaŭ pre toţĭ Romînĭĭ deștepţĭ, carĭĭ doriaŭ să cunoască trecutul ţărĭĭ și al neamuluĭ lor, și carĭĭ voĭaŭ să joace vreun rol politic în patrie, precum erá d. e. familiea Cantacuzineștilor, și a Cantemireștilor. Ba chĭar și străinĭĭ, carĭĭ aveaŭ oarecarĭ întenţiunĭ asupra Romînilor, se înteresaŭ de trecutul acestora, prin urmare și de scrierile lor istorice, și'șĭ procuraŭ cópiĭ de pe ele, precum o făcú polonul Niculaĭŭ Brzeski pe la 1566 și apoĭ primul Domn fanariot în Moldova și în Ţara Romînească, Niculaĭŭ Maurocordat.

[1]) Papiŭ Ilarianul A. Tesaur de monuminte istorice, Bucureștĭ 1863, tom. 2. pg. 161 - 162.

Încît despre împrejurările soţiale şi politice, carĭ aŭ împĭedecat desvoltarea literaturiĭ lumeştĭ în rĕstîmpul acesta, este ştiut că pintre Romîniĭ lumenĭ eraŭ foarte puţinĭ bărbaţĭ carĭĭ învĕţaŭ carte; numaĭ ceĭ avuţĭ, ceĭ din clasele superioare se ocupaŭ cu aceasta; ceĭ din clasele maĭ de jos, îndată ce învĕţaŭ cevá carte, treceaŭ în rîndul clericilor. Ba chĭar şĭ din clasele maĭ înnalte treceaŭ unĭĭ în rîndul cleruluĭ, spre a ocupá treptele luĭ maĭ superioare, precum făcuserá mitropoliţiĭ Gĭorgĭŭ şi Petru Movilá, Varlaam şi Dosofteĭŭ din Moldova, Teodosiŭ Vestimian în Ţara Romînească, şi alţiĭ. În clerul bisericesc, din contră, trebuĭaŭ să fie cu toţiĭ cărturarĭ. Aice dară erá maĭ uşor să se întreţină o mişcare intelectuală maĭ mare şi maĭ vioaĭe, şi să se arete o producţiune literară maĭ mănoasă, decît pintre lumenĭ, unde se găsĭaŭ numaĭ foarte puţinĭ cărturarĭ.

Pe lîngă micul numĕr al cărturarilor lumenĭ maĭ veniá încă şĭ aceea, că în sarcina lor cădeá toată diregerea organismuluĭ soţial, toată conducerea statuluĭ, toată grija pentru conservarea şi apĕrarea luĭ. Aceste ocupaţiunĭ multiple, aceste grijĭ încordătoare şi neliniştitoare, maĭ ales în timpurĭ de turburărĭ înterne şi de rĕsboaĭe, de carĭ a fost plin rĕstîmpul acesta, numaĭ favorabile nu puteaŭ fi muselor. Caracteristic în privinţa aceasta este modul, cum unul dintre ceĭ maĭ remarcabilĭ scriitorĭ din rĕstîmpul acesta, marele logofĕt Miron Costin, se scusă că n'a putut scrie aşăş deodată istoriea ţărĭĭ sale dela primul eĭ descălecat încoace. El ḑice[1]): „Fostaŭ în gîndul mĭeŭ, ĭubite cetitorĭule, să fac Leatopiseţul ţărĭĭ noastre Moldoveĭ den descălecatul eĭ cel dintîĭŭ, carele aŭ fost de Traĭan împăratul, şi urḑisem şĭ începătura Leatopiseţuluĭ, ce sosirá asupra noastră cumplite aceste vremĭ de acmu (1672) de nu stăm de scrisorĭ, ce de grijă şi suspinurĭ; şi la acest felĭŭ de scrisoare gînd slobod şi fără valurĭ trebueşte, ĭară noĭ prăvim cumplite vremĭ şi cumpĕnă mare pămîntuluĭ nostru şi noaŭî".

Mulţĭ dintre puţiniĭ cărturarĭ lumenĭ vor fi sîmţit, ca Miron Costin, greutăţile ocupaţiunilor şi amărurile timpurilor lor şi se vor fi lăsat de scrierĭ literare, maĭ cu samă atuncĭa cînd şĭ talantul saŭ genĭul lor nu'ĭ prea îmboldĭá la astfelĭŭ de lucrărĭ.

§ 20. Împulsurĭ pentru o literătură lumeană şi caracterul eĭ.

A trebuit să se schimbe măcar cît de puţin dispositiunea sufletească a Romînilor; aŭ trebuit să se ivească alţĭ curenţĭ întelectualĭ, să vină împulsurĭ puternece şi continue carile să înduplice pre uniĭ alţiĭ a se scutură de credinţa culturală cea falsă şi a'ĭ aduce la cunoştinţa şi convingerea, că învĕţăturile creştineştĭ ale timpuluĭ lor, în fiinţa lor îndreptăţite şi sublime, nu tindeaŭ la alta cevá decît numaĭ la regularea rĕporturilor dintre om şi om pe temeĭul ĭubirĭĭ frăţeştĭ, ĭar' a rĕporturilor dintre om şi Dumneḑeŭ pe temeĭul ĭubirĭĭ şi respectuluĭ părinţesc; că ele nu cătaŭ a'şĭ da samă de cîte s'aŭ petrecut şi se petrec în lume, în univers, de prifacerile organismelor din el, nicĭ de legile după carĭ se întîmplă aceste prifacerĭ necontenite. Învĕţăturile religinniĭ creştine de pe atuncĭ lăsaŭ neatinse, de-o parte, cercetarea şi aflarea mijloacelor nedispensabile pentru întemeĭarea şi asigurarea unuĭ traĭŭ soţial şi internaţional, ordinat, uşor, comod, bun şi plăcut, aice pe pămînt. Şi tocmaĭ aceste cercetărĭ aŭ fost şi sînt obĭeptul diverselor ştiinţĭ şi arte, necultivate la

[1]) Cronicele Romănieĭ, de M. Cogălniceanu, ed. 2. Bucureştĭ, 1872, pg. 247.

Romînĭ pe atuncĭ de cătră dirigenţiĭ bisericiĭ, măcarcă ele ni procură, în bună parte, adevĕrata hrană întelectuală, substanţiosul nutreţ sufletesc.

Împulsurile, carĭ aŭ mînat pre Romînĭ spre această cale şi într'această direcţiune, le-am amintit maĭ sus (§ 4), unde am vorbit despre causele întroduceriĭ graĭuluĭ romînesc ca graĭŭ naţional în biserică şi în stat. Dintre acestea punem aice în maĭ mare evidenţă deşteptarea tot din ce în ce maĭ tare şi maĭ puternecă a sîmţuluĭ naţional, a demnităţiĭ naţionale; conştiinţa tot din ce în ce maĭ vioaĭe a solidarităţiĭ, a aspiraţiunilor, şi idealurilor naţionale, a misiuniĭ providenţiale a poporuluĭ romîn pintre celealalte popoare din lume; apoĭ studiul unor Romînĭ pe la focarele de cultură întelectuală din străinătate, cu deosebire în Germaniea, Franciea şi Italiea; şi maĭ ales înfiinţarea la eĭ în ţară a unor institute de cultură ştiinţifică lumească şi întroducerea pe la ele a studiuluĭ literăturilor clasice. Se ştie că unde nu esistă şcolĭ, şi cu deosebire şcolĭ maĭ înnalte şi speciale, acolo nu poate fĭ vorba nicĭ de vreo literătură ştiinţifică. Şi unde ştiinţile nu aŭ altarele sale; unde ştiinţile nu se cultivă pentru întĕres de ştiinţă; unde nu se creeadă o literătură ştiinţifică: acolo nu poate fi vorba nicĭ de o literătură frumoasă saŭ beletristică, ci numaĭ de o literătură aşá numită poporană, produsă şi conservată numaĭ prin graĭŭ viŭ, de o literătură frumoasă la care contribueşte întreg poporul, şi maĭ ales treptele luĭ soţiale cele maĭ de jos. Literătura artistică frumoasă, aceea care desfăteadă mintea claselor maĭ culte şi maĭ superioare, se iveşte la toate popoarele totdeauna abĭá dupăce cultura întelectuală a ajuns la un grad maĭ înnalt, abĭá dupăce a început a se desvoltá un gust estetic maĭ pronunţat şi s'a simţit totodată şĭ trebuinţa de petrecere întelectuală prin lectură. Pînă atuncĭ însă, poveştite, porogăniile şi similiturile pe de-o parte, cînticele lumeştĭ, cîntecele bătrîneştĭ şi colindele pe de alta ţîn, prin viŭ graĭŭ, locul beletristiciĭ scrise.

Toate împulsurile acestea, oricît de binefăcătoare aŭ fost, tot nu fură în stare să delăture piroteala de maĭ înnainte, şi să stîrnească o activitate maĭ vioaĭe şi maĭ mănoasă pe terenul literăturiĭ lumeştĭ. Împrejurările nefavorabile despre carĭ am vorbit, ne fac a întrevedè şi a pricepe, de ce Romînĭĭ n'aŭ putut desvoltá, în röstîmpul acesta, o literătură lumească, bogată, o literătură adevĕrat ştiinţifică şi beletristică. Ceea ce vom înregistrá aice nu va fi alta, decît niştе începuturĭ micĭ, dară curăjoase şi sănătoase ale unor bărbaţĭ carĭĭ, prin cultura şi zelul lor patriotic şi naţional, ajunseră a se emancipá de prejudeţele secolare, a vedé maĭ limpede şi maĭ larg, şi a se urcá maĭ sus decît ceĭalalţĭ compatrioţĭ aĭ lor.

Încît despre caracterul general al literăturiĭ lumene, el resultă din împulsurile ce aŭ creat'o şi din scopul eĭ, în mare parte diferit de al celeĭ bisericeştĭ. Acest caracter 'l-am şĭ îndicat maĭ sus (§ 9.). Aice adaugem numaĭ atîta, că pe terenul ştiinţilor şi al beletristiciĭ fiecare ins, ca şĭ fiecare popor, nu cunoaşte altă autoritate decît mintea sa şi geniul său; nicĭ nu respecteadă alte marginĭ, decît acelea ce 'ĭ le pune debilitatea înţelegînţiĭ sale; pe acest teren, insul ca şĭ poporul, este deplin suveran. Ba încă ce este maĭ mult; pe terenul literăturiĭ lumeştĭ, omul, ca şĭ poporul, îşĭ manifestă individualitatea sa particulară, caracterul său propriŭ şi distinctiv, originalitatea sa, cu atîta maĭ mare splendoare, cu cît maĭ mult a fost ferit de îndoctrinărĭ absolutiste, cu cît maĭ tare s'a desfăcut de autoritatea lor împunătoare. Pentru om, ca şĭ pentru popor, sosît în stadiul de a produce, de a creá cevá cu mintea sa, este de ajuns să cu-

noască, să fie constiut de legile eterne, universale, conform cărora s'a făcut cutare saŭ cutare creațiune întelectuală, și apoĭ se poate dispensá pe deplin de vederea, de contemplarea modelurilor ce'ĭ staŭ la îndămînă. Prin aceasta originalitatea luĭ va fi păstrată.

Din această considerare resultă, că literătura lumească cu necesitate a trebuit să fie, saŭ să caute a fi o r i g i n a l ă în toate ramurile sale; că ea nu puteá fi maĭ numaĭ receptivă ca cea bisericească, ci și creativă, proprie Romînilor și originală a lor. Și întru adevĕr, literătura lumească din rĕstîmpul acesta este în maĭ toate producțiunile eĭ opera proprie a Romînilor, reflecsul înțelegințiĭ, al cunoștinților și vederilor lor proprie; traducțiunĭ nu vom întîmpiná multe. Prin aceasta însă nu voim să dicem că literăturile altor popoare, întru cît acestea lĭ-aŭ fost accesibile, n'ar fi esercitat o înrîurință deșteptătoare și îmbolditoare asupra productivității literare a Romînilor. Din contra, tocmaĭ contactul cu alte popoare și cu centrurile lor de cultură a dat Romînilor un împuls fruptificătorĭŭ; abĭá acuma vĕdură și simțiră eĭ că lĭ lipsesc multe lucrurĭ bune, ce alte popoare le poșed în abundanță, și se puseră cu seriositate și cu stătornicie pe lucru, și nu fără de succes.

Cu deosebire ramura istorică aŭ îmbrățișat'o Romînĭĭ maĭ de timpurĭŭ și maĭ fără temere de a cădé în păcate, fiindcă într'aceasta n'aveaŭ alta de făcut, după vederile de atuncĭ, decît să înregistrede, pur și simplu, întîmplările maĭ însĕmnate din viĭața de stat, saŭ din a vreuneĭ familiĭ cu înteres pentru binele public, ca să nu se uĭte, ci să rĕmînă ca o amintire pentru urmașĭ, ca o arĕtare a pericolelor de carĭ este amenințat statul saŭ familiea, și ca o povață cum să se ferească de ele și de alte nenorocirĭ.

Pe lîngă istorie, Romînĭĭ s'aŭ maĭ încercat în rĕstîmpul acesta și în alte ramurĭ din literătura lumească, cu deosebire în acelea carĭ stăteaŭ în oarecare legătură cu biserica, ca jurisprudința și filosofiea, saŭcarĭ eraŭ provocate de literătura biscricească, precum limbistica, dară și întru acestea aŭ păsit numaĭ cu sfiĭală și ținîndu-se strîns de vederile teologice.

Spre a cunoaște maĭ sistematic și maĭ cu temeĭŭ literătura lumească a Romînilor din rĕstîmpul acesta, vom despărți-o, maĭ întîĭŭ, în doaŭĕ marĭ ramurĭ, în ramura științifică și în cea beletristică.

În ramura științifică vom trătá producțiunile literare ale Romînilor relative la lărgirea, la limpedirea, la aprofundarea cunoștinților omenești, la organisarea lor soțială și politică, la procurarea și întemeĭarea unuĭ traĭŭ ușor, comod și plăcut, în scurt acele producțiunĭ literare carĭ sînt reflecsul minții speculative și al minții practice.

În ramură beletristică însă vom vorbí despre acele producțiunĭ literare carĭ se rĕporță maĭ mult la sîmțămintele omuluĭ, la dorurile și aspirațiunile luĭ; carĭ tind a rĕdicá pre om deasupra realității; carĭ îl fac a uĭtá, pentru un moment, această realitate rece și carĭ îl transportă în niște regiunĭ ideale, pline de frumusețá și de farmec, în scurt acele producțiunĭ literare carĭ sînt maĭ mult reflecslul inimiĭ, decît al minții speculative.

Fiecare din aceste doaŭĕ ramure marĭ vom împărți-o apoĭ în specialități. Aice vom căutá să caracterisăm, prin puține cuvinte, nu numaĭ direcțiunea activității literare, dar' și gradul desvoltăriĭ eĭ.

În modul acesta sperăm să facem un înventariŭ cît cu putință de complet atît despre moștenirea literară din acest rĕstîmp, cît și despre valoarea eĭ.

A. Ramura științifică.

§ 21. Conceputul și caracteristica ei.

Omul este un produs al evoluțiunii pămîntului, o specie din variile lui ființi, și anumea cea mai aleasă și mai de frunte; stă așadară în legătură întimă și necontenită cu toate cîte le vede și cîte îl încunjură. Necurmat sîmțește, în bine și în rĕŭ, înrîurința încunjurimii asupra sa. Această înrîurință a făcut și face pre om să nu fie nepĕsătorĭŭ de cîte aŭ fost și sînt, de toate acele lucrurĭ cu carĭ aŭ venit și vine neîncetat în atingere. El a fost necesitat să reflecteḑe asupra lor.

Cînd omul cugetă asupra sa și asupra lucrurilor din împrejurul sĕŭ; cînd, împins de interesul propriŭ de conservare și de bun traĭŭ, năzuește a cunoaște, a pătrunde și a înțelege toate, a cercetá firea lucrurilor, a li aflá destinațiunea și înrîurirea lor, ocultă saŭ vĕdită, asupra sa: atuncĭ îșĭ formeaḑă despre ele, în mintea sa, o mulțime de ideĭ și de opiniunĭ. Aceste ideĭ și opiniunĭ, privite în totalitatea și în necsul lor, constituesc aceea ce ș t i e omul despre sine și despre lumea esterioară. Decĭ ș t i i n ț a nu este alta decît o sumă de ideĭ și de opiniunĭ carĭ, prin liberă cugetare și studiare, le dobîndește spiretul omuluĭ despre sine și despre toate ființile din lume, despre legătura și înrîurința lor reciprocă. Știința este așadară o producțune literară a înțelegințiĭ omenești, eșită din năzuințile acesteĭa spre adevĕr. Cînd această sumă de ideĭ și de opiniunĭ despre sine și necsul lucrurilor din lume, dobîndită prin liberă cugetare și studiare, este fipsată, pentru urmașĭ, prin scrisoare, prin litere, atuncĭ căpĕtăm aceea ce numim literătură științifică.

Cu toate că Romînĭĭ n'aŭ fost, nicĭ n'aŭ putut fĭ nepĕsătorĭ de încunjurimea sa, totuș eĭ, din causele arĕtate mai sus (§ 19) și din multe altele trecute cu vederea, n'aŭ fost în stare să întemeieḑe și să desvoalte, în proporțiunĭ mai marĭ, o literătură științifică. Măcarcă n'aŭ avut mai de timpurĭŭ și îndeajnns focare proprie pentru cultivarea știinților, totuș Romînĭĭ n'aŭ fost lipsițĭ de ele, nicĭ cu totul neactivĭ pe acest teren. Însă aceea ce poșed eĭ ca literătură științifică din acest rĕstîmp, n'am puté numĭ științĭ complete, ci numaĭ nișteîncercărĭ rudimentare, nișteînceputurĭ micĭ, dară solide, niște grăunțe sănătoase aruncate pe un teren mănos și neesploatat. În speciile acesteĭ literăturĭ, afară de speciea istorică, Romînĭĭ puțin ce s'aŭ încercat în decursul rĕstîmpuluĭ acestuĭa.

§ 22. Scierĭ istorice și caracteristica lor.

La rĕstîmpul precedent (1185—1504) am vorbit despre începuturile istoriografieĭ la Romînĭ, cu deosebire la ceĭ din îmbele domniate naționale, și am constatat că ea s'a ivit cam deodată cu fundarea mănăstirilor la eĭ, ĭar' nu cu întemeĭarea oraș elor, orĭ cu descălecarea teritoriilor de-a doaŭa oară, decĭ dupăce s'a stabilit la eĭ, în permanență, un curent propriŭ cultural și național.

În rĕstîmpul acesta (1504—1714) însă ea a luat un avînt destul de puternec și foarte însĕmnat. Precînd în rĕstîmpul precedent ea ni se presîntă mai mult ca locală și personală, ca Vieți de persoane marcante, religioase orĭ politice, saŭ ca Anale ale unor mănăstirĭ, în carĭ se înregistraŭ nu numaĭ faptele memorabile ale fundătorilor lor, de regulă domnitorĭ, dar' șĭ ale familianților lor, de ordinar șĭ eĭ succesorĭ în domnie, în rĕstîmpul acesta dela sine prinse a se desvoltá din biografiile și mono-

grafiile de mai înnainte, prin continuitatea lor, un felĭu de istorie particulară de stat, apoĭ chiar națională comună, cuprinḑînd și pre Romînii din alte țări și staturi.

Un progres în istoriografiea romînească se mai constată nu numai în conținutul și estensiunea eĭ, dar' și în graĭul în care a fost compusă și păstrată.

Am arĕtat, tot la rĕstîmpul precedent, cum prin secolul al 14le, înlocul vechiuluĭ sahastrism romînesc, s'a întrodus și s'a întemeĭat la Romînĭ călugărismul conventual saŭ cel cu „viețuire de obște“ și cu „sînta scriptură cea slovenească“, precum se esprimă biograful preacuviosuluĭ părinte Nicodim Sînțitul,[1]) și anumea că adversarĭŭ precum al călugărismuluĭ celuĭ cu „sînta scriptură cea lătinească“, așă și al propagandeĭ papiste pentru supremațiea papeĭ în biserica creștinească; asemenea am constatat, cum prin îndemnul acestor călugărĭ s'aŭ înființat și s'aŭ îndestrat decătră domnitorĭĭ țărĭĭ o mulțime de mănăstirĭ, în carĭ se învĕță „sînta scriptură cea slovenească“. Erá dară lucru firesc ca acești călugărĭ, tot în „slovenește, să înceapă a scrie Viețile Domnilor fundătorĭ și Anale le mănăstirĭĭ, precum începuserĕ de mai înnainte a scrie lătinește călugărĭĭ apusenĭ dela Baĭea și dela Băcăŭ, și tot în slovenește să se continue, pe cît timp acest curent cu „sînta scriptură cea slovenească“ erá în floare și puternec.

Încît despre domniatul în care mai întîĭŭ s'a început istoriografiea romînească, pare a esistá o anomalie. Măcarcă călugărismul conventual s'a stăbilit cu tărie mai întîĭŭ în Țara Romînească, precum arĕtat la rĕstîmpul precedent, și măcarcă tot aice s'aŭ înființat mai întîĭŭ decît în domniatul Moldoviĭ mănăstirĭ marĭ și darnic îndestrate, totuș istoriografiea romînească n'o găsim cultivată în ele, ca în acelea din Moldova, înființate cevá mai tărḑior; cel puțin pînă acum n'a descoperit încă nime niște Anuare făcute și continuate în ele, ca în acelea din Moldova, nicĭ nu ni amintește cinevá despre atarĭ, de nu cumvá Anuarĭul s. Cronologiea dela Verșeț și acela al luĭ Iancu vodă, despre carĭ ni vorbește N. Bălcescu, [2]) vor fi niște lucrărĭ din mănăstirile Țărĭĭ Romînești. Curentul cultural cel „cu sînta scriptură cea slovenească“ nu s'a putut susținè timp îndelungat, ci a fost paralisat și slăbit detot prin mișcările de liberă cugetare și prin încercările de naționalisare a bisericiĭ ce s'aŭ ivit în Ardeal mai cu deadinsul de pe la anul 1544, în Moldova din domniea copiilor luĭ Petru Rareș și din a luĭ Iacob Heraclide Despotul, ĭar' în Țara Romînească din domniea luĭ Mihaĭŭ Viteazul. O consecință a nouluĭ curent cultural naționalist a fost, că istoriografiea romînească a eșit de prin mănăstirĭ și a întrat, de pe la finea secoluluĭ al 16-le și începutul celuĭ de al 17-le încoace, în mînĭ civile, cu deosebire în mîna unor înnalțĭ funcționarĭ de stat, carĭ ĭĭ dădură un colorit deplin național prin graĭul romînesc în care prinserĕ a scrie. Acest noŭ curent a fost înaugurat în Țara Romînească, din ordinul luĭ Mihaĭŭ Viteazul, prin marele luĭ logofĕt Teodosiŭ, ĭar' în Moldova, sub împulsul Movileștilor și al luĭ Vasiliŭ Lupul, prin marele vornic Nistru Urechie după unĭĭ, ĭar' după alțiĭ prin fiĭul acestuĭa, Grigoriŭ, tot mare vornic. Despre vornicul Urechie ḑice continuatorĭul săŭ, Miron Costin[3]), că „numaĭ luĭ de

[1]) Viața preacuviosuluĭ părinteluĭ nostru Nicodim Sînțitul, de ĭerom. Stefan din Tismeana, Bucureștĭ, 1883, pg. 35 și 46. — [2]) Magazinul istor. p. Daciea, t. I. pg. 10. — [3]) Cronicele Romănieĭ de M. Cogălniceanu ediț. 2. t I. pg. 4.

această țară (Moldova) 'i-a fost milă să nu rămîie în întunerecul neștiinții", fiindcă el a fost acela care „aŭ făcut din dragostea țării Letopisețul săŭ, însă dela Dragoș vodă, din descălecatul al doile . . . din Maramureș".

Istoriografii rĕstîmpuluĭ acestuĭa ni se presîntă, în mare parte, numaĭ ca înregistrătorĭ aĭ întîmplărilor politice maĭ însĕmnate din timpul în care scrieaŭ, și ca continuătorĭ aĭ predecesorilor lor. Eĭ ni vorbesc despre succesiunea domnitorilor, (pre care ceĭ din domniatul Țărĭĭ Romînești o încurcă urît la început), despre rĕsboaĭele ce le-aŭ purtat și despre întrigile partidelor pentru domnie, dar' înstituțiunile soțiale și culturale maĭ că nicĭ nu le ating. Se vede că acestea ocupaŭ foarte puțin pre politicenĭĭ și istoriografiĭ de pe atuncĭ.

Conștiința națională însă despre deștinderea Romînilor din Romanĭ a găsit espresiune în scrierile istorice abĭá dupăce acestea începuserĕ a fi concepute romînește, cu deosebire în acelea carĭ trăteadă despre vieața particulară în stat. Într'acestea, ideea despre originea romană a Romînilor nu este numaĭ simplu înregistrată după tradițiune și datinĭ, dar' și întărită prin asĕmĕnarea graĭuluĭ romînsc cu cel lătinesc și prin spusele altor scriitorĭ maĭ vechĭ, străinĭ. Această idee erá atît de vioaĭe și puternecă în unĭĭ istoriografĭ, încît îĭ aținá la luptă cu condeĭul încontra acelora carĭĭ afirmaŭ lucrurĭ neesacte, precum este derivarea numeluĭ străin, Vlah, dela Flaccus, saŭ carĭĭ ponegrĭaŭ pre Romînĭ că nu ar fi de viță nobilă romană, precum o făcură niște bieți copiștĭ aĭ cronicĭĭ luĭ Urechĭe, pre carĭ atît de amar îĭ înfruntă apoĭ Miron Costin și fiĭul săŭ, Niculaĭŭ, precum și istoriograful principe Dumitru Cantemir.

Dar' nu numaĭ conștiința despre originea curat romană a Romînilor transpare din scrierile istorice din acest rĕstîmp, ci în ele, maĭ ales în cele ce se ocupă cu vieața de stat, întîmpinăm și cunoștința, că Romînĭĭ nu sînt mărginiți numaĭ la cutare stat, saŭ țară, ci că eĭ sînt rĕspîndiți prin maĭ multe țărĭ și că se află sub diferite guverne, dar' că toțĭ sînt de aceeaș viță nobilă, și că toțĭ împreună compun unul și aceleaș neam, poporul romîn.

Această concepțiune a ideiĭ naționale, a u n i t ă ț i i poporuluĭ romîn adecă, este vechie; ea transpiră chĭar prin unele precuvîntărĭ din scrierile bisericești. Așá găsim că Varlaam, Mitropolitul Moldoviĭ, în precuvîntarea „Cărțiĭ romînești de învĕțătură" din 1643, nu se adresează numaĭ cătră Romînĭĭ din Moldova, ci cătră „t o ț ĭ c a r ĭ ĭ s î n t n ă s c u ț ĭ î n l i m b a r o m î n e a s c ă". Tot așá ni vorbesc și trăducătorĭĭ Testamentuluĭ Noŭ din 1648, carĭĭ se plîng că Romînĭĭ sînt „rĕsfirați" prin maĭ multe țărĭ, că 'și-aŭ amestecat graĭul cu cuvinte de prin alte graĭurĭ „de nu grăescu toțĭ într'un chip", și că eĭ trebue să se folosască, în trăducerea lor, numaĭ de acele cuvinte carĭ aŭ, ca banul, curs pretutindenea pintre Romînĭ, adecă de graĭul lor universal comun.

Tot ideea esistințiĭ Romînilor prin maĭ multe țărĭ și staturĭ și a unității lor naționale o esprimă și Gĭorgĭŭ Duca cel Bătrân, contimporean și amic cu Miron Costin și cu Dosofteĭŭ mitropolitul, cînd se adresează în precuvîntarea Liturgieĭ din 1679 „cătră t o a t ă s ă m i n ț i e a r o m î n e a s c ă t u t i n d e r e a". Dar' maĭ pe larg și maĭ lămurit a esprimat această idee Miron Costin în „Cartea sa pentru descălecatul dintîĭŭ al țărĭĭ Moldoviĭ și neamul moldovenesc", compusă în 1684, și un anonim din Țara Romînească, contimporean cu el, în istoriea acesteĭ țărĭ, compusa între 1663 și 1678. Tot acești din urmă doĭ bărbați aŭ fost ceĭ dintîĭŭ carĭĭ aŭ dat curs încă alteĭ ideĭ în istoriografiea romînească, că adecă

istoriea Romînilor nu trebue să se înceapă dela a doaŭa descălecătură a îmbelor staturi naţionale, a Moldoviĭ şi a Ţăriĭ Romîneşti, precum o făcuseră înnăintaşiĭ lor, ci dela întîĭa descălecătură, dela împĕratul Traĭan, saŭ mai bine ḑicînd chiar dela începutul încolonieriĭ peninsuluĭ Balcanice decătră împĕrĭul roman, de pe la finea rĕsboĭuluĭ al doile punic, cam de pe la anul 218 înnăinte de Hristos, căcĭ cu primele colonii în părţile acestea s'aŭ aruncat primiĭ germeni pentru diferinţarea unuĭ noŭ popor, a poporuluĭ romîn de pretutindenea.

Aceste scrierĭ istorice contribuiră foarte mult la înviorşarea pintre Romînĭ a sîmţămîntuluĭ solidarităţiĭ naţionale şi culturale şi la întreţinerea luĭ, şi'ĭ făcură ca să se recunoască şi să se ĭubească ca fraţĭ toţĭ cîţĭ vorbesc unul şi acelaş graĭŭ, de ar locuĭ eĭ în orĭce ţară depărtată şi subt orĭce guverne diferite, naţionale saŭ străine.

Scrierile istorice sînt maĭ toate lucrărĭ originale şi numaĭ puţine trăduse. Originale sînt cele ce se răpoartă la istoriea naţională şi la rĕstîmpurĭ din ea, ĭar' trăduse sînt carĭ se ocupă cu istoriea universală.

Dintre cele originale sînt compuse unele în graĭul bulgaroslavic, ca analele eguměnuluĭ de Neamţ şi apoĭ episcopuluĭ de Roman, Macarĭŭ II. (1531—1558.), şi ale eguměnuluĭ Eftimiŭ, ĭar' altele în cel polonesc, ca cronica aşá numită Moldopolonă şi ca poemul şi cronica luĭ Miron Costin despre Moldova şi Ţara Romînească, saŭ în cel lătinesc, ca unele scrierĭ de ale luĭ Dumitru Cantemir.

În fine nu putem a nu constată, împreună cu valorosul profesor universitar din Iaşĭ, Ar. Densuşianu, [1]) că Istoriografiĭ din Moldova arată, în genere, maĭ multă erudiţiune în compusul scrierilor lor, dar' sînt maĭ greoĭŭ în stil şi maĭ vechĭ (arhaicĭ) în espresiunĭ, precînd ceĭ din Ţara Romînească sînt maĭ puţin înrîuriţĭ de culturĭ străine maĭ adîncĭ, dar' pentru aceea maĭ năturalĭ şi maĭ moderni în stil şi lipsiţĭ de forme şi de cuvinte vechĭ, poate de aceea fiindcă graĭul Romînilor din domniatul Ţăriĭ Romîneştĭ fŭ acela, în care se începŭ a se scrie şi a se tipărĭ maĭ întîĭŭ şi maĭ mult.

În cele următoare vom espune scrierile din literatura istorică în şirul în care s'aŭ ivit, maĭ întîĭŭ pre cele ce trăteadă părţĭ, saŭ rĕstîmpul întreg, dela al doile descălecat, apoĭ pre cele ce se încearcă a ni înfăţişá istoriea Romînilor dela întîĭul descălecat, şi în fine pre cele ce tind a ni presîntá istoriea universală dela zidirea lumiĭ.

§ 23. Scrierĭ istorice de al doile descălecat.

Esistinţa unor scrierĭ asupra unor domniĭ singuratice, saŭ asupra unor întîmplărĭ maĭ remarcabile din ele, saŭ asupra maĭ multor domniĭ succesive, compuse în decursul rĕstîmpuluĭ acestuĭa, este maĭ pre sus de orĭce îndoĭală; ea ni este mărturisită de uniĭ scriitorĭ carĭ le-aŭ avut la îndămînă şi le-aŭ folosit. Aşá ni vorbeşte Grigoriŭ Urechĭe odată în precuvîntarea cronicĭĭ sale şi altă dată în capul al 16-le, despre „izvoadele“ şi „unele izvoadele noastre“, înţelegînd subt ele nu vreo cronică deplină, vreun „Letopiseţ“, precum se esprimă el în alte locurĭ. ci niştе trătate scurte, descriind niştе eveneminte maĭ însĕmnate, saŭ chiar domniea vreunuĭ singur domnitorĭŭ, saŭ a maĭ multora după olaltă.

[1]) Istoriea limb. şi lit. rom. ediţ. 2. Iaşĭ, 1894, pg. 210.

Alt cronicariŭ din rĕstîmpul acesta, Miron Costin, ni spune [1]) apriat că „despre a doaŭa colonisare culegem ştiri de prin mănăstirile unde se păstreadă Vieţile şi Annales Domnilor ctitorĭ".

Şi un scriitoriŭ străin, neamţul Baltazar Walther din Silesiea, carele petreceá pe la anul 1597 în Tîrgovişte la curtea luĭ Mihaĭŭ Viteazul, şi carele a publicat în 1599 o „Brevis et vera descriptio rerum ab . . . . Ion Michaele, Moldaviae Transalpinae sive Valachiae palatino, gestarum", încă ni spune [2]) lămurit, că el, prin mijlocirea soluluĭ polon Andreĭŭ Taranovicĭŭ, a căpĕtat descrisă romîneşte Vieaţa luĭ Mihaĭŭ Viteazul.

Asemenea şĭ Italianul din Florenţa, Antonio Maria Delchiaro ni mărturiseşte [3]), că pe timpul petrecerĭĭ sale în Ţara Romînească (1709—1716) fiecare boierĭŭ aveá în casa sa cîte un manuscript despre Vieţile domnitorilor trecuţi, descrise în bine saŭ în rĕŭ, după cum meritá fiecare.

Dintre aceste manuscripte numaĭ puţine aŭ ajuns tefere pînă la noĭ; multe din ele se vor fi pĭerdut, ĭar' altele nu s'aŭ descoperit încă. Vieţile unor domnitorĭ ni s'aŭ păstrat numaĭ ca întercălărĭ prin unele cronicĭ dintre cele compuse în decursul secoluluĭ al 17-le şi la începutul celuĭ de al 18-le. Pre cele cunoscute le vom înşirá aice după timpul iviriĭ lor, şi anumea maĭ întîĭŭ pre cele compuse în graĭurĭ străine, dar' culturale la Romînĭ, şi apoĭ pre cele compuse romîneşte.

a. In graĭurĭ străine.

Cea dintîĭŭ scriere istorică ce o cunoaştem din rĕstîmpul acesta este

1. Vieaţa luĭ Neagoe Basarab, scrisă între 1517 şi 1521.

Autorul descrierĭĭ acesteĭ vieţĭ să fie, după socoţinţa eminentuluĭ profesor universitar din Iaşi, Ar. Densuşanu [4]), însu'şĭ Neagoe Basarabul, fiindcă s'a aflat într'un manuscript de cronică a Ţărĭĭ Romîneştĭ, care se păstreadă în biblioteca Academieĭ Romîne din Bucureştĭ sub Nr. 269, o însĕmnare pe pg. 188. verso, în care se dice despre Neagoe Basarabul că el „făcut'aŭ mănăstirĭ şi biserică multe aice în ţară şi la Sfetagora şi alte bunătăţĭ, carĭ sînt scrise maĭ pe larg la o carte ce aŭ făcut în vieaţa luĭ, şi aŭ dat'o să fie stătătoare la sfînta mitropolie din Tîrgovişte". Esistinţa acesteĭ biografiĭ o atestă şĭ Chr. Engel [5]) pe temeĭul unuĭ manuscript ce 'l-aŭ folosit.

Noĭ însă ne îndoim despre adevĕrul acesteĭ socotinţĭ, fiindcă înţelegem altfelĭŭ notiţa din manuscriptul citat. Precum Neagoe Basarabul n'a „făcut" însu'şĭ cu mîna sa mulţimea de mănăstirĭ şi bisericĭ, despre carĭ ni vorbeşte notiţa, tot aşá n'a „făcut" el cu însă'şĭ peana şi mîna sa nicĭ „cartea" cea depusă spre păstrare în biblioteca mitropolieĭ din Tîrgovişte. Această carte n'a putut fi alta cevá decît „Vieaţa şi traĭul sfinţieĭ sale părinteluĭ nostru Nifon, patriarhul Ţarigraduluĭ, care a strălucit în multe patime şi ispite în Ţarigrad şi în Ţara Romînească, scrisă de chir Gavril, protul, adecă maĭ marele Svetugoreĭ", pre care a

[1]) Hăşdăŭ B. P. Archiva istor. a Rom. tom. 1. p. 1. pg. 160; Miron Costin: Opere Complete, edate de V. A. Urechie, t. 2. Bucureştĭ 1888 pg. 79. — [2]) Papiŭ-Ilarianu: Tesaur de monumente istorice, tom. I. Bucureştĭ, 1862, pg. 3—4. — [3]) Istoria delle Moderne rivoluzioni della Valachia. Venezia, 1718, pg. 45—46. — [4]) Istoriea limb. şi lit. rom. ediţ. a doaŭa, Iaşi, 1894, pg. 207. — [5]) Geschichte der Walachei, Hale 1804, Einleitung, pg. XLVII şi pg. 198—199.

publicat'o mai întîiŭ eruditul B, P. Hăşdău în 1865, cu o lipsă la fine [1]) de pe un manuscript din 1654, şi apoi mitropolitul Moldoviĭ, Iosif Naniescu[2]), întreagă, de pe un manuscript scris în Noemvre 1682 de ieromonahul Ion din Bistriţa. Această „Vieaţă şi traiŭ", precum şi „Slujba şi rugăciunile", despre carĭ ni se spune acoleá [3]) că Neagoe Basarabul le „scoase . . . . dreptuluĭ şi fericituluĭ Nifon, părintele luĭ, şi sprijinitorĭul săŭ", aŭ fost „cartea ce aŭ făcut în vieaţa luĭ", adecă ce s'a cumpus de alţiĭ la îndemnul săŭ.

Într'această „Vieaţă şi traiŭ", despre care am vorbit maĭ sus (§ 14. d. nr. 1. pg. 73), găsim descrise, din punct de vedere bisericesc, şĭ unele dintre întîmplările maĭ remarcabile din Ţara Romînească, şi anumea începînd cu domniea luĭ Radul celuĭ mare (1494—1507) decînd a venit Nifon în ţară, şi finind în domniea luĭ Neagoe Basarabul, îndată după sînţirea mănăstiriĭ din Argeş, întîmplată în 17. August 1517. Într'această „Vieaţă şi traiŭ" se dă mare atenţiune persoaneĭ luĭ Negoe Basarabul, şi se descriŭ cu mare laudă faptele luĭ pioase, dară nu pînă la sfîrşitul vieţiĭ luĭ, întîmplate în 15. Sept. 1521, ci numaĭ pînă în 1517. Această împrejurare ne face pre noĭ a crede, că această „Vieaţă şi traiŭ", în forma în care ni s'a păstrat în manuscriptele din 1654 şi 1682, a fost compusă toată de Gavril, maĭ marele sîntuluĭ munte Aton, în urma îndemnuluĭ luĭ Neagoe Basarabul, chĭar în anul 1517.

Toată partea istorică din această scriere, decĭ fără de o bună parte dela început, unde se povestesc antecedinţile patriarhuluĭ Nifon, şi fără de reflecsiunile dela fine, ĭarăş relative la persoana luĭ Nifon, o găsim reprodusă din cuvînt în cuvînt, cu puţine variante neînsemnate, într'o cronică anonimă, compusă în domniea luĭ Şărban Cantacuzinul (1679—1688)[4]), despre care vom vorbí maĭ la vale sub denumirea de Cronică Cantacuzineană, şi tocmaĭ această împrejurare saměnă a fi sugerat autoruluĭ notiţeĭ din manuscriptul Academieĭ Romîne ideea esistinţiĭ uneĭ Cărţĭ, ĭar' luĭ Engel care s'a folosit de acest manuscript, saŭ de o copie de pe el, ideea uneĭ „autobiografiĭ", făcute de însu'şĭ Neagoe Basarabul.

De şí această Vieaţă şi traiŭ ni s'a păstrat numaĭ în romîneşte, şi măcarcă stilul eĭ nu ni vědeşte pre un scriitorĭŭ de origine neromînă, totuş este cu putinţă ca ea să nu fi fost compusă, dintru întîiŭ, romîneşte, maĭ ales dacă ţinem sama că pe atuncĭ predomniá de maĭ mult de un secol şi jumětate curentul cultural „cel cu sînta scriptură cea slovenească", şi dacă considerăm că „Învěţăturile" luĭ Neagoe Basarabul cătră fiiul săŭ Teodosiŭ, şi cătră alţĭ Domnĭ, păstrate împreună cu Vieaţă şi traĭul luĭ Nifon de Gavril Protul, şi despre carile vom vorbí maĭ jos la „Filosofie", s'aŭ descoperit în timpul din urmă şí în redacţiune bulgaroslovenească[5]) şi, în fine, dacă maĭ băgăm în samă şí aceea, că dela mitropolitirea în Ţara Romînească a patriarhuluĭ Nifon a prins a se reîntroduce şi stabilí la Romînĭ încă un alt curent cultural, „cel cu sînta scriptură cea grecească".

Această scriere, în forma în care o cunoaştem, ni se presîntă ca o scriere unitară, de sine stătătoare; nu stă aşadară în nicĭo legătură cu vr'o scriere istorică anterioară, nicĭ nu ni îndică esistinţa vreuneĭ ataríĭ

[1]) Archiva istor. t. I. p. 2. Nr. 318, pg. 132—150. — [2]) Vieaţa, etc. Bucureştĭ, 1888. — [3]) Hăşdăŭ, l. c. pg. 150; — Ediţiunea Iosif Naniescu pg. 123. — [4]) Magazinul istoric p. Daciea, t. 4. pg. 234—267. — [5]) Densuşanu A. Revista Critică, Iaşĭ 1896 anul IV. pg. 215.

scrierĭ despre începuturile domniatuluĭ Ţărĭĭ Romîneştĭ, precum sînt pentru domniatul Moldovĭĭ scrierile despre carĭ ni vine acum rîndul să vorbim.

2. Anuarĭul dela Bistriţa, cam din 1506—1526.

Acest Anuarĭŭ este compus bulgaroslovenește și 'șĭ-a luat începutul, foarte probabil, în mănăstirea Bistriţeĭ din Moldova, scriindu-se acoleá tot din an în an, cam dela fundarea mănăstirĭĭ în 1407 încoace. În foarma în care ni este conservat într'un manuscript colectaneŭ ce se păstreadă în biblioteca clubuluĭ bulgar din Tulcea, el cuprinde rĕstîmpul dela întemeĭarea domniatuluĭ Moldovĭĭ, 1359, pînă în Octomvre 1506; cade așadară numaĭ cu ultimiĭ anĭ în începutul rĕstîmpuluĭ acestuĭa.

Titlul Anuaruluĭ sună în orignal: Сĭи лѣтописецъ отъ толи начя ся произволенїемь божїемь молдавска а землѣ = Acesta este Anuarĭul decînd, cu voĭea luĭ Dumneḍeŭ, s'a început ţara Moldovĭĭ". El este, ca și alte Anuare similare din timpul acesta, un produs al curentuluĭ susţinut de călugărĭĭ conventualĭ ceĭ „cu sînta scriptură cea slovenească", dar' cu sîmţăminte de nedependinţă politică națională. Asupra timpuluĭ și moduluĭ, cînd și cum s'a ivit și s'a continuat Anuarĭul bistriţean, am vorbit la rĕstîmpul precedent.

Acest Anuarĭŭ s'a descoperit într'o copie, cu o lipsă de doaŭĕ foĭ la urmă, abĭá în timpul din urmă decătră profesorul universitar din Bucureștĭ, I. Bogdan, norocosul adurmecătorĭŭ de scrierĭ vechĭ dosite, carele a vorbit despre el maĭ întîĭŭ în „Convorbirĭ literare" anul XXIX pg. 753—778, și apoĭ 'l-a publicat dimpreună cu un preţios studiŭ asupra luĭ și asupra rĕportuluĭ luĭ cu Anuarĭul dela Slatina, cu Cronica moldopolonă și cu Cronica luĭ Urechĭe, într'un op întitulat: „Cronice inedite, atingătoare de istoriea Romînilor . . . cu trăduceri și adnotaţiunĭ . . . I. Letopiseţul dela Bistriţa, 1359—1506; — II. Cronica serbomoldovenească dela Neamţ, 325—1512; — III. Cronică moldopolonă de Nicolae Brzeski, 1359—1566, după testul original; — IV. Cronica ţărĭĭ Moldovĭĭ și a Muntenieĭ de Miron Costin, 1684. — Cu o reproducere fotolitografică a letopiseţuluĭ dela Bistriţa, Bucureștĭ, 1895".

Altă scriere istorică dela începutul acestuĭ rĕstîmp, și paralelă cu Anuarĭul bistriţean, este

3. Anuarĭul dela Slatina, 1527.

Acesta încă este compus bulgaroslovenește și ni s'a păstrat într'un manuscript colectaneŭ, astădĭ aflătorĭŭ în biblioteca Academieĭ teologice din Chiev sub nr. 116. Bucăţile din el sînt de cuprins teologic, limbistic și istoric, și aŭ fost scrise parte de diacul Roman din Baĭea și parte de un Isaiea din Slatina cevá înnăiute de anul 1561. Titlul acestuĭ Anuarĭŭ despre ale căruĭ părţĭ constitutive: Cronica luĭ Azarie Călugărul, și Anuarĭul putnean, am vorbit la rĕstîmpul precedent, sună astfelĭu: Сказанїе въ кратцѣ о молдавскихъ господарехъ = Povestire pe scurt despre Domnĭĭ Moldovĭĭ.

Numele de Anuarĭŭ dela Slatina îl poartă, fiindcă la finea luĭ se găsește o notiţă, care ḍice: „Сїе писанїе писал Icaia отъ Слатина = această scriere a scris'o Isaiea din Slatina." El cuprinde, cu maĭ puţine îndicărĭ de ḍile și lunĭ, întîmplările maĭ însĕmnate dela întemeĭarea domniatuluĭ Moldovĭĭ (1359) pînă după bătăliea dela Mohacĭŭ, întîmplată în 29. August 1526, pre care încă o amintește, și anumea pînă în 25. Septemvre 1526, cînd a murit Petru, fĭĭul luĭ Bogdan celuĭ Orb.

Acest Anuariŭ ni se presîntă, după cum resultă din temeînicele studiĭ făcute asupra luĭ de descoperitoriul și publicătoriul său, I. Bogdan, [1]) mai mult ca copie a Anuariuluĭ dela Bistrița, la început identică (1359—1401), apoĭ foarte simplificată și mai mult deosebită (1401—1457), și apoĭ iarăș foarte puțin deosebită (1457—1506, respective, 1526). Îmbele Anuare saměnă a fi cuprins tot acelaș rĕstîmp, 1359—1526, fiindcă la Anuariul din Bistrița lipsesc doaŭĕ foĭ la urmă.

Aceste doaŭĕ Anuare, cel bistrițean și cel putnean s. slatinean, apar ca o istorie închĭegată a domniatuluĭ Moldoviĭ, esistentă amŭ la începutul secoluluĭ al 16-le, care 'șĭ-a găsit apoĭ maĭ mulțĭ continuatorĭ, și maĭ pe urmă chĭar prelucrătorĭ. Cea dintĭĭŭ continuare a acestuĭ Anuariŭ o găsim în Anuariul saŭ

4. Cronica episcopoluĭ Macariŭ, c. 1542.

La începutul acesteĭ continuărĭ ni spune autoriul eĭ, că cele pînă acĭ le-aŭ adunat și cu meșteșug le-aŭ întocmit și ni le-aŭ lăsat noaŭĭ, copiilor lor, spre scumpă moștenire, scriitorĭĭ ceĭ dinnăinte de noĭ; nu știm cine anumea, se vede însă că oameni iubitorĭ de Dumnedeŭ". [2])

Macariŭ a continuat Anuariul de maĭ înnăinte tot în graĭul bulgaro-slovenesc, și a început a scrie încă pe timpul cînd erá ieromonah și eguměn la mănăstirea. Neamțuluĭ, decĭ înnăinte ee anul 1531, și anumea nu din îndemn propriŭ, ci, precum ni mărturisește însu'șĭ, ca să împlinească „domnețtile poroncĭ ale strălucituluĭ și pentru dușmaniĭ săĭ înfricoșatuluĭ Petru voevod, ficĭorul luĭ Ștefan voevod cel Viteaz, precum șĭ ale mareluĭ logofĕt, chir Toader". Macariŭ a însĕmnat pe scurt cele maĭ memorabile întîmplărĭ dintr'un rĕstîmp de 38 de anĭ, începînd cu domniea luĭ Bogdan celuĭ Orb și Grozav (2. Iuliŭ 1504 — April 1517) și finind în anul 1542, cu începutul domnieĭ a doaŭa (Faur. 1541 — Sept. 1546) a luĭ Petru Rareș. Pintre întîmplările privitoare la domniatul Moldoviĭ, Macariŭ maĭ povestește șĭ unele carĭ se țin de domniatul Țărĭĭ Romînești, de Turcĭ și de Ungurĭ, tinḑînd astfelĭŭ la o cronică a popoarelor și staturilor circumvecine. El însă, deși contimporean, n'a fost martur ocular al evenemintelor nărate de dînsul, dar' se arătă, în genere, destul de bine înformat. Măcar că erá îndemnat de alțiĭ la continuarea cronicĭĭ domniatuluĭ, tot se ferește de a fi părținitorĭŭ, și prefere a trece cu vederea unele fapte și întîmplărĭ, decît să se încerce a li dá, după placul înteresaților, altă înfățișare și a li supune alte motive; în stil însă imiteadă cronica greculuĭ Constantin Manases, dar' cu stîngăcie pe unele locurĭ, precum ne încredințeadă valorosul profesor universitar din Bucureștĭ, I. Bogdan, într'un prețios studiŭ, publicat de el asupra vechilor cronicĭ moldovenești înnăinte de Urechie. [3])

Cronica luĭ Macariŭ, în păstrarea eĭ din manuscriptul colectaneŭ ce se găsește astădĭ în Chiev, nu ni pare a fi prescrisă de Isaiea din Slatina pe deplin așá precum a eșit ea din peana autoruluĭ eĭ; bate prea la ochĭ, pe de-o parte, lacuna dintre anĭĭ 1531 și 1538, ĭar' pe de altă parte notița dela finea cronicĭĭ unde se ḑice: „Astfelĭŭ se sfîrșiră toate aceste întîmplarĭ, ĭară noĭ le-am povestit după socotința noastră, maĭ pe scurt și maĭ lămurit, fiind cursul anilor 7050 (1542) în luna de primăvară".

[1]) Vechile cronice moldovenești pînă la Urechie, Bucureștĭ, 1891, pg. 23—41; — și Cronice inedite, Bucureștĭ, 1895 pg. 15—24 — [2]) Bogdan I. Vechile cronice, pg. 198. — [3]) Vechile cronicĭ moldovenești pînă la Urechie, Bucureștĭ 1891, pg. 69—89.

Aceste cuvinte de „mai pe scurt și mai lămurit“, noi nu le putem reportá la autorul cronicii, ci la copistul ei. Deci presupunem, că copiștii din secolul al 16-le aŭ făcut cu cronica episcopului Macariŭ și cu celea lalte esistente, ca și copiștii cronicii lui Urechie din secolul al 17-le, adecă că unii din ei aŭ mai adaus, saŭ aŭ mai lăsat cîte una alta, ceea ce aŭ produs mai multe „letopisețe“ și „izvoade“ și „cărți“, pre cari cu scrupulositate le citează Urechie ca izvoare la compusul cronicii sale.

Într'această socotință ne simțim întăriți încă și prin considerarea, că atît îngeniosul B. P. Hășdăŭ, [1]) cît și temeinicul I. Bogdan [2]) încă admit ca esistent, cel dintîiŭ un

Memoriŭ despre esilul lui Petru Rareș, între 1538—1541,

iar' al doile chiar o altă

Cronică despre Petru Rareș, 1528—1546,

pe lîngă mai altele, carile să fi continuat, cu probabilitate, șirul întîmplărilor preste anul 1546, poate chiar pînă în anul 1596.

Cronica episcopului de Roman, Macariŭ, o găsim continuată, în copiea lui Isaiea din Slatina, în

5. Cronica egumĕnului Eftimiŭ, pînă în 1553.

Și această continuare este scrisă bulgărește. În fruntea ei ni spune autorul, că întîmplările pînă la începutul domniei a doaŭa a lui Petru Rareș „s'aŭ scris cu osteneala prea sînțitului părinte al nostru Macarie, episcopul de Roman, iar' cele ce s'aŭ întîmplat de ací înnăinte, evlaviosul Ion Alesandru Voevod 'mĭ-aŭ poroncit mie, ieromonahului Eftimie, celuĭ din urmă între egumeni, a le scrie pe scurt, ca nu cumvá, cu trecerea vremilor, să se cufunde și acestea în adîncul uĭtării“. [3])

Această cronică, întru cît ni este ea păstrată în copiea făcută de Isaiea din Slatina, conține un răstîmp numai de 12 ani și jumătate, de la urcarea lui Petru Rareș a doaŭa oară pe tronul Moldovii în Faur 1541 și pînă în Sept. 7062 (1553) cînd purcese Alesandru Lăpușneanul la alegerea loculuĭ pentru zidirea mănăstirii Slatinei, deci numai domniea a doaŭa a lui Petru Rareș și domniile fecĭorilor săi, Iliaș (Sept. 1546 Juliŭ pînă 1551) și Ștefan (Juliŭ 1551 pînă Sept. 1552), și primal an din domniea lui Alesandru Lăpușneanul. Dacă considerăm însă că tocmai descrierea domniei destul de îndelungate și încă în doaŭă rînduri, Sept. 1552 pînă Noem. 1561 și Noem. 1563 pînă Mart 1568, a lui Alesandru Lăpușneanul, a aceluia care a îndemnat pre egumĕnul Eftimiŭ la însĕmnarea întîmplărilor din domniat, lipsește din cronică, trebue să presupunem, saŭ că Eftimiŭ a murit îndată, saŭ că cronica lui n'a fost prescrisă întreagă de copistul Isaiea din Slatina, poate din causă că această copie s'a făcut deodată cu începutul zidirii mănăstirii, deci între Sept. 1553 și Opt. 1557 cînd fu sînțită mănăstirea [4]), și că urmarea ei, compusă mai tărdiŭ, din negrijire nu s'a mai copiat în acel manuscript. Cazul dintîiŭ nu'l putem admite, fiindcă între 1553 și 1583 întîmpinăm mai mulți Eftimi, și anumea în anul 1552 cam pînă în 1572 un Eftimiŭ episcop de Rădăuț,[5])

[1]) Arhiva istorică t. 3. pg. 27—28 și 33. — [2]) Vechile cronicĭ mold. pg. 130—136. — [3]) Bogdan I. t. c. pg. 11. — Bogdan I. Vechile cronicĭ mold. pg. 212. — [4]) Urechie, în Cronicele Romînieĭ, de M. Cogălniceanu, ediț. 2. t. I. pg. 210 — [5]) Hașdăŭ: Arhiva istor. a Rom. t. I. p. 1, pg. 125; — Wickenhauser: Geschichte des Bistums Radautz, Cernăuț 1890, pg. 15; — și Geschicht der Klöster Homor, etc. Cernăuț, 1881, pg. 23; — Bogdan I. Vechile cronice moldovenești, București, pg. 11.

între 1572 și 1577 un Eftimiŭ episcop în Roman, [1]) în 1553 un egumĕn ieromonah Eutimiŭ în mănăstirea Neamțuluĭ [2]), și în anul 1555 un Eftimiŭ egumĕn în mănăstirea Homoruluĭ. [3]) Rĕmîne dar' să se constate, orĭ de Eftimiĭ citați aŭ fost saŭ nu persoane identice, și apoĭ să se determinedze, căruĭa din eĭ este de atribuit cronica egumĕnuluĭ ieromonah Eftimiŭ din copiea luĭ Isaiea din Slatina. Noĭ înclinăm a crede, că acest egumĕn ieromonah Eftimiŭ a devenit curînd episcop, ca și Macariŭ, antecesorul săŭ în continuare de cronică, și că ar fi identic cu episcopul Eftimiŭ din Rădăuț din timpul acesta, și că, prin urmare, el a continuat a scrie nu numaĭ întîmplările din domniile luĭ Alesandru Lăpușneanul și a fecĭoruluĭ acestuĭa, Bogdan, dar' poate încă și cele următoare pînă în domniea a doaŭa a luĭ Petru Șchĭopul (Opt. 1582 pînă Aug. 1591). Într'această Presupunere ne întărim prin considerarea că Simion Dascălul, unul dintre copiștiĭ și adăŭgătorĭĭ Cronicĭĭ luĭ Urechĭe, ni vorbește despre un

6. Letopiseț sîrbesc, între 1563 și 1583,

în doaŭĕ rînduriĭ, odată la rĕscoala-domnie a luĭ Ștefan Tomșa (1563—1564) și altă dată la domniea a doaŭa a luĭ Petru Șchiopul, [4]) rectificînd prin citatele din el unele date din cronica luĭ Urechĭe. Acest „Letopiseț", pre care îl numește Simion Dascălul „sîrbesc" în loc de bulgăresc, nu este, după socotința noastră, alta cevá decît continuarea cronicĭĭ luĭ Macariŭ, saŭ a luĭ Eftimiĭ, făcută de eĭ înșiș'șĭ, precum am îndegetat maĭ sus, saŭ de vreun alt continuătorĭŭ, necunoscut încă pînă acum. Această presupunere maĭ capĕtă și alt radim prin aceea ce ni spune vornicul Urechĭe în Letopisețul săŭ despre un

7. Letopiseț moldovenesc, pînă în 1564.

Despre acest Letopiseț dice marele vornic Urechĭe în Predoslavie, că „așá scrie de pe scurt, că nicĭ de vieața Domnilor, carĭĭ aŭ fost toată cîrma, nu alege, necum lucrurile din năuntru să aleagă; și pre scurt scriind și însĕmnînd dela început pînă la domniea luĭ Petru Rareș, și s'a strîns; că de aice încoace n'aŭ maĭ scris nime". [5]) Cu toată declararea aceasta. Urechĭe citează și maĭ departe, pînă la 1564, de cincĭ orĭ în contestul cronicĭĭ sale un Letopiseț moldovenesc, odată într'a doaŭa domnie a luĭ Petru Rareș (cap. 18), unde dice că „Letopisețul cel moldovenesc deajuns și deschis toate pre rînd însĕmnează", altă dată, la domniea Iacob Heraclide Despotul (cap. 20.), unde ni spune că „Letopisețul moldovenesc" foarte pre scurt scrise, și a treĭa oară, la domniea luĭ Ștefan Tomșa (cap. 24), unde dice că „numaĭ la Letopisețul moldovenesc se află această poveste". Această contradicere dintre contest și Predoslovie nĭ-o putem esplică în maĭ multe chipurĭ: saŭ admițînd, precum o face eruditul B. P. Hășdăŭ [6]), că Urechĭe a cunoscut succesiv maĭ multe redacțiunĭ de ale Letopisețuluĭ moldovenesc; saŭ presupunînd esistința vreuneĭ înterpolărĭ în Predoslovie, precum ne-am încercat noĭ aĭurea,[7]) să demonstrăm aceasta rĕdămîndu-ne pe spusa copistuluĭ Misail Călugărul și a istoriografuluĭ

[1]) Melchisedec, Cronica Romanuluĭ, p. I. pg. 207. — [2]) Revista Tocilescu, anul II. vol. 3, pg. 141 nr. 93. — [3]) Wickenhauser: Geschichte der Klöster Homor, etc. pg. 102, conf. pg. 19, 21, 23. — [4]) Cronicele Rom. ediț. 2. de Cogălniceanu; t. I. pg, 219 și 235. nota. — [5]) Cronicele Romînieĭ ediț. 2. t. 1. pg. 129, — [6]) Archiva ist. t. 3. pg. 22—28. — [7]) Sbĭera I. „Grigorĭŭ Urechĭe" în Analele acad. Rom. ser. 2, tom. 5, secț. 2. pg. 346—355.

principe, D. Cantemir, [1]) după carii „Hronicul moldovenesc aŭ fost însĕmnînd Vieața Domnilor dela Dragoș vodă pînă la Petru vodă Șchiopul“; — saŭ în fine, admițînd și una și alta.

Decĭ, dacă credem în afirmarea copistuluĭ Misail Călugărul și în a luĭ D. Cantemir, atuncĭ identificarea Letopisețuluĭ moldovenesc, citat de Urechĭe, cu cronica episcopuluĭ Macariŭ și a eguměnuluĭ Eftimiŭ, precum și cu Letopisețul sîrbesc, citat de copistul Simion Dascălul, n'ar întîmpiná nicĭ o dificultate, și părerea noastră în privința continuării cronicii luĭ Eftimiŭ, prin el însu'și, saŭ prin altul cinevá, ar fĭ ca și adeverită

Testul „Letopisețuluĭ sîrbesc“, precum îl numește Simion Dascălul, nu s'a descoperit pînă acum, dar' cronica episcopuluĭ Macariŭ și a eguměnuluĭ Eftimiŭ s'aŭ găsit prescrise între 1553 și 1561 de un Isaiea din Slatina într'un manuscript colectaneŭ, ca continuare a altor cronicĭ de maĭ înnăinte, toate sub titlul de: Сказанїє въ кратцѣ о молдавскыхъ господарехъ = Povestire pe scurt despre domniĭ Moldovii. Acest manuscript fŭ descoperit de cătră profesorul slavist. I. Bogdan, care 'l-a și publicat în opul săŭ: „Vechile cronice moldovenești pînă la Urechĭe. Teste slave, cu studiŭ, trăduceri și note. București, 1891“.

Într'această carte, valorosul profesor bucureștian ne face maĭ întîĭŭ cunoscuți cu cuprinsul manuscriptuluĭ colectaneŭ. apoĭ ni împărtășește testul bulgaroslav și trăducerea romînească nu numaĭ dela „Povestirea pe scurt despre Domniĭ Moldovii“ din el, pre care o descompune a) în Cronica și Analele Putnene, b) în Cronica luĭ Macariŭ și c) în Cronica luĭ Eftimiŭ, ci încă și dela alte doaŭĕ cronicĭ, dela una numită de el „Cronică anonimă“, și dela alta numită „Cronică moldopolonă“. Studiul, făcut cu o temeĭnicie vrednică de recunoștință, se estinde atît asupra fiecăriĭ cronicĭ în parte, cît și asupra constatăriĭ rĕporturilor dintre ele înse'și și față cu cronica luĭ Urechĭe, precum și asupra persoaneĭ luĭ Macariŭ și Eftimiŭ.

Despre așá numita Cronică anonimă am vorbit și noĭ la rĕstîmpul precedent sub titlul de

Cronică moldorusască,

ĭar' despre

8. Cronica moldopolonă din 1566,

ca una ce a fost scrisă în Iași, vom dá aice cîtevá deslușirĭ.

Ea este compusă polonește și publicată maĭ întîĭŭ, în mod foarte eronat, de polonul Woicicki [2]), apoĭ maĭ corectată și cu o analisă îngenioasă asupra eĭ, a părților din care este compusă și asupra autoruluĭ eĭ, de eruditul B. P. Hășdĕŭ, [3]) după aceasta încă maĭ îndreptată de I. Bogdan [4]) cu un noŭ studiŭ întregitorĭŭ, și în fine, tot de I. Bogdan, cu astădată însă după testul original al autoruluĭ eĭ, Niculaĭŭ Brzeski, descoperit în biblioteca împerială din Sînt-Petroburg pintre manuscriptele polonești ale bibliotecĕĭ Zaluski. [5])

---

[1]) Hronicul Romîno-Moldo-Vlahilor, t. 2. cartea X. cp. V. — [2]) Biblioteka starozytna pisarzy polskich, Varșoviea, 1844. — [3]) Arhiva ist. a Rom. t. 3, pg. 5–34. — [4]) Vechile cronice moldov. pg. 42–61 și 173–183 și 223–233. — [5]) Cronice inedite, Bucurestĭ, 1895, pg. 103–137,

După analisa ingenioasă a eruditului B. P. Hăşdău, prin carea s'au revĕrsat primele rade luminoase asupra istoriografiei romînești din Moldova, cronica se descompune mai întîiŭ în doaŭĕ părți principale, una, care cuprinde rĕstîmpul de doaŭĕ sute de ani, dela 1352 pînă la 1552, și alta scurtul rĕstîmp de 14 ani, dela 1552 pînă la 1566, dimpreună cu notița dela fine. Partea primă o numește Hăşdău, Cronică Putneană, și dice despre dînsa că ea este opera călugărilor de la Putna, cari și ei s'au folosit pentru rĕstîmpul dela 1352—1457 de altă cronică anterioară, și că așadară Cronica moldopolonă, în partea aceasta, nu ni se presîntă ca compunere originală, ci numai ca trăducere, și că numai partea a doaŭa este opera originală a autorului manuscriptului polonesc. Confruntînd Hăşdău cronica numită de el Putneană cu cronica lui Urechie, dice (pg. 33) că „Cronica Putneană avú mai multe redecțiuni, unele mai scurte, altele mai prelungite. din cari cel puțin trei aŭ fost cunoscute lui Urechie, carele mai posedá mai multe alte fîntîni istorice romîne, precum, d. e. o cronică moldovenească, scrisă în limba slavă cam pe la 1504 și îmbrățișînd spațiul dintre anii 1359 și 1504 (Cronica numită de noi la rĕstîmpul precedent Moldorusască); o cronică scrisă romînește nu mult după anul 1450 și relatînd evemintele trecute în curs de vro doaŭĕ decĭ de ani auteriori (Cronica pre care am numit'o noi la rĕstîmpul precedent a lui Azariŭ Călugărul); — un memoriŭ bienal despre esiliul lui Petru Rareș între 1538 și 1541, compus romînește de un casnic al principelui în anul 1541" (Poate cronica lui Macariŭ).

Încît despre autorul Cronicii Moldopolone eruditul Hăşdău se încearcă să o atribue unui Polon dela curtea lui Alesandru Lăpușneanul, lui Augustin Aichinger cu numele. Astădĭ însă, după descoperirea făcută de I. Bogdan, el este deplin cunoscut, anumea Niculaiŭ Brzeski, solul, și secretariul regelui polon, Sigismud II. August (1548—1572), trimes de acesta cu o misiune la Poarta Otomană, dară reținut în 1566 cîtva timp de Alesandru Lăpușneanul în Iași, care timp îl folosí N. Brzeski la trăducerea și compilarea cronicii sale.

b. Romînește.

Orĭ de scrierile istorice în limba romînească aŭ mers saŭ nu mînă în mînă cu cele concepute în graiurile culturale străine, nu putem ști cu siguritate. E mai probabil că nu, dacă ținem sama de împrejurările și de curentele întelectuale ale timpurilor de atunci. Marea crisă culturală însă, care s'a petrecut la Romîni în a doaŭa jumătate a secoluluĭ al 16-le și în primele patru decenii ale secoluluĭ al 17-le (§ 4—5, pg. 9—19); ciocnirea puternecă între cele trei curente culturale rivale, unul cel „cu sînta scriptură cea slovenescă" care căutá să'și apere posițiunea dobîndidă, al doile cel „cu sînta scriptură cea grecească" care cercá să se întroducă din noŭ, și al treile cel „cu sînta scriptură cea romînească" care năzuiá și stăruiá să fie și să rĕmîie el singur stăpîn la sine a casă (căci al patrule, cel „cu sînta scriptură cea latinească", erá acú de mai înnainte delăturat cu desăvîrșire); și cu deosebire conștiința națională redeșteptată și înviosată în mulți din pătura cultă și dirigentă a poporuluĭ: n'aŭ putut să nu împingă pre unii alții și pe terenul istoric la o activitate literară în sensul curentuluĭ curat romînesc.

Cea dintîiŭ știre în privința aceasta ni-o procură contimporeanul și martorul ocular, selesianul Baltazar Walther, carele pe la anul 1597 se află la curtea lui Mihaiŭ Viteazul, în Tîrgoviste, și carele ni spune că marele logofĕt al principelui scrieá din ordinul acestuiá, romînește, pe scurt

1. Vieața luĭ Mihaĭŭ Viteazul, 1593—1601,

saŭ, cum se esprimă el însu'şĭ: brevem quendam rerum gestarnm, Walachico sermone, a dn. Cancellario conceptum, atque ab ipso Waiwoda approbatum contextum". [1])

Această scriere n'o cunoştem ca op separat, ci numaĭ ca întercalare în altă scriere, în cronica numită de noĭ Cantacuzineană, despre care vom vorbí maĭ la vale Într'această cronică se întroduce scrierea logofĕtuluĭ luĭ Mihaĭŭ Viteazul prin cuvintele: „De aicĭa se începe Istoriea luĭ Mihaĭŭ vodă, fiĭul luĭ Petraşcu vodă, carele aŭ făcut multe rĕsboaĭe cu Turcíĭ pentru creştinătate, precum de aice înnăinte se arată", şi se fineşte cu cuvintele: „Pîn' aicĭ s'aŭ sfîrşit toată Vieața rĕposatuluĭ Mihaĭŭ vodă". [2]) Această scriere, prima eĭ parte adecă, a fost folosită şí de contimporeanul Baltazar Walter, dară nu cuvînt din cuvînt, la compusul opuluĭ săŭ tipărit în 1599 sub titlul de: „Brevis et vera descriptio rerum ab illust. ampliss. et fortiss. militiae contra patriae suae reiq. pub. christianae hostes, duce ac dn. dn. Ion Michaele, Moldaviae Transalpinae sive Walachiae Palatino, gestarum . . Gorlicii, 1599".

Încît despre autorul scrierií, Baltazar Waltar nu ni'l spune pe nume, dară ni'l califică ca cancelarĭŭ, adecă mare logofĕt al principeluĭ. Pe la anul 1597 însă, pe cînd petreceá el în Tîrgovişte, erá mare logofĕt la Mihaĭŭ Viteazul un Tudosiŭ, precum se vode aceasta din nişte urice citate de eruditul B. P. Hăşdăŭ. [3]) Poate că acest mare logofĕt Tudosiŭ este într'adevĕr autorul Vieţiĭ luĭ Mihaĭŭ Viteazul, şi atuncĭa el ar fi primul bărbat cunoscut după nume, dela care avem o scriere istorică romînească, dar' această scriere nu ni se presîntă ca o istorie a domniatuluĭ Ţărií Romîneştĭ dela descălecatul eĭ al doile încoace, ci numaĭ ca descriere a uneĭ domniĭ sînguratice, cam ca aceea ce o aflăm în Vieața luĭ Neagoe Basarabul. Remarcabilă însă ar fi împrejurarea, că prima scriere istorică în graĭul romînesc s'a ivit tocmaĭ pe timpul vioaĭelor mişcărĭ politice naţionale, în fruntea cărora se pusese marele eroŭ Mihaĭŭ Viteazul.

Îndată după acest început de bun augur din Ţara Romînească s'a ivit şí în domniatul Moldoviĭ de asemenea un înnalt funcţionarĭŭ, un mare vornic de ţara de jos, un membru din vechĭea familie Urechĭe, carele a facut un pas maĭ departe în istoriografiea romînească prin îmbrăţişarea istorieĭ ţărií dela descălecatul eĭ al doile încoace, compunînd o carte cunoscută sub numele de

2. Letopiseţul s. Anuarĭul luĭ Urechĭe, 1646.

Titlul acesteĭ scrierĭ, după publicaţiunea eĭ în secolul nostru [4]), este: „Domniĭ ţărií Moldoviĭ şi vieaţa lor, de Grigorie Urechĭe, vornic mare în Moldova".

Într'această scriere, ca şí în Anuarele amintite maĭ sus, este pus „începutul Domnilor ţărií Moldoviĭ" în anul 6867 dela facerea lumiĭ, adecă în 1359 d. Cr., ĭar' în copiea eĭ, folosită de Dumitru Cantemir (Hronicul Romîno-Moldo-Vlahilor, Iaşi 1836, t. 2. pg. 400) îl găsim pus în anul 6821 d. f. l., saŭ 1313 d. Cr. — Anuarĭul luĭ Urechĭe descrie întîmplările maĭ

[1]) Papiŭ-Ilarianul A. Tesaur de monumente istorice p. Romăniea t. I. Bucureştĭ, 1862, pg. 4. — [2]) Magazinul istor p, Daciea, t. 4. pg 277—301. — [3]) Columna luĭ Trăĭan, anul VIII. pro 1878, pg. 379—381; — conf. Cuvente den bătr. t. 1. pg. 120. — [4]) Letopisiţile ţărií Moldoviĭ, de M. Cogălniceanu, t. I. Iaşĭ, 1852, pg. 93; — Cronicele Romănieĭ, a 2. ediţ. de M. Cogălniceanu, t. 1. Bucureştĭ, 1872 pg. 127.

însemnate din domniatul Moldoviĭ pînă în domniea a doaŭa a luĭ Aron, cam pînă în anul 1594; cuprinde aşadară un rĕstîmp de 235, respective de 281 de anĭ.

În redacţiunea sa, Anuarĭul luĭ Urechĭe nu'ĭ alta decît o compilare a Anuarelor îndigene, pre carĭ le citeadă cu rigoare sub numirea de: Letopiseţul cel lătinesc, Letopiseţul cel moldovenesc, Cărţile şi Izvoadele noastre, este însă o compilare îndreptată, lărgită şi îndeplinită prin folosirea maĭ multor scrierĭ străine, pre carĭ de asemenea le citeadă, precum pre cronicarĭĭ poloni: Ioachim Bielski, Marcin Paşcovski şi alte Letopiseţe lătineştĭ.[1])

Acest Anuarĭŭ are o „Predoslavie", în care ni arată Urechĭe maĭ întĭĭŭ motivul ce 'l-a îndemnat la compusul luĭ, adecă „ca să nu se înnece anĭĭ ceĭ trecuţĭ a toate ţările şi apoĭ să nu se poată ştĭ ce s'aŭ lucrat", şi atuncĭ Romînĭĭ „să se asemene fierelor şi dobitoacelor celor mute şi fără minte", ci ca să lase „izvod" pe urmă de „bune" şi de „rele" fiilor şi nepoţilor, ca „să li hie cele bune de învĕţătură, ĭar' cele rele ca să se poată ferí, şi să se socotească, şi celor bune să urmeze"; apoĭ ni spune că s'a folosit de „cărţĭ şi izvoate, şí ale noastre şí străine", şi dice că din cele străine încă a luat multe şi le-a potrivit „cu ale noastre vremĭ", şi aşá a scris „acest Letopiseţ carele, şí de nu se va potrivĭ pe la multe locurĭ, cel ce va hí cu minte gîndesc că nu'mĭ va vinuí; că de multe orĭ omul însu'şĭ cele ce vede cu ochiĭ săĭ nu poate să le puie pe rînd, şi multe sminteşte, şi aŭ pune maĭ multe, aŭ maĭ puţine; dar' cele de demult şi rĕsuflate de atătea vremĭ de anĭ! ce eŭ cum am aflat, aşá am arĕtat".

După „predoslavie" urmeadă o întroducere întitulată: „Pentru descălecatul ţărĭĭ Moldoviĭ", în care ni spune că această ţară s'a ţinut odinioară de Schitiea; că unĭĭ aŭ numit'o Flachiea, saŭ Vlahiea, dar' pe nedrept, căcĭ acest nume se cuvine maĭ mult Ţărĭĭ Romîneştĭ; că Moldova, dela trecerea împăratuluĭ Traĭn pe aice, a stat pustie preste 600 de anĭ; că ea a fost maĭ pe urmă descălecată decît Ţara Romînească şi anumea „de fecĭorĭ de Domnĭ den domniile ce-aŭ fost pe acele vremĭ la Rîm şi cu oamenĭĭ lor den Maramorăş", carĭĭ s'aŭ aşĕdat „întĭĭŭ sub munte, apoĭ înmulţîndu-se şi crescînd înnăinte, nu numaĭ apa Moldoviĭ, saŭ Siretĭul lĭ-aŭ fost hotar, ce pănă la Nistru şi pînă la mare s'aŭ lăţit; maĭ apoĭ şí rĕsboaie făceá ca să'şĭ apere ţara şi pămîntul"; că „tocmala" şi „obiceĭele ţărĭĭ" nu eraŭ bine aşĕdate, ci „toată direptarea aŭ lăsat pre cel maĭ mare să o gîndece, şi ce 'ĭ-aŭ părut luĭ orĭ bine, orĭ rĕŭ, aceea aŭ fost lege"; şi în fine că „graĭul nostru den multe limbĭ este făcut, şi ni este amestecat graĭul nostru cu a(l) vecinilor de pre'nprejur, măcarcă dela Rîm ne tragem, şi cu a(le) lor cuvinte ni'ĭ amestecat graĭul".

După aceasta urmeadă 32 de capete, în carĭ se trăteadă domniile din anul 1359 pînă în 1594, în numĕr de 39, espunîndu-se întîmplările maĭ însemnate petrecute în ele. La povestitul întîmplărilor n'a întrelăsat Urechĭe a ni citá izvoarele din carĭ le-a scos, ceea ni demustră conştiinciositatea şi seriositatea autoruluĭ şi un grad înnalt de familiarisare în scrisul istorieĭ.

Ca autor al acestuĭ Anuarĭŭ a fost considerat, pînă nu demult, sîngur numaĭ Grigoriŭ Urechĭe. Eruditul B. P. Hăşdăŭ însă a fost cel

[1]) Sbiera I. G. Grigoriŭ Urechĭe în Analele Academieĭ Romîne, seria 2. t. 5. secţ. 2. pg. 324—353.

dintîiŭ carele a tras la îndoială autoriea luĭ Grigoriŭ Urechĭe, atribuindu-o tătîni-sĕŭ, luĭ Nistru Urechĭe,[1]) ĭar' valorosul profesor universitar din Iaşĭ, Ar. Densuşanu, s'a încercat[2]) să combată argumintele aduse de I. G Sbiera,[3]) în favoarea autorieĭ luĭ Gr. Urechĭe, dar' toate contra-argumintele domnieĭ sale nu sînt neatacabile şi de natură a curmá cearta în mod definitiv, doară numaĭ de a o întreţiné pînă la noaŭĕ probe pentru, saŭ contra. Un studiŭ critic asupra tuturor manuscriptelor, în carĭ se află copiat Anuarĭul luĭ Urechĭe, ar rĕvĕrsá multă lumină în cearta aceasta.

Dacă părerea despre autoriea luĭ Grigoriŭ Urechĭe va ĭeşí triumfătoare, atuncĭ Anuarĭul luĭ trebue să fi fost compus pe la finea anuluĭ 1646 şi pe la începutul anuluĭ 1647, fiindcă din Optomvre 1646 încoace nu maĭ figureadă Grigoriŭ Urechĭe ca vornic mare de ţara de jos, ĭar' într'un uric din 3. Maĭŭ 1647 ni se vorbeşte despre împărţala averiĭ luĭ între copiiĭ săĭ.[4]) Acest uric de împărţală ni îndică că Grigoriŭ Urechĭe erá pe la 3. Maĭŭ 1647 saŭ mort, saŭ în gura morţiĭ, şi făcuse dispositiŭnĭ testamentare asupra averiĭ sale. Dacă însă se va constatá ca adevĕrată părerea, că tatăl luĭ Grigoriŭ Urechĭe, Nistur, este autorul Anuarĭuluĭ, atuncĭ acesta trebue să fi fost compus prin anul 1617, fiindcă din toamna anuluĭ 1616 nicĭ Nistur Urechĭe nu maĭ erá vornic mare.[5]) Orĭcum se vor adeverí lucrurile la urma armeĭ, împrejurarea, că Anuarĭul este compus cu vr'o 22 pînă la 52 de anĭ după anul 1594, pînă unde ajunge cu naratul întîmplărilor politice din domniat, lasă loc presupuneriĭ că el conţineá domniile nu numaĭ pînă în anul 1594, ci că şi unele, dacă nu toate, dintre cele următoare pînă prin anul 1617, respective 1647. Acesteĭ presupuneriĭ îĭ dă espresiune Miron Costin, continuătorĭul Anualuluĭ, dicînd: „Ĭară dela Aron Vodă scris nu se află nicĭ de alţiĭ, nice de Urechĭe vornicul; orĭ că 'l-aŭ împiedecat dătoriea omenească, moartea, . . . orĭ că izvoadele luĭ ce va fi maĭ scris dela Aron Vodă încoace, s'aŭ risiput.[6])

Urechĭe 'şĭ-a scris Anuarĭul într'un stil vioĭŭ şi simplu şi în graĭul poporan, precum arată cuvintele: a hi = a fi, hiară — feară, cu oarecarĭ arhaisme ca întrebuinţarea înfinitivuluĭ întreg, d. e. „aŭ vrut Dumneḑeŭ a nu lăsarea acest pămînt fără oamenĭ"; „nu le putem însĕmnare toate. (predoslovie)", etc, însufleţit fiind de sîmţăminte religioase creştineştĭ, şi condus de sîmţ de dreptate şi de ordine la espunerea întîmplărilor,[7])

Nu ca analiştĭ, ci ci copiştĭ adăugătorĭ aŭ devenit trist celebri în istoriografiea romînească treĭ bărbaţi

a) Simion Dascălul,
b) Misail Călugărul şi
c) Eustratiŭ Logofĕtul.

---

[1]) Arhiva istor. a Rom. t. 1. p. 1. pg. 117, nota; — şi Ion vodă cel Cumplit, Bucureştĭ, 1865, pg. 255; — şi Columna luĭ Traĭan, anul III. pro 1872 pg. 274. — [2]) Istoriea limb. şi liter rom, Iaşĭ, 1885, pg, 164—168; şi ed. a doaŭa, Iaşĭ, 1894, pg. 213—215; — Revista critică şi lit. Iasĭ, 1893, I. pg. 201—210. — [3]) Grigoriŭ Urechĭe, în Analele Acad. Rom. ser. 2. t. 5. secţ. 2. pg. 26—36. — [4]) Urechĭe V. A. Schiţe de istor. lit. rom. pg. 189. — Sbiera I. G. Grigoriŭ Urechĭe, l. c. pg. 312—314 — [5]) Sbiera I. G. Grigoriŭ Urechĭe l. c pg. 302. — [6]) Letopisiţile Moldoveĭ de M. Cogălniceanu, Iaşĭ, 1852, t. 1. pg. 215; — Cronicele Romînieĭ t. I. pg. 249. — [7]) Conf. Urechĭe V. A. Schiţe, pg. 193—199; — Densuşanu Ar. Istor. limb. şi lit. ediţ. 2. pg. 214—215.

Aceştĭa n'aŭ continuat Anuarĭul luĭ Gr. Urechĭe pînă la Vasilĭŭ Lupul, precum crede N. Bălcescul, nicĭ n'aŭ stat între sine în aceá consîngenitate ce lĭ-o atribue acesta, [1]) căcĭ Miron Costin ni spune apriat că dela Aron Vodă încoace n'aŭ scris nicĭ a l ţ i ĭ, nice Urechĭe vornicul, ci eĭ 'l-aŭ c o p i a t numaĭ, permiţîndu'şĭ pe icĭ coleá cîte un adaus de maĭ mare, saŭ maĭ mică însĕmnate. Ceea ce 'ĭ-a făcut cunoscuţĭ posterităţiĭ a fost o fabulă defăĭmătoare despre originea Romînifor moldovenĭ, intercalată de eĭ în întroducerea Anuarĭuluĭ. Această fabulă ḑiceá, că Romîniĭ moldovenĭ îşĭ trag originea din o mulţime de tălharĭ, pre carĭ regele Ungarieĭ Laslăŭ, (recte voivodul Ardealuluĭ Ladislaŭ), 'ĭ-ar fi „cerşut“ şi căpĕtat dela împĕratul Rîmuluĭ (recte regele apostolic al Ungarieĭ) de prin temniţele împeriuluĭ ca ajutorĭŭ încontra Tătarilor şi pre carĭ 'ĭ-ar fi aşĕḑat apoĭ ca colonĭ prin Moldova, dupăce a învins cu eĭ pre duşmanĭ. [2])

Această fabulă aŭ combatut'o maĭ întîĭŭ Miron Costin în primăvara anuluĭ 1684, cînd îşĭ compusese Cartea sa despre întîĭul descălecat, [3]) apoĭ fiĭul săŭ, Niculaĭŭ Costin tot în precuvîntarea şi în contestul Cărţiĭ sale despre întîĭul descălecat; [4]) după dînşiĭ Dumitru Cantemir [5]) şi Ion Neculce. [6])

Despre adăusăturile din aceste cópiĭ ḑice Miron Costin (l. c.) că ele „nu Letopiseţe, ce sănt ocărĭ şi basne, care şĭ acele nu puţine . . . Şi nice ĭaste şagă a scrie ocară vecĭnică unuĭ neam, norod, că scrisoarea ĭaste vecĭnică, şi cănd ocărăm întru vreo dî pre cinevá, ĭaste cu greŭ a rĕbdá, dară încă şĭ în vecĭ!“ Ĭară Ion Neculce judecă despre aceste cópiĭ aşá: „Apoĭ aŭ maĭ făcut (Letopiseţe), după Urechĭe vornicul, şĭ un Simion dascăl, şi un Misail călugărul, şi un Eustrati logofĕtul, şi ĭar' 'l-aŭ scris căt aŭ scris Urechi vornicul pînă la Aron vodă; numaĭ aceştiĭ, poate fĭ, aŭ fost oamenĭ neînvĕţaţĭ de n'aŭ citit bine la istoriĭ, că aŭ defăĭmat pre Moldovenĭ scriind că sănt din tălharĭ; pentru aceasta dar' nimene din scrisorile lor nicĭ cele ce ar fi fost adevĕrate, auḑite saŭ vĕḑute, a lor nu le pot oamenĭĭ a credere“.

Asupra ordiniĭ în care aŭ copiat aceştĭ treĭ adăugătorĭ Anuarĭul luĭ Urechĭe esistă oarecare nedumerire. Miron Costin, rădimat pe spusa unor boĭerĭ, şi maĭ ales pe a fostuluĭ mare logofĕt Niculaĭŭ Buhuş, ḑice în mod îndoĭos (l. c. pg. 4), că începutul 'l-ar fi fost făcut Eustratiŭ logofĕtul, că după el s'ar fi luat Simion Dascălul, ĭar' după acesta Misail călugărul. Dumitru Cantemir însă ni spune, (l. c. I. pg. 144; II. pg. 379), că „basna aceasta se poartă sub numele unuĭ Simion călugărul, după carele urmeaḑă un Misail, ĭarăş călugăr, şi Eustratiŭ, carele a fost şĭ logofĕt al treile la rĕposatul părintele nostru“, decĭ între 1685 şi 1693. Despre Simion călugărul adauge maĭ departe (l. c. I. 145) „că acesta scrie în predoslaviea . . . hroniculuĭ luĭ Urechĭe . . . precum el această poveste în hronicul luĭ Urechĭe însĕmnată n e a f l î n d u o, n'aŭ vrut şĭ pe aceasta să o treacă cu condeĭul săŭ“; şi apoĭ ĭarăş ḑice (l. c. I. 149)

---

[1]) Magazinul istor. p. D. t. 1. pg. 6. — [2]) Letopisiţile Moldoviĭ, t. I. Apendice I. — Cronicele Romănieĭ t. I. pg. 377. — [3]) Letopisiţile Moldoviĭ, t. I. pg. 4—5 şi 20; —. Cronicele Rom. I. pg. 4 şi 20. — Urechĭe V. A. Miron Costin: Opere complete, I. pg. 376 şi 403. — [4]) Letop. Mold. t. I. pg. 38 şi 71—72; — Cron. Rom. t. I. pg. 37 şi 66. [5]) Hronicul Romîno-Moldo-Vlahilor, Iaşĭ 1835, t. I. pg. 103, 144—149; t. 2. pg. 379 — [6]) Letop. Mold. t. 2. pg. 195—196: — Cron. Rom. t. 2. pg. 178.

despre el: „Aceasta dară este basna pre carea Simion acesta, saŭ sîngur din capul săŭ aŭ scornit'o, saŭ dela vreun prostac, însă zavistuitoriŭ, maĭ dinnăinte din crieri fĕtaţă aŭ aflat'o, la predosloviea hroniculuĭ luĭ Urechie fără nicĭ o rușine a o prepune aŭ îndrăznit".

Cuvintele luĭ D. Cantemir sînt atît de lucide, încît nu maĭ încape îndoĭală în privinţa înţelesuluĭ lor, dară staŭ în oarecare contradicere cu celea ce ni le spune Miron Costin despre aceștĭ treĭ copiștĭ. Luînd însă în considerare, că Miron Costin numaĭ după audite, ĭar' nu după vĕdute, vorbește despre această basnă și despre rĕspînditoriĭ eĭ, nu putem să nu dăm maĭ mult credămînt luĭ D. Cantemir, care saměnă a fi fost maĭ bine înformat în această privinţă, deoarece dice despre Eustratiŭ, că el a fost logofĕt al treile sub rĕposatul săŭ părinte, prin urmare trebuĭă să'l fi fost cunoscut și să fi aflat dela dînsul maĭ cu deaměruntul, dela cine maĭ întîĭŭ a ĭeșit basna.

Despre aceștĭ treĭ copiștĭ adăugătorĭ ni maĭ vorbește și marele vornic de ţară de jos, Ion Neculce, [1]) tot în ordinul și în înţelesul luĭ Cantemir, măcarcă nu'ĭ cunoșteá scrierea.

Timpul cînd aŭ scris aceștĭ treĭ copiștĭ copiile sale, nu'l știm cu precisiune. Judecînd însă după cele ce ni le spune Miron Costin, primul care a vorbit despre ele și a combătut erorile dintr'însele, trebue să dicem că aceste cópiĭ aŭ fost făcute după anul 1667. Miron Costin ni spune în Cartea sa despre întîĭul descălecat, compusă în 1684, că el a audit despre esistinţa acestor cópiĭ dela „cîţiva boĭerĭ, și maĭ ales dela Niculaĭŭ Buhuș ce-aŭ fost logofĕt mare", dar' adauge că el „n'a vĕdut Letopisețul luĭ Eustratie logofĕtul", [2]) poate din causă că pe la 1684 petreceá ca fugariĭ în Poloniea, saŭ că însu'și Letopisețul nu esistá. Logofĕt mare însă a fost Niculaĭŭ Buhuș prin aniĭ 1665 și 1666, precum ni arată niște urice din aceștĭ anĭ, ĭar' în anul 1667 nu maĭ erá. [3]) De aice urmeadă că Miron Costin a căpĕtat veste despre esistinţa lor abiá prin, saŭ după anul 1667; dară fiindcă el nu ni amintește despre aceste cópiĭ cu nicĭun cuvîntel măcar, nicĭ în precuvîntarea, nicĭ în contestul continuăriĭ Anuarĭuluĭ luĭ Gr. Urechie, ce aŭ fost terminat de el în 1676 s. 1677, precum se poate vedé din argumintele aduse de noĭ în alt loc, [4]) ar urmá maĭ departe că această veste 'ĭ-a venit la aud abiá după anul 1676, decĭ între 1676 și 1684. Tot pe timpul acesta a căpĕtat cunoștinţă despre aceștĭ copiștĭ și un istoriograf anonim din Ţara Romînească, care ni spune că el a primit dela marele comis Ion Racoviţă Anuarĭul luĭ Urechie cu renumita fabulă.[5]) Mare comis însă erá Ion Racoviţă cam din 1668 pînă prin 1675. [6]) Ĭarăș o dovadă că aceste cópiĭ sînt făcute după anul 1668 dar' înnăinte de 1675.

După mărturisirea proprie din contestul continuăriĭ Anuarĭuluĭ luĭ Gr. Urechie, [7]) Miron Costin a întrat în vieaţa publică de prin anul 1653 încoace, și a participat cu mult zel și mare stăruinţă la toate mișcările precum politice așá și culturale ale timpuluĭ săŭ; el dară ar fi venit maĭ demult la cunoștinţa esistinţiĭ acestor treĭ cópiĭ cu întercălarea defăimătoare, dacă ele ar fi fost făcute cu mult înnăinte de anul 1677.

---

[1]) Letop. Mold. t. 2. pg. 196; — Cron. Rom. II. pg. 177—178. — [2]) Letop. Mold. I. pg. 4; — Cron. Rom. I. pg. 4. — [3]) Urechie V. A. Miron Costin Opere complete I. pg. 94—98. — [4]) Urechie V. A. Miron Costin: Opere complete I. pg. 769—774. — [5]) Cron. Rom. I. 108. — [6]) Miron Costin Opere compl. I. 104—134. — [7]) Letop. Mold. I. pg. 303; — Cron. Rom. pg. 327; — Miron Costin: Opere compl. I pg. 593.

Deci, după socotința noastră, aceste cópii sînt dela începutul jumătății a doaŭa a secolului al 17-le, iar' nu din jumătatea luĭ dintîiŭ, cu atîta maĭ puțin de pe la începutul acesteĭa, precum cred mulți, ca A. V. Urechie, [1]) și maĭ ales Ar. Densușanul, care pune făcerea copieĭ luĭ Eustratiŭ logofătul înnăinte de anul 1618, a celeĭa a luĭ Simion Dascălul între 1618 și 1620 și a celeĭa a luĭ Misail Călugărul între 1620 și 1650,[2]) nebăgînd de samă că vine foarte cu greŭ a atribuí unuĭ bărbat de valoarea și însămnătatea mareluĭ logofĕt de sub Vasiliŭ Lupul copiarea Anuarĭuluĭ luĭ Urechie, fie și a luĭ Nistur (?) Urechie, și întercălarea în precuvîntarea luĭ a defăimătoareĭ fabule despre începuturile Moldovenilor. Pe lîngă aceasta să se ĭaie în considerare și aceea ce ni spune V. A. Urechie[3]), că Simion Dascălul încă pe anul 1712 și 1725 maĭ făceá cópiĭ de pe Anuare!

Încă o lămurire! Miron Costin, care critică atît de aspru pre acești treĭ copiști adăugători pentru nesocotința lor, ni vorbește în poemul său, scris polonește și întitulat: „Descrierea Moldoviĭ și a Țăriĭ Romînești, [4]) despre un Eustratiŭ, al treile logofĕt, ca „cel maĭ bun“ istoriograf îndigean, după Urechie. Cum să ni esplicăm această contrațicere cu sine însu'și? Doară numaĭ așá, că Miron Costin, atuncĭa cînd a compus acest poem, cunoșteá vreo cópie a Anuarĭuluĭ luĭ Urechie, făcută de Eustratiŭ al treile logofĕt, fără de adausul defăimătoare, dar' cu adausul: „Povestea și tocmeala altor țări ce sînt pe împrejur“. [5]) Acest adaus, pentru observările ce cu multă justeață și esactitate sînt făcute în el asupra țărilor circumvecine, și carĭ presupun chĭar erudițiune în autorul lor, trebue să fi sugerat luĭ Miron Costin o bună opiniune despre Eustratiŭ, al treile logofĕt. Acest adaus însă conține, în partea sa geografică, starea țărilor vecine cu Moldova, după cum erá ea pe la începutul, saŭ cel mult, pe la mijlocul secoluluĭ al 17-le, precum se cunoaște aceasta, între altele, și din aceea că pre sultaniĭ turcești, autorul îĭ înșiră dela început numaĭ pînă la Mohamed III (1595—1603); că Turcíĭ încă nu ocupaseră Camenița (1672) și că principiĭ Ardealuluĭ eraŭ încă tributarĭ Turcilor. Aceste împrejurărĭ aŭ făcut pre mulțĭ (pg. 133. nr. 13). să identifice pre Eustratiŭ al treile logofĕt de sub Dumitru Cantemir cu Eustratiŭ, marele logofĕt de sub Vasiliŭ Lupul. Noĭ însă presupunem, că acest adaus este scos din istoriea universală a luĭ Petru Danovicĭŭ, despre care vom vorbí maĭ la vale arĕtînd că a fost compusă în anul 1636, și nu are a face nimică cu determinarea timpuluĭ cînd aŭ trăit acești copiști.

Anuarĭul luĭ Urechie, iar' nu celealalte esistente în țară maĭ înnăinte de el, a fost considerat de toți scriitoriĭ urmași ca temelie solidă pentru istoriea domniatuluĭ Moldoviĭ. Nime dintre istoriografiĭ secoluluĭ al 17-le și al 18-le nu s'a încercat să compună altă istorie despre domniatul Moldoviĭ dela al doile descălecat încoace, ci cu toțiĭ s'aŭ mărginit în a copiá Anuarĭul luĭ Urechie, maĭ adăogînd la el, pe icĭ coleá, cîte una alta scoasă din alte scrierĭ străine ce li cadeá în mînĭ, saŭ din tradițiune, și apoĭ 'l-aŭ continuat maĭ departe scriind fiecare întîmplările maĭ remarcabile de pe timpul său, după cum le pricepeaŭ eĭ înșiș'și, saŭ după îndemnurile ce le căpětaŭ. Numaĭ Niculaĭŭ Costin a prelucrat o parte din

[1]) Schițe, pg. 199. — [2]) Isoriea limb. și lit. rom. ed. 2. pg. 215; — și Revista critică liter. 1. 1893 pg. 201—210 și 445—554. — [3]) Miron Costin Opere comp. I. pg. 9 — [4]) Hășdău: Arhiva ist. I p. 1. pg. 160. — [5]) Letop. Mold. I. Apendice VII pg 30—39; — Cron. Rom. I. 404—413.

el, aceea dela Iacob Heraclide Despotul, însă nu numaĭ pînă la Aron Vodă cel Cumplit, decĭ nu numaĭ rĕstîmpul dela 1561—1594, ci încă pînă în Juliŭ 1601.

Scrierea care duce maĭ departe istoriea domniatuluĭ Moldoviĭ, după modelul şi în înţelesul luĭ Grigoriŭ Urechie, este

3. Anuarĭul Moldoviĭ, de Miron Costin, Iaşĭ, 1677.

Titlul acesteĭ scrierĭ sună în publicaţiunile de pînă acum, [1]) aşá: „Letopisiţul ţărĭĭ Moldoviĭ dela Aron Vodă, de unde este părăsit de Urechie vornicul de ţară de gĭos, izvodit de Miron Costin, biv vel vornic ţărĭĭ de gĭos, în aniĭ dela zidirea lumiĭ 7185 (1677) în oraş în Iaşĭ".

Miron Costin a copiat maĭ întîiŭ Anuarĭul luĭ Grigoriŭ Urechie, făcînd puţine adăusăturĭ în el, şi apoĭ 'l-a continuat maĭ departe.

Această continuare se compune dintr'o „Voroava către cetitorĭŭ", în care îşĭ arată întenţiunea ce a avut'o ca să facă „Letopiseţul ţărĭĭ.. den descălecatul eĭ c e l d i n t î i ŭ", dar' că, împiedecat fiind într'aceasta de acele „cumplite vremĭ" de pe atuncĭ, s'a apucat de continuarea Anuaruluĭ luĭ Gr. Urechie „ca să nu se uĭte lucrurile şi cursul ţărĭĭ de unde aŭ părăsit a scriere rĕpîosatul Urechi vornicul". Apoĭ urmează nisce „stihurĭ de descălecatul ţărĭĭ Moldoviĭ", 6 şire, după carĭ vine îndată însă'şĭ continuarea, scrisă în 20 de capete începînd cu „domniea luĭ Ştefan Radul vodă şi a luĭ Ştefan Razvan vodă" şi finind cu „domniea luĭ Ştefăniţa vodă, fecĭorul luĭ vasilie Vodă". Ea cuprinde, după copiea publicată un rĕstîmp de 67 de anĭ, din 1594—1661. Dela anul 1594 şi pînă cam în anul 1630 este compusă după cronicariĭ leşeştĭ: Dlugoş, Cromer, Stricovschiĭ, Piasinschi, Marcin Paşcovschi şi Bielschi; din anul 1640 înnăinte, cam pînă în anul 1653, este scrise din audite de pe la oamenĭ bătrînĭ, şi cam din 1646 şĭ din esperiinţa proprie. Din 1653 înnăinte însă Miron Costin a scris continuarea Anuarĭuluĭ nu numaĭ ca contimporean, ci şĭ ca martur ocular al evenimentelor, căcĭ la începutul domnieĭ luĭ Gĭorgiŭ Ştefan vodă dice [2]): „Aşá şĭ noaŭă, iubite cetitorĭule ni este cu mult maĭ lesne a scriere de aceste vremĭ, în care m a ĭ l a t o a t e n e - a m p r e l e j i t s i n g u r ĭ".

Pentru timpurile dintîiŭ, faptele din continuarea Anuarĭuluĭ trebuesc controlate şi verificate, ĭar' pentru timpurile din urmă merită o totală încredere, descrise fiind cu toată varicitatea şi cu o nepărtinire admirabilă.

Miron Costin n'a continuat însă Anuarĭul luĭ Gr. Urechie numaĭ pînă la moartea luĭ Ştefăniţă vodă Lupul, pînă în 1661, precum ni s'a păstrat în copiile cunoscute, ci a fost dus şĭ maĭ departe, ceea ce se cunoaşte dintr'un citat din cronica care figurează îndecomun sub numele luĭ Niculaĭŭ Costin. Aice, la începutul domnieĭ dintîiŭ a luĭ Dumitru Cantacuzinul (Noem. 1673 pînă Sept. 1675), citim următoarele [3]): „Ĭară la izvodul luĭ Miron logofĕtul scrie pentru această domnie ... aşá: Fugind Ştefan vodă Petriceĭco dela Hotin în ţara Leşească . . ."

Acest citat ni dovedeşte că Miron Crstin a continuat Anuarĭul luĭ Gr. Urechie şĭ după anul 1661, pînă după anul 1673, pînă unde însă anumea nu se ştie; e cu putinţă ca să o fi continuat saŭ pînă în

[1]) Letopisiţul Moldoviĭ I. pg. 211; — Cron. Rom. I. I. pg. 243; — Urechie V. A. Miron Costin, Opere complete. Bucureştĭ, 1886, t. I, pg. 429. — [2]) Let. Mold. t. I. pg. 302; — Cronicele Romînieĭ, t. I. pg. 327; — Miron Costin Opere I. 595. — [3]) Let Mold. t. 2. pg. 11; — Cron. Rom. II. pg. 10.

1677, precum ni îndică anul din titlul uneĭ cópiĭ păstrate, saŭ pînă aproape de moartea sa, întîmplată în Dec. 1691, dar' că această parte din urmă s'a „risipit", s'a nimicit cînd a fost prins și omorît, poate, din causă că conținea lucrurĭ neplăcute pentru puternecii dileĭ de atunci.[1])

Acest Anuarĭŭ a fost trădus lătinește pentru Engel parte prin îngrijirea episcopuluĭ Vulcan din Oradiea Mare (cap 16—48), parte de învĕțatul Samuil Micul s. Clain (cap 17—22), sub titlul de: „Historia Moldaviae, auctore Costin Miron, Cancellario Moldaviae„. [2])

Scrierile luĭ Miron Costin aŭ găsit un călduros admirătorĭŭ în valorosul și mult meritatul profesor universitar și academician V. A. Urechĭe, carele le-a adunat și le-a publicat sub titlul de: „Miron Costin. Opere complete, după manuscripte, cu variante și note, cu o recensiune a tuturor Codocelor cunoscute pînă astădĭ, bibliografiea, biografiea luĭ Miron Costin, un glosarĭŭ lucrat de D. A. Șăineanu, portrete, facsimile diverse, de V. A. Urechĭe, profesor la universitatea din Bucureștĭ, membru al Academieĭ, fost ministru al Cultelor și al Înstrucțiunii publice, membru corespondinte al Academieĭ Spaniole, al Societățiĭ etnografice din Franciea, al Congresuluĭ preistoric, delegat general al alianțeĭ științifice universale, membru de onoare al asoțiațiunii literare și științifice internaționale și a al altor diverse soțietățĭ. Tipărite sub auspiciile Academieĭ Romîne și cu ajutorĭul ministerĭuluĭ Cultelor și al Înstr. publ. Tom. I. și II, Bucureștĭ, 1886 și 1888".

Anuarĭul luĭ Miron Costin, conceput după niște vederĭ maĭ largĭ și maĭ limpedĭ, scris într'un stil maĭ plăcut și maĭ mĭedos și cuprinzînd întreaga istorie pînă pe timpul săŭ a domniatuluĭ Moldoviĭ dela urdirea luĭ, a deșteptat pintre Romînĭ gustul pentru studiul istorieĭ, a găsit o mulțime de copiștĭ și a contribuit astfelĭŭ la lățirea cunoștinților istorice despre trecutul Romînilor, despre originea lor și despre unitatea neamuluĭ romînesc, ba încă a dat împuls și altor bărbațĭ, contimporenĭ chĭar, ca să se ocupe și eĭ cu însĕmnarea întîmplărilor din vieața lor.

Anuarĭul luĭ Miron Costin, dela Dabija încoace, a găsit, succesiv, maĭ mulțĭ continuătorĭ. Cea dintîĭŭ continuare o aflăm, fără îndoĭală, în

4. Îzvodul luĭ Tudosiŭ Dubăŭ, c. 1696.

Testul acesteĭ scrierĭ nu ni este cunoscut pînă acum; esistința eĭ însă ni este adeverită sub titlul de maĭ sus, parte prin un citat din ea ce'l găsim în cronica atribuită îndecomun luĭ Niculaĭŭ Costin, atît în titlul eĭ cît și la domniea luĭ Constantin Cantemir, [3]) parte prin mărturisirea luĭ Vasiliŭ Damian, despre carele vom vorbĭ îndată.

Cîte și carĭ domnĭĭ anumea aŭ fost descrise de Tudosiŭ Dubăŭ în Izvodul săŭ, nu putem ștĭ cu siguritate; atîta însă putem spune fără greș, că el a continuat Izvodul contimporeanuluĭ săŭ Miron Costin, dacă nu de prin domniea luĭ Antoniŭ Ruseț, apoĭ de bună samă că de prin a luĭ Constantin Cantemir, al căruĭa mare logofĕt a fost în tot timpul domnieĭ luĭ, dar' pînă unde a dus el șirul istoric, n'am puté

[1]) Sbiera I. G. în Miron Costin: Opere complete, edate de V. A. Urechĭe, t. I. Bucureștĭ, 1886, pg. 766—781. — [2]) Analele Acad. Rom. ser. 2. t. 2. secț. 1. pg. 190. nr. 2. — [3]) Let. Mold. II. pg. 41; — Cron. Rom. II. pg. 1. și 37.

spune decisiv, saměnă însă că cam pînă la moartea sa întîmplată curînd după anul 1696. De aice înnăinte „Izvodul“ luĭ Tudosiŭ Dubăŭ îl găsim continuat în

5. Izvodul luĭ Vasiliŭ Damian.

Într'un manuscript, descris de V. A. Urechie sub numirea de „Codex G. Teodosie Dubăŭ“ [1]), scis însă de însu'şĭ Vasiliŭ Damian, găsim mărturisit în precuvîntarea luĭ, compusă în vĭersurĭ, că Vasiliŭ Damian s'a apucut de scris la îndemnul mareluĭ logofĕt Tudosiŭ Dubăŭ, şi că a copiat maĭ întîĭŭ „un izvod al luĭ Simion Dăscălatul, care şĭ Simion 'l-a izvodit dupre un izvod al luĭ Urechie vornicul, şi Urechie 'l-a scos de pre Cronicarĭul leşesc şi unguresc“; şi apoĭ a prescris Anuarĭul luĭ Miron Costin cu precuvîntare cu tot, ĭar' după aceasta dice că „de aicĭ înnăinte începem a scrie de pe izvod a răposaţĭ: a luĭ Teodosie Dubăŭ logofĕtul şi a luĭ Urechie vornicul“, dar' pînă unde a scris de pe izvodul luĭ Tudosiŭ Dubăŭ şi al luĭ Urechie (?), şi de unde a început a scrie maĭ departe dela sine şi pînă unde a scris: tocmaĭ aceasta nu ni limpedeşte ilustrul V. A. Urechie în descrierea manuscriptuluĭ. Că Vasiliŭ Damian a continuat izvodul luĭ Tudosiŭ Dubăŭ, găsim despre aceasta o adeverire în aceea ce stă scris în titlu la

6. Cronica atribuită luĭ Niculaĭŭ Costin, 1712.

Această cronică, în publicaţiunile eĭ de pînă acum, [2]) poartă titlul: „Letopiseţul ţărĭĭ Moldovĭĭ de la Ştefan sin Vasile vodă, de unde este părăsit de Miron Costin logofĕtul, de pre izvoadele luĭ Vasile Damian, ce aŭ fost treti logofĕt, a luĭ Tudosie Dubăŭ logofĕtul, şi altora, de Nicolae Costin carele aŭ fost logofĕt mare în Moldova“, şi cuprinde domniile dela Eustratiŭ Dabija (Dec. 1661 pînă Sept. 1665) pînă la începutul domnieĭ a doaŭa a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat, pîna în Optomvre 1711, decĭ un răstîmp de 50 de anĭ.

În foarma în care este ea publicată, sub nicĭ un cuvînt nu se poate atribuĭ toată luĭ Niculaĭŭ Costin, nicĭ că compilătură, nicĭ ca operă originală. Esistă nu numaĭ o prea mare diferinţă în concepţiunea, dar' şĭ o enormă disproporţiune în espunerea întîmplărilor din domniile dela 1661 pînă la 1709, şi a celora din domniile din 1709 pînă în 1711. Precînd răstîmpul dintîĭŭ de 48 de anĭ, în care s'aŭ petrecut atît de multe şi de variĭ întîmplărĭ memorabile precum pentru familiea Costineştilor aşá şĭ pentru ţară, nu cuprinde nicĭ măcar jumătate din spaţiul cronicĭĭ, răstîmpul al doile de doĭ anĭ numaĭ, cu neasĕmĕnare maĭ sărac în evenimente însĕmnate, este descris pe maĭ bine de jumătate din spaţiul cronicĭĭ. Partea aceasta a doaŭa oglindeşte pe deplin stilul, învĕţătură şi caracterul luĭ Niculaĭŭ Costin, aşá precum le cunoaştem din celealalte scrierĭ recunoscute ale luĭ; numaĭ pre aceasta dară o atribuim noĭ luĭ Niculaĭŭ Costin. Într'această socotinţă ne întărim parte prin observarea ce o face Niculaĭŭ Costin la începutul domnieĭ dintîĭŭ a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat (Noem. 1709 pînă Noem. 1710), unde dice că despre ceĭalaltĭ boĭerĭ prilegĭ . . s'aŭ arĕtat maĭ pe larg unde s'aŭ scris de domniea luĭ Mihaĭŭ Racoviţă“, fără de a aflá acoleá un cuvinţel măcar despre eĭ, parte însă prin mărturisirea luĭ Acsenti Uricarĭul carele

[1]) Miron Costin: Opere complete I. pg. 11—14. — [2]) Letop. Mold. II. pg 1; — Cron. Rom. II. pg. 117.

dice despre Niculaïŭ Costin că acesta a scris „domnieă cea dintîiŭ a luĭ Niculaïŭ (Maurocordat) vodă și aŭ scris pînă aŭ mers Niculaïŭ voda la Galați și aŭ trecut Dunărea mergînd spre Țarigrad ; și acolo părăsînd aŭ început a scrie de domnieă luĭ Dumitrașcu vodă Cantemir". Partea primă a cronicieĭ acesteĭa, adecă rĕstîmpul dela 1661 pînă la 1709, nu este, după socotința noastră, alta cevă decît o compilătură, făcută după izvoadele ce se aflaŭ dela Miron Costin, Tudosiŭ Dubăŭ, Vasiliŭ Damian, și dela alțiĭ, și anumea decătră

7. Acsenti Uricarĭul,

carele a descris domnieă a doaŭa a luĭ Niculaïŭ Maurocordat (Sept. 1711 pînă Ian. 1716) și carele ni spune [1]) că Niculaïŭ Maurocordat, părînpu'ĭ rĕŭ de moartea luĭ Niculaïŭ Costin, „cu multă nevoință pentru pomenirea luĭ, aŭ pus de aŭ scris istoriile țăriĭ Moldoviĭ, care le scosese cu osteneala luĭ". Și pre cine altul maĭ vrednic puteă pune Niculaïŭ Maurocordat la un lucru ca acesta, decît tocmaĭ pre acela care'ĭ descrieă faptele din a doaŭa sa domnie în Moldova? Acsenti Uricarĭul trebue să fi terminat lucrarea aceasta în toamna anuluĭ 1714, fiindcă el ni spune că domnieă a doaŭa a luĭ Niculaïŭ Maurocordat a început a o descrie „după ce aŭ trecut treĭ anĭ din a doaŭa domnie a mărieĭ sale". [2])

Această lucrare a și găsit un copist pe la 1715, precum se poate cunoaște din manuscriptul citat de M. Cogălniceanu în Letop. Mold. t. 2. pg. 464, nr. 1. Decĭ cronica aceasta am puté-o numí cu maĭ mult temeĭŭ Cronica luĭ Acsenti Uricarĭul, decît a luĭ Niculaïŭ Costin.

Cronica care a figurat în publicațiunile de pînă acum [3]) sub numele luĭ Acsenti Uricarĭul are titlul de „A doaŭa domnie a luĭ Neculaĭ Alecsandru Maurocordat v. v. în Moldova", și descrie vieața acestuĭ domnitorĭŭ din Noemvre 1710 pînă în Ianuarĭŭ 1716, cînd a trecut cu domnieă în Țara Romînească. Acsenti Uricarĭul însă pare să fi scris la cronica sa timp maĭ îndelungat, fiindcă în partea ultimă a descrierĭĭ acesteĭ domnĭĭ, povestind trecerea regeluĭ Șvedieĭ Carol XII pre patrie'și prin Țara Romînească, în anul 1714, ni vorbește și despr emoartea luĭ întîmplată în 1. Dec. 1718 (l. c. pg. 183. resp. 166).

Ca continuare a cronicieĭ luĭ Miron Costin dela Eustratiŭ Dabija încoace maĭ cunoaștem încă treĭ alte cronicĭ, pre a luĭ Ion Neculcea, pre cea atribbită luĭ Niculaïŭ Mustea și pre alta anonimă, trădusă grecește de Alesandru Amiras. De și tustrele sînt compuse în rĕstîmpul următorĭŭ (1714—1821), totuș pre cele doaŭĕ din urmă, pentru legătura lor întimă cu cronica precedentă, le vom discutá aice. Decĭ

8. Cronica Racoviteană s. Niculaïŭ Mustea.

Paralel cu cronica atribuită pe nedreptul în partea dela 1661—1709 luĭ Niculaïŭ Costin și cu cronica luĭ Ion Neculce se maĭ află încă o cronică, care trăteadă istoriea Moldoviĭ începînd cu Eustratiŭ Dabija, și sfîrșînd în domnieă luĭ Grigoriŭ Ghica (Sept. 1726 pînă April 1733), cam prin anul 1729. Titlul eĭ, în publicațiunile de pînă acum, [4]) sună: „Letopisețal țăriĭ Moldoviĭ dela domnieă luĭ Istrati Dabija v. v. pînă la

[1]) Letop Mold. t. 2. pg. 190—191 : — Cron. Rom. t. 2. pg. 172. — [2]) Letop. Mold. II. pg. 133 ; — Cron Rom. II. pg. 121. — [3]) Letop. Mold. II. pg. 131—192 ; — Cron. Rom. II. pg. 119—173. — [4]) Letop. Mold. Iași, 1846, t. 3. pg. 5—82 ; — Cron. Rom. t. 3. pg. 1 - 73.

a treia domnie a lui Mihaiŭ Racoviță v. v., atribuită lui Niculaiŭ Mustea, diac stare de divan".

Despre cronica aceasta ni spune M. Cogălniceanu [1]), că ea s'a găsit pînă acuma în doaŭĕ manuscripte; că unul este al profesoruluĭ I. Albineț în Iași, și că într'acest manuscript, pe o față dela început, a aflat scris: „Acest Letopisiț este scris de mine, Niculaiŭ Mustea, dieac stare de divan", și că din această causă el o atribuește lui Niculaiŭ Mustea. Despre celalalt manuscript dice că este al lui N. Bălcescul, carele 'l-a publicat în „Magazinul istoric pentru Daciea, București, 1846, t. 3. pg. 3—94 și 331—371.

Făcînd o comparare între o publicațiune și alta, trebue să mărturisim că între cronica publicată de N. Bălcescul și cea publicată de M. Cogălniceanu se află oarecarĭ diferințĭ, și anumea: *a*) Cronica publicată de N. Bălcescul conține, ca și a lui M. Cogălniceanu, 21 de capete, dar' ajunge numaĭ pînă în domniea a treia a lui Mihaiŭ Racoviță (Sept. 1716 pînă Sept. 1726), pînă la începutul anuluĭ 1717, precînd cronica publicată de M. Cogălniceanu, trece maĭ departe pînă în domniea luĭ Grigoriŭ Ghica (Sept. 1726 pînă April 1733), cam pînă în anul 1729, și cuprinde astfelĭŭ maĭ mult un rĕstîmp cam de 13 anĭ. *b*) Afară de o schimbare la cap. 4 și 5, și afară de o întercalare la cap 7, cronica pulblicată de M. Cogălniceanul numaĭ în descrierea întîmplărilor din 1661—1678 (cap. 1—7) și din 1703—1717 (cap 14—20) este identică cu capetele 1—8 și 15 (partea ultimă) pînă la 21 din cronica publicată de N. Bălcescul, precînd contestul din capetele 8—13 și din întĭĭa parte din cap 14 nu consună de loc cu cel curĕspunḑătorĭŭ din capetele 9—14 din cronica publicată de N. Bălcescul, și este, fără îndoĭală, ĭeșit din peana a doĭ autorĭ diferițĭ.

Aceste deosebirĭ sînt semnificative și eschid copiarea unuĭ manuscript de pe altul, lăsînd loc presupunerĭĭ că unul din ele, saŭ chĭar amîndoaŭĕ sînt numaĭ niște compilăturĭ de pe alte scrierĭ.

N. Bălcescul afirmă,[2]) că manuscriptul publicat de dînsul ar fi chĭar originalul ; că numele cronicarĭuluĭ se află subscris în el în doaŭĕ locurĭ. în note, dar' atît de încurcat, încît nu se poate deslegá, și de aceea promite să publice un facsimile de pe acele iscălĭturĭ; și că autorul însu'șĭ mărturisește în note că el, dela Eustratiŭ Dabija și pînă la începutul întĭĭeĭ domniĭ a luĭ Mihaiŭ Racoviță, ar fi compus cronica „după povețele maĭ multor oamenĭ aleșĭ, ĭar' de-acolo pînă la 1730 a scris dela sine însu'șĭ", din știința sa proprie. Este foarte de regretat că N. Bălcescul n'a publicat și aceste mărturisirĭ din noate dimpreună cu facsimelele promis!

Dacă consultăm însă contestul acesteĭ cronicĭ, după cum este el publicat de N. Bălcescul și de M. Cogălniceanu, ajungem la convingerea că manuscriptul publicat de N. Bălcescul a fost într'adevĕr originalul", că capetele IX—XIV și partea dintĭĭŭ din cap XV, prin carile acest manuscript se deosebește cu totul de cel publicat de M. Cogălniceanu, sînt opera tot aceluĭaș autor, carele a scris și capetele următoare; că autorul erá martur ocular al evenemintelor, cel puțin de pe la 1710 încoace, și, în fine, că cronica a scris'o între anĭĭ 1716 și 1730.

Cumcă autorul părțiĭ ultime este și autorul părțiĭ întermediare, după cum este ea publicată de N. Bălcescul, resultă de acolo că, vorbind

[1]) Letop. Mold. t. I. pg. XXII nr. 8. — [2]) Magaz. ist. t. 3. pg. 3 și 371, nota.

autorul la domniea luĭ Constantin Cantemir de venirea Leșilor în Moldova cu Ion Sobieschi, în 1686 și 1687, dice că „altă izbândă n'aŭ făcut, fără numaĭ stricăcĭune și răsipă țăreĭ noastre aŭ adus, cum șĭ acmŭ pentru venitul Moscalilor (înțelege sub Dumitru Cantemir în 1711) ĭar' Munteniĭ 'ĭ-aŭ adus prin țara noastră“ [1]), căcĭ la domniea luĭ Dumitru Cantemir dice: „Domnul Muntenesc Constantin Brâncoveanul, de pururea trimiteá oameniĭ săĭ la împăratul Mosculuĭ, îndemnîndu'l să se rădice cu oștĭ asupra Turculuĭ, făgăduindu'ĭ că'ĭ va dá și zahareá cât 'ĭ-ar trebuí de hrana oștiĭ“. [2]) Aicĭa vedem identitate de ideĭ și provocare dela un timp trecut la altul present, lucru care denoată că și într'un loc șĭ în altul aŭ scris tot acelaș autor.

Că autorul a scris partea primă și întermediară a cronicĭĭ după alte manuscripte și din audite de pe la oameni bătrînĭ, resultă dintr'o mărturisire a autoruluĭ carele, recapitulînd la a doaŭa domnie a luĭ Antioh Cantemir (Feb. 1705 pînă Juliŭ 1707) evenimentele petrecute în cuprinsul Ungarieĭ, dice [3]): „După multe rĕsboaĭe ce aveá Turcul cu Neamțul, încă decând aŭ mers Turcul cu oștile sale și ale acestor țărĭ până subt cetatea Becĭuluĭ, în anul 7191 (1683), precum aflăm scris, și după cum spun șĭ aceĭa ce aŭ fost cu Duca Vodă atuncĭa cu oastea la Becĭŭ“, și cevá maĭ departe adauge [4]): „precum s'aŭ scris la Domniea Ducăĭ Vodă“. Această provocare la domniea luĭ Duca Vodă, tocmaĭ cu carea începe partea întermediară a cronicĭĭ, ni demustră ca atît partea întermediară cît și cea următoare, ultimă, de unde se face provocarea, sînt opera aceluĭaș autor, și ni îndică totodată că, precum partea întermediară, așá de bună samă șĭ partea primă, este scrisă de pe niște manuscripte ce le aveá autorul dinnaintea sa.

Cumcă autorul a scris partea ultimă a cronicĭĭ sale, adecă începînd dela prima domnie a luĭ Mihaĭŭ Racoviță (Sept. 1703 pînă Febr. 1705), pînă în fine, ca martur ocular al evenemintelor, și din știința sa proprie, deducem maĭ întîĭŭ de acolo, că la măziliea luĭ Niculaĭŭ Alesandru Maurocordat (Noem. 1709 resp. Ianuariŭ 1710 pînă Noem. 1710) carea s'a tîmplat numaĭ cu opt anĭ maĭ târdĭŭ după începutul primeĭ domniĭ a luĭ Mihaĭŭ Racoviță, autorul dice că „cu ochiĭ mieĭ am privit“ [5]) cum a scăpat Spandoni, consiliarĭul întim al luĭ Niculaĭŭ Maurocordat, „îmbrăcat muĭerește“ și a „întrat într'un rădvan cu Doamna“. Și ĭarăș la începutul domnieĭ a treĭa a luĭ Mihaĭŭ Racoviță (Febr. 1716 pînă Sept. 1726), descriind espedițiunea acestuĭa încontra unor bande de ostașĭ, carile prădaŭ țara despre Ardeal, autorul dice [6]): „am fost față de am vĕdut acestea“. Această afirmare a noastră, identică cu a luĭ N. Bălcescul, se întărește maĭ departe șĭ prin considerarea, că autorul nu numaĭ că descrie cu deamĕruntul toate treĭ domniile luĭ Mihaĭŭ Racoviță, ci încă cu multă căldură și cu laudă pentru dînsul, cu cruțare și cu cuvinte de desvinuire, ba chĭar cu un felĭŭ de părtinire pentru acele fapte carĭ provoeaŭ nemulțămirea țărĭĭ, maĭ ales pentru birurile grele ce le puneá pe boĭerĭ și pe mănăstirĭ, și pentru alte nevoĭ și pacostĭ ce cădeá asupra țărĭĭ din causa luĭ, și pentru carile alțĭ cronicarĭ îl condamnă, precum Ion Neculce și Alesandru Amiras.

---

[1]) Mag. istor. t. 3. pg. 57. — [2]) Mag. ist. t. 3. pg. 338. — [3]) Mag. ist. t. 3. pg. 83 — [4]) Mag. ist. t. 3. pg. 84. — [5]) Mag. ist. t. 3. pg. 336. — [6]) Letop. Mold. t. 3. pg 71; — Cron. Rom. t. 3. pg. 64.

Această aplecare a autoruluĭ cătră Mihaĭŭ Racoviță ni arată că el a fost om de casa luĭ; că cronica sa a început'o a o scrie dela sine începînd cu întîĭa domnie a luĭ Mihaĭŭ Racoviță, și că, ce a scris despre dînsul, le-a scris sub înrîurința favorurilor ce le aveá dela el. Cumcă autorul a fost într'adevĕr om de casa luĭ Mihaĭŭ Racoviță, aceasta credem că resultă din înse'șĭ cuvintele luĭ. Descriind la a doaŭa domnie a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat (Opt. 1711 pînă Ianuariŭ 1716), măzăliea luĭ Constantin Brîncoveanul și întrigile luĭ Mihaĭŭ Racoviță încontra acestuĭa, autorul ḑice [1]): „care acestea toate sîngur Mihaĭŭ Vodă ni spunea, dacă aŭ venit cu a treĭa domnie aice“. Dacă Mihaĭŭ Racoviță ĭĭ spuneá astfelĭŭ de secrete, urmeadă că autorul cronicĭĭ a trebuit să fie un întim amic al luĭ Mihaĭŭ Racoviță. Aceste considerărĭ ne-aŭ făcut pre noĭ să numim cronica aceasta Racovițeană. Ea este, dacă nu provocată, apoĭ de bună samă scrisă sub necontenita înrîurire a luĭ Mihaĭŭ Racoviță.

Cumcă autorul 'șĭ-a scris cronica după anul 1716, se vede de acolo că la a doaŭa domnie a luĭ Antioh Cantemir (Febr. 1705 pînă Juliŭ 1707) ḑice [2]) că după ce s'a închĭeĭat pacea între Nemțĭ și Turcĭ, „aŭ rĕmas la Neamțĭ țara Ungurească cu totul, fără numaĭ Temișvarul și Beligradul erá cu Turciĭ, carele în aniĭ de acmú șĭ acelea le-aŭ luat Neamțiĭ dela Turc, cu multă vĕrsare de sînge, precum se va scrie la rîndul săŭ“. Într'adevĕr, la începutul domnieĭ a treĭa a luĭ Mihaĭŭ Racoviță (Febr. 1716 pînă Sept. 1726) ḑice [3]), că, „făcînd rĕsboĭŭ Turciĭ cu Neamțiĭ, aŭ luat Nemțiĭ Beligradul dela Turcĭ“. Temesvarul și Belgradul însă le aŭ ocupat Nemțiĭ în anul 1716.

Dacă, după cele precedente, cel puțin partea întermediară și cea ultimă din cronica publicată de N. Bălcescul este de bună samă opera aceluĭaș autor, atuncĭ urmeadă că partea întermediară din cronica publicată de M. Cogălniceanu, prin carea se deosebește de cronica publicată de N. Bălcescul, nu poate fi opera tot aceluĭaș autor care a scris șĭ partea ultimă; și ĭarăș urmeadă că Niculaĭŭ Mustea, carele ḑice că „acest Letopiseț este scris de mine Neculaĭŭ Mustea, diac stare de divan“, nu poate fi autorul acesteĭ cronicĭ, căcĭ ar fĭ neesplicabil cum de a înlocuit partea întermediară, mult maĭ esactă și maĭ bine scrisă, cu alta maĭ înferioară și necompusă de dînsul? Decĭ, pre Niculaĭŭ Mustea noĭ nu'l putem privĭ decît, cel mult, ca compilatorĭŭ, dacă nu chĭar ca sîmplu copist al altuĭ compilatorĭŭ.

După cele precedente, nefiind cronica publicată de M. Cogălniceanu originală, ci o compilătură din alte cronicĭ, se naște întrebarea, orĭ de putem admite, ca compilatorĭul să fi început a compilá cronica maĭ întîĭŭ din una anumită, apoĭ s'o fi părăsit, luîndu-se după alta, și în fine să se fi întors ĭarăș la cea dintîĭŭ? Noaŭĭ nu ni vine a crede una ca aceasta, ci presupunem, că cronica publicată de M. Cogălniceanu și atribuită luĭ Niculaĭŭ Mustea este compilată din treĭ cronicĭ desclinite, una care cuprindeá domniile dela Eustratiŭ Dabija și pînă înclusiv domniea luĭ Antoniŭ Ruset, adecă rĕstîmpul din Dec. 1661 pînă în Noemvre 1678, și care ocupă capetele I—VII din această cronică; a doaŭa care trătá domniile dela Duca Vodă a 3-a oară și pînă înclusiv domniea a doaŭa a luĭ Constantin Duca, adecă rĕstîmpul din Dec. 1678 și pînă în Juniŭ 1703, și

[1]) Mag. ist. t. 3. pg. 359; — Let. Mold. t. 3. pg. 59; — Cron. Rom. t. 3. pg. 53. — [2]) Mag. ist. t. 3. pg. 84. — [3]) Mag. ist. t. 3. pg. 367.

care ocupă în cronica aceasta capetele VIII—XIII; a treia cronică care trată domniile dela Mihaiŭ Racoviță întîia oară și pînă în domniea luĭ Grigoriŭ Ghică, adecă rĕstîmpul din Sept. 1703 și pînă cam în anul 1729, și care ocupă capetele XIV—XXI.

Cumcă această presupunere a noastră este întemeĭată, credem că resultă, de acolo, că partea întermediară a cronicii publicate de M. Cogălniceanu, adecă capetele 8—13, cu oarecarĭ variante, le maĭ aflăm întercalate încă în altă cronică, anonimă după unii, după noĭ însă compusă de Alesandru Amiras, cronică despre care vom vorbí îndată.

Această faptă credem că ni demustră că pe la finitul secoluluĭ al 17-le și pe la începutul celuĭ de al 18-le esistaŭ desclinite cel puțin doaŭĕ cronicuțe, una, care trată rĕstîmpul din Dec. 1661 și pînă cam în Noemvre 1678, saŭ domniile dela Eustratiŭ Dabija și pînă înclusiv domniea luĭ Antoniŭ Ruset, și alta care trată rĕstîmpul din Dec. 1678 și pînă în Juniŭ 1703, saŭ domniile dela Duca Vodă a 3-a oară și pînă înclusiv a doaŭa domnie a luĭ Constantin Duca. Cronicuța cea dintîiŭ se vede că a întercălat'o la începutul cronicii sale autorul anonim, a căruĭa cronică a publicat'o N. Bălcescul, însă desfăcînd capul al 4-le în cap 4 și 5, și adăugînd după cap 7 tractatul despre purtarea la bătrînețe, ĭar' maĭ departe a scris dela sine, însă după cum a aflat scris și după cum 'ĭ-aŭ spus aceĭa ce aŭ fost de față, pînă la finitul domnieĭ a doaŭa a luĭ Constantin Duca, ĭar' dela începutul domnieĭ dintîiŭ a luĭ Mihaiŭ Racoviță și pînă în fine a compus'o din propriea sa știință.

Niculaiŭ Mustea însă, carele și el voĭá să scrie un „Letopiseț“, aflînd acele doaŭĕ cronicuțe carile se urmá una pre alta, le-a prescris fără schimbare, și picîndu'ĭ maĭ pe urmă la mîna și cronica anonimuluĭ, publicată de N. Bălcescul, a copiat'o și pre aceasta ca continuare la cele doaŭĕ cronicuțe ce le prescrisese. Astfeliŭ credem că se esplică lucrul în mod foarte firesc.

Pentru probabilitatea, ca să nu dicem pentru veritatea acesteĭ esplicărĭ, maĭ avem încă uu puternec argumînt. Cronicuța primă, adecă cea pentru rĕstîmpul din Dec. 1661 și pînă în Noem. 1678, nu numaĭ în cuprinsul eĭ, ci și în dicerĭ, se asemeneadă foarte tare cu descrierea respectivelor domniĭ din cronica atribuită cu nedreptul luĭ Niculaiŭ Costin și cu începutul cronicii luĭ Ion Neculce. Cronicuța primă, publicată de M. Cogălniceanu și de N. Bălcescul, începe: „După moartea luĭ Ștefăniță Vodă, fecĭorul luĭ Vasilie Vodă, aŭ trimes boĭerii pre Chiriță Draco la Poarta Împărăției eĭ cu rugăminte să le deá Domn de țară, pre cine'și vor alege eĭ dintre sine.“ Cronica atribuită pe nedreptul luĭ Niculaiŭ Costin începe ĭarăș: „După moartea luĭ Stefăniță sîn Vasilie Vodă, sosind boĭariĭ la Țarigrad, Chiriță Draco Ruset și Alesandru Costin Postelnicul, cu veste de moartea luĭ Stefaniță Vodă, trimiși dela țară, cu mare rugăminte țărîĭ pentru Domnu de țarî, să le dea împărăției, la care îndată aŭ pomenit de Dabija Vornicul“. Ĭară cronica luĭ Ion Neculce începe: „După moartea luĭ Stefăniță Vodă, fecĭorul luĭ Vasilie Vodă, în anul 7170, aŭ trimis boĭerii la Poartă, pre Chiriță Drace, cu rugăminte dela boĭerĭ și dela țară, pre cine ar vroí eĭ să le dee Domn de țară“. [1])

Această sîngură faptă, că cu toțiĭ încep domniea luĭ Eustratiŭ Dabija aproape cu acele cuvinte, ne-ar puté face să credem că toți cronicarii

[1]) Letop. Mold. t. 2. pg. 3 și 213; — Cron. Rom. t. 2. pg. 3 și 192.

noștri carii aŭ scris această epocă, aŭ avut înnaintea achilor acelaș izvor. Dară nu este numaĭ atîta, ci la toțĭ cronicariĭ aceștĭa, maĭ toate domniile din acest restîmp se încep aproape cu aceleaș cuvinte; dară nu numaĭ la începutul domniilor, ci șĭ în constetul capetelor respective întîmpinăm adese orĭ aceleaș ḑiceriĭ, lucru despre carele credem că nu s'ar fi putut întîmplá, dacă toate aceste cronice le-ar fĭ compus diferiții autorĭ dela sine, iar nu după acelaș izvor. Decĭ, noĭ credem, că atît Niculaĭŭ Mustea, cît șĭ autorul cronicii Racoviței, publicate de N. Bălcescul, cît și Acsenti Uricarĭul, autorul cronicii atribuite pe nedreptul luĭ N. Castin, precum și Ion Neculce, cu toțiĭ aŭ avut, pentru acest rĕstîmp, acelaș izvor din năintea ochilor și s'aŭ folosit de dînsul, însă cu aceá deosebire, că Acsenti Uricarĭul, ca șĭ Ion Neculcea, aŭ prelucrat acest izvor amplificîndu'l saŭ în ḑiceriĭ, saŭ în nararea evenemintelor, precînd N. Mustea și autorul cronicii Racoviței, publicate de N. Bălcescul, 'l-aŭ întercalat, fiecare, în cronica sa, fără de nicĭ o modificare, ast felĭŭ că testul din aceste doaŭĕ cronicĭ îl putem privi ca test autentic, original, al ízvoruluĭ comun.

Să trecem acum la a doaŭa cronică care stă în legătură întimă cu cronica luĭ Acsenti Uricarĭul (maĭ năinte Niculaĭŭ Costin), la o cronică, anorimă după uniĭ, după părerea noastră însă cu autor destul de vĕdit, la

9. Cronica luĭ Alesandru Amiras, 1716—1733.

Această cronică poartă în publcațiunile eĭ de pînă acum [1]) titlul de „Hronică anonimă a țării Moldoviĭ care se începe dela domniea luĭ Istrati Dabija VV. și se sfîrșește cu domniea luĭ Grigorie Ghica Vodă cel bătrân. (1662—1733). Tradusă șĭ grecește prin poronca domnuluĭ Grigoriŭ Ghica VV. de biv vel Sulgerul Alecsandru Amiras, în Iași, la anul 1729, Februarie".

Această cronică a publicat'o M. Cogălniceanu dintr'un manuscript [2]) carele cuprindeá a colecțiune de cronicĭ, și anumea 1. Cartea despre descălecatul dintîiŭ al Moldoviĭ de N. Costin, 2. Cronica luĭ Grigoriŭ Ureche, 3. Continuarea eĭ de Meron Costin. amîndoaŭĕ acestea cu adausurile făcute de N. Costin, 4. Cronica de față, anonimă, și 5. Cronica luĭ Ion Canta.

Cronicile de sub 1, 2, 3 și 4, le-a trădus grecește Alesandru Amiras sub titulul: Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον τὰς ἡγεμονίας καὶ διαγωγὰς τῶν ἐν Μολδαβίᾳ ἡγεμονευσάντων αὐθέντων, καὶ ἑτέρων γειτνιαξόντων, κατασποράδην· ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ Δραγόση Βόδα, καὶ καθ' ἑξῆς περατούμενον μέχρι τοῦ νῦν· συντεθὲν μὲν πρῶτον παρὰ τοῦ μεγάλου Λογοθέτου Μυρὼν Κωστὴν (?) εἰς Μολδαβικὴν γλῶσσαν, μεταφρασθὲν δὲ διὰ προσταγῆς τοῦ ὑψηλοτάτου καὶ θεοσεβεστάτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Μολδοβλαχίας, Κυρίου Ἰωάννου Γρηγορίου Γίγκα Βοεβόδα, εἰς τὴν ἡμετέραν ἁπλὴν διάλεκτον παρὰ τοῦ ἄρχοντος πρωην μεγα Σλουτζιέρου Ἀλεξάνδρου Ἀμηρᾶ τοῦ Σμηρναίου. Ἐν Γιασσίοις ἐν ἔτει ἀπὸ χριστοῦ 1729 κατὰ μῆνα φευρουαρίου."

Această traducțiune grecească este publicată în opul: Notices et extraits des manuscripts de la bibliothèque du Roi, etc. t. 11. Paris imprimerie royale 1827, pg, 274—394, cu o întroducere de Hase (l. c. pg. 274—288) despre părțile acesteĭ cronicĭ și despre autoriĭ lor, Aproape toate cîte ni le spune Hase despre compusul acesteĭ cronicĭ și despre Costineștĭ sînt eronate. Din grecește s'a trădus apoĭ această colecțiune de cronicĭ șĭ în limba franțuzască de Nicolas Genier din Smirna. [3])

[1]) Letop. Mold. t. 3, pg. 83—174; — Cron. Rom. t. 3, pg. 97—180. — [2]) Letop. Mold. t. 3 după pg. 328 sub Hronica anonimă nr. I. și II. — [3]) Buletinul înstrucțiuniĭ publice, Bucureștĭ, 1866, pg. 608.

Această cronică trateadă istoriea Moldoviĭ dela Eustratiŭ Dabija și pînă la finitul domnieĭ luĭ Grigoriŭ Ghica, adecă rĕstîmpul din Dec. 1661 și pînă în April 1733, dară nu trateadă toate domniile dintr'acest rĕstîmp într'un chip. Precînd domniile dela Eustratiŭ Dabija și pînă la finitul domnieĭ a doaŭa a luĭ Niculaĭŭ Alesandru Maurocordat, adecă din rĕstîmpul de 55 de anĭ, dela Dec. 1661 și pînă în Ianuariŭ 1716, sînt tratate foarte pe scurt, domniea a treĭa a luĭ Mihaĭŭ Racoviță (Febr. 1516— Sept. 1726) și domniea întîĭea a luĭ Grigoriŭ Ghica (Sept. 1726— April 1733) sînt tratate foarte pe larg, cu o mulțime de amărunturiĭ, astfelĭŭ că aceste doaŭĕ domniĭ sîngure, îmbele de o durată de abĭá 17 anĭ, cuprind doaŭĕ părțĭ din treĭ din întreaga cronică.

Această disproporțiune ni îndică pre un autor cu puține cunoștințĭ asupra rĕstîmpuluĭ din 1661—1716, dar' ca înformat cu deamăruntul și ca martur ocular chĭar pentru rĕstîmpul din 1716—1733. Și întru adevĕr, dacă esaminăm maĭ cu deamăruntul această cronică, ne vedem necesitațĭ a o descompune în maĭ multe părțĭ, și anumea: una dela Eustratiŭ Dabija pînă înclusiv domniea luĭ Antoniŭ Rusĕt, adecă rĕstîmpul din Dec. 1661— Noem. 1678, cap 1—7; a doaŭa dela a 3-a domnie a luĭ Duca Vodă pînă înclusiv a doaŭa domnie a luĭ Constantin Duca, adecă rĕstîmpul din Dec. 1678— Juniŭ 1703, cap 8—13 a treĭa dela întîĭea domnie a luĭ Mihaĭŭ Racoviță pînă înclusiv a doaŭa domnie a luĭ Niculaĭŭ Alesandru Maurocordat, adecă rĕstîmpul din Sept. 1703— Ianuariŭ 1716, cap 14—19; și a patra dela a 3-a domnie a luĭ Mihaĭŭ Racoviță pînă înclusiv domniea luĭ Grigoriŭ Ghica, adecă rĕstîmpul din Febr. 1716— April 1733, cap 20—21.

Întîĭa parte, după cuprinsul și redacțiunea eĭ, samĕnă a nu fi alta decît un scurt resumat din Izvodul pĭerdut al luĭ Miron Costin, de carele s'a folosit Acsenti Uricarĭul, compilatorul cronicieĭ atribuite luĭ N. Costin, și Ion Neculce, și pre care atît anonimul cronicieĭ Racovițene publicate de N. Bălcescul, cît și compilatorul cronicieĭ atribuite luĭ N. Mustea, aŭ reprodus'o neschimbată după părerea noastră.

Partea a doaŭa însă este identică, pînă la puține variante, cu curĕspundĕtoarele capete din cronica atribuită de M. Cogălniceanu luĭ N. Mustea. Această împrejurare ne face a crede, că atît autorul cronicieĭ acesteĭa, cît și copistul Niculaĭŭ Mustea, aŭ luat'o, fiecarele separat, din vreunul din multele „Izvoade", despre a căror esistință ni amintește precum Acsenti Uricarĭul în titlul cronicieĭ compilate de dînsul, cît și Niculaĭŭ Costin în precuvîntarea dela Cartea pentru întîĭul descălecat, și Ion Neculcea în precuvîntarea cronicieĭ sale. Partea a treĭa ni dă un resumat despre evenimentele maĭ memorabile petrecute într'acest rĕstîmp, și nu se asemeneadă nicĭ cu una din cronicile cunoscute pînă acuma. Remarcabil este începutul acestiĭ părțĭ, unde domniea dintîĭŭ a luĭ Mihaĭŭ Racoviță abĭá este amintită cu puține cuvinte caracterisătoare, precînd domniile următoare sînt desfășurate maĭ pe larg. Și această parte nu este un produs original al autoruluĭ cronicieĭ, ci saŭ o întercalare verbală, saŭ un resumat din vreun „Izvod" din cele esistente. Partea a patra, cea ultimă, deși descrie numaĭ doaŭĕ domniĭ, ocupă doaŭĕ părțĭ din treĭ din întreaga cronică. Această sîngură parte este opera originală a autoruluĭ cronicieĭ în sensul, că aice el nu s'a folosit de alte izvoare, de întercalarea lor verbală, saŭ de resumaturĭ de pe ele. Dar' cine să fie acest autor? Eată o întrebare, la care ne vom încercá să rĕspundem cu însu'și contestul cronicieĭ din partea eĭ ultimă.

Dacă compărăm testul din ultima parte a acesteĭ cronicĭ cu curĕ spunḑătorĭul test din Cronica Racovițeană (N. Mustea) și din a luĭ Ion Neculcea, un lucru ne surprinde foarte mult. Autorul anonim al acesteĭ cronicĭ întroduce dela domniea a treĭa a luĭ Mihaĭŭ Racoviță încoace în acțiune o persoană, după funcțiunea eĭ, maĭ puțin însĕmnată, pre care n'o aflăm figurînd nicĭ în Cronica Racovițeană (N. Mustea), nicĭ în a luĭ Ion Neculcea, dar' pre care autorul nostru anonim n'o scapă din vedere decîteorĭ numaĭ poate aduce cîte cevá înnăinte. Această persoană este un Alesandru, mare uşerĭŭ și apoĭ caminarĭŭ în domniea a treĭa a luĭ Mihaĭŭ Racoviță, ĭar' în întîĭea domnie a Grigorĭŭ Ghica, mare sulgerĭŭ.

Să ne întrebăm acuma ce lucrurĭ marĭ a isprăvit acest Alesandru ca să merite a fi amintit în istoriea Moldovieĭ?

Eată cu ce fapte este el ilustrat: Întîĭea „Alecsandru vel Uşerĭŭ“ [1]), se află între boĭerĭĭ carĭĭ aŭ eșit desdemineață într'a 10 Ianuarĭŭ 1717 cu Mihaĭŭ Racoviță din curte de frica ostașilor ungurĭ, carĭĭ veniaŭ să'ĭ prindă, dar' nevĕḑîndu'ĭ necăĭurĭ și fiindu-li frig, s'aŭ întors după 2 oare îndĕrăpt la curte. — A 2-a. Venind ajutorĭŭ necerut dela Tătarĭ, 20000 de ostașĭ, Mihaĭŭ Racoviță a oprit 2000, cîțĭ socotiá că'ĭ sînt de ajuns, și pre ceĭalalțĭ „mult s'aŭ silit să'ĭ întoarcă înapoĭ“, dar' eĭ nu voĭaŭ să se întoarcă. După această narare, autorul maĭ adauge cu totul de prisos: „și se ostenĭá Alecsandru Uşerĭul să'ĭ întoarcă și nimică n'aŭ isprăvit“. (l. c. pg. 120; resp. 130.) — A 3-a. Fiind între Tătarĭĭ veniți într'ajutorĭŭ doĭ bărbați maĭ de frunte, Mihaĭŭ Racoviță „ĭarăș din sfatul luĭ Alesandru Uşerul“ a făcut pre unul cap preste toată oastea Tătărească. (l. c. pg. 121. respective 131. — A 4-a Trecînd prin Moldova un sol leșesc cu întoarcerea dela Poarta otomană, Mihaĭŭ Racoviță aŭ pus „pe Alesandru Amiras vel Uşerĭŭ să'l ducă pănă la margine cu purtare de grijă.“ (l. c. 122 respect. 133). — A 5-a. Ernînd în Iași (1717 spre 1718) generalul Esterhazi cu ostașĭ ungurĭ, aceștĭa apucá bucatele săracilor de le mîncá, și noaptea spărgeá dughĭenele și le jăcuiá, „căt veniá domnuluĭ în toate ḑilele să aĭbă gălceavă cu dănșiĭ, și trimeteá pe Căminarul Alecsandru de'ĭ împăcá.“ (l. c. pg. 125, respect. 135). — A 6-a. „Ĭară la șepte anĭ aĭ domnieĭ sale aŭ trecut prin Moldova un sol Leșesc; . . . Mihaĭŭ Vodă n'aŭ trimes înnăintea luĭ nicĭ un alaĭŭ, ce numaĭ pe Căminarul Alecsandru cu slugele sale. . . . După doă ḑile ce aŭ șĕḑut la Ĭași, solul aŭ purces, și aŭ mers și Alecsandru Căminarul de 'l-aŭ petrecut pănă la Galați; și de acolo trecănd solul Dunărea, s'aŭ întors Alecsandru înapoĭ cu cărți de mulțămită dela sol.“ (l. c. pg. 130, resp. 134—140). — A 7-a. Venind în anul 1729 luĭ Grigorĭŭ Ghica firman și caftan pentru înnoirea domnieĭ, ḑice cronica, că „întăĭ Divan-Efendi aŭ cetit fermanul împărătesc, apoĭ și Sandul Sturḑa vel Visternic aŭ cetit tălcuirea fermanuluĭ, scos pe moldovenie de Alecsandru biv vel Sulger, întru înțelegerea tuturor“. (l. c. pg. 164, resp. 170).

Aceste lucrurĭ atît de neînsemnate în sine, pre carĭ ceĭalaltĭ cronicarĭ ca drept cuvînt le-aŭ trecut cu vederea, pentrucă le-aŭ notat cu atîta predilecțiune autorul acesteĭ cronicĭ, trebuiá să fi avut pentru el un înteres oarecare, de tot particular; și acest înteres particular, după noĭ, n'a putut fi altul de cît îndestularea amoruluĭ propriŭ, de a'și eternisá

[1]) Let. Mold. t. 3 pg. 115; — Cron. Rom. t. 3 pg. 126.

într'acest chip numele său. Deci, noi credem că acest Alesandru este autorul acestei cronici anome, și că acest Alesandru nu'i altul decît Alesandru Amiras, cu atîta mai vîrtos fiindcă într'unul din locurile citate este însemnat chiar cu comunele lui. Într'această socotință ne întărim încă prin următoarele doaŭe considerări: *a.* Descrierea domniei lui Grigoriŭ Ghica în această cronică este o curată apologie la adresa domnitoriului și a familiei sale. Nimică rĕŭ despre domnitoriŭ, saŭ în contra lui, nu este scris, ci numai laude și înnălțări; „care domnie cu cinste și cu pace, ca aceasta, putem dice că alt domn n'aŭ fost, precum dovadă sînt Letopisițile,", dice autorul cronicii. (l. c. pg. 163, resp. 169). Ba încă spre a arĕtá mai vederat ilustritatea familiei și rarele talente ale lui Grigoriŭ Ghica, autorul cronicii întercăleadă la începutul descrierii acestei domnii (l. c. pg. 135—147, resp. 145—155), după o cronică[1]) din Țara Romînească, încă și descrierea domniei strămoșului și a moșului lui Grigoriŭ Ghica, adecă a lui Giorgiŭ și Grigoriŭ din Țara Romînească. Cine altul ar fi putut scrie, cu atîte laude și măguliri, domniea lui Grigoriŭ Ghica, dacă nu Alesandru Amiras, pre carele Grigoriŭ Ghica 'l-a îndemnat mai apoi ca să trăducă în grecească vulgară întreaga istorie a Moldoviĭ dela întîiul ei descălecat pînă în dilele sale? *b.* Însă'și cronica ni mărturisește, că firmanul pentru înnoirea domniei lui Grigoriŭ Ghica în 1729 a fost trădus romînește „de Alesandru biv vel Sulger". Limba și stilul acestei traducțiuni foarte bune întru nimică nu se deosebește de limba și de stilul din celalalt contest al cronicii. Aceasta credem că încă este un argumînt puternec în favoarea autoriei lui Alesandru Amiras. Deci, noi, rădimați pe cele espuse mai sus, atribuim lui Alesandru Amiras cronica aceasta.

Încît privește izvorul comun, de care s'aŭ folosit la facerea cronicilor precum Acsenti Uricariul și anonimul autor al Cronicii Racovițene, așá și Alesandru Amiras, copistul Niculaiŭ Mustea și Ion Neculcea, emitem părerea, că pentru timpul din 1661 pînă cel puțin în 1677 a fost Izvodul lui Miron Costin, pentru timpul din 1677 pînă după anul 1696 Izvodul lui Tudosiŭ Dubăŭ, și pentru timpul de după anul 1696 încoace pînă în 1703, saŭ 1709, Izvodul lui Vasiliŭ Damian, precum și Izvoadele altor boieri, la esistința cărora găsim provocări în titlul cronicii lui Acsenti Uricariul (Niculaiŭ Costin), în precuvîntarea Cărții lui Niculaiŭ Costin despre întîiul descălecat și în precuvîntarea cronicii lui Ion Neculcea.

După cîte știm noi pînă acum, cea dintîiŭ cronică din domniatul Țării Romînești, care trăteadă istoriea lui dela al doile descălecat al țării încoace într'un mod asemenea, precum am vĕdut că este trătată istoriea domniatului Moldoviĭ, este o cronică anonimă pre care noi o numim

10. Cronică Cantacuzineană, c. 1664—1688,

din motivele ce le vom arĕtá mai la vale. În publicațiunea ei de pînă acum,[2]) ea poartă Titlul: „Istoriea Țării Romînești decînd aŭ descălecat Romînii".

Această cănonică năreadă evenemintele dela Radul Negru (1290), pretinsul întemeĭetoriŭ al domniatului, pînă în August 1688, pînă aproape de finea domniei lui Șărban Cantacuzinul, mort în Optomvre 1689, cuprinde așa-dară un rĕstîmp de 398 de ani.

[1]) Mag. ist. t I. pg. 324—326 și 343—349. — [2]) Mag. ist. t. 4. pg. 231—372, și t 5. pg. 3—32; — Istoriea Țării Romînești, publicațiune de G. Ioanide, București, 1859, vol. 2. pg. 1—165.

Spre a ni face o închipuire despre modul cum se pricepeaŭ unii bărbaţi din secolul al 17-le a construí istoriea patrieĭ lor, dăm aice pe scurt

Analisa cronicii.

Orĭcine va cetí cu puţină atenţiune această cronică va trebuí neapĕrat să recunoască într'însa maĭ multe părţi diferite unele de altele, saŭ prin stil maĭ vioĭŭ orĭ maĭ sec, saŭ prin esistinţa orĭ lipsa uneĭ tendinţi din partea autoruluĭ, saŭ prin arĕtarea cu precisiune a datelor întîmplărilor, orĭ prin lipsa totală a acestora.

După studĭul nostru de pîn' acum asupra acesteĭ cronicĭ, destingem în ea următoarele părţi diferite:

1. O scurtă introducere, în care se ḑice că Romînii se trag din Romanĭ şi că, trecînd Dunărea, unii aŭ descălecat la Turnul Severinuluĭ, alţiĭ în ţara Ungurească pe apa Oltuluĭ, a Murăşuluĭ şi a Tiseĭ pînă în Mărămureş; că ceĭ dela Turnul Severinuluĭ s'aŭ lăţit pînă în Olt şi Dunăre şi, punîndu'şĭ banoveţi, aŭ trăit aşá mult timp, pînă cînd aŭ trecut din ţara Ungurească Radul Negru cu o mulţime de oameni de aŭ descălecat maĭ întîiŭ la Cîmpulung, apoĭ la Argeş, şi de aicĭ s'aŭ lăţit pînă în Olt, Dunăre şi Sirete. Atuncĭa 'i s'aŭ închinat şí Basarabeştiĭ din Olteniea şi aŭ întemeĭat în anul 6798 (1290) un domniat ce'ĭ ḑic Ţara Romînească.[1]) Această întroducere este remarcabilă pentru începutul eĭ. Ea începe cu: „Însă dintîiŭ s'aŭ cuprins de Romînii cariĭ aŭ purces dela Romanĭ şi aŭ venit spre mĭeaḑă noapte“ ... A începe o cronică cu: Însă dintîiŭ“ etc. este, după părere noastră, neadmisibil din punt de vedere sintactic, şi de aceea credem că maĭ înnăinte de acest Însă trebuiá să fi fost scrise multe alte lucruri, poate chĭar descălecatul dintîiŭ al Romînilor, şi astfelĭŭ cronica aceasta, chĭar la începutul eĭ, ni pare a fi necompletă, şi întroducerea aceasta saměnă a fi numaĭ partea ultimă a unuĭ trătat special, fie acesta chĭar numaĭ despre emigrarea luĭ Radul Negru, şi fundarea domniatuluĭ.[2])

2. A. doaŭa părticică din cronică se întroduce cu: „De aice se începe povestea altor Domnĭ cariĭ aŭ venit pe urma Negruluĭ Vodă, precum arată maĭ jos“, şi finește cu „Radul Vodă cel Mare ... aŭ domnit 15 anĭ.“[3]) Începutul acesteĭ părticele ni arată că ea nu poate fi compusă de acela care a scris şí părticica de maĭ înnăinte, ci ni vĕdește pre vreun compilătorĭŭ maĭ mult, decît pre acelaş autor. Părticica aceasta cuprinde, în cronica tipărită, numaĭ o sîngură filă, măcarcă în ea se trăteaḑă un rĕstîmp de 194 de anĭ, dela 1314 pînă la 1508. În ea nu sînt înşiraţi toţi domnitoriĭ din rĕstîmpul acesta, nicĭ în şirul lor cronologic, ci abĭá numaĭ ḑece: Mihaĭŭ; — Dan; — Alesandru; — Mircea cel Bătrîn; — Vlad Ţepeş: — Vladislav Bătrînul; — Radul cel Frumos; — Laĭotă Basarab cel Bătrîn; — Ţepeluş; — şi Radul cel Mare. Aceasta ni demustră că părticica aceasta nu'ĭ un produs al unor scriitorĭ contimpurenĭ, ci opera compilătorĭuluĭ, făcută fără cunoştinţă temeĭnică despre istoriea ţărĭĭ. — 3. C. A treĭa părticică conţine nararea evenemintelor dela venirea patriarhuluĭ Nifon în Ţara Romînească, sub domniea luĭ Radul celuĭ Mare, pînă la sînţirea mănăstirĭĭ Argeşuluĭ în 17. August 1517, în domniea luĭ Neagoe Basarabul, şi începe cu: „În ḑilele acestuĭa se întîmplase de scosese“ ... şi finişte cu: „Aşá şi acum aju-

[1]) Magaz. ist. t. 4. pg. 231—232. — [2]) Conf. Densuşanu Ar. Revista Critică, I. pg. 36—38. — [3]) Mag. ist. t. 4. pg. 233–134.

tară rugăciunile svîntuluĭ Nifon luĭ Neagoe Vodă, Domnul Panonieĭ". [1]) Această părticică, deși trăteadă numaĭ un rĕstîmp de abĭă 20—25 de anĭ, totuș cuprinde în cronica tipărită $16^1/_2$ file. Această părticică nu'ĭ alta decît „Vieața și traĭul părinteluĭ Nifon, patriarhul Țarigraduluĭ, scrisă de chir Gavriil, protul, adecă maĭ marele Svetagoreĭ", despre carea am vorbit maĭ sus (pg. 73. d. nr. 1, și 160, a. nr. 1.).

Această „Vieață" este reprodusă aice din cuvînt în cuvînt cu puține și neînsĕmnate variante, dară nu dintru începutul eĭ, căcĭ aice Gavriil nareadă antecedințile luĭ Nifon, ci din timpul cînd Radul cel Mare 'l-a chĭemat în Țara Romînească. Această sîngură constatare de întercălare a unuĭ op străin în corpul cronicĭĭ ar fi de ajuns spre a ne întărí în credința, că cronica aceasta, în diferitele eĭ părticele, nu poate fĭ eșită din peana unuĭ și aceluĭaș autor, ci că este compusă din diferite scrierĭ dela diferiț autorĭ și din diferite timpurĭ.

Cumcă această scriere n'a fost întercălată în corpul cronicĭĭ acesteĭa de compilătoriul, resp. autorul eĭ primitiv, resultă de acolo, că ea nu s'a aflat în manuscriptul acesteĭ cronicĭ, pre care 'l-a trădus nemțește I. Filstich în Sept. 1727. Într'acest manuscript, în locul acesteĭ scrierĭ, se înșiră numaĭ domnitorĭĭ ce aŭ urmat după Radul cel Mare și anumea: Mihnea cel Rĕŭ, Vlăduță, Mircea, fecĭorul luĭ Mihnea, și Neagoe Basarabul, dicîndu-se despre acesta din urmă că se îngrijĭá de sufletul luĭ Vlăduță și că a sînțit mir pe mormîntul luĭ. Această întercalare însă, dar' ca corp separat, a cunoscut'o și I. Ch, Engel, [2]) care dice despre dînsa că ea cuprindeá, precum este și adevĕrat, vieața și faptele luĭ Neagoe Basarabul, și că pe timpul sĕŭ se păstrá în biserica mitropolitană din Tîrgoviște. Această scriere o va fi întercălat maĭ tărdiŭ în corpul cronicĭĭ primitive vreun copist de al eĭ. Un studiŭ comparativ între redacțiunea acesteĭ cronicĭ și a trăduceriĭ eĭ de I. Filstich, care se află încă în biblioteca gimnasiuluĭ luteran din Brașov, [3]) ar rĕvărsá multă lumină asupra moduluĭ compilăriĭ eĭ.

4. A patra părticică cuprinde un timp de aproape 24 de anĭ, dela moartea luĭ Neagoe Basarabul, Sept. 1521 [4]), pînă la suirea pe tron a luĭ Mircea Vodă Cĭobanul (17. Mart, 1545).[5]) Evenemintele din rĕstîmpul acesta sînt espuse foarte pe scurt; datele lipsesc maĭ cu desăvîrșire; între aniĭ 1532 și 1545 samănă a fi niște lăcune și oarecare confusiune. Părticica aceasta se potrivește întru toate cu cea de sub nr. 2, și confirmă șĭ maĭ tare observarea făcută sub nr. 3, că „Vieața" patriarhuluĭ Nifon a fost numaĭ întercălată maĭ tărdiŭ de un copist, întrerumpînd astfelĭŭ aceeaș concepțiune lipsicĭoasă, primitivă.

5. A cincĭa părticică conține nararea evenemintelor dela suirea pe tron a luĭ Mircea Vodă Cĭobanul (17. Mart 1545) pînă la Petru Vodă Cercel (29. Aug. 1584). [6]) Această parte se destinge de cele precedente prin stil maĭ concis, prin o povestire maĭ pragmatică a evenemintelor din aceștĭ 39 de anĭ, și maĭ ales prin punerea datelor cu precisiune, lucru care nu'l puteá face altul decît un contimporean. Această părticică trebue să fi esistat cîndva ca corp separat, ca anuarĭŭ al familieĭ luĭ Mircea

---

[1]) Mag. ist. t. 4. pg. 234—267. — [2]) Gesch. der Moldau u Walachey. Halle 1804, I. Th. pg. 62. — [3]) Analele Acad. Rom. Ser. II. t. II. secț. 1. pg. 106—107. nr. 12—15; 190, nr. 1.; 220, nr 111—112. — [4]) Letop. Mold. t. I. pg. 154; — Cron. Rom. I. pg. 187. — [5]) Mag. ist. t. 4. pg. 267—272. — [6]) Mag. ist. t. 4. pg. 272—276.

Cĭobanul, precum aveá şí socrul sĕŭ Petru Rareş, şi aice a fost întercălată numaĭ, căcĭ nu se potriveşte precum cu părţile precedente, aşá şí cu nararea evenemintelor din cele treĭ domnĭĭ ce urmează.

6. Evenemintele din domniile: a luĭ Mihnea a doaŭa oară, a luĭ Ştefan Surdul şi a luĭ Alesandru, din Aug. 1584 pînă în anul 1593, sînt abĭá atinse, arĕtîndu-se la ceĭ doĭ din urmă numaĭ anĭĭ cîţĭ aŭ domnit fiecarele, ca şí la părticelele de sub nr. 2. şi 4.

7. A şeptea părticică conţine numaĭ istoriea luĭ Mihaĭŭ Viteazul. Ea se întroduce cu: „De aice se incepe istoriea luĭ Mihaĭŭ Vodă, fĭiul luĭ Petraşco Vodă, carele aŭ făcut multe rĕsboaĭe cu Turcĭĭ pentru creştinătate, precum de aicea înnăinte se arată“, şi finesce cu: „Pîn' aicĭ s'aŭ svîrşit toată vieaţa rĕposatuluĭ Mihaĭŭ Vodă, şi aŭ domnit Mihaĭŭ Vodă anĭ ḑece“.[1]) Titlul şi încheĭarea acesteĭ părticele, neadmisibile la un op compus din capĕt în capĕt de acelaş autor, precum şí diversitatea de stil, ni arată vederat că această parte trebue să fi esistat odinioară ca scriere separată, avînd ca titlu „Istoriea“ saŭ „Vieaţa luĭ Mihaĭŭ Viteazul“. Autorul eĭ a fost contimpurean şi martur ocular al evenemintelor, unul care a stat necontenit pe lîngă Mihaĭŭ Viteazul, ceea ce se cunoaşte din amărunturile povestite şi din arĕtarea cu precisiune a ḑileĭ, luneĭ şi anuluĭ cînd s'aŭ petrecut vreun evenemînt maĭ însĕmnat. Această părticică nu'ĭ alta cevá, decît „Vieaţa luĭ Mihaĭŭ Viteazul“, compusă romîneşte de marele logofĕt, Tudosiŭ, despre carea am vorbit maĭ sus (pg. 168, nr. 1.), şi carea o credem întercălată aice, poate verbal ca şí Vieaţa luĭ Neagoe Basarabul.

8. A opta părticică conţine, după socotinţa noastră, rĕstîmpul dela venirea luĭ Simion Movilă cu oştĭ asupra luĭ Mihaĭŭ Viteazul, decĭ cam din 1600 pînă la începutul domnieĭ luĭ Leon Ştefan Tomşa, adecă pînă în anul 1629, decĭ un rĕstîmp de 29 de anĭ, Această părticică se întroduce cu: „Aicea sĕmnăm pentru povestea luĭ Simion vodă“, şi finesce cu: „Alecsandru vodă Iliaş . . . ĭar' aŭ venit al doile rînd Domn dela Poartă, şi ĭar' 'l-aŭ mazilit. Domnit'aŭ anĭ 2, anul 7138“. Într'această părticică nu se arată, ca la cea precedentă, ḑiŭa, luna şi anul cînd s'aŭ petrecut întîmplărite povestite, de aceea ni vine greŭ a o atribuí autoruluĭ Vieţiĭ luĭ Mihaĭŭ Viteazul, mareluĭ logofĕt Tudosiŭ.

9. A noaŭa părticică conţine rĕstîmpul dela începutul domnieĭ luĭ Leon Ştefan Tomşa (Opt. 1629— Juliŭ 1632) pînă la moartea luĭ Mateĭŭ Basarabul (Juliŭ 1632— April 1654), decĭ numaĭ 24 de anĭ şi jumătate.

Ceea ce bate la ochĭ în partea aceasta a cronicĭĭ este cu deosebire aceea că chĭar dela începutul domnieĭ luĭ Leon Ştefan Tomşa, autorul eĭ nu scapă din vedere pre Mateĭŭ Basarabul, pe atuncĭa abĭá agă mare, ci îl urmăreşte la tot pasul pînă devine Domn, şi apoĭ îĭ descrie domniea cu niste amărunturĭ, chĭar familiare, pre carĭ numaĭ un martur ocular şi un amic întim al luĭ Mateĭŭ Basarabul le puteá cunoaşte. Aceasta ne face a priví toată partea aceasta ca un memoriŭ special asupra vieţiĭ şi domnieĭ luĭ Mateĭŭ Basarabul, compus de un om de casă al luĭ.

10. A ḑecea părticică începe cu: „Aicea sĕmnăm izvodul cărţiĭ luĭ Teofan, patriarhul Ierusalimuluĭ, pentru minunea svinteĭ luminĭ care se pogoară la svintele noastre Paştĭ, în svînta cetate Ierusalimul, în biserica şi la mormîntul Domnuluĭ nostru Isus Hristos, . . . tălmăcită de pre limba grecească pre limba romînească de Simon al doile

[1]) Mag. ist. t. 4. pg. 277—301.

logofĕt. Şi s'aŭ făcut minunea aceasta cînd aŭ fost . . . anii Domnuluĭ 1634", şi finește cu: Teofan . . . patriarh svinteĭ cetăți Ierusalimuluĭ.[1])

Întercalarea acesteĭ părți cu totul străine de materiea cronicii, este evidentă. Atît autorul cît şi trăducătoriul eĭ sînt numiți pe nume. Această scrisoare n'a fost întercalată în corpul cronicii de compunătoriul eĭ primitiv, ci de vreun copist maĭ tărdiŭ. Despre aceasta ne convingem din fapta că scrisoarea aceasta lipsește în manuscriptul publicat de librariul Gĭorgĭŭ Ioanid în Bucureşti 1859 sub titulul: Istoriea Țării Romînești, vol. 2, pg. 99.

11. A unsprădecea părticică începe cu: „Iară după pristăvirea răposatuluĭ Mateĭŭ Vodă (9. April 1654), boiariĭ țării . . . trimeseră de se strînse toată curtea" . . . şi finește cu: „aŭ domnit (Grigoriŭ Ghica, Dec. 1660— Noem. 1664) anĭ patru, fără doaŭĕ săptămînĭ", şi cuprinde aşadară un răstîmp numaĭ de dece anĭ şi jumătate.[2]) Începutul acesteĭ părți este o continuare firească a părții de sub nr. 9. Stilul, limba şi tendința sînt întocmaĭ ca şi în partea aceea. Decĭ, nu putem privi această parte altfelĭŭ decît ca o continuare firească a părții de sub nr. 9. şi ca compusă tot de acelaş autor, şi întreruptă numaĭ de un copist prea religios, carele a întercalat scrisoarea patriarhuluĭ Teofan. Şi această parte se destinge prin un stil vioĭŭ şi foarte pasionat, prin nararea cu deamăruntul a evenemitelor, prin arătarea dileĭ, a luneĭ şi a anuluĭ cînd s'aŭ petrecut ele, lucru care îndică pre un autor contimporean, şi anumea pre un bărbat carele a stat în referinți întime şi cu familiea luĭ Constantin Cantacuzinul postelnicul, mort în 10. Dec. 7172 (1663), căcĭ întîmplările maĭ însămnate din viața acestuĭa autorul nicĭcînd nu le trece cu vederea, ci pretutindine le înregistreadă, şi încă cu multe şi marĭ laude.

12. A doaŭăsprădecea particică începe cu: „Aicea sămnăm povestea unor boĭerĭ răĭ ce aŭ fost în dilele luĭ Mateĭŭ Vodă" . . . şi firește cu: „Da-vor sama de toate ce aŭ făcut, înnăintea înfricoşatuluĭ județ al Domnuluĭ nostru Isus Hristos".[3]) Acesteĭ părți nu'ĭ este locul aicĭ, la finea anuluĭ 1664, ci în domniea luĭ Mateĭŭ Basarab, înnăinte de April 1654. Ba încă ce este maĭ mult, tenorul acesteĭ părți nicĭ nu se prea potrivește cu cele dise maĭ înnăinte în domniea luĭ Mateĭŭ Basarabul, căcĭ în partea aceasta aceĭ doĭ boiarĭ răĭ, Ghinea visternicul şi Radul armaşul, sînt ocărîți, şi se dice despre eĭ că din sfatul lor Mateĭŭ Basarabul a rămas pe urmă „cu nume răŭ şi cu scandelă", precînd în domniea luĭ Mateĭŭ Basarabul despre acești doĭ boĭerĭ nu se spune nimică de răŭ, şi nicĭ că cu sfaturile şi faptele lor s'ar fi pîngărit numele cel bun al domnitoriuluĭ. Din această causă noĭ credem că această parte a fost compusă de altul cinevá maĭ tărdiŭ şi întercalată de vreun copist în corpul cronicii, fără de a băgá sama că stă în contradicere şi nu se potrivește cu cele scrise maĭ înnăinte.

13. A treĭsprădecea părticică trăteadă un răstîmp de 18 anĭ şi jumătate; se introduce cu: „De aicea începem poveste de cine aŭ venit Domn în urma luĭ Grigorie Vodă" Ghica, Noemvre, 1664, şi finește cu: „Şi 'l-aŭ trimis (pre Şărban Cantacuzinul) la mitropolie cu mare cinste, Martĭ în săptămîna Paştilor, Aprilie 26, anul 7187 (1679)".[4]) Şĭ această parte este scrisă, că şi cea de sub nr. 11, de un contimporean cu necontenită privire la familiea Cantacuzineştilor, astfelĭŭ că acele domniĭ şi în acele

[1]) Mag. ist. IV. pg. 330—334. — [2]) Mag. ist. t. 4. pg. 334—365. — [3]) Mag. ist. t. 4. pg. 365—367. [4]) Mag. ist. t. 4. pg. 367—372 şi t. 5. pg. 3—20.

părți de domnii unde Cantacuzineștii nu participaŭ la afacerile statuluĭ, nu sînt descrise cu deamăruntul. Decĭ și această parte ni îndică ca autor pre vreun amic și om de casă al familieĭ Cantacuzineștilor.

14. Partea ultimă, a patrusprădecea, conține numaĭ domniea luĭ Șărban Cantacuzinul, Ianuariŭ 1679 — 29. Opt. 1688, dară nu tocmaĭ pînă la moartea luĭ, ci numaĭ cam pînă în Septemvre 1688. Ea se introduce cu: „De aicea începem de cîte s'aŭ întîmplat în ḑilele acestuĭ Domn“ ... și finește cu: „Și cu înțelepcĭunea luĭ toate le-aŭ potolit“. [1]) Partea dintîĭŭ a acesteĭ domniĭ nu este descrisă cu deamăruntul, ci numaĭ a doaŭa, dar' și aceasta nu așá precum am fi așteptat după cele precedente, maĭ ales cînd un membru al aceleĭ familiĭ, pre care autorul părților precedente, nr. 9, 11 și 13, nicĭcînd n'o scăpá din vedere, ajunsese a fi chĭar Domn în țară. Această împrejunare ne făce a crede că cine a compus numitele treĭ părți precedente dela Leon Ștefan Tomșa încoace, din anul 1629 pînă în 1679, cu anevoĭe va fi fost compus și această parte ultimă. Asemenea curioasă este în contestul acesteĭ părțicele legătura părțiĭ din urmă cu cea dintîĭŭ prin cuvintele: „de aicea începem de un rĕsboĭŭ ce aŭ maĭ făcut Turciĭ cu Nemțiĭ“, [2]) și care ar îndicá încă o întercalare.

Acestea sînt părticelele cronicĭĭ pre carĭ noĭ le credem distinse unele de altele prin limbă, stil și tenor.

Din cele ḑise la fiecare părticică credem că resultă maĭ pre sus de orĭce îndoĭală, că această cronica nu este eșită, în toate părticelele eĭ, din crierĭĭ și din condeĭul unuĭ șîngur autor, ci că un necunoscut încă pînă acum a adunat, din îndemn propriŭ saŭ al altuĭa cuĭvá, maĭ multe scrierĭ sînguratice, facute în diferite timpurĭ și de diferiți autorĭ, ce se găsĭaŭ pe la mănăstirĭ și pe la unele familiĭ maĭ însĕmnate din țară, le-a ordinat unele după altele, a maĭ adaus și el pe icĭ coleá cîte una alta spre a stabilí șirul domnitorilor, a compus poate și el vreo domnie doaŭĕ din urmă, și a închĭegat astfeliŭ o sîngură scriere sub titulul de: „Istoriea Țării Romînești de cînd aŭ descălecat Romînii“.

Această presupunere a noastră ni esplicá doaŭĕ lucruri, carĭ de altmintrea ar rămîné neesplicabile; întîĭŭ, de ce unele rĕstîmpurĭ sînt trătate foarte sec, cu lipse chĭar și cu confusiune, precum sînt părțile de sub nr. 1, 2, 4, 6 și începutul părțiĭ de sub nr. 8; — și al doile, de ce unele părți, precum cea de sub nr. 10 și 12, nu sînt puse la locul unde li s'ar fi căḑut să stee după timpul evenemintelor nărate în ele.

Ba încă ce este maĭ mult, doaŭĕ din părticelele cronicĭĭ acesteĭa: Vieața patriarhuluĭ Nifon și a luĭ Neagae Basarabul, scrisă de Gavril maĭ marele Atonuluĭ (nr. 7), precum și Cartea patriarhuluĭ Teofan, trădusă de Simon al 2-le logofĕt, nr. 10, nicĭ n'aŭ figurat, precum s'a arĕtat maĭ sus, în compilătura primitivă, ci îmbele s'aŭ întercalat maĭ tărḑiŭ de cîte vreun copist pios.

Numirea cronicĭĭ.

Dacă luăm în privire totalitatea cronicĭĭ acesteĭa, sîntem necesitați să o despărțim în doaŭĕ marĭ secțiunĭ, una care cuprinde părticelele dela 1—8 înclusiv, saŭ rĕstîmpul dela Radul Negru (1290) pînă la începutul domnieĭ luĭ Leon Ștefan Tomșa (1629), ĭar' ceealaltă, părticelele dela 9—14, saŭ rĕstîmpul dela 1629 pînă în 1688. Dintr'aceste doaŭĕ secțiunĭ, cea dintîĭŭ poartă maĭ mult sigilul defectuositățiĭ (nr. 1, 2, 4 și 6), al întercălărĭĭ

[1]) Mag. ist. t. 5. pg. 20—27. [2]) Mag. ist. t. 5. pg. 29

(nr. 3, 5 și 7) și al continuării stîngace (nr. 8). Ea se deosebește de secțiunea a doaŭa mai ales prin defectuositatea șiruluĭ domnitorilor, prin lipsa de unitate, de vreo tendință espresă și, afară de scrierea luĭ Gavril din muntele Atonuluĭ, mai mult prin o simplă însemnare a evenemintelor mai remarcabile.

Această deosebire dintre o parte și alta a cronicii Cantacuzinene ne face să credem că pe la începutul secoluluĭ al 17-le aŭ esistat în Țara Romînească o cronică mai vechie, foarte lipsicioasă, care conținea înșirarea întîmplărilor mai memorabile din domniat, cam pînă pe la anul 1595, saŭ și mai încoace pînă pe la 1629, cronică pre care a întregit'o și a continuat'o apoĭ alt iubitoriŭ de istorie, saŭ din împuls propriŭ, saŭ din îndemnul altora. Și întru adevĕr, esistința pe la mijlocul secoluluĭ al 17-le a uneĭ cronicĭ lipsicioase și confuse ni-o atestă un anonim carele, între 1668 și 1679, a scris o cronică minunată sub titlul de: „Istoriea Țariĭ Romînești dintru început", despre carea vom vorbí mai la vale.

Într'această cronică ni spune nenumitul eĭ autor că el a cunoscut un „Letopiseț" s. Anuariŭ al Țariĭ Romînești, pre care „acela ce 'l-aŭ făcut, din neștiință se vede să'l fi scris, saŭ din neîngrijire, că atît este de netocmit, de încurcat și de scurt, cît mai multă turburare și mirare dă celuĭa ce citește, decît a ști cevaș adevĕr dintr' însul". [1]) Această socotința caracteriseadă foarte bine secțiunea dintîiŭ a cronicii Cantacuzinene. Tot esistința uneĭ cronicĭ mai vechĭ ni-o îndică, în mod pĭediș, încă niște manuscripte vechĭ romînești, trăduse unele lătinește aŭ nemțește, carile duc istoriea domniatuluĭ dela 1290 pînă la 1668, 1688 și 1692 [2]), saŭ carile o încep cu anul 1595. [3])

Secțiunea a doaŭa însă din cronica Cantacuzineană se caracteriseadă prin o narare mai pragmatică a evenemintelor și prin un stil mai vioiŭ, dar' mai cu deosebire prin aceea că, din domniea luĭ Constantin Șărban (April 1654 pînă Ianuariŭ 1658) înnăinte, se ocupă cu predilecțiune de membriĭ familieĭ Cantacuzineștilor, astfelĭŭ că numaĭ acele domniĭ, saŭ părți de domniĭ, în carĭ Cantacuzineștiĭ aŭ luat parte activă la afacerile țariĭ, sînt descrise mai cu deamăruntul, cu mai multă precisiune în date, dară și cu multă părtinire pentru eĭ.

Această împrejurare ne face a crede că cronica aceasta, în forma eĭ de astădĭ, s'a născut prin îndemnul și sub înrîurința familieĭ Cantacuzineștilor, și, în special, a capuluĭ eĭ, a postelniculuĭ Constantin Cantacuzinul, omorît în 20. Decemvre 7172 = 1663, [4]) cu care ocasiune cronica noastră îĭ face următoriul necrolog: „O, diavole, rĕul pizmaș al neamuluĭ omenesc! cum preleștișĭ pre Grigorie Vodă de omorî pre Costandin fără judecată, fără vină nimică! Ĭar' țara toată plînge pre Costandin postelnicul, că aŭ pĭerdut un stîlp mare, carele aŭ sprijinit toate nevoile țariĭ; plîngu'l și săraciĭ, că 'șĭ-aŭ pĭerdut mila; plîngu'l care aŭ avut dela el multă căutare; plîngu'l și păginiĭ și creștiniĭ și toate țările carĭ 'l-aŭ știut și carĭ nu 'l-aŭ știut, ci numaĭ de numele luĭ aŭ auĭit pentru multă înțelepcĭune și bunătate ce făceá în toate părțile! Și dela cine fŭ aceá moarte necuviosă?

[1]) Urechĭe V. A. în Revista Tocilescu pro 1884. A. II. vol. III. pg. 75 76. — [2]) Analele Acad. Rom. ser. 2. t 2. secț. 1. pg. 106 nr. 16 și pg. 220 nr. 113; — pg. 106 nr. 12 și pg. 190. nr. 1; — pg. 106, nr. 5; și pg. 205, nr. 63. — [3]) Analele Acad. Rom. l. c. pg. 106, nr. 6, pg. 190, nr. 5–5 și pg. 205, nr. 65; pg. 107 nr. 18–19 și 190, nr. 4–5; — pg. 106, nr. 20 și pg. 196, nr. 6; — pg. 106, nr. 13 și pg. 190, nr. 7; — pg. 106, nr. 15 și pg. 219. nr. 110. — [4]) Mag. ist. t. 4. pg. 362.

Dela Gligorașco pre carele 'l-aŭ cinstit și 'ĭ-aŭ slăvit numele; dela Stroĭe Leurdeanul pre carele 'l-aŭ scos de doaŭĕ orĭ din moarte, și încă 'ĭ-aŭ fost și cuscru, ca aŭ ținut pre fata luĭ un fecĭor al luĭ Costandin, anumea Șărban; dela Dumitrașco, că 'ĭ-aŭ fost nepot de vĕr premare și că 'l-aŭ crescut în casa luĭ și 'l-aŭ ținut ca pre fecĭoriĭ luĭ, și 'l-aŭ boĭerit! Uniĭ ca aceștĭa să fie de treĭ orĭ anatema!"

Decĭ pe considerarea că în secțiunea a doaŭa, și anumea în părțile eĭ ultime, se vorbește cu foarte multă binevoință despre Cantacuzinești; că numaĭ lor li se atribuesc călităț eminente, sîmțăminte nobile, ĭubire de țară și de popor; că numaĭ eĭ eraŭ espușĭ întrigilor și urilor unor boĭerĭ, dușmanĭ și conspiratorĭ, și că din partea lor nu se făceá niciun felĭŭ de întrigă, ci numaĭ se apăraŭ „cu ajutorĭul luĭ Dumnedeŭ"; pe aceste considerărĭ ne încumătăm a emite opiniunea și a susține, că cronica de față a fost o cronică a familieĭ Cantacuzineștilor numaĭ în partea dela Leon Tomșa, încoace ci în întreagă eĭ compilătură, și de aceea am numit'o și o numim „Cantacuzineană".

În această opiniune ne simțim întărițĭ încă și prin aceea ce ni spune St. I. Raicevich [1]) și I. Chr. Engel [2]), că familiea Cantacuzineștilor a și avut într'adevĕr o cronică proprie familiară. Dumitru Cantemir încă ni spune [3]) că pe timpul cînd petreceá în Constantiniana ca ostatic (1688—1691) a avut o istorie a Țărĭĭ Romînești, scrisă „așaș cu sîngură mîna luĭ Șărban Iogofĕtul (Cantacuzinul) pe proastă limba grecească". Această istorie a Țărĭĭ Romînești, trădusă grecește de un membru marcant al familieĭ Cantacuzineștilor, credem că n'a fost alta decît cronica nimită de noĭ Cantacuzineană.

Timpul compilărĭĭ.

Această cronică samĕnă a fi cea maĭ vechĭe și poate cea dintîĭŭ carea, prin compilare, a împreunat într'un sîngur corp maĭ multe scrierĭ sînguratice, păstrate pe la mănăstirĭ și familiĭ. Într'această privință, ea se asemeneadă întocmaĭ cu cronica luĭ Grigoriŭ Urechĭe. Și una și alta este compilată, în unele părțĭ chĭar cuvînt din cuvînt, din maĭ multe cronicuțe din diverse rĕstîmpurĭ și dela diferițĭ autorĭ. Chĭar și în privința timpuluĭ compilărĭĭ lor încă nu poate fi mare diferință între ele. Cronica luĭ Gr. Urechĭe a fost scrisă în anĭĭ 1646 și 1647, spre finea domnieĭ luĭ Vasiliŭ Lupul. Cronica aceasta Cantacuzineană încă trebue să fi fost compilată cam tot pe timpul acesta, însă cevá maĭ tărdĭor, cam între anĭĭ 1658 și 1664.

Persoana care a descris domniile dela Leon Ștefan Tomșa pînă la finea domnieĭ dintîĭŭ a luĭ Grigoriŭ Ghica, saŭ rĕstîmpul din 1629 pînă în anul 1664, pare a fi și închĭegătorĭul părțiĭ anterioare a acesteĭ cronicĭ, ĭar' părțile posterioare din ea, cele de sub nr. 12—14, samĕnă a nu fi alta decît continuărĭ scrise maĭ tărdĭŭ, din timp în timp, în familiea Cantacuzineștilor.

Această părere o rădimăm maĭ întîĭŭ pe considerarea, că cu finea domnieĭ dintîĭŭ a luĭ Grigoriŭ Ghica, Noem. 1664, cronica noastră se sfîrșește pentru rĕstîmpul dela 1629 pînă la 1664 într'un mod firesc, neavînd

---

[1]) Breviario chronologico delli Principi din Valachia. — [2]) Gesch. der Moldau und Walachey, I. Th. pg. 49, Nr. 38. — [3]) Hronicul Romîno-Mold.-Vlachilor, Iași 1836 t. 2. pg. 360—361.

în rĕstîmpul acesta întercălărĭ necronologice, afară de cea de sub nr. 10 care n'a esistat în corpul primitiv al cronicĭĭ, precînd după domniea dintîĭŭ a luĭ Grigorĭŭ Ghica găsim întercălată o notiță despre boĭerĭĭ Ghinea vistierĭul și Radul armașul, al cărĭĭa loc s'ar fi căḑut să fie în domniea luĭ Mateĭŭ Basarabul, cam cu vr'o 16 anĭ maĭ înnăinte de anul 1664. Această împrejurare ne face a crede că cronica aceasta esistă acum întreagă pe la anul 1664 și că continuătorĭul eĭ, spre a ilustrá și maĭ bine cele ce aveá de cuget a le scrie despre Cantacuzinești, a aflat de bine a amintí aicĭ niște lucrurĭ carĭ se petrecuseră în domniea luĭ Mihaĭŭ Basarabul, și încă cu oarecare întregire și în contrạḑicere cu cele narate la aceá domnie.

Altă considerare care ne face să admitem esistința acesteĭ cronicĭ pe la anul 1664 este și aceea, că în domniea luĭ Vasilĭŭ Lupul și a luĭ Mateĭŭ Basarabul, pentrucă eraŭ maĭ îndelungate și maĭ întemeĭate, Romînĭĭ aŭ început a se ocupá maĭ cu adinsul și de literătură, și cu deosebire de cea istorică. În Moldova Gr. Urechĭe urḑise, prin compilare, istoriea Moldovĭĭ dela descălecatul eĭ al doile. Romînĭĭ din Țara Romînească încă nu puteaŭ rĕmîné maĭ pre jos.

Despre postelnicul Constantin Cantacuzinul știm că a fost pribeag prin Moldova pe la anul 1658.[1]) Poate că cu această ocasiune a aflat că Romînĭĭ din Moldova 'șĭ-aŭ urḑit istoriea domniatuluĭ și, întorcîndu-se maĭ tărḑiŭ în Țara Romînească, pe la anul 1660, a îndemnat pre vreunul din amicĭĭ caseĭ sale ca să urḑească și istoriea Țărĭĭ Romînești. Acest lucru nĭ-ar esplicá îndeajuns, de ce în cronica Cantacuzineană postelnicul Constantin Cantacuzinul este atît de frumos calificat.

Părerea noastră despre cronica Cantacuzineană că, în foarma eĭ de astăḑĭ, este urḑită pe la începutul jumătățiĭ a doaŭa a secoluluĭ al 17-le capĕtă un raḑim puternec încă și prin aceea, că amintitul autor necunoscut al „Istorieĭ Țărĭĭ Romînești dintru început“, despre carea vom arĕtá maĭ la vale că este compusă între anul 1668 și 1679, ni afirmă aprieat esistința în Țara Romînească a uneĭ cronicĭ a țărĭĭ scrise pe scurt.[2])

Acest „scurt letopiseț“ al Țărĭĭ Romînești cunoscut și citat de autorul acesteĭ Istorĭĭ credem că n'a fost altul decît cronica numită de noĭ Cantacuzineană, scrisă pînă la moartea postelniculuĭ Canstantin Cantacuzinul, însă fără de Vieața patriarhuluĭ Nifon, compusă de Gavril din muntele Atonuluĭ și fără de Cartea patriarhuluĭ Teofan, trădusă de Simon al doile logofĕt, carĭ îmbele sînt vîrîțe maĭ tărḑiŭ în corpul acesteĭ cronicĭ de cătră niște copiștĭ piosĭ.

Autorul probabil.

Ce se atinge de numele urḑitorĭuluĭ cronicĭĭ Cantacuzinene, noĭ ne încumĕtăm a emite următoarea părere.

Vorbind N. Bălcescul despre izvoarele istorieĭ romînești, ḑice:[3]) „Cronicele din veacul al 17-le ce avem sînt în numĕr de șase: a luĭ Tudosie, fiĭul luĭ Stoĭan din Tunșiĭ, a luĭ Constantin Căpitanul, și alte patru anonime, care toate coprind istoriea Țărĭĭ Românești dela Negru Vodă pănă la Șărban Vodă Cantacuzino, saŭ dela 1290 pănă la 1686 și 1689“.

[1]) Magaz. ist. t. 4. pg 349 — [2]) Istoria Moldo-Romînieĭ, editată de G. Ioanid, Buc. 1858, pg. 320; — Revista-Tocilescu II. vol. 1. pg. 75-76. — [3]) Magaz. ist. p. D. t. I. pg. 10.

Dintre aceste șese cronicĭ s'aŭ publicat numaĭ doaŭĕ, cea pusă sub numele copistuluĭ Constantin Căpitanul, [1]) și una anonimă, cea numită de noĭ Cantacuzineană.

Despre cronica luĭ Tudosiŭ Stoĭan și despre celealalte treĭ anonime, carĭ toate trătaŭ încă acelaș rĕstîmp, nu ni spune N. Bălcescul, în ce referință aŭ stat unele cu altete, orĭ de aŭ fost cronicĭ diferite, după cuprins, unele de altele, orĭ poate numaĭ niște cópiĭ ale uneĭa și aceleĭaș cronicĭ?

Lucru de mirare acesta!

Destul că noĭ am constatat un lucru de mare valoare pentru cestiunea ce o trătăm aicĭ. N. Bălcescul a descris pe scurt vieața postelniculuĭ Constantin Cantacuzinul. [2]) Aicĭa, vrînd să arete ce șerviciĭ a făcut Constantin Cantacuzinul Țărĭĭ Romînești și luĭ Grigoriŭ Ghica, citează niște pasage din cronica luĭ Tudosiŭ Stoĭan. [3]) Aceste pasage, confrontîndu-le, le-am aflat identice din cuvînt în cuvînt cu curĕspunzătoarele pasage din cronica numită de noĭ Cantacuzineană. [4]) Ce resultă din această identitate? Resultă doaŭĕ lucrurĭ: saŭ că cronica numită de noĭ Cantacuzineană și publicată în Magaz. ist. p. D. ca anonimă n'a fost una dintre cele patru anonime amintite de N. Bălcescul, ci chĭar cronica luĭ Tudosiŭ Stoĭan, — saŭ că a fost într'adevĕr una din cele patru anonime, dar' carea, după cuprinsul eĭ, saŭ în total saŭ în parte, a fost identică cu cronica luĭ Tudosiŭ Stoĭan. Cazul dintîĭŭ este neadmisibil, căcĭ, chĭar de am presupune că redactoriĭ Magazinuluĭ istoric, și anumea N. Bălcescul, ar fi scăpat din vedere să noteze așaș dintru început, precum aŭ făcut la publicarea celoralte cronicĭ, numele autoruluĭ, adecă al luĭ Tudosiŭ Stoĭan, atuncĭ de bună samă că în cel dintîĭŭ numĕr următorĭŭ, saŭ cel tărdiŭ la finea cronicĭĭ, ar fi îndreptat, prin vreo abservare, aceá scăpare din vedere. Nefăcînd eĭ această rectificare, trebue să admitem cazul al doile, adecă că cronica numită de noĭ Cantacuzineană și publicată în Magaz. ist. p. D. fără nume de autor, a fost într'adevĕr una din cele patru cronicĭ anonime, ale căror mănuscripte le posedeá N. Bălcescul, dar' carea, după cuprinsul eĭ, dacă nu chĭar în total, precum sîntem foarte dispușĭ a presupune, apoĭ cel puțin în partea eĭ ultimă a fost identică cu manuscriptul cronicĭĭ luĭ Tudosiŭ Stoĭan. Identitatea dintre cronica numită ale noĭ Cantacuzineană și a luĭ Tudosiŭ Stoĭan căpĕtă un grad înnalt de probobilitate încă prin considerarea că îmbele aceste manuscripte de cronicĭ trătaŭ rĕstîmpul dela Radul Vodă Negru (1290) pînă spre finea domnieĭ luĭ Șărban Cantazinul, cam Sept. 1688, ĭar' nu 1689, precum credeaŭ redactoriĭ Magazinuluĭ istoric p. D.

Despre Tudosiŭ, autorul unuĭ manuscript de cronică din cele șese ce le aveá, nu ni spune N. Bălcescul alta decît că a fost fiĭul luĭ Stoĭan din Tunși". Neputînd aveá la îndămînă documîntele necesare, n'am putut nicĭ noĭ constată despre Tudosiŭ Stoĭan alta, decît că familiea Stoĭeneștilor esistá în Țara Romînească pe la mijlocul secoluluĭ al 17-le; că membri dintr'însa se aflaŭ prin boĭerĭĭ, și că stá foarte aproape de familiea Cantacuzineștilor. Așá găsim în cartea „obștescĭĭ adunărĭĭ a țărĭĭ" din April 1666, prin carea se vestește tuturor că moartea postelniculuĭ Constantin Cantacuzinul a fost nedreaptă, pintre marturiĭ iscălițĭ, și pre un „Stoĭan vel pitarĭŭ". [5]) Acest Stoĭan vel pitarĭŭ se maĭ găsește iscălit ca

[1]) Magaz. ist. p. D. t. 1. pg. 83—114; 147—186; 211-250; 279-326; 343—379 și t. 2. pg. 3 35. — [2]) Magaz. ist. p. D. t. 1. pg. 380—411. — [3]) Magaz. ist t. 1. pg. 386—387. — [4]) Magaz. ist. t. 4. pg. 357—358. — [5]) Magaz. ist. p. D. t. 1. pg. 398-401.

martur și într'un uric dela Radul Leon Tomșa (1664—1669), dat în 9. Dec. 1668 pentru izgonirea Grecilor din țară.[1]) Pre un Stoïan comisul îl aflăm prin Mart 1672 pintre boïerii ceĭ prinși de Turcĭ și dați pe mîna luĭ Grigoriŭ Ghica, venit a doaŭa oară ca Domn în țară (1672—1674). Grigoriŭ Ghica omorîse în prima sa domnie pre postelnicul Constantin Cantacuzinul, un Stoïan vel pitariŭ mărturisise în obștească adunare a țăriĭ că pe nedrept fŭ omorît Constantin Cantacuzinul, mărturisise așadară încontra luĭ Grigoriŭ Ghica, pentru Cantacuzineștĭ; erá decĭ contrariŭ luĭ Gr. Ghica. Ĭată dară un motiv de arestare! Acest Stoïan, dacă n'aŭ maĭ fost cumvá și alțiĭ, saměnă să se fi împăcat curînd după aceasta cu Grigoriŭ Ghica, pentrucă într'un uric dat de acest Domn în Juliŭ 1672 îl găsim pintre boïeriĭ marturĭ, subscris ca postelnic. Și aceste împrejurărĭ ni arată pre Stoïenești ca oamenĭ de casă, ca amicĭ aĭ familieĭ Cantacuzineștilor, și prin urmare, și în legătură cu autoriea Cronicieĭ Cantacuzinene, deoarece un Tudosiŭ Stoïan a fost autorul uneĭ cronicĭ a Țăriĭ Romînești identice, cel puțin într'o parte, cu cronica numită de noĭ Cantacuzineană.

Cronica Cantacuzineană a găsit o continuare în

11. Istoriea vieții luĭ Constantin Brîncovanul, de Radul Greceanul, 1688—1707.

Această scriere, în publicațiunile eĭ de pînă acum, [2]) poartă titlul de: „Istoriea vieții luminatuluĭ și preacreștinuluĭ Domnuluĭ Țăriĭ Romînești, Ion Constandin B. Basarab V.V. decînd Dumnedeŭ cu domniea 'l-aŭ încoronat; pentru vremile și întîmplările ce în pămîntul acesta în dilele măriei sale s'aŭ întîmplat", și conține un rĕstîmp de 19 anĭ, din Optomvre 1688 pînă în anul 1707. Ea se compune din o scrisoare dedicativă, [3]) scrisă în al decele an al domnieĭ luĭ Constandin Brîncoveanul, decĭ în anul 1698, și din optdecĭ de capete de contest, dintre carile 43, nu 45 precum dice Ștefan D. Greceanul [4]), sînt scrise maĭ înnăinte de scrisoarea dedicativă, ĭar' celealalte 37, maĭ în urmă, poate contimporenește cu întîmplările povestite. Dintre aceste optdecĭ de capĕte numaĭ 48 (rĕstîmpul din 1688 pînă în 1700) aŭ fost găsite în doaŭĕ manuscripte romînești, și s'aŭ și publicat, precînd capetele dela 49—80, adecă rĕstîmpul din 1700 (recte 1699) pînă în 1707 nu s'aŭ descoperit pînă acum în orinalul lor, ci ni s'aŭ păstrat numaĭ într'o trăducere nemțască, făcută de I. Filstich în 1727. [5]) Ar fĭ de dorit ca și aceste capete, pînă la aflarea lor în original să se retrăducă romînește și să se publice! Manuscriptul trăduceriĭ se găsește în biblioteca gimnasiuluĭ evangelic din Brașov. [6])

Capetele 1—43 aŭ înscripțiunĭ, carĭ resumă materiea ce se pertrateadă în ele, ĭar' capetele 44—48 n'aŭ astfelĭŭ de înscripțiunĭ, și tocmaĭ aceasta ne face a crede, că Radul Greceanul, cînd a dedicat luĭ Constantin Brîncovanul scrierea sa, nu scrisese maĭ mult decît 43 de capete; ĭar' nicĭ decum 45 după cum crede St. D. Greceanul,[7]) căcĭ tocmaĭ aceste 43 de capete dintîĭŭ cuprind descrise întîmplările din ceĭ dece anĭ dintîĭŭ aĭ

[1]) Magaz. ist. t. I. pg. 131 și 134. — [2]) Magaz. istor. t. 2. pg. 129—177; 193—228; 321—354; — Istoriea Țăriĭ Romînești, publ. de G. Ioanid, Bucureștĭ 1859, vol. 2. pg. 166—278. — [3]) Engel I. Chr. Gesch. der Moldau und Walachey I. pg. 62 și 84 nr. 80; — Revista Rom. vol 2. pg. 256—158. — [4]) Revista Romînă, pro 1862, t. 2. pg. 258. — [5]) Engel I. Ch. l. c. I. pg. 58, nr. XLVII; — [6])) Revista Rom. t. I. pg. 579; — Analele Acad. Rom. ser. 2. t 2. secț. 1. pg. 219, nr. 110; pg. 107, nr. 13 si 15; pg. 190, nr. 7. — [7]) Rov. Rom. t 2. pg. 258.

domnieĭ luĭ Constantin Brîncovanul. Drept este că capul 43 maĭ are însĕmnate încă niște întîmplărĭ din luna luĭ Noemvre și Decemvre 1698, ba chĭar una dela începutul anuluĭ 1699; dar' aceste întîmplărĭ din urmă saměnă a fi fost adause maĭ tărdiŭ la continuarea acesteĭ Vieți, căcĭ ele nu sînt resumate în înscripțiunea dela el. Punerea sumarĭuluĭ la începutul celor 43 de capete dintîĭŭ, dacă acest sumarĭŭ nu s'a făcut cumva maĭ tărdiŭ de vreun dascăl s. învĕțătorĭŭ, încă nĭ-ar îndică că aceste capete aŭ fost scrise după întîmplarea evenemintelor narate în ele, precînd lipsa acestuĭ sumarĭŭ la celealalte 37 de capete din urmă ar fi maĭ mult o dovadă că aŭ fost scrise contimporenește.

Alte scrierĭ istorice atribuite luĭ Radul Greceanul, pe nedreptul, saŭ pe nesigur.

Foarte remarcabilă pentru orientarea noastră la dejudecarea socotinților unor bărbați asupra meriteluĭ ce 'l-ar fi avînd Radul Greceanul în istoriografiea romînească, este întroducerea cu care acesta începe descrierea Vieții luĭ Constantin Brîncoveanul. Aice, la capul întîĭŭ,[1]) ni spune Radul Greceanul, că deoarece în ḑilele luĭ Costantin Brîncovanul s'aŭ întîmplat multe fapte vrednice de laudă și „devremece ale altor domnĭ vieți și istorii maĭ de năinte întru neuĭtare **de alțiĭ** aŭ rĕmas la Leatopisețul țăriĭ, așá și noĭ a pomeni de vieața acestuĭ Domn, Ion Constantin B. Basarab V.V., ne-am ispitit numaĭ de cîte a ține minte am putut care în ḑilele noastre și prin vederea noastră s'aŭ întîmplat . . . decînd rĕposatul Șărban Vodă la Becĭŭ aŭ oștit . . . care la vieața acestuĭ Șărban vodă **pare'mi-se** că scrise vor fí, ĭar' noĭ de aicea începem vieața acestuĭa, care maĭ sus am ḑis, . . .“ Din această mărturisire a luĭ Radul Greceanul credem că resultă maĭ pre sus de orĭce îndoĭală, că Radul Greceanul n'a scris nimică din istoriea Țărĭĭ Romînești înnăinte de domniea luĭ Constantin Brîncoveanul, deoarece el ḑice apriat, că „ale altor Domnĭ vieți și istorii maĭ de năinte întru neuĭtare de **alțiĭ** aŭ rĕmas la leatopisețul țărĭĭ“, ĭar' nu compuse, scrise saŭ copiate de dînsul; ba încă din cuvintele: „**pare'mi-se** că scrise vor fí“ la domniea luĭ Șărban Vodă Cantacuzinul rĕsboaĭele și turburările dintre împărăția Turculuĭ și a Neamțuluĭ dela încunjurarea Vieneĭ din 1683 încoace, ar resultá că Radul Greceanul nicĭ nu prea erá versat în istoriea Țărĭĭ Romînești, pentrucă nu știá de sigur, orĭ de acele rĕsboaĭe și turburărĭ aŭ fost saŭ nu scrise în Letopisețul țărĭĭ la domniea luĭ Șărban Cantacuzinul. Aceste mărturisirĭ ale luĭ Radul Greceanul, carile, sub nicĭ un cuvînt, nu pot fi trase la îndoĭală, delătură pe de-o parte cele ni le spun Fr. Jos. Sulzer[2]), I. Ch. Engel[3]) și N. Bălcescul[4]), că Radul Greceanul ar fí compus o Istorie a Țărĭĭ Romînești dela descălecatul eĭ al doile pînă în anul 1724, ĭar' pe de altă parte rĕstoarnă pe deplin toată teoriea unuĭ deștindent din familiea luĭ Radul Greceanul, a luĭ Șt. D. Greceanul, emisă în Revista Romînă vol. 1. pg. 575—588 și vol. 2. pg. 245—258, precum și pre a eminentuluĭ profesor universitar, A. D. Xenopol[5]) atît despre frumoasele întențiunĭ ale luĭ Șărban Cantacuzinul în privința compusuluĭ uneĭ istoriĭ critice a Țărĭĭ Romînești, cît și despre activitatea istorică a luĭ Radul Greceanul, rĕmînînd atîta sigur despre dînsul, că a compus, ca martur ocular, numaĭ „Vieața luĭ Constantin Brînco-

[1]) Mag. ist. t. 2. pg. 129—130; — [2]) Geschichte des trans. alp. Daciens, Wien, 1791—1782, t. 2. pg. 28—30. — [3]) Gesch. des Mold. und Wal. I. pg. 58—63, nr. XLVII. [4]) — Mag. ist. I. pg. 10—11; — [5]) Istoriea Romînilor, t. 4. pg. 626—632.

vanul", scrisă pînă la capul al 43-le abiá în anul 1698, precum se vede din scrisoarea dedicativă, unde dice apriat: „Iar' eŭ, p e cît a m p u t u t p r e g ă t í din Istoriea Vieţiĭ Măriiĭ Tale, viŭ a 'ţĭ-o închiná cu cea maĭ adîncă supunere. În cartea aceasta, d u p ă c e a m s c r i s pînă l a a l 10-le an din ḑilele domnieĭ M ă r i i ĭ T a l e, maĭ rog pe Atotputernicul şi mult milostivul Dumneḑeŭ ca din a luĭ nemăsurată bunătate să se îndure de-a te ţinè pe Mariea Ta pe prea înnălţatul acesta scaun Domnesc, î n c ă m a ĭ m u l t e ḑ e c ĭ d e a n ĭ, pentru ca bunătăţile Măriiĭ Tale să se poată răspîndí şi înmulţí şí d e a c í î n n ă i n t e. Şi să'ţĭ dăruească Dumneḑeŭ, pentru aceasta, lungime de vieaţă ca să sĕvîrşeştĭ şí maĭ multe asemenea fapte slăvite. Iar' pre mine, prea plecată slugă a Măriiĭ Tale, să mĕ vrednicească Dumneḑeŭ d e a v i e ţ u í î n d e s t u l sub umbrirea înnălţimiĭ Tale, şi să mĕ destoïnicească d e - a u r m á î n n ă i n t e c u p o v e s t i r e a faptelor celor vrednice de toată lauda, şi a mult luminateĭ politie a Măriiĭ Tale care, că nu îţĭ vor lipsí pînă la săvĕrşitul vieţiĭ şí adîncelor bătrîneţe, îndoïală nu este".[1])

Dorinţa luĭ Radul Greceanul de a urmá înnăinte cu povestirea faptelor" s'a împlinit într'adevĕr, căcĭ în manuscriptul romînesc, trădus nemţeşte de I. Filstich, aflăm Vieaţa luĭ Constantin Brîncoveanul continuată încă pînă într'al 19-le an al domnieĭ sale, adecă pînă în anul 1707. [2]) Orĭ de a scris Radul Greceanul Vieaţa luĭ Constantin Brîncoveanul şí maĭ departe, aceasta nu o putem ştí pînă acuma; dar' este foarte probabil că Radul Greceanul n'a continuat a scrie maĭ departe, din causă poate că îndată după anul 1707 a şí rĕposat, căcĭ pînă acuma noĭ n'am dat de urme sigure că Radul Greceanul ar fi trăit şi ar fi fost activ şí după anul 1707; ĭar' ceea ce afirmă în privinţa aceasta V. Gr. Popu,[3]) nu are niciun temeĭŭ!

I. Filstich, într'o scurtă notă pusă pe manuscriptul traducţiunĭ sale, ni spune despre Radul Greceanul că acesta, după ce a conlucrat la trăducerea Bibliieĭ Bucureştĭane din 1688, a Pravoslavniciĭ Mărturisirĭ şi a Mărgăritarelor din 1691, a scris Vieaţa luĭ Constantin Brîncovanul, şi „încă maĭ multe alte tractate" (Wie auch andere mehrere Tractat); păcat însă că nu ni spune de ce conţinut aŭ fost ele, căcĭ atuncĭ am ştí de sigur, orĭ de Radul Greceanul aŭ maĭ scris saŭ nu cevá lucrurĭ istorice. Apologistul acestuĭa, St. D. Greceanul, este foarte despus a crede [4]) că acele „tratate" ar fi fost chĭar „Genealogiea neamurilor boïereştĭ" despre care însu'şĭ ḑice că ar fi perdută, [5]) dar' nu ni spune că de unde ştie el că acele „genealogiĭ", decă aŭ esistat scrise, aŭ fost într'adevĕr compuse de Radul Greceanul! Încît despre „Concordarea cronologieĭ" ni spune St. D. Greceanul, că a aflat în Biblioteca Naţională din Bucureştĭ un esîmplar manuscris, cusut împreună ca altele, „c ă r u ĭ a ĭ î l i p s e ş t e s f î r s i t u l", dar' carele rînduiá şirul domnitorilor începînd cu Radul Negru, anul 6723 (1215), şi finind cu domniea luĭ Radu vodă Leon (nu Simeon!), anul 7175 (1667), şi carele n'ar fi alta cevá decît unul din „tratatele" scrise de Radul Greceanul, măcarcă numele acestuĭa nu se găseşte scris în el. Pre acest manuscript îl citeaḑă G. Şincaĭŭ în Cronica Romînilor, începînd dela anul 1215 şi pînă la finea eĭ, pînă la anul 1739, sub titlul de „A n o n y m u s V a l a c h i c u s cap. 44", saŭ „A n o n y m u s V a l a c h i c u s în Ms. cap. 44". Acest cap 44 maĭ este cunoscut şí sub titlul de: „Hronogie a Domnilor", începînd dela

[1]) Rev. Rom. t. 2 pg. 256 258. — [2]) I. Chr. Engel, l. c. pg. 84, nr. 80; — Rev. rom. t. 2. pg. 254 — [3]) Conspect asupra literaturel Romîne şi literatorilor eĭ, p. I. Bucureştĭ 1875, pg. 58. — [4]) Rev. rom. t. 2. pg. 253. — [5]) Rev. rom. t. 1. pg. 577.

Radul Negru 1215 și finind cu Grigoriŭ Ghica în 1768, precum și în trăducerea luĭ nemțască, sub titlul de: „Chronologisches Register der Fürsten von der Walachei“ [1]), ĭar' I. Ch. Engel îl numește „Ein chronologisches Handbuch in Walachischer Sprache“ (un Manual Cronologic în limba romînească), și ni spune despre dînsul [2]) după o înștiințare primită dela Samuil Micul s. Klein, că acest Manual Cronologic aveá cam 18 coale scrise, însă îĭ lipsiá începutul. Pre acest manuscript Samuil Micul 'l-a aflat din întîmplare în Sibiiŭ. Acest manuscript dice Samuil Micul că „ostendit errores tam annorum, quam etiam principum în annalibus Valachicis et latinis. Autor hic ex înscriptionibus lapidum Ecclesiarum, aut aliorum monumentorum ab ipsis Principibus factorum, tum etiam ex diplomatibus, et donationibus principum tam chronologiam, quam ordinem, et nomina principum demonstrat, sic v. g. Radum Negrum Vojvodam asserit fuisse non anno 1290, ut alii tradunt, sed anno 1215, quod probat ex înscriptione monasterii Campilongi, in qua legitur, quod monasterium hoc primum aedificatum sit anno 1215 a Vojvoda Radu Negro“, și apoĭ achĭeĭă această înștiințare dicînd: „Refert hic autor seriem principum a Radu Negro de anno 1215 usque ad Gregorium Ghicam, qui inchoavit principatum anno 1768, multaque alia scitu digna refert. Sed doleo quod initium non habeam; desunt enim ab initio multa, sed principum seriem et breviter res gestas habet“. I. Chr. Engel crede, că acest manual cronologic, pentrucă ajunge pînă la anul 1768, ar fi și compus cam tot într'acest an. Poate să fie; noĭ nu ne putem pronunță. Destul că acest „Manual Cronologic“, după cuprinsul luĭ, samănă a fi identic cu manuscriptul „Concordarea cronologieĭ“, pre care St. D. Greceanul o atribue, fără de nicĭ o umbră de dovadă, luĭ Radul Greceanul. Că manuscriptul din Biblioteca Națională din Bucureștĭ ajunge numaĭ pînă la anul 1667, această nu dovedește nimic încontra identității, căcĭ St. D. Greceanul ni asigură că acestuĭ manuscript îĭ lipsiá maĭ multe foĭ tocmaĭ la s f î r ș i t, ĭar' nu la început, după cum lipsiá manuscriptuluĭ aflat în Sibiiŭ de Samuil Micul. Identitatea între aceste doaŭĕ manuscripte se va puté constată cu deplină siguritate numaĭ atuncĭa cînd se va colaționá manuscriptul din Bucureștĭ cu citalele din G. Șincaiŭ și din I. Chr. Engel, care acest din urmă reproduse încă începutul manuscriptuluĭ, dară în traducțiune lătinească.

Cronica Cantacuzineană dela 1290—1688, continuarea eĭ de Radul Greceanul dela 1688—1707, precum și continuarea acesteĭ continuări dela 1707—1724, luată în mod fragmentar din Cronica luĭ Radul Popescul, despre carea vom vorbí maĭ la vale, aŭ fost toate împreună trăduse nemțește de I. Filstich, rector gimnasial în Brașov din 1720 pînă la moartea sa în Dec. 1743, saŭ de el însu'șĭ cu ajutoriul unor învățătorĭ romînĭ, saŭ de niște învățătorĭ dela gimnasiul din Brașov, sub titlul de: Historie von der ersten Hereinkunft der Römer und dem von ihnen nachmals aufgerichteten Walachischen Reiche, welche anno 1727 den 5. Sept. aus einem Anoymi Manuscripto Valachico v o n u n s in die deutsche Sprache übersetzt angefangen worden. = Istorie despre descălecatul dintîiŭ al Romanilor și despre împeriul romînesc, înființat maĭ apoĭ de dînșiĭ, carea s'a început a se trăduce de noĭ în limba nemțască în 5. Sept. 1727 de pe un manuscript romînesc al unuĭ autor nenumit“.[3])

[1]) Analele Acad. Rom. ser. 2. t. 2. secț. I. pg. 205, nr. cap 44 și pg. 190, nr. 3. — [2]) Geschichte der Moldau und Walachey, Halle 1804, I. Th. pg. 94—98 Nr. 85. — [3]) Engel I. Chr. Gesch. der Mold. und Wal. I. pg. 58—63, nr. XLVII; — Analele Acad. Rom. ser. 2. t. 2. secț. I. pg. 106—107, nr. 12—15, 17; pg. 190, nr. 1, 7; pg. 219, nr. 110; pg. 220, nr. 111, 112.

Informătoriul luĭ I. Ch. Engel, L. I. Marienburg, conrector la gimnasiul evangelic din Braşov, ne asigurează că Fr. Ios. Sulzer încă nu s'a folosit la compunerea opuluĭ său: Geschichte des transalpinischen Daciens, de alt esîmplar decît de trăducerea luĭ I. Filstich, reproducîndu-o însă într'o limbă nemţească maĭ corectată, şi că, dacă Sulzer atribueşte această cronică luĭ Greceanul, şi nu unuĭ autor nenumit, după cum se află în trăducerea luĭ I. Filstich, aceasta ar venĭ de acolo, că Sulzer, citind pe la mijlocul acesteĭ traducţiunĭ dedicaţiunea către Constantin Brîncovanul, subscrisă de logofĕtul Radul Greceanul, a presupus că toată cronica este compusă de acesta. Această asigurare a luĭ L. I. Marienburg este şĭ deplin întemeĭată, căcĭ, dacă compărăm primul pasagiŭ din această traducţiune, după cum este el citat de Sulzer [1]) şi de I. Chr. Engel după comunicarea luĭ L. I. Marienburg, [2]) venim într'adevĕr la convingerea că Sulzer nu s'a folosit de originalul romînesc, ci numaĭ de traducţiunea luĭ I. Filstich.

Partea primă şi anonimă a originaluluĭ romînesc, trădus nemţeşte de I. Filstich, este deplin identică cu Cronica Cantacuzineană, cu aceă deosebire numaĭ, că în originalul romînesc, trădus de I. Filstich, nu erá încă întercălată Vieaţa patriarhuluĭ Nifon, ci în locul eĭ se amintesc numaĭ pe scurt domniile: a luĭ Mihnea vodă cel Cumplit, a luĭ Vlăduţă vodă, a luĭ Mircea vodă şi a luĭ Neagoe Basarabul. Această lipsă a Vieţeĭ luĭ Nifon ni dovedeşte că manuscriptul publicat în Magaz. ist. este făcut în urma manuscriptuluĭ romînesc ce 'l-a trădus Filstich, decĭ poate din jumĕtatea a doaŭa a secoluluĭ al 18-le. Despre identitatea manuscriptuluĭ romînesc al nenumituluĭ autor cu Cronica Cantacuzineană, ne convingem îndată ce compărăm începutul traducţiuniĭ luĭ I. Filstich, după cum este el reprodus de I. Chr. Engel (l. c. pg. 59—62), cu originalul romînesc.

Engel încă s'a folosit de trăducerea luĭ I. Filstich foarte mult în opul său, încît cele ce le nareadă acolo, maĭ ales dela domniea luĭ Leon Ştefan Tomşa înnăinte şi pînă la moartea luĭ Şărban Cantacuzinul nu sînt decît un estras, pe unele locurĭ maĭ scurt, pe altele locurĭ maĭ pe larg şi aproape verbal, din trăducerea luĭ I. Filstich. Din acest estras al luĭ Engel şi maĭ ales din unele pasage citate de el verbal din trăducerea luĭ I. Filstich, precum la pg. 215, 266, 269, 280, 281—282, 285, 308, 311, 330, carile curĕspund cu testul original din Mag. ist. t. 4. pg. 271, 299—300, 302, 306, 306, 311, 356, 364, şi t. 5. pg. 31—32, căştigăm deplină convingere 1) că aşá numita „Filstichische Chronic = cronica a luĭ Filstich", dupăcum necorect o numeşte Engel, pe nedreptul poartă acest titlu, fiindcă ea nu'ĭ alta nimică decît o curată trăducere a croniciĭ numite de noĭ Cantacuzineană, şi 2) că Cronica Cantacuzineană, după cum este ea publicată, nu este deplină la finea sa, căcĭ ĭĭ lipsesc acoleá cîtevá pasage, carĭ s'aŭ aflat în originalul trădus de I. Filstich şi carile duceá această istorie pînă la moartea luĭ Şărban Cantacuzinul, şi închĭeiá cu o scurtă caracteristică asupra luĭ. (Engel: l. c. pg. 331).

Altă cronică, nu numaĭ paralelă cu Cronica Cantacuzineană, dar' chĭar opusă acesteĭa în vederĭ şi tendinţĭ politice, precum se manifestaŭ acestea de pe la mijlocul secoluluĭ al 17-le încoace printre membrĭĭ unor

[1]) Geschichte des transalpinischen Daciens, 2. Rd. Wien 1781 pg. 28—29. — [2]) Geschichte der Moldau und Walachey, I. Thl. Halle 1804 pg. 59.

familiĭ fruntașe, scrisă maĭ mult din punt de vedere al Basarabeștilor și al Ghiculeștilor, fară însă a se încălțí pentru eĭ, este

12. Cronica atribuită unuĭ Constantin Căpitanul.

În Magazinul istoric pentru Daciea, sub redacțiea luĭ A. Tr. Laurianu și N. Bălcescul, Bucureștĭ, 1845—1847" găsim publicată în tom. I. pg. 83—114; 147—186; 211—250; 279—326; 343—379 și în t. II. pg. 3—35 o cronică sub titlul: „Istoriile Domnilor Țăriĭ Românești, scrise de Constantin Căpitanul", în anul 1769.

Această cronică o publică redactoriĭ Magazinuluĭ istoric însoțîndu-o de următoarea notiță: „Cronicile noastre, cum am maĭ spu'o, sunt foarte sărace pentru timpurile cele maĭ vechĭ. Ele sunt prea înteresante pentru veacul XVII. și XVIII., și numaĭ pentru Românĭ, dar' și pentru națiile cu care aŭ fost în relatie. Cronica aceasta se deosebește de celealalte cronicĭ ale Țăriĭ Românești, căcĭ îmbrățișadă istoriea a cător trele provințiĭ ale Dacieĭ, și pentrucă se află în opositie cu dînsele, cum și cu toțĭ istoricĭĭ noștri moderni, asupră întîmplărilor din țara noastră din veacul XVII; aceea ce ne dovedește că atuncĭ la noĭ, ca și astădĭ în Europa, fiecare partidă îșĭ aveá istoricul său. În manuscriptul ce avem se dice că această cronică s'a scris la 1769. În cursul scrieriĭ însă, cum se va vedé, autorul se mărturisește de martor ocular al întîmplărilor urmate cu un veac maĭ nainte. Aceasta ne face să credem că acest Constantin Căpitanul este un copist, ĭar' nu adevěratul autor. Noĭ, în lipsă de alt nume, am păstrat pe acesta spre a o puté deosebí de celealalte cronicĭ. Originalul acesteĭ cronice ni s'a împărtășit de d. profesor I. Brezoĭanu".

Către această notiță, foarte lămurită, vom maĭ adauge încă următoarele asupra acesteĭ cronicĭ.

Cuprinsul și împărțala eĭ.

Această cronică trăteadă în șir cronologic și pe scurt, maĭ ales dintru început, domniile din Țara Romînească, începînd dela Radul Negru, 6798 (= 1290) și finind în domniea luĭ Șărban Cantacuzinul cu nararea nunțiĭ ce Șărban Cantacuzinul a facut'o fiĭcĭĭ sale Smarandeĭ cu Grigoriŭ Băleanul postelnicul. Despre Smaranda ni spune cronica că a trăit numaĭ cincĭ lunĭ după nuntă și a murit. Din Cronica Cantacuzineană resultă că nunta s'a tîmplat într'a 24. Ianuariŭ 1688, ĭar' moartea Smarandeĭ într'a 13. Maĭŭ 1688.[1]) Decĭ cronica aceasta, precum este ea publicată în Magazinul istoric, se finește cu 13. Maĭŭ 1688, adecă cu cincĭ lunĭ și jumătate maĭ năinte de moartea luĭ Șărban Cantacuzinul, întîmplată într'a 29. Optomvre 1688,[2]) cuprinde așadară un rĕstîmp de 398 de anĭ.

În descrierea fiecăriĭ domniĭ, cronica aceasta amintește și întîmplările maĭ însĕmnate ce s'aŭ petrecut prin țările vecine: în împeriul bizantin, în cel turcesc, în Ardeal, în Moldova, ba icĭ coleá și în Ungariea, în Poloniea și în Rusíea.

Cronica de față are acest deosebit merit că trăteadă cu deosebire istoriea Moldoviĭ, și conține, în șir cronologic, toțĭ domnitoriĭ eĭ dela Dragoș pînă la Constantin Cantimir, despre carele dice că „aŭ fost Domn șepte anĭ și aŭ murit în domnie".[3])

Această cronică este împărțită după domniĭ, dar' fără de numerotare. La începutul fiecăriĭ domniĭ, în frunte, găsim un sumariŭ despre cele ce

[1]) Magaz. ist. t. 5. pg. 27—28. — [2]) Magaz. ist. t. 2. pg. 131. — [3]) Magaz. ist. t. 2. pg. 33.

se pertrateadă acolo. La fiecare domnitoriŭ este pus anul dela ziderea lumiĭ, în carele a început a domní; numaĭ la Mihaĭŭ, urmaşul luĭ Radul Negru, şi la a doaŭa domnie a luĭ Radul dela Afumaţi nu este însĕmnat anul începutuluĭ domnieĭ. Astfelĭŭ întocmită, cronica conţine cincĭdecĭ de domniĭ saŭ capete, dar' domnitorĭ sînt amintiţi maĭ mulţi, căcĭ la unele domniĭ s. capete se trăteadă şĭ contradomniile, ba chĭar şĭ uniĭ domnitorĭ carĭĭ aŭ domnit scurt timp şi în turburare. Aşá la domniea luĭ Radul cel Frumos (6953—6968), [1]) se vorbeşte de un Laĭotă Basarabul, aşĕdat ca contradomn de Ştefan cel Mare; — la domniea luĭ Ţepeluş Vodă (6985—7001), [2]) se dice că Ştefan cel Mare ar fi domnit în Ţara Romînească „multă vreme"; — la domniea luĭ Neagoe Basarabul (7020—7030), [3]) se dice că 'ĭ-aŭ urmat: Preda, Radul Vodă Călugărul şi Radul dela Afumaţi; — la domniea luĭ Radul Paisie (7044—7053) [4]) ni se spune că a fost contradomn un Laĭotă Basarabul; etc.

Şirul domnitorilor din cronica aceasta este cevá maĭ deplinit decît în cronica Cantacuzineană, dar' tot nu se restabileşte pretutindene cum se cade, nicĭ nu se desleagă toate încurcăturile.

Izvoarele cronicĭĭ.

Această cronică nu este, ca cronica Cantacuzineană, compilată prin închĭegarea maĭ multor scrierĭ diferite după timp şi autorĭ, ci este o compunere proprie, opera unuĭ sîngur autor, precum ni arată uniformitatea întocmirĭĭ şi a tendinţĭĭ cronicĭĭ, graĭul şi stilul eĭ. Autorul eĭ drept că a avut înnăintea sa maĭ multe izvoare, dar' nu le-a prescris din cuvînt în cuvînt întrulocîndu-le în cronica sa, ci le-a folosit numaĭ.

Pentru timpurile maĭ vechĭ, cam pînă pe la 1629, autorul s'a folosit de maĭ multe cronicĭ străine şi chĭar îndigene, pre carĭ le citează în contestul cronicĭĭ sale, dar' nu totdeauna cu precisiune aşá ca să putem ştí acurat, ce cronică anumea este aceea ce o citeadă. Pe nume citeadă autorul numaĭ pre istoricul bizantin Gĭorgĭŭ Franţes (născut 1401, mort 1477), [5]) şi pre episcopul Mateĭŭ dela Mira despre carele dice [6]) că pe timpul luĭ Radul Şărban Basarabul (1601—1611) „aŭ fost aice în ţară."

Fără arătarea numeluĭ autoruluĭ şi fără de a precisá măcar titlul opuluĭ folosit, autorul acesteĭ cronicĭ ni vorbeşte de istoricĭ „de aĭ noştri" şi „de străinĭ"; [7]) — de „letopisetul cel moldovenesc"; [8]) de un „letopiseţ" pur şi sîmplu, fără de a'l maĭ calificá; [9]) — de „un istoric leşesc"; [10]) — de „cum se aude din istoriĭ"; [11]) — de „istoriea Ţărĭĭ Ungureştĭ." [12])

Cumcă autorul cronicĭĭ noastre, pentru deceniul din urmă dela acest rĕstîmp maĭ vechĭŭ pînă la 1629, pe lîngă izvoarele de maĭ sus, s'a folosit cevá şĭ de tradiţiune, se cunoaşte de acolo că la domniea a doaŭa a luĭ Radul Mihnea (1620—1623) dice [13]): „Acest Domn, cum am audit din bătrînĭ, aŭ fost om înţelept foarte; — la domniea luĭ Alesandru Mihnea Cuconul (1623—1627), vorbind despre un sol al tătîni-săŭ luĭ Radul Mihnea din Moldova (1623—1626), carele a fost adus Turcilor vestea despre luarea Azaculuĭ dela Moscalĭ (1642) şi carele că-

---

[1]) Mag. ist. t. 1. pg. 103—106). — [2]) Mag. ist. t. 1. pg. 108—109. — [3]) Mag. ist. t. 1. pg. 152—159. — [4]) Mag. ist. t. 1. pg. 169—176. — [5]) Mag. ist. t. 1. pg, 86, 106, etc. — [6]) Mag. ist. t. 1. pg. 241. — [7]) Mag. ist. t. 1. pg. 83, 224. — [8]) Mag. ist. t. 1. pg. 164, 222. — [9]) Mag. ist. t. 1. pg. 179. — [10]) Mag. ist. t. 1. pg. 221. — [11]) Mag. ist. t. 1. pg. 245. — [12]) Mag. ist. t. 1. pg. 305. — [13]) Mag. ist. t. 1. pg. 280.

pĕtase pentru aceasta niște privilegiĭ dela Turcĭ, ḑice [1]) „că erá din neamul aceluĭ în ţara Moldoveĭ, cu cariĭ am vorbit șí eŭ, și mărturisiá că încă ţin hrizovul, adecă beratul“.

Dela Leon Ștefan Tomșa (1629 pînă Juliŭ 1632) înnăinte, pînă la fine, autorul cronicii scrie mai cu deaměruntul despre cele întîmplate în Ţara Romînească și prin ţările vecine, dar' dintru început se vede că tot nu ca martur ocular, ci din audite, căcĭ la domniea luĭ Mateĭŭ Basarabul (Juliŭ 1632 pînă April 1654) ḑice[2]), că „tuturor li erá bine în ḑilele luĭ, precum am audit pre bătrînii noștri mărturisînd de aceasta, că ţara ĭubiá pre Domn și Domnul pre ţară“. — La domniea luĭ Gĭorgĭŭ Ghica (Noem. 1659— Sept. 1660), vorbind autorul despre Ștefăniță Lupul din Moldova (1659—1661), ḑice între altele [3]) despre dînsul că aruncá dintr'un foișor pre boĭarĭĭ săĭ într'un helești mare și rîdeá apoĭ de eĭ; pre acest helești, adauge autorul, „'l-am pomenit șí noĭ“.

Dar' dela domniea luĭ Radul Leon Tomșa (1664 pînă April 1669) înnăinte, autorul 'șĭ-a scris cronica sa nu numaĭ ca contimporean, ci șí ca martur ocular al multor eveneminte, căcĭ, descriind „jocurile minunate și nevĕḑute pe locurile noastre“ ce le făceá un „pelivan de ceĭ ce joacă pe funiĭ“ cu ocasiunea logodneĭ luĭ Ștefan, fĭĭul luĭ Radul Leon Tomșa, cu Cătrina, fĭica luĭ Duca Vodă din Moldova, la anul 1668, ḑice [4]) că „ca acestea multe făceá care nu le ţinem minte“. Maĭ departe, vorbind despre maziliea luĭ Radul Leon Tomșa, ḑice [5]) că Turcul care a rădicat pre Radul Leon, a prins pre doĭ boĭarĭ marĭ, zurbale, pre Sofialîul pre care 'l-a spînḑurat maĭ pe urmă, și pre Balasachi pre care 'l-a trecut Dunărea, „ĭar, pre ceĭalalțĭ Grecĭ maĭ micĭ, cum Pascale grămăticul și alțiĭ, atîta bătaĭe li dá slujitoriĭ, cît mĕ mir că trăĭá, maĭ ales pre Pascale, că 'l-am vĕḑut cu ochiĭ cînd îl scoteá din cămară și'l duceá cu palme, care palme de dese și de multe nu maĭ aveá numĕr“.

Din aceste citate și din alte observărĭ de asemene natură ale autoruluĭ, carile se găsesc șí la domniile următoare, precum la domniea luĭ Antoniŭ Vodă din Popeștĭ (April 1669 pînă Mart 1672) unde ḑice:[6]) „ĭară noĭ am vĕḑut niște rĕvășele“, și apoĭ ĭarăș: „ceea ce am vĕḑut știm“ [7]); — la domniea luĭ Ducă Vodă (Ḑec. 1673 pînă Ḑec. 1678) unde ḑice [8]): „ḑic unĭĭ care șí eŭ am audit din gura unor oamenĭ foarte de credință“; — „eram cu el la un conac“; [9]) — „dacă am trecut Nistrul“; [10]) — la domniea luĭ Șărban Cantacuzinul (Dec. 1678 pînă Optomvre 1688) unde ḑice: [11]) „cum audĭam“; — „știŭ foarte bine;“ [12]) — „am vĕḑut cu ochiĭ noștri“ (fiind în Moldova între 1679 și Opt. 1688); [13]) — „cu bună samă am adevĕrat:“ [14]) — din toate aceste espresiunĭ se vede lămurit că autorul cronicii, cel puţin din anul 1668 înnăinte, a fost chĭar martur ocular al multor întîmplărĭ descrise de dînsul.

Tendința cronicii.

În secolul al 17-le aŭ căpĕtat familiea domnitoare a Băsărăbeștilor puternece rivale în unele familiĭ fruntașe, venite din desființatul împeriŭ

---

[1]) Mag. ist. t. 1. pg. 284. — [2]) Mag. ist. t. 1. pg. 292. — [3]) Mag. ist. t. 1. pg. 326. — [4]) Mag. ist. t. 1. pg. 352. — [5]) Mag. ist. t. 1. pg. 356. — [6]) Mag. ist. t. 1. pg. 358. — [7]) Mag. ist. t. 1. pg. 360. — [8]) Mag. ist. t. 2. pg. 6. — [9]) Mag. ist. t. 2. pg. 11. — [10]) Mag. ist. t. 2. pg. 16. — [11]) Mag. ist. t. 2. pg. 19. — [12]) Mag. ist. t. 2. pg. 24. — [13]) Mag. ist. t. 2. pg. 30. — [14]) Mag. ist. t. 2. pg. 32.

roman resăritean și așĕdate în Țara Romînească, ca familiea Ghica, Duca și Cantacuzinu. Dintre acestea, familiea Cantacuzineștilor știú mai bine decît altele a se înfiripá, a țese felĭurite legături de consîngenitate printre boĭerii fruntași și a strînge astfelĭŭ în jurul sĕŭ o mulțime de considerători. Sîmțîndu-se cu radim în țară n'a întărdiat a'și manifestá precum sumeția, așá și năzuințile sale pentru domnie în Țara Romînească, ba chĭar pentru restaurarea împeriuluĭ roman resăritean. Această familie a găsit însă un ager observătorĭŭ și criticătorĭŭ în autorul cronicii acesteĭa. Îndatăce a venit Gĭorgĭŭ Ghica din Moldova cu domniea în Țara Romînească (1659—1660), ni spune autorul cronicii că „Șărban logofĕtul, fecĭorul luĭ Constantin postelnic Cantacuzino, mai hiclean fiind decît alțĭ frați, aŭ găsit un cal frumos și . . . 'l-aŭ dăruit pașeĭ dela dănsul, și 'i s'aŭ rugat . . . să'l aĭbă în gîndul luĭ neuĭtat“;[1]) ĭar' la întĭĭea domnie a fiĭuluĭ acestuĭa, a luĭ Grigorĭŭ Ghica (1660—1664), se împută Cantacuzineștilor mai multe rĕutăți: că fac „amestecături“ pintre boĭerĭ, pintre căpitanĭ și slujitorĭ, îndemnîndu'ĭ să meargă să pîrască pre domnitorĭŭ la Turcĭ (l. c. pg. 345); — la domniea luĭ Radul Leon Tomșa (1664—1669) se dice odată că „ĭar' aŭ început Cantacuzinĭĭ a amestecá lucrurile . . . și a turburá pre unĭĭ den boĭarĭ“, ĭar' altă dată că „ca acestea și altele mai multe aŭ pătimit Grecĭĭ la sfărșitul Raduluĭ Vodă den pricina și îndemnarea Cantacuzinilor“ (l. c. pg. 353 și 356); — la domniea luĭ Antonĭŭ din Popești (1669—1672) se spune că „ĭar' fecĭorĭĭ luĭ Constandin postelnicul Cantacozino . . . găsiră vreme să caute moartea tătine-sĕŭ den cine aŭ fost, și închiseră“ pre mulțĭ boĭerĭ, și apoĭ se adauge că „Șărban Spătarĭul (Cantacuzinul) și fraților luĭ se mărise, se împuternicise cît treceá peste măsură, nebăgând în samă pre ceĭalalțĭ și întru nimică socotindu'ĭ“, și că dacă boĭerĭĭ „de necaz ziceá cîte un cuvînt împrotivă“, luĭ Șărban Cantacuzinul și fraților luĭ li „se năluciá“ ca cum eĭ ar conspirá încontra lor, și'ĭ trăgeá la judecată înnăintea Domnuluĭ, cu scopul „ca să depărteze pre toțĭ boĭarĭĭ depre lîngă curte și să li ĭa boĭeriile să le deá altora ca să fie numaĭ eĭ“; ba chĭar și domnitorĭuluĭ „ĭĭ scurtase toate veniturile cĕt nicĭ de mîncare nu erá sătul“. (l. c. pg. 357—361). — La domniea a doaŭa a luĭ Grigorĭŭ Ghica (1672—1674) se dice că acest domnitorĭŭ „s'aŭ rugat vizirului să gonească (pre Cantacuzinĭ) dela Poartă să nu mai facă amestecături țărĭĭ“. (l. c pg. 374). — La domniea luĭ Gĭorgĭŭ Duca (1674—1678), ĭarăș se dice că acesta a scris boĭerilor refugiți în Ardeal ca să se întoarcă în țară „să nu se teamă de nimic, nicĭ de Cantacozinĭ“. (l. c. t. 2. pg. 5), dară eĭ nu se prea încredeaŭ fiindcă „Postelniceștiĭ (Cantacuzineștiĭ) ce erá atuncĭ pre lîngă Domn credincĭoșĭ aŭ vrut să facă nevoĭe“ unor boĭerĭ întorși din pribegie (l. c. t. 2. pg. 7). Tot la această domnie ni spune autorul cronicii că „audind Duca vodă că umblă Cantacuzinĭĭ împrotiva domnieĭ“, 'ĭ-aŭ prins și 'ĭ-aŭ închis, dar' ĭar' 'ĭ-a liberat la întrevenirea doamneĭ și a soacreĭ sale; eĭ însă „în cea după urmă aŭ făcut rĕŭ Ducăĭ Vodă“ (l. c. pg. 8), că în anul 1678 „turbarase Cantacuzinĭĭ pre oamenĭĭ țărăĭ îndemnăndu'ĭ să părască pre Duca Vodă și pre Grecĭ la vizirul că mănăncă țara, și altele“, (l. c. pg. 15) și că Șărban logofĕtul Cantacuzinul, pre care îl lăsase Duca împreună cu alțĭ boĭerĭ ca locotenent domnesc, a părăsit locotenența și s'a dus la Udriŭ

[1]) Mag. ist. t. 1. pg. 325.

la vizirul pentru căpětarea domnieĭ, „căcĭ ca aceste umblete de demult le umblá Cantacoziniĭ de turburá oamenii țărăĭ și părăĭá pre Domn“ (l. c. pg. 17); ĭar' la urcarea luĭ Șărban Cantacuzinul pe scaunul domnesc esclamă autorul cronicieĭ: „Mare și întunecat nor și plin de fulgere și de trăsnete aŭ căzut pe Țara Rumănească cu Șărban Vodă, carele ca cu niște trăsnete cu rĕutatea luĭ aŭ spart și aŭ desrădăcinat nenumĕrate case de boĭerĭ și de slujitorĭ și de săracĭ, și pre mulțĭ aŭ omorât cu multe fealurĭ de cazne, și 'ĭ-aŭ săracit cu multe felĭurĭ de pedepse“. (l. c. pg. 18—19). Toate aceste observărĭ vĕdesc oarecare animositate din partea autoruluĭ încontra Cantacuzineștilor, de bună samă că nu fără de vreun temeĭŭ oarecare.

Indiciĭ asupra autoruluĭ.

În cronica aceasta găsim pre autorul eĭ vorbind din domniea luĭ Leon Tomșa, 1629, încoace, cu plăcere și cu laudă despre „boĭerimea de peste Olt“, și maĭ ales despre aceea din „Mehedinți“,[1]) și apoĭ întroduce în ea doaŭĕ familiĭ boĭerești, încuscrite, aĭ cărora membri fruntași sînt urmăriți cu atențiune și binevoință prin toate peripețiile vieții lor publice. Aceștĭa sînt: banul Gĭorgĭŭ Băleanul, fiĭul acestuĭa Ivașcu Băleanul, și ginerele luĭ, vistierĭul Hrizea. Aceste treĭ persoane ni sînt înfățișate ca persecutate de familiea postelniculuĭ Constantin Cantacuzinul, ca adversare năduinților membrilor acesteĭ familiĭ spre domnie, și ca aplecate familieĭ Basarabeștilor și Ghiculeștilor. Dintre aceștĭ treĭ boĭerĭ este ĭarăș Hrizea vistierĭul acela, ale căruĭa servicĭĭ aduse țărĭĭ sînt însĕmnate cu multă acurățeață pînăce 'l-aŭ omorît Șărban Cantacuzinul în Februar 1679, cînd „jupăneasa și copiiĭ“ luĭ, rĕmașĭ „la sărăcie“ și nelăsațĭ „în odihnă . . . aŭ luat pre Dumneḑeŭ într'ajutorĭŭ“ și „aŭ trecut Dunărea pe ghĭață în Țara Turcească“, ĭar' de-acoleá „la Moldova la Duca Vodă și la ceĭalalțĭ boĭerĭ pribegĭ“.[2]) Am arĕtat la espunerea izvoarelor acesteĭ cronicĭ că autorul eĭ a petrecut întru adevĕr în Moldova între 1679 și 1689. Oare nu cumva tocmaĭ vre unul din copiiĭ omorîtuluĭ Hrizea vistierĭul, fugițĭ cu maĭca lor în Moldova de groaza și persecuțiunea luĭ Șărban Cantacuzinul, să fie autorul acesteĭ cronicĭ?

Să constatăm chĭar aicĭ ce s'a ales din acești copiĭ refugițĭ aĭ luĭ Hrizea vistierĭul! Eĭ saměnă să fi petrecut în Moldova în tot de cursul domnieĭ luĭ Șărban Cantacuzinul și să se fi întors în patrie'și abĭá după moartea acestuĭ domnitorĭŭ. După cunoștințile noastre de pînă acum, cea dintîĭŭ știre despre unul din acestĭ copiĭ nĭ-o procură „Istoriea Țărĭĭ Romînești dela anul 1689 încoace“, despre carea vom vorbí îndată sub numĕrul următorĭŭ. Aice[3]) găsim însĕmnat că un „Radul logofĕtul, fiĭul Hrizĭĭ vistierĭul din Popești, fiind învĕțat și în limba lătinească“, a fost trimes de Constantin Brîncovanul, îndată după suirea sa pe scaunul domnesc, ca sol în Ardeal, spre a abate pre generalul nemțesc Haisler și pre ginerele luĭ Șărban Cantacuzinul, pre Constantin aga Bălăceanul, dela propusul lor de a pogorî cu oștĭ nemțeștĭ în țară și a o ocupá pe sama luĭ Gĭorgĭŭ, fiĭul luĭ Șărban Cantacuzinul, sub suzeranitatea împăratuluĭ nemțesc și a regeluĭ Ungarieĭ și Bohemieĭ, Leopold I. (1655—1705). Tot pre acest „Radul, fecĭorul Hrizĭĭ vistierĭul din Popești“, îl maĭ întîmpinăm în anul 1695, dar' acum cu rangul de cluceriŭ, odată ca pus de

[1]) Mag. ist. t. 1. pg. 286, 359, 379. — [2]) Mag. ist. t. 1. pg. 360, 364, 378, 379 t. 2. pg. 6, 13, 14, 19, 22, 23. — [3]) Magaz. ist. t. 5. pg. 100, 106—109.

Constantin Brîncovanul cu oaste la Cerneț ca să pădască marginea domniatuluĭ să nu năvălească oștĭ nemțești în el și să strice țara, ĭar' altă dată în divanul domnesc, citind niște „hărtioare" carile vĕdeaŭ pre clucerĭul Constantin Știrbeĭŭ că luase banĭ de pe la oamenĭ fără a'ĭ trece la „catastișele vestierieĭ". Despre acest Radul din Popești ni vorbește o singură dată și Radul Greceanul în Istoriea vieții luĭ Constantin Brîncovanul, numindu'l numaĭ „Radul Hriziĭ, vel clucerĭŭ". [1]) Acsenti Uricarĭul încă ni spune că printre boĭerĭĭ Țărĭĭ Romînești, carĭĭ aŭ întîmpinat în Ianuarĭŭ 1716 pre Niculaĭŭ Maurocordat la Focșanĭ, erá și „Radul, sîn (fĭĭul) Hriziĭ vistierĭul, vel vornic la Tîrgoviște". [2]) Această constatare este pentru noĭ de mare valoare, precum vom vedé maĭ la vale.

Timpul compunerii.

Timpul cînd a început autorul a'și scrie cronica nu'l putem precisá cu toată acurățeața, dar' cu multă apropiare. Un lucru ni pare sigur, că adecă înnăinte de anul 1668 autorul n'a început a scrie, căcĭ atunci n'ar fi ḑis în cronica sa că nu ține minte toate cele petrecute la logodna din acel an. Trebue dară să fi fost trecut un timp destul de îndelungat între anul 1668 și anul cînd aŭ început a scrie la cronica sa, ca în acest interval să se fi șters din memoriea autoruluĭ puterneca împresiune a jocurilor acelor „pelivanĭ" atît de iscusiți. Și într'adevĕr aflăm deplin confirmată această presupunere psihologică. La sfîrșitul cronicĭĭ, care ajunge, precum este ea publicată în Magazinul istoric, abĭá pînă în Maĭŭ 1688, autorul eĭ vorbește și de suirea pe tronul Moldovĭĭ a luĭ Constantin Cantemir (1685—1693) și apoĭ adauge ḑicînd despre el că „aŭ fost Domn șepte anĭ și aŭ murit în domnie." [3])

Din această observare a autoruluĭ urmeaḑă, fără de îndoĭeală, că el a trăit și după 17. Mart 1693 cînd a murit Constantin Cantemir [4]) și că abĭá după acest timp 'și-a compus, cronica sa, saŭ în caz cînd autorul 'și-ar fi scris cronica succesiv, că abĭá după Mart 1693 ajunsese cu ea pînă în Maĭŭ 1688.

Această observare a autoruluĭ despre moartea luĭ Constantin Cantemir în domnie ne lămurește îndeajuns de ce el, la scrisul cronicĭĭ sale, nu maĭ ținea bine minte cele petrecute la logodna luĭ Radu Leon Tomșa din 1668; el scrieá adecă cel puțin cu 25 de anĭ după această logodnă.

Causa că în mănuscriptul publicat în Magazinul istoric nu aflăm continuată maĭ departe cronica aceasta, poate fi *a*) saŭ că autorul eĭ a murit curînd după Mart 1693 și așá nu 'ĭ-a fost cu putință a o continuá maĭ departe; *b*) saŭ poate că manuscriptul publicat nu conținea completă această cronică, pentrucă n'a fost prescrisă într'însul; *c*) saŭ pentrucă acestuĭ manuscript 'ĭ-a lipsit niște file din urmă. Despre acest caz din urmă, redactoriĭ Magazinuluĭ istoric nu ni spun nimică, ceea ce ne face a crede că manuscriptuluĭ nu 'ĭ-a lipsit nicĭo filă din urmă. Care însă din celealalte doaŭĕ cazurĭ este maĭ probabil și cine a fost autornl eĭ, vom vedé maĭ la vale. Aice adaugem numaĭ atîta, că distinsul profesor universitar din Iași, Ar. Densușanu, identifică pre Constantin Căpitantul, copistul cronicĭĭ din 1769, cu căpitanul Costantin Filipescul de sub Șărban Cantacuzinul, și ḑice [5]) că această cronică ar fi avut „doĭ continuatorĭ, pe

[1]) Mag. ist. t. 2. pg. 220. — [2]) Letop. Mold. t. 2. pg. 190; — Cron. Rom. t. 2. pg. 172. — [3]) Mag. ist. t. 2. pg. 33. — [4]) Letop. Mold. ediț. 1. t. 2, pg. 44; — Cron. Rom. t. 2. pg. 39. — [5]) Istoriea limb. și lit. rom. Iași, 1894, pg. 225; — Conf. Xenopol: Ist. Rom. t. 4. pg. 626—632.

Radu Greceanu, care a continuat'o pînă la 1707, și pe Radu Popescu, vornic mare, care a dus'o apoĭ pînă la 1720.“ Vom arĕtá maĭ departe, din carĭ motive nu împărtășim noĭ îmbele aceste afirmărĭ. Acuma să vorbim despre continuările fireștĭ ale acesteĭ cronicĭ.

Ca continuare în aceeaș croĭală, în acelaș spiret și stil cunoaștem doaŭĕ frînturĭ de cronică, una anonimă, ĭar' alta chĭar cu însu'șĭ numele autoruluĭ eĭ, al luĭ Radul Popescul. Continuarea eĭ în frîntura de cronică anonimă poartă titlul de

13. Istoriea Țăriĭ Romînești dela anul 1689 încoace,

și este publicată sub acest titlu în Magazinul istoric, t. 5. pg. 93—183. Ea cuprinde un rĕstîmp de 25 de anĭ, din Optomvre 1689 pînă în August 1714, și este scrisă cu multă cunoștință de întîmplărĭ, cu obĭectivitate în aprețuirea lor, dar' din punt de vedere al familieĭ Basarabeștilor.

Autorul acesteĭ continuărĭ se vĕdește pretutindene ca contimporean, ba adese orĭ chĭar ca martur ocular al întîmplărilor, tot așá precum se arată și autorul cronicĭĭ precedente în partea eĭ ultimă, dar' nu se poate dice despre el că ar fi scris contimporenește, fiindcă maĭ adeseorĭ ni vorbește la povestirea unor întîmplărĭ despre altele posterioare cu maĭ mulțĭ anĭ. Așá d. e. povestind rĕscoala luĭ Francisc II. Racoți din 1701 și 1703, vorbește și despre fuga luĭ în Poloniea în 1708 și despre încercările luĭ de acoleá de a'șĭ recăștigá domniea prin Turcĭ; — saŭ povestind despre moartea regeluĭ Spanieĭ, Carol II., întîmplată în 1700, și despre iscarea rĕsboĭuluĭ pentru succesiune, vorbește și despre moartea luĭ Ludovic XIV din 1715 și succesorul luĭ.[1]) În genere, scrierea aceasta nĭ-a făcut împresiunea ca cum ea nu nĭ-ar fĭ păstrată în conceptul eĭ original, ci numaĭ într'o prelucrare maĭ tărdie.

Remarcabile pentru noĭ sînt doaŭĕ lucrurĭ; unul, că această „Istorie a Țărĭĭ Romînești“ ni se presîntă chĭar la început ca frîntură, fiindcă acoleá se dice apriat: „Deoarece aŭ murit Șărban Vodă. precum s'aŭ dis maĭ sus“, și tocmaĭ disele acestea de maĭ sus lipsesc; și al doile, fiindcă autorul aceștei „Istoriĭ“ întroduce în acțiune, din primul an al domnieĭ luĭ Constantin Brîncoveanul (Opt. 1688 pînă Mart 1714), „pre Radul logofĕtul, fĭĭul Hriziĭ vistiarĭul din Popești, fiind învĕțat și în limba lătinească“,[2]) aducînd înnăinte chĭar cuvintele ce le vorbĭá acesta cătră „generalul Haisler“, ca trimis cătră el al domnitorĭuluĭ. De unde să știe autorul acele cuvinte, dacă n'ar fi fost însu'șĭ de față, căcĭ aicĭ nu se dice, ca aĭurĭa, „precum spun ceĭ ce aŭ fost acolo“.[3]) Această împrejurare îndică destul de bine pre autorul, saŭ izvorul scrierĭĭ.

Cumcă această scriere este numaĭ o frîntură din o istorie a Țărĭĭ Romînești dela descălecatul eĭ al doile încoace, nĭ-o maĭ îndică încă și esistința în biblioteca episcopieĭ din Oradiea Mare a unuĭ manuscript cu titlul: „Letopisețul Țărĭĭ Rumănești din descălecatul de unde aŭ venit Rumănĭĭ de s'aŭ aședat în Țara Rumănească“. Acest „Litopiseț“ descrie domniile dela Radul Negru, 1290 pînă în anul 1714, tocmaĭ pînă unde ajunge și Istoriea Țărĭĭ Romînești dela 1689 încoace.[4]) Să nu stee oare acest „Litopiseț“ în vreo legătură cu cronică atribuită luĭ Constantin Căpitanul (nr. 12) și cu „Istoriea Țărĭĭ Romînești dela 1689 încoace“ (nr. 13)?

---

[1]) Magaz. ist. t. 5. pg. 170–171. — [2]) Magaz. ist. t. 5. pg. 106–107 și 139—144. — [3]) Magaz. l. c. pg. 100, 110. — [4]) Analele Acad. Rom. ser. 2. t. 2 secț. 1. pg. 106, nr. 3 și 204, nr. 61.

O comparare a amîndurora nĭ-ar dá cel maĭ bun rĕspuns, dar' noĭ nu sîntem acum în plăcuta posiţiune de a o face.

Să trecem acum la a doaŭa frîntură de cronică, cunoscută sub numele autoruluĭ eĭ, adecă la

14. Istoriea Ţărĭĭ Romînescĭ, de Radul Popescul,

Această frîntură de „Istorie“ este publicată, după doaŭĕ manuscripte diferite, atît în Magazinul istoric p. D. din 1847 în t. 4. pg. 21—62 şi 93—178, cît şĭ de librarĭul G. Ioanid în: Istoriea Ţărĭĭ Romînescĭ, Bucureştĭ, 1859, vol. 2. pg. 278—399.

În îmbele aceste publicaţiunĭ, ea figurează ca continuare a „Istorieĭ vĭeţiĭ luĭ Constantin Brîncovanul“, scrise de Radul Greceanul, şi se leagă de ea prin cuvintele: „De aicea sînt cele ce aŭ scris chir Rafail monahul, care pre nume mirenesc 'l-aŭ chĭemat Radu Popescu, biv vel dvornic“; povesteşte apoĭ întîmplările cam din 1699 pînă în Optomvre 7237 (1728) şi se sfîrşeşte dicînd: „Pănă aicea am scris cele ce s'aŭ întĕmplat pînă în săvărşitul a dece anĭ dintru a doă domnie a Mărieĭ sale Nicolae Vodă, ĭar' de aicea înnăinte cu ajutorĭul şi mila luĭ Dumnedeŭ voĭŭ scrie începînd dela al unsprădecelea an înnăinte“; cuprinde aşadară un rĕstîmp de 29 de anĭ.

Despre această cronică, în foarma eĭ publicată, dic redactorĭĭ Magazinuluĭ istoric [1]) că în anul 1729 un Radul Lupescul, logofĕt de divan, din poronca luĭ Niculaĭŭ Maurocordat, a făcut „un tot“ din cronica luĭ Radul Greceanul dela 1290—1700 şi din a luĭ Radul Popescul dela 1700—1728.

Pe ce rădimaţĭ afirmă aceasta redactorĭĭ Magazinuluĭ istoric, nu ştim, dar' ceea ce ştim de bună samă este, că Radul Greceanul n'a scris, precum am arĕtat maĭ sus sub nr. 11, pg. 196 altă istorie a Ţărĭĭ Romînescĭ, decît numaĭ domniea luĭ Constantin Brîncovanul, şi că cronica luĭ Radul Popescul, în nicĭun caz, nu poate fi privită ca continuare nicĭ la scrierea luĭ Radul Greceanul, fiindcă nu este împreunată cu eă în mod logic şi cronologic, nicĭ la Cronica numită de noĭ Cantacuzineană, fiindcă de aceasta diferesce cu desăvîrşire în spiretul în care este concepută.

Cronica luĭ Radul Popescul, contrară Cantacuzineştilor.

Radul Popescul a fost un adversarĭŭ al familieĭ Cantacuzineştilor şi vorbeşte în cronica sa despre dînşiĭ cu învĭerşunare şi descopere într'însa multe fapte rele, săvîrşite de eĭ. Această animositate încontra Cantacuzineştilor se observă maĭ ales pînă în anul 1727, cînd Constantin, fecĭorul luĭ Niculaĭŭ Maurocordat, s'a logodit cu Smărăndiţa, fĭica rĕposatuluĭ spătarĭŭ Radul Cantacuzinul. [2]) Această ostilitate a luĭ Radul Popescul se vădeşte prin maĭ multe obsevărĭ ce le face în cronica sa despre Cantacuzineştĭ, precum: „Cantacuzinĭĭ carĭĭ pururea aŭ fost vicleni Domnilor, şi n'aŭ fost odihniţĭ de nicĭun Domn“; [3]) — „spurcatul Ştefan vodă (Cantacuzinul, 1714—1716) maĭ năinte aŭ trimis boĭarĭ şi slugĭ de ale luĭ de străngeá oameniĭ... de se văită de Costantin vodă (Brîncovanul) că 'ĭ-aŭ sărăcit . . . cu toate acestea ce se neovĭá Ştefan pentru stingerea vĕru-săŭ, luĭ Costantin Vodă, n'ar fi putut, şĭ el şĭ fecĭoriĭ luĭ, numaĭ hoţul cel bătrăn, tată-săŭ Constantin stolnicul (Cantacuzinul), ştiind toate taĭnele nepotu-săŭ Constantin Vodă . . . însu'şĭ . . . le-aŭ adus la imbrihorul.“ [4]) — „Costantin stolnicul (Cantacu-

[1]) t. 1. pg. 10—11, şi t. 4. pg. 21. — [2]) Mag. ist. t. 4. pg. 149. — [3]) Mag. ist. t. 4. pg. 25. — [4]) Mag ist. t. 4. pg. 31.

zinul)... și cu Constantin Vodă Brâncoveanul 'l-aŭ omorît (pre Șărban Cantacuzinul)", [1]) — „iar' de Constantin Vodă, precum iarăș hoțul bătrân, cu fecĭorii luĭ și Mihaĭŭ spătarĭul, 'l-aŭ vêndut la Turcĭ și 'l-aŭ dat în mâĭnile lor, nu ne maĭ trebue mărturiile lor, că noĭ cu ochiĭ noștri le-am vĕdut, și cu mânile noastre l-am pipăit, și nu este nicĭo îndoire că nu 'l-aŭ vêndut și nu 'l-aŭ omorît, și nu 'l-aŭ pustiit, ci eĭ adevĕrat aŭ fost stîngerea vieții luĭ și a fecĭorilor luĭ și a casiĭ luĭ"; [2]) — „aflându-se la împărăție pre deplin vicleșugurile Cantecuzinilor ce făcuse împrotiva stăpânilor Otomanĭ, alcătuindu-se cu străinii: Nemți, Moscalĭ și alțiĭ, ale cărora cărți, confirmațiĭ și privilegiĭ, mergând în mâĭnile lor, aŭ socotit cu multă înțelepcĭune de 'ĭ-aŭ strâns, 'ĭ-aŭ adunat câte pre unul și 'ĭ-aŭ dus la Poartă de le-aŭ făcut aceea ce li s'aŭ cădut. Că nu s'aŭ îndestulat în păĭnea cea împărătească ce li se didese în mână de mâncá, ci cercá dela alte monarhiĭ bine nevĕdut, numaĭ prin nădejde. Că Șărban Vodă cu umbletele luĭ ca acestea, de nu vreá murí, nu erá nădejde și putință ca să scape de urgiea împăratuluĭ, că toate vicleșugurile luĭ se aflase de Turcĭ", [3]) — pre Ștefan Vodă Cantacuzinul „'l-aŭ șĭ măzălit și 'l-aŭ șĭ omorît șĭ pre el șĭ pre tată-sĕŭ pentru aceste vicleșuguri ce s'aŭ audit că făceá Cantacuzinii cu aĭ lor". [4])

Din această vĕdită ostilitate ce transpiră încontra Cantacuzineștilor din cronica cunoscută pînă acum sub numele luĭ Radul Popescul trebue să conchidem numaĭ decît că Radul Popescul, sub nicĭun cuvînt, nu poate fĭ privit ea continuătorĭŭ nicĭ al cronicĭĭ luĭ Radul Greceanul, nicĭ al cronicĭĭ Cantacuzinene, pentrucă el n'a putut continuá niște cronicĭ carile, după ținoarea lor, eraŭ cu totul opuse vederilor și sîmțămintelor luĭ; spre a le continuá și a le pune în armonie cu vederile sale, el ar fi trebuit să le prelucre și să le prifacă cu desăvîrșire. Această nepotrivire bătătoare la ochĭ dintre cronica luĭ Radul Popescul și celealalte doaŭĕ ni dovedește maĭ departe că cela ce a împreunat într'un sîngur manuscript aceste treĭ cronicĭ, diferite una de alta după timp, autorĭ și chĭar după tendință, a fost un copist naiv și fără de nicĭo critică, carele n'a căutat la ținoarea și la spiretul cronicilor, ci maĭ mult numaĭ la aceea cum să lege maĭ bine șirul cronologic al domnitorilor în cronica ce voĭá s'o compileze.

Dar' nu numaĭ după spiret nu se potrivește cronica luĭ Radul Popescul cu celealalte doaŭĕ, ci ea nicĭ nu este legată cu ele în mod potrivit cronologic și logic.

Cronica luĭ Radul Popescul stîngacĭŭ combinată cu a luĭ Radul Greceanul.

Descrierea domnieĭ luĭ Constantin Brîncovanul, precum este ea publicată în Magazinul istoric și de librarĭul Ioanid în „Istoriea Țărĭĭ Romînești" vol. 2. se finește astfelĭŭ: „Aicea numaĭ a se ștí însĕmnăm că la 9 dile ale luĭ Octomvrie a. 7208 (1699) s'aŭ pristăvit și un preot, anume popa Nicolae, carele, Grec fiind și vechĭe slugă a casiĭ Mărieĭ sale luĭ Costandin Vodă, și om foarte politic, știut și vrednic în toate, carele multă vreme pătimind, șĭ el obștească datorie 'șĭ-aŭ făcut, pentru care multă mâhnire aŭ dat Domnuluĭ sĕŭ și prietinilor sĕĭ." [5])

[1]) Mag. ist. t. 4. pg. 37. — [2]) Mag. ist. t. 4. pg. 37—38. — [3]) Mag. ist. t. 4. pg. 43-44. — [4]) Mag. ist. t. 4. pg. 44. — [5]) Mag. ist. t. 2. pg. 354; — Ist. Ț. R. vol. 2. pg. 278.

La această închieĭare a cronicieĭ luĭ Radul Greceanul numaĭ în aparenţă se potrivesc cuvintele dela pretinsul început al cronicieĭ luĭ Radul Popescul: „Trecând şĭ aceste întristărĭ ce venise luĭ Constantin Vodă“ . . ., dar' nu şĭ în realitate, căcĭ „aceste întristărĭ“ nu veniseră asupra luĭ Constantin Brîncovanul din causa morţiĭ „preutuluĭ Niculaĭŭ“, Grecul, ci din „grija de măzilie“, precum şĭ urmează cronica maĭ departe dicînd: „vĕdând că 'şĭ aŭ dres lucrurile despre Poartă să nu maĭ aĭbă grijă de măzilie, se bucură, se veseliá şi se lăţiá în domnie, în avuţie ce strângeá din ţară, care alt Domn n'aŭ strâns, nicĭ s'aŭ îmbogăţit ca el decînd este începutul ţăriĭ . . .“ [1]) Astfelĭŭ de îmbinare greşită după înţeles o puteá face numaĭ un biet copist şi compilătorĭŭ puţin iscusit, ĭar' nu un scriitorĭŭ de istorie ca Radul Popescul, carele cunoşteá bine istoriea patrieĭ sale, fiindcă afirmă cu adevĕrat că, „decând este începutul ţărĭĭ“, nime nu se înavuţise şi nu se întemeĭase aşá de bine în domnie ca Constantin Brîncovanul.

Dar' şĭ cu privire la timp nu se potriveşte această legătură, căcĭ grija cea mare de măzilie n'a avut'o Constantin Brîncovanul tocmaĭ în Optomvre 1699, ci, precum ştim de aĭurĭa, temere mare de măzilie cuprinsese pre Constantin Brîncoveanul în doaŭĕ rînduri: odată în Sept. 1695 cînd sultanul turcesc s'a întors dela izbînzile sale din Banatul Temeşan prin Ţara Romînească [2]), şi apoĭ în toată domniea luĭ Antioh Cantemir în Moldova (Dec. 1695 pînă Sept. 1700), maĭ ales din causa nunţiĭ ce încontra voiĭ luĭ Constantin Brîncovanul o făcuse Dumitru Cantemir în Maĭŭ 1699 cu o fată de-a răposatuluĭ Şărban Cantacuzinul, carea dimpreună cu maĭcă-sa petreceá pribeagă în Braşov. [3]) Această grijă de măzilie n'a despărut pentru Constantin Brîncovanul decît abiá după detronarea luĭ Antioh Cantimir, adecă în Septemvre 1700. Un continuătorĭŭ conştiincĭos al cronicieĭ luĭ Radul Greceanul n'ar fi putut dice în Opt. 1699 despre Constantin Brîncovanul că „'şĭ aŭ dres lucrurile despre Poartă ca să nu maĭ aĭbă grijă de măzilie“ şi că ĭ-aŭ trecut „întristările acestea“. Decĭ şĭ în privinţa timpuluĭ nu se potriveşte pretinsul început al cronicieĭ luĭ Radul Popescul cu pretinsa fine a cronicieĭ luĭ Radul Greceanul.

Pe lîngă aceasta trebue să maĭ luăm încă în băgare de samă şĭ împrejurarea, că Radul Greceanul n'a scris istoriea domnieĭ luĭ Constantin Brîncovanul numaĭ pînă în Opt. 1699, ci aicĭ a întrerupt'o numaĭ pentru cîtva timp şi apoĭ a continuat'o ĭarăş maĭ departe încă pînă în al 19-le an al domnieĭ luĭ, adecă pînă în anul 1707. Decĭ şĭ dintru acest punt de vedere nu s'ar potrivĭ cronica luĭ Radul Popescul ca continuare la Istoriea vieţiĭ luĭ Constantin Brîncovanul, compusă de Radul Greceanul!

Cronica luĭ Radul Popescul defectuoasă la început.

Dacă pretinsul început al cronicieĭ luĭ Radul Popescul din cele doaŭĕ publicaţiunĭ nu se potriveşte şi nicĭ nu se poate considerá ca continuare a scrieriĭ luĭ Radul Greceanul, apoĭ el nu poate trece nicĭ ca început potrivit şi admisibil la o scriere de sine stătătoare; căcĭ începutul de „Trecînd şĭ aceste întristărĭ ce venise luĭ Constantin Vodă“, fără de

[1]) Mag. ist. t. 4. pg. 21; şi t. 5. pg. 168-170; — şi Istoriea Ţ. R. v. 2. pg. 278. — [2]) Mag. ist. t. 5. pg. 121—128 şi 141—142. — [3]) Let. Mold. I. ediţ. t. 2. pg. 49, 285, 289—290.

a vorbí maĭ întîĭŭ despre ele şi causele lor, ni demustră că scrierea luĭ Radul Popescul, precum ni este ea cunoscută din Magazinul istoric şi din manuscriptul publicat de G. Ioanind, n'a putut fi întreagă la început. Autorul n'a putut începe cronica în modul acesta; el trebue numaĭ decît să fí vorbit maĭ înnăinte despre acele întristărĭ şi despre causele ce le-aŭ produs, şi apoĭ puteá ḑice că, „trecînd şí aceste întristărĭ", se bucurá Constantin Brîncovanul. Ba încă ce este maĭ mult, din conjuncţiunea comulativă „şí" urmeaḑă maĭ de parte că scrierea luĭ Radul Popescul n'a vorbit maĭ înnăinte numaĭ de „aceste întristărĭ" ce veníá luĭ Constantin Brîncovanul din „grija de măzilie", ci încă şí despre altele, precum d. e. de cele venite din causa morţiĭ fiícĭĭ sale, a Marieĭ, măritate după Constantin Duca, moarte care s'a tîmplat în Constantinopolea în anul 1697 şi care 'ĭ-a causat „mare întristăcĭune.[1]) Dar' despre toate acestea nu găsim nimic la începutul cronicíĭ, lucru care ne constrînge să admitem că cronica n'a fost întreagă la început. Pe lîngă aceasta maĭ vine de considerat încă şí împrejurarea că nicĭ un cronicarĭŭ nu s'a apucat să'şĭ scrie cronica într'un mod aşá de rupturit şi începînd din mijlocul uneĭ domnií, ci saŭ dela începutul domnieĭ, ca Radul Greceanul şi alţiĭ, saŭ chĭar dela fundarea statuluĭ. Într'un mod asemenea trebue să fí purces şí Radul Popescul.

Încă o dovadă puternecă şi decisivă că cronica aceasta n'a fost întreagă la început nĭ-o procură însu'şĭ autorul. În contestul cronicíĭ de faţă, la domniea dintîĭŭ a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat (Ianuar pînă Noemvre 1716), vorbind Radul Popescul despre pregătirile Turcilor de rĕsboĭŭ încontra Nemţilor în primăvara anuluĭ 1716, ḑice că Sultanul turcesc, din îndemnul veziruluĭ Ali Paşa, „aŭ stricat pacea ce aveá cu Nemţiĭ, neplinindu-se vremea hotărîtă ce avusese întemeĭată cu scrisorĭ prin mijlocirea luĭ Rami Reizefendi şi a mărieĭ sale Alecsandru, ecsaporit al împăratuluĭ, precum s'aŭ scris maĭ îndărăpt la domniea luĭ Constantin Vodă". Dar' tocmaĭ despre această pace din Carloviţ, închĭeĭată pe 25 de anĭ într'a 26. Ianuarĭŭ 1699,[2]) nu se vorbeşte nimică la începutul cronicíĭ acesteĭa, şi totuş autorul eĭ ni spune apriat că a scris despre ea la domniea luĭ Constantin Brîncoveanul. Ni trebue oare altă dovadă maĭ puternecă spre a demustrá, în mod nerecusabil, defectuositatea cronicíĭ la începutul eĭ? Acest început al cronicíĭ, modificat însă încîtva, dar' în legătură fireascá, îl găsim în contestul „Istorieĭ Ţărií Romîneşti dela anul 1689 încoace",[3]) lucru care aduce în combinare îmbele frînturĭ de cronică.

Decĭ, rĕmîne dovedit că cronica luĭ Radul Popescul, precum este ea publicată în Magazinul istoric şi de G. Ioanid în „Istoriea Ţărií Romîneşti" vol. 2. nu numaĭ că nu este deplină la început, dar' că nicĭ nu se potriveşte, nicĭ după spiret, nicĭ după timp, ca continuare la cronica luĭ Radul Greceanul şi la cea Cantacuzineană, că prin urmare ea a fost şi este o cronică de sine stătătoare, cu un început mult maĭ dinnăinte decît anul 1700, precum se credeá pînă acum.

Cronica luĭ Radul Popescul în rĕport cu altele.

Dar', dacă cronica luĭ Radul Popescul nu se potriveşte ca continuare la finea cronicíĭ luĭ Radul Greceanul şi la cronica Cantacuzineană,

[1]) Mag. ist. t. 5. pg. 156. — [2]) Hurmuzaki: Documente, vol. V. p. I. nr. 151 pg. 524; — p. 2. nr. 473, pg. 329. — [3]) Mag. ist. t. 5. pg. 168.

apoĭ ea, prin concepțiunea sa, stă în strînsă legătură, precum resultă din cele precedente, atît cu cronica atribuită luĭ Constantin Căpitanul, cît și cu Istoriea Țăriĭ Romînești dela 1689 încoace, ĭar' toate împreună cu altă cronică pre care Gĭorgĭŭ Șincaĭŭ o citeadă sub numele de

Istorie Bălăcenească.

În bogata sa colecțiune de manuscripte istorice, și anumea ca tom al 20-le din ea, aveá Gĭorgĭŭ Șincaĭŭ un manuscript, carele purtá pe foaĭea din afară titlul de: „Istoriea Țăriĭ Romînești“.[1]) Acest manuscript îl prescrisese cu litere lătinești Samuil Micul s. Claĭn în Vieana în anul 1770. Pentrucă îl căpětase spre copiare dela o doamnă din familiea Bălăcean din Țara Romînească, carea petreceá pe timpul acela acolo, de aceea îl numí și „Codex Valachicus manuscriptus Balacianianus“, saŭ „Istoriea Bălăceneasc㓠, s. „Chronicon Balacianianum“. Această cronică conținea în manuscriptul luĭ Gĭorgĭŭ Șincaĭŭ istoriea Țăriĭ Romînești, nu dela fundarea statutuĭ, ci numaĭ dela începutul domnieĭ a doaŭa a luĭ Alesandru Ilieaș (1627—1629) pînă în al cincile an al domnieĭ a doaŭa a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat (Febr. 1719—1730) adecă rĕstîmpul din anul 1627 pînă în anul 1728.

De acest manuscript s'a folosit Gĭorgĭŭ Șincaĭŭ la compusul valorosuluĭ sĕŭ op: „Cronica Romînilor“, citîndu'l din anul 1629 înnăinte pînă în anul 1724, de vro 62 de orĭ, sub numele de „Codex Valachicus manuscriptus Balacianianus“, saŭ de „Istoriea Bălăceneasc㓠.

Din această Istorie reproduce, succesiv, din cuvînt în cuvînt, pasage maĭ lungĭ orĭ maĭ scurte; une orĭ însă se provoacă numaĭ la ea prin cuvintele: „așișderea s. asemenea scrie și Istoriea Bălăcenească“, s. „Istoricul Bălăcenesc“ (sub anĭĭ 1688, 1691, 1693 și 1711), saŭ și combate (sub anul 1699) cele cuprinse în ea, fără de a maĭ reproduce încă și pasagele respective.

Pasage întregĭ găsim citate din această cronică sub anĭĭ: 1629—1631; 1634; 1637—1641; 1653—1655; 1658; 1660; 1662—1666; 1668—1674; 1676; 1678—1684; 1687—1690; 1692; 1696; 1703; 1713—1721; 1723 și 1724.

De am culege toate aceste pasage la un loc, am avé, de bună samă, aproape întreagă Istoriea Bălăcenească precum se cuprindeá ea în manuscriptul folosit de G. Șincaĭŭ. Manuscriptul acesta 'l-a împărtășit G. Șincaĭŭ și luĭ I. Chr. Engel, dempreună cu un estras lătinesc făcut de dînsul. Engel ni descrie[2]) maĭ de aproape acest manuscript, reproduce din el, în trăducere nemțească, începutul și finea luĭ, spre a dĕmustrá că această Istorie n'a fost completă; la început nu, fiindcă acoleá se provoacă autorul la o întîmplare precedentă prin cuvintele: „precum s'aŭ scris maĭ sus“, fără ca să esiste în manuscript descrierea aceleĭ întîmplărĭ; la fine deasemenea nu, fiindcă acoleá promiteá autorul că va scrie și maĭ departe această istorie“.

Dacă facem acum o comparare între testul citat de G. Șincaĭŭ din Istoriea Bălăcenească și acela din „Istoriea Domnilor Țăriĭ Romînești“, atribuită luĭ Constantin Căpitanul, și din „Cronica Țăriĭ Romînești de Radul Popescul“, găsim o deplină identitate în testul din ele, și o asĕ-

[1]) Conf. Analele Acad. Rom. ser. 2. t. 2. secț. 1. pg. 106, nr. 1. — [2]) Gesch. der Moldau und Walachey, Halle, 1804, 2. Th. pg. 84 și 92.

mênare uimitoare cu acela din „Istoriea Țării Romînești dela 1689 încoace“.

În genere, G. Șincaiŭ a citat „Istoriea Bălăcenească“ din cuvînt în cuvînt, permițîndu'și numaĭ icĭ coleá schimbărĭ de cuvinte și de stil, lăsînd afară unele frase și pre altele simplificîndu-le. Spre a ne convinge despre identitatea, respective, asĕmĕnarea testuluĭ din manuscriptul Istorieĭ Bălăcenești cu acela *a*) din cronica atribuită luĭ Constantin Căpitanul, *b*) din cronica anonimă dela 1689 încoace și *c*) din a luĭ Radul Popescul, vom reproduce aice în paralelă succesivă, cîte un pasagiŭ dela începutul și dela finea fiecăriĭ cronicĭ.

a. Istoriea Bălăcenească.

Dela început.

„Domniea luĭ Alecsandru (IV.) Vodă Iliaș, anul dela facerea lumiĭ 7137, ĭară dela Hr. 1629. Dupăce aŭ măzălit Turciĭ pre Alecsandru (V.) Vodă Coconul, precum s'aŭ scris maĭ sus, ĭarăș au trimis Domn pre Alecsandru Vodă Iliaș, mutăndu'l din țara Moldoviĭ în Țara Românească, de care nu avem a scrie vreo istorie, fiindcă noĭ încă la alțĭ nu am găsit, fără cât dic că aŭ domnit doĭ anĭ, decĭ măzălindu'l Turciĭ, aŭ pus în locul luĭ pre Leon Vodă, fecĭorul luĭ Ștefan (XI)“. [1])

. . . . . .

„Întru acest an, Șărban Vodă aŭ făcut nuntă mare și cinstită, măritând pe fiĭea sa Smaranda după Grigorie postelnicul Băleanul, aducând din Ardeal despre partea prințuluĭ sol pe Betlen Elec, și din Moldova, dela Cantemir Vodă, pe Velicĭco Hătmanul, cariĭ mare veselie aŭ avut pentru această fiĭe, fiind și frumoasă și înțeleaptă, pe carea foarte o ĭubiá tată-săŭ, și multă vreme s'aŭ nevoit ca să'ĭ afle soț de bun neam, de frumos și de înțelept asemenea ca și dănsa, și neaflând în țară, fiind acest cucon din țară prebegit în Ardeal pentru frica luĭ Șărban Vodă, și fiind în curtea luĭ Apafi postelnic, audind Șărban Vodă politiile luĭ, frumusețea și înțelepcĭunea, aŭ pus gând

Constantin Căpitanul.

. . . . . .

„Domniea luĭ Alecsandru Vodă Iliaș, la 7137. Dupăce aŭ măzălit Turciĭ pre Alecsandru Vodă Coconul, precum s'aŭ scris maĭ îndărăt, ĭar' aŭ trimis Domn pre Alecsandru Vodă Iliaș, mutăndu'l den țara Moldoviĭ aica, de care nicĭ o istorie nu avem a scrie, devremece nicĭ noĭ n'am găsit, fără cât dic că aŭ domnit doĭ anĭ. Decĭ 'l-aŭ măzălit si aŭ pus Domn pre Leon Vodă, fecĭorul luĭ Ștefan Vodă Tomșa“. [2])

Dela fine.

„Întru acest an, Șărban Vodă, aŭ făcut nuntă mare și cinstită, măritând pre fiĭe-sa Smaragda după Gligorie postelnic Băleanul, aducând sol den Ardeal pre Betlen Elec, despre partea Craĭuluĭ, și den Moldova dela Cantemir Vodă, Velicĭco Hatmanul, fratele luĭ Miron Logofĕt, cu cariĭ mare veselie aŭ avut; pentru că această fiĭcă a luĭ Șărban Vodă, fiind și frumoasă și înțeleaptă, foarte o ĭubiá tată-săŭ, și s'aŭ nevoit prin multe vremĭ ca să'ĭ găsească soț asemenea cu ea, de bun neam, frumos, înțelept, și negăsind aice în țară, fiind acest cocon de boĭer den țară pribeag în Ardeal, ĭar' pentru frica luĭ Șărban Vodă, și fiind în casa luĭ Apafi Mihaĭŭ Craĭŭ, postelnic, audindu'i-se politiile, și frumsețea, și înțelepcĭunea, aŭ pus în gând să'l facă ginere, și trimițînd pre Costan din

[1]) Sincăŭ Cronica sub 1629. — [2]) Mag. ist. t. 1. pg. 285.

să'l aducă și să'l facă și ginere, și trimețând pe Constantin Căpitanul Filipescul, fiind vĕr cu muma luĭ Grigorie Băleanul, 'l-aŭ adus dela Apafi la Șărban Vodă, și 'ĭ-aŭ dat Șărban pe fiĭea sa, cariĭ atăta se potrivise amăndoĭ în toate, căt gura nu poate spune frumusețele și înțelepcĭunea lor, și toți îĭ fericĭá; dară sărăciĭ scurtă bucurie aŭ avut, că după cinci luni bolnăvindu-se greŭ Smăranda, aŭ murit, și s'aŭ îngropat cu mare cinște la mănăstirea dela Cotroceni, ĭară Grigorie Băleanul aŭ remas în jale". [1])

b. Istoriea Bălăcenească.

. . . . . .

„Constantin stolnicul Cantacuzinul și cu o samă de boĭerĭ s'aŭ strîns toți la mitropolie, fiind acĭ și patriarhul Dionisie, și întîmplîndu-se și un capigibașa împărătesc cu alte trebĭ venit la Bucureștĭ, 'l-aŭ chĭemat și pre el la mitropolie și aŭ făcut sfat pe care să pună Domn, și aŭ ales pe Constantin Brîncovanul." [3])

. . . . . .

„În țară, în dĭua de Sîntamărie, cînd s'a tăĭat Constantin cu feciorĭ la Țarigrad, pe doamna luĭ Ștefan Vodă la Mănăstirea-de-un-lemn fiind pentru evlavie, o aŭ lovit o nevoĭe mare de făceá toate grozăviile, și eĭ nu socotĭá că e bătaĭea luĭ Dumnedeŭ, ci s'aŭ prepus pe o călugărĭță . . . că aŭ făcut farmece cu alte muĭerĭ" . . [4])

Căpitan Filipescul, (fiind vĕr cu muma luĭ Gligorie Băleanul), acolo unde erá lăngă Craĭŭ, 'l-aŭ pornit și 'l-aŭ adus în țară, și 'ĭ-aŭ dat pre fiie-sa nevastă, cariĭ atăta se potrivise amăndoĭ în toate, căt gura nu poate spune frumsețea lor și înțelepcĭunile lor, și toți îĭ fericĭá, dar' scurtă bucurie aŭ avut sărăciĭ, că în cinci luni numaĭ aŭ fost amăndoĭ. Decĭ viind Smaragdeĭ boală grea, și fără leac, aŭ murit, și o aŭ îngropat cu cinste mare la mănăstire la Cotroceni, ĭar' Gligorie postelnic Băleanul aŭ rĕmas întristat, și în cerneală ca tot neamul luĭ". [2])

Istoriea Țăr. Rom. dela 1689.

Dela început.

„Devremece aŭ murit Șărban Vodă, precum s'aŭ dis maĭ sus, boĭariĭ ceĭ marĭ și al doilea cariĭ se întîmplase la Bucureștĭ, s'aŭ strîns toți în spătăriea cea mică noaŭă... fiind și Patriarhul Dionisie . . . și vlădica Teodosie, mitropolitul Țărĭĭ, și aŭ sfătuit pre cine vor pune Domn . . . și aleseră pre Constantin logofĕtul Brîncovanul să li fie Domn". [5])

Dela fine.

„Însă întîĭea minune aŭ fost, că trimițînd Ștefan Vodă pre Doamnă-sa și pre coconiĭ luĭ la Mănăstirea-de-un-lemn . . . pentru închinăcĭune și pentru chip de evlavie, întîmplîndu-se în dĭua de Sîntămariea Mare, . . . în care dĭ și la Țarigrad aŭ tăĭat pre Constantin Vodă și coconiĭ luĭ, . . într'aceeaș dĭ aŭ lovit pre această doamnă a luĭ Ștefan Vodă nevoĭe, lovitură, îndrăcire, cît s'aŭ spăriat toți". [6])

Acest citat din urmă îl găsim la Radul Popescul [7]) stilisat astfelĭŭ: „Ĭar' aice în țară s'aŭ arĕtat o minune mare, vrednică de scris; fiind Doamna luĭ Ștefan Vodă la Mănăstirea-de-un-lemn, mergînd pentru evlavie,

[1]) Sincaĭŭ l. c. sub 1688. — [2]) Mag. ist. t. 2. pg. 34–35. — [3]) Sincaĭŭ l. c. sub 1688. — [4]) Sincaĭŭ l. c. sub 1714. — [5]) Mag. ist. t. 5. pg. 93–95. — [6]) Mag. ist. t. 5. pg. 183. — [7]) Mag. ist. t. 4. pg. 32–33.

în ḑiŭa de Sfântă Măriea Mare cînd aŭ tăĭat pre Constantin Vodă și pre fecĭoriĭ luĭ în Ţarigrad, într'aceeaș ḑi o aŭ ajuns și pre Doamna la mănăstire o nevoĭe mare de făceá toate grozăviile, și eĭ nicĭcum nu socotĭá că aŭ venit bătaĭea luĭ Dumneḑeŭ de li plătește după faptele lor, ci 'și-aŭ bănuit pre o . . . călugărița de mulți anĭ, că ea ar fi făcut farmece cu alte muĭerĭ" . . . Spre a demustrá această identitate vom reproduce aicĭ, în paralelă, un pasagĭŭ dela începutul cronicĭĭ luĭ Radul Popescul, și altul dela finea manuscriptuluĭ folosit de G. Șincaĭŭ.

c. Istoriea Bălăceneascá.

. . . . . .

„Trecând cîțĭva anĭ, ĭată venĭ un îmbrohor dela împăratul să ĭea pe Constantin Brâncovanul, să'l ducă la Odrĭĭŭ, unde erá împăratul; pricina pentru ce, nime știeá. Decĭ Vodă de întristare s'aŭ bolnăvit, ci îmbrihorul 'l-aŭ așteptat până ce s'aŭ maĭ tămăduit, apoĭ 'l-aŭ rădicat și 'l-aŭ dus unde erá poronca. Mergând vodă la Odrĭĭŭ, aŭ șeḑut în 30 de ḑile, și cu nimenea din ceĭ maĭ marĭ s'aŭ putut întîlnĭ, și foarte mare întristare aŭ avut temându-se că'l vor măzălĭ. Iară căpichehaile și boĭerĭĭ îmblá pre la unĭĭ și pre la alțiĭ cu făgăduință, ci nemică li s'aŭ răspuns. Maĭ pre urmă temându-se de vreo prăpastie aŭ adaus haracĭul cu 240 de pungĭ preste cele 280, ce erá maĭ înăinte, numaĭ să'ĭ dea domniea și să vină ĭarăș în ţară. Cu aceasta 'și-aŭ dobîndit domniea, și binele caseĭ luĭ; ĭară ţara o aŭ îngropat cu atîta haracĭŭ". [1])

D e l a f i n e.

„In al cincilea an al domnieĭ sale Nicolae Maurocordat aŭ gătat mănăstirea dela Văcărești carea de noŭ făcându-o și cu toate înfrumusețându-o din lăuntru și din afară, și bine înḑestrându-o, în ḑiŭa de prea sănta Toiță, carea e hramul aceĭ mănăstirĭ, aŭ mers Vodă cu toțĭ arhiereiĭ și egumenĭĭ,

Cronica luĭ R. Popescul.

D e l a î n c e p u t.

„Cățĭva anĭ dară trecând cu această odihnă a luĭ Constantin Vodă, ĭată că vine un imbrihor al împăratuluĭ cu porunca să'l rădice să'l ducă la Odrĭĭŭ, unde erá împăratul, și pricina pentruce nimică nu știá; decĭ el de inimă rea s'aŭ bolnăvit, dar' imbrihorul tot aicĭ aŭ șeḑut până s'aŭ maĭ îndreptat din boală; decĭ 'l-aŭ rădicat și 'l-aŭ dus unde 'ĭ-aŭ fost poronca, și mergând la Odrĭĭŭ, aŭ șeḑut 30 de ḑile, și nu 'ĭ-aŭ dat nimică voĭe să se împreune cu cinevá, și aveá mare întristare că'l vor măzălĭ, pentru care umblând capichehaelile și boĭarĭĭ pe la unĭĭ pe la alțiĭ făgăduind banĭ, nicĭ un răspuns nu puteá să ĭa, în cea după urmă temându-se de vr'o primejdie rea să nu vie cumva, a făcut adaos de haracĭŭ 240 de pungĭ peste 280 ce erá ţară maĭ nainte, numaĭ să'ĭ dea domniea și binele casiĭ luĭ, ĭar' pre săraca ţară o aŭ îngreuĭat cu atîta haracĭŭ". [2])

. . . . . .

„Întru al cincilea dar' an al Domnieĭ Mărieĭ sale luĭ Nicolae Vodă, săvârșindu-se mănăstirea Mărieĭ sale dela Văcărești, și înfrumusețându-se cu toate podoabele și pre din lăuntru și pre din afară, praznic mare aŭ făcut Domnul în ḑiŭa de sfânta Troiță, ce este hramul mănăstirĭĭ, și mergând cu

[1]) Șincaĭŭ, l. c. sub 1703. — [2]) Mag. ist. t. 4. pg. 21—22.

cu toți boierii și negutitorii și cu alți oameni din toată cetatea, și după s. liturghie având Măriea sa hrizovul, carele 'l-aŭ dat mănăstirii, gata, 'l-aŭ dat grămăticului Panaiot de 'l-aŭ cetit cu vers mare din amvon ca să'l audă toți, în care hrizov multe se rănduiá" pentru folosul mănăstirii și mai vărtos pentru milostenie ne'ncetată, carea aŭ poruncit să se facă pururea din veniturile mănăstirii, mai ales cu streinii. Și așá venind noi cu scrisul acesteĭ Istorii dela anul după Hs. 1629 până la al cincilea an al luĭ Nicolae Maurocordat, cu a doaŭa domnie, carele este anul 1724, încetăm". [1])

toți Arhiereii, boiarii și negutătorii, și cu alt fel de oameni, din toată rănduĭala, pre toți 'ĭ-aŭ ospětat, precum se cade. Însă întîiŭ aŭ ascultat toți sfănta și Dumnedeĭasca liturghie, după aceea având Măriea sa hrizovul gătit, care aŭ făcut sfinteĭ mănăstiri, 'l-aŭ dat în mâna luĭ Panaiot grămăticul de s'aŭ suit în amvon, și cu glas mare, și cu bună proforá 'l-aŭ cetit înnaintea tuturor, din început pînă în sfârșit, de 'l-aŭ audit toți, întru care hrizov multe rănduelĭ și învățături se coprindeá pentru folosul mănăstirii, și al lăcuitorilor mănăstirii, și pentru folosul sufletelor ctitorilor, care cu multă înțelepciune le-aŭ socotit și le-aŭ rănduit Măriea sa, ĭar' mai vărtos pentru milostenie care credem că din dumnedeească răvnă le-aŭ rănduit și le-aŭ poruncit să se facă din veniturile mănăstirii neîncetate, streinii să'ĭ priimească". . . . [2])

În modul cum consună, saŭ se asamănă, între sine pasagele citate, așá consună, saŭ se asamănă între sine și testul întermediar. Prin această constatare credem că ne ese pe de-o parte identitatea testuluĭ din Istoriea Bălăcenească, citată de G. Șincaĭŭ, cu acela publicat în Magazinul istoric din „Istoriile Domnilor Țării Rumânești, scrise de Constantin Căpitanul", și din Cronica Țării Românești de Radul Popescul", ĭar' pe de altă parte asămănarea luĭ cu testul din „Istoriea Țării Romînești dela anul 1689 încoace". Deci, Istoriea Bălăcenească nu'ĭ alta, decît testul continuŭ din „Istoriile Domnilor Țării Rumânești, scrise de Constantin Căpitanul" în 1769, și din Cronica Țării Romînești de Radul Popescul, însă cu o lipsă la început pentru timpul dela 1290 pînă la 1629, lipsă vădită prin cuvintele: „precum s'aŭ scris mai sus", dar' care se găsește în „Istoriile Țării Rumânești, scrise de Constantin Căpitanul", și cu alta lipsă la fine pentru timpul din 1723 pînă în 1728, arătată prin promisiunea autoruluĭ de a'și continuá cronica, dar' care se află în cronica luĭ Radul Popescul. Istoriea Bălăcenească ni se presîntă așadară ca o frîntură întermediară dintr'o cronică în carea se descrieaŭ domniile din Țara Romînească dela Radul Negru, 1290, pînă în anul 1728.

Radul Popescul autor al uneĭ cronicĭ a Ț. R. dela 1290—1728.

Identitatea testuluĭ din manuscriptul așá numiteĭ Istorii Bălăcenești atît cu acela din Istoriea Ț. R. atribuită luĭ Constantin Căpitanul, cît și cu cel din Cronica luĭ Radul Popescul a stîrnit în noĭ pripusul: oare nu cumvá aceste doaŭě cronicĭ, privite pînă acum ca diferite una de alta, sînt una și aceeaș, având de autor pre Radul Popescul? Cercetările făcute

[1]) Sincaĭŭ l. c. sub 1724. — [2]) Mag. ist. t. 5. pg. 119.

în privința aceasta aŭ prifăcut acest pripus într'o probabilitate deplină, ca să nu dicem chiar sigurință. Este cunoscut că, precum numele unor localităț.ul s'aŭ luat dela conumele familieĭ care le stăpîniá, așá maĭ pe urmă șí unele familiĭ prinseră a'și fipsá cîte un conume familiar dela localitățile ce le stăpîniaŭ, saŭ unde petreceaŭ. Așá găsim în jumătatea a doaŭa a secoluluĭ a 17-le numindu-se aceeaș persoană d. e. Radul din Greceni și Radul Greceanul;[1]) Staĭco vistiarĭŭ din Bucșani și Bucșanul;[2]) Gĭorgĭŭ s. Gerge Băleanul și din Bălenĭ,[3]) etc. Decĭ, tot așá, credem noĭ, că șí Radul Popescul, recunoscutul autor al uneĭ continuăturĭ de cronică, 'și-a luat conumele săŭ de Popescul dela vreo moșie, numită Popeștĭ. Astfelĭŭ ajungem noĭ ca să identificăm pre acest Radul Popescul cu Radul, fiecĭorul Hrizĭ din Popeștĭ, despre carele am vorbit la cronica de sub nr. 12, pg. 204. Numaĭ admițînd această identificare înțelegem ușor și pe deplin, de ce Radul Popescul scrie pînă în anul 1727 cu amîrîciune și ostilitate despre Cantacuzineștĭ. Tatăl săŭ, Hrizea vistierĭul, și chiar el însu'și, aŭ fost adversarĭ învierșunațĭ aĭ familieĭ Cantacuzineștilor, precum ne încredințăm din Cronica numîtă de noĭ Cantacuzineană și din aceea atribuită pînă acum luĭ Constantin Căpitatul. Pasagĭul citat maĭ sus, pg. 204, din această cronică, cu carele se începe descrierea domnieĭ luĭ Șărban Cantacuzinul, n'a putut izvorí din inima și din crierĭ altuĭa, decît numaĭ din aĭ aceluĭa care a suferit multe din partea luĭ Șărban Cantacuzinul, și tocmaĭ șí asupra familieĭ luĭ Hrizea vistierĭul din Popeștĭ s. Popescul aŭ căḑut multe din acele „fulgere și trăsnete", despre carĭ se vorbește acolo că „aŭ spart și aŭ desrădăcinat nenumărate case de boĭerĭ".

Decĭ rădimați pe veritatea acesteĭ identificărĭ, și luînd în considerare toate constatările noastre de maĭ sus, relative la cronica luĭ Radul Popescul, că adecă această cronică, în foarma eĭ publicată, a fost defectuoasă la început; că este concepută și șiruită în acelaș spiret ca șí cronica atribuită pînă acum luĭ Constantin Căpitanul, și că se combină cu ea în mod firesc, logic și cronologic, prin testul păstrat în așá numita Istorie Bălăcenească și în Isroriea Ț. R. dela 1689: noĭ credem că Radul Popescul n'a cris istoriea patrieĭ sale numaĭ din anul 1700—1728, precum se admiteá pînă acum, ci dela Radul Negru, din 1290 încoace, dacă nu cumva chiar șí maĭ dinnăinte. Într'această credință ne întărim încă șí prin altă considerare, aceea adecă, că Radul Popescul a fost bărbat de încredere al luĭ Niculaĭŭ Maurocordat; că a fost însărcinat de acesta în Sept. 1716 ca să gătească conace prin țară, dela Focșanĭ pînă la Cerneț, hanuluĭ tătăresc carele se duceá spre Temișoara într'ajutorĭŭ Turcilor[4]); că a fost înnăintat de el la gradul de mare ban; că a împărtășit cu dînsul soartea asiluluĭ nevoluntar în Ardeal din Noemvre 1716 pînă după pacea dela Pasarovițĭ din Juliŭ 1718,[5]) și în fine, ținînd sama că Niculaĭŭ Maurocordat s'a înteresat în timpul domniilor sale din Moldova de istoriea țărĭ preste care domnĭá și că avusese acoleá ca istoriografĭ pre marele logofĕt Niculaĭŭ Costin și pre Acsenti Uricarĭul; avînd toate acestea în vedere nu putem să nu admitem că Niculaĭŭ Maurocordat a căutat șí în Țara Romînească pre un bărbat vrednic și învețat care să scrie pentru el istoriea acestuĭ domniat, nu numaĭ cea contimporeană, dar' chiar' dela al doile descălecat al țărĭ încoace.

---

[1]) Rev. Rom. vol. I. pg. 582, 585, 587, vol. 2. pg. 258. — [2]) Mag. ist. t. 1. pg. 360; 5, pg. 5, 13, 18—19, 28. — [3]) Mag. ist. t. 5. pg. 27. — [4]) Mag. ist. t. 4. pg. 51—52. — [5]) Mag. ist. t. 4. pg. 56—57, 61, 101, 128.

Avem știre despre un manuscript întitulat: „Istoriile Țării Românești“ dela Radul Negru, 1290, pînă în anul 1724, carele se păstrează în biblioteca museului transilvan din Cluj.[1]) Oare nu cumva ni represîntă acest manuscript într'un sîngur corp întreaga cronică a luĭ Radul Popescul?

Timpul compunerii.

La cele constatate mai sus, pg. 205, în privința aceasta mai adaugem aice încă cîteva date. Către finea descrierii domnieĭ luĭ Ștefan Cantacuzinul (Mart 1714 pînă Ianuariŭ 1716), autorul cronicii ḑice:[2]) „De va vreá cinevá din ceĭ ce n'aŭ vĕḑut pre Ștefan Vodă, nicĭ aŭ trăit cu el, nicĭ aŭ vorbit cu el, ca să afle ce fel aŭ fost, și ce feluri de obiceĭuri aveá, să citească aicea într'aceste treĭ patru rănduri ce am scris prescurt, și va aflá și politiea luĭ“. Pentru că autorul se adresează într'acest pasagĭŭ nu către toți contimporenii săĭ, ci numaĭ către aceĭa carii „n'aŭ vĕḑut pre Ștefan Vodă, nicĭ aŭ trăit cu el, nicĭ aŭ vorbit cu el“, noĭ deducem că autorul a fost unul din boĭerii curții, că a stat în rĕporturĭ cu Ștefan Cantacuzinul, că a trăit cu el, și că a scris această parte a Istorieĭ sale maĭ mulți anĭ după maziliea luĭ Ștefan Cantacuzinul, adecă după Ianuariŭ 1716, însă într'un timp în care trăiá încă mulți dintre contimporenii luĭ Ștefan Cantacuzinul, carii 'l-aŭ fost vĕḑut, dară și dintre aceĭa carii nu 'l-aŭ fost vĕḑut, nicĭ n'aŭ trăit, nicĭ n'aŭ vorbit cu el.

La începutul domnieĭ a doaŭa a luĭ Niculaĭŭ Maurordat (Febr. 1719 pînă April 1730) ḑice autorul[3]) că acest Domn, pe lîngă alte bunătățĭ ce făceá cu boĭariĭ și cu țara, „aŭ făcut doă bunătățĭ marĭ pămîntuluĭ acestuĭa, care sînt vrednice de a se scrie ca să știe ceĭ din urma noastră cătă nevoință aŭ făcut acest Domn de aŭ mîntuit țara de aceste rĕutățĭ ce venise asupra țărĭĭ“. Acest pasagĭŭ, pentrucă într'însul autorul se adresează nu către contimporenii, ci numaĭ către urmașiĭ săĭ, noaŭî ni se pare a fi scris chĭar în timpul la care se referește, adecă în anul 1719, saŭ îndată după acesta.

Într'această socotință ne întărim încă prin considerarea că autorul, descriind evenemintele din al treile an al domnieĭ a doaŭa a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat, adecă din Febr. 1721, pînă în Febr. 1722, vorbește și despre niște rĕsboaĭe din Persiea, și apoĭ adauge:[4]) „Șahuluĭ celuĭ orbit și lipsit de împărăție, 'ĭ-aŭ rĕmas un fecior, dar' ce se va alege de el nu se știe“. Ĭar' cevá maĭ la vale, vorbind despre cele întîmplate în al cincile an al domnieĭ luĭ Niculaĭŭ Maurocordat, ḑice[5]): „Șahtahmaz, feciorul Șahuluĭ Persieĭ, după nenorocita întîmplare ce aŭ avut tată-săŭ de Miruveiz, precum s'aŭ pomenit maĭ apoĭ, scăpând aŭ năzuit la Țarul Mosculuĭ“. Aceste doaŭĕ pasage, puse unul în fața altuĭa, ni arată că în anul 1721 autorul ajunsese cu scrisul istorieĭ sale pînă pe timpul săŭ, căcĭ altmintrea n'ar fi putut ḑice în primul pasagĭŭ că nu știe ce se va alege din acel fecior rĕmas al Șahuluĭ, precînd în al doile pasagĭŭ ni spune că el a năzuit la Țarul Mosculuĭ, carele 'l-a primit cu bine și ĭ-a promis ajutorĭŭ încontra dușmanuluĭ săŭ Miruveiz. Tot într'al treile an al domnieĭ luĭ Niculaĭŭ Maurocordat vorbește Radul Popescul și

[1]) Analele Acad. Rom. ser. 2. t. 2 secț. 1. pg. 106, nr. 9 și 215. și nr. 97. — [2]) Mag. ist t. 4. pg. 38. — [3]) Mag. ist. t. 4. pg. 107. — [4]) Mag. ist. t. 4. pg. 115. — [5]) Mag. ist. t. 4. pg. 131.

despre pitarîul mare, Barbul Merișanul, că el, cuprins de „fumurile deșărtăciunii“, „neavênd nicĭ o nevoie“ din partea domnitorîuluĭ, a fugit preste Olt la Nemți, și că Niculaĭŭ Maurocordat îmblá ca să'l prindă și să'l pedepsească, și apoĭ adauge: „'mi se pare că ĭar' acel sfărșit va dá ca și unchĭu-săŭ Staicu Paharnicul“.[1]) Ĭar' în al cincile an al domnieĭ luĭ Niculaĭŭ Maurocordat dice Radul Popescul că Barbul Merișanul, „vêdênd acolo că nu poate trăí cu ticnă, că'l depărtase în sus ca să nu lăcuiască aproape de margine, . . . și încă temându-se că'l vor dá Nemțiĭ din ceas în ceas să'l ducă la Domn, 'ĭ-aŭ căutat a plecá capul și a cere ĭertăcĭune dela Mărieа sa; Mărieа sa încă, ca un milostiv, 'ĭ-aŭ dat ĭertăcĭune, și viind în țară 'ĭ aŭ dat toate ale luĭ să 'și le stăpânească“ . . .[2]) Și aceste doaŭĕ pasage încă întăresc opiniunea noastră de maĭ sus.

Decĭ, pe temeĭul celor spuse maĭ sus, noĭ socotim că Radul Popescul, ca amic al luĭ Niculaĭŭ Maurocordat, abĭá la îndemnul acestuĭa a începuput a scrie pentru el Istoriea Țărĭĭ Romînești, și anumea în timpul cînd aŭ petrecut amîndoĭ în asil în Ardeal, decĭ între Noemvre 1716 și Juliŭ 1718, și că într'acest timp de 20 de luni a ajuns cu șîruirea eĭ dela al doile descălecat pînă pe timpul săŭ, ĭar' de aicĭ înnăinte a continuat'o scriind contimporenește pînă întru al cincile an al domnieĭ a doaŭa a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat, și anumea pînă într'a 3. Juniŭ 1723, st. n., în ḑiŭa de Sînta Treime[3]) cînd Niculaĭŭ Maurocordat a sînțit mănăstirea dela Văcărești zidită de dînsul. Ḑiŭa sînteĭ Treimĭ este a doaŭa ḑi după Duminica mare. Duminica mare este Duminica a șeptea după Paști. Paștile aŭ căzut în anul 1723 într'a 14. April; decĭ Duminica mare într'a 2. Juniŭ, și ḑiŭa sînteĭ Treimĭ într'a 3. Juniŭ. Prin urmare istoriea luĭ Radul Popescul ajungeá în manuscriptul folosit de G. Șincaĭŭ nu pînă în anul 1724, după cum pretinde el, ci numaĭ pînă în 3. Juniŭ 1723. După nota ce s'a aflat la finea manuscriptuluĭ folosit de G. Șincaĭŭ, Radul Popescul a încetat în anul 1723 a scrie maĭ departe istoriea sa, poate de aceea că se purtá pe atuncĭa cu cugetul de a se călugărí, precum s'a și călugărit îndată după sînțirea mănăstirĭĭ dela Văcărești, dară a promis, după cum ne încredințeadă I. Chr. Engel, că va continuá și maĭ departe istoriea sa, ceea ce a și făcut încă pînă în Opt. 1728, căcĭ această continuare o aflăm în manuscriptul publicat în „Magazinul istoric“ și în „Istoriea Țărĭĭ Romînești“. Dar' și aicĭa, la fine, aflăm promisiunea de a continuá maĭ departe istoriea. Autorul ḑice[4]): Pănă aicea am scris cele ce s'aŭ întêmplat pănă în săvărșitul a ḑece anĭ dintru a doă domnie a Mărieĭ sale Nicolae Vodă, ĭar' de aicea înnăinte cu ajutorĭul și mila luĭ Dumneḑeŭ voĭŭ scrie începênd dela al unsprăḑecelea an înnăinte““. Orĭ de a scris Radul Popescul și maĭ departe istoriea sa, nu putem decide. Probabil însă este că n'a maĭ continuat'o; poate că a și murit îndată după anul 1728.

Valoarea cronicĭĭ.

Domnieа dintîĭŭ și a doaŭa a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat, și domnieа întermediară a luĭ Ion Maurocordat, sînt descrise în cronica luĭ Radul Popescul cu foarte multă părtinire; numaĭ cuvinte de laudă pentru întențiunile și faptele acestor domnitorĭ, și de admirare pentru calitățile și

[1]) Mag. ist. t. 4. pg. 115–116. — [2]) Mag. ist. t 4. pg. 124. — [3]) Mag. ist. t. 4. pg. 119. — [4]) Mag. ist. t. 4 pg. 178.

înrîurința lor se află în această cronică. Spre a recomîndá și mai bine Romînilor familiea Maurocordateștilor, spre a li șterge calitatea lor de străini și de Greci, și spre a arětá Romînilor că familiea Maurocordateștilor are chiar pretensiuni la tronurile romînești, Radul Popescul demustră că Niculaiŭ Maurocordat, după maică, se trage chiar din familiea luĭ Alesandru celuĭ Bun. [1]) Aceasta încă e un argumînt că Radul Popescul, nu atîta din îndemnul său, cît din al luĭ Niculaiŭ Maurocordat, a început a scrie și a scris istoriea Țăriĭ Romînești, ca și Niculaiŭ Costin istoriea Moldoviĭ, chiar dela primul eĭ descălecat, și întîiea luĭ domnie în Moldova, iar' Acsenti Uricariul pre a doaŭa domnie.

Radul Popescul însu'și saměnă a fi simțit că cele ce le scrie despre Niculaiŭ Maurocordat pot deșteptá la unii alții vreun pripus de lingușire din parte'ĭ, de aceea se grăbește într'un loc de dice[2]): „A pomení toate bunătățile pre deplin căte aveá Domnul, nu mĕ lasă obiceĭul istorieĭ, pentru ca să nu daŭ bănuĭală de colachie, care rumâneșce se chiamă cĭocoînicie, drept aceea cu tăcerea le trec, numaĭ atăta dic, că toate faptele îĭ erá cu dreptate, și nicĭcum nu suferiá să se facă cuĭvá strâmbătate, din fire fiind iubitoriŭ de dreptate, milostiv, lesne ĭertătoriŭ și cu frica luĭ Dumnedeŭ. Care acestea toate, vĕdându-le însu'mĭ cu ochiĭ, de le voiŭ trece cu tăcerea, pietrile vor strigá".

Cu toată precauțiunea aceasta a luĭ Radul Popescul, noĭ nu'l putem deslegá de „cĭocoînicie" cătră Niculaiŭ Maurocordat, ci dicem că toate cîte le-a scris despre dînsul, sînt scrise sub înrîurirea luĭ și a favorurilor ce le aveá dela dînsul, tot așá precum Niculaiŭ Costin și Acsenti Uricariul aŭ descris domniile luĭ Niculaiŭ Maurocordat din Moldova, tot sub înrîurința luĭ și a favorurilor căpětate dela dînsul.

De și resultă din cele precedente, dacă nu cu positivitate, dar' cel puțin cu multă probabilitate, că Radul Popescul este autorul Istorieĭ Țăriĭ Romînești dela Radul Vodă Negru și pînă în Opt. 1728, după cum este ea publicată în Mag. ist. t. 1 și 2; în Cronica Romînilor de Șincaiŭ în t. 3 și apoĭ: ĭarăș în Mag. ist. t. 4, și în Istoriea Țăriĭ Românești de G. Ioanide, vol. 2., totuș nu voim să retăcem o diferință formală ce se află în publicațiunile de maĭ sus între partea primă pînă la 1688 și între partea din urma dela 1688, respect. 1703 pînă în 1728 a acesteĭ cronicĭ. În partea primă a acesteĭ cronicĭ se află la începutul fiecăriĭ domniĭ niște sumare; în partea din urmă aceste sumare lipsesc de tot. Ele saměnă a fi lipsit și în manuscriptul folosit de G. Șincaiŭ, cel puțin I. Chr. Engel nu ni spune anumea că s'ar fi aflat într'acel manuscript sumare la începutul domniilor. Este cu putință așadară ca sumarele din partea primă să nu fie făcute de însu'și autorul cronicĭ, ci ele să fi fost adause maĭ târdiŭ de vreun copist, saŭ de vreun profesor carele a învĕțat pre niște copiĭ după aceá istorie, spre a li arětá prin ele pe scurt faptele cele maĭ remarcabile din fiecare domnie.

În partea ultimă lipsește descrierea domniilor din Moldova, precînd în partea primă acestea sînt întercalate cu scumpătate. Ce să fie oare, causa acesteĭ omisiuni. Poate aceea că autorul cronicĭ nu maĭ avé la dispositiune „Letopisețul" cel moldovenesc care, pe timpul său, nu ajungeá maĭ de parte decît cam pînă în 1677. De ací înnăinte a însĕmnat numaĭ cît știá din propriea sa esperiință.

În privința stiluluĭ și a limbeĭ din întregul cronicĭ încă n'am putut observá vreo diferință marcată, distingătoare, decît că în partea

[1]) Mag. ist. t. 4. pg. 39. — [2]) Mag. ist. t. 4. pg. 147.

ultimă provin cîteva cuvinte grecești, ca parisie, parimie, protimos, etc., precum și mai multe neologisme, ca confirmație, privilegii, tractat, Carolina (Carlsburg, Alba-Juliea, Bělgrad), etc., ce nu le aflăm în partea primă.

§ 24. Scrieri istorice dela întîiul descălecat.

Conștiință despre destinderea Romînilor din coloniile romane o aŭ avut atît marele vornic Gr. Urechie, cît și necunoscutul autor al cronicii Cantacuzinene, dară nicĭ unul, nicĭ altul nu s'aŭ încumětat să înceapă istoriea patrieĭ lor particulare dela Traĭan încoace. Poate că li lipsĭaŭ încă studiile pregătitoare! Acela însă, care pentru întîĭaș dată a luat asupra sa această cutedătoare încercare, saměnă să fi fost marele logofět al Moldoviĭ, Miron Costin; dicem „saměnă“, fiindcă, contimporean cu el a fost și în Țara Romînească un îngenios bărbat, necunoscut pînă acum după nume, carele încă nĭ-a lăsat o asemenea lucrare. Decĭ, după cîte știm, prima scriere, care se ocupă cu istoriea Romînilor dela întîĭul lor descălecat în stînga Dunărieĭ, este

1. Cartea pentru descălecatul dintîĭŭ, de Miron Costin, 1684.

Titlul eĭ, în publicațiunile de pînă acum [1]), sună astfelĭŭ: „Cartea pentru descălecatul dintîĭŭ a(l) țăriĭ Moldoviĭ și neamuluĭ moldovenesc, de Miron Costin, care aŭ fost logofět mare în Moldova.

Această Carte se compune dintr'o „Predoslovie“ și din șepte capete. În Predoslovie ni spune Miron Costin, că „multă vreme la cumpănă aŭ stătut cugetul“ săŭ, orĭ de să scrie saŭ nu „despre începutul țărîlor acestora și neamuluĭ moldovenesc și muntenesc și căți sînt în țărîle ungurești cu acest nume Romănĭ, și pînă astădĭ, de unde sînt și din ce săminție, decănd și cum aŭ descălecat întru aceste părți de pămînt“, dar' că în fine „biruit'aŭ găndul“ să se apuce de această osteneală și să scoată „lumiĭ la vedere felĭul neamuluĭ, din ce izvor și săminție“ este, căcĭ Dumnedeŭ a lăsat „iscusită oglindă mințiĭ omenești, scrisoarea, dintru care, dacă va nevoĭ omul, cele trecute cu multe vremĭ le va puté ști și oblicĭ și nu numaĭ lucrurile lumiĭ, staturile și începăturile țărîlor lumiĭ, ce și sîngură lumea, cerĭul, pămîntul, că sănt zidite de cuvěntul luĭ Dumnedeŭ celuĭ puternic“ . . . căcĭ „scriptura depărtate lucrurĭ de ochiĭ noștri ne face de le putem vedé cu cugetul nostru.“ Îndemn la această scriere a găsit Miron Costin parte într'aceea că Grigoriŭ Urechie 'și-a scris cronica sa numaĭ „dela Dragoș Vodă, din descălecatul al doile“ încoace, ĭar' nu din „descălecatul cel dintăĭ cu Romanĭ“, și așá a lăsat pre oamenĭ în neștiință despre „începuturile“ țăriĭ și ale neamuluĭ. măcarcă „hiecine poate dice că numaĭ luĭ Urechie de această țară 'ĭ-aŭ fost milă să nu rěmăie întru întunerecul neștiinții“, parte ĭarăș ca să combată basnele întercălate de uniĭ copiștĭ în cronica luĭ Gr. Urechie și să răspundă „pizmașilor neamuluĭ acestor țărĭ și zavistnicilor“, însă nu prin cuvintele sale propriĭ, ci prin cuvintele unor scriitorĭ străinĭ, ca Bonfiniŭ, Dion Casiŭ, Eutropiŭ, Carion Cavațiŭ și Topeltin, carĭ aŭ scris despre întîĭul descălecat, și ca Dlugoș, Cromer, Strĭkovski, Pisinski, Marcim Pașcovski și Bielski, carĭ aŭ scris cîte una alta despre Romînĭ dela al doile descălecat încoace.

[1]) Letop. Mold. de M. Cogălniceanu, t. 1. Iași, 1852, pg. 1—32; — Cron. Rom. t. 1. pg. 1—30; — Urechie V. A.: Miron Costin, Opere complete, t. 1. pg. 371—421.

În cele șepte capete însă se trăteadă 1) de neamul Moldovenilor din ce țară aŭ eșit strămoșii lor; 2) despre împărăția Rîmuluĭ; 3) despre Daciea; 4) despre Traĭan împăratul; 5) despre cetățile țărilor acestora; 6) despre numele neamurilor din aceste țărĭ și despre poporul lor, despre graĭul și despre tunsura capuluĭ la țăraniĭ de sub munte, și 7) cît aŭ trăit aceste locurĭ cu oameni după descălecarea luĭ Traĭan cu Romanĭ dela Italiea".

După socotința noastră, espusă aĭurĭa [1]), această carte este compusă în primăvara anuluĭ 1684, dar' „urdirea" eĭ erá acú gata pe la anul 1672. Miron Costin aveá demult întenționea să facă „Letopisețul țăreĭ Moldoviĭ den descălecatul eĭ dintăĭ", precum ne asigureadă în „Voroava cătră cetitoriŭ" dela cronica sa, dară „sosind cumplitele vremĭ" și „cumpĕna mare" dela finea domnieĭ a doaŭa a luĭ Gĭorgĭŭ Duca (1669—1672) și din domnieа luĭ Ștefan Petriceĭcu (1672—1673), s'a lăsat deocamdată de „gîndul" acesta, și s'a apucat de continuarea cronicieĭ luĭ Gr. Urechĭe „ca să nu se uĭte lucrurile și cursul țărĭĭ", maĭ pe urmă însă, în timpul pribegieĭ sale în Poloniea dintre Dec. 1683 și Juliŭ 1686, 'și-a realisat propusul de maĭ înnăinte, finindu'și „Cartea pentru descălecatul dintăĭ" și adăugînd la ea atît cronica luĭ Urechĭe dela Dragoș pînă la Aron cel Reŭ și Cumplit, pre carea a maĭ întregit'o pe icĭ coleá, cît și continuarea acesteĭa, scrisă de dînsul dela Aron Vodă cam pînă pe la 1677. Astfelĭŭ s'a format prima cronică a poporuluĭ romîn dela descălecatul țărilor din stînga Dunărieĭ de jos prin Traĭan, împăratul Romanilor.

Miron Costin are așadară marele și neprețuitul merit de a fi dat Romînilor întreaga istorie a neamuluĭ lor. Prin ea nu numaĭ că lĭ-a deschis calea cea dreaptă și adevĕrată spre studiarea trecutuluĭ lor, dar' a înviosat pintre eĭ conștiința despre originea lor romană și despre unitatea lor națională, și a redeșteptat într'înșiĭ năzuința de a se căutá unĭĭ pre alțiĭ și de a se consolidá într'un sîngur corp organic național cu aceeaș vieață culturală. Dar' nu numaĭ întru atîta se mărginește meritul luĭ Miron Costin! El a făcut un pas maĭ departe; a reprodus în graĭul polon, în vĭersurĭ și în proză, cunoștințile sale depuse în Cartea sa despre întîĭul descălecat, le-a presîntat regeluĭ polon, Ion Sobieski (Maĭŭ 1674 pînă Juniŭ 1696), și altor amicĭ poloni, și a rĕspîndit prin aceasta pintre străinĭ cunoștinți maĭ lămurite asupra originiĭ Romînilor și a aspirațiunilor lor ca popor nobil, și a căutat să deștepte într'înșiĭ un înteres viŭ pentru soartea Romînilor. Una dintre aceste scrierĭ, cea compusă în vĭersurĭ, poartă titlul de:

Opisanie ziemie Moldavskiei i Multanskiei, przez Mirona Costyna,

wielkego logofeta ziemi Moldawskiei = Descrierea Țăriĭ Moldovenești și Muntenești, de Miron Costin, mare logofĕt al Țăriĭ Moldovenești", și este publicată maĭ întîĭŭ de B. P. Hășdăŭ, [2]) numaĭ în trăducere romînească, apoĭ de M. Cogălniceanu [3]) și de V. A. Urechĭe în test original și în trăducere romînească, maĭ adăogînd acesta din urmă încă cîteva alte scrierĭ mărunte de ale luĭ Miron Costin. [4]) A doaŭa însă, cea în prosă, poartă titlul de:

---

[1]) Urechĭe V. A. Miron Costin, Opere compl. t. 1. pg. 778—781. — [2]) Arhiva istor. a Rom t. I. p. 1. pg. 159—172. — [3]) Cron. Rom t. 3. pg 487—524. — [4]) Miron Costin, Opere compl. t. 2. pg. 72—142.

Chronika ziem moldawskich i multanskich, = Cronica ţărilor: Moldoviĭ şi Muntenieĭ", şi este publicată în test original şi în trăducere romînească, dimpreună cu un studiŭ comparativ asupra acestor treĭ scrieri ale luĭ Miron Costin despre întîĭul descălecat, de către profesorul universitar I. Bogdan. [1])

Într'aceste doaŭĕ scrieri ni vorbeşte Miron Costin: 1) despre Daciea; 2) Despre valul luĭ Traĭan; 3) despre cetăţĭ; 4) despre pustiirea colonieĭ luĭ Traĭan prin Tatarĭ; 5) despre al doile descălecat al Moldoviĭ şi al Ţării Romîneştĭ; 6) despre feliuritele numirĭ ale poporuluĭ romîn; 7) despre derivarea numeluĭ de Moldovan şi Muntean; 8) despre Basarabiea; 9) despre titlurile cele maĭ vechĭ şi peceţile Domnilor; 10) despre graĭul romînesc; 11) despre religiunea Romînilor; 12) despre ţinuturile din Moldova; 13) despre ţinuturile ocupate de Turcĭ; 14) despre ţinuturile din Ţara Romînească; 15) despre apele Moldoviĭ; 16) despre rîuleţele maĭ marĭ din Bucovinĭ; 17) despre oraşele Moldoviĭ; 18) despre rîurile maĭ marĭ din Ţara Romînească, şi 19) despre oraşele de acoleá.

Scrierile poloneştĭ se diferesc de cea romînească prin aceea, că în cele poloneştĭ s'aŭ adaus multe lucrurĭ despre Romînĭ, necunoscute de Poloni, ca cele de sub nr. 7—19, dar' vulgare la Romînĭ, şi s'aŭ lăsat afară altele, cunoscute de Poloni, dar' necunoscute de Romînĭ, precum este capitolul al doile din Cartea pentru întîĭul descălecat.

Oricît de sărăcĭoasă şi neajungătoare este, după cunoştinţile noastre de acum, Cartea luĭ Miron Costin pentru descălecatul dintîĭŭ, totuş ea ni apare ca o mare răritate pe timpul săŭ şi are o valoare nepreţuită, parte prin aceea că a întregit istoriea Romînilor, parte şi prin aceea că a fost de bun augur şi a îndemnat pre alte spirete alese la cercetărĭ şi deplinirĭ ulterioare, şi a pus astfelĭŭ istoriografiea romînească pe o temelie solidă şi trainică.

În vara anuluĭ 1663, Miron Costin a fost în oastea luĭ Istrati Dabija la combaterea şi ocuparea Uĭvaruluĭ, cu care ocasiune, la întoarcerea sa, cu ochiĭ săĭ a vĕdut la Turnul Severinuluĭ „pragurile" poduluĭ luĭ Traĭan „prin apa limpede a Dunării". (Cartea p. înt. desc. cap. IV.) Ca împresiune păstrată de acoleá şi ca primul resultat al studiilor sale istorice, ce din tinereţe, toată vieaţa sa, „cu dragoste pururea" le-a urmărit (l. c. Predoslovie), a publicat în anul 1673, în Psaltirea vĕrsificată a mitropolituluĭ Dosofteiŭ, 18 şire asupra originiĭ romane a tuturor Romînilor. Cu ocasiunea acesteĭ campaniĭ, Miron Costin trebue să fi avut cu bărbaţiĭ învĕţaţĭ din Ţara Romînească multe convorbirĭ despre unele întîmplărĭ din istoriea Romînilor, precum ni spune (l. c. cp. 4 şi 5) că o făceá maĭ adeseorĭ cu postelnicul din Moldova Panaĭotachi Moruna. Aceste convorbirĭ ştiinţifice n'aŭ putut să rĕmîie fără de resultat; ele saměnă să fi avut vreo înrîurinţă îmboldind şi aţîţînd la asemenĭ studiĭ istorice pre bărbaţiĭ talentaţĭ şi cu inimă caldă pentru soartea Romînilor. Şi într-u adevĕr, cunoaştem din timpul acesta o similară scriere istorică din domniatul Ţării Romîneştĭ sub titlul de:

2. Istoriea Ţării Romîneştĭ dintru început, între 1668 şi 1678.

Această scriere a fost publicată maĭ întîĭŭ de librariul G. Ioanide [2]) sub titlul de: „Cronică pe scurt a Romînilor", şi anumea ca „fragment",

[1]) Cronice inedite, Bucureştĭ, 1895 pg. 139—204. — [2]) Istoriea Moldo-Romănieĭ, Bucureştĭ, 1858, pg. 297—378.

fiindcă manuscriptului îi lipsiá cîteva paginí la început și la fine. Acest „fragment“ a fost reprodus apoĭ și de M. Cogălniceanu în „Cronicele Romănieĭ“, ediț. 2. Bucureștĭ, 1872, t. 1. pg. 85—126, sub titlul de „Fragment dintr'o cronică pre scurt a Romănilor, atribuită luĭ spătarul Milescu“.

În anul 1884 a descoperit meritosul profesor universitar și academician, V. A. Urechie, un manuscript nedefectuos în folio, de 30 de file, carele conținea întreg testul acesteĭ scrieri sub titlul de maĭ sus, și a publicat apoĭ asupra luĭ în Revista pentru istorie arheologie și filologie, red. de Gr. G. Tocilescu, Anul 2, vol. 3, Bucureștĭ 1884, pg. 65—82, un valoros studiŭ întitulat: „O cronică anonimă“. Într'o notă dela finea acestuĭ studiŭ ni promite redactorul Revisteĭ că „în fascicolul următorĭŭ“ va publicá „în întregul săŭ“ manuscriptul „acesteĭ înteresante cronice“, dar' această promisiune nu 'șĭ-a maĭ împlinit'o, după cît știm noĭ.

Această „Istorie a Țărĭĭ Romînești dintru început“ conține, în manuscriptele eĭ cunoscute pînă acum, rĕstîmpul dela întîĭul descălecat, prin Traĭan, numaĭ pînă în secolul al cincile, pînă pe timpul hunuluĭ Atila. În contest însă, autorul se provoacă în treĭ rînduri la cele ce le va scrie în rĕstîmpul dela al doile descălecat încoace. Așá odată, vorbind despre deștinderea Romînilor din Romaní, admite că nu „toțĭ cîțĭ astădĭ se află locuitorĭ în această țară“ sînt de origine romană, și apoĭ adauge dicînd: „și Domní încă maĭ mulțĭ din străinĭ aŭ stătut, . . . cum în vieţile lor se va arĕtá“[1]); — ĭar' altă dată, vorbind despre consolidarea Romînilor în domniate propriĭ și despre hărniciea lor ostășască, dice că eĭ și vecinilor „ajutoare lĭ aŭ dat, cînd aŭ trebuit, împrotiva vrăjmașilor lor, . . . precum maĭ înnăinte voĭŭ arĕtá“. (l. c. pg. 364, resp. 120); — și a treĭa oară, vorbind despre Corvinești, dice (l. c. pg. 368, resp. 122) că atît Ion cît și Mateĭŭ Corvinul „marĭ lucrurĭ aŭ făcut, și marĭ rĕsboaĭe aŭ bătut . . . precum înnăinte, unde li va vení rîndul, cît se va putĕ, și de dînșiĭ vom dice“. Aceste provocărĭ la timpnrĭ posterioare, nedescrise în manuscript, ni dovedesc din doaŭĕ lucrurĭ unul: saŭ că autorul cronicĭĭ a scris istoriea Romînilor și dela al doile descălecat încoace, și atuncĭ chĭar manuscriptul nedefectuos, descoperit de V. A. Urechie, nu conține cronica întreagă, saŭ că el a rĕmas cu lăudabila sa întențiune nerealisată. Care din aceste doaŭĕ cazurĭ are oare maĭ multă probabilitate? Eată o întrebare, la care academicianul V. A. Urechie „dispus este a crede“ că „autorul 'și-a întrerupt ací scrierea sa, n'a maĭ putut merge maĭ departe, deși'și propusese“, aducînd înnăinte doaŭĕ arguminte, unul fiindcă „copiatorul manuscriptuluĭ . . . scrie ultimele rîndurĭ ale manuscriptuluĭ în forma în care se scrieá, orĭ se tipărĭá, finiturile de manuscripte și de cărțĭ, și nu aduce nicĭo observare din care să resulte cea maĭ mică bănuĭală că acolo urmeadă o lăcună“, și altul, fiindcă „din însu'și testul cu care se termină copiea dela 1781, putem conchide, că autorul cronicеĭ, pentru un motiv saŭ altul, a renunțat la planul primitiv, căcĭ trimite pre lector pentru istoriea maĭ departe a Domnilor țărĭĭ, dela Radu Negru încoace, la Letopisețile cele de obște. El dice: Ardealul . . . de unde și Radul Vodă Negru aicĭ în țară s'aŭ pogorît, precum letopisițele cele de obște arată“[2]). Aceste doaŭĕ arguminte ni par însă foarte șubrede și necalificate de a convinge și a atrage și pre alțiĭ la această socotință. Noĭ ne vom încercá maĭ la vale să emitem altă părere.

[1]) Ist. Moldo-Rom. pg. 347; — Cron. Rom. I. pg. 111. — [2]) Revista-Tocilescu, l. c. pg. 67.

Autorul croniceĭ.

Despre autorul acesteĭ cronice n'am ştí nimică, dacă el n'ar fi sămĕnat icĭ coleá prin contest cîte o observare, menită a revĕrsá lumină asupra persoaneĭ sale. Maĭ întîĭŭ de toate afirmăm, că autorul croniceĭ a trăit şi a scris în Ţara Romînească, că erá aşadară Romîn din ţînuturile acestea. Aceasta se arată lămurit din următoarele espresiunĭ: „aicĭ la noĭ în ţară“ (l. c. pg. 299, resp. 88); — „lângă care pod (al luĭ Traĭan adecă) este şí cetatea Severinul, dincoace, maĭ sus oarece“ (p. 301, resp. 88—301); — Traĭan a trecut pe podul făcut de dînsul preste Dunăre „în această parte“ (p. 302, resp. 89); — „oastea romană trecînd munţiĭ Carpaţiĭ . . . care curmeadă ţara aceasta decătră Ardeal“, (p. 306—307, resp. 91); — „maĭ dis'aŭ şí Ardealuluĭ şí Valahiea, adecăte ţara aceasta, şi Moldova“; însă Valahiea . . . diceaŭ şí Moldoviĭ şí cesteĭa, . . . ţara aceasta **Muntenească** numind, . . . Romîneasca numaĭ locuitoriĭ eĭ o chĭamă, şi doară încă uniĭ din Ardeleniĭ romănĭ“ (p. 311, resp. 94); — „Romînĭĭ din Ardeal, Moldoveniĭ, şi ceştĭ din ţara aceasta tot un neam, tot o limbă fiind“ (pg. 329, resp. 103.) etc.

Încît despre calităţile întelectuale ale autoruluĭ, apoĭ întreg cuprinsul croniceĭ, chĭar în starea eĭ fragmentară, este o necontestabilă mărturie pentru estinsa, temeĭnica şi rara luĭ erudiţiune şi capacitate. Izvoarele de carĭ s'a folosit ni demustră că el, pe lîngă limba sa maternă romînească, în care a compus cronica, a trebuit să cunoască cu deplinătate cel puţin limbele: lătineasca, grecească şi slovenească vechĭe.

Tot din citatele sale se cunoaşte vederat că autorul trebue să fi fost făcut studiĭ foarte serioase şi temeĭnice, maĭ ales pe terenul teologic, filosofic şi istoric, căcĭ el, la compusul croniciĭ sale, s'a folosit în mod larg 1) de sînta scriptură a Vechĭuluĭ şi a Nouluĭ Testament, ba chĭar şí de scrierĭ liturgice, căcĭ citeadă odată chĭar „troparĭul dela Naşterea Domnuluĭ“; — 2) de poeţĭ, ca Ovid şi Virgil; — 3) de filosofĭ, ca Aristotel; — şi 4) de istoricĭ, ca Tit Liviŭ, Plutarh, Cvintus Curţius, Dio Cassius, Diodor Sicheliotul, Ion Cario, M. A. Bonfinius, Martin Cromer, Ion Sleidanus, Enea Silviŭ, Niculaĭŭ Olahul, Ion Ţeţu, Zonara, Procopiŭ din Cesareea, Ion Zamoĭski, Filip Cluverius, Lorent Topeltin, Gulielm Blau, Calimah, Mihaĭŭ Reţiŭ; — şi, în fine 5) de Letopiseţul cel Moldovenesc, de Gr. Urechĭe, şi de scurtele Letopisete ale Ardealuluĭ şi Ţărĭĭ Romîneştĭ.

Încît despre numele autoruluĭ nenumit, eruditul B. P. Hăşdăŭ crede[1]), că n'ar fi altul decît renumitul spătarĭŭ moldovan Niculaĭŭ Milescul. Această opiniune a adoptat'o maĭ întîĭŭ marele politician M. Cogălniceanu, însă cu oarecare reservă[2]), şi apoĭ şí învĕţatul E. Picot[3]), dar' aŭ fost combătuţĭ cu succes de academicianul V. A. Urechĭe [4]), carele însă nu se pronunţă pentru nicĭo persoană anumită. În timpul din urmă, eminentul profesor universitar din Iaşĭ, A. Densuşanu, a emis altă opiniune [5]), atribuind mitropolituluĭ Ţ. R., Teodosiŭ Vestimianul, autoriea acesteĭ cronicĭ. Orĭcît de captĭoase s'ar păré argumintele ce le aduce întru susţinerea socotinţiĭ sale, totuş noĭ nu le credem de natură a o face să triumfede. Noĭ am schiţat maĭ sus (pg. 142) vieaţa şi activitatea acestuĭ bărbat şi am constatat (pg. 21) în el alte vederĭ şi credinţĭ politice, naţionale şi culturale, decît acelea carĭ

[1]) Columea luĭ Traĭan pro 1872, nr. 31./131. — [2]) Cron. Rom t. 1. pg. XIX. nota. — [3]) Notice biogr . . . sur N. Milescu, Paris, 1883, pg. 10. — [4]) Revista Tocilescu, pe 1884, vol. 3, pg. 67—72. — [5]) Istor. limb. şi lit. rom ediţ. 2. pg. 217—219.

răsuflă din fiecare șir al acesteĭ cronicĭ. Un bărbat, carele ordoană mitropolitului Ardealuluĭ, Atanasiŭ, la sînțirea acestuĭa în 1698, ca „Ohtaĭul, Mineele și alte cărțĭ ce se cîntă duminecile și sărbătorile, și slujba de toate ḑilele . . . să se cetească pre limba slovenească, saŭ elinească, ĭar' nu rumâneșteˮ, un bărbat ca acesta nu poate fĭ presupus ca autor al uneĭ cronicĭ de felĭul și de tendința acesteĭa! Noĭ dară nu'l putem privĭ, sub nicĭun caz, ca atare.

Dacă ar fi să căutăm numaĭdecît un nume de autor, atuncĭ pre acesta nu 'l-am puté găsĭ aĭurĭa decît printre bărbațiĭ adversarĭ aĭ familieĭ Cantacuzineștilor, ca Hrizea vistierĭul din Popeștĭ, omorît la mandatul luĭ Șărban Cantacuzinul în Mart 1679 (pg. 204), saŭ Ivașcu Băleanul, mort în Moldova cevá înnăinte de anul 1688 [1]), saŭ paharnicul Staĭcu Merișanul, omorît din poronca luĭ Constantin Brîncovanul în anul 1692[2]), carĭĭ cu toțiĭ eraŭ bărbațĭ precît de neastîmpărațĭ, pre atîta de înțeligențĭ și de eruditĭ. Prea ușor a putut fĭ ca Hrizea vistierĭul din Popeștĭ să fi urdit cronica dela întîĭul descălecat, ĭar' fiĭul săŭ Radul să o fĭ continuat maĭ departe, stăbilindu-se un rĕport între eĭ analog cu acela dintre Miron și Niculaĭŭ Costin.

Timpul compunerieĭ.

Cu toată defectuositatea acesteĭ cronicĭ totuș sîntem în stare, pe temeĭul unor observărĭ aflate în contest, de a precisá, dacă nu anul chĭar, apoĭ cel puțin ḑeceniul în carele autorul 'șĭ-a compus cronica. Că autorul a trăit și a scris în secolul al 17-le, aceasta resultă, fără contestare, din cuvintele autoruluĭ unde ḑice (pg. 343, resp. 109) că „stăpînireaˮ Ardealuluĭ „și astăḑĭˮ este „calvinăˮ, adecă pe timpul cînd scrieá la cronica sa. Stăpînirea Ardealuluĭ știm că a fost calvină în secolul al 17-le pînă în anul 1691, cînd prin conclusul dieteĭ țărĭĭ din Ianuarĭŭ 1691 trecú la dinastiea habsburgică. Impăratul Leopold I., prin diploma sa din 4. Ḑecemvre 1691, primĭ stăpînirea și gărântă națiunilor Transilvanieĭ privilegiile lor. Decĭ, autorul cronicieĭ acesteĭa trebue să o fi scris maĭ înnăinte de anul 1691, căcĭ numaĭ într'acest caz puteá ḑice cu deplin înțeles, că stăpînirea Ardealuluĭ șĭ astăḑĭ este calvină. În alt loc vorbește autorul despre nestătorniciea lucrurilor din lume, despre împărățiĭ cum se nasc, cresc, culmineadă, și apoĭ scad și se stîng, rădicîndu-se altele în locul lor, despre împărățiea romană cum s'a rădicat din păstorĭ, s'a împuterit, s'a lățit, a cuprins lumea, și apoĭ ĭar' a început a scădé și a se stinge, și adauge ḑicînd (pg. 353—354, resp. 115), o parte din aceá monarhie sub jugul Turculuĭ supusă este, și ceealaltă parte încă așá a ajunge primejduește; „căĭată șĭ astăḑĭ vedem că supun și ĭaŭ multă parte șĭ din aceeaˮ. Aceasta pare a fi o alusiune la cucerirea Uĭvaruluĭ în anul 1663. Aceste ḑise ale autoruluĭ nu se pot rĕportá la alt timp, decît la timpul înnăinte de anul 1683, căcĭ numaĭ pînă la acest an aŭ tot înnăintat Turciĭ spre apus, amerințînd în anul 1683 chĭar capitala împerĭuluĭ apusean, Vieana. Din anul 1683 încoace a început a merge Turcilor din rĕŭ în maĭ rĕŭ. Eĭ aŭ fost constrînșĭ de a dá Germanilor îndărăpt multe din teritoriile ocupate înnăinte de anul 1683. După anul 1683 nu maĭ erá pericul pentru partea apuseană a împerĭuluĭ vechĭŭ roman că va fi supusă de Turcĭ. Periculul de carele ni vorbește autorul prin

[1]) Mag. ist. t. 5, pg. 27—28. — [2]) Mag. ist. t. 2, pg. 194—204; t. 5, pg. 118—128; — Let. Mold. t. 2. pg. 268.

cuvintele de mai sus esistă într'adevĕr între anii 1663 și 1683; prin urmare, autorul trebue să fi scris aceá observare județioasă, așadară și cronica sa, după anul 1663 și înnăinte de anul 1683. Alt argumînt foarte puternec pentru opiniunea că autorul 'și-a compus cronica înnăinte de anul 1683 îl aflăm în nararea unde dice (pg. 340—341, resp. 108) că, fiind el în Moldova, a găsit „la Ioniță Racoviță, carele erá Comis mare, om de cinste și de socotință", o copie de pe Letopisețul luĭ Grigoriŭ Urechie, de pe care copie 'și-a făcut și el una, și a adus'o cu sine în Țara Romînească, „ca să se afle și în țară". Pre acest Ion Racoviță îl găsim mare comis în Moldova în anul 1668 pînă în 1671, ĭar' din 1679, dacă nu și de maĭ înnăinte, îl întîmpinăm ca spătarĭŭ și din 1680 ca paharnic. [1]) Aceasta încă ni probează că necunoscutul autor cam tot pe timpul acesta 'și-a scris cronica.

Ca argumînt pentru opiniunea că autorul 'și-a compus cronica chĭar înnăinte de anul 1679, ni poate servi și împrejurarea, că el n'a aflat în timpul petrecerii sale în Moldova cronica luĭ Miron Costin, adecă nicĭ cartea acestuĭa despre întîĭul descălecat al Romînilor, nicĭ amplificarea și continuarea croniceĭ luĭ Grigoriŭ Urechie, cu toate că aceasta din urmă erá gata acú pe la anul 1677. Ba nicĭ despre persoana luĭ Miron Costin nu ni amintește autorul nimică, poate din causă că pe timpul cînd a fost în Moldova, Miron Costin încă nu'și compusese și rĕspîndise cronica, măcarcă ni vine greŭ a crede ca acest erudit bărbat să nu fi căutat a se întâlní cu Miron Costin, carele pe la 1663 fusese prin Țara Romînească. Alt sprijin pentru opiniunea noastră îl găsim și în observarea ce o face autorul cînd vorbește despre originea Ungurilor. Aice dice (pg. 371, resp. 123), că el însu'și a auḑit „cu urechile sale" dela „Giorgiŭ Brancovicĭŭ din Ardeal, om de cinste și cu cunoștință și iubitoriŭ de a ștí multe, povestind cumcă, mergînd la Mosc împreună cu frate-său Sava Brancovicĭŭ, mitropolitul Ardealuluĭ" în solie, s'a încredințat însu'și că Schițiĭ din Iugra se potrivesc cu limba în multe cu Ungurii. Aice vorbește autorul despre Sava Brancovicĭŭ ca mitropolit al Ardealuluĭ în funcțiune; el nu știe nimică despre destituirea acestuĭ mitropolit în Juliŭ 1680 [2]) Aceasta încă ni demustră că autorul a trebuit să'și fi scris cronica înnăinte de anul 1680.

Știind acú că autorul nu 'și-a putut scrie cronica după anul 1679, să ne întrebăm, cu cît înnăinte de anul 1679 a început a scrie?

Vorbind autorul despre numirea Romînilor cu numele de Vlahĭ, dice (pg. 325, resp. 101), că nu poate trece cu vederea și pre „Lorinț Topeltin din Mediaș, Sas de altmintrea, ĭar' om învĕțat și destul de îmblat, carele n u d e m u l t s'a pus a scrie, însă pe scurt, cum și el mărturisește că face într'o cărticeá ce'ĭ dice Rĕsăriturile și Apusul Ardelenilor,.. care cărticeá o aŭ făcut și o aŭ tipărit la Lionul din Franța la anul dela întruparea Cuvîntuluĭ 1667" . . .

Din citarea acestuĭ op resultă maĭ pre sus de orĭce îndoeală că autorul s'a apucat de compusul croniceĭ sale abiá după anul 1667, după ce s'a tipărit, după ce a primit și a citit opul luĭ L. Topeltin.

Decĭ, pe temeĭul celor precedente putem afirmá cu siguritate că necunoscutul autor trebue să'și fi compus cronica între 1668 și 1678.

---

[1]) Urechie V. A. Miron Costin: Opere, t. 1. pg. 10, 110, 118, 130, 135, 128 și 140. — [2]) Ciparĭŭ: Acte și fragmente, Blaș, 1855 pg. XV, și 60.

Îndemnul la scris; izvoarele și tendința cronicii.

Autorul ni spune că ceea ce 'l-a îndemnat la compusul cronicii sale n'a fost alta, decît lipsa unei scrieri din care s'ar fi putut informá „pre amăruntul“ despre Țara Romînescă, „de începătura ei și de lăcuitorii ei, și domnitorii ei, cari? cît? cum s'au purtat? și de obiceiurile lor, și de legile ei, și de alte multe ce într'însa se vor fi aflat“, dar' n'a găsit alta decît un „Lotopiseț“, despre carele dice „că acela ce 'l-au făcut, din neștiință se vede să'l fi scris, saŭ din neîngrijire, că atît este de netocmit, de încurcat și de scurt, cît mai multă turburare și mirare dă celuia ce cetește, decît a ști cevaș dintr'însul“, și, ca să delăture acest neajuns, s'a apucat însu'și de a întrebat mai întîiŭ pre ceĭ „știuți“, pre ceĭ „înțelepți“, și mai ales pre „bătrînii domiriți“; apoĭ a studiat „hrizoavele Domnilor ce sînt pe la boĭerime și pe la mănăstiri“, după aceasta „cîntecele cari vestesc de vitejie, aŭ de alte fapte ale Domnilor și ale altor vrednici oameni“, mai departe a consultat mai mulți scriitori străini, pre cari pre toți îi citează, și a scos din scrierile lor ceea ce 'i s'a părut mai aproape de adevĕr, și abiá dupăce s'a înzestrat cu astfelĭŭ de cunoștinți preparative, s'a apucat de scris.

Puntul culminant într'această frîntură de cronică este demonstrarea precum a deștinderii Romînilor din coloniile romane aduse de împăratul Traian în Daciea, așá și a locuirii lor acoleá fără întrerumpere și a consolidării lor în domniate proprie naționale, a cărora amicie și ajutoriŭ erá căutat și prețuit de popoarele circumvecine. Nu mai puțin interesantă este și combaterea opiniunilor contrare și constatarea, că Ungurii „pururea și nevindicați . . . aŭ stătut vrăjmași și pizmași Romînilor, și atîta, cît, de ar fi putut, ar fi supus pre toți sub jugul lor“. (l. c. pg. 343, resp. 109).

Această cronică mai are încă și meritul că se ocupă nu numai cu Romînii dintr'o singură țară, saŭ domniat, ci cu istoriea Romînilor de pretutindine, chiar și cu a celor de preste Dunăre, cu a așá numiților Cuțovlahi. Această cronică este concepută așadară din puntul de vedere al unității tuturor Romînilor dela Nistru pînă la marea Mediterană, și dela marea Neagră pînă la cea Adriatică. E lucru de admirat, cum de autorul acesteĭ cronicĭ a putut concepe și esecută această idee într'un timp, cînd curenții culturali nu o favoriaŭ și cînd esistința Romînilor erá la greá cumpănă, și soartea lor viitoare foarte nesigură! Această încumetare, această cutedare sumeață ni arată pre un autor de mare geniŭ și de o energie străordinară, și tocmai aceste calități eminente ne constrîng să nu admitem „dispunerea“ colegului nostru V. A. Urechie de a crede că autorul 'și-ar fi întrerupt cronica pe timpul luĭ Atila, al bicĭului luĭ Dumnedeŭ, precum îl tituleadă unii istoriografi. Din contră, noi avem destule indicii pentru continuarea acesteĭ cronicĭ pînă pe timpul autoruluĭ și pentru esistința ei. Binemeritatul M. Gaster ni face cunoscuți [1]) cu o scriere întitulată:

Letopisețul Țărîĭ Romînești și al țăriĭ Moldoviĭ, c. 1650—1675.

Această scriere are și subtitlul: „De vieața a prea luminaților domni ce-aŭ stăpănit întru aceste 2 țări, și ce s'aŭ lucrat în dilele lor, și a părților streine care se megieșesc cu aceste țări, pre largu adunate den multe letopisețe, și cu bună îndreptare alcătuit, precum sĕ vede“.

[1]) Chrestomatiea Romînă, vol. 1. Bucureștĭ 1891, pg. LXVI, b, și 189.

Această cronică este scrisă în spiretul și după planul celei precedente și se potrivește de minune ca continuare a ei. Ea dără nu este, după părerea noastră, alta cevá decît aceá parte a „Istoriei Țării Romînești dintru început“, la cuprinsul căriia mai adeseorĭ se provoacă necunoscutul ei autor, și pare a stá în legătură, dacă nu chiar a fí identică, cu aceea pre care învĕțatul profesor universitar și academician, A. D. Xenopol, o atribue pe nedreptul luĭ Radul Greceanul.[1]) Dacă presupunerea noastră se va arĕtá întemeĭată pe deplin în urma unor cercetărĭ ulterioare, atunci am avé de lucru cu o cronică adevĕrat națională, a tuturor Romînilor de pretutindinea, începînd cu întîĭul lor descălecat în stînga Dunăriĭ și ajungînd, poate, pînă pe la mijlocul secoluluĭ al 17-le; dicem „poate“, fiindcă M. Gaster nu ni spune pînă unde erá scrisă această istorie în manscriptul consultat de dînsul.

Orĭcum se vor adeverí lucrurile mai pe urmă, atîta ni pare sigur că acest „Letopiseț al Țărĭi Românești și al Moldoveĭ“, a șervit de model luĭ Radul Popescul la compusul cronicĭi sale dela al doile descălecat încoace și că a fost reprodus de el în prescurtare, ceea ce ușor se cunoaște, dacă compărăm pasagĭul despre domniea luĭ Roman, fĭiul luĭ Iliaș, din Chrestomatiea luĭ M. Gaster (l. c. pg. 190—191), cu celea ce le găsim relative la această domnie în Magazinul istoric pentru Daciea, t. 4. pg. 103—105·

Această cronică, în accepțiunea ce 'ĭ-o dăm noĭ, nu saměnă să fi găsit imitătorĭ și prelucrătorĭ în domniatul Țărĭi Romînești, precînd cronica luĭ Miron Costin a aflat vrednicĭ urmașĭ maĭ maĭ întîĭŭ în

3. Cartea pentru descălecatul dintîĭŭ, de Niculaĭŭ Costin, 1712.

În publicațiunile ei de pînă acum[2]), această scriere se întitulează: „Cartea pentru descălecatul dintăĭŭ a(l) țărĭi Moldovĭi și neamuluĭ Moldovenesc, de Neculaĭŭ Costin, carele aŭ fost mare logofĕt în Moldova·“

Această Carte conține o „Predoslovie“ cu un indice la urmă despre „Istoricĭi pre carĭ'ĭ pune marturĭ Letopisețuluĭ de descălecatul țărĭi dintăĭ de Traĭan împĕrat, și de a doa descălecare de Dragoș vodă“, și 16 capete de test. În Predoslovie arată Niculaĭŭ Costin maĭ întăĭŭ „lauda și rodul istorieĭ“ dicînd, că întîmplările povestite într'însa pre mulțĭ 'ĭ-aŭ „aținat la marĭ și cinstite lucrurĭ“, și 'ĭ-aŭ „împins la marĭ hărnicĭĭ și laude, a cărora pomenire nicĭodinĭoară vechitura vremilor nu o va șterge din cărțile vieții“, și apoĭ îșĭ descopere întențiunea ce a avut'o cînd s'a apucat a scrie. El ni spune în privința aceasta că, avînd „începătură“ dela tată-săŭ, Miron Costin logofĕtul, socoate că „maĭ mult folos va face Letopisețul, țărĭi noastre“, dacă va arĕtá într'însul „descălecarea țărĭĭ“ de cînd „aŭ venit Traĭan, împăratul Romeĭ, întru aceste părțĭ de loc, și deŭ ce pricină, și cum o aŭ așĕdat'o“. Așijderea dice că va arĕtá: „ce neam an locuit pre aceste locurĭ maĭ năinte de venirea luĭ Traĭan, și ce nume aŭ avut, și de unde aŭ nemerit pre aceste locurĭ“; apoĭ „sămințiile“ șĭ ale altor popoare „începînd de după potop“; maĭ departe, „ce stemĭ aŭ avut țara încă maĭ întăĭ de venirea luĭ Traĭan“; apoĭ „cătă vreme aŭ trăit aice descălecarea luĭ Traĭan, și cine o aŭ pustiit, și pe ce vreme, și orĭ de aŭ maĭ trăit pre aceste locurĭ vreun neam, dupăce s'aŭ pustiit“;

[1]) Istoriea Rom. t. 4. pg. 628—629. — [2]) Let. Mold. t. 1. pg. 33—91; — Cron. Rom. t. 1. pg. 31—84.

ĭar' „pre urmă" va scrie „și descălecarea țărîĭ cu Dragoș vodă, pe ce vreme s'aŭ tĕmplat, închĭeind și Letopisețul scris de Urechĭe vornicul pănă la domniea luĭ Aron vodă; însă maĭ pe largu" va „scrie, pomenind și alte stăpînîĭ megiașe și ce s'aŭ lucrat în părțile megiașilor noștri; și dela Aron Vodî de unde aŭ început a scrie Miron logofĕtul, pănă unde ni va lungí Dumnedĕŭ vremea și vieața". După această schițare a programuluĭ săŭ, maĭ adauge Niculaĭŭ Costin dicînd: „Așé ce am putut, nu cu puțină osteneală, ce cătĭva anĭ, am împreunat toate, și din toate unul acesta Letopisețu".

Decĭ, această Carte pentru întîĭul descălecat, ca și a luĭ Miron Costin, nu'ĭ așadară altă cevá, decît o parte, un capitol așá dicînd, din Istoriea întreagă a domniatuluĭ Moldoviĭ dela Traĭan pînă unde o va puté scrie. Din nefericire însă Niculaĭŭ Costin nu 'și-a realisat pe deplin cugetul săŭ din causa morțiĭ sale preagrăbite. El n'a făcut alta, decît a adaus la Cartea sa despre întîĭul descălecat cronica luĭ Gr. Urechĭe dela Dragoș pînă în domniea luĭ Alesandru Lăpușneanul din cuvînt în cuvînt, adăugînd numaĭ icĭ coleá oarecarĭ întîmplărĭ relative la țările circumvecine, scoase de prin scriitorĭ polonĭ și ungurĭ; ĭar' dela domniea luĭ Iacob Heraclide Despotul, din anul 1561 înnăinte, Niculaĭŭ Costin părăsește testul luĭ Grigoriŭ Urechĭe, dar' nu întrelasă a'l citá unde cere trebuința, și scrie maĭ departe, în mod propriŭ, istoriea domniatuluĭ Moldoviĭ pînă în domniea luĭ Ieremie Movilă, pînă în Juniŭ 1601, prelucrînd așadară și începutul continuăturiĭ cronicĭĭ luĭ Urechĭe decătră Miron Costin, rectificînd în ea unele și altele, și ar fi continuat să o prelucre asá și maĭ departe, și ar fi adaus la ea și cele ce le scrisese despre regele Șvedieĭ, Carol VII. și despre întîĭea domnie a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat în Moldova (Noem. 1709 pînă Noem. 1710) și despre Dumitru Cantemir (Noem. 1710 pănă Juliŭ 1711) pînă în Optomvre 1711, de nu 'l-ar fi ajuns cruda moarte.

Măcarcă dela renumitul Mihaĭŭ Cogălniceanul încoace s'a acreditat pintre Romînĭ opiniuea, ca cum Niculaĭŭ Costin însu'și ar fi adaus la întrerumperea prelucrăriĭ sale testul neschimbat din cronica tătîni-săŭ, Miron. pînă la moartea luĭ Ștefăniță Lupul, și că dela Istrati Dabijă înnăinte, pînă la întîĭea domnie a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat ar fi prescris de pe izvodul logofĕtuluĭ Tudosiŭ Dubăŭ, de pe al luĭ Vasile Damian al treile logofĕt și de pe ale altora, dar' că dela domniea dintîĭŭ a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat încoace, decĭ din Noemvre 1709 pînă în Optomvre 1711 a scris ĭarăș pre larg dela sine[1]): totuș noĭ această opiniune numaĭ în partea eĭ din urmă o putem împărtăși, nu însă și în celealalte doaŭĕ părțĭ dintîĭŭ, căcĭ Niculaĭŭ Costin n'ar fi putut copiiá verbal scrierea tătîni-săŭ, cel puțin nu pînă prin anul 1653, precum nu o făcuse nicĭ cu partea eĭ dela 1595 pînă în Juniŭ 1601, nicĭ nu s'ar fi putut ținé pentru continuarea eĭ dela Dabija încoace de niște scriitorĭ ca Tudosiŭ Dubăŭ și Vasile Damian, fiindcă în precuvîntarea Cărțiĭ pentru întîĭul descălecat se rostește asupra lor așá: „Ĭară a pomení de niște Letopisețî, pre urmă scrise de o samă de boĭerĭ de țară, nu socotesc alta, fără cât ocară li s'ar face la vecĭĭ viitorĭ, de 'ĭ-aș pomení, că și la istoriĭ a le scrie deplin și pre largu trebue și învĕțătura și știința altor țărĭ, care aceĭa nu o aŭ avut". [2]) Pe lîngă aceasta și contimporeanul săŭ, Ion

[1]) Let. Mold. ediț. 1. t. 1. pg. XVIII. — [2]) Let. Mold. I. pg. 39; — Cron. Rom. I. pg. 37.

Neculcea dice despre Niculaïŭ Costin că acesta „aŭ scris din începutul lumiĭ, arĕtînd cine aŭ trăit pre acest pămînt, cu mărturiĭ a istoriĕĭ streinĭ, și aŭ scris pînă la Dragoș vodă; și dela Dragoș vodă aŭ scris de pe izvodul luĭ Urechie vornicul, pănă la Aron Vodă, însă mult aŭ maĭ împodobit maĭ frumos și Miron Costin și fiiŭ-săŭ Niculaïŭ Costin. Ĭară maĭ înnăinte, pănă la Dabija Vodă, s'aŭ maĭ scris de Miron logofĕtul; ĭară maĭ departe nu se găsește scris; poate fi, de or fi și scrise mai înnăinte de Niculaïŭ logofĕtul, dară or fi, poate, tăĭnuite, și pănă acum la iveală n'aŭ eșit. [1])

Afară de aceste considerărĭ și de celea aduse înnăinte maĭ sus (pg. 176 nr. 6.) maĭ amintim aice că cunoaștem un manuscript de 426 de pg. în 2°, păstrat în biblioteca universităţiĭ din Cernăuț, conținînd Istoriea Moldoviĭ dela întîĭul descălecat pînă la la moartea luĭ Ștefăniță Lupul. Într'acest manuscript citim la pg. 292: „Pănă aice acest Letopiseț este scris de pre izvodul ce aŭ scris rĕposatul Niculaïŭ Costin ce aŭ fost vel logofĕt", și apoĭ urmează niște vĭersurĭ, adresate morțiĭ, care pre nime nu cruță, ci toate le schimbă și le strămută, vĭersurĭ pre carĭ noĭ le credem făcute drept tînguire pentru moartea luĭ Niculaïŭ Costin, ĭar' nu în „alusiea morțiĭ" luĭ Mihaïŭ Viteazul, precum presupune M. Cogălniceanul [2]), și aceasta din causă fiindcă maĭ înnăinte, în contest, nu s'a vorbit nimică despre moartea luĭ Mihaïŭ Viteazul, ĭar' alta, fiindcă îndată după aceste vĭersurĭ urmează dicîndu-se: „De aice începem a scrie Letopisețul de pre izvodul luĭ Miron Costin logofĕtul", dar' nu copiează manuscriptul luĭ Miron Costin dela început, ci cam ceva de maĭ înnăinte de moartea luĭ Mihaïŭ Viteazul, întîmplată în August 1601 [3]) și îl prescrie pînă la moartea luĭ Ștefăniță Lupul, întîmplată în toamna anuluĭ 1661. [4]) Aice, la finea manuscriptuluĭ, se face ĭarăș o însĕmnare dicînduse (pg. 421): „Pănă aice s'aŭ scris de pe izvodul rĕposatuluĭ Miron Costin, ce aŭ fost logofĕt mare". Acest manuscript este o copie foarte esactă din anul 1844 de pe altă copie din anul 1784, și nu conține nicĭ continuarea cronicĭĭ dela Dabija înnăinte, făcută, după părerea noastră (pg. 176—177), de Acsenti Uricarĭul, nicĭ rĕstîmpul din 1709 pînă în Optomvre 1711, opera proprie a luĭ Niculaïŭ Costin, precum am arĕtat maĭ sus.

Decĭ, desĭ Niculaïŭ Costin își propusese să scrie istoriea Moldoviĭ dela întîĭul eĭ descălecat de Traĭan împăratul, totuș noĭ, după cunoștinţile ce le avem, nu'ĭ putem atribuĭ decît 1) Cartea despre descălecatul dintîĭŭ, 2) amplificarea cronicĭĭ luĭ Urechie dela Dragoș pînă la Iacob Heraclide Despotul și prelucrarea eĭ de ací înnăinte pînă în Juniŭ 1601, și 3) cele scrise și cunoscute sub numele luĭ din 1709 pînă în Opt. 1711. Atîta și nimică maĭ mult. Despre celealalte scrierĭ istorice ale luĭ Niculaïŭ Costin vom vorbí la paragraful următorĭŭ. Aice însĕmnăm numaĭ atîta, că luĭ Niculaïŭ Costin 'ĭ se maĭ atribuește încă prima culegere a unor acte diplomatice, relative la legăturile Moldoviĭ cu Turciea. [5])

Această scriere a luĭ Niculaïŭ Costin, maĭ mult decît a tătîni-săŭ, Miron, a găsit rĕspîndire prin copiare, poate din causa înteresuluĭ ce îĭ purtă Niculaïŭ Maurocordat, carele el maĭ întîĭŭ ordonase copiarea și între-

[1]) Let. Mold. t. 2. pg. 195; — Cron. Rom. t. 2. pg. 177. — [2]) Let. Mold. t. 1. Apend. X. pg. 126, nota; — Cron. Rom. t. 1. pg. 446. — [3]) Hormuzachi, Documente, vol. IV, p. 1. pg. 266. — [4]) Hormuzachi, Documente, vol. V. p. 2. pg. 89. — [5]) Arhiva Rom. de M. Cogălniceanu, t. 2. pg. 263.

girea ei (pg. 177. nr. 7). Multe din manuscriptele cunoscute, sub numele lui Miron Costin, de către Gîorgiŭ Șincaiŭ, Samuil Micul și I. Ch. Engel, nu sînt decît cópiĭ de pe această scriere! Ea saměnă să se fi răspîndit și sub titlul de Cronica țăriĭ Moldoviĭ dela facerea lumiĭ pînă la izgonirea lui Aron vodă din scaunul domniei, fiindcă Niculaiŭ Costin ni vorbește și despre „zidirea lumiĭ și pentru împărțirea limbilor“ la capul întîiŭ al Cărțiĭ sale despre întîiul descălecat; cel puțin, se cunoaște un manuscript cam sub acest titlu. [1])

Încă o scriere foarte interesantă și instructivă, care cerceteadă cu deamăruntul istoriea Romînilor dela întîiul lor descălecat, este

4. Hronicul vechimiĭ Romanomoldovlahieĭ, de Dumitru Cantemir, 1719—1723.

Această scriere s'a tipărit abiá după 112 anĭ dela compunerea eĭ sub titlul de: „Hronicul Romano-Moldo-Vlahilor, alcătuit de Domnul Moldavieĭ Dimitrie Cantemir la anĭ 1710 (!), iară acum de pe originalul manuscript, depozitat de fericitul autoriŭ în împărătéasca Arhivă a Moscveĭ, scoțîndu-se, cu învoirea prea înnălțatuluĭ nostru Domn Mihail Grigoriŭ Sturdza v. vd. și din orînduirea înnaltpreasfințituluĭ Arhiepiscop al Sucevii și Mitropolit Moldavieĭ, Dd. Veniamin Costachie, s'aŭ tipărit, t. 1. Iași, în Tipografiea S. Mitropoliĭ, 1835; t. 2, 1836.“ — Erá să se maĭ retipărească după manuscriptul original al artoruluĭ decătră Academiea Romînă din Bucureștĭ printre „Operele principeluĭ Demetriŭ Cantemir“ ca tom al 8-le, dar', după cît știm, nu a apărut pînă acum.

În publicațiunea de pînă acum, acestă scriere se compune 1. dintr'o dedicare, adresată Sînteĭ Treimĭ decătră autor cu rugarea, ca să'ĭ pădască și să'ĭ ocrotească „lucrușorul acesta . . . de ochiul zavistnic și de limba simceloasă“ (pg. VII.—VIII.); — 2. din o Prefață, romînească și lătinească, în care arată că vechimea Romînilor ca popor este maĭ mare decît maĭ a tuturor popoarelor europene, și nobilitatea lor mult maĭ aleasă (pg. XXI—LXXI); — 3. din o scurtă cuvîntare adresată „Tuturor iubiților . . . frați, Romanomoldovlahilor“, în care ni arată ce propus și plan a avut cînd a început a scrie, și ce piedicĭ 'l-aŭ stinghĭerit la realisarea luĭ (pg. I.—V.); 4. Catastihul istoricilor, elinĭ, latinĭ și de alte neamurĭ, în numĕr de 154, ale caror dise sînt aduse ca mărturie între'acest Hronic (pg. VII. -X.); — 5. niște „Prolegomene la Hronicul a toată Țara Romîneascâ“, împărțite în treĭ cărțĭ și fiecare carte în maĭ multe capete; în cartea dintîiŭ ni vorbește despre Daciea și marginile eĭ, despre locuitoriĭ eĭ și originea lor, și despre rĕsboaĭele lor cu Romaniĭ; în cartea a doaŭa ni arată originea Romanilor și începătura împărățieĭ lor, și apoĭ însamnă pe scurt „precum Romînii din Daciea, cariĭ astădĭ sînt Moldovenii, Munteniĭ și Ardeleniĭ, sînt din neamul lor hirișĭ Romanĭ“, iar' cartea a treĭa „arată mărturiile scriitorilor, căruia cum 'i s'aŭ părut și cum aŭ scris pentru neamul Romînilor în Daciea locuitorĭ“; — 6. o „Precuvîntare . . . în Hronicul vechimiĭ Romanomoldovlahieĭ“, în carea trece în revistă scrierile cele maĭ însĕmnate și arată cum toate, și chiar însă'și Sînta Scriptură, aŭ fost amar criticate, și apoĭ dice că numaĭ cu sfiială și cu cutremur se apucă să scrie „cevaș pentru a neamuluĭ nostru vechime, naștere și viță“, dar' socoate că va fi scutit poate de această judecată omenească, dacă, scriind, va crede „maĭ mult altora . . . și adeverințiĭ

[1]) Analele Acad. Rom. ser. 2. t. 2. secț. 1. pg. 106, nr. 10 și pg. 222, nr 24.

lor, decît pofteĭ" inimiĭ sale; — și 7. testul „Hroniculuĭ Dacoromănieĭ" împărțit în dece cărți, și urmat — 8. de o Tablă hronologicească, și — 9. de Seara lucrurilor și a cuvintelor.

Causa compuneriĭ.

Prin convorbirile sale cu învețațiĭ și diplomațiĭ străinĭ: Rușĭ, Nemțĭ, Franțujĭ și Anglejĭ, asupra Romînilor și a sorțiĭ lor, Dumitru Cantemir a deșteptat în eĭ curiositatea de a li cunoaște maĭ de aproape originea și trecutul, și de aceea fú îndemnat de dînșiĭ ca să'ĭ informeze în privința aceasta prin vreo scriere. Despre această îndemnătură ni vorbește însu'șĭ D. Cantemir [1]) dicînd: „Împișĭ și poftițĭ fiind dela uniĭ prietinĭ străinĭ, și maĭ ales dela însoțirea noastră, carea este Academiea științților din Berolin, nu numaĭ odată, saŭ de doaŭě orĭ, ce de maĭ multe orĭ îndemnați și rugați fiind, pentruca de începătura, neamul și vechimea Moldovenilor, precît adevĕrul poftește, măcar cît de pe scurt să'ĭ înștiințăm; așijderea de lucrurile carile în vremile stăpînitorilor din descălecatul țăriĭ Moldoviĭ cel vechiŭ pînă la vremile noastre s'or fi întîmplat; de starea și pusul loculuĭ eĭ, de așĕdămîntul aeruluĭ, bișugul pămîntuluĭ, ocolitul hotarelor, și de altele carele spre folosul vieții omenești caută, și încă și obiceĭele, legea, ceremoniile bisericești și politicești, și de alte carile spre orînduĭala și cinsteșiea omenească stăruesc, precît în putința slabeĭ noastre științe va fi, să'ĭ adeverim: cu a pomeniților dară prietinĭ îndemnare și cu a Academieĭ în învețăturĭ luminate, dic, a Berolinuluĭ poftire, căutatu'mĭ-aŭ a plini pravila și învețătura luĭ Platon, care poruncește: „Non solum nobis, sed et patriae et amicis vivendum", adecă, nu nnmaĭ pentru folosul nostru, ce și pentru a(l) patrieĭ cevá să slujim, și pofta prietinilor gĭos a lăsá să nu ne arĕtăm".

În urma îndemnărilor acestora, D. Cantemir a compus doaŭě dintre opurile sale cele maĭ însĕmnate și maĭ valoroase, unul „Hronicul vechimiĭ Romanomoldovlahieĭ", și al doile „Geografiea Moldoviĭ", s. „Descripțiea Moldoviĭ", s. „Hotărîrea țăriĭ Moldoviĭ cu tabla geografică", precum le numește însu'șĭ. [2]) Ca să curĕspundă scopuluĭ pentru care eraŭ menite, îmbele opurĭ aŭ fost compuse lătinește, în graĭul universal al învețaților de pe atuncĭ.

Timpul compuneriĭ în lătinește.

Esistă pînă acum maĭ multe părerĭ divergente despre anul cînd a compus D. Cantemir Hronicul vechimiĭ Romanomoldovlahieĭ. Cea maĭ vechĭe și maĭ acreditată este cea emisă de profesorul Bayer (Beer), mort în anul 1738. Acesta să fi compus lătinește o biografie a principilor Constantin și Demetriŭ Cantemir, pre carea a publicat'o maĭ tărdiŭ, cu o trăducere muscăcească, Niculaĭŭ Bantysch-Kamenski sub titulul de: „Istoriĭa kniaza Konstantina Kantemira . . . i rodosloviĭa Kniazei Kantemirow. Moskv. 1783". [3]) Într'această biografie (pg. 313), Bayer dice, că D. Cantemir a compus în Petroburg pe la începutul anuluĭ 1717 Hronicul vechimiĭ Romanomoldovlahieĭ. Această părere a luĭ Bayer (Beer) o adoaptă și A. Papiŭ Ilarianul, maĭ adăugînd încă că D. Cantemir a început

[1]) Hronicul l. c. t. I. pg 223—224. — [2]) Hronicul l. c. t. I, pg. XXVII, 11, 90, 135, 225, 348; t. 2. pg. 113, 378. — [3]) Analele soc Acad. Rom. t. X. sec. 1, pg. 15—18.

a'l trăduce romînește în anul 1718.[1]) Părerea luĭ Bayer și a luĭ A. Papiŭ Ilarianul saměnă a căpětá oarecare confirmare prin împregĭurarea, că un manuscript al acestuĭ Hronic, păstrat în Arhiva împărătească din Moscva, poartă pe titlul său locul de „Sanct-Petersburg“ și anul de „1717“. [2])

Însă cîtă valoare are această însěmnare se poate cunoaște de acolo, că manuscriptul ce a fost trimis la Iași în anul 1834 spre decopiare, tot din Arhiva Ministerĭuluĭ de esterne din Moscva, saměnă a fĭ purtat pe titlul său alt an, pentrucă G. Săulescul, carele a fost însărcinat cu copiarea și cu tipărirea acestuĭ op, dice în titlul luĭ tipărit, că „Hronicul Romanomoldovlahilor este alcătuit de Domnul Moldavieĭ Dimitrie Cantemir la aniĭ 1710“.[3]) Cumcă anul de 1710, pus de G. Săulescul pe titlul Hroniculuĭ tipărit, nu poate fi esact, resultă cu evidență parte din considerarea că în anul 1710 D. Cantemir a fost atît de ocupat cu afacerile politice, încît nu maĭ puteá cugetá la compusul istorieĭ Romînilor, ĭar' parte din înse'și cuvintele luĭ, unde dice că el abĭá în urma îndemnărĭĭ amicilor săĭ și a Academieĭ de științĭ din Berolin a compus Hronicul vechimiĭ Romînilor, adecă dupăce a devenit membru al Academieĭ, prin urmare, după anul 1714.

Asemenea neesact este și locul, în carele dice profesorul Bayer că D. Cantemir 'și-ar fi compus Hronicul său. Nu în St. Petroburg, ci în Moscva 'și-a compus D. Cantemir lătinește Hronicul său, căcĭ însu'și ni spune apriat aceasta dicînd[4]): „Mărturisesc cetitorĭuluĭ că, cînd scrieam Hronicul nostru la Mosc, unde cărțile de treabă încă tot sînt rarĭ, aflîndu-ne, pe Bonfin Istoricul . . . la mînă a avè n'am putut... Ĭară acmú cînd de iznoavă din Lătinesc în limba Romînească 'l-am prefăcut, nu numaĭ Bonfin, ce și alțiĭ cîțiva Istoricĭ la mînă viindu-ni“ . . .

Dar' și anul 1717, în carele pune profesorul Bayer compusul Hroniculuĭ, încă nu ni pare a fi cel adevěrat. Nu voim să ascundem, saŭ să trecem cu vederea, că în contestul Hroniculuĭ, după cum este el tipărit sub îngrijirea luĭ G. Săulescu, esistă un loc carele saměnă a întărí foarte mult acest an ca an al compusuluĭ Hroniculuĭ. În „Prefața“ Hroniculuĭ (pg. XLIX) vorbește D. Cantemir, între altele, și despre vechĭetatea maĭ mare a Romînilor față cu alte popoare din Europa, și apoĭ dice că „începutul anilor lor (Romînilor) este **dela acesta înapoĭ**“, cu o mie șese sute și dece anĭ“, ĭar' în testul lătinesc stă: „ab hinc retro supra mille sexcentis decemque annis“. [5]) Descălecatul Romînilor în Daciea de împăratul Traĭan îl pune D. Cantemir la anul 107 după Hristos.[6]) Dacă adaugem la anul dela Hristos 107 încă 1610 anĭ, căpětăm într'adevěr anul 1717 ca an în carele scrieá D. Cantemir la „Prefața“ Hroniculuĭ său. Cu toate că din acest calcul resultă fără îndoĭală că erá anul 1717 după Hristos cînd D. Cantemir scrieá la „Prefața“ Hroniculuĭ vechimiĭ Romînilor, totuș noĭ nu'l admitem, și ĭată de ce!

Se știe că D. Cantemir a compus Hronicul său maĭ întĭĭŭ lătinește. Decĭ, testul lătinesc este cel original, cel autentic față cu testul romînesc; el oglindește maĭ perfect și maĭ precis primitiva cugetare a autoruluĭ. În testul lătinesc esistă un cuvințel carele nu este trădus în testul romînesc și a căruĭa omisiune schimbă întru cîtva înțelesul pri-

[1]) D. Cantemir, Opere. t. I. Descriptio Moldaviae, Bucureștĭ, 1872, pg. VI. — [2]) Analele l. c. pg. 17. — [3]) D. Cantemir Hronicul, t. I. pg. X—XI. — [4]) Hronicul, t. I. pg. 329. — [5]) Hronicul, t. I. pg. LXX. — [6]) Hronicul, t. I. pg. XXXIII.

mitiv. În testul latinesc se dice că începutul anilor Romînilor este dela anul în carele scrieá D. Cantemir Hronicul său, înapoi, cu „supra mille sexcentis decemque annis“, adecă cu preste o mie șese sute și dece ani, iar' nu pur și simplu cum stă în trăducerea romînească, numai cu „o mie șese sute și dece ani“. Acest cuvîntel „supra“ saŭ „preste“ din testul original latinesc ne face a nu admite anul 1717 ca anul cel adevărat în carele D. Cantemir a început a compune latinește Hronicul său. Măcar că am puté întrebuința și alte arguminte spre a scăpá dintr'o încurcătură în carea ne aruncă altă descoperire ce o mai aflăm în contestul Hroniculuĭ; am puté dice adecă, că nu este numai decît ca D. Cantemir să'și fi scris în timp necontenit Hronicul său, ci că între compusul „Prefeței“ și al celuĭalalt contest al Hroniculuĭ a lăsat să treacă vro doĭ anĭ de dile.

Anul adevărat în carele D. Cantemir a compus latinește Hronicul său, îl putem deduce cu esactitate și precisiune deplină din alt loc al contestuluĭ Hroniculuĭ. În „Prolegomena“ acestuĭ Hronic, în cartea I. cap. 3. [1]) vorbește D. Cantemir despre numirile cele vechĭ ale țărilor, carĭ de demult se cuprindeaŭ sub numirea de „Daciea“, și dice apoĭ despre Daciea măluroasă, că „atîta țară cuprindeá Daciea măluroasă, cît **la anul trecut**, la pacea între Nemți și între Turcĭ la Pazarovițĭ făcută, aŭ luat Chesariul dela Sultanul turcesc“. După cum știm, pacea dela Pasarovițĭ s'a închĭeĭat într'a 21. Juliŭ 1718, st. n. [2]) Decĭ, dacă ni cugetăm acum un an trecut dela această pace înnăinte, ajungem la timpul de după 21. Juliŭ 1719 ca la acel timp în carele D. Cantemir scrieá latinește Hronicul vechimiĭ Romînilor, și ca la acel timp, din carele puteá dice D. Cantemir, cu drept cuvînt, că Daciea măluroasă cuprindeá atîta țară, cîtă „la anul trecut“, la pacea din Pasarovițĭ din 21. Juliŭ 1718, aŭ luat Nemțiĭ dela Turcĭ.

Știm din cele precedente, că D. Cantemir 'și-a compus latinește Hronicul său la Moscva. Oare erá el în Juliŭ și după Juliŭ 1719 în Moscva? O da! Într'a 4. Juliŭ st. v. saŭ 16 Juliŭ st. n. 1719 a murit în Moscva fiĭca sa Smaragda. Este lucru foarte natural ca D. Cantemir nu numaĭ să fi fost de față la moartea și înmormîntarea fiĭceĭ sale, dar' încă să și fi petrecut timp maĭ îndelungat în Moscva. În timpul acesteĭ petreceri dară, adecă, în a doaŭa jumătate a anuluĭ 1719 și poate și în ĭarna orĭ chĭar și în toată prima jumătate a anuluĭ 1720, saŭ maĭ esact dicînd, în prima jumătate a anuluĭ dela zidirea lumiĭ 7228, a trebuit D. Cantemir să înceapă a compune și a și compus cel maĭ prețios și maĭ meritos op al său, Hronicul vechimiĭ Romanomoldovlahieĭ. Dacă vom admite că toamna anuluĭ 1719 și poate și ĭarna anulnĭ 1720 este întru adevĕr timpul în carele D. Cantemir a compus latinește Hronicul său, — lucru carele după socotința noastră resultă fără îndoĭală din deducțiunile noastre de maĭ sus: apoĭ, cu această dată în mînă, vom fĭ în stare, fără greutate, a aflá și a precisá multe alte date necunoscute și întunecate din contestul Hroniculuĭ.

Timpul Trăduceriĭ în romînește.

În „Precuvîntarea“ Hroniculuĭ (t. I. pg. 226—227) ni spune D. Cantemir că, fiind tomul întĭĭŭ scris „în limba latinească“ și socotind „că

[1]) Hronicul, t. I. pg. 23. — [2]) Ghillany: Europäische Chronik. 1. Bd. Lpzg. 1865. pg. 231.

cu strămbătate, încă şi cu păcat ar fi de lucrurile noastre de aciea înnăinte mai mult străinii decît ai noştri să ştie", a luat „acmú de iznoavă ostenință" şi 'l-a prifăcut „din limba lătinească ĭarăş pre cea a noastră romînească". Cînd însă a făcut această trăducere, nu ni spune apriat, decît dice (l. c. pg. 225) că „în anul decurînd t r e c u t" aveá istorisit lătineşte pe deplin „Hronicul vechimiĭ neamuluĭ Moldovenesc", . . . dela vremile luĭ August Chesarĭŭ şi maĭ pe urmă dela Traĭan pînă la înturnarea luĭ „Dragoş Vodă din Ardeal la locul şi la moşiea sa". Din aceste cuvinte urmeadă că D. Cantemir a început a trăduce romîneşte Hronicul săŭ după ce a fost trecut un an dela compusul luĭ în limba lătinească. Lătineşte 'l-aŭ fost compus în toamna anuluĭ 1719 şi în ĭarna anuluĭ 1720, deci, trăducerea romînească trebue să o fi început în primăvara anuluĭ 1721. Şi într'adevĕr, pe timpul acesta D. Cantemir nu maĭ petreceá în Mosca, ca la compusul în lătineşte al Hroniculuĭ, unde cărţile necesare eraŭ rare, saŭ lipsiaŭ cu totul, ci în St. Petroburg, unde prin Juliŭ 1721 dá şi petrecerĭ.[1])

Aceste constatărĭ de timp se răpoartă maĭ mult la începutul îmbelor lucrărĭ, decît la întregitul, respective finitul lor. Aceasta se cunoaşte din alt loc din contestul opuluĭ, şi anumea din cartea a noaŭa, capul al doile. Aice ni vorbeşte D. Cantemir maĭ întîĭŭ despre neamul turcesc şi despre familiea Aliosmanilor şi dice apoĭ despre Turcĭ, că eĭ cu multe sute de anĭ maĭ înnăinte decît Aliosmaniĭ aŭ eşit în Asiea „rumpînd poarta de fĭer dela munţiĭ Caucasuluĭ, pre carea l a a n u l 1722 c u î n c h i n ă c i u n e î m p ă r a t u l P e t e r A l e c s i e v i c i ŭ cu cîteva alte cetăţĭ p e m a r g i n e a m ă r i ĭ C a s p i e ĭ pînă la ţara G h i l e a n u l u ĭ s u b s t ă p î n i r e a s a o aŭ a d u s". După aceasta aminteşte de Cîmpiĭ Capceaculuĭ şi adauge despre dînşiĭ dicînd: „Tragu-se cîmpiĭ aceştĭa din apa Donuluĭ pînă la Hina, trecînd peste apa Volgăĭ alăturea cu Uzbecul, p r e c a r ĭ c î m p ĭ d u s u - n e - a ŭ v r e m e a şi p e n o ĭ a ĭ v e d é". Această espediţiune a luĭ Petru celuĭ Mare încontra Perşilor, la carea a participat şi D. Cantemir şi la carea face alusiune în pasagiul de maĭ sus, a durat şese lunĭ de dile, dintr'a 15. Maĭŭ şi pînă într'a 5-a Noemvre 1722.[2]) Prin urmare, D. Cantemir a putut scrie acele pasage abĭá după ce s'a finit aceá espediţiune, adecă abĭá după 5. Noemvre 1722. În Noemvre însă, şi chĭar în Decemvre 1722, D. Cantemir erá bolnav de moarte în Astrahan. El a început a se însănătoşá abĭá în a doaŭa jumătate a luneĭ luĭ Decemvre. Însănătoşarea luĭ sporí tot din ce în ce maĭ tare aşá încît în Ianuarĭŭ 1723 se putú porní din Astrahan spre casă, unde ajunse abĭá în luna luĭ Mart 1723. În decursul boaleĭ şi al călătorieĭ sale, D. Cantemir de bună samă că n'a putut scrie la Hronicul săŭ. Urmeadă dară cu siguritate, că D. Cantemir abĭá după ce s'a întors la moşiile sale în Ucraina, adecă abĭá în Mart saŭ după Mart 1723 a scris în capul al 2-le din cartea a noaŭa a Hroniculuĭ săŭ pasagele relative la espediţiunea luĭ Petru celuĭ Mare încontra Perşilor şi la Cîmpiĭ Capceaculuĭ preste cariĭ a trecut şi el.

Din cele espuse pînă aicĭ resultă neapărat că D. Cantemir a lucrat la compusul, trădusul şi completatul Hroniculuĭ săŭ, din toamna anuluĭ

---

[1]) Herrmann: Gesch. d. russ. Staates. t. 4. pg. 451—452. — [2]) Herrmann: Gesch. des russ. Staates, t. 4. pg. 421—427.

1719 și pînă în primăvara anului 1723, deci pînă aproape de moartea sa, întîmplată într'a 21. August 1723.

Planul primitiv al Hroniculuĭ, și tendința luĭ.

În cuvîntarea adresată „tuturor ĭubiților . . . frați, Romanomoldovlahilor", [1]) și în cartea a decea la capul întîiŭ [2]), D. Cantemir ni descopere, în termini foarte chiarĭ, tot planul cum îșĭ propusese dintru început ca să'șĭ compună Hronicul. După aceste mărturisirĭ, D. Cantemir împărțise istoriea Romînilor în doaŭĕ marĭ rĕstîmpurĭ. Cel dintîiŭ aveá să cuprindă timpul din 107 pînă la 1274, saŭ „dela descălecatul Dacieĭ cu Romanĭ, adecă dela Traĭan, marele Împărat, și dela anul Domnuluĭ . . . 107 . . . și pînă la înturnarea luĭ Dragoș Vodă în țara Moldoveĭ și a luĭ Radu Vodă Negrul în Țara Muntenească, carea s'aŭ întîmplat pre la anul dela Hristos 1274", deci un rĕstîmp de 1167 de anĭ. Al doile rĕstîmp aveá să cuprindă istoriea Romînilor dela anul 1274 încoace pînă la începutul domnieĭ Fanarioților, saŭ după cum se esprimă el însu'șĭ: „decînd . . . pomeniții Domnĭ, întorcîndu-se pre la locurile lor din bejeniile Ardealuluĭ, cu deosebite tituluri a Domnilor de Moldova și a Domnilor Muntenești a se vestĭ aŭ început, și să tragă rîndul anilor și povestea Domnilor pînă la vremile noastre", deci un rĕstîmp cam de vreo 440 de anĭ.

Aceste doaŭĕ lungĭ rĕstîmpurĭ aveá D. Cantemir să le trateḑe în doaŭĕ marĭ tomurĭ, și apoĭ „împreună pe amîndoaŭĕ părțile Istorieĭ la tiparĭŭ" să le dee, sub titlul de: „Hronicul Dacoromănieĭ, adecă al Țărilor Romînești", precum se vede din titlul ce urmeaḑă după Precuvîntarea de după Prolegomene. Tomuluĭ celuĭ dintîiŭ ĭĭ dedese titlul de „Hronicul vechimiĭ Romanomoldovlahieĭ, îl împărțise în ḑece cărțĭ și fiecare carte în maĭ multe capete, și'l pregătise pe deplin pentru tiparĭŭ, cu scopul ca prin el să „desbată din tirăniea vechiĭ uĭtărĭ", „numele și neamul" Romînilor, arĕtînd că Romînii „de demult s'aŭ descălecat, și de atunce pănă acmŭ necurmat lăcuesc în Daciea, adecă în Moldova, în Țara Muntenească și în Ardeal" și că sînt „adevĕrațĭ Romanĭ, de Roma cetățenĭ, și din totĭ a(ĭ) Italieĭ lăcuitorĭ aleșĭ ostașĭ", și apoĭ să îndrepte pre uniĭ „maĭ proaspețĭ scriitorĭ în potrivnicele lor părerĭ" și să'ĭ descoapĕră „cît de departe din calea adevĕruluĭ s'aŭ rătăcit", și toate acestea să le scoată „din Istoriĭ și Istoricĭ ca aceĭa, . . . pentru a cărora credință nu este cine să se îndoĭască, ce dela totĭ învĕțațiĭ și cercătoriĭ adeverințiĭ Istoriilor primiți și creḑuți sînt".

Finindu'șĭ D. Cantemir tomul întîiŭ lătinește în anul 1720, s'a apucat îndată de cules material pentru tomul al doile [3]) și a și sporit curînd pînă la Ștefăniță Lupul, dară de aice înnăinte a dat de maĭ multe greutățĭ, ca lipsă de izvoare, și apoĭ se maĭ iviră încă și alte pĭedicĭ. Fŭ dară necesitat să întrerumpă, și întreruptă a rĕmas lucrarea din causa ocupațiunilor sale prea multe, a unuĭ morb, și a morțiĭ sale preatimpurie. Iată ce ni spune el însu'șĭ în privința aceasta [4]): „Vrere-am pentruca să se înștiințeḑe cetitoriul nostru că alta pusesem în gîndul nostru, și alta strîmtoarea vremiĭ și lipsa a unor scriitorĭ la lucrul nostru foarte de treabă ne-aŭ asuprit a face. Căcĭ propozitul nostru erá, ca cu sfîrșitul Cărțiĭ a noaŭa și sfîrșitul Hroniculuĭ pentru vechimea Romanilor din Daciea să

[1]) Hronicul, t. I. pg. I—V ; — Hronicul, t. 2. pg. 360—362. — [2]) [3]) Hronicul, t. I. pg. 225—226. — [4]) Hronicul t. 2. pg. 360—362.

punem, și de unde la Cartea pomenită facem sfîrșit, de acolo să luăm începătura Hroniculuĭ amînduror țărilor, adecă precum a Moldoviĭ, așé a Țăriĭ Munteneștĭ, și să'l ducem, de va vré Dumnedeŭ, pănă la vremile noastre. Ce cătră lipsa pomeniților scriitorĭ, maĭ adausu-ni-s'aŭ și altă zăticnire, căcĭ și pentru lucrurile Domnilor Munteneștĭ, Hronicul, carile în ceastă dată la mînă îl avem, macarcă dela Radul Vodă începînd, pănă la domniea luĭ Constantin Vodă Brîncoveanul vine; însă noĭ neputînd dosloși, de cine să fie scris, (căcĭ numele nu'și ivește), și de sĕ potrivește cu alte hronice ale Țăriĭ Munteneștĭ, din scriitorĭŭ fără nume ca acesta pănă nu'l vom înfățișá și cu alțiĭ, a ne încredința n'am îndrăznit. Pentru aceea nĭ-aŭ căutat a maĭ mutá vremea, și a așteptá pănăcînd ni va veni la mînă, saŭ altul ca acesta, saŭ alt scriitorĭŭ, a căruĭa nume și credință să fie știută. Avut'am noĭ, încă la Țarigrad fiind, Hronicul Muntenesc, și așeș cu sîngură mîna luĭ Șărban Logofĕtul, pe proastă limba grecească scris, ce acela, cu alte multe ale noastre, acolo la Țarigrad aŭ rĕmas. Decĭ dară cu aceste pomenite împiedecărĭ fiind siliți socoteala cea dintăĭ a ni schimba, ales'am ca cătră alalte adăogînd și aceastá a d e c e a Carte cu carea sîntem să arĕtăm statul Romînilor de după năpada și prada luĭ Batie, pănă la înturnarea Romînilor cu Domniĭ săĭ dela Ardeal ĭarăș la locurile sale cele dintăĭ, și altele, carile în titulul Cărțiĭ acesteĭa s'aŭ pomenit. Acmú dară îl poftim, cu acestea să fie mulțămitorĭŭ, (încă de putem dice, că truda noastră așteaptă mulțămită); ĭară maĭ pre încet, învoind Cel-de-sus, după ce vom tocmí și vom îndreptá aniĭ precum acestuĭ Moldovenesc, așé a celuĭ Muntenesc Hronic, și vom adauge și altele, carile din cîțiva scriitorĭ străinĭ a v e m c u l e s e, (carile istoricĭĭ noștri ceĭ maĭ vechĭ nicĭ cu vîrvul condeĭuluĭ nu le-aŭ atins, și pănă astădĭ alor noștri staŭ îngropate și neștiute); și lipindu-le la locul, vremea, și chipurilor sale: atuncĭa cu ajutorĭul luĭ Dumnedeŭ v o m p u n e î n c e p ă t u r ă Hroniculuĭ acestor doaŭĕ țărĭ, de o b ș t e, adecă de după înturnarea Romînilor, carĭĭ pe vremea luĭ Batie s'aŭ fost tras la Ardeal, pănă la v r e m i l e n o a s t r e, unde întăĭ din Istoricĭĭ străinĭ sîntem să arĕtăm și cu curate dovede să înștiințăm, precum Hronicele noastre în multe, și maĭ vîrtos pentru înturnarea luĭ Dragoș Vodă în Moldova și a Raduluĭ Vodă în Țara Muntenească pe ce vreme și în ce an să sĕ fie întîmplat, foarte greșițĭ sînt; căcĭ noĭ anul înturnărĭĭ lor dela Ardeal cu cîțiva aniĭ maĭ înnăinte, și așeș nu cu mulțĭ după înturnarea luĭ Batie cu Tătarĭĭ săĭ, din Istoricĭĭ străinĭ, scriitorĭĭ vremilor acelora, deslușim, precum Istoriea înnainte va arĕtá".

Foarte remareabile din alt punt de vedere sînt cuvintele cu carĭ își sfîrșește D. Cantemir Precuvîntarea de după Prolegomene. Aice dice, „Slujască-sĕ dară cu ostenințele noastre neamul Moldovenesc, și ca într'o oglindă curată chipul și statul, bătrînețele și cinstea neamuluĭ săŭ privindu'și, îl sfătuesc ca nu în trudele și sîngele moșilor strămoșilor săĭ să sĕ mîndrească, ce în ce aŭ scădut din calea vrednicieĭ chĭar înțelegînd, urma și bărbățiea lor răvnind, lipsele să'și plinească, și să'și aducă aminte că, precum odată, așè acmú, tot aceĭa bărbațĭ sînt carĭĭ cu multul maĭ cu fericire aŭ ținut cinstes a murí, decît cu chip, de cinstea și de bărbățiea lor nevrednicĭ, a trăí".

Rĕspîndirea și înrîurința Hroniculuĭ.

Dupăce aŭ sfîrșit D. Cantemir de trădus în romînește și de întregit întîĭul tom al Hroniculuĭ Dacoromănieĭ în primăvara anuluĭ 1723,

s'a decis ca să'l pregătească pentru tiparĭŭ, și așă 'l-a dat de prescris unuĭ „Diac". Acesta, „fiind nedeplin știutorĭŭ ortografieĭ romînești", a făcut multe greșele. D. Cantemir de patru orĭ a citit Hronicul săŭ prescris de acel Diac, și 'l-a îndreptat atît pe unde a fost greșit el la compunerea luĭ, cît maĭ ales greșelele făcute de acel copist. Dar' cu toate acestea, adauge D. Cantemir dicînd: „poate încă în multe locurĭ să o fim trecut cu viderea, ce nădejduim că la îndreptarea tipografieĭ, (de va vré Dumnedeŭ până la aceea vreme să ne lase cu suflarea), toate să se îndrepteḍe". [1]) Despre această copie maĭ ḍice D. Cantemir că, citînd pre diferiți autorĭ ca marturĭ pentru ḍisele sale, din „grabă" a uĭtat icĭ coleá de „a însĕmná și capetele în carile se scriŭ acele mărturiĭ . . . . Ĭară maĭ mult ce vom fi greșit, te poftim ca cu lină și cu blîndă inimă să îndrepteḍe și să tocmească. Ĭară maĭ mult să adaogă, saŭ să scaḍă, poftim să nu îndrăznească.

D. Cantemir n'a ajuns nicĭ ca să tipărească tomul întîĭŭ al Hroniculuĭ săŭ, nicĭ să poată compune pre al doile, ci a murit în August 1723.

Hronicul luĭ Dumitru Cantemir este un paș gigantic făcut înnăinte față de scrierile istorice ale luĭ Miron și Niculaĭŭ Costin și ale necunoscutuluĭ autor al „Istorieĭ Țărĭĭ Romînești dintru început"; el ni arată pre bărbatul cercetărilor adîncĭ, al combinărilor îngenioase și pre omul eminent al știinților.

Cópiĭ de pe tomul întîĭŭ al Hroniculuĭ trebue să se fi făcut maĭ multe, dacă nu chĭar sub îngrijirea, apoĭ cel puțin îndată după moartea autoruluĭ. Căcĭ Samuil Clain ni spune[2]) într'o scrisoare din 14. Maĭŭ 1801, adresată cătră Engel, că el poșede istoriea Romînilor dela Traĭan și până la Ioniță, regele Romînilor și al Bulgarilor, scrisă în Petroburg, de D. Cantemir, după cum presupune el, în limba romînească, și că acest manuscript, înnăinte de 70 de anĭ, adecă pe la anul 1730, 'l-ar fi cumpărat unchĭul săŭ Ion Clain, Episcopul de Făgăraș (1729—1751) în Viena dela un neguțătorĭŭ care fusese în Petroburg. Tocmaĭ aceasta ni probeaḍă că aŭ esistat maĭ multe cópiĭ de pe Hronicul luĭ D. Cantemir, dacă aŭ întrat și prin mînile neguțătorilor. Pre acest manuscript să'l fi vĕḍut Engel în Blaj în anul 1800, în biblioteca seminarială de acolo.

Din această mărturisire a luĭ Samuil Clain și a luĭ I. Chr. Engel resultă că Hronicul vechimiĭ Romanomoldovlahieĭ, compus de D. Cantemir, cel puțin de pe la annl 1730 încoace a fost cunoscut Romînilor din Ardeal, și că o cópie se aflá chĭar în Blaj. Deși acest Hronic erá scris într'un stil detot lătinisat, și de aceea foarte greoĭŭ, totuș ideile din el aŭ încălḍit pretutindenea inimile românești și le-a împins la lucrărĭ în înțelesul lor. Sub înrîurirea ideilor din acest Hronic a devenit Ion Inocențiŭ Micul un episcop patriot și naționalist, ĭar' Blajul un focarĭŭ de cultură națională nu numaĭ pentru Romînĭĭ din Ardeal din acel timp, dar', prin bărbațiĭ eșiți de acoleá, chĭar și pentru ceĭ din Moldova și din Țara Romînească. Sub înrîurința ideilor din acest Hronic s'a desvoltat și admirabila ceată de bărbați providențialĭ, carii aŭ făcut din doaŭĕ domniate debile un regat respectat!

Dintre scrierile istorice ale luĭ D. Cantemir, privitoare la istoriea Romînilor, maĭ cităm aice

---

[1]) Facsimele din ediținea luĭ G. Săulescu, Iași, 1835—1836 în t. I. — [2]) Engel I. Ch. Gesch. der Mold. u. Wal. I. Th. pg. 26—27.

Întîmplările Cantacuzineștilor și ale Brîncovenilor, 1717.

Prima veste despre esistința acesteĭ scrierĭ o găsim la biograful luĭ D. Cantemir din 1745 [1]), carele ni spune că D. Cantemir ar fĭ scris romînește, între altele, și „Istoriea familieĭ Brîncovenilor și a Cantacuzineștilor". Despre un astfelĭŭ de op, ca compus fără îndoĭală de D. Cantemir, ni maĭ vorbește și Hart. Lud. Chr. Bacmeister [2]), dar' nu ni spune acoleá nicĭ în care limbă a fost compus, nicĭ din care a fost trădus nemțește, ci numaĭ ḑice că el însu'șĭ a publicat o trăducere nemțască a acesteĭ scrierĭ ca adaus la făsc̆ioara 1—2-a a tomuluĭ al 8-le din Russische Bibliothek. Gĭorgĭŭ I. Zavira din Siatista în Macedoniea însă ni spune că opul acesta a fost trădus din romînește în rusește, din rusește în nemțește și că din nemțește el 'l-a trădus în greceasca modernă și 'l-a publicat în 1795 în Ἑλληνικὸν Θέατρον. Din grecește a fost trădus romînește în 19. Juniŭ 1811 de banul Vasile Vîrnav și tipărit de M. Cogălniceanu abĭá în anul 1845 în foaĭea sa Archiva Romînească t. 2. sub titlul de: „Întĕmplările Cantacuzineștilor și Brăncovenilor în Valahiea". [3]) Șĭ Academiea Romînă din Bucureștĭ a publicat în 1878 această scriere, trădusă din noŭ romînește din grecește (păcat că nu din nemțește!) de G. Sion, în tomul al 5-le pg. 7—31, al „Operelor principeluĭ Demetriŭ Cantemir", dimpreună cu o prefață din partea trăducătorĭuluĭ carele, cu arguminte destul de puternece, trage la îndoĭala autoriea luĭ D. Cantemir. Și noaŭĭ, care admitem autoriea luĭ D. Cantemir, încă ni pare că trăducerea romînească și grecească (pre cea nemțască n'am putut'o consultá pînă acum!) nu este alta decît un estras din opul original.

Acest op a fost compus, cel maĭ degrabă, în anul 1717; aceasta resultă din § 64 al opuluĭ unde se ḑice că doamna luĭ Constantin Brîncovanul abĭá la treĭ anĭ după omorîrea soțuluĭ eĭ în 15. Aug. 1714 a scăpat din asilul eĭ din Asiea, ĭar' la § 69 și 70 ni se maĭ spune că șĭ doamna luĭ Ștefan Cantacuzinul, omorît la Constantiniana în Juliŭ 1716, abĭá după această tristă întîmplare, cu multe greutățĭ și ca prin minune a putut scăpá cu ceĭ doĭ copiĭ aĭ săĭ și a fugit prin Veneţ̦iea în Rusiea.

Afară de acest op a maĭ compus D. Cantemir încă șĭ

Genealogiea boĭerimiĭ moldovenești, 1718.

Despre această scrierе ni vorbește însu'șĭ în „Prefața" (pg. LII și LXXI) Hroniculuĭ vechimiĭ Romanomoldovlahieĭ, unde ni spune că în Moldova și în Țara Romînească s'aŭ așĕḑat cu timpul multe familiĭ străine „de toată stepena, multe de bun neam, și încă împărătești, crăĭești și domnești", și apoĭ adauge că despre toate acestea „pre larg" a arĕtat „în cartea genealogieĭ neamurilor boĭerimiĭ moldovenești, pre care cu limba lătinească am scris'o".

Despre esistința acestuĭ op nu găsim nicĭo amintire pe la biografiĭ luĭ D. Cantemir, nicĭ nu s'a descoperit pînă acum vreun manuscript. Oare să nu fie cumva această Carte a genealogieĭ neamurilor boĭerimiĭ moldovenești totuna cu capitolul: „De baronibus Moldaviae eorumque gradibus" din „Pars secunda" a altuĭ op al săŭ întitulat „Geografiea Moldoviĭ", despre care vom vorbí maĭ la vale"?

---

[1]) Gesch. des osman. Reiches, Hamburg, 1745, pg. 158, nr. 7. — [2]) Beyträge zur Gesch. Peters des Gr. Riga, 1784, t. 3. pg. 32—33. — [3]) Ediț. 2. Iași, 1862, pg. 207—241.

Încă mai un op referitoriŭ la istoriea națională a Romînilor este și

Vieața luĭ Constantin Cantemir,

compusă lătinește de D. Cantemir sub titlul de: „Vita Constantini Cantemyrii, cognomento senis, Moldaviae principis". cam pe la 1717 s. 1718. Acest op s'a publicat pentru întîĭaș dată de Academiea Romînă în tomul al 7-le al „Operelor principeluĭ Demetriŭ Cantemir, București, 1883", dar' el erá acum demult rĕspîndit printre Romînĭ, poate deodată cu Hronicul vechimiĭ Romanomoldovlahieĭ, fiindcă Giorgiŭ Șincaiŭ se provoacă în Cronica sa la „Author vitae Constantini Cantemir" sub aniĭ 1687, 1688, 1691—1693.

Cumcă D. Cantemir ar mai fi compus și o scurtă „autobiografie" [1]), și anumea aceá publicată în tomul al 7-le sub „Collectanea orientalia", nu credem, fiindcă în ea găsim cîteva neesactități, și îndicată chiar ḑiŭa morțiĭ luĭ.

§ 25. Scrieri de istorie universală, și particulară străină.

Scrieri relative la istoriea universală precum și la țările și popoarele circumvecine s'aŭ ivit mai multe în decursul rĕstîmpuluĭ acestuĭa. Pecît timp a fost puternec și în floare curentul cultural „cel cu sînta scriptură cea slovenească", multe din scrierile acestea s'aŭ rĕspîndit și aŭ luat chiar naștere pe teritoriul Dacoromănieĭ numaĭ în graiul bulgaro-slavic. O scriere de felĭul acesta s'a găsit într'un manuscript colectaneŭ, scris în Mănăstirea Neamțuluĭ pe la 1557 de ĭerodiaconul Ilarion la cererea mitropolituluĭ Moldoviĭ, Grigoriŭ dela Neamț, pre care a publicat'o binecunoscutul profesor univ. din Bucureștĭ, I. Bogdan [2]). sub titlul de o

1. Cronică sîrbomoldovenească,

în test original și în trăducere romînească, dimpreună cu descrierea manuscriptuluĭ colectaneŭ și cu alte observărĭ prețioase.

Această scriere are în manuscript titlul de „Impărațiĭ creștinĭ. Întîĭul sobor", și înșiră pre împărațiĭ imperiuluĭ roman rĕsăritean dela Constantin cel Mare pînă la Manuil, fiĭul luĭ Caloĭan Paleologul; apoĭ urmează interesanta observare: „Așadar' dela începutul lumiĭ pînă pe vremea acestor împărațiĭ aŭ trecut 6867 de anĭ (= 1359 dela Cr.): în acest an, cu mila luĭ Dumneḑeŭ, s'a început Țara Moldovenească. Venit'aŭ Dragoșe Voevod din Țara Ungurească dela Maramurăș la vînat după un zîmbru". După aceasta mai vin încă cîteva alte însĕmnărĭ istorice pînă în anul 1512, dintre carile unele relative la istoriea Moldoviĭ. Cam în anul închieĭeriĭ pare să fi fost compusă și mica cronicuță.

Cea dintîĭŭ scriere romînească de felĭul acesta este, după cunoștința noastră de pînă acum,

2. Cronica luĭ Mihaĭŭ Mocsa, 1620.

Despre această cronică a vorbit mai întîĭŭ profesorul rus, V. Gregorovicĭŭ, care, găsindu-o în Bucureștĭ, a cumpĕrat'o și a publicat ultima

---

[1]) Cantemir Dimitriŭ, Opere, t. 7. pg. 2. nr. 2. — [2]) Cronice inedite, Buc. 1895, pg. 79—102.

parte din ea în cărticica sa întitulată: „О Серѣи въ ся отношенїяхъ къ сосѣднимъ державамъ, Казань 1859“, pg. 5—45. După moartea proprietarĭuluĭ în Odesa în 1877, manuscriptul a trecut la Museul Romianțov din Moscva. Aice 'l-a găsit eminentul prof. și academician Gr. G. Tocilescul, în 1878, a luat o copie esactă de pe el și a pus'o apoĭ la dispositĭunea eruditului B. P. Hășdĕŭ care a și publicat'o, după toate regulele diplomatare, în prețiosul sĕŭ op: „Cuvente de bătrănĭ, t. I. București, 1878“, pg. 345—406, sub titlul de „Cronica luĭ Mihail Mocsa. Olteniea, 1620“, însoțîndu-o cu foarte prețioase observărĭ stilistice, lecsicale, gramaticale și ortografice (pg. 339—344 și 407—443).

La începutul manuscriptuluĭ însă găsim ca titlu: „De începutul lumieeĭ dentăĭŭ“, ĭar' spre finea luĭ, în contest, după „Împărîțiea lu Mihail, fiĭul Ducîeĭ“, întîmpinăm alt titlu: „Viețile și petrecerile împărîțeștĭ ce aŭ fost de începutul lumieeĭ până la Mihail, fecĭorul Ducîeĭ“ 1105, scoase din „cărțĭ slovenești pre limba noastrî“, ĭară de aicĭea înnăinte pînă în anul 1489 „dentr'alte izvoade“. (l. c. pg. 399).

Cuprinsul cronicĭĭ.

Cronica începe cu zidirea lumiĭ: „De 'nceputul lumieĭ dentăĭŭ“, atinge foarte pe scurt, după Genesa luĭ Moĭsi, evenemintele cele maĭ principale pînă după potop; trece apoĭ la „împărățiea luĭ Nevrod“, a „Egipetuluĭ“, a „Asirilor“, a „lu Sostrie Egiptean“; înșiră aicĭ genealogiea poporuluĭ evreesc dela Avraam pînă la David; vorbește apoĭ pe scurt despre împărîțiea luĭ David“ și a urmașilor luĭ, pînă la robiea Vavilonuluĭ; despre a „luĭ Chirŭ“ și a urmașilor luĭ pînă la „Ariavarsamŭ“; despre a „luĭ Alecsandru Macedon“, despre a „luĭ Potolomeĭ Epure“ și a urmașilor luĭ pînă la Cleopatra. De aicĭ trece de vorbește despre „împărățiea Troĭanilor“, și, ca continuare a acesteĭa, despre „începutul Rîmlenilor“. De acĭ înnăinte năreadă foarte pe scurt evenemintele cele maĭ însĕmnate din istoriea Romanilor din timpul regilor, al republiceĭ și al împărățieĭ. În rĕstîmpul din urmă înșiră pre toțĭ împărațiĭ, vorbind cîte puțin despre fiecare, pînă la împărțirea împeriuluĭ roman în apusean și rĕsăritean. De acĭ înnăinte continuă numaĭ cu împărațiĭ rĕsăriteni pînă la Mihaĭŭ Duca în anul 6613 (1105). Cînd a ajuns călugărul Mocsa Mihaĭŭ cu compusul croniceĭ sale pînă acĭ, „aŭ fost, dice el, numĕrul ailor 7129 (1620) în luna lu Septevrie“. Dară cronica nu înceteadă acĭ, ci se continuă maĭ departe „dentr'alte izvoade“, nărînd foarte pe scurt evenemintele pînă după cucerirea Constantinopoleĭ de cătră Turcĭ, și anumea pînă în anul 6997 (1489).

Un lucru foarte remarcabil observăm în cronica aceasta. Cu toate că ea este compusă în Țara Romînească, de un Romîn de loc, totuș nu aflăm într'însa amintit nicĭ cu un singur cuvînt măcar timpul cînd s'a întemeĭat domniatul acesteĭ țărĭ. Uniĭ din domnitoriĭ eĭ îĭ găsim citațĭ într'însa, precum pre „Danŭ Domnul romînescŭ“ și pre „Mircea voevodŭ“ (l. c. pg. 402), despre carele dice că a murit în anul 6926 (1418) (l. c. pg. 404). Această tăcere este foarte curioasă și anevoe de esplicat, maĭ ales de aceea pentrucă într'însa aflăm însĕmnat timpul cînd s'a întemeĭat statul Moldoviĭ. Ajungînd adecă cronicarĭul cu nararea evenemintelor pînă la anul 6867 (1359), dice că „atunce s'aŭ început a se descălecá țara Moldoveĭ“. De ce oare a însĕmnat cronicarĭul timpul întemeĭeriĭ domniatuluĭ Moldoviĭ și nu și al Țărĭĭ Romînești? Să fi fost oare causa că pe timpul sĕŭ esistaŭ deja cronice numaĭ pentru Moldova, ĭar'

pentru Țara Romînească nu? Sîntem dispuși a crede aceasta, fiindcă în Moldova esistaŭ acŭ maĭ demult cronicĭ, carĭ vorbĭaŭ despre începutul domniatuluĭ, precum am vĕdut maĭ sus. (pg. 162—166). Pre aceste cronicĭ prea ușor a putut să le aĭbă la îndămînă călugărul Mocsa Mihaĭŭ, fiindcă la începutul secoluluĭ al 17-le, comerciul între Romîniĭ din Moldova și ceĭ din Țara Romînească erá foarte vioĭŭ din causa turburărilor politice de pe atuncĭ. Chĭar și oamenĭ dintr'o țară aŭ fost domnitorĭ în ceealaltă. Așá bunăoară moldoveanul Simion Movilă, Alesandru Iliaș și Gavril Movilă aŭ domnit în Țara Romînească, cel dintĭĭŭ în anul 1600—1602, aĭ doile dela 1616—1618, al treile dela 1618—1620; și dincontră, în Moldova a domnit Radul Vodă cel Mare, fecĭorul luĭ Mihnea Vodă din Țara Romînească, întĭĭaș dată dela 1616—1619 și a doaŭa oară dela 1623—1626. Sub astfelĭŭ de împrejurărĭ prea ușor s'aŭ putut strecurá cronicĭ moldovenești în Țara Romînească și venĭ astfelĭŭ la mîna călugăruluĭ Mocsa Mihaĭŭ carele, ca bărbat învĕțat și ca iubitorĭŭ de istorie ce erá, de bună samă că s'a fi fost interesat de cronicile Moldoviĭ. În Țara Romînească însă, deși esistaŭ multe monografiĭ istorice pe timpul luĭ Mocsa, se vede că nicĭuna nu vorbĭá despre întemeĭarea domniatuluĭ, ca cronica cea vechĭe a Moldoviĭ. Toate cronicile Țărĭĭ Romînești, carile încep cu Radul vodă Negru, saměnă a fi unele compilate, altele compuse, abĭá după cronica călugăruluĭ Mocsa Mihaĭŭ, cam pe la mijlocul secoluluĭ al 17-le, după cum ne-am încercat să arĕtăm maĭ sus.

Valoarea cronicĭĭ.

Dacă vreun istoriograf de profesiune ar voĭ să caute în cronica călugăruluĭ Mocsa Mihaĭŭ material pentru înmulțirea cunoștinților sale, s'ar vedé pe urmă foarte desilusionat. Cronica luĭ Mocsa n'are meritnl nicĭ al uneĭ cronice scrise contimporenește, nicĭ al uneĭ compilăturĭ făcute după cronicĭ contimporenești, saŭ după serioase cercetărĭ științifice; ea este o nepretențioasă înformare pentru ceĭ ce doresc „să afle învĕțătura cărților“ și dintr'însele „cu dulceațĭ să se adape, și pentru cine se întreabă și voĭește să știe, carĭĭ aŭ domnit dintĭĭŭ și pînă unde aŭ ajuns, și cum aŭ împărățit, și cîțĭ aĭ“ (l. c. pg. 345). Acestora, dice călugărul Mocsa Mihaĭŭ, că cît îĭ este puterea, li va spune „cu adevĕr“. Această espresiune „cu adevĕr“ trebue s'o rĕportăm nu la adevĕrul istoric, ci numaĭ la propusul și decisiunea autoruluĭ de a nu adauge nimică din partea sa, ci a se ține strîns de aceea ce a aflat prin „cărțĭ slovenești“ și prin „alte izvoade“, folosite de dînsul. Această promisiune nu ne îndoim că 'și-a împlinit'o călugărul Mocsa cu acurățeață. El a dat lectorilor săĭ, într'o limbă romînească foarte aleasă, un estras scurt și esact de aceea ce a cetit și ce a știut și el; el li spune din istoriea lumiĭ tot ce este maĭ însĕmnat și ce un om cu cea maĭ mică pretensiune la cultură se cade să știe, dară el nu se întereseadă, nicĭ nu cerceteadă maĭ cu deamĕruntul, orĭ de cele povestite de dînsul curĕspund cu adevĕrul istoric, orĭ ba, cu toate că însu'și mărturisește că mulțĭ s'aŭ nevoit a scrie istoriea lumiĭ, „dar' unul cu altul nu 'și-aŭ sĕmĕnat“. (l. c. pg. 312).

Deși nu putem atribuĭ cronicĭĭ luĭ Mocsa nicĭo valoare științifică, totuș trebue să recunoaștem marele merit al autoruluĭ, carele, cel dintĭĭŭ, a dat connaționalilor săĭ și țărĭĭ sale, în limba romînească, cea dintĭĭŭ istorie universală. Din punct de vedere al istorieĭ literăturiĭ, cronica călugăruluĭ Mocsa Mihaĭŭ este și rĕmîne de foarte mare însĕmnătate;

pînă la descoperirea altor cronicĭ maĭ vechĭ, ea va ocupá totdeauna locul de onoare între scrierile de istorie universală.

Între toate cronicile romînești cunoscute și publicate pînă 'n dĭŭa de astădĭ, sîngură cronica călugăruluĭ Mocsa este păstrată, poate chĭar în original, și publicată apoĭ de eruditul B. P. Hășdĕŭ cu toate precauțiunile și după cerințele diplomatare. Numaĭ această sîngură publicațiune ni dă deplină garanție că testul cronicĭĭ, chĭar și în ortografiea eĭ, este reprodus întocmaĭ după cum s'a păstrat în manuscript, fără de nicĭo modernisare. Din această causă, cronica călugăruluĭ Mocsa Mihaĭŭ are și'și va păstrá pentru totdeauna o necontestabilă însĕmnătate pentru istoriea limbiĭ romînești și pentru studiul limbistic la Romînĭ.

Autorul cronicĭĭ. Îndemn la compusul eĭ.

Într'o însĕmnare din cronică (l. c. pg. 399—400), autorul eĭ, Mocsa Mihaĭŭ" ni se presîntă ca călugăr petrecînd pe lîngă „preaînțeleptul părinte, chir Teofil, episcopulŭ de Răbnicŭ", cu „dișa" căruĭa „cătu" ĭ-a „fostŭ știința" și s'a „preceput", s'a „nevoit" de a scris, dară adauge dicînd: „ce cum nu poțĭ ajunge naltul cerĭuluĭ, nice adîncul pămîntuluĭ, nice marginea lumieĭ, așá nu se poate aflá adăncul scripturilor; că uniĭ din ceĭ sfințĭ părințĭ letopisețŭ aŭ scris de unele, alțiĭ de altele, uniĭ pre une locurĭ și de uniĭ împărațĭ aŭ înmulțiit, alțiĭ aŭ scris maĭ scurtŭ, ĭarĭ acicea s'aŭ adunat ca în scurtŭ și ca în de tot". și s'aŭ „scos din cărțĭ slovenești pre limba noastrî" și „dentr'alte izvoade".

Fiindcă autorul pune „cărțile slovenești", folosite de dînsul pînă la anul 1105, în contrast cu „alte izvoade", necalificate, din carĭ a scos știrile sale pentru rĕstîmpul dela 1105 pînă la 1489, noĭ credem că aceste „alte izvoade", necalificate, n'aŭ maĭ fost „slovenești", cel puțin nu toate, ci grecești, saŭ chĭar și lătinești, și că, prin urmare, călugărul Mihaĭŭ Mocsa trebue să se fi bucurat de o cultură maĭ superioară și să fi avut cunoștințĭ maĭ întinse decît alțĭ călugărĭ.

Afirmarea eruditului B. P. Hășdĕŭ că Mihaĭŭ Mocsa n'ar fi știut grecește, precum și a binemeritatuluĭ Gĭorgĭŭ Bariț, că el ar fĭ fost Grec de origine [1]), nu le ținem întemeĭate; pre a eruditului B. P. Hășdĕŭ nu, fiindcă Mihaĭŭ Mocsa, vorbind despre „Împărĭția Troĭanilor", închĭeie acest capitol dicînd: „Ĭată se sfrășĭ povestea de Troĭan, ca în scurt deplinŭ, n'am scris ca Omir, că elŭ aŭ avut limbî dulce de 'ĭ-aŭ fostŭ dragŭ a podobí povestile". (l. c. pg. 354.). Cine afirmă că Omir a avut „limbî dulce", și apoĭ se scusă că n'a scris ca el, trebue să'ĭ fi citit epopeea și să se fi familiarisat cu frumuseața stiluluĭ din ea! Afirmarea renumituluĭ G. Bariț încă nu o credem nemerită, fiindcă Mocsa ni spune apriat că el „pre limba noastră", adecă pre cea românească a scos din „cărțĭ slovenești" și „dentr'alte izvoade", cronica sa: „Viețile și petrecerile împărătești". Limba romînească n'ar fi numit'o Mocsa „a noastră", dacă el ar fĭ fost Grec, deoarece tocmaĭ pe timpul luĭ căpĕtase curentul cultural „cel cu sînta scriptură cea grecească" un mare avînt asupra „celuĭ cu sînta scriptură cea slovenească". Pe lîngă aceasta se știe că Mocsa a scris într'o limbă romînească atît de frumoasă, înflorită și corectă, încît foarte puține scrierĭ de pe timpul acela s'ar puté compará cu a luĭ în privința aceasta. În sprijinul afirmărĭĭ, că Mocsa a fost Romîn de naștere, s'ar maĭ puté aduce înnăinte încă și considerarea, că

[1]) Cuvente l. c. pg. 340; — Suplemente la Cuvente, t. 1. pg. LXXVIII.

în scrierea luĭ nu se obsearvă nicĭo înrîurire străină în dicțiune, în pronunță și în stil, și totuș această calitate de străin de naștere ar fi trebuit să se manifeste într'un mod saŭ altul cu atîta maĭ vîrtos, fiindcă Mocsa 'șĭ-a compus cronica din „cărțĭ slovenești“ și „dentr'alte izvoade“, de bună samă că șĭ acestea nu romînești, măcarcă învețatul profesor universitar din Iași, Ar. Densușanu, înclină spre această părere [1]) din causa unor arhaisme flecsionale ce se află în contestul cronicĭĭ. Învețatul B. P. Hășdăŭ abĭă constată cîteva flecsiunĭ slovenești în limba luĭ Mocsa, [2]) carĭ și acestea nu provin din calitatea, de neromîn a autoruluĭ, ci maĭ ales din lipsa acesteĭa, din neștiință cum unele genetive slavice, ca Cafa, Sima, Hama, Afeta, sună la nominativ. Cît despre slavismele „ne'mpămintenite“ ce eruditul B. P. Hășdăŭ pretinde [3]) că ar fi întrebuințate de călugărul Mocsa, trebue să mărturisim că multe din ele le întîmpinăm și prin alte scrierĭ anterioare și posterioare, ba chĭar moderne, precum slavismele: благочестивъ, благодареніе, свети, Златауст, а ѡгодиени, etc. Dincontră, aceste slavisme în graĭul călugăruluĭ Mocsa ni demustră că el erá bine versat în literătura romînească bisericească de pe timpul săŭ, căcĭ altfelĭŭ anevoe de le ar fi strecurat într'o scriere lumească, după cum erá cronica sa.

Eruditul B. P. Hășdăŭ maĭ constată încă șĭ niște grecisme în partea dintĭĭŭ a cronicĭĭ luĭ Mocsa, precum: Casie = Κάσιοι; Chicherone = Κικέρωνες; Levkole = Λεύκολοι; Catli = Κάτλοι; Catone = Κάτονες; Schipione = Σκηπίωνες; Nomanŭ Pombilionŭ = Νούμαν Πομπίλιων; Nerue = Νερούας; dar' se grăbește să adaugă că toate acestea „aŭ putut foarte bine să fie dejá în testul slavic, de unde Mocsa le-a reprodus apoĭ pe de'ntregul“.[4]) Noĭ însă, carĭĭ credem că călugărul Mocsa n'a putut fi străin de cunoștința limbeĭ grecești, chĭar ca călugăr învețat ce erá, și după împregĭurările timpuluĭ săŭ, noĭ sîntem aplecați a le atribuĭ, întru cît sînt ele adevărate grecisme, nu uneĭ reproduceri oarbe din testul slovenesc, ci uneĭ înrîuriri directe a cunoștinței limbiĭ grecești, și a izvoarelor grecești întrebuințate de dînsul, ĭar' nu firiĭ luĭ de Grec de origine.

Călugărul Mocsa, este el de considerat numaĭ ca trăducătorĭŭ, orĭ ca compunătorĭŭ al croniceĭ sale? M. Gaster [5]) se pronunță pentru calitatea de trăducătorĭŭ; eruditul B. P. Hășdăŭ însă, măcarcă nu ni citează spre comparare nicĭo „carte slovenească“ anumită și nicĭun alt „izvod“ străin, afară de cronica luĭ Manasis, din carile călugărul Mocsa să'șĭ fi scos cronica sa, totuș ne asigurează [6]) cu încredințare că „Mocsa“ nu s'a ținut nicĭodată de litera fântînelor sale, mulțumindu-se a surprinde numaĭ ideea, pre care o amplifică uneorĭ prin propriele sale observațiunĭ“.

La această convingere a ajuns șĭ învețatul prof. univ. I. Bogdan, dupăce a descoperit maĭ multe cronicĭ similare bulgaroslavice [7]) și a făcut șĭ oareșcare comparare între ele și cronica luĭ Mocsa și a luĭ Constantin Manasis, prototipul lor grecesc.[7])

Altă cronică de felĭul acesta este

3. Cronica luĭ Petru Danovicĭŭ, 1636.

Aceasta nu'ĭ publicată încă, dară 'ĭ răspîndită în maĭ multe esîmplare păstrate pînă astădĭ și diferite între sine numaĭ prin bucățile ce copiștiĭ le-aŭ adaus la urmă din timp în timp.

[1]) Istor. limb. și lit. ediț. 2. pg. 216. — [2]) Cuvente . . . l. c. pg. 340. — [3]) Cuv. I. pg. 341. — [4]) Cuv. I. pg. 340. — [5]) Chrestomatie rom. t. 1. pg. LXIV. — [6]) Cuvente l. c. pg. 342. — [7]) Archiv für slov. Philologie, t. 13. pg. 501—502; — Vechile cronice moldovenești, pg. 76.

Cel dintîiŭ care ni-a vorbit despre ea, a fost renumitul filolog T. Ciparĭŭ. El ni spune [1]) numaĭ atîta, că Petru Danovicĭŭ 'şĭ-a scris cronica „începînd dela facerea lumiĭ pînă la sultanul turcesc Murad, fecĭorul luĭ Ahmed sultan, care începú a împărăţí la anul 1624, cu alte adausurĭ, în 224 de capete, unde autorĭul la capĕt dice că a scris la anul 1636".

Asupra conceperiĭ dela sine, orĭ a trăduceriĭ cronicĭĭ decătră Petru Danovicĭŭ, T. Ciparĭŭ nu ni spune nimică. Noĭ însă avem o mulţime de îndicĭĭ carĭ ne fac să credem că Petru Danovicĭŭ 'şĭ-a trădus cronica sa de pe

Cronica mitropolituluĭ Doroteĭŭ, tipărită în Veneţiea, în 1630.

Acest Doroteĭŭ fú mitropolit maĭ întîiŭ în Lacedemoniea, apoĭ în Monemvasiea de pe ţărmul Laconieĭ din Greciea. Pe la anul 1589 făcú o călătăorie în ţările romînesc̆tĭ şi fú foarte bine primit în Moldova decătră Petru Şchĭopul. La îndemnul acestuĭa, mitropolitul Doroteĭŭ a compus greceşte pe scurt o Istorie dela urdirea lumiĭ pînă în anul 1629, pînă la moartea ducelu luĭ de Veneţiea, Ion Cornaro. Această cronică s'a şĭ tipărit în Veneţiea, maĭ întîiŭ în anul 1630, cu spesele luĭ Zota Ţigara, ginerele luĭ Petru Şchĭopul, şi s'a rĕspîndit foarte tare precum printre Grecĭ, aşá şĭ printre Romînĭ. Binecunoscutul istoriograf literar grec, Const. N. Sathas, ni spune [2]), că această cronică s'a maĭ retipărit tot acoleá, cu adausurĭ noauĕ, încă în anĭĭ 1637, 1681 şi 1685.

Fiindcă cartea aceasta a avut de urdĭtorĭŭ întelectual pre un domnitorĭŭ romîn, şi de editorĭŭ pre ginerele acestuĭa, ea n'a putut să nu fie trădusă şĭ în romîneşte, şi tocmaĭ de un Romîn din Moldova, de Petru Danovicĭŭ. Trăducerea acestuĭa s'a rĕspîndit apoĭ, prin copiare, însă cu diverse adausurĭ la fine, printre toţĭ Romînĭĭ de pretutindenea.

Cea dintîiŭ copie despre care ni se afirmă cu siguritate că nu'ĭ alta decît o trăducere a cronicĭĭ mitropolituluĭ Doroteĭŭ din Monemvasiea, este

Copiea luĭ Ion Buburuzăĭ din Braşov.

Această copie se află astădĭ în Museul Hohenzollern din Sigmaringen. Eruditul filolog Schuchardt mĭ spune [3]) că el a vĕdut în numitul Museŭ un manuscript din secolul al 17-le, carele conţineá „trăducerea romînească a istorieĭ universale de Doroteĭŭ, arhimandrit (!) în Malvasiea", scris de „Ion Buburuzăĭ din Braşov, care se însamnă ca gócman, un cuvînt ardelenesc pentru paraclisierĭŭ s. pălămarĭŭ".

Despre această copie dice şi binecunoscutul M. Gaster[4]) că „este o trăducere a cronicĭĭ neogrecesc̆tĭ a luĭ Dorotheus din Monembasiea", dar' nu o pune în legătură cu trăducerea primordială a luĭ Petru Danovicĭŭ, ci pare a o considerá ca diferită. În schimb pentru aceasta însă ne face cunoscuţĭ cu altă copie, despre care ni spune copistul eĭ, grămăticul Pavel Stefănescul, că se chĭamă

„Strîngere noaĭ".

Despre acest „Hronograf" dice M. Gaster (l. c.) că este „trădus, saŭ alcătuit, de al doilea logofĕt Danovicĭŭ pe la 1640—1650", şi că el, „pănă

[1]) Analecte literare, Blaj, 1858, pg. XXX, nr. XXV. — [2]) Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Atena, 1868, pg. 222—224. — [3]) Zeitschrift für romanische Philologie, de Dr. G. Gröber, t. I. Halle, 1877, pg. 484. — [4]) Chrestomatie romînă, Bucureşt̆ĭ 1891. t. 1. pg. LXIV şi 311.

a nu dá de adevěratul autor", a „luat pre Pavel Gramatic ca atare, căcĭ a iscălit Predosloviea nu ca un copist, ci ca par'că ar fĭ el însu'şĭ autorul", dar' că „cercetărĭ ulterioare" 'l-aŭ „convins cu desăvărşire că Hrongraful este opera luĭ Danovicĭŭ".

În precuvîntare, grămăticul Pavel Stefănescul ni spune că într'această cronică sînt scrise multe istoriĭ, luate şi adunate dentru alte cărţĭ", carĭ toate povestesc despre zidirea lumiĭ şi a omuluĭ; despre înmulţirea oamenilor şi înrĕutăţirea lor; despre pedeapsa lor cu potopul; despre Noe cu ceĭ treĭ feciorĭ aĭ luĭ; despre Avraam, Isac şi Iacov; despre Moisi şi scoaterea Israeliţilor din Egipet; despre Isus Navi; despre judecătorĭ; despre împăraţiĭ Saul, David, Solomon şi alţiĭ; despre împăraţiĭ Perşilor ca Navohodonosor şi alţiĭ; despre proroci; despre împăraţiĭ Elinilor ca Alesandru Machedon şi alţiĭ; despre rĕsboĭul Troĭanilor; despre descălecarea Rîmuluĭ şi împăraţiĭ romanĭ; despre împăraţiĭ creştinĭ pe rînd începînd cu Constantin cel Mare care a zidit Cetatea împărătească saŭ Ţarigradul; despre cele şepte conciliĭ s. soboare; despre venirea Turcilor şi ocuparea Constantinieneĭ; despre împăraţiĭ turceştĭ, „scrişĭ dintr'o carte ce se chĭamă Turcogreţie, ce ĭaste scrisă în limba arăpească şi turcească, şi cu slove greceştĭ"; despre disputaţiea papeĭ Silvestru cu Zamvri Jidovul vrăjitorĭul şi cu alţĭ 12 cărturarĭ; despre închinarea la icoane; despre Paştĭ; despre alte învĕţăturĭ şi întrebărĭ cu rĕspunsurĭ.

Despre alt manuscript, care încă n'ar fĭ alta cevá decît numaĭ o copie de pe trăducerea luĭ Petru Danovicĭŭ, dar' fără de arĕtarea numeluĭ, ni maĭ vorbeşte şĭ Ar. Densuşanul [1]) dicînd că duce şirul întîmplărilor povestite pînă în anul 1624 şi că se află în biblioteca Seminaruluĭ dela Socola.

Şĭ în foaĭea „Convorbiriĭ literare anul XI, pro 1877—1878, pg. 189—199, încă ni se vorbeşte despre esistinţa unuĭ

Cronograf manuscris, din 1638,

scris la episcopiea Buzăuluĭ de maĭ bine de 800 de feţe. După înformările primite în Maĭŭ 1880 dela binemeritatul redactor al acesteĭ foĭ, academicianul Iacob Negruţi, autorul aceluĭ articul din Convorbirĭ a fost poetul M. Eminescu, în posesiunea căruĭa se află pe atuncĭ manuscriptul. Cerînd şĭ dela acesta oarecarĭ deslușirĭ, nu le-am putut obţinĕ. Comparînd însă pasagĭul citat în „Convorbirĭ literare" din cronograful buzăŭan din 1638, cu cele ce ni le povesteşte Mihaĭŭ Mocsa în cronica sa despre „împărăţiea luĭ Traĭanŭ Chesarŭ" [2]), am găsit dreptcă asĕmĕnare în ideĭ, dară deosebire mare în opiniunea lor. Calităţile împăratuluĭ Traĭan sînt descrise în manuscriptul buzăŭan mult maĭ larg decît în cronica călugăruluĭ Mocsa.

Fiindcă acest manuscript băzăŭan din 1638, se află pe la 1880 în posesiunea rĕposatuluĭ poet M. Eminescu tocmaĭ pe timpul cînd şĭ M. Gaster începuse a'şĭ compune Chrestomatiea sa romînească, şi fiindcă M. Eminescu se folosise de el cu scopul de a apĕră tesa, că „limba noastră e aproape neschimbată de doaŭĕ sute de anĭ", ni vine a crede că acest manuscript nu'ĭ altul decît tot acela din carele reproduce M. Gaster niște bucăţĭ în tomul al 2-le pg. 75, nr. 137, şi despre carele observă (l. c. I. pg. LXIV) „că în el nu s'a conservat foarte bine caracterul original al limbeĭ", ci „s'a şters maĭ tot", se vede că prin modernisarea copiştilor.

[1]) Istor. limb. şi lit. ediţ. 2. — [2]) Hăsdăŭ : Cuvente I. pg. 360—361.

În caz de identitate, acest cronograf buzăŭan din 1638 încă n'ar fi alta cevá decît tot numaĭ o copie de pe cronica luĭ Petru Danovicĭŭ, ĭar' nu un op nouŭ.

În timpul din urmă a dat eminentul prof. univ. din Iaşĭ, Ar. Densuşanu, în Biblioteca Naţională din Paris, preste un manuscript voluminos în folio, de 453 de foĭ scrise, conţinînd un

Letopiseţ dela zidirea lumiĭ, scris în 1636.

În preţioasa sa foaĭe, „Revista critică literară", anul IV, pg. 286—298, Ar. Densuşanu ni spune că acest manuscript este scris de „ĭereul Gheorghie Blujoroschiĭ scriitorĭŭ" cam pe la 1680 de pe alt manuscript din anul 1636, şi că conţine în 224 de capete (tocmaĭ ca şĭ cronica luĭ Petru Danovicĭŭ) întîmplările dela facerea lumiĭ pînă la „împărăţiea luĭ sultan Murat, feciorul luĭ sultan Ahmet", maĭ urmînd încă nişte însemnărĭ: despre boĭeriile împărăţieĭ greceştĭ; despre moaştele luĭ Constantin celuĭ Mare ; disputa papeĭ Silvestru cu Jidoviĭ din Roma ; despre „toţĭ craiĭ . . adunaţĭ la cetatea . . . Troadeĭ" şi despre cucerirea eĭ; despre Maĭca Preacurată; despre consultarea împăratuluĭ August la oraclul luĭ Apoline şi despre răspunsul primit, şi despre aceea a luĭ „Faraon împărat" ; despre „episcopiĭ căţĭ aŭ fost pre rănd în scaunul Vizantieĭ" ; şi, în fine, „învăţăturile luĭ Vasile Machedonŭ".

Ar. Densuşanu citează maĭ multe pasage din acest manuscript voluminos, punîndu-le în compare cu copiea luĭ Ion Buburăzăĭ, cu manuscriptul Eminescu şi cu copiea grămăticuluĭ Paul Stefănescul, şi arată că ele se asamănă din cuvînt în cuvînt, cu puţine variante.

În „Revista critică literară", anul IV. pro 1896, pg. 305—319, Ar. Densuşanul ni maĭ face cunoscuţĭ încă cu maĭ alt manuscript colectaneŭ, în carele se află o scriere care poartă titlul:

Hronograf,

adecă Letopiseţ, ce se dice scrierea anilor, care spune istoriĭ frumoase, alese din Biblie, începînd dela izvodirea lumiĭ". Acest Hronograf duce şirul întîmplărilor povestite numaĭ pînă în anul 1591. Foarte remarcabil pentru noĭ este că autorul luĭ ni vorbeşte în el cu multe şi marĭ laude despre calităţile luĭ Petru Şchĭopul şi despre măritarea fiicĭĭ luĭ, Mariea, după „un tănăr minunat" cu numele „Zota . . dela Ioanina, de neam mare şi vestit, . . . despre tată . . . porecla Ţigaras", şi că tot aice, în doaŭă rînduriĭ, aduce înnăinte şĭ pre „mitropolitul dela Monemvasiea", fără însă de a'ĭ spune numele. Consunînd toate acestea pe deplin cu cele ce ni le spune Const. N. Sathas despre Hronograful mitropolituluĭ Doroteĭŭ dela Monemvasiea, noĭ credem că copiea dintr'acest manuscript colectaneŭ este o trăducere, saŭ de pe manuscriptul original grecesc încă maĭ înnăinte de a fĭ fost tipărit el la Veneţiea în 1630, saŭ de pe ediţiunea primă a luĭ.

Cercetările ulterioare vor lămurĭ maĭ bine răportul dintre copiile numite aice, şi orĭ de s'aŭ aflat saŭ nu în scrierea mitropolituluĭ Doroteĭŭ şi celealalte scrierĭ din acest colectaneŭ, ca: despre suirea pe tron a luĭ Ion Paleologul şi despre „al optulea săbor" (concilĭul dela Florenţa) ; despre luarea Bruseĭ de sultanul Orhan ; despre cînd s'a zidit vestita Veneţie şi cîţĭ . . . Domnĭ aŭ fost pînă acum", şi despre „sfintele moaşte a(le) mareluĭ Constantin", aduse la Nicomediea.

Deci noĭ, rădimaţĭ pe cele espuse, susţînem că toate aceste manuscripte sînt cópiĭ de pe una şi aceeaş cronică, de pe trăducerea romînească a cronicieĭ mitropolituluĭ Doroteĭŭ din Monemvasiea, făcută pe la 1636 de Petru Danovicĭŭ.

Petru Danovicĭŭ atinge, precum ne asigură A. Densuşanu [1]), foarte puţin şi istoriea Romînilor. Aceasta ar arĕtá că el nu s'a mărginit numaĭ la simpla trăducere a cronicieĭ mitropolituluĭ Doroteĭŭ, ci a adaus într'însa maĭ multe întîmplărĭ privitoare la Romînĭ. Dintr'această cronică, presupunem noĭ (pg. 173), că aŭ scos copiştiĭ luĭ Gr. Urechie părţile cele bune din copiile lor.

Nu putem trece aice cu vederea încă o carte de felĭul acesta, compusă ruseşte de renumitul spătarĭŭ Niculaĭŭ Cîrnul Milescul pentru învĕţăcelul săŭ împărătesc, Toader Alecsievicĭ (1676—1682), sub titlul de

4. Vasiliogul s. Carte despre împăraţĭ.

Titlul eĭ în original sună: „Книга василіологинъ, се есть Сочисленїе или описаніе всѣхъ царей, иже бяху по всемъ мірѣ, отъ всѣхъ народовъ доблественнѣйшіи и именитѣйшіи, отъ начала міра доселѣ. = Carte despre împăraţĭ, adecă Conumĕrarea, saŭ Descrierea tuturor împăraţilor carĭi, dela începutul lumiĭ pînă astădĭ, aŭ fost ceĭ maĭ vitejĭ şi maĭ renumiţĭ în toată lumea, la toate popoarele". [2])

Ultima carte de Istorie universală, cunoscută din rĕstîmpul acesta, este

5. Cronica luĭ Gĭorgĭŭ Bancovicĭŭ, c. 1686–1690.

Ea fŭ descoperită în Ardeal de eminentul prof. univ. din Iaşĭ, Ar. Densuşanu, şi publicată împreună cu cîteva observărĭ preţioase asupra eĭ în „Revista critică literară", anul I. pro 1893, pg. 97—103 şi 366—396.

„Deşĭ lipseşte începutul, dice Ar. Densuşanu (l. c. pg. 97), din celalalt cuprins al croniceĭ se vede că ea începeá dela facerea lumeĭ; în starea de acum însă, manuscriptul începe cu testul fragmentar despre Nimvod; în cîteva rînduri trece peste istoriea vechie şi ajunge la Romanĭ, cărora li sacrifică vro 17 rînduri pînă la August, şi de-aicĭ sare la Constantin cel Mare. De-ací încolo urmăreşte pe scurt istoriea împerĭuluĭ bizantin, a Slovenilor, a Bulgarilor, a Romînilor, a Ungurilor, maĭ puţin a Leşilor şi Ruşilor, şi închĭeie cu fapte istorice din anul 1686. Dintre toţĭ maĭ mult scrie despre Sîrbĭ".

Din contestul cronicieĭ probeadă Ar. Densuşanu că ea a fost compusă între 1686 şi 1690, în Ţara Romînească şi anumea de un Romîn din Ardeal, pre care'l descopere în persoana luĭ Gĭorgĭŭ Brancovicĭŭ, fratele mitropolituluĭ Sava, l. (Dec. 1656 până Jul. 1680) de acoleá. Acest Gĭorgĭŭ Brancovicĭŭ a maĭ scris, dice Ar. Densuşanu împreună cu I. Chr. Engel [3]), încă şi

Genealogiea familieĭ Brancovicĭŭ,

al căriĭa manuscript să'l fĭ folosit Raicĭŭ şi Engel.

---

[1]) Rev. crit. lit. I. pg. 290. — [2]) Philippide A. Istor. limb. şi lit. rom. pg. 135. — [3]) Ungarische Geschichte, Halle 1801, t. 3. pg. 475—485; şi Gesch. d. Moldau und Wal. t. 4. p. 1. pg. 330, 336.

Dintre scrierile romînești relative la

Istoriea particulară

a popoarelor circumvecine Romînilor punem în frunte o scriere despre

1. Cucerirea Constantinopolii,

întitulată: „Istorie cum aŭ luat Turcii Țarigradul și cum aŭ picat și s'aŭ rĕsîpit Grecii din împărăția lor, scrisă înnăinte de aceasta la anul dela mîntuirea lumiĭ 1620, ĭară acum întoarsă în limba rumînească". [1] Nu cunoaștem pînă acum nicĭ pre autorul acesteĭ scrieri, nicĭ pre întorsătorĭul eĭ, nicĭ anul cînd a fost întoarsă, dară de bună samă că nu tărdĭŭ după apărerea eĭ în original, fiindcă manuscriptul în care ni este conservată, să fie din secolul al 18-le.

Altă scriere de felĭul acesta este

2. Istoriea crăieĭ ungurești, c. 1662.

Această scriere s'a descoperit de meritosul academician V. A. Urechĭe și s'a publicat cu cîteva observărĭ asupra eĭ în: „Miron Costin, Opere complete", Buc. 1888, t. 2, pg. 10—16 și 17—71, sub titlul de „Istorie de crăiea ungurească decînd și cum aŭ căḑut pre mînile Turcilor". Ea începe cu anul 1383 și finește cu moartea contraprincipeluĭ ardelean, „Kimeni Ianăș", întîmplată în 28. Ianuarĭŭ 1662; cuprinde așadară un rĕstîmp de 279 de anĭ, și se compune dintr'o „Predoslovie" și din 55 de capete. Judecînd după titlul cronicĭĭ, mulți ar crede că ea nu'ĭ alta decît o istorie a Ungarieĭ propriŭ ḑise, în realitate însă cronica se ocupă maĭ mult cu afacerile Ardealuluĭ, și de aceea cuvintele: „crăiea ungurească" sînt de rĕportat numaĭ la Ardeal, aĭ curuĭa domnitorĭ încă se numĭaŭ craĭ s. regĭ decătră Romînĭĭ de pe atuncĭ.

În „Predoslovie" ni spune copistul cronicĭĭ din 1753, Ion Cozma, că cronica este „izvodită de pre limba lătinească pre limba moldovenească cu multă osîrdie de dumĭaluĭ Miron Costin, marele logofĕt, carele multe cărțĭ și istorĭĭ la noĭ în țară se află tălmăcite de dumĭaluĭ de pre limba lătinească și de pre limba leșască pre limba noastră, carele nicĭ maĭ de nainte de vacul dumisale din aleșĭ cărmuitorĭĭ țărĭĭ ca dumnĭaluĭ nu s'aŭ aflat să lase atîtea învĕțăturĭ și istorĭĭ dintr'alte limbĭ străine tălmăcite pre limba noastră".

Această afirmare a copistuluĭ Ion Cozma este adoptată și de meritosul prof. univ. și academician V. A. Urechĭe, carele se încearcă a o întărĭ prin maĭ multe citate din contestul cronicĭĭ și carele vede pre Miron Costin ca autor chĭar și al părțiĭ dintîĭŭ din „Predoslovie". Noĭ însă nu credem că afirmarea copistuluĭ I. Cozma reflectează adevĕrul, și de aceea nicĭ nu atribuim luĭ Miron Costin scrierea aceasta.

Înnăinte de toate, cronica aceasta nu este o curată trăducere, precum afirmă Ion Cozma, ci o compilătură, o prelucrare a vreuneĭ cronicĭ ungurești, scrise lătinește, precum recunoaște aceasta și V. A. Urechĭe ḑicînd „că M. Costin este maĭ mult autorul și compilătorul, decît trăducătorul acesteĭ opere" (l. c. pg. 15.). Încît despre autor, el dreptcă ni se vĕḑește ca Romîn din Moldova și ca martur ocular al pustiirĭĭ Ardealuluĭ din anul 1658 în urma nechipzuinților fumuroase ale principeluĭ de

[1] Analele Acad. Rom. ser. 2. t. 2. secț. 1. pg. 211 nr. 82.

acoleá, Gîorgîŭ II. Racoţi. (l. c. pg. 67), şi n'ar fi decî greŭ a'l identificá cu Miron Costin, carele încă ni se arată, prin espresiunî din cronica sa [1]), ca participant într'acest an la espediţiunea luî Gîorgîŭ Ghica în Ardeal, dar', cine citeşte cu atenţiune povestirea acesteî espediţiunî în cronica Moldoviî a luî Miron Costin şi în „Istoriea crăieî ungureştî", nu poate să o atribueascâ aceluîaş autor, nicî după stil, nicî dupa vederî şi închipuinţî. Una este cu totul diferită de alta, deşî îmbele se ocupă cu aceeaş întîmplare! Adevĕratul autor al „Istorieî crăieî ungureştî" este, după părerea noastră, saŭ Niculaĭŭ Cîrnul, bineînţelesul numitul de maî apoî spătarîŭ Niculaĭŭ Milescul, pre care 'l-a trimes Gîorgîŭ Ghica îndată după întoarcerea sa în Decemvre 1658 luî Borcea Ianuş, nouluî principe al Ardealuluî, întru ajutorîŭ cu o mie de oamenî, [2]) saŭ Simion Dascălul, rĕŭrenumitul copist şi adăŭgătorîŭ al cronicieî luî Urechîe, fiindcă despre acesta ni spune Dumitru Cantemir în „catastihul istoricilor" [3]) că erá „ungurean", adecă Romîn din Ardeal, şi fiindcă el dintr'un „Letopiseţ unguresc" a scos făimoasa sa basnă despre „ijdereniea Moldovenilor". Cu privire la activitatea literară ulterioară a luî Niculaĭŭ Cîrnul Milescul, noî maî curînd î-am atribuî luî autoriea acesteî Istoriî a crăieî ungureştî, decît luî Simion Dascălul, căcî dela acest bărbat, carele, maî ales în timpul petrecerii sale în Rusiea ca învĕţătorîŭ şi maî pe urmă ca ambasador, a desvoltat pe toate terenurile o activitate literară admirabilă, avem compusă rusește, pe lîngă istoriea universală amintită maî sus, (pg. 248. nr. 4.) încă şî o

3. Istorie particulară rusască,

sub titlul de: „Книги государственной ω верховныхъ правителяхъ Россіи и другихъ странъ древнихъ и новыхъ временъ. = Cărţile domniatelor capilor legitimî aî Rusieî şi aî altor ţărî din timpurile vechî şi noaŭe". [4]) El erá familiarisat pe deplin cu studiul istorieî.

Maî departe înregistrăm aice încă o scriere de felîul acesta sub titlul de

4. „Rĕsboîul dela cetatea Becîuluî, ce-aŭ avut Turcîî cu Nemţiî", 1683,

nepublicată pînă acum, după cît ştim, dar' despre care ni vorbeşte ilustrul V. A. Urechîe [5]) dicînd că „această lucrare nu este originală, ci o trăducere", pre care însă nu o poate atribuî luî Miron Costin, fiindcă acesta „n'ar fi lăsat ocasiunea, trăducînd, să adaugă propriile sale suvenire". Este foarte posibil ca ea să fie trădusă de Niculaĭŭ Costin, fiindcă acesta, îar' nu tată-sĕŭ, precum pretinde copistul Ion Cozma, a trădus „multe cărţî şi istoriî . . . de pre limba lătinească şi de pre limba cea leşască pre limba noastră" romînească, dintre carile unele aŭ fost întercălate de el însu'şî în cronica Moldoviî ce o prepará (veḑî maî sus pg. 228, nr 3), îar' altele aŭ rĕmas rĕsleţe, şi aŭ fost vîrîte de uniî copiştî în „Letopiseţele" făcute de dînşiî.

Dela Niculaĭŭ Costin cunoaştem

---

[1]) Cron. Rom. t. 1. pg. 359—360. — Urechîe V. A. M. Costin, Opere, t. 2. pg. 654—656. — [2]) Cron. Rom. pg. 361; — Urechîe: Miron Costin, Opere, t. 1. pg. 656—657. — [3]) Hronicul vechimiî Romanomoldovlahieî, t. I. pg. X. — [4]) Philippide A. Istor. limb. şi lit. pg. 135 — [5]) Miron Costin, Opere compl. t. 2. pg. 5 şi 16.

5. Istoriea regeluĭ Şvedieĭ, Carol XII,

carea s'a găsit pe la 1840 într'un manuscript [1]) şi carea a fost publicată apoĭ sub titlul de: „Istoriea pentru craĭul Şveduluĭ, Carol XII-le, când s'aŭ sculat asupra împăratuluĭ Petru Alecsievicĭ, la anul 1709". [2])

Altă scriere de soĭul acesta este

6. Istoriea Rusieĭ.

Despre esistinţa acesteĭ scrieriĭ nĭ-a vorbit, după cît ştim noĭ, maĭ întîĭŭ meritosul V. A. Urechĭe [3]), şi apoĭ M. Gaster [4]). Pînă acum nu este publicată. Ea saměnă să fi avut ca titlu general, saŭ „Hronograful împăraţilor şi cnejilor moschiceştĭ", saŭ „Istoriea Rosilor". Acest Hronograf conţine istoriea „Slovenilor" dela începutul lor pînă în anul 1680. După cum ni spune V. A. Urechĭe (l. c. pg. 6), se vorbeşte într'însul maĭ întîĭŭ „despre începerea neamuluĭ celuĭ slăvit şi vechĭŭ al Slavenilor", făcîndu'ĭ urmaşĭ aĭ luĭ Iafet, fiĭul al treile al luĭ Noe; apoĭ despre ajutorĭul dat de eĭ luĭ Filip şi Alesandru din Macedoniea, şi despre necutedarea luĭ August de a atacá pre Slăveni; maĭ departe despre Asiea, Africa, şi Europa, amintind numaĭ de numele Americiĭ; maĭ departe despre „stătorniciea rusescă" şi despre „porecla" poporuluĭ rusesc; despre Sarmaţĭ, despre Rocsolanĭ; despre Mosoh, al şesele fiĭŭ al luĭ Noe, „strămoşul Slavenilor"; despre Cozarĭ; despre Cimbri; despre începutul Chievuluĭ; despre „cînd aŭ început Ruşiĭ a ştĭ carte"; despre Metodiŭ şi Ciril; despre încreştinarea cnejilor slăveneştĭ: Sveatopolt, Rostislav şi Coţel; despre întemeĭarea Novogorodulnĭ; despre Ruric, fraţiĭ şi urmaşiĭ luĭ; etc.

Despre această scriere dice V. A. Urechĭe că ea n'ar fi „o lucrare originală a unuĭ Romîn", dar' că autorul eĭ „a trăit pe la finea secoluluĭ al 17-le, fiindcă despre domniea luĭ Alecseĭŭ Mihaĭlovicĭŭ Romanov (1645—1675), vorbeşte ca despre o domnie din timpul săŭ. Despre autor dice că ar fĭ fost Rus, fiindcă acesta în contestul cronicĭĭ numeşte pre Sarmaţĭ „strămoşiĭ nostri", ĭar' ţara, „Rosiea noastră", dar' că nu poate încă spune, cine anumea a fost el, decît că „era . . . bărbat cu ştiinţă de multe limbĭ, căcĭ citeadă cronicĭ greceştĭ, lătineştĭ, germane, leşeştĭ". Încît despre trăducătorĭŭ, V. A. Urechĭe de asemenea nu se rosteşte afirmativ, decît dice că trăducătorĭul n'a putut fĭ nicĭ Ion Cozma, în manuscriptul căruĭa s'a găsit întercalată această cronică, nicĭ Miron Costin, fiindcă nu dă „în ţară de urmele acestuĭ cronic rusesc, decît jumătate de secol după uciderea luĭ M. Costin."

M. Gaster însă ni spune (l. c.) că dintru întîĭŭ şĭ el credeá că această „Istorie a Rosieĭ" ar dătá de pe la anul 1750, dar' că maĭ în urmă a descoperit numele adevĕrat al autoruluĭ, şi că acesta n'ar fĭ altul decît Niculaĭŭ Costin. Păcat numaĭ că nu ni arată nicĭ locul unde a făcut această descoperire, nicĭ alte arguminte pentru adeverirea afirmărĭĭ.

Noĭ nu cunoaştem această scriere; n'am putut'o consultá; cu toate acestea ni permitem a emite cam altă opiniune. Dăm cu socoteala că

---

[1]) Cogălniceanu M. Arhiva Romînească, ediţ. 2. Iaşĭ 1860, t. 1. pg. 69. — [2]) Let. Mold. t. 2.; — Cronicele Rom. t. 2. pg. 57—68. — [3]) M. Costin, Opere t. 2. pg. 1—10. — [4]) Chrestomatie rom. t. 1. pg. LXIV, şi t. 2. pg. 49, nr. 128.

această scriere trebue să stee în legătură cu vreuna din cele doaŭĕ scrierĭ istorice, compuse de Niculaĭŭ Cîrnul Milescul, despre carile am vorbit maĭ sus (pg. 248. nr. 4 şi pg. 250. nr. 3), şi că n'ar fĭ în realitate alta decît saŭ trăducerea în romînește a vreuneĭa din ele, saŭ o compilare din îmbele. Încît despre trăducătorĭŭ, saŭ compilătorĭŭ, noĭ înclinăm maĭ mult spre Niculaĭŭ Cîrnul Milescul, decît spre Niculaĭŭ Costin, fiindcă nu Dumitru Cantemir, nicĭ Niculaĭŭ Costin, ci Niculaĭŭ Cîrnul Milescul a fost cel dintîĭŭ carele a căutat să pună pre Romînĭ în rĕporturĭ politice maĭ deaproape cu Rusiea.

Cea maĭ însĕmnată şi maĭ rĕspîndită scriere de felĭul acesta, care şĭ astăḑĭ se consideră ca fîntînă istorică, este

7. Istoriea curţiĭ aliosmăneştĭ, de D. Cantemir, 1716.

După cum ni arată manuscriptele păstrate în Museul Asiatic din Moscva şi din biblioteca Arhiveĭ generale a Ministerĭuluĭ de esterne din Sanctpetroburg, opul acesta poartă următoarele titlurĭ: a) Demetrii Cantemiri historia incrementorum atque decrementorum Aulae othmanicae; b) Annotationes ad incrementa Aulae Othmanicae, saŭ Annotationes ad historiae othmanicae liberum primum. Auctor Demetrius Cantemirus, Princeps Moldaviae; şi c) Demetrii Cantemiri, Annotationes ad decrementa Aulae othmanicae. [1])

Acesta este titlul adevĕrat al opuluĭ, fiindcă într'alt op al săŭ, în Hronicul vechimiĭ Romanomoldovlahieĭ, D. Cantemir îl numeşte tot aşá însă pe romîneşte: „Istoriea pentru creşterea şi descreşterea Curţiĭ Aliosmaneştĭ“ [2]), ceea ce nu este alta, decît o trăducere verbală a titluluĭ lătinesc.

Această Istorie, cu toate că fusese presîntată Academieĭ de ştiinţĭ din Berolin, nu s'a tipărit, de aceasta, după cît ştim noĭ, şi nicĭ de altul cinevá în original, ci numaĭ în trăduceriĭ. Antioh Cantemir, fiĭul luĭ Dumitru, cînd s'a dus în anul 1732 ca ambasador la Londra, a luat cu sine acest op cu scopul de a'l tipărí acoleá în original, dară n'a isbutit din cause necunoscute noaŭî. Anglejiĭ, ca oamenĭ practicĭ, aŭ preferit a'l poşedé în graĭul propriŭ, şi însărcinară pre Nicolo Tindal să'l trăducă anglezeste şi apoĭ îl tipăriră în Londra în anul 1734.

Aceasta istorie a fost trădusă şí itălieneşte de Antioh Cantemir, dară nu s'a tipărit, după cît ştim noĭ. [3])

Din anglezeşte s'a trădus în franţuzeşte de Jonquiéres şi s'a tipărit în Paris în anul 1743 în 8°, în patru volume, sub titlul de „Histoire de l'empire othoman“. Această trăducere însă nu este deplin fidelă, pentrucă censura a şters maĭ multe pasage pre carĭ le credeá prea obscene. Din anglezeşte s'a trădus în nemţeşte de un anonim, şi s'a tipărit în Hamburg în anul 1745, sub titlul: „Geschichte des osmanischen Reiches nach seinem Anwachsen und Abnehmen, beschrieben von Demetrie Kantemir.“ [4]) Nu din original, ci din nemţeşte, dar' cu folosirea trăduceriĭ anglezeştĭ şi franţuzeştĭ s'a trădus şí romîneşte de Dr. Ios. Hodoş la însărcinarea Academieĭ Romnîne şi s'a tipărit cu spesele eĭ în Bucureştĭ în anĭĭ 1876—1877, în doaŭĕ volume, însă nu sub titlul eĭ adevĕrat dat de autor, ci sub titlul de: „Istoriea imperiuluĭ othoman, creşterea şi scăderea luĭ, cu note foarte înstructive“. [5])

[1]) Analele Soc. Acad. Rom. t. X. sec. I. pg. 15 şi 17—18. — [2]) Ediţ. Iaşĭ. t. I. pg. 315. — [3]) Analele Soc. Acad. Rom. t. X sec. I. pg. 17—18. — [4]) D. Cantemir, Gesch. d. osm. R. Vorrede des Übersetzers pg. 17—28; D. Cantemir: Historisch geographische und politische Beschreibung der Moldau, Frankfurt-Leipzig 1771 pg. 27—28. — [5]) Analele Soc. Acad. Rom. t. X. sec. 1. pg. 38. Nr. II.

Această Istorie, cuprinde rĕstîmpul dela fundarea împeriuluĭ aliosmănesc, prin Osman I, pînă în domniea luĭ Ahmed III, adecă din anul 1300 pînă în Juliŭ 1711. Ea este desfăcută în doaŭĕ părțĭ. Partea întîĭea cuprinde rĕstîmpul dela Osman I. pînă în anul 1673, respective 1683, rĕstîmp în care împeriul turcesc s'a tot întărit și lățit, de unde această parte poartă și titlul de Istorie pentru creșterea Curțiĭ Aliosmăneștĭ. Partea a doaŭa însă cuprinde un rĕstîmp foarte scurt, adecă dela Muhamed IV. și pîna în domniea luĭ Ahmed III, saŭ din anul 1673, resp. 1683, pînă în Juliŭ 1711, rĕstîmp în carele puterea Turcilor a început a tot scădé și mărginile imperiuluĭ a se tot îngustá, de unde această parte poartă titlul de Istorie pentru descreșterea Curțiĭ Aliosmăneștĭ. Afară de nararea evenemintelor în șirul lor cronologic și pragmatic, opul maĭ conține o mulțime de note esplicative, foarte înteresante, carile varsă o lumină limpede asupra moravurilor și a datinilor timpuluĭ, precum șĭ asupra originiĭ și caracteruluĭ persoanelor din acțiune.

Acest op n'a fost scris, în prima linie, nicĭ pentru Romînĭ, nicĭ pentru Turcĭ. ci pentru învĕțațiĭ Europeĭ, și în special pentru Academicienĭ din Berolin, carĭĭ doriaŭ să fie înformațĭ despre țările și despre istoriea popoarelor din rĕsăritul Europeĭ, și carĭĭ n'aveaŭ în mijlocul săŭ pre un bărbat maĭ competent în privința aceasta decît pre D. Cantemir. Din această causă, D. Cantemir a compus opul acesta, ca șĭ maĭ altele, în lătinește, măcarcă materialul pentru el 'și 'l-a fost adunat încă pe timpul cînd petreceá în Constantinieana, de bună samă că cu întențiunea de a se folosĭ de el la o scriere romînească.

Timpul compunerĭĭ.

Anul compunerĭĭ îl putem determiná cu precisiune din însu'șĭ contestul opuluĭ.

D. Cantemir ni spune, că pe timpul cînd compuneá el această Istorie, domnĭá în Țara Romînească Nicolaĭŭ Maurocordat, ĭar' fratele acestuĭa, Ion Maurocordat, erá „terziman“ (translator) mare la Curtea Aliosmănească. [1]) Și aĭuriа ĭarăș ḑice despre Ion Maurocordat, că „în ḑiŭa de astăḑĭ“ este terziman mare la curtea aliosmănească[2]). Nicolaĭŭ Maurocordat a domnit în Țara Romînească de doaŭĕ orĭ; întîĭa oară foarte scurt, numaĭ vr'o ḑece lunĭ de ḑile, adecă din Ianuariŭ 1716 pînă într'a 14. Noemvre 1716, cînd a fost prins de Nemțĭ și dus în Transilvaniea, unde a rĕmas pînă în Septemvre 1718. În locul prinsuluĭ Niculaĭŭ Maurocordat, Turcĭĭ au pus Domn în Țara Romînească pre fratele acestuĭa, pre Ion Maurocordat, carele pînă atuncĭ erá terziman mare la curte. Acesta a domnit în Țara Romînească pînă la moartea sa, întîmplată în Februarĭŭ 1719, ĭar' în locul luĭ s'a făcut de a doaŭa oară Domn frate-săŭ Nicolaĭŭ, eliberat din prinsoarea nemțească în urma păcĭĭ dela Carloviț“ [3])

Decĭ, dacă Niculaĭŭ Maurocordat numaĭ din Ianuarĭŭ și pînă în Noemvre 1716 a fost Domn în Țara Romînească, pecând frate-sĕu Ion erá „terziman“ mare la Poartă, resultă că numaĭ într'acest timp, a compus D. Cantemir opul săŭ: „Istoriea pentru creșterea și descreșterea Curțiĭ Aliosmăneștĭ“,

[1]) Gesch. des osm. R. pg. 579. nota 12, în fine. — Opere compl. t. 3. Ist. împ. ot. pg. 515; — [2]) Gesch. des osm. R. pg. 153. nota 17. — Opere compl. t. 3. Istor. împăr. otom. pg. 144, nota. — [3]) Radul Popescul în Mag. ist. t. 4. pg. 57, 93; — Ion Neculcea în Let. Mold. t. 2. pg. 388; — Cron. Rom. t. 2. pg 358; — Engel I. Chr. Gesch. der Moldau und Walachey, Halle 1804, 3. Theil, pg. 5—61.

pentrucă numaĭ la acest timp se potrivesc cuvintele luĭ D. Cantemir de maĭ sus, că „în ḑiŭa de astădĭ“ este Domn în Ṭara Românească Niculaĭŭ Maurocordat, ĭar' frate-sĕŭ Ion „terziman“ mare la curtea turcească. Aceste doaŭĕ notiṭe se află, una aproape la începutul, ĭar' cecalaltă aproape la finea opuluĭ, lucru care ni autoriseaḑă a crede că întreg opul a fost terminat în timpul cînd domnĭá în Ṭara Romînească Niculaĭŭ Maurocordat și cînd fratele acestuĭa, Ion, erá translator mare la curtea otomană.

Dela Dumitru Cantemir maĭ înregistrăm aice ca scriere referitoare la această ramură încă opul

8. Sistemul religiunii mahomedane, 1722.

Această carte a fost compusă rușește de Dumitru Cantemir la cererea specială a împăratuluĭ rusesc, Petru cel Mare (1689—1725), și dedicată luĭ. Ea s'a tipărit în Sanctpetroburg în Dec. 1722, în folio, cu 379 de paginĭ, sub titlul de „Sistemul, saŭ Condiṭiunile religiuniĭ mahomedane“. G. F. Müller ḑice [1]) despre acest op „că merită să fie trădus în fiecare limbă, fiindcă conṭine o mulṭime de lucruri noaŭĕ și necunoscute, carĭ nu se găsesc la nicĭun scriitorĭŭ carele a scris despre această materie“.

Despre această scriere cred uniĭ că ea ar fĭ fost compusă maĭ întĭĭŭ lătinește și că nu D. Cantemir, ci un Ilinski ar fi trădus'o rușește.[2])

Ultima scriere pe care o maĭ înregistrăm în ramura aceasta este

9. Istoriea oștiriĭ asupra Moreeĭ, 1715.

Această scriere este compusă romînește de un martur ocular al acesteĭ întîmplărĭ, poate de marele paharnic Statie Leurdeanul, carele fusese însărcinat de Stefan Cantacuzinul, Domnul Ṭărĭĭ Romînești (1714—1716), la ordinul sultanuluĭ Ahmed III, să ducă oștiĭ trimese de acesta pentru cucerirea Moreeĭ, banĭ, caĭ, și provisiunĭ. Ea este publicată de M. Cogălniceanul în opul sĕŭ: „Arhiva Romînească“, Iași 1845; ediṭ. 2. Iași, 1862, t. 2. pg. 5—139. Scrierea este foarte înteresantă; toate peripeṭiile acesteĭ campaniĭ sînt descrise cu deamăruntul, însă într'un graĭŭ împestriṭat cu o mulṭime de cuvinte grecești și turcești.

§ 26. Scrierĭ geografice.

Ivirea scrierilor geografice este condiṭionată de activitatea comercială a unuĭ popor. Comerciul însă nicĭcînd n'a prea fost îmbrățișat și cultivat de Romînĭ; o clasă de negușătorĭ, proprie și vigoroasă, nu se prea găsește în rĕstîmpul acesta. Negoṭul la Romînĭ a fost purtat, aproape esclusiv, decătră străinĭ, maĭ ales de Grecĭ, Armenĭ, Itălienĭ, și de alṭiĭ. Romînĭĭ dară n'aŭ sîmṭît trebuința de a cunoaște ṭările străine dimpreună cu produsurile lor naturale și artificioase. Această lipsă de înteres pentru cunoștiuṭa ṭărilor străine a avut drept urmare că studiul greografic nu se găsește prin școalele romînești din rĕstîmpul acesta, și că așadară nu erá nicĭun îndemn maĭ puternec pentru scrierĭ geografice.

Miscările politice din secolul al 16 și al 17-le de prin ṭările locuite de Romînĭ, și maĭ ales refugirile bărbaṭilor politicĭ dintr'o ṭară în alta în cazurĭ de răstriște saměnă să fi deșteptat un înteres maĭ viŭ de a cunoaște maĭ de aproape ṭările lor de refugiŭ, și de a informá și pre străinĭ despre

[1]) În precuvîntare la: Kantemir D. Beschreibung der Moldau, Lpzg. 1771, pg. 29. — [2]) Densușanu Ov. Revista crit. lit. anul II. pg. 62—65.

pusătura, configuraţiunea, produsurile naturale şi despre împărţala politică a ţărilor romîneştĭ. La deşteptarea acestuĭ înteres trebue să fi contribuit şi studiul geografic ce se cultivá pe atuncĭa prin scoalele şăseştĭ şi ungureştĭ de prin Transilvaniea, şi prin cele din Poloniea.

Acesteĭ întîmplărĭ poate avem de mulţămit că ni s'a păstrat într'un manuscript de pe la mijlocul secoluluĭ al 17-le o

1. Geografie a Ardealuluĭ,

nu deplină, ci fragmentară, care s'a publicat de T. Ciparĭŭ în Organul Luminărĭĭ din 1848 nr. 25, pg. 131, şi s'a reprodus şí de D. M. Gaster în „Chrestomatiea Romînă“ Leipzig — Bucureştĭ 1891, t. 1. pg. 175—178.

Cel dintîĭŭ Romîn cunoscut după nume, carele a descris puţin ţările Romîneştĭ şi a înformat şí pre străinĭ despre ele, este binerenumitul mare logofĕt Miron Costin. În cartea sa despre întîĭul descălecat al Romînilor găsim nişte încercărĭ de descriere a teritorĭuluĭ Dacieĭ Traĭane. Cunoştinţile sale depuse acoleá, însă maĭ desvoltate şi întregite, le-a scris maĭ pe urmă polonește, în proză şi în vĭersurĭ, în nişte „trătaje“ întitulate:

2. Descrierea Ţărĭĭ Moldoveneşti şi Muntenești

şi

3. Cronica ţărilor: Moldovĭĭ şi Muntenieĭ,

despre carile am vorbit maĭ sus (pg. 221 şi 222).

Descrierĭ geografice foarte înteresante găsim şi la Niculaĭŭ Costin în Cartea sa despre întîĭul Descălecat, precum şí într'un adaus, făcut de un copist la cronica luĭ Urechĭe, sub titlul:

4. Povestea şi tocmeala altor ţărĭ ce sînt pe'mpregĭur,

adaus publicat în „Letopisiţile ţărĭĭ Moldovĭĭ“ t. 1. Apendics VII., pg. 30—39; şi în „Cronicele Romănieĭ“ t. 1. pg. 405—413.

Acela însă, care nĭ-a lăsat o adevĕrată şi foarte însĕmnată scriere geografică, este renumitul şi eruditul principe Dumitru Cantemir, carele, la îndemnul Academieĭ de ştiinţĭ din Berolin, al căriĭa membru devenise în anul 1714, a compus o carte despre starea şi pusul loculuĭ, de aşĕdămîntul aeruluĭ, bişugul pămîntuluĭ, ocolitul hotarelor, şi de obiceĭele, legea, ceremoniile politiceştĭ şi bisericeştĭ [1]) sub titlul de

5. Geografiea Moldovĭĭ, [2]) 1718,

numită şí „Discripţiea Moldovĭĭ“, [3]) saŭ „Hotărîrea ţărĭĭ Moldovĭĭ cu tablă geografică“. [4])

Acest op se compune din treĭ părţĭ. În partea dintîĭŭ, se arată în şepte capete numirile vechĭ şi noaŭĕ ale Moldovĭĭ, pusătura şi marginile eĭ, apele, ţînuturile şi tîrgurile, munţiĭ, minerele, cîmpiile, pădurile şi animalele. În partea a doaŭa se trăteadă în 19 capete despre guvernămîntul ţărĭĭ, despre alegerea, înstalarea, întărirea şi scoaterea domnitorilor, despre boĭerĭĭ şi oastea Moldovĭĭ, despre datinile dela curtea domnească, despre legile şi judecătoriile ţărĭĭ, despre veniturile şi spesele eĭ, despre locuitorĭĭ eĭ şi datinile lor. În partea a treĭa se espun, în cincĭ capete, religiunea, ierarhiea, mănăstirile, limba şi literele Moldovenilor.

[1]) Hronicul vechimiĭ Romanomoldovlahieĭ, Iaşĭ 1845, pg. 224. — [2]) l. c. t. 1. pg. 90, 135 şi 348; — [3]) l. c. t. 2. pg. 113; — [4]) l. c. t. 1. pg. 225; t. 2. pg. 378.

Acest op a fost compus lătinește, după cum mărturisește însu'și autorul [1]), însă cu promisiunea de a o „întoarce în limba romînească", dacă va plăcé luĭ Dumnedeŭ să maĭ fie „între ceĭ viĭ", dar' moartea 'l-a împiedicat la împlinirea acesteĭ promisiunĭ.

Șĭ acest op, deșĭ compus, ca și Hronicul vechimiĭ Romînilor, la îndemnul Academieĭ din Berolin, n'a fost publicat de aceasta, pe cît știm noĭ, ci a avut o soarte cam furtunoasă, pînăce căḑú în mînile luĭ Büsching din Berolin, carele a însărcinat pre profesorul I. L. Redslob cu trăducerea luĭ în nemțește și, găsîndu-o bună, a tipărit'o în anul 1769—1770 în foaĭea sa: „Magazin für die neue Historie und Geografie". Însă prețul cel mare al „Magazinuluĭ" a împiedicat pre mulțĭ de a'și procurá această scriere însĕmnată și de a cunoaște maĭ deaproape o țară care, pe timpul acela, erá teatrul unor rĕsboaĭe crîncene între Ruși și Turcĭ. Tocmaĭ aceasta a îndemnat pre un editorĭŭ de a scos o ediție separată sub titlul de: Demetrii Cantemir, ehemaligen Fürsten in der Moldau historisch-geographisch- und politische Beschreibung der Moldau, nebst dem Leben des Verfassers und einer Landkarte, Frankfurt und Leipzig 1771. De pe ediție̯unea nemțască se făcú o ediție̯une rusască în 1789.

Ediție̯unea nemțască se rĕspîndí curînd și pintre Romînĭ, maĭ ales pintre ceĭ din Transilvaniea. Samuil Micu, Gĭorgĭŭ Șincaĭŭ și Petru Maĭor o cunoșteaŭ. [2]) În Moldova, banul Vasile Vîrnav și mitropolitul Veniamin Costachi se ocupaŭ foarte mult cu literătura, trăducînd înșiși multe scrierĭ în limba romînească. Venind ediție̯unea nemțască la cunoștința lor, mitropolitul să fi însărcinat pre banul V. Vîrnav cu trăducerea romînească a acesteĭ scrierĭ însĕmnate. Săvîrșîndu-o acesta pe la anul 1806, [3]) a dat mitropolituluĭ Veniamin Costachi manuscriptul spre tipărire. Acesta 'l-ar fi și tipărit îndată, dar' fú necesitat de împrejurările politice de atuncĭa (Rușiĭ eraŭ în țară!) să renunțe la scaunul mitropolitan și să petreacă în Mănăstirea Neamțuluĭ pînă la 1812, cînd, închĭeindu-se pacea între Turcĭ și Ruși în dauna Moldoviĭ, carea pĭerḑú Basarabiea, Veniamin Costachi devení ĭarăș mitropolit. [4]) Acú s'ar fí putut tipărí, dar' cu aceste turburărĭ politice manuscriptul trăducțiunĭĭ romînești se rĕtăcí, căḑú însă în mînĭ bune, în ale mitropolituluĭ Țărĭĭ Romînești, Grigorĭŭ. Acesta a trimes maĭ pe urmă mitropolituluĭ Veniamin Costachi manuscriptul, și acesta a însărcinat pre ĭeromonahul Gherontie dela mănăstirea Neamțuluĭ cu tipărirea luĭ; și așá s'a tipărit acest op, sub titlul: „Scrisoarea Moldoviĭ, de D. Cantemir, Domnul eĭ, carea acum întîĭŭ s'aŭ tipărit în ḑilele bine credincĭosuluĭ și de Hristos ĭubitorĭuluĭ Domnuluĭ nostru Ioan Sandul Sturḑa Voevod, cu blagosloveniea preasfințituluĭ arhiepiscop și mitropolit, chirio chirio Veniamin al Moldoviĭ. Pre vremea precuviosuluĭ Stareț al sfintelor mănăstirĭ Neamțuluĭ și Seculuĭ, chir Dometian. În sf. mănăstire Neamțul, la anul 1825. August în 19." — A doaŭa ediție̯une s'a făcut de C. Negruți în Iași în 1851. și a treĭa de D. Boldur Lățescu, în Iași, în anul 1868. — În fine, prin întervenirea și îngrijirea Academieĭ Romîne din Bucureștĭ s'a publicat acest op și în

[1]) l. c. t. 1. pg. 225—227; — t. 2, pg. 378. — [2]) Operele luĭ D. Cantemir t. I. pg. VIII. — [3]) Arhiva Romînească, sub redacțiea luĭ M. Cogălniceanu, ediție̯unea a 2-a Iași, 1860—1862, tom II. pg. 208 nota. — Conf. Gherontie ĭeromonahul în cuvîntarea sa cătră cititorĭŭ, din D. Cantemir, Scrisoarea Moldoviĭ, Neamț 1825, și G. Săulescul în „Prefața redactorĭuluĭ", la Hronicul RMV. de D. Cantemir. t. I. pg. VIII. — [4]) Ar. Pumnul, Lepturarĭŭ romînesc, t. 4. pg. 1. Vieana, 1864, pg. 74.

testul original lătinesc sub titlul: „Operele principelui D. Cantemir. Tipărite de Soțietatea Academică romînă, tomu I. Descriptio Moldaviae cu charta geografică a Moldavieĭ și un facsimile. Bucureștĭ, Typografiea Curțiĭ, 1872". Această tipărire s'a făcut sub îngrijirea luĭ A. Papiŭ Ilarian de pe doaŭĕ manuscripte ce s'aŭ aflat în Museul asiatic al Academieĭ de științĭ din St. Petroburg.

Tot prin întervenirea Academieĭ Romîne, acest op s'a trădus din noŭ în limba romînească de pe originalul lătinesc, și anumea începutul de A. Papiŭ Ilarianu, ĭar' finea de D-rul Ios. Hodoș și G. Bariț, și s'a tipărit la Bucureștĭ în anul 1875 sub titlul de: „Operele principeluĭ Demetriŭ Cantemir. Typărite de Soțietatea Academică Romînă, tomu II. Descrierea Moldavieĭ, trădusă din testul originale lătinesc, aflat în museul Asiatic al Academieĭ imper. științifice dela St. Petropole. Cu Charta geografică a Moldavieĭ și un facsimile. Bucureștĭ, Typ. Curțiĭ, 1875".

După cum se vede, niciuna din edițiunile romînești, nicĭ cea făcută de Academiea Romînă, nu poartă titlul pre care însu'șĭ autorul 'l-a fost dat opuluĭ săŭ în limba romînească.

Dela Dumitru Cantemir maĭ cunoaștem încă altă scriere geografică, întitulată:

6. Regiunile de lîngă marea Caspică dela Bacu pînă la Cercheji,

schițate maĭ mult, decît descrise cu deamăruntul, cu ocasiunea participăriĭ la espediținea luĭ Petru celuĭ Mare în ținuturile acestea în anul 1722. Această scriere este publicată în testul orignal lătinesc decătră Academiea Romînă în tomul al 7-le pg. 9—32 din „Operele principeluĭ D. Cantemir", Bucureștĭ, 1883, sub titlul de: „Regiones, quae ab Baku circa littus Caspicum usque ad Czircassos extenduntur".

Nu putem lăsá neamintite aice nicĭ scrierile geografice ale renumituluĭ spătarĭŭ Niculaĭŭ Cîrnul Milescul, compuse rușește cu ocasinea ambasadeĭ sale la China, între 1675 și 1678, precum:

7. Călătorie prin Sibiriea pînă la China, 1675,

sub titlul de: „Книга, а въ ней писано путьшествїе царства Сибирского отъ города Тоболска и до самого ружева государства Китайского, лѣта 7183, мѣсяца маія, въ 3-й день. = Carte în care este descrisă călătoriea prin împărăția Sibirieĭ, dela orașul Tobolsc pînă la marginile împărățieĭ Chineĭ, 3. Maĭŭ, 1675"; apoĭ

8. Descrierea mareluĭ rîŭ Amur, și

9. Descrierea Chineĭ,

aceasta sub titlul de: „Описаніе отъ положеніе, мытѣ, естествѣ и пространствѣ, и проч. китайского государства = Descriere despre pusătura, vămile, clima, întinderea, și celealalte, ale împărățieĭ Chineĭ"; — și în fine

10. Descriere bisericiĭ Sofiea din Constantiniana,

sub titlul de: „Описаніе преславныя и превеликія церкве именованныя святая Софія въ константинополѣ, аже между седми чудесъ вселенныя подостоинству сочисляется = Descrierea preamăriteĭ și preamariĭ biserică, numite sînta Sofie în Constantiniana, carea cu vrednicie se numĕră printre cele șepte minunĭ ale lumiĭ".

§ 27. Scrieri juridice.

Temeliea rĕporturilor juridice la Romînĭ în privinţă proprietăţiĭ şi a posiţiuniĭ lor soţiale trebue căutată în organismul coloniilor romane. După cum se desvoltaseră şi se înrădăcinaseră acestea aice, aşá aŭ continuat a esistá şí maĭ departe după deslipirea coloniilor şi a provinţilor romane din corpul împeriuluĭ roman. În coloniile şi provinţile deslipite, regularea acestor rĕporturĭ nu s'a făcut prin scrisoare, prin vreun codice, precum am arĕtat la rĕstîmpurile precedente, ci prin datină, prin jus consuetudinarium, prin aşá numitul obiceĭŭ al pămîntuluĭ. Numaĭ la coloniile şi provinţile romane rĕmase împreunate cu împeriul roman rĕsăritean, maĭ pe urmă grecit, s'a păstrat regularea rĕporturilor juridice atît prin datină saŭ obiceĭul pămîntuluĭ, cît şí prin legĭ scrise, după cum se află ele fipsate şi întrunlocate prin codiciĭ de drept roman, şi maĭ ales prin legile împărăteştĭ, numite şí basilice, şi prin canoane, adecă legĭ curat bisericeştĭ, şi prin nomocanoane, adecă legĭ civile şi bisericeştĭ.

Popoarele barbare, carile aŭ isbutit a se aşĕdá şi a întemeiá chĭar organisme proprie politice prin provinţile răpite, aŭ putut turburá aceste rĕporturĭ juridice, tindînd a trage pentru sine foloase din ele, dar' să le stîrpească detot şi să le înlocuească cu altele, aceasta nicĭ n'aŭ cercat, şi nicĭ nu lĭ-ar fi fost cu putinţă. Ba încă maĭ mult. Atît Bulgaroslaviĭ cît şí Maghĭariĭ, îndată ce aŭ isbutit a'şĭ întemeiá organisme politice proprie, aŭ întrodus în ele numaĭdecît legislaţiunea codificată romană-grecească, atît civilă cît şi bisericească, şi încă Bulgaroslaviĭ, dela încreştinare încoace, chĭar în graĭul lor propriŭ naţional.

Împrejurările politice şi răporturile bisericeştĭ aŭ adus cu sine că şí prin bisericile Romînilor n'aŭ putut esistá alte cărţĭ juridice, saŭ canonice, decît numaĭ cele usitate la Grecĭ şi la Bulgaroslavĭ, şí anumea atît în graĭul grecesc cît şí în cel bulgaroslavic.

Nu poate dară încăpé nicĭ pic de îndoĭală că, la întemeĭarea îmbelor domniate romîneştĭ nedependente, se aflaŭ acum de demult pe teritoriul lor, pentru regularea rĕporturilor juridice, nu numaĭ un obiceĭŭ vechĭŭ al pămîntuluĭ, dar' şí cărţĭ de legĭ scrise greceşte, saŭ bulgarosloveneşte, folosite maĭ ales de cătră dirigenţiĭ bisericilor cînd veniaŭ în posiţiune de a judecá. Astfelĭŭ de cărţĭ s'aŭ întrodus, dacă nu maĭ înnăinte, apoĭ de bună samă că deodată cu întroducerea călugărismuluĭ conventual pintre Romînĭ, decĭ pe la finea secoluluĭ al 14-le, şi maĭ ales pe la începutul secoluluĭ al 15-le. Urme de astfelĭŭ de scrierĭ ni sînt păstrate în codiciĭ aşá numiţĭ colectaneĭ s. miscelaneĭ, saŭ, pe bulgarosloveneşte, zbornice. Aşá găsim în codicele colectaneŭ dela Statina, din secolul al 15-le saŭ al 16-le, o scriere bulgaroslavică sub titlul „Aşĕdămîntul sînţilor părinţĭ despre traĭul de preste tot anul, pe scurt espus . . . din scrierile luĭ Grigoriŭ teologul, din poronçile sînţilor apostolĭ, ale sînţilor părinţĭ şi ale conciliilor universale“. [1])

Puterea civilă însă samănă să nu fi prea băgat în samă aceste cărţĭ de legĭ saŭ „aşĕdămînte“, căcĭ istoriograful Grigoriŭ Urechĭe ni spune în precuvîntarea întitulată „pentru descălecatul ţărĭĭ Moldovĭĭ“, că la întemeĭarea domniatelor romîneştĭ ca nedependente „nice tocmala, nice obiceĭele ţărĭĭ nu eraŭ bine aşĕdate; ce toată direptatea aŭ lăsat pre cel maĭ mare să o gĭudece; şi ce 'ĭ-aŭ părut luĭ, orĭ bine, orĭ rĕŭ. aceea aŭ fost lege; de unde aŭ luat şí voĭe pe-aşá mărie şi vîrf. Dece, cumu'ĭ voĭea Domnuluĭ,

[1]) Bogdan I. Vechile cronice Moldoveneştĭ, Bucureştĭ, 1891, pg. 7.

numaĭ ce 'l caută să le placă tuturor, orĭ cu folos, orĭ cu pagubă ţărĭĭ; care obiceĭŭ şĭ pînă astădĭ trăĭeşte", adecă pînă pe timpul scrierĭĭ cronicĭĭ, pe la 1646 s. 1647.

Cu toată voĭea absolută a domnitorĭuluĭ însă cărţĭ de legĭ aŭ continuat a esistá şi a se înmulţí prin îmbele domniate, pînăce şi domnitorĭul a găsit cu cale ca să le recunoască şi să le publice. Dumitru Cantemir ni spune că cel dintĭĭŭ domnitorĭŭ carele a cugetat la un codice de legĭ pentru domniatul săŭ, fú Alesandru cel Bun, domnul Moldovĭĭ (1401—1432.) Despre acest domnitorĭŭ ḑice Dumitru Cantemir că, căpĕtînd el dela împăratul din Constantiniana coroana regală, a primit, împreună cu ea, şĭ legile greceştĭ, numite basilice (τῶν Βασιλικῶν) saŭ împărăteştĭ, din carile ar fi făcut un estras spre a fi întrebuinţat pe la judecătorĭĭ. [1])

Deşĭ Dumitru Cantemir nu ni arată fîntîna din care a scos înformaţiunile sale, totuş spusa luĭ saměnă a nu fi fără de temeĭŭ, căcĭ eruditul B. P. Hăşdăŭ a descoperit în anul 1868 în biblioteca naţională din Paris un esîmplar prescurtat al Basilicelor în limba grecească, întrebuinţat în îmbele domniate naţionale cam pe la anul 1400, decĭ sub domniea luĭ Mircea celuĭ Bătrîn (1386–1419) şi a luĭ Alesandru celuĭ Bun. [2]) Maĭ departe ne încredinţează slavistĭĭ Dobrowsky [3]) şi Schaffarik [4]) că cartea de legĭ împărăteştĭ şi bisericeştĭ, compusă grecește de monahul Mateĭŭ Vlastare pe la anul 1335 sub titlul de Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον τῶν ἐμπεριειλημμένων ἁπασῶν ὑποθέσεων τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις κανόσι. = Colecţiunea alfabetica a tuturor materiilor cuprinse în sîntele şi dumneḑeştile canoane, se găsĭá trădusă bulgarosloveneşte în Ĭaşĭ în anul 1495 din ordinul luĭ Ştefan celuĭ Mare (1457—1504). Un esîmplar din această scriere se află în mănăstirea Opovo din Sîrmiea, după cum ni spune eruditul B. P. Hăşdăŭ. [5])

Tot în mănăstirea Opovo din Sîrmiea, fundată în anul 1576 de Romînĭ şi îndestrată de eĭ cu cărţĭ şi veşminte, se maĭ află, precum ne încredinţează tot eruditul B. P. Hăşdăŭ (l. c.), încă doaŭĕ nomocanoane s. cărţĭ de legĭ împărăteştĭ şi bisericeştĭ, scrise tot în îmbele domniate naţionale în secolul al 15-le saŭ al 16-le. Păcat că nu ni le descrie maĭ deaproape!

Maĭ departe ştim ĭarăş că domnitorĭul Moldovĭĭ Iacob Heraclide Despotul (1561—1563) însărcinase pre un învĕţat Grec, ca să compună pentru domniatul Moldovĭĭ niştе legĭ noaŭĕ, adecă un codice de legĭ, [6]) ĭar' Alesandru Lăpuşneanul (1552—1561 şi 1563—1568), înnăintaşul şi urmaşul luĭ, puse pre episcopul Romanuluĭ, Macarĭŭ II. (1531—1558), ca să trăducă rusește pentru împăratul rusesc, Ion IV. Vasilievicĭŭ cel Cumplit (1533—1584), Sintagma luĭ Mateĭŭ Vlastare; ceea ce şĭ făcú, însă într'un graĭŭ rusesc detot corupt, precum se întrebuinţá pe atuncĭ în administrarea statuluĭ şi prin biserica Romînilor. Acestă scriere maĭ are ca adaus la urmă încă vro 100 de paginĭ, carile conţin scrierĭ privitoare la dreptul bisericesc şi unele chĭar la cel civil. [7])

Astfelĭŭ de cărţĭ de legĭ împărăteştĭ şi bisericeştĭ trebue să fi esistat la începutul rĕstîmpuluĭ acestuĭa maĭ multe prin îmbele domniate romîneştĭ,

---

[1]) Descriptio Moldaviae, Bucureştĭ, 1872, p. 2. cp. 12, pg. 101. — [2]) Îndreptarea legieĭ cu Dumneḑeŭ, ediţ. 2. Bucureştĭ, 187? — [3]) Institutiones linguae slavicae, Vindobonae 1822, pg. XIX. — [4]) Geschichte des serbischen Schriftthums, Prag, 1865, pg. 123 şi 218 — [5]) Traĭan pro 1869 Nr. 14, pg. 56 — [6]) Revista Tocilescu, vol. 3, pg. 176, nr. 24. — [7]) Kalużniacki E. Obzor slaviano-russkich pamiatnikov iazyka i pisma . . . Kiev, 1877 pg. 28—50; — Popovicĭŭ C. Fîntînele şi Codicĭĭ dreptuluĭ bisericesc ortodocs. Cernăuţ, 1886, pg. 93—94.

dacă și domnitorĭ străinĭ din vecinătate se adresaŭ la domnitoriĭ romînĭ pentru procurarea lor! Întrebarea poate fi acum numaĭ, orĭ de aceste cărțĭ aŭ fost numaĭ în graĭul bulgaroslavic și în cel grecesc, orĭ poate și în cel romînesc? La această întrebare am rĕspuns maĭ sus (pg. 110—111), unde am vorbit despre începuturĭ de o literătură canonică romînească.

Afară de legile amintite, carile de bună samă că n'aŭ rĕmas fără de înrîurință asupra păstrăriĭ ordiniĭ juridice, eraŭ în rĕstîmpul acesta, ca și în cel precedent, datina loculuĭ, obiceĭul pămîntuluĭ, și voința domnitorĭuluĭ, carile regulaŭ rĕporturile soțiale și economice dintre oamenĭ. Datina loculuĭ, obiceĭul pămîntuluĭ, se perpetuá, în mod neconștiut, prin observarea neclintită a deprinderilor învechite, ĭar' voința domnitorĭuluĭ, provocată de înterese particulare, saŭ și de înterveniri esterne, se manifestá prin diverse urice, adecă prin niște scrisorĭ eșite într'un mod solemn din cancelăriea domnească. Scrisorile de felĭul acesta eraŭ redigĭate în îmbele domniata naționale, dintru început, maĭ numaĭ bulgaroslovenește, ĭar' maĭ pe urmă tot din ce în ce maĭ mult romînește. În Ardeal însă scrisorile de felĭul acesta se redigeaŭ lătinește, tot după datina loculuĭ, numită „jus valachicum, antiqua lex districtuum valachicalium[1])“. Aceste urice și decrete nu s'aŭ adunat în decursul rĕstîmpuluĭ acestuĭa, și de aceea nicĭ nu s'aŭ putut studiá și sistemisá ideile juridice din ele. Abĭá în secolul al 18-le prinseră unele mănăstirĭ a'șĭ copiá uricele prin Condice, ĭar' în secolul nostru a se și publicá prin diverse scrierĭ, fără de a fĭ ajuns încă la o colecțiune propriŭ dișă, de astfelĭŭ de documinte.

Înmulțindu-se însă împreună cu oamenĭ și rĕporturile lor juridice, nu maĭ erá deajuns pentru regularea lor nicĭ datina loculuĭ, nicĭ uricele domnești, ci se arĕtă trebuința unuĭ codice de legĭ.

Dintre particularĭ, cel de întîĭŭ carele a cugetat la un lucru ca acesta a fost marele logofĕt Eustratiŭ, carele, pe la anul 1632, a compus după scrierile luĭ Zonara, ale luĭ Toader Valsamon, Mihaĭŭ Vlastare și ale luĭ Constantin Terasie Armenopol, o carte sub titlul de

1. „Pravilă aleasî“,

despre care am vorbit maĭ sus (pg. 112, nr. 4). Această carte însă n'a fost rĕspîndită, nicĭ întrebuințată ca directiv pentru regularea rĕporturilor juridice, fiindcă erá scrisă din punct de vedere curat bisericesc, dar' ea saměnă să fi dat ansă și îndemn domnitorĭuluĭ de pe atunci din Moldova, Vasiliŭ Lupul, ca să se ocupe și el, ca cap al statuluĭ, cu promulgarea unuĭ codice de legĭ. El dară însărcinâ tocmaĭ pre fostul mare logofĕt Eustratiŭ cu redigĭarea uneĭ cărțĭ de felĭul acesta, carea s'a și tipărit apoĭ în Iașĭ, în 1646, sub titlul de

2. „Carte românească de învĕțătură,

dela pravilele împărătești și dela alte gĭudețe, cu dișa și cu toatî cheltuĭala luĭ Vasilie, Voevodul și Domnul țărĭi Moldoveĭ di în multe scripturĭ tîlmăcitî din limba ileneascî pre limba romînească; în tiparĭul domnescŭ s'aŭ tipărită în mănăstirea a Treĭsvetitele, în Iașĭ, dela Hristos 1646.“

În precuvîntarea acesteĭ cărțĭ ni spune fostul mare logofĕt Eustratiŭ că Vasile Lupul, „urmând urma celor bunĭ și înțelepțĭ Domnĭ, socotind neputința și slăbiciunea acestuĭ loc și împuținarea izvoarîlor svin-

[1]) Densușanu N. Monumente pentru istoriea țărĭi Făgărașuluĭ, Bucureștĭ, 1885, pg. 4—7.

telor scripturĭ și a altor învĕțĭturĭ, și cunoscînd nevoĭea ce va venĭ, și scîderea asupra oamenilor ce vor fi lăcuitorĭ în țara Moldoveĭ, ... și maĭ vrătos vĕdĕnd nedreptățile și asuprelele mișeilor, care le fac ceĭ neînvĕțațĭ, și ne înțelegtorĭĭ, diregătorĭĭ și gĭudețele despre la toate scaunele Moldoveĭ, drept aceea cu multî osrădie s'aŭ nevoit Mariea sa de-aŭ cercat pre multe țărĭ pănî 'l-aŭ îndreptat Dumnedĕŭ de-aŭ găsit oamenĭ ca ceĭa, dascălĭ și filosofĭ, de-aŭ scos den cărțile elinești și lătinești toate tocmelele cele bune, și gĭudețele celor bunĭ creștinĭ și svinți împărațĭ, carile ca o lumină lumineadî și aratî tot lucrul celor întunecațĭ și proștĭ și neînvĕțațĭ ca să cunoascî strîmbătatea tuturor, și să gĭudece pre direptate; carele să chĭamă acmú Pravilele împărîtești; acestea înțelepcĭunĭ și acestea învĕțĭturĭ nĭ-aŭ dat și nĭ-aŭ lăsat noo tuturor roduluĭ romînesc ca să ne fie noo de pururea izvor de vieațî în vecĭ nescădut și nesvrășit".

Această carte este maĭ mult un codice criminal decît civil. Deși cartea este compusă după scriitorĭ străinĭ, totuș ĭa sama șĭ la datinile loculuĭ, și codifică unele din ele. Ar meritá un studiŭ sistematic asupra dispozițiunilor din ea!

Cartea aceasta s'a retipărit de G. I. Sion în Botoșanĭ, în anul 1875, ĭar' de I. M. Bujoreanul în opul său: „Collecțiune de legĭuirile Românieĭ, vechĭ și nuoĭ, t. 3. Bucureștĭ, 1885".

Multe dispozițiunĭ de drept civil și criminal găsim șĭ în cartea promulgată de Mateĭŭ Basarabul în Țara Romînească în anul 1652 sub titul de

3. „Îndreptarea legiĭ cu Dumnedĕŭ",

despre carea am vorbit maĭ sus (pg. 129, nr. 6.)

Alte codificărĭ de drept civil și criminal nu s'aŭ făcut, pe cît știm, în rĕstîmpul acesta, precum nicĭ studiĭ sistematice asupra celor esistente, carile să se fi scris și păstrat pînă la noĭ. Pe la finea rĕstîmpuluĭ însă, dela Constantin Brîncoveanul încoace, s'aŭ întrodus culegerea rînduelelor finanțiare. Cunoaștem o Condică de astfelĭŭ de rînduele dela anul 1694 pînă la 31. Dec. 1703 sub titlul de:

4. Catastih de toate rînduĭelele

cîte se vor pune pe țară, și de chĭeltuelele cîte se vor chĭeltuĭ din banĭ ce se vor strînge din țară, dupăce s'aŭ pus Șărban vistierĭŭ mare. Anume cum vor scrie înnăinte".

Se află în archiva statuluĭ în Bucureștĭ. [1])

§ 28. Scrierĭ limbistice.

Romînĭĭ, ca șĭ multe alte popoare, aŭ început a se cultivá, dintru întîĭŭ, nu în graĭul său propriŭ, ci în alte graĭurĭ culturale, și a se folosĭ de ele șĭ în scrisoare. Pe cît timp aŭ fost la eĭ în putere și în floare curenții culturalĭ străinĭ, ceĭ „cu sînta scriptură lătinească, grecească și bulgaroslavică", n'a putut fĭ vorba despre vreo cultivare a graĭuluĭ romînesc, despre vreun studiŭ al cuvintelor din el și al legilor flecsiunĭĭ și țesăturĭĭ lor în vorbire, dar' pentru aceasta se găsĭaŭ pintre Romînĭ maĭ mulțĭ oamenĭ carĭĭ știaŭ maĭ multe limbĭ.[2]) În rĕstîmpul

[1]) Odobescu A. I. în Revista Română, Bucureștĭ, 1861 pg. 661. — [2]) Șăineanu L. Istoriea filologieĭ Romîne, Bucureștĭ, 1892, pg. 45–78.

acesta, graiul romînesc abiá îşi putú eluptá, cu multe şi marĭ greutăţi şi împiedecărĭ, oarecare considerare şi valoare literară, maĭ cu deosebire de pe la mijlocul secoluluĭ al 16-le încoace. Numaĭ dupăce ajunse a fi recunoscut ca îndreptăţit şi după ce ajunse a fi şi respectat ca atare decătră păturа dirigentă şi puternecă, decătră păturа culturală a poporuluĭ, abiá acuma se simţi trebuinţa de a face şi oarecarĭ studiĭ limbistice, măcarcă predomniá pe atuncĭ, ca şi la mulţĭ din ziua de astădĭ, socotinţa, că cine învaţă de mic un graiŭ în casa părinţască ca naţional, nu maĭ are trebuinţă de a'ĭ studiá cuvintele după origine, foarmă şi înţeles, saŭ de a se ocupá cu modul flecsiuniĭ şi al ţesăturiĭ lor în vorbire. În timpurile cele vechĭ erá de ajuns ca cinevá să se deprindă a citi şi a scrie; prin aceasta, cel cu talente maĭ străordinare îşi deschideá singur calea nu numaĭ la adunarea de cunoştinţĭ, dar' şi la împărtăşirea lor prin scrisoare.

Cu toate împrejurările defavorbile, tot întîmpinăm oarecarĭ cunoştinţĭ limbistice pe la unĭ cronicarĭ, ca Urechie, Miron şi Niculaĭŭ Costin, Dumitru Cantemir, etc. carĭ, pe temeiul asĕmĕnărĭĭ cuvintelor, pun graiul romînesc pintre celealalte romanice. Ba încă ce este maĭ mult, Dumitru Cantemir, desvoaltă nişte cunoştinţĭ maĭ largĭ şi maĭ temeĭnice asupra originiĭ şi istorieĭ limbiĭ romîneştĭ, în capetele 4 şi 5 din partea a treĭa a opuluĭ săŭ „Descriptio Moldaviae". Şi oarecare mişcare literară găsim pe terenul acesta. Împulsul pare să'l fi dat necesitatea de a trăduce romîneşte cărţile bisericeştĭ. Aice, spre a scrie romîneşte, nu erá de ajuns numaĭ cunoştinţa literelor, ci se maĭ cerеá încă şi cunoştinţa înţelesuluĭ pe romîneşte a cuvîntuluĭ străin.

Romînĭĭ aŭ trebuit să fĭ început a trăduce romîneşte cărţile străine bisericeştĭ, dacă nu maĭ dinnăinte, apoĭ cel puţin de prin secolul al 9-le saŭ al 10-le încoace, cînd se obsearvă pintre Romînĭ şi vecinĭĭ lor Slavĭ nu numaĭ o mişcare literară bisericească, dar' chĭar şi politică. Cu maĭ multă seriositate şi stăruinţă însă s'aŭ apucat de aceasta abiá în secolul al 16-le împinşĭ fiind de curentul reformaţiuniĭ din biserica apuseană, curent care începú a se furişá şi a prinde rădăcinĭ maĭ ales pintre Romînĭĭ din Transilvaniea, prin mijlocirea conlucuitorilor lor Saşĭ. Decĭ, din secolul acesta încoace s'aŭ putut iví la eĭ maĭ cu deadinsul necesitatea studiuluĭ limbistic, şi maĭ ales a compunerĭĭ unuĭ dicţionarĭŭ de acele graiurĭ străine în carĭ eraŭ scrise cărţile bisericeştĭ. Aceste cărţĭ eraŭ pentru Romînĭĭ dreptcredincĭoşĭ răsăriteni cele greceştĭ şi cele sloveneştĭ. Decĭ, primul dicţionarĭŭ încă trebuiá să fie de unul din aceste doaŭĕ graiurĭ, şi anumea de acela carele erá maĭ răspîndit pintre Romînĭ. Pe timpurile acelea Romînĭĭ aveaŭ graiul vechĭŭ slovenesc nu numaĭ în biserică, dar' chĭar şi în administraţiunea statuluĭ. Prin urmare, primul dicţionarĭŭ încă trebuiá să fie din acest graiŭ. Şi într'adevĕr avem urme positive că în jumătatea a doaŭa a secoluluĭ al 16-le aŭ esistat la Romînĭ un dicţionarĭŭ slovenesc-romînesc.

Eruditul B. P. Hăşdăŭ, în preţiosul săŭ op: „Cuvente den bătrănĭ" t. I. Bucureştĭ, 1878 pg. 261 nr. 5, ni vorbeşte despre esistinţa unuĭ manuscript de dinnăinte de anul 1740 conţinînd un

1. Dicţionarĭŭ slovenesc-romînesc dintre 1600 şi 1630,

şi o gramatică slavică, scrisă pe o pagină sloveneşte, ĭar' pe ceealaltă romîneşte. Acest dicţionarĭŭ îl crede B. P. Hăşdăŭ compus între anĭĭ 1600 şi 1630, însă maĭ aproape de anul 1600, dară presupune cu

multă probabilitate că n'ar fi cea dintîiŭ lucrare lecsicografică romînească, ci că ar fi esistat alta maĭ anteriorară, pre care a folosit'o autorul acestuĭ dicționarĭŭ, precum și Romînul Paul Berendeĭŭ, care a publicat în anul 1627 la Chiev primul dicționarĭŭ slovenesc-rusesc sub titlul: Лεξиконъ славенороссκій и именъ тлъкованїе.

Forme limbistice ca: prinșu = prinseĭŭ, pușu = puseĭŭ, lucrure = lucrurĭ, adusătoare = aducătoare, nu lepădareți = nu lepădați, etc. și cuvinte ca: auă = strugur, vie; funicel (din fungus în loc de funghicel) = pecingine; albugine = albeață; găĭcă = corvus glandarius; genuchiŭ = genunchiŭ; ghinde = ghindă; învincere = învingere; întort = îndărăptnic; păĭnichiŭ (paniculum) = părinc; vipt = secară, demîncare; sgarbură (scarpola) = încălțeĭ; etc. etc., carĭ se găsesc ca citate în acest dicționarĭŭ și carĭ nu provin de loc, saŭ numaĭ foarte rar, prin scrierile din secului al 17-le, dar' carĭ sînt foarte îndătinate în tipăriturile din secolul al 16-le, ni probează îndeajuns ca foarte întemeĭată presupunerea esistinții unuĭ dicționarĭŭ slovenesc-romînesc prin jumătatea a doaŭa a secululuĭ al 16-le, pe atuncĭ pe cînd în Transilvaniea se tipăriaŭ cărți romînești, a căror trăducere făceá de neapărată trebuință compunerea unuĭ dicționarĭŭ slovenesc-romînesc. Și într'adevĕr, profesorul Dr. E. Kaluźniacki a descoperit în 1893, în biblioteca națională din Bĕlgradul sîrbesc, într'un Codice miscelaneŭ cu nr. 321, pe pg. 77, o frîntură de

2. Vocabularĭŭ slovenesc-romînesc,

carele, după scrisoare, să dăteḑe din secolul al 16-le. [1])

Tot din secului al 17-le maĭ cunoaștem pînă acum încă și alte dicționărașe pe lîngă cele de maĭ sus.

În biblioteca universității din Pesta a descoperit B. P. Hășdăŭ, pintre manuscriptele renumitului istoric unguresc Praĭŭ, o cărticică întitulată:

3. Dictionarium valachico-latinum,

compusă cam pe la anul 1670. Autorul acesteĭ scrierĭ saměnă să fi fost un Romîn din Banatul Temeșan, ceea ce se cunoaște din nemuĭarea luĭ **n** în cuvinte ca: baňe = baĭe; cuňe = cuĭe; vinie = viĭe. [2])

Ciparĭŭ T. ni spune că într'un manuscript dinnăinte de anul 1679 se află începutul unuĭ

4. Vocabularĭŭ biblic sîrbesc-romînesc. [3])

În colecțiunea conteluĭ Tolstoi din biblioteca împerială din St. Petroburg se află un

5. Vocabularĭŭ slovenesc-românesc

sub titlul de: „Lecsicon ce să ḑice cuvinte pe scurt alese din limba slovenească pre limba românească". Pe scoarța luĭ dela început citim: „Eŭ Coman logofĕt; — Eŭ Teodosie monah"; ĭar' pe cea dela fine: „Dionisie eromonah ot (dela) sfînta mitropolie za (din) Bucureștĭ, Septemvrie 13, 7202 (1693)". El trebue să fi fost compus cel puțin cu vro 20 de anĭ maĭ

[1]) Archiv für slav. Phil. de V Iagic, tom. XV. pg. 48—53. — [2]) Hășdăŭ: Cuvente den bătrănĭ t. I. pg. 261 nr. 4; și Columna luĭ Traĭan din 1884 pg. 406; — Analele Acad. Romîne, ser. 2. t. 2, secț. 1. pg. 202, nr. 54. — [3]) Principia, pg. 114, Rr; — și Archiv pentru filogie și istorie, pro 1869, pg. 435.

înnăinte, și să nu fie alta cevá decît o prelucrare a lecsiconuluĭ luĭ Paul Berendeĭŭ din 1627. [1])

Șĭ în biblioteca societățiĭ istorice și arheologice din Moscva se află un

6. Vocabularĭŭ slovenesc-romînesc,

scris cam pe la anul 1670. [3]) Nu se știe pînă acum în ce legătură stă cu cel precedent, și cu cel următorĭŭ.

Meritosul Ghenadie Enăceanul, episcop al Rîmniculuĭ și Noulu Severin, încă a descoperit, la un preut din eparhiea sa, un

7. Vocabularĭŭ slovenesc-romînesc

sub titlul de: Лεξиконь славено-влашескыи и именꙋлъкованїе = Lecsicon slaveano-romînesc și esplicarea numelor, despre carele nĭ-a comunicat că ar fi scris pe la anul 1659 de un ĭeromonah Mardariŭ. Pre acest Lecsicon îl dete la tiparĭŭ pe la 1893, dar', din cause nedependente de voința sa, n'aŭ apărut decît $2^3/_4$ de coale. Manuscriptul se află depus acum în biblioteca Academieĭ Romîne din Bucureștĭ. [2])

Eruditul B. P. Hășdăŭ ni maĭ vorbește [4]) despre esistința în biblioteca soțietățiĭ arheologice din Moscva sub nr. 74 a unuĭ alt

8. Vocabularĭŭ slovenesc-romînesc

compus cam pe la anul 1695 sub titlul de: Словарь славено молдавскїй carele, după numele săŭ, pare a fi avut de autor pre vreun Romîn din Moldova. Cine știe orĭ de nu stă acest dicționarĭŭ în legătură cu trăducerile și tipăriturile romînești ale învĕțatuluĭ mitropolit al Moldoviĭ Dosofteĭŭ, saŭ cu ale spătarĭuluĭ Niculaĭŭ Cîrnul Milescul?

Tot în biblioteca soțietățiĭ arheologice din Moscva se maĭ găsește sub nr. 240 încă maĭ alt

9. Vocabularĭŭ romînesc,

manuscris, sub titlul: Словарь румуньскаго языка. Măcarcă manuscriptul nu poartă nicĭ numele autoruluĭ, nicĭ anul cînd a fost compus, totuș se crede a fi din secolul 17-le, și anumea de eruditul și svînturatul Romîn Niculaĭŭ Cîrnul Milescu. [5])

Într'un manuscript, care se află în biblioteca centrală în Bucureștĭ sub nr. 18, s'a aflat un

10. Lecsicon de ĭerburĭ,

slovenesc-romînesc; foarte scurt; el să dăteḑe cam de pe la anul 1705. [6])

Despre vreun studiŭ gramatical al limbiĭ romînești și despre esistința vreuneĭ gramaticĭ în rĕstîmpul acesta nu știm pînă acum nimică sigur.

---

[1]) Analele soț. Acad. Rom. Bucureștĭ, 1878, secț. 1. pg. 71; — Convorbirĭ lit. anul XXV. pg. 194; — Stroĭev i Kalaĭdovicĭŭ: Obstoiatelnoe opisanie slaviano-rossiĭskich rukopisei rpafa Tolstova, Moskva, 1825, nr. 74, pg. 265. — [2]) Hășdăŭ: Etymologicum Magnum t. 1. pg. 1, sub a; t. 2. pg. 1261 sub apă. — [3]) Analele Acad. Rom. secț. 2. t. 12. secț. liter. pg 139; — Archiv für slav. Philolog. t. XV. pg. 49. — [4]) Cuv. d. b. t. 1. pg 260, nr. 3. — [5]) Hășdăŭ: Cuv. d. bătr. t. 1. pg. 260. nr. 2 — Densușanu A. Istoriea limbeĭ și lit. rom. Iașĭ, 1856, pg. 205, nota. — [6]) Gaster Dr. M. Chrestomatiea rom. t. 1. pg. 355.

§ 29. Scrieri filosofice morale.

Deși filosofiea, ca știință speculativă, n'a fost un obiect de predilecțiune în cultura publică a Romînilor din rĕstîmpul acesta, totuș n'am puté dice că nu s'aŭ găsit pintre eĭ spirete alese carile, în mod privat, în țară, saŭ în străinătate, aŭ căutat să se familiarisedze cu învĕțăturile eĭ. De aceea și observăm oarecare mișcare literară pe acest teren, dară nu avîntată, ci maĭ mult pusă în serviciul învĕțăturilor morale ale creștinismuluĭ și ca un felĭŭ de filosofie practică.

Despre scriirile cu un caracter pronunțat religios moral am vorbit maĭ sus sub titlul de „Cărți de învĕțătură religoasă morală, privată", pg. 67—70; aice vom întregí aceea ce maĭ știm din mișcarea literară filosofică la Romînĭ.

O scriere foarte interesantă de felĭul acesta sînt

1. Învĕțăturile luĭ Neagoe Basarabul, 1512—1521.

Ele ni s'aŭ păstrat într'un manuscript din anul 1654 în numĕr de treĭ: a) „A luĭ Neagoe Voevodul învĕțătură cătră fiĭul săŭ Teodosie și cătră alțĭ domnĭ cătră toți, cum se cade Domnilor să șadă la masă și cum vor mîncá și vor bé"; b) „Învĕțătura luĭ Neagoe Voevod cătră iubitul săŭ cocon și cătră alțĭ domnĭ, cum și în ce chip vor cinstí pre boĭerĭĭ și pre slugele lor carĭ vor slují cu direptate"; și c) „Învĕțătura luĭ Neagoe Voevod cătră fiĭŭ-săŭ Teodosie Vodă și cătră alțĭ Domnĭ cătră toți, ca să fie milostivĭ și odihnitorĭ".

Aceste treĭ „Învĕțăturĭ" aŭ fost publicate maĭ întîĭŭ după un manuscript, dat de spătarĭul Antonie Sion din Moldova biblioteceĭ sîntuluĭ Sava din București, sub titlul de: „Învĕțăturile bunuluĭ și credincĭosuluĭ Domn al Țărĭĭ Romînești, Neagoe Basarab voevod, cătră fiĭul săŭ Teodosie Voevod . . București 1843, 8° 336 de paginĭ".[1]) Fără de a avé cunoștință despre această tipărítură, a maĭ publicat și eruditul B. P. Hășdăŭ aceste „Învĕțăturĭ" în Arhiva istor. a Romînieĭ (București. 1865, t. 1. p. 2. pg. 112—132), spunîndu-ni despre ele că se află în biblioteca din București în doaŭĕ cópiĭ, una în 4°, făcută poate după original la anul 7162 (=1654) cu unele înnoirĭ de stil, iar' alta în folio scrisă în anul 1816. Copiea din anul 16)4 fusese în proprietatea domnitorĭuluĭ Ștefan Cantacuzinul (1714—1716), precum se vede de pe sigilul acestuĭa tipărit în roșu pe fiecare filă; ea are 279 de file, lipsindu'ĭ cîteva la fine, dar' carĭ se pot întregí din copiea din 1816. Într'aceasta însă 'și-a permis copistul maĭ multe schimbărĭ în cuvinte și amplificărĭ în dicerĭ.

Judecate după flecsiunea cuvintelor și după țesătura lor în dicerĭ, aceste Învĕțăturĭ nu samĕnă a ni represintá limba romînească de pe timpul luĭ Neagoe Basarabul, ci maĭ mult de pe timpul luĭ Mateĭŭ Basarabul (1632—1654). Aceasta ne face să presupunem că orĭ Neagoe Basarabul n'a scris romînește aceste învĕțăturĭ și că aŭ fost trăduse abĭá pe la anul 1654, orĭ că copiea din anul 1654 este modernisată după timbrul limbeĭ de pe atuncĭ.

Pînă în timpul din urmă s'a crezut că Neagoe Basarabul n'a scris maĭ mult decît numaĭ aceste treĭ învĕțăturĭ. S'a descoperit însă acú nu demult de cătră un învĕțat Rus, în biblioteca poporană din Sofiea, un ma-

[1]) Odobescu A. I.: Despre unele manuscripte și cărțĭ tipărite aflate în mănăstirea Bistriteĭ, în „Revista Romînă", București 1862, pg. 109; — Iarcu D. Catalog bibl. sub 1843.

nuscript slovenesc care conține, precum ni spune eminentul prof. univ. din Iași, Ar. Densușanul,[1]) „o foarte lungă și interesantă învățătură, de dece ori mai lungă ca testul romînesc publicat de dl. Hășdău". Ce feliu de învățături se află într'acest test slovenesc, nu ni se spune apriat, dar' se pregătește publicațiunea lui. Una din ele însă pare a fi întitulată: Învățătură către un Domn, cum trebue să vorbească cu solii, dacă vede că vorba cu pace va dá resultate bune.

Fapta găsirii unui manuscript slovenesc cu învățăturile lui Neagoe Basarabul pune la îndoială credința de pînă acum, că el 'și le-a scris romînește, precum am și amintit mai sus (pg. 161),

Al doile bărbat dela carele ni s'a păstrat o scriere filosofică morală care atestă creșterea îngrijită, talentul mare și rara erudițiune a autorului ei, este Dumitru Cantemir.

Acesta a compus în timpul petrecerii sale în Constantinieana între 1695 și 1698, aice sau în Udriiu (Adrianopolea), o scriere carea s'a tipărit apoi la Iași în anul 1698 romînește și grecește sub titlul: „Divanul, sau Gălceava înțeleptului cu lumea, sau

2. Judeţul sufletului cu trupul".

Acest op conține o dispută între trup și suflet despre bunătățile lumii și foloasele lor, și despre calitățile morale ale omului, dispută în care sufletul arată cu succes că calitățile morale stau mai pe sus decît bunurile lumii și au o valoare mai mare. Opul este scris, precum ni spune autorul său în cuvîntul de dedicare, „în slava (= gloriea) și folosința moldovenesculuĭ neam", adecă spre a arătá că și în graiul romînesc se pot trătá întrebări filosofice, iar' nu numai în cel grecesc, după cum pretindeau învățătorii greci de pe acel timp; de aceea și dice învățătorĭul lui Dumitru Cantemir, Ieremie Cacavela, într'un răspuns la o scrisoare a învățăceluluĭ său, publicată în fruntea opului, că el a găsit cartea „lăudată ca pre o vrednică, și întru toate desăvărșită, . . . cu aflare minunată și gînd . . și didascalie cu totuluĭ tot pravoslavnică, . . despărțirea părților ei după pricine foarte cum se cuvine, și a voroavei înfrumsețare, precît a moldovenesculuĭ neam limbă a cuprinde poate, cu retoricesc meșterșug împodobită, adîncă și bogată".

Stilul cărții se deosebește cu desăvîrșire de stilul cronicarilor și chiar al cărților bisericești trăduse, și este detot neromînesc. Dumitru Cantemir cunoșteá foarte bine limba lătinească și, ca unul ce aveá conștiința deștindenței direpte a Romînilor dela coloniile romane, voiá ca și limba literară a Romînilor să adoapte deplin stilul limbiĭ lătinești. Din această causă toate scrierile romînești ale luĭ Dumitru Cantemir se citesc foarte cu greu. Această carte este retipărită de B. P. Hășdău în Arhiva istorică a Romînieĭ, București, 1865 t. 2. pg. 81—171; — și de Academiea Romînă în tomul V al Operelor complete ale luĭ D. Cantemir, București 1878, pg. 35—422.

Dela Dumitru Cantemir mai avem încă și alte opuri filosofice, dar' acestea sînt scrise lătinește. Unul din ele, curat filosofic, este publicat de Academia Romînă[2]) sub titlul de

3. Compendiolum universae logices institutionis.

Al doile, mai mult de caracter fisical și medicinal, poartă titlul de

[1]) Revista crit. lit. anul IV. pg. 216. — [2]) Operele principeluĭ Demetrie Cantemir, t. VI, Buc. 1883, pg. 409—468

4. „Ioannis Baptistae Van Helmont

physices universalis doctrina et christianae fidei congrua et necessaria philosophia".

Dintr'acesta saŭ publicat (l. c. pg. 469—492) numaĭ niște părți. Al treile, de natură filosofică teologică, poartă titlul de

5. Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago.

Tomus primus, quo comprehenduntur theologophysices principia sacra". Maĭ mult de caracter teologic este opul întitulat:

6. Loca obscura in Catechisi,

quae ab anonymo authore slaveno idiomate edita et первое оученіе отрокомъ intitulata est, dilucidata".

Aceste doaŭĕ din urmă nu's tipărite, dar' se află încă în biblioteca Academieĭ teologice din Moscva. [1])

O scriere împortantă, filosofică morală, este

7. Ceasornicul Domnilor, de Niculaĭŭ Costin.

Titlul eĭ deplin sună: Cartea ce se chĭamă Ceasornicul Domnilor, de răpăusatul Neculaĭ Costin ce-aŭ fost vel logofĕt; s'aŭ scris în oraș în Iași, în anul dela zidirea lumieĭ 7222, ĭarî dela nașterea luĭ Hristos 1700 (recte 1714), în al treile an de a doa domnie a Măriiĭ sale, în luna Octombre 14.

Această scriere are o precuvîntare către măriea sa vodă și patru părți împărțite în capete. În partea întîĭea se arată vieața împăratuluĭ roman Marc Aurel și învĕțăturile luĭ despre modul domnieĭ; — în partea a doaŭa se vorbește despre Dumnedeul cel adevĕrat; despre începătura tiranilor, despre stăpînirea rădimată pe poroncile dumnedeești; despre veacul cel fericit; despre frumuseața trupuluĭ; „despre adetĭul Domnilor cum li se cade a fi la scrisorĭ largĭ și la apucat scurți"; despre vieața și moartea luĭ Periandru și legile date de el; — în partea a treĭa se vorbește despre căsătoriea și încuscrirea domnilor și a oamenilor marĭ; despre dătorințile și paza femeilor marĭ și alese; despre Faustina și prepusul luĭ Marc Aurel asupra eĭ; — în partea a patra se arată voroava înțeleptuluĭ Garamanților către Alesandru despre schimbările noroculuĭ și cum cu avuțiĭ și cu banĭ nu se poate prelungí vieața; apoĭ vieața filosofuluĭ Bias și legile date de el; vieața luĭ Brucsil și socotința luĭ despre deiĭ păgînești; cartea Atenenilor către Lacedemonianĭ; cum „Domnilor nu se cade a avé dragoste spre gimbîșiĭ (petrecerĭ, desfătărĭ) și pehlivăniĭ"; cartea luĭ Marc Aurel către Piramon, amicul săŭ, cum domniĭ să ĭae sama la „firea cea mișală omenească", la pericolele vieții, la fericiile lumiĭ, la moartea cea bună; și în fine despre moartea luĭ Marc Aurel, despre voroava luĭ din urmă către consilierĭul săŭ Panuchie și către fiĭul săŭ Comod, și despre testamentul ce 'l-a lăsat.

Opul se păstreadă într'un manuscript din anul 1714 sub titlul arĕtat maĭ sus în biblioteca centrală din Iași; bucățĭ din el sînt publicate de M. Gaster în „Literatura populară romînă, București, 1883 pg. 559—570, și în „Chrestomatiea romînă", Lpzg.-București 1891 t. 2. pg. 8—14.

Spătarĭul Niculaĭŭ Cîrnul Milescul încă a scris rușește maĭ multe tractate de caracter filosofic, didactic, moral, dupăce a trecut în Rusiea,

[1]) Analele Acad. Rom. ser. I. tom. XI secț. 1. pg. 57—59.

precum: Cartea profeţiilor; Cartea privitoare la cele noaŭĕ Muze şi la cele şepte arte liberale; Descrierea celor şepte arte liberale; Cartea Sibilelor; Cartea de ieroglifică ĭerartică. [1])

§ 30. Scrieri de prevestiri. Călindăristica.

Pe lîngă fondul moştenit dela Romani aŭ mai întrat în conştiinţa poporuluĭ romîn dela Haldeĭ şi Egiptenĭ, prin întermediarea Grecilor şi mai pe urmă şi prin a curentuluĭ celuĭ cu sînta scriptură cea slovenească, o mulţime de închipuinţĭ despre legătura omuluĭ cu fenomenele naturiĭ şi chĭar cu stelele, ĭar' în deprinderile luĭ diverse mijloace de a'şĭ prevedé soartea viitoare şi de a 'şĭ o direge chĭar. Predomneşte în popor închipuinţa adevĕrată, că nimică în lume nu se iveşte, nicĭ nu se schimbă, fără de vreo causă, dar' mai adeseorĭ el nu o caută acolo, unde se găseşte ea întru adevĕr!

Şi acest curent de închipuinţĭ 'şĭ-a găsit espresiune prin unele scrierĭ cunoscute în popor sub numele de Rujdeniţă s. Rojdanic, adecă Nataliţierĭŭ; de Gromovnic, saŭ Tunetarĭŭ; de Trepetnic, saŭ Tremurarĭŭ; de Zodierĭŭ, saŭ Constelarĭŭ, etc. Afară de numirea din urmă, celealalte numirĭ sînt de provenienţă bulgaroslavică, ceea ce ar îndică că aceste scrierĭ aŭ trecut la Romînĭ nu deadreptul dela Grecĭ, ci prin mijlocirea Bulgaroslavilor.

Dintre aceste scrierĭ, cea mai de demult păstrată este

1. Rujdeniţa s. Nataliţierĭul, din 1620.

Ea se găseşte în Codicele Neagoĭan, scris în anul 1620 de popa Ion din Sîn-Petru în Ardeal. [2]) Într'însa se prevesteşte soartea omuluĭ după constelaţiunea s. zodiea în care s'a născut, de unde scrierea aceasta este cunoscută în popor mai numaĭ sub numele de Zodie, saŭ de Zodierĭŭ, ĭar' nu de Rujdeniţă s. Rojdanic, ceea ce arată că ea erá răspîndită pintre Romînĭ mai de înnainte de ce a adus'o şi curentul cultural slovenesc.

După aceasta urmeadă

2. Gromovnicul s. Tunetarĭul.

Această scriere caută să esplice o mulţime de întîmplărĭ, luînd într'ajutorĭŭ timpul cînd fulgeră şi tună, orĭ cînd se cutremură pămîntul. Un esîmplar din această scriere se găseşte într'un manuscript cam dintre 1660 şi 1680. [3])

Scrierea numită

3. Trepetnic s. Tremurarĭŭ,

caută să prevestească o mulţime de întîmplărĭ prin aceea, că se ĭa sama la clătirea saŭ zbaterea (tremurarea, bătaĭea) vinelor, adecă la împĭedicarea circulărĭĭ sîngeluĭ prin ele, orĭ la semnele albe şi negre de pe unghiĭ, orĭ la mîncarea palmeĭ, saŭ a picĭoruluĭ. Această scriere se găseşte mai rar.

O scriere care stă în oarecare legătură de ideĭ cu cele precedente este cea cunoscută sub numirea de

4. Călindarĭŭ s. Cărindarĭŭ.

---

[1]) Philippide A. Ist. limb. pg. 135–136. — [2]) Columna luĭ Traĭan pro 1883, pg. 322–326. — [3]) Ciparĭŭ T. Principia de limbă, pg. 114, Ss. nr. 6; — Gaster M. Chrestomatie. I. pg. 175

După socotința multmeritatului G. Bariț[1]) să fi esistat Călindare la Romînii încă prin secolul al 16-le și să se fi tipărit unul chiar românește. Această socotință 'și-o radimă pe esistința în registrele de comptabilitate ale consiliului muncipal din Brașov a unei notițe care dice, că „în anul 1569 s'a cumpĕrat pentru solul moldovean un Călindariŭ cu 6 denarĭ". Din această notiță însă nu putem noĭ scoate acele conclusiunĭ, pre carĭ le trage neuĭtatul G. Bariț.

După cunoștințile noastre, această ramură de literătură pentru popor s'a întrodus la Romînĭ abĭá pe la finea rĕstîmpuluĭ acestuĭa. Ea s'a strecurat la Romînĭ prin Itálienĭ. Acela care a favorit această întroducere fú domnitorĭul Țărîĭ Românești, Constantin Brîncovanul (1688—1714). Producțiunile din această ramură nu's originale, ci numaĭ trăduceriĭ; ele nicĭ nu s'aŭ înmulțit prin tiparĭŭ, ci numaĭ se prescrieaŭ; n'aveaŭ așadară destinarea de a fi o carte pentru popor ca în ḑiŭa de astădĭ; nu eraŭ decĭ nicĭ prea rĕspîndite.

A. I. Odobescu ne face cunoscuțĭ[2]) cu un volum în 4° mic, de 152 de paginĭ, în care sînt legate împreună niște Călindare și Prevestitoare pe anĭĭ 1693, 1694, 1695, 1699 și 1703. Titlurile sînt păstrate numaĭ la cele din anĭĭ 1693 și 1695, și sună la unul:

„Calandar ce se chĭamă Foletul Novel de anul 1693,

carele dupre limba Frăncească în Rumînească s'aŭ întors de jupînul Ioan Romanul, 1693"; — ĭar' la celalalt:

„Prognostice dupre Calindarele Frănceștĭ scoase; de anul 1695".

Tot acoleá ni vorbește A. I. Odobescul și despre o broșură cartonată în 4° mic care conține un

Călindarĭŭ pe anul 1701

cu prognostice politice, precedat de o precuvîntare adresată luĭ Constantin Brîncovanul, tot de Ion Romanul.

Aceste Călindare și Prognostice s. Prevestitoare conțin felĭŭ de felĭŭ de predicerĭ astrologice asupra politicĭĭ, a temperatureĭ și a evenemintelor ce aveaŭ să se petreacă în lume în decursul anuluĭ.

Autorul trăduceriĭ românești a Foletuluĭ Novel și a Prognosticelor ni spune în precuvîntarea cătră cititorĭŭ dela Călindarĭul din 1694 „că prognosticele sînt scoase din Frănceștile Calendare, nu toate cîte eĭ în cărțile lor aŭ scris", ci numaĭ cele cît 'i „s'aŭ părut că pericrghiea părților noastre ar poftí a audí"; ĭar' în scrisoarea dedicativă cătră Constantin Brîncovanul numește maĭ mulțĭ astrologĭ, „osebit Italienĭ", pre carĭ 'ĭ-a folosit, precum pre Gran Pescator de Chĭaravale, Tartana de Stelle, Nova Sybilla, Bretannia de Influis, Fruniolo, Pallade Astrologa, Gran Venator de lato oscuro, Gran Pescator de Cumanio, Nova Fenia, Burigot, Rette di Merloti, Scrutinia Stellelor, Contra Tartana, etc. În scrisoarea dedicativă dela Călindarĭul din anul 1693 dice că cele cuprinse în Călindarĭŭ le-a întors „din limba Frăncească pe cea Rumînească pentru curiositaoa și petrecerea de vreme" a cititorilor, așadară nu fiindcă el ar fi dat vreun credĕmînt deosebit închipuirilor „trase din pornirile și mișcă-

[1]) Catechismulu Calvinescu, Sibiiŭ, 1879, pg. 98. — [2]) Revista Română, București, 1861, pg. 657—678.

rile cerîurilor, din slavile zodiilor și altele ca acelea din carî aceĭ astrologĭ scot și îșĭ fac meșteșugul lor", căcĭ, adauge îndată ḑicînd: „mult numaĭ staŭ de mĕ mir, care să fie aceá pricină de mișcă pre aceștĭ astrologĭ a scrie și a povestí de acestea, cînd vedem că nu es, nicĭ vin tocma cele ce eĭ spun".

Aceste Călindare și Prognostice trebue să fi esistat nu numaĭ din anii amintiți maĭ sus dela 1693—1695, 1699 și 1703, ci șí din ceĭ întermediarĭ, adecă din 1696—1698 și 1700—1701, și chĭar poate pe tot timpul domnieĭ luĭ Constantin Brîncovanul, căcĭ acesta aveá datina de a purtá aceste Călindare orĭunde cu sine și a face prin ele diverse însĕmnărĭ. Aceste însĕmnărĭ sînt publicate de A. I. Odobescul (l. c. pg. 663 - 688) sub titlul de

„Ḑiarĭul luĭ Constantin Brîncovanul".

B. Ramura beletristică.

§ 31. Terenul și conceputul eĭ.

Vieața omuluĭ constă dintr'un sir întreg de lupte pentru esistință și pentru întemeĭarea unuĭ traĭŭ cît se poate de bun și de comod. Toate cele trebuincĭoase trebue să 'și le procure omul „în sudoarea feței sale". Esperiința și știința îĭ îndică armele necesare pentru aceasta.

Această luptă necontenită însă ar obosí pre om și 'ĭ-ar face vieața amară, nesuferită chĭar, dacă n'ar esistá șí oare de rĕpaus, oare de plăcere și de mîngăĭare, oare de mulțămire; dacă omul n'ar nutrí în sufletul săŭ, în inima sa, așteptărĭ și sperînțĭ de schimbare spre bine, de plăcerĭ maĭ superioare decît cele ce le poate avé; dacă n'ar fi pentru dînsul mominte carile să'l facă a uĭtá de sine, de necazurile sale și de nevoile vieții; mominte carile să'l scoată din realitatea apĕsătoare a lucrurilor și să'l transpoarte în niște regiunĭ unde, cît petrece în ele, să nu maĭ simțească lanțurile și amarurile realității, unde să fie deplin liber de orĭce pĭedică stinghĭeritoare, unde să petreacă ca un semiḑeŭ, manifestîndu'și după plac puterea sa creativă și însuflețitoare; regiunĭ unde să nu găsească alta decît ceea ce'ĭ frumos și ce'ĭ place, unde să nu se vadă încunjurat decît de ființi ideale, de împrejurărĭ vesele și îmbucurătoare, și unde să nu întîmpine decît numaĭ lucrurĭ drăgălașe și fărmecătoare, pre carĭ cu nesaț să dorească a le vedé în locul celor din realitatea de toate ḑilele! Decĭ a se rădicá cu vederile și cu simțămintele preste lucrurile ordinare; a'și creá regiunĭ fărmecătoare și pline de desfătare, toate împoporate cu idealurĭ încîntătoare, și a petrece apoĭ liber cîtevá mominte în ele și a se recreá la mîndreața lor; eată în ce zace p o e s i e a vieții. Această stare sufletească espansivă cere cu împetuositate o manifestare prin graĭŭ, într'un mod maĭ solemn decît cel ordinar, și creeaḑă astfelĭŭ o ramură noaŭă literară, care se numește literătură frumoasă saŭ beletristică.

De aicĭ urmeaḑă că izvorul acestuĭ felĭŭ de literătură nu este, nu poate fĭ nicĭ calculul, nicĭ specula, ci curat numaĭ inima omuluĭ, simțămintele luĭ, aspirațiunile luĭ, năzuința luĭ spre perfecționare necontenită, spre apropriérea sa de idealurile ce 'și le creeaḑă, spre realisarea lor.

Terenul literăturiĭ frumoase saŭ al beletristicĭ nu este așadară realitatea precum nĭ-o presîntă vieața de toate ḑilele, ci o realitate maĭ pe sus decît aceasta, o realitate potențată, superioară, dusă la deplinătate, o

realitate plină de frumusețâ și de farmec, o realitate i d e a l i s a t ă așá precum numaĭ inima nobilă a omuluĭ 'șĭ-o dorește, și precum numaĭ fantasiea luĭ cea vioaĭe 'șĭ-o poate închipuí.

Cînd aceste lucrurĭ frumoase, fărmecătoare, i d e a l e, sînt înfățișate omuluĭ prin scrisoare, într'un graĭŭ înflorit, ritmic și armonios, căpětăm aceea ce numim l i t e r ă t u r ă p o e t i c ă saŭ beletristică, adecă belă s. frumoasă și artistică totodată.

Despre timpul iviriĭ acestuĭ felĭŭ de literatură, precum șí despre ramificările eĭ și despre rĕporturile acestora între olaltă am vorbit la locul cuvenit în rĕstîmpul precedent. Aice vom schițá, ca din zbor, numaĭ progresele eĭ.

§ 32. Activitatea beletristică și caracteristica eĭ.

„Romînul e născut poet", dice marele poet Vasile Alesandri. Și într'adevĕr, puține popoare sînt carile să aĭbă atîtea dispositiuni poetice ca poporul romîn; poate că traĭul luĭ secular de prin munțĭ înnalțĭ și stîncoșĭ, de prin pădurĭ dese și neîmblate, de pe lîngă izvoare și rîurĭ cu șoapte taĭnice, de subt un cerĭŭ azuriŭ, presîrat cu luminĭ line, 'l-a îndestrat cu astfelĭŭ de porniri nobile și idealiste. Dar', dela un caracter, în genere poetic, nu trebue să conchidem numaĭdecît șí la o activitate mare și străordinară pe terenul literar. Activitatea literară este condițională nu numaĭ prin dispositiuni naturale poetice, ci maĭ ales și cu deosebire prin stătornicieа lucrurilor în organismul poporal soțial și prin o cultură aleasă și națională de care se bucură membriĭ unuĭ popor. Și tocmaĭ aceste doaŭĕ condițiuni din urmă aŭ lipsit Romînilor în decursul rĕstîmpuluĭ acestuĭa. Organismul lor soțial a fost necontenit grav turburat și ajunsese la mare și greá cumpĕnă de esistință, ĭar' cultura lor numaĭ curat națională și amăsurată scopuluĭ nu a fost. Lipsa acestor doaŭĕ condițiuni ni esplică îndeajuns, de ce Romînii, cu toată dispositiunea lor firească poetică, n'aŭ putut desvălí aceá activitate și productivitate literară poetică, care am fi fost în drept să o așteptăm; dară nicĭ neproductivĭ nu aŭ rĕmas. Această productivitate însă, în partea eĭ maĭ ponderoasă, nu trebue să o căutăm în acele pături soțiale carĭ, în prima linie, craŭ și sînt chĭemate a represîntá poporul precum pe terenul vieții materiale așá și pe al celeĭ întelectuale. Pătura cultă a poporuluĭ: învĕțătorimea, preuțimea și boĭerimea aveaŭ acú demult ca graĭŭ cultural nu pre cel propriŭ național, ci graĭurĭ străine.

Prin graĭurĭ străine drept că se pot importá și naturalisá științile la un popor, dar' nu șí beletristica, fiindcă aceasta este reflecsul vieții întelectuale înterne a poporuluĭ în dorurile, aspirațiunile și idealurile sale particulare, și această vieață nu se poate manifestá altfelĭŭ decît în graĭul propriŭ național, de unde acest ram de literătură poartă cu deosebire numirea de literătură n a ț i o n a l ă. Decĭ în pătura de jos a poporuluĭ n'a fost întreruptă nicĭcînd productivitatea beletristică, pentrucă nicĭ nu puteá să fie, dar' în păturile luĭ maĭ superioare a fost mult stinghĭerită și împĭedecată prin curenții culturalĭ străinĭ.

Pătura de jos a poporuluĭ n'a încetat nicĭcînd a'șĭ vĕrsá jalea în doĭne dulcĭ și duĭos rĕsunătoare; de a'șĭ cîntá avînturile inimiĭ în hore voĭoase și glumețe; de a admirá și lăudá pre eroiĭ și binefăcătoriĭ săĭ în cîntice bătrînești, cîntate cu multă fală pe la ospețe și întruniri vesele; de a ținé de urît povestind o mulțime bogată și variată de porogănii, de snoave, de povești, de audite de prin bătrînĭ; de a agerí cugetarea prin

similituri; de a feri pre scumpii și drăgălașii săi de suferinți rele și grele împărtășindu-li spre observare felîu de felîu de proverbe, vorbe vechi și bătrînești saŭ dicători; de a'și sărbători credințile religioase, mai cu samă cele relative la Crăciun, la Anul Noŭ și la Boboteadă, prin o mulțime de cîntice, unele mai nimerite decît altele. etc. etc. Deci, beletristică cea așă numită p o p o r a n ă a sporit și în rĕstîmpul acesta ca și în cele precedente. O mulțime de doine, de hore, de cîntice bătrînești, de anecdote, de cîntice de steá, etc., poartă sigilul rĕstîmpuluĭ acestuĭa, și multe din ele sînt chiar produse de ale luĭ. Ele însă n'aŭ fost consĕmnate prin scrisoare, și de aceea aŭ înavuțit numaĭ beletristica poporană n e s c r i s ă de maĭ înnăinte.

Păturile superioare și culte ale poporuluĭ romîn, deși stinghĭerite și împĭedecate în productivitatea lor beletristică timp maĭ îndelungat prin graĭurile culturale străine, încă n'aŭ rĕmas necontenit sterpe, ci îndată ce s'a înrădăcinat și întărit pintre membriĭ eĭ curentul cel cu cultura curat națională, aŭ păsit și din mijlocul eĭ uniĭ pe arena beletristicĭi, dintru început dreptcă numaĭ cu sfiĭală și neîncredere, cu cîteva stihuri la herbul țărĭĭ" de prin cărțile tipărite, maĭ pe urmă însă, cam de pe la mijlocul secoluluĭ al 17-lea încoace, și prin alte scrierĭ maĭ estinse, atît în vĭersurĭ cît și în proză.

§ 33. Producțiuni în literătura poporană, nescrisă.

Literatura poporană nescrisă, ca resuflu și manifestare a vieții sîmțămîntale a întreguluĭ popor, se naște deodată cu el, se desvoaltă împreună cu dînsul, este nedeslipită de el ca sufletul de trup și ni presîntă un deposit de toate emoțiunile maĭ puternece și permanente, petrecute în sufletul luĭ în decursul vieții sale. Deci, esistința eĭ nu poate fĭ trasă la îndoĭală în nicĭun rĕstîmp din vieața poporuluĭ, dară e foarte greŭ a constată cu acurățeață timpul iviriĭ diverselor producțiuni din diferitele eĭ stratificărĭ. Numaĭ la acele producțiuni carĭ sînt legate de întîmplărĭ istorice, politice, saŭ culturale, e cu putință aceasta.

Diversele producțiuni din această ramură de literătură beletristică se nasc prin împrovizare sub puterneca și vioaĭea împresiune nemijlocită a vreuneĭ întîmplărĭ, se întipăresc adînc în memoriea împrovizătoriuluĭ și a ascultătorilor luĭ și se propagă apoĭ din gură în gură și din neam în neam. Focare de astfelĭŭ de producțiuni eraŭ ocasiunile solemne, ĭar' împrovizătoriĭ lor, de regulă, lăutarĭĭ. Nu încape însă îndoĭală că multe din aceste producțiuni literare vor fi purces nu numaĭ dela oameni de rînd, ca lăutarĭĭ, ci și dela cărturarĭ și dela alțĭ bărbați însĕmnați. Noĭ știm că pe la ospețe marĭ și de bucurie, maĭ ales la acelea ce se făceaŭ după vreo victorie, după vreun rĕsboĭŭ, saŭ la primirĭ sărbătorești, se cîntaŭ faptele mărețe ale vitejilor. Pintre cîntărețiĭ dela astfelĭŭ de ocasiunĭ vor fĭ fost, de bună samă, și bărbați cu vreo cultură literară! Renumitul mitropolit al Moldovĭĭ, Dosofteĭŭ, ni spune [1]) că pînă pe timpul săŭ (1614—1693) se păstrase prin viŭ graĭŭ un

Cîntec ostășesc,

compus de însu'și Ștefan cel Mare (1457—1504), care se cîntă pe la ospețe. Acest cîntec sună: „Haĭ, frați! haĭ, frați! la năvală dați, la năvală dați!

[1]) Hăsdăŭ în Bucĭumul pe 1864, pg. 855; — Densușanu Ar. Istor limb și lit. rom. ediț. 2. pg. 276.

Ţara v'apĕrăţi! — Haĭ, fraţi! haĭ, fraţi! la năvală daţi, la năvală daţi! Crucea v'apĕraţi! — Haĭ, fraţi! haĭ, fraţi! la năvală daţi, la năvală daţi! Steagul v'apĕraţi!"

Acest cîntec însumă în treĭ cuvinte: „ţară, cruce, steag", idealul spre care ţîntĭá marele eroŭ Ştefan. O patrie nedependentă, o desvoltare nestinghĭerită a îndividualităţiĭ naţionale şi o unitate în năzuinţile tuturor „fraţilor" spre progres şi perfecţiune, ĭată încotró eraŭ îndreptate cugetările viteazuluĭ vitejilor timpuluĭ săŭ. Aceste treĭ bunurĭ morale voĭá marele Ştefan ca să fie apĕrate cu împetuositate decătră braviĭ săĭ vitejĭ, decătră fraţiĭ săĭ de arme şi de aspiraţiunĭ!

Cronicarĭul polon, Mateĭŭ Strykowski încă ni povesteşte [1]) că el însu'şĭ a vĕdut şi a audit cînd călătorĭá prin Moldova, Ardeal şi Ţara Romînească, în anul 1574, cum prin adunările poporale de pe acoleá se celebraŭ faptele oamenilor marĭ şi renumiţĭ prin cîntece cu acompaniare de vioare, alăute, cobze şi harfe, şi că păturile de jos ale poporuluĭ se desfătaŭ preste măsură ascultînd glorificarea vitejiilor marilor lor principĭ şi voĭnicĭ. În special ni spune că Moldovenĭĭ şi Muntenĭĭ cîntaŭ şĭ pe atuncĭa pe la oaspeţele lor, despre vitejiile luĭ Ştefan celuĭ Mare un cîntec acompaniat cu alăuta, al căruĭ cuprins îl şĭ citeadă. Acest cîntec, păstrat pînă astădĭ în popor, 'l-a cules marele nostru poet, Vasile Alesandri, şi 'l-a publicat în colecţiunile sale de poesie poporană sub titlul de [2])

Cîntecele luĭ Ştefan Vodă,

şi sună: „Ştefan, Ştefan, Domn cel Mare, samĕn pe lume nu are, decît numaĭ mîndrul soare! Din Suceava cînd el sare, pune pĭeptul la hotare ca un zid de apĕrare! Bratul luĭ fără 'ncetare bate oardele tătare, bate cetele maghĭare, bate Leşĭ din fuga mare, bate Turcĭ pe zmeĭ călare, şi'ĭ scuteşte de 'ngropare. Lumea 'ntreagă stă 'n mirare! Ţara'ĭ mică, ţara'ĭ tare, şi duşmanul sporĭŭ nu are". Ĭar' altul începe aşá: „Ştefan, Ştefan, Domn cel Mare, în Suceava cuĭbu'şĭ are ca un şoĭm voinic şi tare. Din Suceava cînd el sare, ḑi şi noapte, de călare, se bate 'n patru hotare. Pre Tătarĭ îĭ căsăpeşte, pre Unguri îĭ pîrjoleşte şi pre Turcĭ îĭ răsîpeşte, ĭar' pre Leşĭ cu chica tare îĭ avîntă 'n spîndurare, şi'ĭ îngĭugă ca să are." — În colecţiunea din 1863, cîntecul dintîĭŭ sună astfelĭŭ: „Ştefan, Ştefan, Domn cel Mare, samĕn pe lume nu are decît numaĭ mîndrul soare — Ştefan, Ştefan, Domn cel Mare, la Suceava cuĭbu'şĭ are şi din el adeasa sare. — Ştefan, Ştefan, Domn cel Mare, pune pĭeptul la hotare ca un zid de apĕrare. — Ştefan, Ştefan, Domn cel Mare, bate oardele tatare, şi Turcĭĭ pe zmeĭ călare. — Ştefan, Ştefan, Domn cel Mare, bate Leşĭ fără cruţare şi Unguri fără 'ncetare. — Ştefan, Ştefan, Domn cel Mare, are-o ţară mică tare; ţara'ĭ mică, ţara'ĭ tare, de stă lumea la mirare!"

Învingînd Mihaĭŭ Viteazul oastea luĭ Andreĭŭ Batori într'a 28. Opt. 1599 la Răşinarĭŭ, lîngă Sibĭĭŭ, şi într'înd într' 1. Noemvre cu triumf în capitala ţărĭĭ, Alba-Juliea, aveá pe lîngă sine o ceată de ḑece lăutarĭ carĭĭ cîntaŭ cîntece naţionale. [3]) Mihaĭŭ Viteazul încă a fost mult glori-

[1]) Ktora przed tym swiatla nie widziala Kronika Polska, Litewska, Zmodzka i wszystkiej Rusi, Koenigsberg, 1582; — Hăşdăŭ: Arhiva Rom. t. 2. pg. 6, 8; şi Ion vodă cel Cumplit, Buc. 1865, pg. 63, 97. — [2]) Poesiĭ populare ale Romînilor, Buc. 1866, pg. 172—173, nr. 44 şi 45. — [3]) Bălcescu N. Istoriea Romînilor sub Mihaĭŭ Viteazul, Buc. 1878, pg. 380.

ficat prin cîntece. Unul din acestea fu descoperit de nemuritoriul V. Alesandri într'o vechie Psaltire în Mănăstirea Neamțului, scris în ea de un ieromonah Paisie după cum îl audise „dela răposatul“ său „bun, Stoian Joldea, armășelul“. Acest

Cîntec al lui Mihaiŭ Viteazul

sună: „Audit-ați de-un Oltean, de-un Oltean, de-un Craiovean, ce nu'i pasă de sultan? — Audit'ați de-un viteaz care vecinic șede treaz cît e țara la năcaz? — Audit'ați de-un Mihaiŭ ce sare pe șepte cai de strigă Stambulul vai!? — El e Domnul cel vestit care 'n lume aŭ venit pe luptat și biruit! Spuie rîul cel Oltean, spuie valul Dunărean și codrul Călugărean, cîte lupte aŭ privit, cîte oști aŭ mistuit, cîte oase-aŭ înalbit!? — Mulți ca frunzile de brad, ca năsîpul de pe vad, ca gemetele din Iad! — Spuie corbii munților și fiarele codrilor, care-a fost nutrețul lor? — Fost'aŭ leșuri tătărești, și turcești și ungurești, date 'n săbii romînești! — Aleleĭ Mihaiŭ, Mihaiŭ! căci de noi milă nu aĭ să ne scapi de-amar și vai! [1])

Tot cu cîntece naționale romînești fu întîmpinat decătră domnitoriul Țării Romînești, Leon Tomșa (1629—1633), în anul 1632, Paul Strassburg, solul regelui svedian Gustav II. Adolf (1611—1632), cînd treceá prin București spre Constantiniana. [2])

Celebrul istoriograf Niculaiŭ Costin încă ni spune în precuvîntarea „Cărții pentru descălecatul dintîiŭ“ [3]), că ceĭ bătrîni aveaŭ „obiceĭul“ de a'și glorificá vitejii și oamenii marĭ prin cîntece; că Mateiŭ Corvinul aveá datina de ascultá „la oaspețele sale, dupăce părăsiá de oștit“, oameni învețați și „maĭ mult pre ceĭ ce erá știuți întru istorii“, carii „făceá voroave . . . de lucrurile împăraților și altor oameni aleși și vrednicĭ; saŭ poruncĭá cîntăreților de cîntá, în canoane, faptele a oameni binenumiți și îndrăzneți la resboaiele cu Turcii, în stihuri scrise pre limba a lor de moșie, care obiceiŭ . . . și aice la noĭ în țară vedem și până astădĭ, la mesele Domnilor, cîntînd lăutarii cîntecele Domnilor trecuți cu nume bun, și cu laudă celor buni, iară cu ocară celor rĕi și cumpliți“. Un cîntec bătrînesc, păstrat din timpul Corvineștilor, este, după socotința noastră, cîntecul cunoscut sub numele de „Iancu vodă“ [4]) și de „Iancul mare“ [5]), în care se celebreadă lupta lui Ion Huniadi Corvinul pentru creștinism încontra mahomedanismului.

Cîntece bătrînești carĭ, fără îndoială, dăteadă din rĕstîmpul acesta, cunoaștem maĭ multe. Vom înșirá aice cîteva dintre cele maĭ sigure.

Cel maĭ vechiŭ dintre ele pare a fi cel cunoscut sub numirea de

Radul Calomfirescul.

Acest Radul Calomfirescul nu ni pare a fĭ altul decît cel cunoscut în istorie sub numele de Radul Călugărul, ucis de frate-săŭ Mihnea cel Rĕŭ (1507—1510), carele este numit în cîntec chĭar pe nume [6]), uneorĭ însă confundat cu un Mircea.

După acesta ar urmá cîntecele bătrînești, cunoscute sub titlul de

[1]) Alesandri V. Poesiĭ pop. l. c pg. 214, nr. 53 — [2]) Iuxta voyvodum citharoedi et musicorum chori erant, qui Valachica lingua patrium carmen pleno gutture cantabant. — Monumenta Hungariae historica, pg. 100. — [3]) Let. Mold. t. 1. pg. 37-38; — Cron. Rom. t. 1. pg. 36. — [4]) Marienescu A. M. Balade, broș. II. pg. 60—63. — [5]) Teodorescu G. D. Poesiĭ popor. Buc. 1885, pg. 480—482). — [6]) Alesandri V. Poesiĭ pop. pg. 196, nr. 49; — Teodorescu l. c. pg. 477.

Mănăstirea Argeșuluĭ[1])

și de

Meșterul Manole[2])

în carĭ se celebreadă zidirea decătră Neagoe Basarabul a făĭmoaseĭ mănăstirĭ dela Curtea de Argeș, sînțite în 1517.

Cîntecul bătrînesc cel maĭ aproape de acesta ar fi cel întitulat

Bogdan Lăpușneanul

în care se celebreadă petirea decătră acest domnitorĭŭ moldovan (1568—1572) a uneĭ fete „de Litean bogat și de lege lepădat". [3])

Mult cîntat decătră Romîniĭ din toate țările Daciĕĭ Traĭane este, pe lîngă Mihaĭŭ Viteazul, încă și secundantul săŭ credincĭos în manifestarea bravureĭ ostășești,

Baba Novac,

carele este celebrat într'un ciclu de cîntece bătrînești, dintre carile sînt publicate unele decătră cîntărețul înspirătorĭŭ al Romînilor, Vasile Alesandri [4]), ĭar' altele decătră adîncsîmțitorĭul M. Mărienescu [5]) și despre carele viteaz a scris și eruditul B. P. Hășdĕŭ un admirabil escurs istoric în Columna luĭ Traĭan, pro 1876, pg. 145—165.

Vin după acestea cîntecele bătrînești despre

Radul Șărban (1602—1611) [6]),

carele, plecînd spre Ardeal, întîlnește pre un cĭoban de acoleá și'l întreabă să'ĭ spună despre cîte se petrec în țara luĭ, ĭar' cĭobanul ĭĭ răspunde că pre cĭ „Ungurĭĭ ĭĭ năcăjesc, Turcĭĭ vitele răpesc, Tătarĭĭ" ĭĭ „jăfuĭesc" și că e „vaĭ" de neamul romînesc"; — și despre

Mateĭŭ Basarabul [7]),

în carele este prevestit acesta ca să nu meargă la „Țarigrad, că Sultanu'ĭ supĕrat de jalba ce-a căpĕtat", căcĭ „boĭerĭĭ ce-aŭ pribegit, eĭ cu Grecĭĭ s'aŭ unit, cu Grecĭĭ, Grecoaĭcele și toate Turcoaĭcele", și 'l-aŭ părît la Sultanul că 'ĭ-ar fi sărăcit țara, și că este mare pericol ca nu cumva sultanul să'l scoată din domnie și să dee țara pe mîna Grecilor, carĭ sînt „vidră spurcată" și „fĭară 'nveninată", și apoĭ ĭĭ recomîndă ca să se gătească maĭ bine „de rĕzboĭŭ, că sînt mulțĭ voĭnicĭ la noĭ ce doresc moartea maĭ bine, decît Domn Grec să li fie"; — și apoĭ despre

Oprișanul din Stroĭenești, [8])

în carele suprinde marele armaș, Cantarĭŭ (?), pre Mihnea vodă (? † 1658—1659) la un ospĕț, și'l înduplecă, numaĭ din învidie, ca să ucidă pre Oprișanul.

Nu maĭ puțin remarcabil este și cîntecul bătrînesc

Constantin Brîncovanul,

în carele se glorifică martirĭul acestuĭa pentru stătorniciea sa în credința creștinească [9]).

[1]) Alesandri l. c. pg. 186 nr. 48. — [2]) Teodorescu l. c. pg. 460. — [3]) Alesandri V. l. c. pg. 175, nr. 46. — [4]) Poesiĭ popor. l. c. pg. 144 nr. 36. — [5]) Balade, despre baba Novac; — și Novăcești, fragmente de epopee națională.. — [6]) Teodorescul G. D. l. c. pg. 478. — [7]) Teodorescu, l. c. pg. 479. — [8]) Alesandri V. l. c. pg. 201 nr. 50. — [9]) Alesandri V. l. c. pg. 210, nr. 52.

Toate cîntecele bătrînești, în cari se glorifică luptele Romînilor cu Tătarii, cu Turcii și cu Ungurii, dacă nu dăteadă din rĕstîmpul precedent, apoĭ cad de bună samă în rĕstîmpul acesta. Vrednice de amintit sînt încă cîntecele despre

Gruĭe Grozovanul [1]),

căruĭa'ĭ spune „Ghiraĭŭ hanul cel bătrîn cu hamgerĭŭ bogat la sîn“ (dupăce Gruĭe Grozovanul scăpase din mînile luĭ pe un cal zdravĕn, luat cu vicleșug dela el): „Aleĭ! Gruĭe, viteaz mare! dela mine aĭ ĭertare, de vreĭ numaĭ să te prindĭ, Negrul mĭeŭ să nu 'mi'l vindĭ, să nu'l vindĭ la Ungurean, nicĭ la Turc țarigrădean, să nu'l vindĭ nicĭ la Litean, că Liteanu'ĭ om viclean, ci să'l vindĭ la un Romîn, că'ĭ om drept și bun stăpîn, și de mînă maĭ dănos și de suflet maĭ duĭos“; — precum și despre

Mihul Cobiul [2]),

numit în unele variante și

Mihul Copilul [3])

carele învinge pre viteazul „Ianos Ungurul, ăla bătrînul, barba cît brîul“, și apoĭ cearcă pre vitejiĭ acestuĭa, orĭ de sînt eĭ voĭnicĭ ca dînsul și, negăsind pintre eĭ maĭ acătărilea decît pre „un fost bucătarĭŭ negru și pîrlit, de pirostiĭŭ fript“, îl ĭa, ĭar' celoralalțĭ li ₫ice cu dispreț: „Voĭ, neputincĭoșĭ și nepricopsițĭ! codrul părăsițĭ, viĭ ca să pliviți, porumb să prășițĭ, fîn ca să cosițĭ, ĭarna să'mĭ tușițĭ, vara să'mĭ ihniți!“ — ĭar' în varianta dela V. Alesandri li spune: „Voĭ mișeilor, haraminilor! Codrul mi'l lăsațĭ, gĭugul apucațĭ, că nu sînteți voĭ, nu sînteți, ca noĭ, oameni de mîndrie, buni de vitejie, ci oameni de gloată, buni de sapă lată“.

Orĭcît de interesante sînt subĭectele producțiunilor beletristicĭĭ poporane, și orĭcît de admirabilă este, la multe din ele, concepțiunea și espresiunea lor, tot nu s'a găsit nime în rĕstîmpul acesta, carele să fĭ încercat a le scrie și a le aduná în niște codicĭ, precum se făceá cu alte scrierĭ de conținut religios moral, saŭ istoric. Abĭá din secolul trecut încoace aŭ început unĭĭ bărbațĭ a codificá cîte una alta și din ele. Astădĭ poședem frumoase colecțiunĭ din beletristica poporană. [4]) Un studiŭ aprofundat, temeĭnic și sistematic, asupra diverselor eĭ producțiunĭ ne-ar pune în plăcuta poșițiune ca să cunoaștem maĭ deaproape sufletul întelectual al poporuluĭ romîn, și să avem o închipuință lămurită despre nenumĕratele și variile luĭ emoțiunĭ, de carĭ cu tărie a fost zguduit, în decursul rĕstîmpuluĭ acestuĭa, în năzuințile sale spre emancipare politică, culturală și națională, și spre îmbunătățirea traĭuluĭ ₫ilnic. Să sperăm că cineva niĭ va presîntá cît maĭ curînd!

§ 34. Scrierĭ de beletristică scrisă.

Beletristica scrisă saŭ c u l t ă, adecă cea eșită din pătura cărturară a poporuluĭ, n'a mers, în desvoltarea sa, mînă 'n mînă cu cea poporană, nescrisă; ea a fost necontenit înnădușită prin curenții culturalĭ străinĭ ce

---

[1]) Alesandri, l. c. pg. 77, nr. 25. — [2]) Teodorescul, l. c pg. 491—513. — [3]) Alesandri, l. c. pg. 62, nr. 23. — [4]) Veₔi-le, între alțiĭ, la Șăineanu L. Istoriea filologieĭ rom. Buc. 1892 pg. 329—374; — și în Șĕₔătoarea III, pro 1894, „Bibliografiea folcloruluĭ romîn, pg. 206—210 și 217—229.

predomniaŭ, precum o găsim și astădĭ înnăduşită în acele țări locuite de Romînĭ, unde aceştia îşĭ primesc cultura numaĭ în graĭurĭ străine, și unde curentul naționalist nu este la eĭ destul de vioĭŭ și de înrădăcinat. Cu toate însă că pătura cărturară a poporuluĭ erá foarte înstrăinată în cugetarea sa prin graĭurile culturale străine, tot s'aŭ aflat printre membriĭ eĭ, din cînd în cînd, bărbațĭ cariĭ s'aŭ încercat să conceapă, saŭ măcar să trăducă, cîte una alta în graĭul propriŭ național. Numĕrul acestora însă este foarte mărginit, ĭar' producțiunile lor literare puține și nu se pot asĕmĕná cu cele poporane nicĭ în concepțiune, nicĭ în espunere; e mare deosebire în privința aceasta între unele și altele; cele poporane, sînt cu mult maĭ superioare din orĭce punt de vedere.

Începuturile acesteĭ literaturĭ, în ramura eĭ **prozaică**, le găsim cam de pe la mijlocul secoluluĭ al 16-le încoace. Această ramură se introduce cu renumita și la Romînĭ foarte poporala legendă despre Alesandru cel Mare Macedoneanul, cunoscută sub numirea de

1. Alecsandriea, 1562—1620.

Este foarte remarcabil că și această fantastică, dară foarte interesantă și atrăgătoare legendă, ca și multe alte scrierĭ, apare la Romînĭ maĭ întîĭŭ în graĭul bulgaroslavic, și anumea într'un manuscript scris la Mănăstirea Neamțuluĭ în anul 1562, din poronca mitropoliteluĭ Sucevii, Grigoriŭ, [1]) a aceluĭa carele însărcinase pre ĭerodiaconul Ilarion cu scrisul Cronicĭĭ Sîrbomoldovenești, despre carea am vorbit maĭ sus (§ 25. pg. 240). Tot pe timpul acesta trebue să fĭ fost trădusă, saŭ prelucrată pe romînește, fiindcă popa Ion din Sîmpĭetru din Ardeal o prescrie în anul 1620 în manuscriptul colectaneŭ ca cea dintîĭŭ între celealalte, cu scopul ca „să cetească și să socotească bine (ceĭ) ce esc (=sînt) (în) împărăție(a) ceștiĭ lumĭ deșarte și măngănoase". [2]) O parte din această scriere este și publicată de binecunoscutul I. Bianu în Columna luĭ Traĭan, red. de B. P. Hășdăŭ, pro 1883, pg. 445—456. Într'această redacțiune, saŭ în altele, Alecsandriea s'a răspîndit curînd în toate păturile poporuluĭ, și erá citită, orĭ ascultată, cu multă și mare plăcere. Analistul Miron Costin încă ni vorbește despre dînsa în doaŭĕ rînduri, odată în Cartea pentru descălecatul dintîĭŭ, cp. III. opunîndu-o, ca „mincĭunoasă", istoriculuĭ Cvintus Curțius, carele scrisese „adevĕrata" istorie a luĭ Alesandru cel Mare, și a doaŭa oară la Continuarea cronicĭĭ luĭ Urechĭe, cp. X. opunîndu-o aicĭ luĭ Plutarh și dice despre dînsa, că este „plină de basne și de scornĭturĭ", și că este scoasă „din grecie, orĭ dintr'alte limbĭ, pe limba românească". Florentinul Del Chiaro ni spune [3]) că ea ar fi fost chĭar tipărită romînește (stamputa in lingua Valaca) și că ar fĭ foarte curioasă din causa basnelor celor multe ce se găsesc într'însa, dar' nu ni spune, cînd și unde a fost tipărită, de bună samă însă că înnăinte de anul 1716, cînd a părăsit el Țara Romînească.

Într'acest romanț eroic se glorifică calitățile vitejești și domnești ale omuluĭ, contractate prin ilustritatea nașterĭĭ și prin îngrijirea educațiunĭĭ, și apoĭ luptele pururea victorioase ale unuĭ domnitorĭŭ carele, în toată vieața sa, a avut pe lîngă sine patru ajutoare morale: cuvîntul dulce, mîna întinsă, judecata dreaptă și ĭertarea celor greșițĭ.

[1]) Gaster M. Literatura pop. rom. Buc. 1883 pg. 11. — [2]) Bianu I. în Hășdăŭ Columna luĭ Traĭan pro 1883, pg. 324—325. — [3]) Istoria delle moderne rivoluz. della Valachia, Venezia, 1718, pg. 44.

Urdîtura acesteĭ scrieri romantice este următoarea : „În Egipet domnĭá odinioară un împărat cu numele Netinav, mare filosof și vrăjitorĭŭ totodată. Dela el depindeaŭ alte patru împărățiĭ. Împărațiĭ acestora se înțeleseră între sine ca să nu maĭ plătească luĭ Netinav tribut, și unul din eĭ, împăratul Persieĭ, Dariŭ, se sculă chĭar cu oaste asupra luĭ. Vĕdînd Netinav că nu va eși triumfătorĭŭ din această luptă, scrise supușilor săĭ Egiptenĭ, că suferințile ce îĭ așteaptă și pre carĭ el, bătrîn acum fiind, nu le poate delătura, îl necesitează să depună coroana și să'ĭ părăsească, dar' că, după treĭdecĭ de anĭ, se va întoarce la eĭ întinerit și'ĭ va scoate de sub jugul luĭ Dariŭ, și apoĭ plecă pe ascuns din țară, și se duse în Macedoniea, la curtea regeluĭ Filip. Egiptenĭĭ făcură o statuă înnaltă, în chipul luĭ Netinav, și'ĭ puseră coroana pe cap. ĭar' scrisoarea în mînĭ.

Filip, regele Macedonieĭ, neavînd copiĭ, dise soțieĭ sale, Olimpiadeĭ, la plecarea sa cu oștile de-a casă, că se va despărți de ea, de nu va găsí-o cu un băĭat cînd se va întoarce dela rĕsboĭŭ. Audînd Netinav de strîmtoarea în care se află Olimpiada, se duse la ea și'ĭ spuse că desară va fĭ cu ea deul Amon și va scăpá-o din nedumerire. Sara venĭ la ea Netinav îmbrăcat în veșminte ca deul Amon și petrecú noaptea cu Olimpiada. Aceasta purcese îngreunată și născú un băĭat pre care îl duse în biserica deuluĭ Amon și'ĭ puse numele Alesandru, adecă om ales. Filip, întorcîndu-se dela oaste, avú un vis dela deul Amon despre această fericită întîmplare, și cînd povestĭá el Olimpiadeĭ visul, trecú un vultur preste dînsul făcînd să cadă un oŭ în poala luĭ. Filip se sculă spăriat, și atuncĭa îĭ căduú oul din poale, se sparse și eșĭ din el un șerpe mic carele, vrînd să între îndărăpt în oŭ, pĭerĭ la crăpătura ouluĭ. Întrebat de Filip despre însĕmnînța acestuĭ vis, filosoful Aristotel 'i'l esplică dicînd, că oul însamnă pămîntul, ĭar' șerpele închipuește pre fiĭul săŭ Alesandru, carele va cucerí toată lumea, dar' că la moșiea sa nu se va întoarce.

„Filip încredința luĭ Aristotel pre Alesandru spre creștere și învățătură. Dela Aristotel învĕță Alesandru, într'un an, Psaltirea toată, ĭar' dela Netinav, care spusese Olimpiadeĭ ca să trimată sara pre Alesandru la el, cursul planetelor, starea cruguluĭ, îmbletul zodiilor, numerele, temeliile și citirea din stele. Într'o sară, voind Alesandru să cerce știința luĭ Netinav, îl întrebă să'ĭ spună, orĭ de știe el de ce moarte va murí. Netinav îĭ rĕspunse că dela un fecĭor de-aĭ săĭ 'i se va trage moartea. Știindu'l Alesandru fără de fecĭorĭ și voind să'ĭ dovedească netemeĭniciea științiĭ de care se laudá, îl apucă și'l aruncă jos din foișor de unde erá amîndoĭ. Atuncĭa descoperí Netinav luĭ Alesandru secretele nașterĭ și murí îndată.

„Într'o noapte după această întîmplare fĕtă o ĭapă din staulul împărătesc un mînz roĭb cu un corn în frunte cît un cot de lung și cu un cap de bour cu coarnele de aur, pe o coapsă. Acestuĭ mînz 'i se puse numele de Ducipal. Neputînd nime îmblînzí și călărí pe acest mînz, simbol al poporuluĭ agricol și comercial, se încercă Alesandru, și, izbutind, fú recunoscut de toțĭ ca vrednic de împărat. — În ostrovul Olimpieĭ eraŭ doaŭĕ roate făcute cu măĭestrie elinească. Aice se adunaŭ toțĭ vitejiĭ (adecă bărbațiĭ cu iscusințĭ întelectuale) ca să'și cerce norocul. Sí pre acești vitejĭ îĭ întrecú Alesandru. — Întorcîndu-se a casă, găsí Alesandru pre tată-săŭ Filip despărțit de Olimpiada și însurat cu altă muĭere la sfatul boĭerilor săĭ. Alesandru ucise pre toțĭ consilierĭĭ aceștĭa rĕĭ, și necesită pre Filip ca să primească îndărăpt pre Olimpiada. Filip o luă, dar' se înmorbosă foarte.

„Audînd Tătarii de betejirea lui Filip, se sculară cu oști asupra împărăției lui, dar' fură învinși de Alesandru, dîndu-li ca împărat pre un vĕr de al său. Tot atuncia se sculă și Anarhus, împăratul Pelagoniei, sub pretest că vine într'ajutoriŭ lui Filip, dar' în realitate ca să răpească pre Olimpiada, ceea ce și făcu. Întorcîndu-se Alesandru dela rĕsboiul cu Tătarii lui Altamiș, întâlni pre răpitorîul Anarhus, îl prinse și'l aduse înnaintea lui Filip, care îl junghiè cu un pumnariŭ, și apoi muri și el. Alesandru rĕmase acuma sîngur împărat. Audînd Dariŭ, împăratul Perșilor, de aceste schimbări în Macedoniea, și știind pre Alesandru încă copil de 17 ani, trimese soli la el ca să'l poftească la curtea sa spre a fi crescut acoleá pînă la etatea de domnie. Alesandru refusâ bătîndu'și joc de Dariŭ. Atunci îi trimese acesta niște jucării: o căruță de aur, doaŭĕ racle și un sac cu mac. Alesandru îi trimese îndărăpt o traistă cu piperiŭ dimpreună cu rĕspunsul că a gustat macul și 'l-a aflat dulce, să guste acuma și Dariŭ piperîul din traistă ca să înțeleagă cît de iuți sînt Macedonenii. De aci înnăinte încep luptele pentru cucerirea popoarelor.

„Alesandru cucerește mai întîiŭ Solunul, apoi Atena cu marĭ greutăți, trece apoi la Roma, unde este întîmpinat de 2000 de popi cu tămîĭere în mîni, întră cu toții în biserica lui Solomon, zidită de sora acestuîa, Savela, și apoi, încărcat cu feliurite daruri prețioase și recunoscut ca împărat, pleacă mai departe; ajunge într'o pustie cu niște ființi cu fața de om, ĭar' cu trupul de șerpe, și cu niște paseri cu fața de muĭere; de aice se duce la Troada, unde ascultă pre Troadeni povestind despre vitejiile lui Ahileŭ, Menelaŭ și Paris, și despre Ileana cea frumoasă, și cum periră acoleá Frînciĭ, din carii se duseră apoi la Roma unde întemeiară o împărăție, dela care se trag și Romînii din Ardeal, Moldova și Țara Romînească. Dela Troada se duce Alesandru cu oastea sa la Ierusălim, unde 'l întîmpină prorocul Ilie. Alesandru descalecă, sărută mîna proroculuĭ, se leapădă de idolĭ și începe a se închina lui Savaot. adecă Dumnedeuluĭ puterilor. De aice pleacă Alesandru spre Egipet. Egiptenii cearcă să'l înveninede, dar' nu isbutesc și'l recunosc mai pe urmă ca pre legitimul lor împărat, fiindcă pe capul lui căzú coroana de pe statua lui Netinav, cînd trecú Alesandru pe lîngă ea.

„Din Egipet se duce Alesandru spre Persiea, ocupă Vavilonul, se bate cu Dariŭ, îl învinge, îi ia pre fata Rucsanda de soție. Dariŭ moare. Alesandru pleacă mai daparte spre Cris împăratul, ajunge în niște pustiĭ cu muĭerĭ sălbatice și cu niște furnicĭ carĭ apucaŭ pre oameni și'ĭ trăgeaŭ în gaurile lor; de aice trece în țara Piticilor, carii se rĕsboiaŭ cu cucoarele, fiindcă acestea li mîncaŭ poamele. Alesandru îi învață ca să'și facă arcurĭ și săgeți, cu carĭ să se apere încontra lor, și apoi se duce mai departe; trece pe la columnele foștilor împărați Sahnos și Iracliŭ și a Semiramideĭ, ajunge la rîul Macaron, îl trece cu luntri, vede acoleá pomĭ cu poame dulcĭ ca zaharul, fîntînĭ recĭ, paserĭ cîntărețe și frumoase, și florĭ de tot felĭul și oameni goĭ; unul din eĭ îl îndreaptă la regele lor Ivant. Acesta îĭ dete, ca sĕmn de supunere, un ulcĭor cu apă dicîndu'ĭ ca; îmbătrînind, să se spele cu ea și va întinerĭ ĭarăș, și îĭ spuse că eĭ numaĭ 30 de dile pe an trăĭesc împreună cu muĭerile lor, și că apoi se despărțesc de ele; și că de acoleá înnăinte nu este departe Raĭul. Alesandru, dorind să ajungă cît mai curînd la el, pleacă înnăinte spre rĕsărit, vede în depărtare părțile Raĭuluĭ și vapaĭe de foc deasupra lor. Îngerii îl întîmpină și'l înduplecă să se întoarcă îndărăpt.

„Plecînd Alesandru în altă parte, ajunge la un loc cu apă întăritoare, unde se scaldă toți ostașii spre însănătoșare. După șepte dile de drum înnăinte, dă Alesandru de o pesteră mare și întunecată și întră într'însa cu o samă de ostași. Vědîndu'ĭ stăpînul pesterii, li dise, să ĭaie ce vor găsí, dar' se țină minte că atît cel ce va scoate mult, cît și cel ce va scoate puțin se va căí. Încărcați cu pietri scumpe eșiră cu toți afară; atuncĭ li poruncí Alesandru ca să împartă cu consoții lor de arme celea ce aŭ scos, și așá se împliní cuvîntul stăpînuluĭ pesterii. De aice ajunge la biserica Soareluĭ, pe a căriia ușă citește Alesandru că el are să cucerească toată lumea, dar' de moarte tot nu va scăpá; trece maĭ departe prin o țară cu oameni numaĭ cu un picĭor, cu o mînă, cu un ochĭŭ și cu coadă de oaie, cu o carne maĭ dulce decît toate cărnurile, cu o pĭele pre care nu o poate tăiá sabiea, cu mațele pline de mărgăritare, ĭar' în inimă cu cîte o pĭatră nestimată cît un oŭ de gînscă. Șí aceștĭa se supun.

„Călătorind maĭ departe, ajunge la marginile împărățieĭ Indieĭ, unde erá Por împărat, se bate cu el și cu elefanții luĭ, îl învinge și'l ucide, și pleacă de acoleá spre țara Amazoanelor. Audind de aceasta împărăteasa Talistrada, scrie luĭ Alesandru ca să nu se bată cu ea, căcĭ, de o va învinge, nu'și va căștigá mare onoare, ĭar' de va fí bătut, mare rușine va pătí. Alesandru îșĭ trage pe samă și trece maĭ încolo spre țara Mersilor se bate cu împăratul lor și'l învinge; atuncĭ limbile păgîne de acoleá se retrag într'o pesteră mare dintre niște munți înnalți. La gura pesterii se roagă Alesandru luĭ Dumnedeŭ, ca să se împreune munțiĭ unul de altul ca să nu poată eșí păgîniĭ de acoleá. Dumnedeŭ îĭ împlinește cererea și munțiĭ se apropiară unul de altul pînă la o distanță de 12 coțĭ. Alesandru puse pre ostașiĭ săĭ de astupară această strîmptă deschisătură prin un zid foarte înnalt, deasupra căruĭa așĕdâ un clopot care se trăgeá sîngur de cîteorĭ suflá vîntul. Păgîniĭ din această pesteră, audind tot din cînd în cînd sunetul clopotuluĭ, credeá Alesandru este tot acoleá și că'ĭ așteaptă ca să easă afară spre a'ĭ ucide. Acești păgînĭ aŭ să rĕmînă acoleá pînăce va venĭ Antihrist, care li va dá drumul, și atuncĭ va fí vaĭ de bieții creștinĭ.

„Dela pestera aceasta pornește Alesandru spre țara Mastriduluĭ, unde domnĭá împărăteasa Cleofila, care aveá doĭ fecĭorĭ. Unuĭa din eĭ, luĭ Candusal, îĭ dete Alesandru ajutorĭŭ încontra altuĭ împărat, ĭar' cu celalalt, cu Dorit, prinse a se bate și'l învinse. Trecînd Alesandru în mersul săŭ către împărăteasa Cleofila, îĭ arătâ Candusal gura uneĭ pesterĭ și îĭ spuse că într'această pesteră se muncesc deiĭ elinești și împărațiĭ păgînĭ. Alesandru se pogorî în Iad și se încredințâ de toate cîte îĭ spusese Candusal; apoĭ se duse cu el la Cleofila, care îl recunoscú că e Alesandru Macedoneanul, și 'ĭ se închinâ.

De aice se întoarce Alesandru în Persiea, la împărăteasa sa Rucsanda, și împarte lumea între căpitaniĭ săĭ. Noaptea 'ĭ se arată în vis prorocul Ieremiea, și'ĭ prevestește moartea, precum și apropiarea județuluĭ din urmă și învierea morților la a doaŭa venire a luĭ Dumnedeŭ. Tocmaĭ acuma sosește acoleá, la Vavilon, șí Aristotel, căruĭa îĭ povestește Alesandru toate cîte a vědut și pe unde a fost și că nu 'șĭ-ar fi închĭeĭat calea cu noroc, de n'ar fi avut întru ajutorĭŭ patru consoți preaputernicĭ: cuvîntul dulce, mîna întinsă, judecata dreaptă și ĭertarea celor greșiți. Între acestea sosește la Alesandru un popă și'ĭ spune că a murit prorocul Ieremie, ĭar' Alesandru îĭ dice ca să'ĭ ducă moaștele la

orașul Alesandriea și să le astruce acoleá. Tot atuncĭa maĭ veniră la Alesandru doĭ frați, Vreonus și Levcadus și cerură dela el Macedoniea pe sama lor. Neîmplinindu-li Alesandru dorința, fŭ înveninat de Levcadus și muri. Sîmțînd Ducepal, calul luĭ Alesandru, că acesta este mort, se repedí asupra luĭ Levcadus de'l omorî și pre el, și apoĭ dispărŭ. Împărăteasa Rucsanda, de jale și întristare, se ucise și ea cu un pumnarĭŭ. Îmbele trupurĭ fură puse într'un secriŭ și înmormîntate în Alesandriea".

Această scriere este presurată cu o mulțime de observărĭ agere din vieața soțială și cu povețe alese; de aceea a fost una din scrierile cele maĭ citite și maĭ poporalisate. Multe proverbe din ea aŭ trecut în popor, ca: „capul plecat sabiea nu'l taĭe; — toată paserea prin limba eĭ pĭere; — unde'ĭ minte multă este și multă nebunie; — pînă nu spargĭ capul nu curge sîngele; — nu e bucurie să nu se schimbe în jale." etc.[1])

Altă scriere în ramura aceasta, nu maĭ puțin înteresantă și poporană, este cea întitulată

2. Varlaam și Ioasaf, 1648.

Într'această scriere se glorifică, în mod romantic, triumful creștinismuluĭ asupra păgînismuluĭ, și se înfățișeadă vieața săhăstrească și călugărească ca foarte atrăgătoare și recomandabilă, ĭar' sacrificiile pentru întreținerea buneĭ stărĭ a bisericilor și a mănăstirilor ca binele cel maĭ mare ce'l poate face omul pe lumea aceasta, pe lîngă grija de săracĭ și neputincĭoșĭ. Aceste ideĭ ni se presîntă prin următoarea povestire:

„Îndată după rĕspîndirea creștinismuluĭ prin Egipet, ajunse prin locuitorĭĭ de acoleá vestea despre el pînă în Indiea. Aice domnĭá pe atuncĭa un împărat cu numele Avenir, închinătorĭŭ de idolĭ. Audind el că se lățește creștinismul și prin împărăția sa, porunci să se alunge călugărĭĭ și creștinĭĭ din ea. — Avenir nu aveá copiĭ și se tot rugá la idoliĭ săĭ ca să'ĭ dăruească un moștenitorĭŭ. 'I se împliní cererea, și 'ĭ se născŭ un fecĭor foarte frumos, căruĭa ĭĭ dete numele de Ioasaf. Consultînd Avenir pre filosofĭ și pre cititorĭĭ din stele asupra sorțiĭ copiluluĭ, 'i se rĕspunse că are să se facă creștin. Plin de întristare și de grijă, puse Avenir de se zidí pentru copil un palat frumos, unde să fie crescut ferit de lume și de toate înrîuririle stricăcĭoase. Cu toate acestea, la primblările sale, vĕdŭ copilul odată pre un moșneag gîrbovit, altă dată pre un rĭĭos și a treĭa oară pre un mort dus la înmormîntare, și întrebînd pre însoțitorĭĭ săĭ filosofĭ educătorĭ, că ce sînt și ce însamnă moșneagul, rĭĭosul și mortul, 'ĭ se rĕspunse că omul cînd îmbătrînește ajunge neputincĭos ca moșneagul; că în decursul vieții sufere adesĕorĭ de morburĭ urîte și că la urmă sfîrșește cu moartea. Cuprins de jale asupra sorțiĭ omenești, se întoarse copilul trist a casă. Curînd după aceasta veni la el un săhastru cu numele Varlaam, carele, se trăvestí și spuse păzitorilor palatuluĭ că are pentru fiĭul împăratuluĭ o pĭatră nestimată și că voĭește să 'ĭ-o dăruească. Într'acest chip străbătŭ săhastrul pînă la Ioasaf și, făcîndu'l cunoscut cu învățăturile creștinismuluĭ, se întoarse ĭar' în pustiea de unde venise. Un șervitorĭŭ de aĭ luĭ Ioasaf, Zardan cu numele, îl vĕdí împăratuluĭ, tătîni-săŭ. Acesta, îngrijit de pericolul ce puteá să rĕsară de aice pentru credința sa strămoșască idolatră, se consultă cu un vrăjitorĭŭ vestit, cu numele Arahie. Acesta dete împăratuluĭ sfatul ca să prindă pre Var-

[1]) Conf. Gaster M. Literatura popul. Buc. 1883, pg. 7—31; — Hășdĕŭ: Etymologicum Magnum sub Alexandria. I. pg. 858—861.

laam și să'l constrîngă ca, în public, să mărturisască că credința creștinească nu este adevĕrată, ĭar' de nu va puté face aceasta, apoĭ să pună pre bătrînul filosof Nahor, care sĕmĕnă cu Varlaam, ca să dispute cu el în fața oamenilor asupra legiĭ creștinești și să se lase învins de dînsul. Împăratul Avenir, neputînd găsí pre Varlaam, puse pre filosoful Nahor să dispute cu vrăjitorĭul Arahie. Dar' ce să vedĭ! Nahor apĕrâ creștinismul cu atîta căldurĭă și convingere încît eșí învingătorĭŭ. Ioasaf întărí acuma pre Nahor șí maĭ tare în creștinism și îl trimese la Varlaam în pustie. — Împăratul încercâ acum prin o fată frumoasă de împărat ca să abată pre fiĭul săŭ dela creștinism și să'l înduplece la închinarea idolilor. Dar' șí cu acest mijloc nu isbutí, și de aceea se decide ca să îmbrățiședze șí el creștinismul, și să dee fiĭuluĭ săŭ Ioasaf domnieа. Acesta zidí acum, neîmpĭedecat de nime, biserică creștinești prin împărățiea sa, împărțí toată avuțiea sa pe la săracĭ, se făcŭ șí el săhastru, se retrase în pustie la Varlaam, și petrecú acoleá, după moartea luĭ Varlaam, încă 35 de anĭ și apoĭ murí șí el. După moartea luĭ, veniră foștiĭ săĭ supușĭ de'ĭ luară moaștele, ca șí pre ale luĭ Varlaam, carĭ eraŭ neschimbate și cu bun miros, și le duseră în țara lor și le păstrară într'o biserică frumoasă".

Această scriere maĭ conține șí o mulțime de învĕțăturĭ, parabole, și să fi fost compusă sirienește de un Ion Monahul, presupus cel din Damasc, în secolul al 8-le, apoĭ trădusă grecește, și din greceasca în toate graĭurile creștinilor. Dela Grecĭ a ajuns la Bulgaroslavĭ și la Romînĭ. În anul 1648 a trădus'o romînește de pe slovenește Udriștea Năsturel din Fierești în Țara Romînească. Scrierea nu pare a fi fost tipărită în rĕstîmpul acesta, ca Alesandriea, ci s'a păstrat numaĭ prin copiare în manuscripte, însă nu în toate în aceeaș cuprindere. [1]) Despre această scriere s'a început a se face o noaŭă edițiune prin îngrijirea academicianuluĭ A. I. Odobescu în Bucureștĭ, 1881, dar' ni se pare că n'a eșit la lumină nicĭ pînă acum. [2])

Altă scriere, cam tot de felĭul celor doaŭĕ precedente, dar' cu maĭ multă tendință înstructivă, este cea cunoscută sub numele de

3. Archir s. Archirie, finea sec. al 17-le.

În unele manuscripte are titlul de „Istoriea luĭ Sanagrid împărat ce stăpînĭă țara Doruluĭ", ĭar' în altele de „Povestea luĭ Archirie filosoful cînd învĕță pre nepotu-săŭ carte". Ea să fie trădusă din grecește, saŭ din slovenește, în secolul al 17-le, fiindcă se găsește într'un manuscript din secolul acesta. [3]) Cuprinsul eĭ este cam următorĭul: „La împăratul Sanagrid din Țara Doruluĭ se aflá ca sfetnic filosoful Archir preaînțeleptul. Acesta erá foarte bogat, dar' n'aveá copiĭ, de aceea adoptă pre un nepot, cu numele Anadam, îl învĕță multă carte și apoĭ îl recomîndâ împăratuluĭ ca sfetnic în locul săŭ, și se retrase. Anadam însă, lacom ca să moștenească maĭ curînd pre unchĭu-săŭ, înduplecâ, prin vicleșug, pre împăratul ca să'l condamne la moarte. Archir însă fú dosit de un favorit al săŭ și înlocuit cu altul care îĭ saměnă mult. Amenințat fiind împăratul Sanagrid decătră Faraon, împăratul Egipetuluĭ, cu pĭerderea împărățieĭ, de nu'ĭ va trimete „niște meșterĭ carĭ să'ĭ zidească o cetate nicĭ în aer, nicĭ pe pămînt, și meșterĭĭ să viĭe nicĭ călărĭ, nicĭ pe jos,

[1]) Conf. Gaster M. Liter. popol. Buc. 1883, pg. 32–53. — [2]) Analele Acad. Rom. ser. 2. t. 1. pg. 5, nr. 4; — Gaster M. Chrestomatie rom. t 1. pg. LII, lit. a. și 129, nr. 43. — [3]) Ciparĭŭ T. Principia de limba și script. pg. 116, Zz. b

nicĭ îmbrăcaţĭ, nicĭ desbrăcaţĭ", îşĭ aduse aminte cu jale şi tînguire de omorîrea credincĭosuluĭ şi înţeleptuluĭ săŭ consilierĭŭ, şi prinse a se bocí. Atuncĭ venĭ la el armaşul săŭ şi'ĭ descoperí, că el n'a ucis pre binefăcătorĭul săŭ Archir, ci 'l a ascuns într'un mormînt, şi că 'ĭ-a arĕtat capul unuĭ vinovat care îĭ sĕmĕnă tare. Sanagrit împăratul se bucură de aceasta şi însărcinâ pre Archir cu soliea la Faraon. Archir venĭ la Faraon cu meşterĭĭ săĭ îmbrăcaţĭ în reţele şi călărĭ pe berbecĭ cu picĭoarele spînzurînd pînă jos, legâ nişte vulturĭ marĭ de o luntrişoară cu un copilaş în ea cu o prăjină în mînĭ, în vîrful căriĭa se află carne aninată. Vulturiĭ, voind să apuce carnea, ţîneaŭ luntrea sus în aer, ĭar' copilul cereá cărămidĭ de zidit. Ne îndestulîndu-se Faraon cu atîta, cerŭ dela Archir să'ĭ facă o funie de năsip (arină). Archir turnâ mult năsip într'o ladă găurită, pusă pe doĭ stălpĭ, şi apoĭ dise luĭ Faraon să prindă funiea ce se formá din năsîpul curgînd. Nicĭ cu atîta nu se mulţămí Faraon, ci maĭ dete luĭ Archir să'ĭ deslege şimilitura: „Ce este copacul cu 12 ramurĭ, şi într'un ram cîte patru cuĭburĭ, şi într'un cuĭb cîte şepte oaŭĕ, pe o parte negre, ĭar' pe alta albe"? Gîcind Archir şí aceasta, se întoarse la Sanagrid încărcat cu daruri preţioase şi cu laudă dela Faraon. Sanagrid dărui luĭ Archir darurile, ĭar' acesta armaşuluĭ care'ĭ scăpase vieaţa. Pre Anadam, osîndit la moarte, îl cerŭ dela împăratul ca să'l dee din noŭ pe mînile sale ca să'l înveţe carte „cu bătaĭea". [1])

O scriere nu maĭ puţin interesantă şi poporală decît cele precedente este

4. Isopiea, c. finea sec. al 17-le

cunoscută şí sub titlul de „Vieaţa şi pildele luĭ Isop". Şi această scriere să fie o trăducere făcută din grecească pe la finea secoluluĭ al 17 le. Cel maĭ vechĭŭ manuscript însă să fie unul din anul 1705, păstrat în biblioteca centrală din Bucureştĭ. Ea nu este de confundat cu adevăratele scrierĭ ale renumituluĭ fabulist grec şi învĕţătorĭŭ iscusit de filosofie practică prin istorioare simbolice, de pe la anul 600 n. d. Cr., dar' stă în strînsă legătură cu ele şi cu vieaţa autoruluĭ lor, şi urmăreşte scopul ca să arete, că numaĭ prin agerimea minţiĭ şi isteţie şi prin şerviciĭ credincĭoase ajunge omul departe în lume, de-ar aveá el orĭcît de marĭ scăderĭ corporale, saŭ de-ar fi el dintr'o pătură soţială orĭcît de joasă.

Vieaţa luĭ Isop are cam următorĭul cuprins: „Isop se născuse în Frigiea ca slav şi ca mut, şi erá de o înfăţişare foarte urîtă, dar' de o minte deşteaptă şi ageră şi isteţ la vorbă. Unĭĭ sclavĭ, mîncînd smochinile stăpînuluĭ lor, ca să scape de pedeapsă, deteră vina mutuluĭ Isop. Acesta însă, spre a se desvinovĕţí, bĕŭ apă caldă şi o vĕrsâ apoĭ curată, ĭar' consoţiĭ săĭ, făcînd această, o vĕrsară cu bucăţele de smochine. Isop începú apoĭ a vorbí, fú însă vîndut la niştе neguţătorĭ. Plecînd încărcaţĭ cu toţiĭ în neguţătorie, Isop îşĭ alese sarcina cea maĭ greá, un sac plin de merinde, dară eşí bine la capĕt, fiindcă sarcina luĭ se tot uşură cu fiecare ospĕţ. În Samn fú cumpĕrat de filosoful Csant, dar' Samnienĭĭ îĭ rĕscumpărară libertatea, fiindcă Isop isbutí, prin înţelepcĭunea şi isteţimea sa, a împăcá pre Samnienĭ cu Cris, împăratul Lidieĭ. De aice se duse Isop la Vavilon, la împăratul Lichir. Aice întrâ în graţiea împăratuluĭ

[1]) Conf. Gaster M. Lit. pop. pg. 104—113; — Hăşdăŭ: Etymologum Mag. sub Archir.

prin serviciĭ credincĭoase, se îmbogățí foarte și, neavînd copiĭ propriĭ, îșĭ luâ unul străin de suflet, cu numele En. Acesta calumniâ maĭ pre urmă pre Isop la împăratul, care îl și osîndí la moarte; fŭ însă scăpat tot așá ca și Archir, decătră un prietin. Audînd Nectinav, împăratul Egipetuluĭ, că Lichir nu maĭ are pe lîngă sine pre agerul, istețul și înțeleptul Isop, cerŭ dela el, sub pedeapsa pĭerderiĭ împărățieĭ, deslegarea tot aceloraș probleme, pre carĭ le pusese Faraon luĭ Sanagrid, împăratuluĭ din Țara Doruluĭ. Acŭ venĭ Isop la iveală și scăpâ pre Lichir din pericol. En însă, deși condamnat la moarte, fŭ grațiat la cererea luĭ Isop, dar' mustrat de acesta cu o sumă de povețe, ca: „Să nu calumniedĭ pre ceĭ ce'țĭ fac bine, ci să te bucurĭ de faptele lor, căcĭ calumniindu'ĭ, îțĭ facĭ ție maĭ multă stricăcĭune. — Să nu'țĭ fie rușine a învĕță să facĭ totdeauna ce e maĭ bine. — În toată dĭua să oprești cîte cevá pentru dĭua de mîne, că maĭ bine este, cînd îĭ murí, să lași la vrăjmașĭ, decît, trăind, să aĭbĭ lipsă. — Fă aceea ce nu te va întristá. etc. etc.“ În urma acestor mustrărĭ capĕtâ En inimă rea, și murí. Isop călătorí apoĭ prin orașele Greciеĭ și ajunse la Delfi, dar' aice nu fŭ întîmpinat cu bine; pentru aceea Isop luâ pre Delfienĭ în rîs. Delfienĭĭ însă, ca să se rĕsbune asupra luĭ, ascunseră în veșmintele luĭ Isop un vas sacru. Plecînd acesta dela eĭ, Delfienĭĭ se luară după el, îl prinseră, îl acusară ca fur de vase sacre, îl condamnară la moarte și'l omorîră“.

Fabulele din această scriere nu sînt în toate manuscriptele și ediținile eĭ aceleaș și în acelaș numĕr. [1])

Încă o scriere înteresantă, însă nu atît de rĕspîndită și de poporală ca cele precedente este cea cunoscută nu sub titlul scrierĭĭ de „Etiopica“, ci sub al autoruluĭ eĭ

5. Iliodor.

Iliodor, saŭ Heliodoros, erá un sofist din Emesa, (oraș în Siriea lîngă rîul Orontes, renumit pentru templul Soareluĭ), din jumătatea a doaŭa a secoluluĭ al treile d. Cr. A scris grecește un roman foarte înteresant, întitulat „Etiopica“. În el se povestește, cum regina Etiopieĭ naște o fată albă, pre care, fiindcă nu'ĭ sĕmĕnă în coloarea feței, o leapĕdă într'o pustie dimpreună cu niște semne dela ea și cu o scrisoare asupra originiĭ fetițiĭ. Fetița este găsită de Sisistres și crescută pînă la șepte anĭ, apoĭ dusă la Egipet și dată în mîna unuĭ preut delfic, cu numele Haricles, carele numí pre fetiță Hariclea, și o destinâ nepotuluĭ săŭ Alcamenes. Venind odată Hariclea la Delfi, se întîlní acoleá cu un tînĕr frumos, Teagenes, și se înamorâ în el. Un preut egipetean, Calasiris, carele încă se aflá la Delfi, în urma unuĭ vis dela Apoline, trimete pre Hariclea și pre Teagenes pe o corabie la Egipet îndărăpt. Corabiea însă cade în mîna piraților, al cărora căpitan voĭá să ĭaĭe pre Hariclea de soție, dar' preutul Calasiris, ca să scape de eĭ, atîță ne'nțelegerĭ și desbinărĭ pintre piraț și eĭ prinseră a se ucide între olaltă. Corabiea cade acum în mîna altor piraț, egiptenĭ. Aceștia duc pre ceĭ prinși într'o insulă, dar' insula devine ocupată de Nausicles care omoare pre piraț, fiindcă aceștia îĭ furaseră maĭ înnăinte pre ĭubita luĭ. De aice Teagenes cade în mîna unor Egiptenĭ carĭ îl trimet la Persiea, ĭar' pre Hariclea o dete Nausicles preutuluĭ Haricles, carele o și recunoaște. După multe peripețiĭ cade atît Tea-

[1]) Conf. Gaster, M. Lit. pop. pg. 181—191; — și Chrestomatiea t. 1. pg. LXXX și 350—354.

genes cît și Hariclea în mîna regeluĭ Etiopieĭ, Hidaspes, carele voĭá să sacrifice Soareluĭ pre Teagenes, ĭar' Luneĭ pre Hariclea. Descoperindu-se cu această ocasiune semnele și scrisoarea ce le purtá Hariclea legate la un braț, ea fu recunoscută ca fiică a regeluĭ Hidaspes și măritată după alesul inimiĭ sale, după Teagenes.

Această scriere, cu toate că nu s'a descoperit încă prin vreun manuscript din rĕstîmpul acesta (1504—1714), totuș noĭ credem că ea erá lățită pintre pătura cărturară a Romînilor, dacă nu de maĭ înnăinte, apoĭ cel puțin de pe la finea secoluluĭ al 17-le încoace, fiindcă ea a înspirat pre fămosul cărturarĭŭ și principe, Dumitru Cantemir, și 'ĭ-a servit ca model, precum însu'șĭ mărturisește, la compusul opuluĭ săŭ

6. Istoriea ieroglifică,

care de asemenea este descrierea unor întîmplărĭ reale, dar' într'un mod minunat, străordinar, neîndătinat, adecă un roman, și anumea un roman istoric politic soțial, foarte înteresant, care ne face cunoscuțĭ cu constelațiunea partidelor din îmbele domniate naționale dar' maĭ ales din Moldova de pe la finea secoluluĭ al 17-le și de pe la începutul celuĭ de al 18-le, dar' în el nu figureadă persoanele din acțiune sub numele lor proprie familiare, ci sub nume de dobitoace și de paserĭ, carĭ, prin însușiile lor tipice, caracteriseadă de minune persoanele respective.

Această scriere, publicată după manuscriptul original pentru întîĭea oară de Academiea Romînă ca tom al 6-le din „Operele principeluĭ Demetriŭ Cantemir, Buc. 1883", poartă titlul de „Istoriea ieroglifică, în doaspredece părțĭ împărțită, așijderea cu 760 de sententsiĭ frumos împodobită, la începătură cu Scară a numerelor dezvălitoare, ĭară la sfîrșit cu a numerelor streine tîlcuitoare, talif, Dumitru Cantemir".

În precuvîntarea întitulată: „Izvoditoriul cititoriuluĭ sănătate", ni spune Dumitru Cantemir, că el, călcînd pe „urmele luĭ Iliodor, scriitoriuluĭ Istorieĭ Etiopicești", a avut „cîteva, și nu ĭușoare pricinĭ", carĭ 'l-aŭ „asuprit" ca să nu scrie „aevea", ci „îmbrobodit" a „lucrurilor, pre aceasta vreme trecute, istorie", măcarcă mult maĭ ușor 'ĭ ar fi fost și cititoriĭ ar fí rĕmas maĭ mulțămiți și maĭ îndestulați, dacă ar fí scris „dezvălit" faptele tuturora. Între aceste cîteva „nu ĭușoare pricinĭ" pune în frunte maĭ întîĭŭ că pre el nicĭ „frageda" sa „fire", nicĭ „pofta adevĕruluĭ" nu 'l-aŭ lăsat ca să „hulească", saŭ să „laude", faptele proprie; pre „ale streinilor cele de laudă vrednice vrednicĭĭ", bucuros le-ar fi lăudat, „însă alalte, carile din calea laudeĭ abătute sînt", precum și „faptele într'ascuns lucrate", a judecat că n'ar fí „nicĭ cinsteș, nicĭ de folos", dacă le-ar scoate „așé detot dezvălite în mijlocul teatruluĭ cititorilor". Ca a doaŭa „pricină" aduce înnăinte că el nu voĭește să scrie istoriea țărilor romînești în genere, ci numaĭ a „unor case" particulare, și de aceea, pentru motivele arĕtate, a preferit să supună „pre fiete care chip subt numele a vreuneĭa din paserĭ, saŭ a vreunuĭa din dobitoace", însă așá ca „firea chipuluĭ cu firea dihaniiĭ să'șĭ rĕducă". Ca „a triĭa și cea maĭ cu deadins pricină", ni spune că luĭ „nu atîta cursul istorieĭ" ĭ-a fost „în minte, ci maĭ vîrtos năzuința „spre deprindere ritoricească", decĭ spre compunerea unuĭ op literar, în carele să poată alătură „la loc cu cuviință, după voroavă" niște, „sententsiĭ" pre carĭ le adunase „prin ostenința a cătăva vreme". Temîndu-se însă că nu va isbutí întru toate și că nu va fí înțeles decătră toțĭ din causa întrebuințărĭĭ unor cuvinte străine, grecești și lătinești, se scusă înnăintea cititoriuluĭ cu aceea că „limba noastră

este încă „brudie", și promite că va adauge pentru ceĭ ce nu sînt „pedepsiți" într'aceste limbĭ un registru „după rîndul azbuchilor" pentru esplicarea cuvintelor străine, saŭ întunecoase. Foarte remarcabilă este îndemnarea ce Dumitru Cantemir o face cititorilor opuluĭ săŭ, dicîndu-li că, dacă „unul după altul nepărăsit" ar urmá să purceadă „spre cele maĭ adînceĭ învețăturĭ, prin hirisă limba a noastră", atunceĭ arfí cu putință" ca, „precum toate alalte limbĭ", așá și cea romînească să ajungă la „subțiĭarea" sa.

Această scriere o credem compusă între aniĭ 1700 și 1709 pe temeĭul că într'însă nu ni se vorbește despre ajungerea Maurocordățeștilor pe tronul Moldoviĭ, ci numaĭ despre întrigile politice dintre Cantemireștĭ (Antioh și Dumitru). Constantin Duca și Mihaĭŭ Racoviță, cariĭ din Aprilĭ 1693 pînă în 1705 necontenit s'aŭ certat pentru domniea Moldoviĭ, și dintre Constantin Brîncovanul și atot puternecul translator dela curtea otomană, Alesandru Maurocordat, carĭ îmbiĭ neîncetat se amestecaŭ într'aceste certe, urmărind fiecarele interesele proprie.

În

ramura **viersuită**

a beletristiciĭ scrise de asemenea ni se oglindește înrîurința curenților culturalĭ din rĕstîmpul acesta. Timp îndelungat înnădușită prin eĭ, ea cearcă a se manifestá maĭ întîĭŭ prin graĭurĭ străine. Dar' „ce'ĭ străin nu se lipește de sufletul mieŭ, scrieți dar' și romînește, pentru Dumnedeŭ"! Astfelĭŭ esclamă după doĭ secolĭ și jumătate cu mult temeĭŭ dulcele și blîndul poet Gĭorgĭŭ Sion în cîntecul săŭ: „Limba romînească", — și acest adevĕr curat îl găsim aevea manifestat în istoriea beletristiciĭ scrise.

Cel dintîĭŭ care s'a încercat, precît stim noĭ, în ramura aceasta este binecunoscutat Udriștea Năsturel din Fiereștĭ.

Acesta a compus bulgarosloveneșteș 12 stihurĭ asupra stemeĭ Țăriĭ Romînești, pre carĭ le-a tipărit în 1640 în Pravila mică din Govora (pg. 113, nr. 5.). Această încercare însă de a scrie stihurĭ sloveneștĭ prin cărțĭ romînești nu s'aŭ lipit de sufletul Romînuluĭ, căcĭ de acĭ înnăinte nu o întălnim.

E probabil că Udriștea Năsturel ca „slovesnic", adecă literat s. literătorĭŭ ce erá, va maĭ fi scris și alte poesiĭ, dar' despre acestea, noĭ cel puțin, nu știm pînă acum nimică.

De acĭ înnăinte întîmpînăm maĭ adeseorĭ încercărĭ de vĭersificare cărturărească prin toate țările locuite de Romînĭ.

Cele dintîĭŭ producțiunĭ vĭersuite romînești sînt, precît știm, niște

1. Viersurĭ de mitrop. Moldoviĭ Varlaam,

tipărite în „Cartea românească de învețăturĭ la Dumenecele preste an", apărută în Iași în 1643 (pg. 63, nr. 10). Aice aflăm treĭ vĭersificăturĭ deosebite, făcute de acest meritos mitropolit. Una, în numĕr de 10 vĭersurĭ, este o adresă esplicativă la steama Moldoviĭ și cătră Vasiliŭ Lupul în cuprinderea următoare:

„Deși vedĭ cândva sĕmnŭ groaznicŭ, să nu te mĭerĭ cîndŭ sĕ aratî puternicŭ; că puternicului puterea'lĭ închipuĭește, și slăvitulŭ podoaba'lĭŭ schizmește. Capŭ de buîrŭ și la Domniĭ Moldovenești ca puterea aceĭĭ hĭarĭ să o socotești, De unde marĭ Domnĭ spre laudĭ s'aŭ făcut cale, de-acolo și Vasilie vod' aŭ început lucrurile sale. Cu învețăturĭ ce în țara sa temelĭuĭește nemuritorĭŭ nume pre lume zidește".

A doaŭa, tot de 10 vĭersurĭ, se află la finea tomuluĭ întîĭŭ al acesteĭ cărțĭ, pe pg. 384, și este o laudă cătră Dumnedeŭ și sună astfelĭŭ:

„Laudî ţie, Doamne, cu îngerii daŭ cándŭ svărşitulŭ acesta Dumenecelor amu. Treĭ părţi ce sántŭ într'aceastî carte unŭ Dumneḑeŭ în treĭ feţe svánta Troiţî poartî, Dumenecele cu a triodului sărbîtorĭ, lunile cu a praznicelorŭ învĕţăturĭ. Primeşte, Doamne, ca dela un păcîtosŭ, să slujesc ţie în ceastî lume păn' voiŭ hí sănătos! Să hie depururea cinstit şi lîudatŭ numele tăŭ, ĭară eŭ dela inimă te mîrturisesc cu condeĭul mieŭ"!

A treĭa, în numĕr de opt vĭersurĭ, este pusă de mitropolitul Varlaam la finea tomuluĭ al doile, pe foaĭea 116, după predica cea de pe urmă asupra tăĭerĭ capuluĭ sîntuluĭ Ion Botezătoriul, şi ḑice:

„Valurĭ multe rîdicî furtuna pe mare, maĭ vrătos gándulŭ omuluĭ întru lucru ce are. Nu atăta grijea şi frica începutuluĭ, cătŭ grijea şi primejdea svărşituluĭ. Hiece începutŭ de folosŭ nevoinţa'lŭ aratî, ĭarî svărşitul a tot lucrulŭ ĭa platî. Lîudatî să hie a luĭ Dumneḑeŭ putere carea, dupî începutŭ, aŭ datŭ şí svărşire".

Vĭersurile mitropolituluĭ Varlaam dela steama ţăriĭ le maĭ găsim reproduse de fostul logofĕt Eustratiŭ şí în „Cartea romîneascî de învĕţăturî dela pravilele împărîteştĭ", tipărită în Iaşĭ 1646 (pg. 260, nr. 2.)[1]

Tot pe timpul acesta şi tot cătră steama Moldoviĭ a maĭ compus şí fostul logofĕt

2. Eustratiŭ, 6 vĭersurĭ,

pre carĭ le-a tipărit în cartea compilată de el şi apărută în Iaşĭ, în 1644, sub titlul de „Septe Taĭne ale bisericiĭ". (pg. 103, nr. 5). Aceste vĭersurĭ sînt:

„Pecetea Doamniĭ (!) Moldoveneştĭ vlăhva aceştiĭa herĭ să o socoteştĭ. Capŭ de buîrŭ, fiindŭ tare, arată puterea celuĭ maĭ mare. Acesta chipŭ de buîrŭ mult'aŭ biruitŭ fără numĕrŭ".

Astfelĭŭ de vĭersurĭ se vor fí aflînd, poate, şí prin tipăriturile romîneştĭ contimporne din Ţara Romînească şi din Ardeal, dar' nu le-am putut constátá, neavîndu-le la îndămînă.

O imitaţiune în vĭersurĭ, însă foarte stîngace, de pe vreo rugăcĭune similară săsască, este un

3. Cîntec la Crăcĭun, dinnăinte de 1650,

făcut de vreun cîntăreţ de biserică din Ardeal, şi conservat pînă astăḑĭ într'un manuscript cu nr. 167 în biblioteca bisericiĭ sîntuluĭ Niculaĭŭ din Braşov.[2] Ĭată aice începutul şi finea luĭ!

„Din Cerĭŭ eŭ vinŭ la voĭ, şi mare veste spune-voĭŭ, şi mare veselie voĭŭ vestí, din carea inimile se vor veselí. Astăḑĭ un porbocŭ (prunc) mic dintr'o vĕrgură s'aŭ născut voaă. Porbocul aşe'ĭ frumos şi chitit, pre veselie tocmit. Acum aŭ adus viĭaţa care la Domnul aŭ fost gătită, cum şi voĭ să trăiţĭ, cu eah în fericăcĭune să vĕ veseliţĭ. . . . . O! dulce ospe, la mine vino! De păcate nu te îngrozí! Vino în lăuntru la sluga ta, la oae întorcătoare a ta! În ascunsul inimieĭ închide-te, în secriĭul eĭ, cum să nu te pocĭŭ zăuĭtá, în vecĭ să te pocĭŭ lăudá! În naltul cerĭuluĭ slavă să fie Domnuluĭ, că'şĭ trimase sántŭ fiĭul săŭ să fie noaă descumpĕrătorĭŭ pănă în vecie! Amin!"

Cea dintĭĭŭ lucrare adevĕrat poetică, de o reuşită minunată si de o valoare nepreţuită este

[1]) Conf. Revista Tocilescu, t. 5. pg. 149, nr. 55. — [2]) Gaster M. Chrestomatie rom. t. 1. pg. LXXXII, B. a, şi 136, nr. 47.

4. Psaltirea în vĭersurĭ, de mitrop. Dosofteĭŭ, 1673, despre care am vorbit maĭ sus (pg. 48, d.). Mitropolitul Dosofteĭŭ este primul poet la Romînĭ pînă pe timpul sĕŭ, de aceea se și consideră de mulțĭ ca părinte al poesieĭ romînești. În privința mănuărĭĭ graĭuluĭ, a regularităților vĭersurilor și a varietățiĭ lor, noĭ ținem pre mitropolitul Dosofteĭŭ maĭ superior ilustruluĭ sĕŭ contimporean, Miron Costin. Din această causă, precum și din causa etățiĭ maĭ marĭ, noĭ credem că maĭ curînd a putut avé mitropolitul Dosofteĭŭ vreo înrîurință deșteptătoare și atîțătoare asupra luĭ Miron Costin, decît acesta asupra luĭ Dosofteĭŭ, după cum ni se pare că ar resultá din aceea ce ḑice meritosul V. A. Urechĭe, [1]) că „Miron Costin este primul nostru versificator și, pînă la oarecare punct,.. chĭar și primul poet cărturar", și „că Miron Costin erá curoscut luĭ Dosofteĭŭ ca scriitorĭŭ de versurĭ romîne înnăinte de ce el să se fi apucat a versificá Psaltirea". Psaltirea mitropolituluĭ Dosofteĭŭ maĭ mult decît puținele, deși remarcabilele, poesiĭ ale luĭ Miron Costin, aŭ avut o înrîurință fruptificătoare și atîțătoare asupra cîntăreților de biserică, asupra diacilor și logofeților carĭ se ocupaŭ cu prescrisul compositiunilor literare, maĭ ales istorice și romantice, și a deșteptat în eĭ îndemnul de a călcá pe aceeaș cale. Multe dintre cîntecele de stea și de Iroḑĭ sînt saŭ luate deadreptul din psalmiĭ vĭersificațĭ aĭ luĭ Dosofteĭŭ, saŭ vĕdesc la tot pasul înrîurința lor.

Cît de frumoase și de poporale sînt cîntecele mitropolituluĭ Dosofteĭŭ, se poate cunoaște din cîteva probe ce le voĭŭ pune aicĭ înnăinte pe lîngă cele reproduse maĭ sus, (pg. 49). Ĭată începutul psalmuluĭ 48!

„Ascultați acestea toate, năroade, nĭamurĭ și gloate! Să'mĭ înțeleagă cuvîntul omul de pre tot pămîntul, bogătașiĭ depreunî cu mișeiĭ cînd s'adunî! Să vĕ spuĭŭ de'nțelepcĭune cu 'nțeles de 'nvĕțurĭ bune, și audul să vĕ tindeți, pildele să le cuprindeți! S'ascultați fără de price, să 'nțelegeți ce voĭŭ ḑice! Să te temĭ de-a ḑî cumplită să nu'țĭ dea de călcĭĭŭ smîntî! Cela ce aĭ bogățîe să nu staĭ în sîmeție, nice s'aĭbĭ nădejde 'n frate, saŭ în om la greutate!" . . . etc.

Acest psalm îl găsim maĭ din cuvînt în cuvînt în cîntecele de stea și de Iroḑĭ. Încă o probă spre a învederá și maĭ tare ritmul și cesura vĭersurilor maĭ lungĭ, decît opt silabe. O luăm din psalmul 17, dela început.

„Ĭubi-te-voĭŭ, Doamne, că tu'm eștĭ putere! Mi'ĭ Domnul vărtute 'n vreme de cădere, și loc de scăpare și de mîntuințî. Dumneḑĕŭ ce'm ĭeste nedejde 'n credințî, că scutul îm ĭeste la ceas de năvalî corn de mîntuințî și de sprejinealî. Laudînd pre Domnul îl voĭŭ strigá 'n treabă, și de toț pizmașiĭ mĕ va scoate 'n grabî. Și cînd mĕ 'mpresoarî greutățî de moarte, rĕurĭ de păcate de'mĭ turbúrî foarte, și cu dorórĭ Ĭadul cînd mĕ ocolește, cu lanțurĭ de moarte de me ovilește: cătră tine, Doamne, strig cu jele multî: o! Dumneḑĕŭ sfinte, tu vin' de 'mĭ-ajutî, și să 'mĭ-ascultĭ glasul din sfînta la casî, mișeaŭa mea rugî nainte'țĭ să ĭasî! Să'țĭ între 'n ureche glasul mĭeŭ de rugî, să nu duc pedeapsî preste vreme lungî! De tine pămîntul tremurî cu fricî, dealurile, munțiĭ pĭer ca o nemicî! Ție toatî lumea cu fricî'ț slujește, că de-a ta mînie fumul sĕ lățește! Fața ta cea sfîntî cu foc pistreleaḑî, cărbunĭ dela tine s'aprind de daŭ raḑî"... . etc.

Asupra acesteĭ Psaltirĭ se află un studiŭ înteresant publicat de binecunoscutul I. Bianu în edițiunea acesteĭ cărțĭ, făcută de Academiea Romînă în 1887, pg. XV—XXXIX.

[1]) Miron Costin Opere compl. t. 2. pg. 488 și 491–498.

Afară de Psaltirea în vĭersurĭ, tipărită în Uniev în 1673 cu următoarele stihurĭ la steama Moldoviĭ:

„Capul cel de buor, de fĭarî vestitî, sĕmneadî putere ţărîĭ nesmintitî. Pre cîtu'ĭ de mare fĭara şi buĭacî, coarnele 'm păşune la pămînt îşĭ pleacî. De pre chip sĕ vede buorul ce'ĭ place, c'ar vré 'n toatî vremea să steá ţara 'm pace“,

maĭ cunoaştem dela mitropolitul Dosofteĭŭ încă şĭ alte vĭersificărĭ tipărite prin cărţile publicate de dînsul. Aşá găsim: 1) În Trebnicul s. Euhologĭul tipărit în Iaşĭ în 1674 (pg. 85, d.) vĭesificată o rugăcĭune a sîntuluĭ Simion Metafrast[1]; — 2) În Molitfelnicul s. Rugăcĭunarĭul cel mare, tipărit în Iaşĭ în 1681—1683 (pg. 86, e) se află ca precuvîntare niştе vĭersurĭ, în carĭ se înşiră pe scurt faptele domnitorilor Moldoviĭ dela Dragoş pînă la Antoniŭ Ruset. Aceste vĭersurĭ se găsesc tipărite şĭ în Parimierĭul din 1682 (pg. 92, a); ele sînt reproduse de T. Ciparĭŭ în Analectele sale, pg. 234—239, şi de M. Cogălniceanul în Cronicele Romînieĭ, t. 3. pg. 526—529. — 3. Tot în Parimierĭŭ maĭ găsim niştе vĭersurĭ de mulţămire ce le adresâ mitropolitul Dosofteĭŭ mitropolituluĭ din Moscva, Ioachim, pentru trimeterea literelor de tiparĭŭ. Acestea sînt:

„Lăudatî s'aĭbî direptul pomanî, în cerĭŭ şi pre lume. fără de prihanî. Că şĭ dela Moscvî luceşte lucoare, întinḑînd lungĭ raḑe 'n bun nume sub soare, Ioachim sîntul a svînta cetate, aceá 'mpărăteascî, de creştinătate. La dîns' pentru milă cine năzuieşte, cu ovilit suflet bine'l dăruieşte. C'am năzuit şĭ noĭ la svînta luĭ faţî! Primitu-nĭ-aŭ bine ruga, cu dulceaţî. Din patriarşie datu-nĭ-aŭ tipare, sufletescî treabî, şi bine ne pare! Dea'ĭ Dumneḑeŭ parte, şi'n cerĭŭ să luceascî, de-a rîndul cu svinţiĭ să se proslăvescî! Amin!“ [2])

4. Şĭ în „Vieaţa şi petrecerea svinţilor“, tipărită în Iaşĭ în doaŭĕ tomurĭ în 1682 (pg. 75, nr. 5.) încă găsim, la unele Vieţĭ de sînţĭ, niştе vĭersificăturĭ, dar' acoleá vĭersurile nu sînt rimate. Ĭată aice ca probă o învocare către Maĭca Domnuluĭ:

„Domnitoare preacurată, ce-aĭ născut fără prihană pre Dumneḑeŭ cum se cade şi cu fecĭoriea 'ntreagă! Pentru sfintele icoane 'mi s'a tăĭatu'mĭ dreapta! Sfinţiea ta ştiĭ şĭ pizma pentru care'mĭ fece Leon! Sîrguĭeşte de'mĭ ajută şi'mĭ isteţeşte direapta, a celuĭ de sus direaptă ce'ĭ din trup neîntrupată! Multe puterĭ ce ştiĭ face şi pentru a ta rugăminte şĭ direapta mea aceasta, roagă'l, să o isteţească. Să'ţĭ fac cîntărĭ cum îţĭ place, şi 'ntrupatuluĭ din tine cu 'nchĭeĭeturĭ socotite să le scriŭ precum se cade, de sprijineală să fie creştinătăţiĭ direpte. Că de toate 'ţi se poate, luĭ Dumneḑeŭ ce eştĭ Maĭcă!“ [3])

Din toate aceste probe de poesiĭ credem că resultă în mod cert, că mitropolitul Dosofteĭŭ a fost un poet în toată puterea cuvîntuluĭ, şi că luĭ nu 'ĭ se poate contestá nicĭ întîĭetatea între poeţiĭ rĕstîmpuluĭ săŭ, nicĭ fericita şi puterneca înrîurinţă ce a avut'o asupra lor şi a urmaşilor lor!

Al doile poet adevĕrat din rĕstîmpul acesta, de asemenea cu merite marĭ pentru desvoltarea poesieĭ scrise la Romînĭ, este nemuritorĭul

5. Miron Costin.

[1]) Revista-Tocilescu, Anul I. pg. 276, nr. 9; — Ciparĭŭ, Analecte, Blaj, 1858, pg. 226—229. — [2]) Ciparĭŭ, Analecte, pg. 244—245. — [3]) Urechĭe V. A. Schiţe de istor. limb. rom. pg. 121.

Acesta este, pecît știm noĭ, primul bărbat carele a cutedat, într'o scriere de ale sale, să se opună lățiriĭ și acredităriĭ unor socotințĭ eronate, relative la capabilitatea culturală a graĭuluĭ romînesc. Școala grecească din Iași, înființată de Vasiliŭ Lupul pe lîngă cea slovenească și romînească (pg. 4.5), introduse în cultura Romînilor clasicismul grecesc. Profesoriĭ grecĭ, conștiuțĭ de superioritatea lor culturală față cu profesoriĭ îndigenĭ de carte slovenească și romînească, prinseră a răspîndi și a înrădăcină pintre învețăceiĭ lor închipuința, ca cum graĭul romînesc n'ar fi apt, deloc, saŭ cel puțin nu tot în acelaș grad ca cel grecesc, spre a cultivá prin el toate ramurile literaturiĭ, și cu deosebire poesiea. Ansă la ivirea și propăgarea acesteĭ închipuințĭ pare să fi dat, parte neesistința pînă în jumătatea a doaŭa a secoluluĭ al 17-le a unor scrierĭ poetice îndigene de vreo valoare, parte neiscusința în vĭersificare a cărturarilor romînĭ pînă la mitropolitul Dosofteiŭ.

Miron Costin erá bărbat genial, creativ, și dispuneá totodată, ca și mitropolitul Dosofteiŭ, de o vînă poetică. El dară prevedeá ce rĕŭ mare poate să resulte pentru întemeĭarea uneĭ culturĭ naționale romînești, dacă s'ar acreditá pintre Romînĭ niște închipuințĭ de felĭul celeĭ amintite. Atît geniul săŭ politic cît și stremurul poetic 'l-aŭ înarmat încontra funestuluĭ curent cultural. Spre a păși cu oarecare succes încontra luĭ, Miron Costin se puse a face și el poesiĭ.

Una din acestea, cea maĭ lungă și poate cea maĭ bine reușită, este cea întitulată

Vieața lumiĭ,

compusă în 128 de vĭersurĭ, presupunem că nu fără de vreo înțelegere cu contimporeanul săŭ poet maĭ bătrîn, cu Dosofteiŭ, fiindcă este urdită după sentința Eclesiasticuluĭ (cp. 1. v. 2): „Deșĕrtăcĭunea deșĕrtăcĭunilor, toate sînt deșĕrtăcĭnne". Într'această poemă tînguĭoasă îșĭ espune Miron Costin sîmțămintele și esperiințile asupra nestătornicieĭ și nimicnicieĭ lucrurilor din lume într'un graĭŭ curgătoriŭ și armonios. Ĭată aice, ca probă, cîteva vĭersurĭ dela început și dela fine!

„A lumeĭ cînt cu jale cumplită vieață cu grije și primejdiĭ, cum este o ață preasubțire și'n scurtă vreme trăitoare . . . O! lume hicleană, lume 'nșĕlătoare! Trec ḑile, trec ca umbra, ca umbra de vară! Cele ce trec nu maĭ vin, nu se întorc ĭară! Trece veacul desfrînat, trec aniĭ ca roată! Fug vremile ușoare, fug și nicĭo poartă a le oprí nu poate; și maĭ mult cumplite lucrurile asteĭ lumĭ merg tot prăvălite; și ca apa 'n cursul săŭ cum nu se oprește, așá cursul lumiĭ nu se contenește! Fum și umbră sînt toate; visurĭ și părerere! Ce nu petrece lumea și'n ce nu'ĭ cu durere!? . . . . . .

„Mulțĭ aŭ fost, și mulțĭ sîntem, și mulțĭ te-așteaptă! Lumea din premeneală nu se maĭ deșteaptă! Orĭce este muritoriŭ cu vreme se petrece! Trece vremea și pre aĭ săĭ toțĭ ĭĭ părăsește! Ceĭ ce-acum petrecem pomenim pre alțiĭ trecuțĭ; de noĭ cu vreme vor pomení alțiĭ! Născîndu-ne, murim; murind, ne facem cenușă! Dintr'această lume trecem ca și printr'o ușă! Astădĭ mare și puternic, cu multă mărire; mîne trecĭ și te petrecĭ cu multá mîhnire! În lut și 'n cenușă te prefacĭ, o! oame! în verme, după care te afli în putoare! Ĭa aminte dar', oame, cine eștĭ pe lume! Ca o spumă plutitoare rĕmîĭ fără nume! Una fapta ce'țĭ rĕmîne, buna, te lățește, în cerĭŭ cu fericire, în vecĭ te măreste!"

La această frumoasă poemă a scris Miron Costin o „Predoslovie către cititoriŭ“, urmată de un scurt tractat asupra vĭersificăriĭ romînești, întitulat

Înțelesul stihurilor cum trebuește să se citească.

În „Predoslovie“ ni spune Miron Costin scopul care l-a îndemnat și constrîns la îmbrățișarea acesteĭ ramure de literătură. El dice: „Nu să poftesc vreo laudă dintr'această puțină osteneală, ci maĭ mult să se vadă că **poate** și în limba noastră a fí acest felĭŭ de scrisoare ce se chĭamă stihurĭ. Și nu numaĭ aceasta, ci și alte dăscălиĭ și învățăturĭ ar **puté** fí pe limba rumănească, de n'ar fí covîrșit vacul nostru cel de acum de marĭ greutățĭ. și să fie și spre învățăturile scripturiĭ maĭ plecată a locuitorilor țăriĭ noastre voĭe!“ [1])

Într'această mărturisire găsim întărită părerea noastră esprimată maĭ sus asupra îndemnurilor și a intențiuniĭ luĭ Miron Costin. Din cîte ni le spune Miron Costin în contestul „Înțelesuluĭ stihurilor“, se vede lămurit că străbătuse adînc în firea vĭersificăriĭ romînești și o concepuse destul de bine. La finea poemeĭ se află cîteva esplicărĭ făcute sub titlul de: „Înțelesul pildelor ce sînt în stihurĭ“.

Din espresiunea de maĭ sus: „de n'ar fí covîrșit vacul nostru cel de acum de marĭ greutățĭ“, pusă în compare cu alta: „ce sosiră asupra noastră cumplite aceste vremĭ de acum, de nu stăm de scrisoare, ce de grije și de suspinurĭ“ ce o întrebuințează Miron Costin în „Voroava către cititoriŭ“ dela „Letopisețul Moldoviĭ dela Aron vodă încoace“, putem îndică cu probabilitate, dacă nu anul, apoĭ măcar timpul în care a compus Miron Costin acest remarcabil op. Prin „vacul nostru cel de acum, covîrșit de marĭ greutățĭ“, credem noĭ că Miron Costin n'a avut în vedere alt timp decît acela dela detronarea luĭ Gĭorgĭŭ Duca din întîĭea sa domnie, întîmplată în Maĭŭ 1666 [2]), pînă în August 1672, căcĭ la descrierea domnieĭ luĭ Vasiliŭ Lupul se esprimă relativ la această întîmplare astfelĭŭ: „Așá și Duca vodă, sfătuind numaĭ cu unul pentru carte la hanul, 'și-a stricat domniea, din care măzilie mare risipă și greutățĭ asupra țăriĭ aŭ venit, care erá în stat bun pre atuncĭ.... Ĭară din aceá măzilie dintîĭŭ a Ducăĭ vodă s'aŭ tîmplat treĭ înnoiturĭ de domniĭ ... cu mare rĕsipă“, [3]) precînd „cumplitele vremĭ de acum“ de nu maĭ puteá stá „la scrisoare“, se rĕpoartă la anul 1672 din a doaŭa domnie al luĭ Gĭorgĭŭ Duca, cînd veniseră Turcĭĭ cu oaste multă în Moldova de cuceriseră dela Poloni fortăreața Camenița, și prinseră a amerință și pre bĭata Moldovă cu prifacerea eĭ în pașalic turcesc. [4])

Într'această socotință ne întărim încă și prin făptul că Dosofteĭŭ a vĭersificat Psaltirea proroculuĭ David pe timpul cînd erá episcop la Roman. [5]) Episcop la Roman însă a fost Dosofteĭŭ dela 1659 - 1671. [6]) Psaltirea a vĭersificat'o în decurs de cincĭ anĭ, decĭ între 1666—1671, și

---

[1]) Urechĭe V. A. Miron Costin, Opere compl. t. 2. pg 499—511. — [2]) Cronicele Rom. t. 2. pg. 6; — Hurmuzaki, Documente, vol V. p. 2. pg. 110, nr. 173. — [3]) Cron. Rom. t. 1. pg 312; — Miron Costin Opere compl. t. 1. pg. 562. — [4]) Cron. Rom t. 2. pg. 200; — M. Costin: Opere compl. t. I. pg. 771—772. — [5]) Psaltirea în vers. ediț. Acad Rom. pg. XXXV, și 6. — [6]) Dinulescu St. Vieața . . . . mitropolituluĭ Dosofteĭŭ, pg. 29.

a dedicat'o mai întîiŭ luĭ Gĭorgĭŭ Duca cu dorința ca să fie tipărită. Duca îl înnăintâ pentru aceasta la scaunul vacant de mitropolit al Sucevii și al Moldovii, dar' nu ajunse să'ĭ împlinească dorința de tipărire, fiindcă fu detronat în August 1672. Din această causă Dosofteiŭ o dedicâ, a doaŭa oară, urmașuluĭ luĭ Duca, luĭ Ștefan Petriceĭcu, întru a căruĭa domnie se și tipări în Uniev, în 1673, înnăinte saŭ îndată după pribegirea mitropolituluĭ Dosofteiŭ în Poloniea, în Dec. 1673. [1])

Pe timpul episcopieĭ luĭ Dosofteiŭ la Roman și în a doaŭa domnie a luĭ Gĭorgĭŭ Duca (Noem. 1668 pînă Aug. 1672) ajunsese Miron Costin vornic mare de țara de jos. [2])

Pe timpul acesta, dacă nu chĭar maĭ înnăinte, trebue să fĭ legat Miron Costin cunoștințĭ literare cu episcopul și maĭ pe urmă cu mitropolitul Dosofteiŭ, cunoștințĭ carĭ aŭ avut drept resultat tipărirea în Psaltirea vĭersificată de mitropolitul Dosofteiŭ (pg. 265) a unuĭ

Cîntec la originea Romînilor

făcut de marele vornic Miron Costin, în cuprinderea următoare:

„Neamul țărĭĭ Moldovii de unde dĕrădî, din țara Italieĭ, tot omul să creadî. Fleah întâĭ, apoĭ Traĭan aŭ adus pre-aice strămoșiĭ cestor țărĭ, de neam cu ferice. Rĕsădit'aŭ țărîlor hotarele toate pre semne ce staŭ, în vecĭ a sĕ vedé poate. El, cu vița cestuĭ neam, Țara Rumăneascî împlut'aŭ, Ardealul tot, și Moldoveneascî. Semnele staŭ de sĕ vîd de dînsul făcute, Turnul Severinuluĭ să custe 'n vremĭ multe. Strămoșiĭ Moldoveeĭ adus'aŭ în țarî, pre Gheții cu sabiea scoțînd din hotarî. Staŭ semnele poduluĭ cu praguri căzute, și Turnul Severinul de Sever făcute; podul preste Dunăre 'n Țara Rumîneascî de-aŭ trecutu'și oștile 'n Țara Ungureascî. Pre cela pod aŭ trecut Moldoveĭ stremoșiĭ, bătînd rĕzboĭŭ cu Dachiĭ, a Sașilor moșiĭ".

Asupra descălecatuluĭ dintîiŭ al Dacieĭ Traĭane și asupra descălecatuluĭ al doile al Țărĭĭ Romînești și al Moldovii al compus Miron Costin, polonește, o poemă în treĭ cînturĭ sub titlul de:

„O narodzie Moldawskim i Multanskim

= Despre neamul Moldovenesc și Muntenesc", care face parte întregitoare din „Descrierea Țărĭĭ Moldovenești și Muntenești", despre care am vorbit maĭ sus (pg. 221 și pg. 225, nr. 2).

Miron Costin a maĭ compus, de bună samă, încă multe alte poesiĭ romînești, dintre carĭ însă numaĭ puține s'aŭ păstrat; între acestea și o poesie întitulată

Stihurĭ împrotiva zavistieĭ. [3])

Încît însă despre o „Epigramă preasfințituluĭ părinte Dosofteiŭ", fost mitropolit al Sucevii, în cuprinsul:

„Cine face zid de pace, turnurĭ de frăție, duce vĭață fără greață, 'ntr'însa bogăție, că'ĭ maĭ bună dimpreună vĭața cea frățască, decît rîcă care strîcă oastea vitejască",

noĭ nu o putem atribuĭ luĭ Miron Costin, precum o fac unĭĭ [4]), căcĭ ea este, vederat, un produs propriŭ al mitropolituluĭ Dosofteiŭ, precum se

[1]) Cron. Rom t. 2. pg. 9; — Dinulescu l. c. pg. 47. — [2]) Urechĭe V. A. Miron Costin Opere, t. 1. pg. 98—130 și 310—314. — [3]) Urechĭe V. A. l. c. t. 2. pg 508. — [4]) Ciparĭŭ T. Analecte, pg. XXXIII, e.; — Urechĭe V. A. Schițe de istor. lit. rom. pg. 127, — și Miron Costin Opere, t. 2. pg. 509; — Gaster M. Chrest. rom. vol. 1. pg. LXXIV. 2. a; — Densușanu Ar. Istor. limb. și lit. rom. ediț. 2. pg. 276.

poate cunoaște din mărturisirea luĭ proprie, ce o găsim în manuscriptul original al Psaltiriĭ vĭersuite, pusă în fruntea psalmuluĭ 132 în cuprinderea următoare: „Aceste patru părechĭ de stihurĭ le-am s c o r n i t e ŭ prăvind acest psalom a luĭ (David)“. [1]) Aceste „stihurĭ“ le-am reprodus maĭ sus (pg. 49.) și difer de cele citate aice numaĭ întru atîta, încît în loc de „rîcă care strică“ stă în manuscriptul Dosofteĭan „armî ce destramî“.

Tot de pe timpul acesta maĭ cunoaștem pre un Romîn din Caransebeș,

6. M i h a ĭ ŭ H a l i c ĭ ŭ,

care a compus în anul 1674, ca studinte în Basileea, un hecsametru în onoarea amiculuĭ săŭ Dr. Francisc Papaĭŭ s. Popa, cu ocasiunea promovărĭĭ acestuĭa la gradul academic de doctor, în următorĭul cuprins:

„Cînt sănătate, sărind la voĭ Romanus Apollo, la toți cîți svîntă 'n împărăție ședeți, de unde cunoștințe-așteptăm și științe. Ferice de Amstelodam, prin cărți stă 'n omenie tipar! Lege dereapt' aŭ dat frumoasa cetate Geneva. Îți vine Franciscus. Ține-te Leida, Paris! Prindeți mîne, surorĭ, cu acest noŭ oaspe! Năinte frați, frătuți! Nimfele pasă curînd! Domnĭ buni, marĭ doctorĭ, dascălĭ ș' bunele doamne, cu pace îĭ fiți, cu pîine și sare, rugăm!“ [2])

Cea maĭ de aproape încercare de vĭersificare cărturărească o găsim în niște

7. S t i h u r ĭ d e l a m i t r o p o l i t u l V a r l a a m

al Țărĭĭ Romînești (1673—1679), tipărite în anul 1678 în cartea „Clucĭŭ saŭ Chĭeĭea înțelesuluĭ“ (pg. 64, nr. 13. și pg. 141, nr. 27), spre a esplică cu ele „sĕmnul carele este dat dela Dumnedĕŭ preasfinților mitropoliți Ungrovlahieĭ“. Aceste stihurĭ sînt:

„Den patru stihiĭ pre om Dumnedĕŭ 'l-aŭ zidit, și patru semne arhiereilor Hristos aŭ dăruit: crucea, cărja, mitra și capasul mare. Cu aceste patru semne să bată războĭŭ tare. Cu crucea vrăjmașul nevĕdut să biruĭască; cu cărja oile cele sufletești să pădască. Mitra podoabă arhierească însĕmneadă, capasul umbrire(a) duhuluĭ sfînt lucreadă. Fiind și chir Varlaam Țărăĭ Romînești păstorĭŭ, sĕ află limbiĭ sale de cuvîntul luĭ Dumnedĕŭ dăruitorĭŭ“.

Dela binecunoscutul trăducătorĭŭ de cărți bisericești și istoriograf al luĭ Constantin Brîncovanul, logofĕtul

8. R a d u l G r e c e a n u l,

încă avem niște stihurĭ la steama țărĭĭ și la adresa domnitorĭuluĭ Șărban Cantacuzinul, tipărite în Bibliea bucureștĭană din 1688, (pg. 53, nr. 3.), în cuprinderea următoare:

„Soarele, luna, gripsorul și corbul împreună, încă și spata cu buzduganul, spre laudă se adună. Și acestea, Doamne, 'ți împletesc stemă înfrumusețată. În loc de părinți, soarele și luna s'arată, luminătorĭŭ născîndu-te neamuluĭ și moșieĭ, preavrednic stăpîntorĭŭ țărĭĭ și politieĭ. Ĭar' corbul, care a hrănit pre cel flămînd Ilie, aduce'ți, Doamne, cu crucea, putere și tărie. Întinde-te ca gripsorul! Spre toate stăpînește, și cu spata

[1]) Psaltirea în versurĭ, ediț. Acad. Rom. pg. 453. — [2]) Pumnul A. Lepturarĭŭ rum. t. 3. pg. 67; — Hășdăŭ, Columna luĭ Traĭan, pro 1883, pg. 413; — Densușanu Ar. Istor. limb. și lit. ediț. 2. pg. 276.

și cu buzduganul spre vrăjmași izbîndește, spre ceĭ vĕḑuțĭ și nevĕḑuțĭ, cu mare biruință, precum rugăm pre Dumneḑeŭ cu multă umilință! Să te întărești minunat în domniea slăvită, cu pace și cu liniște, cu viĭață norocită, și, întru al săŭ dumneḑeesc lăcaș, și fericire să'ți dee cerescul împărat, parte de moștenire.!"

Și în cartea de predicĭ, întitulată Mărgăritare, trădusă de fraților Radul și Șărban Greceanul cu ajutorĭul luĭ Constantin Cantacuzinul (pg. 65, nr. 15.) și tipărită la București în 1691, încă aflăm „versurĭ politice opt asupra stemelor Domnuluĭ Ion Constandin Basarab voĭevod", carĭ sună așă:

„Sĕmnul domnieĭ corbul ĭaste cu cruce, prin care de sus tărie, Doamne, îți aduce în scaunul strămoșilor, în care acum domnești, al celor ce's în laudă vechilor Băsărăbești. Puterea dară cea de sus, care te aŭ coronat cu domniea aceasta și vrednic te aŭ arĕtat, întărească și te adaugă cu domniea slăvită, cu pace și liniște, cu viĭață norocită!"

În altă carte, întitulată „Pravoslavnica Mărturisire", trădusă romînește numaĭ de logofĕtul

9. Radul Șărban

și tipărită la Buzăŭ în 1691 (pg. 107, nr. 10) găsim tipărite sub armele domnești următoarele vĭersurĭ mult maĭ înferioare, ca concepțiune și ca mod de esprimare, decît ale luĭ Radul Greceanul:

„La această stemă preaînfrumusețată Domnul Constandin, moștenind, se arată înnălțateĭ domnĭĭ a Țărĭĭ Romînești, care o aŭ moștenit vechiĭ Basarabești, cărora odraslă măriea sa ĭaste, cum și cu domniea încorunat ĭaste. Domnul cel puternic bine'l întărească ca, în fericire, mult să domnească!"

Dela marele logofĕt

10. Șărban Greceanul

găsim subscrise în „Evangeliea elinească și rumănească" tipărită în București în 1693 (pg. 38, nr. 7) următoarele vĭersurĭ puse la steama țărĭĭ și adresate domnitorĭuluĭ:

„Fericiților Domnĭ a(ĭ) Țărĭĭ Rumânești, vestiților aceĭa marĭ Băsărăbești, luminat, Doamne, te aŭ născut și podoabă țărĭĭ acești te aŭ făcut; ĭară Dumneḑeŭ, cerescul împărat, cu domnie însu'și te aŭ coronat! Arme de biruință încă îți dărueĭește, împrotiva vrășmașilor, biruitorĭŭ, de vecĭnicește, și puternica armă, cea domnească, prin cinstita cruce, ca să te păḑască! Cu acestea dară, Doamne Constandine, bine te întărește, că Domnul e cu tine! Stăpîn eștĭ vrednic. Pre buni miluĭaște și spre folosul țărĭĭ pururea nevoĭaște, ca Domnul ceresc să te învrednicească, după această vĭață, și cu cea cerească!"

În șir cronologic ar veni acum

11. Psaltirea vĭersificată a luĭ Ion Vischi, din 1697,

dar' despre aceasta am vorbit maĭ sus (pg. 51, h.) Aice adaugem numaĭ atîta, că eruditul B. P. Hășdĕŭ, în opunere cu Dr. Gr. Silași care ține pre Ion Vischi numaĭ de copist, crede că acesta este adevĕratul autor al acesteĭ vĭersificăturĭ și că ar fi originarĭŭ din Visca din Banat. [1]) Cîțĭva psalmĭ din această Psaltire sînt reproduși în edițiunea Psaltirĭĭ Dosofteĭane, făcută de Academiea Romînă, pg. XLI—XLVIII, cu o scurtă notiță asupra eĭ, pg. XXXIV, nr. 1.

[1]) Columna luĭ Traĭan pro 1883, pg. 417.

În manuscriptul colectaneŭ din 1697, în care se găsește această Psaltire vĭersificată, se mai află încă și

12. Cîntece de Crăcĭun, de Annl Noŭ, de Paresime, de Paștĭ și de Rusalĭĭ,

pre carĭ le-am fĭ reprodus cu bucurie, dar' nu ni le-am putut procurá.

Vestitul mitropolit al Țărĭĭ Romînești,

13. Antim Ivireanul,

binecunoscut ca tipograf, ca trăducătorĭŭ de cărți bisericești și ca autor de predicĭ (pg. 146, nr. 40), încă a compus niște vĭersurĭ, pre carĭ le-a tipărit prin cărțile publicate de el. Aice reproducem mai întîĭŭ pre cele ce le aflăm publicate la finea Evangelieĭ din Sneagov 1697 (pg. 38, nr. 8.) Ele sînt:

„Precum ceĭ streinĭ doresc moșiea să'și vadă, cînd sînt într'altă țară de nu pot să șadă, și ca ceĭ ce's pre mare bătuți de furtună și roagă pre Dumnedeŭ de liniște bună: așá și tipograful dă cărțiĭ sfîrșire, laudă neîncetată dă'și mulțămire".

În opul întitulat „Carte saŭ Lumină . . . asupra dejghinărĭĭ papistașilor" trădus și tipărit de Antim Ivireanul în Sneagov 1699, (vedĭ pg. 107. nr. 11) încă citim următoarele „versurĭ politice opt asupra stemeĭ prealuminatuluĭ și înnălțatuluĭ Domn Ion Constandin Basarab voevod" :

„Prealuminată stemă a Țărĭĭ Rumănești, cu carea s'aŭ încoronat vechiĭ Băsărăbești, blagocistivuluĭ Domn Constandin s'aŭ dăruit, că din fericită a lor sămînță s'aŭ odrăslit, și bunele lor fapte, cît poate, le plinește, și țara despre toți vrăjmașiĭ o păzește. Dea'ĭ Dumnedeŭ anĭ mulțĭ cu pace să stăpînească! Fericitul luĭ nume pururea să trăĭască!

La finea cărțiĭ, pe f. 105. v. încă maĭ găsim :

„Cu ajutorĭul Domnuluĭ luat'aŭ săvîrșitul această carte vrednică de papa ereticul, în luna luĭ Aprilie, în treĭdecĭ de dile. Erá și cursul anilor dela mîntuire o mie și șase sute și noao decĭ și noao. Și ĭară slavă Domnuluĭ ce ni ajută noao !"

Dela renumitul dascăl al luĭ Dumitru Cantemir,

14. Ieremie Cacavela,

încă avem patru vĭersurĭ la steama țărĭĭ, tipărite în cartea sa: Tălcuirea sînteĭ Liturgiĭ, Iași, 1697 (vedĭ pg. 89. d.). Acestea sînt:

„Capul cel de buor de pre chip se cunoaște, arătînd puterea țărăĭ cum să tocmește. Pre vărvurĭ de munțĭ lăcuind să vadĭ soarele dua, și noaptea luna îĭ daŭ radĭ".

În „Apostolul" tipărit la Buzăŭ în 1704 (pg. 41, nr. 6) se găsesc dela episcopul

15. Damaschin

dece vĭersurĭ la steama țărĭĭ în cuprinderea următoare :

„De demultŭ corbiĭ aŭ adusŭ proroculuĭ Ilie hrană de trup, nemernicindŭ fiindŭ elŭ în pustie ; ĭară acum hrană de sufletŭ țărĭĭ noastre aduce corbulŭ, țiindŭ în gura sa dumnedĕĭasca cruce. Hrană de sufletŭ, căcĭ prin ĭea cu măriea ta face, și cu noĭ toțĭ, Hristos milă și multŭ dorită pace atîta, cît beserica crește întru sporire, întru a Mărieĭ tale

preabună norocire. Cu aceasta ne lăudămŭ în ceste vremĭ cumplite, de toate din suflet dîndŭ luĭ Dumneḑeŭ mulţămite!"

Presupunem că şi prin celealalte cărţĭ tipărite în jumătatea a doaŭa a secoluluĭ al 17-le şi pe la începutul celuĭ de al 18-le încă se vor fĭ aflînd ast felĭŭ de vĭersificăturĭ ca espresiune a sîmţămintelor de respect către puterea civilă de pe pămînt, şi de mulţămită către Dumneḑeŭ, şi de împloare a graţieĭ luĭ pentru buna învoire şi pentru pacea dintre oamenĭ, dar', neavînd cărţile la îndemînă spre încredinţare, nu putem afirmá nimică positiv!

O carte care ni arată puterea poetică a autoruluĭ, este

16. Psaltirea vĭersificată de Toader Corbea, c. 1710,

despre care am vorbit maĭ sus (pg. 51, i.). Din această carte s'aŭ reprodus cîţĭva psalmĭ în ediţiunea Psaltiriĭ Dosofteĭane, făcută de Academiea Romînă, pg. XLIX—LIV, cu o scurtă notiţă asupra eĭ, pg. XXXIV, nr. 2. Viersurile luĭ Toader Cobea sînt maĭ măĭestrite şi călcate sub precumpenitoarea înrîurire a modelurilor greceştĭ şi lătineştĭ, precînd ale mitropolituluĭ Dosofteĭŭ se ţin la nivelul poesieĭ poporane romîneştĭ şi sînt o emanare deadreptul din geniul eĭ.

Pecînd vĭersificăturile mitropolituluĭ Dosofteĭŭ se lăţiră repede prin tiparĭŭ, se vulgarisară pintre cîntăreţiĭ bisericeştĭ şi esercitară, prin eĭ, o înrîurinţă covărşitoare maĭ ales în desvoltarea ulterioară a poesieĭ religioase poporane: ale mareluĭ logofĕt Miron Costin se răspîndiră numaĭ pe încetul dimpreună cu cópiile făcute de pe scrierile sale istorice, deşteptară însă în unĭĭ copiştĭ vîna lor poetică, şi'ĭ împinseră la imitare. Această înrîurinţă binefăcătoare se arată maĭ cu deosebire abĭá în răstîmpul următorĭŭ, unde vom şí vorbí maĭ pe larg despre dînsa. Aice vom amintí numaĭ doaŭĕ poesioare, carĭ ni par înspirate de curentul vĭersificătorĭŭ, repretîntat prin mitropolitul Dosofteĭŭ şi prin marele logofĕt Miron Costin. Îmbele n'aŭ titlu, dar' noĭ li vom dá cîte unul. Cea dintĭĭŭ este

17. Plîngerea Moldovieĭ, de Vasilie Damian.

Aceasta figureadă ca „predoslovie" la Anuarĭul saŭ „Letopiseţul Moldovieĭ", compus de dînsul în urma îndemnărieĭ mareluĭ logofĕt Tudosiŭ Dubăŭ, şi este reprodusă de V. A. Urechĭe în „Miron Costin, Opere complete" t. 1. pg. 12—13. Îĭ lipseşte începutul, dar' cît s'a conservat sună astfelĭŭ:

„ . . . . Ce streiniĭ toţĭ primeşte de'ĭ hrăneşte şi'ĭ cinsteşte, şi ceĭa ce trec printr'însa nu se maĭ îndur' de dînsa, nu o maĭ fac lăudată, că o ştie lumea toată! Ce, precît e îndurată, pre atîta fŭ prădată pentru multe lucrurĭ proaste, pentru păcatele noastre! Ce ne adă, Doamne-aminte, că pre tine-avem părinte! Să nu ne laşĭ la pĭerdare, ci să ne daĭ vindecare! Să trimiţĭ ţărilor pace, că toate bune s'or face, ca să'ţĭ lăudăm mărirea şi numele şi 'ntărirea în vecĭ, fără săvîrşire, mult pohvălit, preste fire! Şi cine nu ne ĭubeşte, desîrg, Domne, le plăteşte!"

Această frumoasă poesioară saměnă a fĭ înspirat pre adînc şi duĭos sîmţitorĭul poet Paris Mumuleanul la compunerea admirabileĭ sale poeme: „Plîngerea şi tînguirea patrieĭ".

A doaŭa poesioară am întitulat-o

18. Nestabilitea lucrurilor.

Ea se găsește la finea unor manuscripte carĭ conțin prelucrarea decătră Niculaĭŭ Costin a cronicii luĭ Urechĭe și a luĭ Miron Costin pînă în Juniŭ 1601. Despre ea am amintit cevá maĭ sus (pg. 230). Ea nu ni pare a fĭ alta cevá decît o imitare a elegieĭ luĭ Miron Costin „Vieața Lumiĭ“ (pg. 290), făcută însă sub nemijlocita împresiune a morțiĭ preatimpurie a luĭ Niculaĭŭ Costin, poate de Acsenti Uricarĭul. Aceste vĭersurĭ sînt următoarele:

„Moartea într'un chip calcă toate: casĕ domnești și 'mpărățești, pre nime nu lasă; pre bogați și pre săracĭ, ea le taĭe vacul! O-! vicleană, în toată vremea vînedĭ ca cu sacul! Neprăvălit, strămutat, ce nu stăruĭește de tine; în tot ceasul ce hălăduĭește spre cădere de tine?! Tu cu vreme toate primenești, și nimică să steá în vecĭ nu poate! Tu, părinte tuturor, Doamne și Împărate, numaĭ sîngur covîrșeștĭ vremĭ nemăsurate! Aĭ poroncit vremilor să nu steá! Nimică pe lume nu poate să custeá! Mulțĭ aŭ fost și mulțĭ sîntem, și mulțĭ te așteaptă! Lumea den primenele nu se maĭ deșteaptă!“ [1])

§. 35. Scriitorĭ lumeștĭ între 1504 și 1714.

Ca și la scriitorĭĭ bisericeștĭ (pg. 131, § 18.), așá și la acești lumeștĭ, la ceĭ maĭ mulțĭ din eĭ, nu li cunoaștem îndeajuns nicĭ lungimea vieții, nicĭ cultura lor întelectuală, nicĭ activitatea lor literară, poate și de aceea că studiul culturiĭ și literăturiĭ romînești abĭá în ḑeceniile din urmă a găsit o îmbrățișare maĭ călduroasă și o aprofundare maĭ mare și maĭ temeĭnică. Pe lîngă aceasta nu trebue să trecem cu vederea nicĭ lipsa cea mare de mijloace ajutoriale pentru astfelĭŭ de studiŭ, lipsă care și depresent încă nu este delăturată cum se cade. În cele următoare ne vom încercá să înșirăm și în jurul fiecăruĭ scriitorĭŭ lumesc cîte una alta din vieața și din activitatea lor literară.

Începem cu

1. Neagoe Basarabul.

Acesta erá „cucon de boĭerĭŭ“ [2]) și anumea „fecĭor Pîrvuluĭ vornicul, nepot de frate banuluĭ Barbul Craĭovescul“, născut în jumătatea a doaŭa a secoluluĭ al 15-le [3]); se trăgeá decĭ din „Pörvuliana familia“ [4]); erá așadară urmaș din familiea domnească a Basarabenilor, „de moșie banoveț, adecă Basarabescul“ [5]) saŭ „сынъ... їѡ Басараба воеводѣ“ [6]), dar' nu chĭar fecĭor de Domn, „al luĭ Laĭot Basarabul“, precum afirmă învățatul și ilustrul profesor universitar A. D. Xenopol. [7]) A fost învățăcel și socotitorĭŭ s. secretarĭŭ la sîntul Nifon în timpul petrecerii acestuĭa ca mitropolit în Țara Romînească; a căpătat dela el o creștere foarte religioasă și mare însuflețire pentru confesiunea răsăriteană, din care causă a participat în mod foarte activ la răscoalele boĭerilor încontra luĭ Mihnea celuĭ Reŭ (1507—1510) și a luĭ Vlăduț (1510—1512), carĭĭ se unirĭ cu Ungurĭĭ și favorisaŭ foarte tare confesiunea apuseană, și a devenit maĭ pe urmă însu'și Domn (1512—1520). Neagoe Basarabul aveá gust alĕs și multă pricepere pentru opurĭ artistice [8]). În timpul domnieĭ sale a adus în țară

[1]) Cron. Rom. t. 1. pg. 496; — Urechĭe V. A. Miron Costin, Opere t. 1. pg. 435. — [2]) Vieața luĭ Nifon, în Hăsdăŭ, Arhiva ist. I. 2. pg. 132; — în ediț. Iosif Naniescu, pg. 45. — [3]) Mag. ist. t. 1. pg. 152. — [4]) Hăsdăŭ, l. c. pg. 47. — [5]) Vieața luĭ Nifon, l. c. pg. 140, resp. 61. — [6]) Каратаевъ Н. Описанїе славяно-русскихъ книгъ, С. Петербургъ 1883, pg. 26—28, nr. 12. — [7]) Istor. Rom. t. 2. pg. 475—476, și 501. — [8]) Hăsdăŭ: Columna luĭ Traĭan pro 1882 pp. 525.

moaștele sîntuluĭ Nifon, a restaurat și a zidit maĭ multe mănăstirĭ nu numaĭ în țară, precum este fățmoasa mănăstire din Argeș, dar' șĭ la Muntele Atonuluĭ, prin Macedoniea, în Constantiniana, Ĭerusalim și Sinaĭŭ. El să fie autorul, dacă nu real, apoĭ de bună samă că întelectual al unor rugăcĭunĭ și cîntărĭ, al unuĭ întreg servicĭŭ religios în onoarea sîntuluĭ Nifon (pg. 161, a. nr. 1.). Tot el să fi lăsat pentru urmașiĭ săĭ în domnie maĭ multe învețăturĭ filosofice morale și practice (pg. 265, nr. 1.). A murit într'a 15. Sept. 7029 (1520 ?). [1])

2. Macariŭ, episcopul.

Acest Macariŭ s'a născut spre finea secoluluĭ al 15-le; erá bărbat foarte talentat, învețase slovenește, rusește și grecește; se călugărí în Mănăstirea Neamțuluĭ, unde ajunse pe la 1523 ĭeromonah [2]); întrâ, prin învețătura sa, în legăturĭ de amicie cu Petru Rareș, care'l facú într'a 13. April 1531 episcop în Roman. Într'această calitate rĕmase cam pînă în anul 1550 s. 1551, cînd acest „preasfințit și preacurat arhiereŭ și dascăl al Moldovieĭ", precum se esprimă analistul episcop Eutimiŭ, [3]) „pe nedrept, fără judecată și fără sobor" fú „alungat din scaun" decătră Iliaș Rareș (1546—1551), „cu sfatul și îndemnul mumeĭ sale Ileana, și al luĭ Nour și Mitrofan, fost episcop", dară fú reînstalat de Ștefan Rareș (1551–1552) și murí în Septemvre 7066 (1557 s. 1558), dupăce păstorí episcopiea Romanuluĭ 27 de anĭ. [4]) Macariŭ, încă ca ĭeromonah în Mănăstirea Neamțuluĭ, a început a continuá Anuarĭul Moldovieĭ ce erá urdit de maĭ înnăinte, și anumea dela începutul domnieĭ luĭ Bogdan celuĭ Orb și Grozav, 1504, pînă la începutul domnieĭ a doaŭa a luĭ Petru Rareș, cam pînă în 1542 (pg. 163, nr. 4), nu din îndemn propriŭ, ci din ordinul luĭ Petru Rareș și al mareluĭ logofĕt Toader, cu scopul ca „pentru toate" să dee „laudă luĭ Dumnedeŭ celuĭ ce pre toate spre folosul nostru astfelĭŭ le-a întocmit". Tot el a maĭ trădus din grecește în rusește, din ordinul luĭ Alesandru Lăpușneanul, Sintagma luĭ Mateĭŭ Vlastare pentru împăratul rusesc Ion IV. Vasilievicĭŭ cel Cumplit (pg. 259). [5])

3. Eutimiŭ ĭeromonahul și egumĕnul.

Eutimiŭ trebue să fi fost, ca șĭ episcopul Macariŭ, bărbat maĭ distins pintre contimporeniĭ săĭ prin învețătura sa, și să fi stat în oarecarĭ legăturĭ de amicie, saŭ de consîngenitate, cu Alesandru Lăpușneanul, dacă acesta, îndată după suirea sa pe tron cu întîĭea domnie (Sept. 1552 pînă Noem. 1561), 'l-a însărcinat cu continuarea din anul 1542 încoace a Anuarĭuluĭ luĭ Macariŭ pe un timp cînd acesta erá încă în vieață. Despre vieața și activitatea acestuĭ Eutimiŭ am puté spune cu siguritate numaĭ atîta, că el s'a născut pe la începutul secoluluĭ al 16-le și că la suirea pe tronul Moldovieĭ a luĭ Alesandru Lăpușneanul erá undeva într'o mănăstire, la Neamț saŭ la Homor, ĭeromonah și egumĕn. (pg. 164, nr. 5). Presupunem însă cu multă probabilitate, că el n'a rĕmas mult timp ĭeromonah și egumĕn, ci că a devenit curînd, ca șĭ Macariŭ, episcop, și anumea la Rădăuț (1552—1572), poate șĭ la Roman (1572—1577), și că a murit după anul 1583 și s'a înmormîntat în mănăstirea Homoruluĭ. Dela el avem

[1]) Bilcĭurescu: Mănăstirile din Romîniea, Buc. 1895, pg. 11. — [2]) Revista Tocilescu, t. 3, pg. 131, nr. 22. — [3]) Bogdan I. Vechile cronicĭ, pg. 216—217. — [4]) Cron. Rom. t. 1 pg. 210. — [5]) Conf. Bogdan I. Vechile Cronicĭ, pg. 69—71; — Melchisedec, Chronica Romanuluĭ, pg. 165—193.

continuarea Anuariului episcopului Macariŭ dela 1542 pînă în 1553, poate încă și mai departe, pînă la moartea sa. [1])

4. Grigoriŭ Urechie.

Familiea Urechie este una dintre cele mai vechi familii romîne boiерești. Nistur Urechie, tatăl lui Grigoriŭ, erá uricariŭ pe la 1572, ajunsese mare logofĕt în 1592 sub Aron cel Reŭ și Cumplit, și locotenent domnesc în 1593; fugí apoi în Poloniea, de unde se întoarse în 1596 cu Ieremie Movilă, candidatul Polonilor la domniea Moldoviĭ încontra luĭ Mihaĭŭ Viteazul; fú vornic mare sub Ieremie Movilă și sub ceĭalalțĭ Movileștĭ pînă în anul 1616, cînd se retrase din funcțiunile statuluĭ, și din 1618 înnainte nu'ĭ mai dăm de urmă; poate că a și răpăusat curînd. Nistur Urechie se țineá de partida Movileștilor și de curentul polonofililor, de aceea și căpĕtase în 1607 îndigenatul polonesc „pentru bunele sale întențiunĭ cătră regatul Polonilor". El aveá dela soțiea sa Mitrofana doĭ feciorĭ Vasiliŭ și Grigoriŭ [2]). Acest din urmă devení celebru.

Cînd s'a născut Grigoriŭ Urechie nu știm, presupunem însă că între 1570 și 1580. El 'și-a făcut studiile mai înnalte în Poloniea; „a învĕțat literatura în școalele polonești", dice Miron Costin [3]), și a devenit, prin această cultură, un aderent al curentuluĭ curat romînesc ce prinse a se manifestá mai cu tărie parte prin mișcările boĭerilor încontra împunerii unor Domnĭ nealeși de țară, și încontra Grecilor carii provocaŭ felĭŭ de felĭŭ de încurcăturĭ și de stoarcerĭ, parte prin năzuința lor de a întroduce prin școalele romînești o cultură națională mai întinsă, a înființá chĭar și tipografiĭ romînești în țară.

Ajungînd cu Miron Bărnovschi (1626—1629) membri din familiea Movileștilor ĭarăș la domniea Moldoviĭ, găsí Grigoriŭ Urechie ocasiune de a păși pe arena politică. În domniea luĭ Moïse Movilă (1630—1631) îl întîmpinăm ca spătariŭ lucrînd împreună cu alțĭ boĭerĭ, ca vornicii Vasiliŭ Lupul și Cehan, hatmanul Savin și vistierĭul Bohuș, încontra veniriĭ luĭ Alesandru Iliaș cu a doaŭa domnie (1631—1632), dar', neisbutind, fú persecutat de acesta și scăpâ de omor numaĭ rĕsculînd țara încontra domnitorĭuluĭ și necesitîndu'l astfelĭŭ ca să o părăsească. Cînd ajunse vornicul Vasiliŭ Lupul Domn în Moldova (1634—1653), Grigoriŭ Urechie, conluptătorĭul săŭ de odinioară, fú tras printre consilieriĭ săĭ și ocupâ mai întîĭŭ spătăriea mare [4]) timp mai îndelungat, vorniciea mare a țăriĭ de jos, cam pînă în toamna anuluĭ 1646, și participâ astfelĭŭ cu consiliile sale la toate actele marĭ culturale ale luĭ Vasiliŭ Lupul, precum: la stabilirea credinții în biserică prin sinoadele dela Iași, la înființarea de școale mai superioare acoleá, la întroducerea tiparĭuluĭ și la tipărirea mai multor cărți. Această mișcare vioaĭe culturală și literară a îndemnat pre Grigoriŭ Urechie, carele învĕțase „literatura în școalele polonești", ca să imitedze pre Polonĭ în cele bune și să compună pentru domniatul Moldoviĭ o istorie romînească dela al doile descălecat al țăriĭ, precum aveaŭ Polonii istoriĭ scrise polonește pentru regatul lor.

Astfelĭŭ, credem noĭ, că aŭ ajuns Romînii moldovenĭ ca să'șĭ vadă întrunlocate cronicile lor de mai înnainte, lătinești și bulgaroslovenești, într'una singură romînească (pg. 167—170) [5]). Nistur Urechie, tatăl luĭ

[1]) Conf. Bogdan I. Vechile cronicĭ, pg. 90—92. — [3]) Hăsdăŭ, Columna luĭ Traĭan pro 1782 pg. 110. — [2]) Hăsdăŭ: Arhiva ist. t. 1. p. 1. pg. 160. — [4]) 1641, Urechie V. A. M. Costin Opere, t. 1. pg. 82. — [5]) Conf. Sbiera I. în Analele Acad. Rom. ser. 2. t. 5, secț. 2. pg. 289—343.

Grigoriŭ, se născuse într'un timp, cam pela 1550, cînd curentul cultural cel cu sînta scriptură cea slovenească erá prin Moldova încă în putere, fú crescut în vederile luĭ, trăí timp maĭ îndelungat într'acest mediŭ; nu poate fí presupus ca provocătoriŭ al uneĭ noaŭe direcțiunĭ culturale naționale; decĭ nicĭ ca autor al uneĭ cronicĭ românești, precum susțin unii [1]), dar' întîmplările politice și culturale ulterioare îl deșteptară pînă într'atîta, încît dete copiilor săĭ altă creștere, altă direcțiune, una maĭ românească decît aceea ce o căpětase el, și predispuse astfelĭŭ, prin studiul literaturilor străine, pre talentatul și valorosul săŭ fiiŭ Grigoriŭ, ca să pășască cu maĭ multă cutezare și energie în vederile și năzuințile curentuluĭ cultural curat românesc, și să conceapă astfelĭŭ ideea scrierií pe românește a istorieĭ domniatuluĭ în care trăíá, istorie despre care am vorbit maĭ sus, pg. 168, nr. 2.

5. Petru Danovicĭŭ.

Despre Petru Danovicĭŭ n'am puté spune cu siguritate alta decît că este deștindent din vechĭea familie boierească moldovană a Dănenilor, precum arată rusificătura numeluĭ familiar de Danovicĭŭ dela Dan [2]). El trebue să se fi născut pe la începutul secoluluĭ al 17-le și să fí avut o creștere maĭ aleasă, poate chĭar literară ca și Grigoriŭ Urechĭe și Eustratiŭ logofětul, contimporenií săĭ, fiindcă amú pe la anul 1636 îl găsim trăducînd românește istoriea universală, compusă grecește de Doroteĭŭ, mitropolitul Monemvasieĭ (pg. 244—248). Pe la aniĭ 1640 și 1641 subscrise niște urice domnești ca diac Petrașcu, ĭar' în 1665 ca Petrașcu Danovicĭŭ, al treile logofět. [3]) Nu credem ca Petru Danovicĭŭ să se fí mărginit numaĭ la trăducerea amintită!

6. Udriștea Năsturel.

Udriștea Năstural s'a născut cam pe la începutul secoluluĭ al 17-le dintr'una din cele maĭ însěmnate familiĭ boierești din Țara Românească; una din surorile luĭ erá măritată după renumitul Domn al Țărií Românești, Mateĭŭ Basarabul (1632—1654). Udriștea Năsturel trebue să fí dispus de marĭ talente, să fí avut și o cultură aleasă și să se fí bucurat de oarecare autoritate culturală și literară printre contimporenií săĭ, fiindcă Varlaam, mitropolitul Moldoviĭ (1632—1653), ni spune despre dînsul în precuvîntarea cărțiĭ sale „Răspunsure", Iași 1645, [4]) că erá unul dintre boieriĭ „ceĭ maĭ de frunte și maĭ de fire", că erá „cinstit și slovesnic (literat) și a toată destoĭniciea și înțelegerea harnic, drept pravoslavnic creștin, al doile logofět și frate" cu doamna luĭ Mateĭŭ Basarabul, și că, „ca un ĭubitoriŭ de învěțătură și socotitoriŭ credinții ceĭ drepte", aveá și mare bibliotecă, raritate pe la oamenií de pe atunci.

Udriștea Nasturel a fost unul dintre aceĭa carĭ, maĭ cu deadinsul, a cooperat la reînființarea în țară a unor tipografiĭ, (pg. 29) și la tipărirea în ele a unor cărțĭ românești. A scris bulgarosloveneșce niște vĭersurĭ la steama țărií, carĭ s'aŭ tipărit în Pravila mică dela Govora, 1640—1641, (pg. 113. nr. 4.). În precuvîntarea dela Evangeliea învěțătoare ce s'a tipărt la Govora în 1642 (pg. 61, nr. 7), Udriștea Năsturel este numit

[1]) Densușanu A. Ist. limb. și lit. ed. 2. pg. 213. — [2]) Conf. urice din 1421, 1425, 1434, 1455, 1456, 1460, etc., în Hurmuzaki Docum. vol. I. t. 2. pg. 833 Nr. 650; 836. Nr. 661; 852 nr. 671; 859, nr. 676; — vol. 2. t. 2. pg. 659, nr. 509; 660 nr. 510; 669, nr. 513; 677, nr. 517, 689, nr. 520; etc. — [3]) Urechĭe V. A. M. Costin Opere, t. 1 pg. 80, 82 și 97. — [4]) Șincaĭŭ G. Cronica Romînilor sub anul 1645.

„predoslov“ și „mai vărtos purtătoriŭ de grijă“ la tipăritul acesteĭ cărți. El a trădus în 1648, din slovenește, romanul religios moral întitulat „Vieața și petrecerea acelor dintru sfinții cuviosi, părinții noștri Varlaam și Ioasaf“ (pg. 74, nr. 3. și 281, nr 2). În genere, Udriștea Năsturel a fost unul dintre bărbații ceĭ mai de frunte din curentul naționalist românesc din prima jumătate a secoluluĭ al 17-le, și ar meritá o cercetare mai deaproape a vieții și activității luĭ literare!

7. Gĭorgĭŭ Brancovicĭŭ.

Gĭorgĭŭ Brancovicĭŭ s'a născut în anul 1645 în Ianopolea de lîngă Mureș, în părțile Lipeĭ, Cenadieĭ și Aradului; a studiat prin școale cu limba de propunere latinească, ceea ce ușor se cunoaște din scrierile sale, întrebuințînd în ele neologisme; a fost bărbat deștept, întreprîndătoriŭ și cu mult zel pentru neamul său și legea strămoșască. Aveá ca frate mai mare pre mitropolitul Ardealuluĭ, Sava (1656—1680), cu carele a călătorit în anul 1668 prin Moldova și Rusiea spre a face pe acoleá o colectă pentru restaurarea reședinții mitropolitane din Alba Juliea, care fusese în doaŭă rînduri ruinată de Turcĭ în războaiele dintre 1657 și 1663. A fost întrebuințat mai adese orĭ decătră principele Ardealuluĭ, Mihaĭŭ Apafi (1661—1690), cu misiuni diplomatice la împăratul turcesc. Întrînd în conflicte cu superintendentul călvinesc din Ardeal pentru apărarea legiĭ strămoșești, fŭ încărcerat dimpreună cu frate-său, mitropolitul Sava, în 1680, dără scăpâ, precînd frate-său fŭ martirisat, și fugí în Țara Românească la boĭerĭul Radul Nistur în Craĭova; de aice se duse la Tîrgoviște la domnitoriul Șărban Cantacuzinul, unde fŭ bine primit, ĭar' de aice, în 1681, la Constantiniana, unde se împrietení cu refugitul ardelean Ladislaŭ Cĭachi. Șărban Cantacuzinul, Gĭorgĭŭ Brancovicĭŭ și Ladislaŭ Cĭachi puseră împreună la cale nimicirea împărăției turcești cu ajutoriul Austrieĭ. De aceea călători la Vieana mai întîĭŭ Cĭachi, apoĭ și Gĭorgĭŭ Brancovicĭŭ, carele căpětâ în 1683 titlul de baron pentru serviciile ce le oferiá! Resultatul acestor întreprinderĭ politice a fost eliberarea Ardealuluĭ de sub Turcĭ în anul 1687 și rădicarea luĭ Gĭorgĭŭ Brancovicĭŭ în anul 1688 la rangul de conte, ĭar' pentru Șărban Cantacuzinul, carele voiá să restaureze împeriul roman răsăritean, o moarte pripită. Mai pe urmă, în anul 1689 fŭ arestat și Gĭorgĭŭ Brancovicĭŭ de marchionul de Baden, și trimes la Vieana, unde 'i se pĭerd urmele.

Dela Gĭorgĭŭ Brancovicĭŭ cunoaștem scrierile despre carĭ am vorbit mai sus pg. 245, nr. 5.[1])

8. Miron Costin.

Avînd în vedere datina formăriĭ numelor familiare la Romînĭ trebue să dicem că „Costin“ s'a format din numele de botez Costea, derivat și acesta din Constant și Constantin, și să susținem, că familiea Costineștilor este una din familiile boierești cele mai vechĭ în Moldova, fiindcă întîmpinăm prin urice acŭ de pe la anul 1395 încoace, pre un Roman Costea Viteazul, pre un Costea Romînul, pre un Costicĭŭ postelnicul, Costea visternicul, ĭar' din 1444 și pre un Costin;[2]) deci opiniunea eruditului principe istoriograf Dumitru Cantemir, ca cum Costineștiĭ ar

[1]) Conf. Engel Chr. Geschichte des ungar. Reiches und seiner Nebenländer, 3. Th. Halle, 1801, pg. 480–485. 4. Th. I. Abth. pg. 330, 336; — Densușanu A. Revista Crit. pro 1893 pg. 100—103. — [2]) Hurmuzaki: Docum. I. t. 2. pg. 817, nr. 647; 822, nr. 650; 868, nr. 680; 882, nr. 688; 884, nr. 689; 886, nr. 690.

fí Sîrbĭ de origine [1]) o reducem la faptul, că Costineștiĭ vor fí fost proprietarí aĭ vre unuĭ sat cu numele Sîrbiĭ, saŭ Sîrbeștiĭ, de carĭ eraŭ și sînt încă maĭ multe în Moldova. [2])

În ce legătură familiară însă stă Costin din 1444 cu alt Costin, postelnic al doile în a doaŭa domnie a luĭ Radul celuĭ Mare (1623—1626) și în domniea dîntîĭŭ a luĭ Moïse Movilă (1630—1631), postelnic mare în nenorocita a doaŭa domnie a luĭ Barnovschi Movilă (1633) și hatman în a doaŭa domnie a luĭ Moïse Movilă (1633—1634), [3]) nu putem spune după cunostințile adunate pînă acum, dar' ceea ce știm este, că acest din urmă Costin erá tata mareluĭ logofĕt și binerenumituluĭ politician, istoriograf și poet Miron Costin; că se țineá de partida Movileștilor, ca și Urechĭeștiĭ; că din această causă se îndușmănise cu boïerĭul Vasiliŭ Lupul, carele și el îmblá după domniea țărĭĭ și o și căpĕtâ maĭ ne urmă; că, dupăce Vasiliŭ Lupul ajunse pe tronul Moldoviĭ, fú necesitat a părăsí țara împreună cu Moïse Movilă, a fugí în Poloniea și a petrece acoleá timp maĭ îndelungat, fiindcă și domniea luĭ Vasiliŭ Lupul se îndelungase (1634—1653), [4]) și că, poate, a și murit aicĭa. Moartea probabilă a hătmanuluĭ Costin în Poloniea nĭ-ar esplicá maĭ multe lucrurĭ: 1) de ce un Alesandru Costin a fost înfiĭat în anul 1641 de mătușă-sa Iacomeasa [5]), ĭar' altul, Miron, devení copil de casă la marele vistierĭŭ Iordachi [6]); — 2) de ce Miron Costin a studiat în orașul Bar din Podoliea [7]); — și 3) de ce Miron Costin n'a scris maĭ cu deamăruntul întîmplările cele atît de înteresante culturale și religioase din Moldova dela urcarea pe tron a luĭ Vasiliŭ Lupul pînă spre 1651, precum o făcuse cu cele dela moartea luĭ Barnovschi Movilă; acuma nu maĭ erá tată-săŭ de față în țară ca să'ĭ povestească maĭ pe larg cele petrecute într'acest timp!

Miron Costin s'a născut în anul dela zidirea lumiĭ 7142, și anumea toamna, decĭ în anul 1633, precum resultă aceasta dintr'o mărturisire proprie păstrată într'o copie de pe cronica sa, unde se dice la domniea a doaŭa a luĭ Moïse Movilă că „aŭ întrat și Abaza-pașa cu oștĭ în țară, la Octomvre vleato 7142, și dintr'acesta an sînt începute și dilele vieții mele [8]). Studiile 'și le-a făcut în Poloniea, și anumea dintru început în Bar în Podoliea, unde îl întîmpinăm în anul 1646, precum resultă din doaŭĕ mărturisirĭ proprie, făcute în cronica sa. Într'una din ele dice, că îmblá la școală în Bar cînd a trecut pe acoleá cancelarĭul polon Osolinschi și că atuncĭa „erá hatman, pe urma luĭ Coneț-Polschi, Niculaĭŭ Potoțchi“ [9]); ĭar' în ceealaltă ni spune că erá la școală în Bar „cu un an maĭ înnăinte de ce s'aŭ rădicat Hmil hătmanul căzăcesc asupra Leșilor“. [10]) Hatmanul Coneț-Polschi a murit în anul 1646 [11]) și Hmil hătmanul căzăcesc s'a sculat asupra Polonilor în anul 1647. [12]) Un an maĭ înnăinte de această răscoală

[1]) Descriptio Moldaviae, p. 2. cp. 15, pg. 115. — [2]) Frundescu D. Dictionar topografic, sub Sîrbĭ, Sîrbești. — [3]) Let. Mold. t. 1. 259, 263, 264, 266, 269, 273; — Cron. Rom. t. 1. pg. 289; 293, 294, 297, 298. — [4]) Let. Mold. I. pg. 273, 315; — Cron. Rom. I. 300, 338; — M. Costio Opere I. 534. — [5]) Urechĭe V. A. M. Costin Opere I. pg. 82, nr. 32. — [6]) Let. Mold, I. pg. 300; — Cron. Rom I. 325, 326; — Urechĭe V. A. M. Costin Opere I. pg. 590-591. — [7]) l. c. pg. 289, 323; — 315, 345; — 569, 628. — [8]) Urechĭe A. A M. Costin Opere I. pg. 531, 300. — [9]) Let. Mold. 1. pg. 289; — Cron. Rom. I. pg. 311: — Urechĭe, M. Costin Opere I. pg. 569. — [10]) l. c. pg. 323; — 345; — 628. — [11]) Herbarz Polski Lwow, 1859, t. 5. pg. 39. [12]) Șincaĭŭ G. Cronica Rom. sub anul 1646.

este tocmaĭ anul morţiĭ luĭ Coneţ-Polschi, 1646, deci şĭ al aflăriĭ luĭ Miron Costin la şcoala din Bar.

Cît timp a petrecut Miron Costin în Bar, şi unde şi ce a studiat maĭ departe, nu putem spune; atîta ştim, tot din mărturisirile luĭ proprie din cronică, că îndată după anul 1646 şi înnăinte de moartea regeluĭ polon Ladislaŭ IV, întîmplată în anul 1648, se aflá la curtea luĭ, fiindcă el ni spune că a apucat pre unul din Cantemireştĭ, pre Azamet Mîrza „dvorean la craĭul leşesc Vladislav“ (1632—1648 [1]). Tot în Poloniea, şi probabil că tot la curtea regeluĭ, acum Ion II Cazimir (1648—1668), a petrecut Miron Costin încă vro treĭ anĭ, fiindcă în bătăliea dela Beresticĭco dintre Poloni şi Hmil hătmanul căzăcesc, la 1651, Miron Costin se aflá în oastea leşască [2]).

De această victorie a Leşilor asupra Căzacilor şi Tatarilor s'a bucurat Vasiliŭ Lupul pînă într' atîta, încît a dăruit bogat pre Ionăşcuţă, pîrcălabul din Hotin, care îĭ adusese această veste, fiindcă sperá că, în urma acesteĭ poticale a Căzacilor, va scăpá de încuscrirea cu hatmanul Hmil. Poate că această mare bucurie, precum şi participarea luĭ Miron Costin la victoriea Polonilor aŭ înduplicat pre Vaşiliŭ Lupul să se împace cu Costineştiĭ, cu Alesandru şi cu Miron, fiindcă de ací înnăinte găsim pre Miron Costin stătornic credincĭos al luĭ Vasiliŭ Lupul pînă la fuga acestuĭa din ţară, în August 1653, ĭar' pre Alesandru numaĭ pînă la întîĭea ocupare a Iaşilor decătră Gĭorgĭŭ Ştefan, rebelul şi urmaşul luĭ Vasiliŭ Lupul, întîmplată în April 1653. [3])

Cumcă Miron Costin s'a întors în patrie'şĭ îndată după bătăliea dela Beresticĭco din 1651, nĭ-o mărturiseşte însu'şĭ ḑicînd că el „a apucat“ domniea luĭ Vasiliŭ Lupul şi că, pe timpul răscoaleĭ (Mart pînă Aug. 1653) logofĕtuluĭ Gĭorgĭŭ Ştefan, erá „pururea în casa luĭ Iordachi visternicul“, căruĭa 'ĭ-a făcut marĭ şerviciĭ, ferindu'ĭ averea de prada oştilor rebeluluĭ Gĭorgĭŭ Ştefan [4]).

Deodată cu Miron Costin apare pe arena politică a Moldoviĭ şi un Alesandru Costin. Pre acesta îl trimete Vasiliŭ Lupul dimpreună cu tată-săŭ adoptiv, Iacomi, vătav de aproḑi, „cu carte la Ştefan Ghĭorghie logofĕtul“ îndată după fuga acestuĭa din Iaşĭ în Mart 1653, ca „să viĭe cum maĭ curînd la curte pentru marĭ trebĭ ce aŭ nemerit dela împărăţie“. Întîmpinînd Alesandru Costin pre logofĕtul Gĭorgĭŭ Ştefan venind cu ostĭ ungureştĭ asupra luĭ Vasiliŭ Lupul, s'a întors repede îndărăpt dîndu'ĭ ştire despre aceasta şi despre moartea în luptă a luĭ Iacomi [5]). Vasiliŭ Lupul părăsí îndată Iaşiĭ şi o apucă spre Hotin cu maĭ mulţĭ boĭerĭ, între carĭ erá şĭ tînĕrul Miron Costin ca copil de casă pe lîngă vistierĭul Iordachi, lăsînd păḑitorĭ în capitală, între carĭ şĭ pre Alesandru Costin. Iaşiĭ fură ocupaţĭ de Gĭorgĭŭ Ştefan, dară curînd părăsiţĭ după bătăliea pĭerdută dela Popricanĭ, April 1653. Alesandru Costin 'ĭ se închinâ, şi fú însărcinat de el cu călăuzirea uneĭ cete de ostaşĭ ungureştĭ spre Ardeal îndărăpt. Această ceată însă fú suprinsă în munţĭ de băĭeşiĭ dela Ocna şi rĕŭ măcelărită. Alesandru Costin fú încarcerat din causa acesteĭ călăuzirĭ stîngace şi „a şĕḑut un an închĭeĭat în obeḑĭ şi în temniţă în Făgăraş“. [6]) Pre acest Alesandru Costin îl

[1]) l. c. pg. 276; — 303; — 543. — [2]) l. c. 295; — 321; — 581. — [3]) Magaz. ist. IV. pg. 323—327. — [4]) l. c. pg. 300—301; — 325—326; — 590—591. — [5]) l. c. pg. 299—300; — 324; — 567. — [6]) l. c. pg. 307—308; — 331—332; — 602.

întîmpinăm şi mai departe în istoriea Moldoviĭ pînă în domniea luĭ Iliaş Alesandru, şi anumea fără funcţiune politică în 1657, ĭar' ca vornic de poartă în 1658, ca pitarĭŭ în 1661, înnăintat într'acest an la gradul de postelnic, în care rang îl aflăm şi 1662, ĭar' în 1668 ca fost postelnic, dar' nu ştim în celegăturĭ familiare a stat el cu Miron Costin. Uniĭ cred că acest Alesandru Costin ar fĭ tatăl luĭ Miron.[1]) E posibil! Noĭ însă ne îndoim, fiindcă n'am găsit nicĭ în scrierile luĭ Miron Costin, nicĭ în ale altor contimporenĭ, saŭ prin urice vreo confirmare. Faptul că Miron Costin a rĕmas necurmat pe lîngă Vasiliŭ Lupul, chĭar în serviciĭ de mare încredere, precum sînt misiunile diplomatice, pînă după bătăliea dela Sîrca, August 1653, şi fugirea luĭ Vasiliŭ Lupul la Cazacĭ, precînd Alesandru Costin a trecut la Gĭorgĭŭ Ştefan, îndată ce acesta a ocupat Iaşiĭ în April 1653, ne face să nu admitem o legătură de tată şi fiĭŭ între Alesandru şi Miron Costin, ci mai curînd una de frate. Este anevoĭe de credut că Vasiliŭ Lupul ar fĭ păstrat pe lîngă sine pre Miron Costin ca om de încredere, în timpul ce tatăl săŭ trecuse în tabăra duşmanuluĭ! Mai curînd 'l-ar fĭ ucis pentru astfelĭŭ de faptă, dupăcum făcuse şi cu alţĭ boĭerĭ pripuşĭ ca stînd în conţelegere cu Gĭorgĭŭ Ştafan!

Cînd fugise Vasiliŭ Lupul din Iaşĭ spre Hotin în Mart 1653, Miron Costin erá pe lîngă marele vistierĭŭ Iordachi. Dela Hotin fŭ trimes Miron Costin ca sol la Petru Potoţchi, comandantul Cameniţiĭ, dar' cînd se întorceá cu vestea că soseşte ajutorĭŭl cerut, Vasiliŭ Lupul trecuse acú Nistrul şi erá pe cale spre Cameniţa. Se întoarserá cu toţiĭ, dimpreună cu ajutoarele căpĕtate dela Căzacĭ şi dela Poloni şi înfrînserá la Popricanĭ, în April 1653, oastea luĭ Gĭorgĭu Ştefan, carele fugí în Ţara Romînească, încredinţînd încă din Iaşĭ luĭ Alesandru Costin călăuzirea spre Ardeal a unor ostaşĭ ungurenĭ.

În Iaşĭ se sfătuí Vasiliŭ Lupuĭ cu boĭerĭĭ săĭ că ce ar fĭ de făcut mai departe. O samă de boĭerĭ, între carĭ şi Miron Costin, îl îndemná să se lase de rĕsbunare asupra luĭ Mateĭŭ Basarăbul, care, ca şi princepele Ardealuluĭ Gĭorgĭŭ II Racoţi, erá conţeles cu Gĭorgĭŭ Ştefan şi'l şi sprijinise în rĕscoala luĭ, dar' nu isbutiră, fiindcă se prea sumeţise ginere-săŭ Timuş şi stăruiá tare pentru rĕsbunare. Se făcú dară o încursiune în Ţara Romînească, însă fără de succes. Oastea luĭ Vasiliŭ Lupul fŭ înfrîntă la Finta în 17. Maĭŭ 1653.[2]) Vasiliŭ Lupul se întoarse ruşinat la Iaşĭ, ĭar' ginere săŭ Timuş în ţara sa. Gĭorgĭŭ Ştefăn însă, luînd ajutorĭŭ dela Mateĭŭ Basarabul şi dela Gĭorgĭŭ II Racoţi, venĭ, prin August, din noŭ asupra luĭ Vasiliŭ Lupul şi'l învinse detot la Sîrca, aproape de Tîrgul Frumos, cu toată vitejiea luĭ Vasiliŭ Lupul, lăudată de Miron Costin în cronica sa, numaĭ din causă fiindcă oştaşiĭ acestuĭa eraŭ „toţĭ îndoiţĭ, şi hirea neamuluĭ lacomă la înnoiturĭ",[3]) Vasiliŭ Lupul îşĭ părăsí acú ţara pentru totdeauna, ĭar' Miron Costin trecú în tabăra nouluĭ Domn, cu toate că binefăcătorĭul săŭ, Iordachi visternicul, se dusese cu Vasiliŭ Lupul, poate numaĭ din causă fiindcă vedeá detot compromisă şi nerestaurabilă domniea luĭ Vasiliŭ Lupul.

Împăcarea luĭ cu Gĭorgĭŭ Ştefan trebue să fĭ fost grabnică şi cordială, deoarece, îndată după fuga luĭ Vasiliŭ Lupul cu Iordachi visternicul, întîmpinăm pre Miron Costin la încunjurarea Sucevĭ decătră Gĭorgĭŭ Ştefan

[1]) Urechĭe V. A. Schiţe de istor. limb. pg. 207; şi M. Costin Opere I. pg. 295—296; — Densuşan A. Istor. l. şi l. rom. ediţ. 2 pg. 220. — [2]) Mag. ist. t. 4. pg. 324. — [3]) l. c. pg. 315—316; — 338-339.

ca tălmaciŭ între acesta şi comandanţiĭ oştiĭ leşeştĭ şi ardeleneştĭ, Condraţchi şi Petchi Istfan. [1]) La această împăcare pripită, pe lîngă reminiscenţile din trecut, că dela Vasiliŭ Lupul „multă urgie aŭ petrecut părinţiĭ“ luĭ, trebue să fĭ contribuit încă şĭ întenţiunea de a scoate pre Alesandru Costin din temniţa Făgăraşuluĭ. De acĭ înnăinte, Miron Costin în etate de doaŭĕdecĭ de anĭ, a rĕmas pe lîngă Gĭorgiŭ Ştefan în tot decursul domnieĭ luĭ (1653—1657), a avut dela el „multă milă“ şi a fost întrebuinţat de dînsul ca ostaş şi maĭ ales ca agent diplomatic, precum se vede din faptul că pe la anul 1657, atuncĭa cînd venise dela Turcĭ cătră Gĭorgiŭ Ştefan şi cătră Constantin Şărban, Domnul Ţărĭĭ Romîneştĭ (1654—1658), întrebarea: oĭĭ de se vor apucá eĭ să meargă amîndoĭ asupra luĭ Racoţi cu oştĭ, [2]) Miron Costin fŭ trimes în Ţara Romînească ca să se sfătuească cu Constantin vodă că ce rĕspuns să dee, deoarece la amîndoĭ li venise aceeaş poroncă, şi amîndoĭ eraŭ tot la un pripus, şi pre amîndoĭ îĭ aşteptá tot acelaş pericol, detronarea. Dar' Constantin vodă, dice Miron Costin, „nu s'a apucat de acel sfat cu Ştefan vodă“. Înţelegînd Turcĭĭ că nicĭ Gĭorgiŭ Ştefan, nicĭ Constantin Şărban nu vor să între în ceartă cu Gĭorgiŭ II. Racoţi, 'ĭ-aŭ detronat pre amîndoĭ şi aŭ pus în locul lor în Moldova pre Gĭorgiŭ Ghica (1657—1659), ĭar' în Ţara Romînească pre un Mihnea (1658—1659).

În scurta domnie a luĭ Gĭorgiŭ Ghica, Miron Costin a fost necontenit în oaste, luînd parte la campaniea încontra luĭ Racoţi, precum şĭ la luptele din Moldova. Aceasta se cunoaşte din maĭ multe espresiunĭ întrebuinţate de Miron Costin la descrierea acestor lupte ca: „am întrat în ţara Ardealuluĭ; — „întratul nostru“; — „ĭar noĭ cu acel paşă am şĕdut pînă la Sîmedru de am tocmit cetatea Inăul“; „am vĕdut pre un Tătar Bugegean (mergînd) direpţ asupra a doĭ seĭmenĭ cu senetele în pravilă“, etc. [3])

Şĭ în domniea luĭ Ştefăniţă Lupul (1659—1661) încă a rĕmas Miron Costin tot ostaş. Aceasta se vede lămurit din descrierea acesteĭ domnĭĭ şi din espresiunile întrebuinţate, ca „aĭ noştri“; „capetele oştiĭ noastre“; şi maĭ ales din cele întîmplate la moartea acestuĭ domnitoriŭ unde dice că Turcĭĭ aŭ voit să ĭaĭe pe sama lor lucrurile domneştĭ rĕmase dela Ştefăniţă, şi că „puţin lucru aŭ lipsit de nu s'aŭ făcut mare zarvă între n o ĭ şi între dînşiĭ, că întrase ca chip de jac în t a b ă r a n o a s t r ă“. [4])

Pe timpul morţiĭ luĭ Ştefăniţă Lupul, Miron împliní doaŭĕ ḑecĭ şi şepte de anĭ. Acú părăsí cariera ostăşască şi îmbrăţişâ pre cea politică. Îndată cu urcarea pe tron a luĭ Eustratiŭ Dabija (1661—1665), la a căruĭa alegere contribuí şĭ Alesandru Costin, Miron Costin încăpú pîrcălab la Hotin, şi făcú într'această calitate campaniea din 1663 în Ardeal, cu care ocasiune, întorcîndu-se prin Ţara Romînească, a vĕdut „pragurile“ punţiĭ luĭ Traĭan de peste Dunăre. Cu începutul anuluĭ 1665 fú înnăintat la rangul de mare comis. În scurta domnie dintîĭŭ de cincĭ lunĭ a luĭ Gĭorgiŭ Duca (1665—1666) găsim pre Miron Costin ca mare ceasnic saŭ paharnic, ĭar' sub urmaşul acestuĭa, sub Iliaş Alesandru (1666—1668), ca mare vornic de ţara de jos. Această funcţiune o păstrâ nu numaĭ în domniea a doaŭa a luĭ Gĭorgiŭ Duca (1668—1672), dară şĭ într'a luĭ Ştefan Petriceĭcu (1372—1673) şi în a luĭ Dumitru Cantacuzinul (1673—1675). [5])

---

[1]) l. c. pg 318; — 340; — 619). — [2]) l. c. pg. 334; — 335; — 646. — [3]) l. c. pg. 339—340, 346; — 359—360, 365; — 654, 556, 664. — [4]) l. c. pg 345; — 373; — 678. — [5]) Urechĭe V. A. Miron Costin, Opere I. pg. 86—130, nr. 44—48, 50 52—53; 54—58; 59, 60; 61, 62, 65, 66, 68, 70, 71, 73, 75—90, 93—100, 102—108, 110—114, 116, 118, 121, 127—129.

În timpul vornicieĭ sale de ḑece anĭ în ţara de jos (1665—1675), Miron Costin a făcut cunoştinţă cu marele literat, cu episcopul şi maĭ pe urmă mitropolitul Dosofteĭŭ, a întrat cu el în legăturĭ literare, fiindcă ceĭ ce se asaměnă se şĭ adună, şi a conceput marea idee de a scrie istoriea domniatuluĭ Moldoviĭ dela întĭĭul descălecat pînă pe timpul sĕŭ, idee pre care a şĭ realisat'o nu numaĭ în proză, dar' şĭ în vĭersurĭ, precum am vĕḑat maĭ sus (pg. 220, nr. 1. pg. 174, nr. 3. pg. 289, nr. 5).

Tot pe timpul acesta găsim pre Miron Costin ocupîndu-se cu tot adinsul de politica şi de interesele ţărĭĭ şi esercitînd o mare înrîurire în consiliile domneştĭ şi boĭereştĭ. De cîtă considerare şi autoritate se bucură el la contimporenĭĭ săĭ, nĭ-o spune analistul Ion Neculce [1]) carele, povestind cucerirea Cameniţiĭ în 16. August 1672 de către Turcĭ, ḑice: „Trimis'aŭ vizirul la Petriceĭco vodă, cînd erá împărăţiea la Nistru să aleagă pre un boĭerĭŭ c a r e'ĭ m a ĭ d e t r e a b ă, să'l trimtă la cortul sĕŭ că'ĭ trebuĕşte. Ales'aŭ Petriceĭco d i n t o ţ ĭ b o ĭ e r ĭ ĭ m a ĭ d e t r e a b ă l a v o r o a v ă pre Miron Costin . . .; şi mergînd Miron Costin la cortul vizirului, pusu'l-aŭ vizirul de aŭ şĕḑut înnăintea luĭ, şi 'ĭ-aŭ ḑis vizirul să'ĭ spuĭe drept: Pare-le lor bine că aŭ luat Împărăţiea Cameniţa, aŭ ba? Ĭară Miron aŭ rĕspunş, că se teme a spune drept. Vizirul s'aŭ zimbit a rîde şi 'ĭ-aŭ ḑis să grăească, să nu se teamă. Atunce Miron aŭ ḑis: „Sîntem noĭ Moldoveniĭ bucuroşĭ să se lăţască Împărăţiea în toate părţile cît de mult, ĭară preste ţara noastră nu ne pare bine să se lăţască“! Atunce vizirul ĭar' aŭ rîs şi 'ĭ-aŭ dis: „Drept aĭ grăit“! şi apoĭ 'l-aŭ întrebat cum socoteşte: lăsá-oa oaste turcească la Hotin cu Petriceĭco să fie de paḑa ţărĭĭ şi a Cameniţiĭ, pînă în primăvară, şi nu va avé vreo primejdie de Leşĭ? Ĭară Miron aŭ rĕspunş că nu'ĭ bine să lase oaste turcească, că este vreme de ĭarnă şi să şaḑă oaste de ĭarnă la un loc, nu o va puté biruĭ ţara de fîn şi de grăunţe şi de alte bucate, că este ţara săracă, şi a flămănḑĭ oastea. Să o rĕschire pin sate, satele sînt rare, şi ar lovĭ podghĭazurĭ (cete) din ceea parte, astăḑĭ într'un sat, mâne într'altul şi pănă în primăvară a perĭ oastea împărătească toată, şi pintre oastea turcească ar stricá podghĭazurile şi ţara. Numaĭ oastea turcească să se ducă în gĭos; numaĭ să le dee voĭe Împărăţiea să scrie Moldoveniĭ la Leşĭ cu rugăminte şi cu îmbunăturĭ; fiind tot de o lege, or crede Leşiĭ şi or lasá de nu vor face stricăcĭune Moldoviĭ, şi or chivernisĭ şĭ cetatea de bucate pănă 'n primăvară. — Şi aşá aŭ lăsat vizirul după sfatul luĭ Miron, ĭară unĭĭ din boĭerĭ, dupăce lĭ-aŭ spus Miron sfatul, ḑiceá că'ĭ maĭ bine să lase Turcĭĭ să ĭerneḑe că pot pre dînşiĭ să'ĭ prede Leşiĭ, şi ţara. Ĭară Miron ḑiceá că n'or prădá-o; ĭar' de or şĭ prădá-o, nimică n'a hĭ, decît să le ĭa ĭanicerĭĭ muĭerile şi copiĭ, şi să rĕmîĭe şĭ aşĕḑătorĭ să nu se maĭ ducă!“

Ĭată sfat de patriot adevĕrat şi de adînc şi ager diplomat carele, între doaŭĕ rele, alege pre cel maĭ puţin stricăcĭos! De ací înnăinte vom întâlnĭ maĭ adese orĭ pre Miron Costin esprimînd şi susţinînd alte vederĭ şi alte chipsuirĭ decît ale celoralalţĭ boĭerĭ, şi a întrá chĭar în conflicte serioase cu eĭ. Aşá în toamna anuluĭ 1673, cînd Ştefan Petriceĭcu îndemná pre boĭerĭ ca să părăsască pre Turcĭ şi să se dee în partea Leşilor, dupăce aceştĭa înfrînserĕ pre Turcĭ într'o bătălie lîngă Hotin, Miron Costin, temîndu-se ca nu cumva să se aşeḑe acuma Leşiĭ în Moldova, se opuse chĭar domnitorĭuluĭ şi'ĭ rĕspunse: „Orĭ să fie voĭea mărieĭ tale, orĭ să nu fie, noĭ nu ne vom lăsá casele să le ĭeĭe Tătarĭĭ! şi s'aŭ închinat şi 'ĭ-aŭ

[1]) Let. Mold. t. 2. pg. 221—222; — Cron. Rom. t. 2. pg. 200.

dis: să fii măriea ta sănătos! și aŭ eșit afară. Și așá toți boieriĭ și căpitaniĭ aŭ purces cela după cela pre rînd a se închinare, și aŭ eșit afară... Iară Petriceĭco vodă aŭ rămas numaĭ sîngur, numaĭ cu Hăbășecul hătmanul și cu casa luĭ, și aŭ început a plîngere și a blăstămare pre Miron și pre alțiĭ". [1])

Cu urmașul luĭ Ștefan Petriceĭcu în domnie, cu Dumitru Cantacuzinul, cu toate că acesta nu erá pe placul boierilor, Miron Costin, ținînd sama de împrejurărĭ, a trăit bine, cu scopul, ca prin sfaturile sale patriotice să scoată țara din „cumplitele aceste vremĭ de acmú" și să o ferească de „cumpĕna cea mare" în care se aflá. Din această causă mulțĭ boierĭ dá vina asupra luĭ Miron Costin, ca cum prin sfaturile luĭ ar fi oprit noul Domn preste ĭarnă, spre 1674, Tătarĭ în țară, de aŭ prădat'o și aŭ sărăcit'o, „dar', dice analistul Ion Neculce[2]), aceste voroave nu sînt nimicĭ, fără decît Dumitrașco vodă, fiind prea telpiz, și fricos, și neavînd nicĭo milă de țară, puneá pricinĭ asupra boierilor, și luĭ Miron, că sfătuesc eĭ.

În primăvara anuluĭ 1674, îndată după alegerea luĭ Ion Sobĭeski ca rege al Poloniei (Maĭŭ 1674 pînă Juniŭ 1696), precum și în anul 1675 după victoriea Polonilor de lîngă Leina (Leopolea) asupra Turcilor, cînd se pertratá de pace între Poloni și Turcĭ, Miron Costin fu trimes în doaŭĕ rînduri „în solie la craiul leșesc" [3]), nu știm însă cu ce felĭŭ de succes.

În domnieа luĭ Antoniŭ Ruset (1675—1678), chĭar dela începutul eĭ, întîmpinăm pre Miron Costin ca logofĕt mare, care însușie a păstrat'o atît într'această domnie, cît și în domnieа a treĭa a luĭ Gĭorgĭŭ Duca (1678—1683) [4]). Din causa purtărilor desfrînate ale fiilor luĭ Antoniŭ Ruset și pentru sumețiea nesuferită a unor Greci de pe lîngă el, se produse mare nemulțămire în țară. În fruntea nemulțămiților se aflaŭ hătmanul Alesandru Bohuș și marele logofĕt Miron Costin. Eĭ detronară pre Antoniŭ Ruset și aduseră în locul luĭ, pentru a treĭa oară, pre Gĭorgĭŭ Duca. [5]) Acest Domn trăĭá în rĕporturĭ întime cu ilustriĭ represîntanțĭ aĭ aspirațiunilor și idealurilor naționale de pe timpul acela, cu mitropolitul Dosoftеĭŭ și cu Miron Costin; concepuse dară ideea de a mărĭ și întărĭ domniatul Moldoviĭ și de a'l face un centru de atracțiune pentru toată suflarea romînească; stăruĭ deci pe lîngă Turcĭ și isbutĭ prin chĭeltuĭele marĭ a împreuná în anul 1680 Ucraina cu Moldova. [6]) Spre a'și întoarce baniĭ chĭeltuițĭ și spre a avé la dispositiune mijloace ajungătoare pentru ținerea uneĭ curțĭ regale și pentru realisarea tendinților sale, întrebuințá chipurĭ permise și nepermise, aruncînd biruri grele asupra tuturor locuitorilor fără deosebire și le strîngeá cu cea maĭ mare necrutare, cu bătăĭ, cu chinurĭ și cu închiderĭ, așá încît „erá pline închisorile de boierĭ și grosurile de ceĭ săracĭ". Din causa lăcomieĭ ce o aveá atît Duca cît și doamnă-sa, „urîtu'laŭ toțĭ", dice analistul Ion Neculce[7]), „și se rugaŭ toțĭ luĭ Dumnedeŭ să'ĭ mîntuească din mînile luĭ, și'l blăstămaŭ dela mic pînă la mare de audĭaŭ slugile luĭ cu urechile. Atunce

[1]) Let. Mold. t. 2. pg. 227; — Cron. Rom. 205. — [2]) l. c. pg. 229; — 207. — [3]) Let. Mold. t. 1. pg. 20; t. 2. pg. 14; — Cron. Rom. t. 1. pg. 20; t. 2. pg. 13. — [4]) Urechĭe V. A. Miron Costin Opere, t. 1. pg. 136-158, nr. 131-157, 165-176, 182—183. — [5]) Let. Mold. t. 2. pg. 17-18, 235; t. 3. pg. 91; — Cron. Rom. t. 2. pg. 16, 213; t. 3 pg. 78. — [6]) l. c. t. 2. pg. 24 și 238; — 21 și 215—216. — [7]) l. c. t. 2. pg. 239; — t. 2. pg. 216

fugit'aŭ mulți boieri și mazilî de groaza luĭ", numaĭ marele logofĕt Miron Costin, hătmanul Alesandru Buhuș și postelnicul Constantin Cîobanul nicîcînd nu 'l-aŭ părăsit, „fiind maĭ aproape de casa Ducăĭ vodă". [1])

Oare ce să fie causa că Miron Costin, carele maĭ înnăinte, și chĭar după această domnie a luĭ Gĭorgĭŭ Duca, se amărĭá și se revoltá încontra unor asuprele de felĭul celor arĕtate, ĭar' acuma le suferĭá toate și nu se opuneá? Ĭată o întrebare la care nu se poate rĕspunde așá de ușor! Însă cine ĭa în considerare ce va să dică, la om, ideal în genere, și ideal național în special, și ce poate o însuflețire înfocată pentru el, acela deîndată va pricepe și'șĭ va esplicá tăcerea luĭ Miron Costin la hăpsînĭea luĭ Gĭorgĭŭ Duca. Analistul Ion Neculce ni spune apriat [2]), că Gĭorgĭŭ Duca „se țineá și vorbĭá în casa luĭ, și se ispitĭá să fie craĭŭ în Țara Ungurească, și un fecĭor a(l) luĭ în țara Moldovĭĭ Domn, și alt fecĭor Domn în Țara Muntenească, și ginere-săŭ hătman în Ucraina; că el îșĭ țineá lucrul pre sus. Curtea luĭ, masa luĭ, chĭeltuĭala luĭ ca un craĭŭ țineá". Toate acestea le știá marele logofĕt Miron Costin; poate că el însu'șĭ 'ĭ-a însuflat aceste ideĭ și năzuințĭ, el care scrieá istoriea Moldovĭĭ dela primul eĭ descălecat și cunoșteá cu deamĕruntul care fusese teritorĭul Dacieĭ Traĭane! Un bărbat ca Miron Costin, care aveá în vedere aspirațiunile luĭ Gĭorgĭŭ Duca și țineá sama de realisarea lor, trebuĭá numaĭdecît, să'șĭ calce pe inimă și să închidă ochiĭ la procedura luĭ neomenasă de a'șĭ procurá mijloacele necesare pentru acest scop! Cît de însuflețit erá Miron Costin pentru acest măreț ideal național, se cunoaște din cuvintele luĭ, adresate Domnuluĭ săŭ în Dec. 1683, cînd acesta se consultá în casele sale din Domneștĭ cu puținiĭ săĭ boieriĭ credincĭoșĭ, că ce ar fi de făcut ca să scape de pericolul de a fĭ prinșĭ de Poloni? Într'acest consiliŭ esclamá Miron Costin: „Ce putere aŭ eĭ să viĭe asupra mărieĭ tale? Să nu dăm locul, că pămîntul acesta este frămîntat cu sîngele moșilor și strămoșilor noștri"! [3]) Minunat sfat patriotic! Admirabilă însuflețire în timp de pericol! Dar' ce puteaŭ face o mînă de oameni, suprinșĭ de oastea leșască la un ospĕț în ajunul Crăciunuluĭ?! În genere, maĭ toate sfaturile date de Miron Costin luĭ Gĭorgĭŭ Duca cînd se întorceá acesta în țară dela încunjurarea Vienĭĭ decătră Turcĭ din 1683, par a fĭ fost înspirate maĭ mult de un felĭŭ de mîndrie și sumeție națională, decît de calcul și speculă practică! În timpul acesta pare să 'ĭ se fĭ fost întunecat geniul luĭ diplomatic și strategic de maĭ înnăinte!

Atît Gĭorgĭŭ Duca cît și Miron Costin fură prinșĭ de Poloni. Gĭorgĭŭ Duca fŭ despoĭat de avere și dus în Poloniea, ĭar' Miron Costin scăpâ de jac și de robie numaĭ prin întervenirea unuĭ Polon amic și maĭ rĕmase în țară pînă în Februarĭŭ 1684, cînd fugí și el în Poloniea dimpreună cu Ștefan Petriceĭcu vodă, (Noem. 1683 pînă Febr. 1684), și petrecú acoleá în tot decursul domnieĭ a doaŭa a luĭ Dumitru Cantacuzinul (Mart 1684 pînă Juniŭ 1685), pînă la începutul domnieĭ luĭ Constantin Cantemir (Juniŭ 1685 pînă Mart 1693) cînd, la învitarea acestuĭa, se întoarse îndărăpt în țară în toamna anuluĭ 1685 saŭ în primăvara anuluĭ 1686 „foarte scăpĕtat, și 'l-aŭ avut Cantemir Vodă în milă și în cinste." [4])

Constantin Cantemir ajunsese pe tronul Moldovĭĭ prin concursul luĭ Șărban Cantacuzinul, Domnul Țărĭĭ Romînești, sub condițiunile, ca el să

[1]) l. c. t. 2. pg. 241-242; — t. 2. pg. 219. — [2]) l. c. t. 2. pg. 245; — t. 2. pg. 222. — [3]) l. c. t. 2. pg. 243; — t. 2. pg. 220. — [4]) l. c. t. 2. pg. 41, 254, 258; — t. 2. pg. 36, 37, 230—231, 234.

nu ĭasă din voĭea luĭ; ca să omoară pre Ruseteștĭ; ca să nu se atingă de casa luĭ Gavriliță vornicul; și ca să se rădice împreună cu Polonii asupra Turcilor. Toate acestea 'și le condiționase Șărban Cantacuzinul, fiindcă el „avea bună nădejde că va desbate toată creștinătatea din Țarigrad încoace de subt mîna Turcilor“; că înprivința aceasta „se ajunsese Șărban vodă și cu Nemțiĭ, și cu Moscul, și cu Leșiĭ;“ și că „gîndul și gătirea luĭ Șărban vodă eră să fie el împărat în Țarigrad.“ [1]) Dintru acestea se vede că Șărban Cantacuzinul mergeá cu aspirațiunile sale naționale, mult maĭ departe decît Gĭorgĭŭ Duca. Precînd acesta tindeá numaĭ la restaurarea Dacieĭ Traĭane sub dinastiea sa, Șărban Cantacuzinul țîntiá la restabilirea împeriuluĭ roman resăritean! Ce visurĭ plăcute!

La astfelĭŭ de planurĭ uriașe Miron Costin nu puteá lipsí. El fŭ decĭ adus din Poloniea și foarte călduros îmbrățișat de Constantin Cantemir; fŭ pus ca staroste în județul Putneĭ, fiĭul săŭ Ioniță făcut sardarĭŭ, Niculaĭŭ numit logofĕt al treile, și al treile fiĭŭ, Pătrașcu, făcut cămăraș mare și logodit cu o fată de ale luĭ Constantin Cantemir, ĭar' frate-săŭ, Velicĭcu Costin, căpĕtâ hătmăniea mare. Se apucară acuma cu toțiĭ la lucru, dar' curînd se iviră felĭŭ de felĭŭ de neînțelegerĭ, provocate toate de înterese particulare și egoistice!

Maĭ întîĭŭ întrâ o rĕceală și apoĭ chĭar dușmănie între Constantin Cantemir și Polonĭ, fiindcă aceștĭa, sumeți pe puterea lor, nu băgaŭ în samă planurile și sfaturile luĭ, nu considerаŭ dificultățile în carĭ se aflá el față cu Turciĭ, ci voĭaŭ să 'șĭ'l facă ascultătorĭŭ necondiționat. Cu Șărban Cantacuzinul încă se stricâ curînd Constantin Cantemir, neîmplinindu'ĭ cu acurăteață și pînă în sfîrșit condițiunile sub carĭ fusese urcat pe tronul Moldoviĭ. Simțîndu-se acum între doaŭĕ focurĭ, prinse a se îngrijí de salvarea proprie și'șĭ cautâ aliațĭ aĭurĭa. El întră în legătură cu împăratul Germanieĭ Leopold I. (1657—1705) și închĭeĭâ cu el în anul 1688, toamna, un contract de alianță sub condițiunile: ca Moldova să stee sub protecțiunea și suzeranitatea împeriuluĭ german, plătindu'ĭ un tribut; ca în ea familiea luĭ Cantemir să fie ereditară în domnie; ca împăratul Germanieĭ să'ĭ dee oaste de ajutorĭŭ, și să apere domniatul încontra Polonieĭ, și chĭar încontra Turcieĭ, înduplecînd pre aceasta să'ĭ restituească ostaticiĭ; și în fine să nu îmble a uní biserica Romînilor moldoveni cu cea romană apuseană. [2]) Pentru valabilitatea acestuĭ tractat se cereà consîmțămîntul și iscălitura tuturor boĭerilor din consilĭul domnesc. Toțĭ aprobară tractatul, îl subscriseră și promiseră agentuluĭ împărătesc, prin jurămînt pe Evangelie, că se vor ținé de el și că'ĭ vor păstrá deocamdată neviolat secretul.

Miron Costin însă se opuse, dar' nu atîta din causă că aveá printre Polonĭ mulțĭ amicĭ de pe timpul studiilor și pribegirilor sale într'acoleá, saŭ că ar fĭ vrut să între în vederile politice ale Polonilor, ci fiindcă nu vedeá posibilitatea aplicărĭĭ acestuĭ tractat, nicĭ nu credeá că, prin el, s'ar puté salvá pe deplin și în mod durabil înteresele naționale ale Romînilor și a realisá planurile urmărite de Gĭorgĭŭ Duca, orĭ de Șărban Cantacuzinul. Constantin Cantemir însă erá convins că, prin tractatul acesta, îșĭ asigură, cît cu putință de bine, înteresele sale familiare, și de aceea amerință pre Miron Costin cu tăĭarea capuluĭ, și cu stîrpirea familieĭ sale, dacă nu'l va iscălí el și frate-săŭ Velicĭcu. Miron Costin și Velicĭcu se îndu-

[1]) l. c. t. 2. pg. 250—251; — t. 2. pg. 226—227. — Cantemir D. Istor. împ. otom. t. 2. pg. 506, nr. 73. — [2]) Hășdăŭ, Arhiva ist. t. 1. p. 2. pg. 12—18.

plecară în fine, și'șĭ dădură și eĭ consîmțămîntul, dar' opunerea lor lăsâ un ghimp întăpătorĭŭ în inima luĭ Constantin Cantemir, și un instrumînt foarte periculos în mîna rivalilor și a învidioșilor familieĭ Costineștilor. Maĭ ales Miron Costin, care erá pe cale a se încuscrí cu Cantemir, păreá multora un rival puternec și de temut, și de aceea chipsuĭaŭ mijloace, prin carĭ 'l-ar puté delătură din calea lor.

Constantin Cantemir, care urmărĭá perpetuarea familieĭ sale pe tronul Moldoviĭ, căutá să o întărească parte prin aceea că boĭerĭá oamenĭ din păturile de jos ale poporuluĭ și'ĭ alipĭá prin aceasta de familiea sa, parte prin aceea că năzuĭá spre îmbogățire, punînd asupra țărĭĭ diverse contribuirĭ grele. Întrebuințarea fără de prudință a acestor doaŭă mijloace de asigurare a familieĭ sale stîrnĭ mare nemulțămire în țară, maĭ ales printre boĭerĭĭ prea ambițioșĭ. Miron Costin, care erá acŭ îndeajuns deșteptat prin soartea nefericită a luĭ Gĭorgĭŭ-Duca, căutá, ca consilierĭŭ bun și priincĭos, să ferească pre Constantin Cantemir de asemenĭ urmărĭ triste, și'l făceá nu odată luătorĭŭ de samă la nemulțămirile țărĭĭ. Maĭ ales birurile cele multe și grele eraŭ menite să generalisede și să înrădăcinede maĭ adînc și maĭ durabil nemulțămirile acestea și să stîrnească asupra luĭ urgiea poporuluĭ întreg. Îngrijițĭ de soartea viitorĭuluĭ, Miron și Velicĭcu Costin îșĭ permiteaŭ, chĭar în public, la ospețe, a atrage atențiunea luĭ Constantin Cantemir asupra pericolelor ce îl amerințaŭ, și de aceea maĭ adeseorĭ îĭ ḑiceaŭ: „Maĭ des cu păharele, măriea ta, și maĭ rar cu orînduĭelele, că birul țărĭĭ este ĭertat dela Poartă, și'ĭ vré să'țĭ daĭ măriea ta sama odată, și nu'ĭ puté! Și Velicĭco șĭ maĭ tare totdeauna se sfădĭa cu Cantemir vodă și cu Iordachi visternicul; carĭĭ dintru acele voroave, avînd fricá, aŭ căzut la pripus, de 'șĭ-aŭ pus șĭ capetele“.[1]) Despre Velicĭcu Costin în special ni maĭ spune cronica numită de noĭ Racovițană (pg. 177, nr. 8), că el ar fi stat „de multe orĭ împrotiva voroaveĭ luĭ Cantemir vodă“, că 'ĭ-ar fĭ ḑis „că omul care nu știe carte este un dobitoc, adecă unde nu știá carte Cantemir vodă, și altele multe care nu se cădeá să rĕspundă, fiindu'ĭ stăpîn; ĭar' pre ginerele acestuĭa, pre hatmanul Bogdan „nu părăsĭá la toate mesele domnești a'l ocărî și a'ĭ ḑice cuvinte fără cale“, din causă că acesta se prea sumețĭá și desconsideră pre alțiĭ. Asemenea șĭ despre Miron Costin ni spune această cronică, că șĭ el se hărățĭá cu vistierĭul Iordachi Ruset pentru birurile cele grele, ḑicîndu'ĭ „cu gluma“ cînd întrá în visterie: „Visternice! maĭ încet cu orînduĭelele! ĭară visterniculuĭ de aceste cuvinte nu'ĭ păreá bine“.[2])

Hărățelele Costineștilor cu aceștĭ doĭ marĭ boĭerĭ și cu multă trecere la Constantin Cantemir lĭ-aŭ fost funeste. Eĭ aŭ pîndit o ocasiune binevenită ca să se rĕsbune crunt asupra lor. Această ocasiune li sosí în toamna anuluĭ 1691. Maĭ mulțĭ boĭerĭ, nemulțămiți cu Constantin Cantemir, s'aŭ sfătuit la o nuntă la care a fost de față șĭ Velicĭcu Costin, „și s'aŭ gĭurat cu toțiĭ, eĭ în de eĭ, să fugă în Țara Muntenească la Brâncoveanul vodă, să le deá agĭutorĭŭ de chĭeltuĭală să meargă la Poartă să pîrească pe Cantemir vodă, să'l scoată din domnie, să rădice Domn dintre dînșiĭ pe Velicĭco vornicul“. Această conspirare a fost descoperită de Ilie Țifescul, poreclit Frige-vacă. Unĭĭ din conspirătorĭ aŭ fost prinșĭ și duși la Iași; între aceștĭa erá șĭ Velicĭcu Costin, asupra căruĭa „erá

[1]) l. c. t. 2. 259—260 și 265: — t. 2. pg. 235 și 240. — [2]) l. c. t. 3, pg. 28 și 97; — t. 3. pg. 25 și 87.

zavistiea mai mare despre Cupăreștĭ, împoncindu-se cu vorba mai dinnăinte vreme, și aveá și sîĭală de dînsul, pentrucă erá mai om decît toțĭ". Dus înnăintea luĭ Cantemir, Velicĭcu fu bătut de acesta, în mînie, cu buzduganul și închis. Acuma „ău aflat vreme neprietiniĭ luĭ Velicĭco" și „ău dis luĭ Cantemir vodă: Devremece te-aĭ grăbit de 'l-aĭ bătut, nu'l lăsá viŭ! Pădește de'l omoará, că de va scăpá viŭ, mîne poimîne el ne va omorî pre toțĭ". În mîniea și zăpăceala în care se aflá, Cantemir li primí sfatul și dete ordin să oamoará pre Velicĭcu Costin. Ordinul fŭ esecutat în grabă, chĭar în presînța fiĭuluĭ săŭ Dumitru Cantemir.

Îmbărbătațĭ prin această esecutare pripită și fără de judecată, neprietiniĭ Costineștilor, vistierĭul Iordachi Ruset și hatmanul Bogdan, diseră mai departe luĭ Constantin Cantemir: „Acum devremece aĭ omorît pe Velicĭco, trimete de prinde și pre frate săŭ Miron logofĕtul, de'l omoară, orĭ vinovat, orĭ nevinovat; să nu scape, că apoĭ încă a hí mai rĕŭ și de tine și de noĭ! Decĭ Cantemir, . . . s'ău potrivit neprietinilor și nu 'șĭ-ău cruțat sufletul săŭ, ce ca un tiran ău trimis pe Macri, vătavul de păhărniceĭ, cu slujitorĭ din Roman de 'l-ău luat de acolo dela casa dela Bărboșĭ, de 'l ău dus pînă în Roman și 'ĭ-ău tăĭat capul. Și cînd 'l-ău găsit Macri acolo la Bărboșĭ, atuncĭa ĭĭ murise și gĭupăneasa, și nimic nu știá de sfatul frățîni-săŭ, saŭ a(l) celorlalțĭ boĭerĭ, că nu erá amestecat cu ceĭalalțĭ boĭerĭ la sfat; că el pornise atunce pre un fecĭor a(l) luĭ, pe Niculaĭŭ, să ĭa fata Ducăĭ vodă dela Țarigrad, și se gătise și cu celalalt fecĭor, cu Pătrașco cămărașul, să ĭa fata luĭ Cantemir vodă să se înscrească, și nicĭ cu gândul nu gândĭá că 'ĭ-a vení o furtună ca aceea! Ḍisu'ĭ-ău slujitorĭĭ cînd 'l-ău găsit la Bărboșĭ, să fugă, că nu'ĭ departe în Neamț, ĭară el n'ău primit, știindu-se drept; gândĭá că 'l-or duce la Iașĭ și se va îndreptá. Ĭară dupăce ău venit Macri, și viind zapciŭ după zapciŭ să plĭará, nu 'ĭ-ău maĭ îngăduit și ău pus de 'l-ău tăĭat în Roman, și mult s'ău rugat luĭ Macri să'l ducă pînă la Iașĭ, ĭară Macri, ca un om rĕŭ și de nimică, nu 'ĭ-ău fost milă de sufletul stăpînușăŭ și saŭ grăbit de 'l-ău omorît, că, de 'l-ar fĭ dus în Iașĭ, poate s'ar fĭ îndreptat, și n'ar fi perit"!

Ĭată la ce împinge zavistiea, ura, rĕutatea, negrul suflet pre uniĭ, ĭar' pre alțiĭ teama de a'șĭ vedé vĕdite secretele și încrucișate planurile, și pre toțĭ graba și pripirea!

„Cantemir vodă", urmeadă Ion Neculce maĭ departe, „după aceea mult s'ău căit ce ău făcut, și de multe orĭ plângeá între toată boĭerimea și blăstĕmá pe cine 'l-ău îndemnat de ău grăbit de 'ĭ-ău tăĭat (capul); că după aceea n'ău trăit un (?) an nicĭ Cantemir vodă și ău murit". [1])

Încît despre anul în care s'a săvîrșit această oribilă faptă, ni spune cronica făcută de Acsenti Uricarĭul după „izvoadele" luĭ Tudosiŭ Dubăŭ, mare logofĕt sub Constantin Cantemir, Vasiliŭ Damian și ale altora, și atribuită îndecomun luĭ Niculaĭŭ Costin (pg. 175—177, nr. 6—7), că erá „veleatul 7200, în luna Dechemvrie", decĭ anul 1691, cînd „Cantemir vodă tăĭat'ău pre Miron Costin, . . . și pre frate-săŭ Velicĭco", ĭar' cronica numită de noĭ Racovițeană (pg. 177, nr. 8.) ḍice că, dupăce „trecuse un an și patru lunĭ decînd perise Miron logofĕtul și Velicĭco vornicul", ău murit și Constantin Cantemir. [2]) Subtrăgînd un an și patru lunĭ dela

[1]) l. c. t. 2 pg. 43, 265—266, 295; — t. 2. pg. 38—39; 240—242, 268; — Magaz. istor. t. 3. pg. 59—62 și t. 5. pg. 117. — [2]) Let. Mold. t. 2. pg. 43; — Cron. Rom. t. 2. pg. 38—39; — Mag. istor. t. 3. pg. 61.

moartea luĭ Constantin Cantemir, întîmplată în 17. saŭ 23. Mart 1693, căpĕtăm 17. saŭ 23. Noem. 1691. Decĭ diferința între aceste doaŭĕ însĕmnărĭ este numaĭ de o lună. Considerînd că acuma acest omor s'a consumat îndată după nunta luĭ Ion Paladi; că nunțĭ nu se fac în timp de post; că postul Crăciunuluĭ începe cu 15. Noemvre, și că conspiratoriĭ dela acaastă nuntă aŭ fost îndată prinșĭ și unĭĭ din eĭ chĭar ucișĭ: trebue să mărturisim că e maĭ probabil că acest omor s'a săvîrșit în Noemvre, decît în Decemvre 1691.

Miron Costin erá căsătorit cu Ileana, fiica luĭ Ion Movilă, dela care avú treĭ fecĭorĭ, pre Ioniță, Niculaĭŭ și Petru, și doaŭĕ fiicĭ, pre Safta și pre Tudosiea.

Miron Costin nĭ-aŭ lăsat ca scrierĭ cunoscute pînă acum: 1. Anuariul Moldoviĭ dela Aron vodă cel Cumplit pînă la finea Domnieĭ luĭ Ștefăniță Lupul, decĭ rĕstîmpul dela 1594—1661, precum și Anuariul luĭ Grigorĭŭ Urechĭe dela Dragoș pînă la Aron cel Cumplit, prescris cu puține adăusăturĭ; — 2. Cartea pentru descălecatul dintîĭŭ al Moldoviĭ și neamuluĭ moldovenesc; — 3. Descrierea Țărĭĭ Moldovenești și Muntenești, polonește, în vĭersurĭ; — 4. Cronica țărilor Moldoviĭ și Munteniei, polonește, în proză; — 5. Vieața Lumiĭ, poemă; 6. Înțelesul stihurilor cum trebue să se citească; — 7. Cîntec la originea Romînilor; — 8. Stihurĭ împrotiva zavistieĭ. Despre toate acestea am vorbit maĭ sus, pg. 174, nr. 3; 220—222; — 225; 289—293, precum șĭ în Urechĭe V. A. Miron Costin, Opere t. 1. pg. 766—781.[1])

8. Tudosiŭ Dubăŭ.

Tudosiŭ Dubăŭ s'a născut dintr'o familie boĭerească moldovană în ținutul Sucevĭĭ, cam tot pe timpul în care se născuse șĭ Miron Costin. Despre studiile luĭ nu sîntem informați, dar', considerînd funcțiunile publice ce le-a ocupat succesiv, trebue să dicem că a avut șĭ învățătură destulă și că a dispus de un spiret maĭ remarcabil. Maĭ întîĭŭ îl întîmpinăm într'un înscris de împărțală din 15. Opt. 7177 (1669) subscriindu-se ca fost pîrcălab[2]), maĭ întîĭŭ dicem, fiindcă tragem la îndoĭală data unuĭ înscris de vîndare din 3. April 7170 (1662), în care figurează Tudosiŭ Dubăŭ printre marturĭ ca fost spătarĭŭ[3]). În domniea luĭ Antoniŭ Ruset (1675—1678), și anumea la sfîrșitul eĭ, găsim pre Tudosiŭ Dubăŭ ca visternic, stăruind cu Miron Costin și cu altĭ boĭerĭ ca să capete Domn pre Gĭorgĭŭ Duca[4]). În domniea a treĭa a luĭ Gĭorgĭŭ Duca (1678—1683) ocupă Tudosiŭ Dubăŭ boĭeriea de spătarĭŭ, dar', nevoind să plătească birul cerut de Duca vodă, fú încărcerat de acesta pe la 1681; se rĕscumpĕră însă și, vedînd că „nu maĭ pot sătură nesațul Ducăĭ vodă“, fugí în Poloniea împreună cu altĭ boĭerĭ[5]), de unde pare să se fi întors în toamna anuluĭ 1683 împreună cu contradomnul Ștefan Petriceĭcu.

În domniea luĭ Constantin Cantemir (1685—1691), în tot decursul eĭ, găsim pre Tudosiŭ Dubăŭ ca mare logofĕt[6]), ĭar' în domniea dintîĭŭ a luĭ Constantin Ducă (1691—1695), dintru început ca ban, ĭar' maĭ apoĭ ca mare logofĕt, și cu multă autoritate și înrîurință, căcĭ, dice Ion Neculce

---

[1]) Conf. Urechĭe V. A. Miron Costin Opere, t. 1. pg. 282 368; — Mag. ist. pg. 168—143. — [2]) Hăsdăŭ, Arhiva istor. t. 3. pg. 248. — [3]) Urechĭe V. A. M. Costin Opere I. pg. 88, nr. 97. — [4]) Let. Mold. t. 2. pg. 18; — Cron. Rom. t. 2. pg. 16. — [5]) l. c. pg. 25—26; — pg. 22—23; — Urechĭe V. A. l. c. pg. 140, nr. 141. — [6]) l. c. pg. 11; — pg. 37; — Urechĭe V. A. l. c. pg. 158—168, nr. 184, 185, 187, 188, 195, 196, 199. 203. 205.

„fiind om de treabă, erá toată dvoreala după vel logofĕt“. Descoperind Tudosiŭ Dubăŭ luĭ Constantin Duca taĭna cu care venise în Iaşi un agent dela Poartă sub pretest ca să ĭaĭe baniĭ biruluĭ, dar' în realitate ca să cerceteze pîrile ce sosirá asupra luĭ la Poartă, şi de le va aflá adevĕrate, să'l detroneḑe, Constantin Duca omorî pre acest agent, din care causă fŭ detronat, ĭar' Tudosiŭ Dubăŭ pus locotenent domnesc pînă la venirea nouluĭ domnitoriŭ, Antioh Cantemir (1695—1700). [1]) După sosirea luĭ Antioh Cantemir, Tudosiŭ Dubăŭ saměnă să nu fi căpĕtat nicĭo boĭerie, fiindcă nu'l găsim figurînd printre boĭeriĭ acestuĭ Domn. De acĭ înnăinte n'am maĭ aflat amintindu-se despre el; pare că nicĭ n'a maĭ trăit mult.

Tudosiŭ Dubăŭ a scris un anuariŭ al Moldoviĭ (pg. 175, nr. 4), dar' de unde începînd şi pînă unde ajungînd, nu ştim cu siguritate, probabil însă că de unde încetase Miron Costin şi pînă după anul 1695, poate pînă în 1703, dacă a trăit pînă pe-atunci.

10. Vasiliŭ Damian.

Despre Vasiliŭ Damian ştim pînă acum numaĭ atîta că a fost maĭ întîiŭ diac saŭ scriitoriŭ la marele logofĕt Tudosiŭ Dubăŭ; că ajunse şĭ el a fĭ logofĕt al treile în timpul domnieĭ luĭ Constantin Cantemir, pe la 1688; că, îndemnat de binefăcătoriul săŭ Tudosiŭ Dubăŭ, s'a apucat de a scrie Anuariul Moldoviĭ dela Dragoş vodă încoace, prescriind maĭ întîiŭ Anuariul luĭ Grigoriŭ Urechĭe de pe copiea făcută de Simion Dascălul, apoĭ cele scrise de Miron Costin şi de Tudosiŭ Dubăŭ [2]) şi că în fine, dela moartea luĭ Tudosiŭ Dubăŭ încoace, poate cam de prin anul 1696 saŭ 1703 pînă în anul 1709, a scris dela sine. El s'a încercat şĭ în vĭersificare. (pg. 176, nr. 5; 185, şi 296, nr. 17.)

11. Niculaĭŭ Costin.

Niculaĭŭ Costin, al doile fecĭor al mareluĭ logofĕt Miron Costin, s'a născut cam pe la 1660 şi 'şĭ-a făcut studiile maĭ înnalte la universitatea din Cracoviea. În domniea luĭ Constantin Cantemir (1685—1693), după întoarcerea tătîni-săŭ din Poloniea, fŭ numit logofĕt al treile şi logodit cu o fiică de ale luĭ Gĭorgiŭ Duca. După omorîrea tătîni-săŭ în Noemvre saŭ Decemvre 1691, fŭ încarcerat, dară curînd eliberat pe chizăşie. Stînd însă totuna în pripusurĭ şi împovorat cu dărĭ grele de Iordachi visternicul fugí în 1693 la comîndantul Polonilor din Cetatea Neamţuluĭ şi de aicĭ în Ţara Romînească. După moartea luĭ Constantin Cantemir şi urcarea pe tronul Moldoviĭ a luĭ Constantin Duca (1693—1695), Niculaĭŭ Costin se căsătorí cu sora acestuĭa, Ileana, şi fŭ numit hatman. După detronarea luĭ Constantin Duca şi denumirea luĭ Antioh Cantemir ca Domn (1695—1700), fugí Niculaĭŭ Costin, împreună cu alţĭ boĭerĭ în Ţara Romînească, unde petrecŭ pînă la venirea luĭ Constantin Duca cu a doaŭa domnie (1700—1703), cînd se întoarse în ţară şi căpetă din noŭ hătmăniea. Această boĭerie pare să o fĭ avut, dacă nu pe la începutul, apoĭ pe la finea domnieĭ dintîiŭ a luĭ Mihaĭŭ Racoviţă (1703—1705). În domniea a doaŭa a luĭ Antioh Cantemir (1705—1707), Niculaĭŭ Costin fŭ numit vornic mare de ţara de sus, dar' în domniea a doaŭa a luĭ Mihaĭŭ Racoviţă (1707—1709), nu'l aflăm în nicĭo boĭerie, ci pare să fĭ petrecut la ţară, de unde fŭ chĭemat, după detronarea domnitoriuluĭ, decătră locote-

[1]) Let. Mold. t. 2. pg. 277, 279—281; — Cron. Rom. t. 2. pg. 251, 253—255. —
[2]) Urechĭe V. A. M. Costin Opere I. pg. 11—14 şi 166, nr. 198.

nenţa domnească la Iaşi numaĭ spre consultare, ĭar' maĭ pe urmă făcú şĭ el parte din ea din ordinul nouluĭ Domn, Niculaĭŭ Maurocordat.

Cum sosí Niculaĭŭ Maurocordat la Iaşi cu întîĭa domnie (1709—1710), denumí îndată pre consilieriĭ săĭ, printre carĭ şĭ pre Niculaĭŭ Costin ca mare vornic de ţara de jos. Cu acest domnitoriŭ, deşí străin şi nevorbind, dintru început, romîneşte, Niculaĭŭ Costin a stat în legăturĭ de prietinie, fiindcă amîndoĭ eraŭ bărbaţĭ cu cultură aleasă, cunoscătorĭ de maĭ multe limbĭ, ĭubitorĭ de ştiinţĭ şi literaţĭ; se potrivĭaŭ decĭ în multe lucrurĭ amîndoĭ. Din această causă, Niculaĭŭ Costin fú însărcinat de Niculaĭŭ Maurocordat odată ca să întîmpine şi să călăuzască pre solul frănţuzesc, marchizul Desalleurs, carele treceá prin Moldova spre Constantiniana, ĭar' altă dată pre Iosif Potoţchi, guvernătoriul de Chiev, carele, după o petrecere în Ardeal la Francisc Racoţi, se întorceá în Poloniea cu oaste.

O parte din oastea aceasta a rĕmas maĭ mult timp pe lîngă Iaşĭ, la Cărligătură, şi venĭá în serioase conflicte cu locuitoriĭ îndigenĭ din causa sumeţieĭ ostaşilor şi a jafurilor lor. Niculaĭŭ Costin, „ştiind limba leşască", fú ales de Niculaĭŭ Maurocordat ca să judece toate gîlcevele şi pîrile, dimpreună cu un judecătoriŭ leşesc.

În scurta domnie a luĭ Dumitru Cantemir (Noem. 1710 pînă Juliŭ 1711) a fost Niculaĭŭ Costin logofĕt mare şi ca atare trebue să fi cunoscut toate planurile Domnuluĭ săŭ relative la întemeĭarea uneĭ dinastiĭ Cantemiriane în domniatul Moldoviĭ sub protectoratul Rusieĭ. Această boĭerie o păstrâ şĭ în domniea a doaŭa a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat (Sept. 1711 pînă Ian. 1716), pînă la moartea sa întîmplată în Septemvre 1712. De cîtă considerare se bucurá el la Niculaĭŭ Maurocdordat, nĭ-o spune Acsenti Uricarĭul dicînd că Niculaĭŭ Maurocordat îl „aveá întru desebită dragoste şi socotinţă", că „'ĭ-aŭ părut rĕŭ de moartea luĭ", şi că „nelăsînd cuconĭ rĕposatul Niculaĭŭ (Costin), cu multă nevoinţă pentru pomenirea luĭ aŭ pus de aŭ scris istoriile ţăriĭ Moldoviĭ, care le scosese cu osteneala luĭ".

Însu'şĭ Niculaĭŭ Costin aveá cunoştinţă vie despre talentul săŭ, despre învĕţătura sa rară şi despre superioritatea sa faţă cu multĭ contimporenĭ carĭ, ca şĭ el, se încercaŭ a scrie cîte una alta, de aceea se şĭ esprimă în precuvîntarea dela „Cartea pentru descălecatul dintîĭŭ" cu oarecare mîndrie dicînd: „ĭar' a pomení de niştе letopiseţe, pre urmă scrise de o samă de boĭerĭ de ţară, nu socotesc alta, decît ocară li se face la vecĭĭ viitorĭ, de 'ĭ-aş pomení, că şĭ la istoriĭa le scrie, deplin şi pre larg, trebue şĭ învĕţătură şĭ ştiinţa altor ţărĭ, care aceĭa nu o aŭ avut". [1])

Dela Nicilaĭŭ Costin cunoaştem pînă acum: 1. Cartea pentru descălecatul dintîĭŭ al Moldoviĭ; — 2. Anuarĭul s. Letopiseţul Moldoviĭ dela Dragoş pînă în domniea luĭ Ieremie Movilă, 1359—1601; — 3. Istoriea regeluĭ şvedian Carol XII-le; 4. Descrierea domnieĭ dintîĭŭ a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat şi a urmaşuluĭ acestuĭa, a luĭ Dumitru Cantemir, dela Opt. 1709 pînă Sept. 1711; — 5. Culegerea unor tractate între Poarta otomană şi Moldova; — şi 6. Ceasornicul domnilor. Despre toate aceste scrierĭ am vorbit maĭ sus, pg. 176, nr. 6; 228, nr. 3; 251, nr. 5; 267, nr. 7.

12. Dumitru Cantemir.

Originea familieĭ. — După socotinţa luĭ Dumitru Cantemir [2]), familiea Cantemireştilor să fie de origine tătărească şi să se tragă chĭar

[1]) Let. Mold. t. 2. pg. 190, 266, 267, 79, 80, 82, 85-87, 190—191; t. 1. pg. 39; — Cron Rom. t. 2. pg. 242, 244, 247, 253, 255, 269, 282, 284, 71—72, 74, 296, 76, 77, 302, 172; t. 1. pg. 37. — [2]) Istoriea împeriuluĭ otoman, Bucureştĭ, 1876, t. 2. pg. 539. nota 98 si pg. 508, nt. 73; — şi Descriptio Moldaviae p 2 cp. 13.

dela Temurlenchĭ, marele învingătorĭŭ al Asieĭ, născut în 1336 și mort în 1405. Maĭ întîiŭ să se fí așĕdat în Crimeea ca mîrzĭ, adecă boĭerĭ saŭ principĭ tătărești, dar' maĭ apoĭ, asupriți fiind de haniĭ Tătarilor, unul din eĭ, anumea Toader, a fugit în Moldova, s'a așĕdat acoleà, s'a încreștinat, a fost boĭerit chĭar de Ștefan cel Mare, și un urmaș de aĭ acestuĭa, tot cu numele Toader, moșul luĭ Dumitru Cantemir, să fí ajuns căpitan în Codriĭ Tighĭeciuluĭ tocmaĭ pe timpul cînd alți Cantemirești din Crimeea îșĭ părăsiră, pe la anul 1637, dimpreună cu oamenĭĭ lor, patriea și se așĕdară în Bugeac, în triunghĭul Basarabieĭ de gĭos de lîngă Marea Neagră, deci în vecinătate cu Codriĭ Tighĭeciuluĭ. În anul următorĭŭ însă îĭ aduse îndărăpt hanul tătăresc, făcînd să se ucidă hanul lor care se refugise la Constantiniana.[1]) Cu ocasiunea acestor lupte, Tătarĭĭ din Bugeac omorîră pre Toader Cantemir. Atuncĭa fĭiul acestuĭa, Constantin, tatăl luĭ Dumitru Cantemir, tînĕr fiind, s'a dus în Poloniea, unde a rĕmas 17 anĭ, șervind în oaste sub regiĭ Vladislaŭ IV (1632—1648) și Ion II Cazimir (1648—1668); se întoarse apoĭ în Moldova după închĭeĭarea păcĭĭ dintre Poloni și Svedĭ din 19. Sept. 1657, deci probabil că în domniea luĭ Gĭorgĭŭ Ștefan (1653—1658), poate și în a luĭ Gĭorgĭŭ Ghica (1658—1659). Din Moldova trecú apoĭ cu Gĭorgĭŭ Ghica în Țara Romînească, unde încăpuse în domniea acestuĭa de acoleá (1659—1660) ceauș (curierĭŭ) spătăresc, dar', fugind acesta la Nemți, C. Cantemir se întoarse îndărăpt și fú numit de Eustratiŭ Dabija (1661—1665) căpitan în Codriĭ Tighĭeciuluĭ, de Gĭorgĭŭ Duca, în domniea sa a doaŭa (1668—1672), mare clucerĭŭ, și călăuz armateĭ turcești spre Camenița; în domniea luĭ Ștefan Petriceĭcu (1672—1673) C. Cantemir îndătorí mult pre Turcĭ, scăpînd din mînile Polonilor concubinele sultanuluĭ, șĭ'șĭ netedí prin aceasta calea spre domnnie. Sub Dumitru Cantacuzinul (1673—1675), fiindcă atrăgeá pre Moldovenĭ în partea luĭ, C. Cantemir încăpú sărdarĭŭ, dar' în domniea a treĭa a luĭ Gĭorgĭŭ Duca (1678—1683) a fugit dimpreună cu alți boĭerĭ în Țara Romînească, la Șărban Cantacuzinul, dar' se întoarse îndărăpt deodată cu domniea a doaŭa a luĭ Dumitru Cantacuzinul (1684—1685), se îndușmăní însă cu el, fugí din noŭ la Șărban Cantacuzinul, Domnul Țărĭĭ Romînești (1679—1688), cu ajutorĭul căruĭa și cu îndătoririĭ către el (pg. 309) a încăput Domn în Moldova în Juniŭ 1685 și murí ca Domn în 23. după alțiĭ în 17. Mart 1693.

Despre originea luĭ Constantin Cantemir ni spun anuarele îndigene că el erá „om de țară, Moldovan drept, fiind dela Tobac de locul luĭ", saŭ că „erá chĭar pămintean din părințiĭ luĭ", saŭ că „aŭ fost de oameni proști, dela ținutul Fălciuluĭ",[2]) și că a început a se distinge abĭá după-ce a șervit în oastea leșască. Opiniunea luĭ Fr. I. Sulzer[3]) că conumele Cantemir ar vení dela provocarea: „Cîntă, Mire!" și că Constantin Cantemir ar fí fost herghĭeligiŭ, o credem șăgalnică. Presupunem dar' că boĭerirea Cantemireștilor nu se trage dela Ștefan cel Mare, precum pretinde Dumitru Cantemir în „Descriptio Moldaviae", ci abĭá dela Gĭorgĭŭ Ștefan, cam de prin anul 1657 saŭ 1658!

Vieața luĭ Dumitru Cantemir. Dumitru Cantemir s'a născut într'a 26. Optomvre 1673. Școala începătoare romînească, slovenească și grecească a absolvit'o în patrie'șĭ, ĭar' pentru studiĭ maĭ supe-

[1]) Let. Mold. t. 1. pg. 275—276; — Cron. Rom. t. 1. pg. 303. — [2]) Let. Mold. t. 2. pg. 36, 254; t. 3. pg. 96; — Cron. Rom. t. 2. pg. 35, 230; t. 3. pg. 24. — [3]) Gesch. des Transalp. Daciens 1. pg. 395—399.

rioare aduse Constantin Cantemir, pentru copiiĭ sĕĭ, pre învĕțatul predicătoriŭ dela biserica catedrală din Constantiniana, pre Ieremie Cacavela, dela carele a învĕțat Dumitru Cantemir primele principiĭ ale filosofieĭ.[1] În etate de 15 anĭ, în toamna anuluĭ 1688, fŭ trimes la Constantiniana ca ostatic în locul frățîni-sĕŭ maĭ mare, Antioh. Înfățișîndu-se înnaintea viziruluĭ, făcŭ asupra luĭ o împresiune foarte bună, dîndu'ĭ dovedĭ de minte coaptă și de purtare înțeleaptă. Aice în Constantiniana a petrecut Dumitru Cantemir treĭ anĭ, pînă în 1691. În timpul acesta a deprins turcește dela preaînvĕțatul Turc Efendi Sadi, cu carele, fiind „cunoscătoriŭ de matematicĭ și bine versat în filosofie“ disputá adeseorĭ asupra maĭ multor cestiunĭ religioase controversate[2]; 'și-a continuat studiile filosofice la espertul filolog Iacomiŭ și prin opt lunĭ la eruditul călugăr, maĭ pe urmă arhiepiscop, Meletiŭ, și anumea dela acesta din urmă învĕță filosofiea luĭ Tales și a luĭ Ion Baptista van Helmont[3], după carea universul este plin de o materie originară cu putere de vieață în ea (χύλη) care împinge spre combinărĭ și desbinărĭ, și că toate fenomenele din univers și din vieața omenească nu's alta decît un proces hemic. Tot acuma a început a studiá și musica turcească la renegatul Grec Chiemani Ahmed și la altul ortodocs, Angeli[4].

Înlocuit fiind prin frate-sĕŭ Antioh, Dumitru Cantemir s'a întors în patrie'și și a participat în toamna anuluĭ 1691, împreună cu tată-sĕŭ, la bătăliea Turcilor cu Polonii, cînd aceștia ocupară Soroca[5]; a fost de față la tăĭarea capuluĭ luĭ Velicicu Costin în Noem. s. Dec. 1691[6]. În anul 1692 a însoțit ĭarăș pre tătă-sĕŭ și pre oastea turcească la încercările de a recucerí Soroca dela Polonĭ.[7]

După moartea tătîni-sĕŭ și la recomîrdarea acestuĭa, Dumitru Cantemir fŭ ales și consacrat ca Domn al Moldoviĭ, dar' această alegere, în urma întrigilor luĭ Constantin Brîncovanul, nu fŭ băgată în samă de Turcĭ și de aceea fŭ necesitat, după treĭ sĕptămînĭ de domnie, din 23. Mart pînă în 13 April 1693, să părăsască țara și să se ducă la Constantiniana, unde petrecŭ, aproape necontenenit, pînă la venirea sa cu a doaŭa domnie în Noemvre 1710.[8] În timpul acesteĭ petrecerĭ de a doaŭa oară la Constantiniana și la Udriĭŭ s. Adriana, Dumitru Cantemir 'și-a continuat studiile filosofice și musicale, acestea din urmă prin 15 anĭ. Ca frupt al acestora, Dumitru Cantemir a scris, între 1693 și 1695, o mică carte despre arta musicală, dedicîndu-o sultanuluĭ Ahmed II (1691—1695), apoĭ romînește o „Întroducere în musica turcească“; a fost însu'și învățătoriŭ de musică și cîntá cu plăcere pe la oaspețe, ceea ce îl făcŭ foarte iubit și căutat de soțietatea aleasă turcească și'ĭ asigurá mare trecere și înrîurință pe la puterneciĭ dileĭ.[9]

Altă poamă aleasă, eșită din condeiul luĭ Dumitru Cantemir în rĕstîmpul acesta, este cunoscutul op filosofic moral: „Județul sufletuluĭ cu trupul“, publicat grecește și romînește în Iași în anul 1698 (pg. 266, nr. 2).

---

[1]) Cantemir D. Descriptio Mold. p. 3. cap. 5. în fine; și Istor. împ. otom. t. I. pg. 136. nt. 11. — [2]) Istor. împ. otom. I. pg. 39, nt. 8. — [3]) Istor. împ. otom. t. 1. pg. 135—136, nt. 11. — [4]) Istor. împ. otom. t. 1. pg. 217, nt. 17. — [5]) Istor. împ. otom. t. 2. pg. 629, nt. 36. — [6]) Let. Mold. t. 2. pg. 43; — Cron. Rom. t. 2. pg. 39. — [7]) Istor. împ. otom. t. 2. pg. 796 și 653, nr. 30. — [8]) Letop. Mold. t. 2. pg. 44, 269—171; — Cron. Rom. t. 2. pg. 39, 244—245; — Cantemir D. Descriptio Mold. p. 1. cp. 2, nr. 58; și Istor. împ. otom. t 2. pg. 734, nt. — [9]) Istor. împ. otom. t. 1. pg. 217, nt. 17; 807; — Let. Mold. t. 3, pg. 105; — Cron. Rom. t. 3. pg. 117, cp. 18.

Tot acuma a scris el şí romanul istoric soţial, întitulat „Istoriea ieroglifică“ (pg. 295, nr. 6). Tot din timpul acesta credem noĭ că trebue să dăteḑe şí alte opurĭ, ca Compendiolum universae logices institutionis; Ioannis Baptistae van Helmont physices universalis doctrina et christianae fidei congrua et necesaria philosophia; şi Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago (pg. 266—267, nr. 3—5), precum şí culegerea materialuluĭ pentru multe alte opurĭ scrise maĭ tărḑiŭ, maĭ ales pentru istoriea împeriuluĭ otoman şi a religiuniĭ mahomedane.

Din anul 1695 înnăinte, Dumitru Cantemir s'a ocupat mult şí cu politica naţională şi cu grija apĕrărĭĭ întereselor familiare. După detronarea luĭ Constantin Duca prin uneltirile boĭerilor devotaţĭ Cantemireştilor, Poarta otomană îmbiâ pre Dumitru Cantemir cu domniea Moldoviĭ, dar' el o oferí frăţîni-săŭ maĭ mare, luĭ Antioh, mulţămindu-se în timpul domnieĭ acestuĭa (1695—1700) cu îndeplinirea funcţiuniĭ de agent diplomatic pe lîngă împĕratul turcesc, împreună cu alt boĭerĭŭ.[1])

Antioh Cantemir vrú să se împace cu Constantin Brîncovanul şi să nu maĭ întrigeḑe o familie asupra celeĭalalte, încrucişîndu'şĭ planurile, şi'ĭ făcú propunerea ca să se şí încuscrească, luîndu'ĭ o fată de soţie. Constantin Brîncovanul primí propunerea, dar' puse niştе condiţiunĭ pe carĭ nu le puteá împlinĭ Antioh Cantemir, şi de aceea continuâ divergiṇţa tendinţilor politice şi familiare dintre eĭ. În anul 1696 se logodí Dumitru Cantemir cu fiĭca fostuluĭ domnitorĭŭ Şărban Cantacuzinul, carea petreceá pribagă, împreună cu maĭcă-sa, la Braşov din causa neînvoĭelelor cu Constantin Brîncovanul, încrucişătorĭul planurilor urmărite de tatăl eĭ, Şărban Cantacuzinul. Auḑind de această logodnă Constantin Brîncovanul, se ajunse cu generalii nemţeştĭ din Ardeal şi'ĭ îndupleca ca să împĭedice căsătoriea. Această uneltire aţîţâ şí maĭ tare neînţelegerile dintr'o familie şi alta.

Pregătindu-se în anul 1697 împĕratul turcesc de rĕsboĭŭ asupra Nemţilor, trimese pre Dumitru Cantemir, care se înrolase ca voluntarĭŭ în oastea turcească, cu trebĭ împĕrăteştĭ, în mare grabă, la Iaşĭ, la frate-săŭ Antioh, de unde se întoarse îndărăpt după vro patru cinci ḑile. Auḑînd Constantin Brîncovanul de acest îmblet grabnic, întrâ în multe şi marĭ grijĭ ca să nu'şĭ pĭardă domniea. Tot acuma, prin înrîurinţa sa la Turcĭ, a ferit Dumitru Cantemir pre frate-săŭ de detronare, căcĭ îmblá un boĭerînaş din Moldova, cu numele Dăvidel, după domnie, şi îndupleca chĭar spre aceasta şí pre vizir prin mijlocirea hanuluĭ tătăresc. După aceste isprăvĭ a plecat Dumitru Cantemir din Udriĭŭ s. Adriana împreună cu oastea turcească asupra Nemţilor; a luat parte la bătăliea din Sept. 1697 dela Zenta de lîngă Tisa, unde oastea turcească a fost nimicită, şi scăpâ cu vieaţă numaĭ ca prin mare minune; de aicĭ se duse maĭ întîĭŭ cu rĕmăşiţa oştiĭ la Temişoara şi apoĭ îndărăpt la Constantiniana.[2])

În anul 1699, ĭarna, a adus, pe ascuns, Antioh Cantemir pre Casandra, fiĭca luĭ Şărban Cantacuzinul, din Braşov la Iaşĭ, a trimes şí după frate-săŭ Dumitru la Constantiniana de 'l-a chĭemat la nuntă cu logodnica sa din 1696, şi 'ĭ-a cununat în Maĭŭ 1699. După nuntă a petrecut Dumitru Cantemir un an în Iaşĭ şi apoĭ s'a întors îndărăpt la Constantiniana.

---

[1]) Cantemir D. Descriptio Mold. p. 2. cp. 2. nr. 60; — Let. Mold. t. 2. pg. 282—283; 47—48: — Cron. Rom. t. 2. pg. 256—257; 42. — [2]) Let. Mold. t. 2. pg. 283—285, 287, 288; — Con. Rom. t. 2. pg. 257—259, 261, 262; — Cantemir D. Istor. împ. otom. t. 2. pg. 714, nt. 32.

Auḑînd Constantin Brîncovanul de întoarcerea luĭ Dumitru Cantemir la Constantiniana, „s'aŭ împlut de grijă şi de frică că'l va pîrî, pentrucă ştiá doamna luĭ, . . . toate taĭnele ce le aveá el cu Nemţiĭ“, şi a chĭeltuit o mulţime de pungĭ de banĭ, ca să detroneḑe pre Antioh Cantemir, ĭar' pre Dumitru să'l esileḑe din Constantiniana la Hios. Cu detronarea luĭ Antioh Cantemir isbutí Constantin Brîncovanul, dar' cu esilarea luĭ Dumitru nu, fiindcă acesta prinsese veste dela un bun amic al săŭ turc despre această amerinţare, şi'şĭ caută scăpare la ambasadorul frănţuzesc Feriole. Acesta refusă, precum viziruluĭ aşá şí agenţilor luĭ Constantin Brîncovanul, esträdarea luĭ Dumitru Cantemir. Esilîndu se coruptul vizir Husein-paşa în anul 1701, şi începînd vizir Daltaban Mustafa, amic foarte vechĭŭ şi bun al Cantemireştilor, eliberă acesta pre Antioh Cantemir din închisoare şi retrase şí ordinul de esilare pentru Dumitru Cantemir. Acum eraŭ fraţiĭ Cantemir ĭar' în largul lor. Înţelegînd de toate aceste schimbărĭ Constantin Brîncovanul, nu'ĭ rămase alta de făcut decît să caute a se împăcá cu Cantemireştiĭ. Se împăcă dară, însă această pace erá, precum ni spune Ion Neculce, „numaĭ pace suliminită, că, cînd veníá Muntenilor zamanul, tot împiedicá la trebĭ pe Cantemireştĭ“. [1])

Roseteştiĭ din Moldova eraŭ partiḑanĭ aĭ Cantemireştilor încă de pe timpul luĭ Constantin Cantemir. Spre a'ĭ căştigá în partea sa, Constantin Brîncovanul se încuscrí cu Iordachi Ruset, detronă prin întrigĭ pre Constantin Duca din Moldova (1700—1703), rivalul Cantemireştilor la domnie, dar', în loc să lucre, conform păciĭ închĭeĭate, pentru venirea Cantemireştilor la domnie, unelţí prin Iordachi Ruset de începú Domn în Moldova Mihaĭŭ Racoviţă (1703—1705), creînd astfelĭŭ un noŭ rival pentru Cantemireştĭ în urmărirea politiciĭ lor naţionale şi familiare, înaugurate decătră Constantin Cantemir prin tractatul săŭ secret (pg. 309) cu împăratul Leopold I (1657—1705). Această încrucişare a planurilor lor politice amărî pre Cantemireştĭ şi'ĭ întrarmă la opunere. Eĭ puseră în mişcare toată înrîurinţa lor printre Turcĭ şi printre boĭeriĭ moldovenĭ. Maĭ ales Dumitru Cantemir se arătă foarte activ. La Turcĭ aveá mare trecere şi puternecĭ amicĭ. Spre a se asigurá şí de partiḑaniĭ din Moldova, Dumitru Cantemir călătorí în anul 1704 în Moldova, cu care ocasiune găsí la pîrcălabul Teodori din Galaţi o monetă de argint dela Constantin cel Mare, aflată în ruinile cetăţiĭ Gherghiniĭ, care erá cevá maĭ sus de Galaţi. Curînd isbutiră fraţiĭ Cantemir de a scoate din domnie pre rivalul Mihaĭŭ Racoviţă şi a urcá în locul luĭ pe tronul Moldoviĭ din noŭ pre Antioh Cantemir (1705—1707), căcĭ şí acuma refusă Dumitru Cantemir domniea, maĭ plăcîndu'ĭ ocupaţiunile literare şi esercitiile musicale. [2])

Vĕḑînd Constantin Brîncovanul că Cantemireştiĭ sînt ĭarăş puternecĭ şi că Antioh a devenit a doaŭa oară Domn în Moldova, a trimes îndată la Constantiniana pre vĕru-săŭ Ştefan Cantacuzinul ca să se împace „cu gĭurămînt înnăintea patriarhuluĭ, ca să nu se maĭ pîrască la Poartă unul pre altul; să nu maĭ strice ţările cu chĭeltuĭală; şi încă să se agĭute unul pre altul cu prieteşug; şi pentru Mihaĭŭ vodă (Racoviţă) să nu se maĭ puie Brîncovanul vodă să'l scoată la domnie; şi luĭ Dumitraşco beizadeá, fratele luĭ Antioh vodă, încă să'ĭ deá Brâncovanul vodă

[1]) Let. Mold. t. 2. pg. 289—290, 294, 296, 297; şi pg. 47, 50; — Cron. Rom. t. 2. pg. 263, 267, 269—270: — Cantemir Istor. împ. otom. t. 2. pg. 734, nt. — [2]) Let. Mold. t. 2. pg. 302-308; 57, 58: — Cron. Rom t. 2. pg. 274—276, 278; — Cantemir D. Hronicul Rom. cartea 3. cp. 8.

pre an câte ₫ece pungi de bani pentru chiverniseala lui, ca să se odihnească în Țarigrad la casa lui cu pace, și să nu mai îmble mestecînd pre Brâncovanul vodă și făcând chîeltuială, ce încă să'i arete slujbă, că se spăriese Brîncovanul vodă că 'i-aŭ smintit Dumitrașco beizadea domnie a pentru multă chîeltuială și pagubă ce'i făceá totdeauna. Așijdere aŭ făcut pace Brâncovanul vodă și cuscru-său, lui Iordachi Ruset vornicul, ca să slujască lui Antioh vodă cu dreptate, precum slujise și mai înnâinte vreme, și să fie depărtat despre Mihaiŭ vodă, și el și toate rudele lui, Cupărești.“ Despre această împăcare atît de solemnă adauge analistul Ion Neculce, că contractanții „așá aŭ ținut de bine această pace, precum țîn căniĭ Vinerile“ ![1])

Cît timp a primit Dumitru Cantemir dela Constantin Brîncovanul pensiunea stipulată, nu ni spun analele; dar' ceea ce ni spun este că cu toată pacea jurată, și cu toate că și în anul 1706 a mai trimes Constantin Brîncovanul pre ginere-său Șărban logofĕtul pentru mare încredințare a prieteșugului“ ca sol în Moldova la Antioh, și cu toate că și pre un fecior al său îl logodise cu o fată de ale lui Antioh: totuș, ₫ice Ion Neculcea, că amiciea dintre eĭ nu erá sîncerá, fiindcă „Munteniĭ erá cu doaŭĕ obraze; arĕtá prieteșug și cătră Antioh vodă și cătră partea lui Mihaiŭ vodă (Racoviță), și așá politiciá lucrurile de ămbe părțile“. [2])

Antioh Cantemir fu detronat, prin suprindere, în Juliŭ 1707, și înlocuit cu rivalul său, cu Mihaiŭ Racoviță (1707—1709). Dar' și acesta nu se bucurâ, timp îndelungat, de domnie, căci, căd̂înd în pripus de nefidelitate, fu și el destituit, tot prin suprindere, și înlocuit în Noemvre 1709, nu cu rivalul său cu Antioh Cantemir, carele nu voĭá se dee viziruluĭ cele treĭ sute de pungi de bani cerute, decît numai pe jumătate, ci cu translatorĭul împărătesc, cu Niculaiŭ Maurocordat, despre carele presupuniaŭ Turcii că li va fi mai cu priință în împrejurările grele în care se aflaŭ în ajunul unuĭ rĕsboiŭ cu Moscalii.

În scurt timp însă se arĕtâ că nicĭ Niculaiŭ Maurocordat (1709—1710) nu'ĭ în stare să fie stăpîn asupra situațiunii și să împlinească întru toate voĭea Turcilor, de aceea fu înlocuit cu Dumitru Cantemir în Noemvre 1710.

Asupra causelor carĭ aŭ adus cu astă dată pre Dumitru Cantemir pe tronul Moldoviĭ, avem mai multe știrĭ contimporene carĭ drept că nu consună, dar' nicĭ nu se contra₫ic, ci numai se întregesc. Niculaiŭ Costin ni spune [3]) că Dumitru Cantemir de aceea a devenit acuma Domn în Moldova, fiindcă el erá „om isteț“, știá „carte turcească bine, se vestise în tot Țarigradul numele lui de'l chiemaŭ agiĭ la ospețele lor turcești“; că știá ₫ice „bine în tambur“; că „aŭ fost legat mare prieteșug“ cu agentul diplomatic al hanuluĭ tătăresc; că hanul tătăresc Devlet Ghereiŭ aveá mai demult „a ochiŭ pre Niculaiŭ“ Maurocordat; că acuma erá „pacea stricată între împărăția Turculuĭ cu Moscaliĭ“ și că Turcii știaŭ și „credința tătîni-său, lui Cantemir vodă Bătrînul“.

Ion Neculcea întărește și el că Dumitru Cantemir ospĕtá adese orĭ cu Turcii, că „așá știá ₫ice de bine în tambură, cât niciun țărigrădean nu puteá ₫ice bine ca dĕnsul“, și că aveá o amicie întimă cu Ismail-

[1]) Let. Mold t. 2. pg. 311—312; — Cron. Rom. t. 2. pg. 283. — [2]) Let. Mold. t. 2. pg. 315—316, 319; — Cron. Rom. t. 2. 286, 289; — Cantemir D. Istor. împ. otom. t. 2. pg. 627, nt. — [3]) Let. Mold t. 2. pg. 99; — Cron. Rom. t. 2. pg. 89.

Efendi, agentul diplomatic al hanului tătăresc, dar' mai adauge încă și aceea, că acest agent „era om de casa Împăratului, credincios din cei din lăuntru", și că acesta, fiind odată la ospăț la Dumitru Cantemir și „vorovind ei" împreună „i-au spus Turcul toate tainele împărătești . . . ce vor să se facă;" și că „Brâncovanul vodă, Domnul muntenesc", fiind „bogat și puternic", cu „oaste multă", și „demult prea bun prietin Moscalilor, nu trebuește, la această vreme, lăsat să fie Domn, că poate să se hăinească, și a face sminteală oștii împărătești, ce trebuește prins, că el de bună voie n'a veni la Poartă". Atunci, dice Ion Neculcea, să se fi îmbiat Dumitru Cantemir și să fi cerut domniea. Hanul tătăresc, înștiințat fiind despre această dorință a lui Dumitru Cantemir prin agentul său diplomatic, a espus sultanului pericolul situațiunii, și 'i-a recomîndat pre D. Cantemir ca pre cel „mai harnic" și „mai sprinten" de a „chivernisi lucrul din Moldova", și de a prinde și pe Constantin Brîncovanul. Sultanul chiemă în grabă la palat pre D. Cantemir, îl îmbrăcă „cu cabaniță cu spinări de sobolî înlocde caftan, și 'l-au pus Domn în Moldova și apoi 'l-au dus la vizirul de 'l-au îmbrăcat în caftan și 'i-au dat ferman, făcîndu'i și alaiu după obiceiu. Și nezăbăvindu'l doauă trei dile, 'l-au și pornit de au venit, în mezil (în grabă), la Iași, salt numai cu dece doauă deci de oameni, care n'au chieltuit niciun ban la Poartă, că și tuiurile și săngeacul pre urmă 'i le au trimes. Atunce vizirul, la purces, au dis lui Dimitrașco vodă cu mare taină: Dupăce vei merge în țară în Moldova, să chivernisești lucrul să'mi prindi pre Brâncovanul vodă Munteanul, să 'mi'l trimeți aice viu; și dela împărăție vei avé mare dar și cinste, și în locul lui tu vei rămâné acolo Domn neschimbat". Dumitru Cantemr „s'au apucat că va face aceá slujbă și 'l-a prinde", dar' sfătuește pre vizir ca el să ceară dela Constantin Brîncovanul un împrumut de cinci sute de pungi de bani „pentru gătirea oștii", și atunci Constantin Brîncovanul „s'a uitá la aceá carte ce'i va scrie vizirul, și nu va avé grijă de măzălie". Vizirul a primit sfatul, a scris lui Constantin Brîncovanul, dar' acesta „aveá minte de se pădiá"; s'a apucat ca să împrumute Poarta cu cinci sute de pungi de bani, însă nu deodată, ci în rate lunare de cîte o sută de pungi, „socotind că pînă în cinci luni or sosi și Moscalii, și atunce, de or și vrè să'i facă cevá rău, nu'i vor pute strică nimică". Această socotință s'a arătat mai pe urmă binechipsuită. [1])

Dumitru Cantemir încă ni povestește, [2]) mai ca și Ion Neculcea, suirea sa de a doaua oară pe tronul Moldovii, dar' nu amintește că el însu'și s'ar fi îmbiat, ci dincontră dice că abiá își sfîrșise de zidit frumosul său palat din Constantiniana și fu împins din el afară la domniea Moldovii. [3]) Încît despre Constantin Brîncovanul, Dumitru Cantemir, dice că înțelegînd împăratul Turcilor Ahmed III (1703—1730) că Constantin Brîncovanul stă în curăspundință secreta cu împăratul moscăcesc, Petru cel Mare (1682 resp. 1689 pînă 1725); că voiește să se desfacă de împărăție; că a promis împăratului Petru, cînd va întrá în Moldova, 3000 de ostași și provisiuni pe mai mulți ani, și că, ca dovadă pentru întărirea

[1]) Let. Mold. t. 2. 330—331; — Cron. Rom. t. 2. pg. 300-301. — [2]) Geschichte des osman Reiches, Hamburg, 1745, pg. 153. nt. 17; 237, nt. 32; 472—475, nt. 50: 764-766, nr 29—34; — Istor. împ. otom. t. 1. pg. 145, nt. 22 în fine; 229, nt. 38; 476, nt. 54: 787—789, nr. 29—34. — [3]) „So wurde ich in das Fürstenthum Moldau gleichsam hinaus gestossen". Trăducerea romînescă aice, ca și aiuria, nu'i esactă, e cu înțeles contrariu: „și deodată fuseiu alungat din principatul Moldovii"!

acesteĭ legături, a primit dela el ordinul sîntuluĭ Andreĭŭ: maĭ înnăinte de a declără Moscalilor rĕsboĭŭ, a poroncit hanuluĭ tătăresc ca să se sfătuească cu vizirul, ce ar fĭ e făcut. La acest sfat, hanul tătăresc a recomîndat pre Dumitru Cantemir ca cel maĭ bun pentru domnie sub aceste împrejurări critice, „deoarece, atît în timp de pace cît şĭ în timp de rĕsboĭŭ, a dat dovedĭ de credinţă către împărat şi împărăţie". Atuncĭa îndată a fost numit Dumitru Cantemir „ca Domn în Ţara Romînească sub titlul de Domn al Moldoviĭ", şi „din cause carĭ nu se pot spune", 'i s'a făcut distinsa onoare de a fĭ îmbrăcat cu căbăniţa cea cu florĭ de aur şi cu spinări de sobolĭ, şi trimes în Noemvre 1710 deocamdată în Moldova cu îndătorirea ca, sub vreun pretest, să prindă pre Constantin Brîncovanul şi să'l trimată, viŭ saŭ mort, la Constantiniana, şi dupăce va fĭ ocupat Ţara Romînească să rĕmînă acoleá Domn, ĭar' în Moldova să pună Domn pre cine va crede el, însă sub reserva întăririĭ ulterioare decătră Turcĭ. Luĭ Dumitru Cantemir 'ĭ-a promis împăratul Turcesc şi 'ĭ-a întărit promisiunea chĭar prin hatişerif, că'l va lăsá „Domn pe vieaţă (ebedi) şi că nu'ĭ va cere nicĭ tribut, nicĭ peşchĭeş, cît timp va fĭ Domn în Moldova.

Această promisiune sultănească, orĭcît de încurăjătoare erá ea, n'a avut o înrîurinţă stătornică asupra decisiunilor de maĭ apoĭ ale luĭ Dumitru Cantemir, căcĭ el ştiá că şĭ Constantin Brîncovanul căpĕtase, cu cîţĭva anĭ maĭ înnăinte, tot dela acest sultan, un asemene hatişerif de întărire a domnieĭ pe vieaţă, şi cu toate acestea acuma se dedese ordinul ca să fie prins, viŭ saŭ mort! Pe lîngă aceasta, Turcĭĭ, în lăcomiea lor de banĭ, nu se ţinură nicĭ de promisiunea de a nu cere dela Dumitru Cantemir nicĭ tribut, nicĭ peşchĭeş, căcĭ acesta ni spune [1]) că „puţine dile după sosirea sa în Moldova a primit o scrisoare dela chihaĭaŭa mareluĭ vĭzir, dela Osman aga, în care se cereá dela dînsul ca, fără zăbavă, să trimată sultanuluĭ şi vizirului peşchĭeşul ce după obiceĭŭ fiecare Domn îl dă la începutul domnieĭ sale; ca să strîngă mare mulţime de provisiune pentru oastea turcească; ca să gătească, cu cea maĭ mare ĭuţală, podul de preste Dunăre; ca să ĭerneze pre Şveḑiĭ şi Căzaciĭ ce se aflaŭ pe lîngă regele Şvedieĭ; şi că, pe la sîntul Gĭorgĭŭ, însu'şĭ să vină cu oastea sa la Teghina; şi încă multe alte supărări nesuportabile. Cunoscînd acŭ Dumitru Cantemir din aceste frupte, cît de puţină credinţă se poate aşteptá dela ceĭ necredincĭoşĭ, se lepĕdâ de legătura sa către bnele turcesc, şi socotí că 'ĭ maĭ bine a pătimí cu Hristos, decît a sperá la comorile înşĕlătoare ale Egipetuluĭ. Decĭ trimese pre un sol la împăratul Mosculuĭ, spre a'ĭ oferí şerviciile sale şi ale domniatuluĭ săŭ".

La această decisiune a ajuns Dumitru Cantemir nu numaĭ în virtutea motivelor mărturisite de el, dar' şĭ împins de întĕresele familiare şi naţionale, precum se poate cunoaşte aceasta din legătura ce a închĭeĭat'o, prin Ştefan Luca visternicul, cumnatul analistuluĭ Ion Neculce, cu Petru cel Mare într'a 13. April 1711 la Lusc în Poloniea, şi aŭ şĭ întărit'o prin iscălituri şi prin jurămînt, în cuprinderea următoare: 1. Hotarul Moldoviĭ decătră Moscalĭ să fie Nistrul, şi Bugeagul tot al Moldoviĭ să fie cu toate cetăţile, „numaĭ deodată prin cetăţĭ să aşeḑe Moscul oşteni pînă s'a întemeĭá ţara, ĭară apoĭ să lipsască oastea moscăcească". — 2. Bir să

[1]) Gesch. des osm. Reiches, pg. 765–766 nr. 32–33; — Istor. împ. otom. t. 2. pg. 788–789, nr. 32–33; — Descriptio Mold. p. 2. cp. 2. nr. 62.

nu dee țara niciun ban". — 3. „Pre Domn să nu'l măzilească împăratul pînă la moarte, și pre urmă din fiiĭ luĭ să fie, pre carele 'șĭ-ar alege țara". — 4. „Neamul luĭ să nu ĭasă din domnie; numaĭ cînd s'ar hăiní, saŭ cînd 'șĭ-ar lepădá legea: atunce a c e l a să lipsască și să puĭe din fraților luĭ". — 5. „Pre boĭerĭ să nu'ĭ măzilească Domnul din boĭerie pînă la moarte, saŭ cu mare vină să'ĭ scoată". — 6. „Vama Oceneĭ și (a) altor tîrguri să fie venitul Domnilor, ĭar' altă dare să nu fie". — 7. „Mazilii și mănăstirile să'șĭ stăpînească ocinile, moșiile, și vecinii săĭ, și să'șĭ ĭaĭe desetină (decĭuĭală) de stupĭ, și de mascurĭ, și de goștină de oĭ de pre moșiile sale." — 8. „Dece miĭ de oaste să fie tot gata în țară, și împărăția să li dee lefe din visteriea împărătească". — 9. „Din Moscalĭ să nu se amestice la boĭeriile Moldoviĭ, nicĭ să se însoare în țară, nicĭ moșiĭ să nu cumpere". — 10. „Domnul pre boĭerĭ să nu fie volnic a'ĭ pierde, orĭce greșală ar face, fără sfatul tuturor și fără iscălitura mitropolituluĭ". — 11. Să se întitulede: Seninatul Domn al țărĭĭ Moldoviĭ, singur stăpînitorĭŭ și colegator, adecă prietin Țărĭĭ Moscăcești. — 12. Moscul nicĭdecum să nu facă pace cu Turcul, ĭar' de s'ar întîmplá să facă pace și Moldova să rĕmînă tot sub stăpînirea turcească, „atuncĭ să aĭbă împăratul moscăcesc a dá luĭ Dumitru Cantemir doaŭĕ părechĭ de curțĭ în căpitală, și moșiĭ pentru moșiile din Moldova, și chĭeltuĭală pre dĭ în toată vieața luĭ . . ., și de nu 'ĭ-ar plăcé acolo și s'ar trage într'altă țară creștinească, volnic să fie a merge, și altele multe ca acestea."[1]) Din stipulările acestuĭ tractat se vede că Dumitru Cantemir urmărĭá, în meritorĭŭ, politica tătîni-săŭ, cu deosebirea însă, că aceea ce Constantin Cantemir voĭá să dobîndească prin împăratul nemțesc, Dumitru Cantemir voĭá să capete prin cel moscăcesc!

Pertrătările pentru această legătură nu le începuse Dumitru Cantemir îndată după sosirea sa în Moldova, cí abĭá la vro treĭ lunĭ după aceasta, atuncĭa cînd vĕduse că nu'ĭ vine dela Poarta otomană nicĭ firman pentru prinderea luĭ Costantin Brîncovanul, nicĭ ajutorĭul ostășesc necesar pentru aceasta, și cînd „aŭ început a gândire că doară aŭ prins veste Brâncovanul vodă, și 'șĭ-aŭ tocmit lucrul", și a se teme „că, de 'i s'a tîmplá vro măzălie, n'a fí bine de dĕnsul", și cînd s'a încredințat că „toată creștinătatea trăgeá nădejdea Moscalilor": abĭá acuma, dice Ion Neculce, „aŭ început și el (Dumitru Cantemir) a se agĭunge cu creștiniĭ și a'ĭ înștiința dela Poartă. Și așá cu meșteșug aŭ scris la Poartă, ca să'ĭ dee voĭe să se facă a se ajunge cu Moscaliĭ, și ce ar vedé și ce ar înțĕlege, de toate să facă știre Porțiĭ. Decĭ vizirul, gândind că va fí drept Porțiĭ, datu'ĭ-aŭ și aceá voĭe".[2]) Acuma începú Dumitru Cantemir negoțierile sale cu Petru cel Mare „maĭ fără sîĭală", însă cu mare taĭnă, și nu le descoperí consilierilor săĭ decît abĭá dupăce fuseseră închĭeĭate și dupăce Moscaliĭ ajunseseră pînă la Prut la Zăgărancea. Dar' și acuma tractatul închĭeĭat nu'l împărtășí boĭerilor decît după sosirea luĭ Petru celuĭ Mare în Iași. Tractatul fŭ combătut în unele stipulărĭ de cătră o samă de boĭerĭ; maĭ ales Iordachi Ruset dĭceá „că nu este bine să fie Domn vecĭnic pre neam în Moldova, ce este bine să se schimbe după cum va poftí țara."[3]) Această argumîntare egoistă și funestă pentru binele, consolidarea și prosperarea domniatuluĭ fŭ rĕspinsă de majoritatea

[1]) Letop. Mold. t. 2. pg. 337–338, 100. 102, 110, 112; — Cron. Rom. t. 2. pg. 306; 92, 99, 101. — [2]) Letop. Mold. t. 2. pg. 334–336; — Cron. Rom. t. 2. pg. 334–335. — [3]) Let. Mold. t. 2. pg. 348–349; — Cron. Rom. t. 2 pg. 316.

boĭerilor, ĭar' Iordachi Ruset încarcerat din causa sumuțărilor ce le făceá printe boĭerĭ.

Bătăliea dela Stănilești din 11. Juliŭ 1711 dintre Moscalĭ și Turcĭ zădărnicí toate planurile luĭ Dumitru Cantemir. Moscaliĭ fură necesitațĭ să încheĭe pace cu Turcii rĕmînînd Moldova și maĭ departe sub suzerănitatea lor. Estrădarea luĭ Dumitru Cantemir erá una din condițiunile principale puse de Turcĭ pentru încheĭerea păcii. Consilieriĭ moscalĭ consîmțiaŭ la aceasta pe motivul ca împăratul „să nu lase să pĭară pentru un sîngur om o oaste atît de numĕroasă“ ! Atunci să fí rĕspuns Petru cel Mare „cu o inimă adevĕrat împărătească: Aș puté să daŭ Turcilor toată țara pînă la Cursca, fiindcă am speranță de a o recucerí, dar' sub niciun chip nu'mĭ pot călcá cuvîntul și estrădá pre un principe carele, pentru mine, 'și a părăsit principatul ; căcĭ este cu neputință de a recîștigá onoarea odată pĭerdută!“ Audind Turcii de această resoluțiune a împăratuluĭ, renunțară la pretensiunea lor și încheĭară pacea sub alte condițiunĭ. [1])

Dumitru Cantemir fú decĭ necesitat să'și părăsască domniatul cu maĭ mulțĭ boĭerĭ într'a 16. Juliŭ 1711 și să plece împreună cu Petru cel Mare în Rusiea. Aice se încercă să înduplece pre împăratul ca în primăvara anuluĭ 1712 să declare Turcilor din noŭ rĕsboĭŭ și să nu împlinească stipulațiunile din tractatul de pace, dară nu isbutí din causa opuneriĭ unor consilierĭ împărătești.

Vĕdînd acuma Dumitru Cantemir că nu se va maĭ puté înturná în Moldova, cerú dela împăratul moscăcesc „țara Harcovuluĭ cu toate veniturile, dicînd că țară aŭ lăsat, țară să'ĭ dee ; și pre toțĭ Moldoveniĭ el să (fie maĭ mare ; că ce va fí voĭea luĭ, volnic să fie să facă, și fără ucazul aordinul) luĭ nime să nu fie volnic a merge nicăirĭ ; și altele multe ca cestea“. Această pretensiune a luĭ Dumitru Cantemir fú supusă consiliuluĭ de stat. Acesta însă se opuse la cedarea țărĭĭ Harcovuluĭ, dar' se învoise ca să se dee luĭ Dumitru Cantemir „o mie de dvoruri (curțĭ) în țara Mosculuĭ, care aceá mie de dvoruri cuprinde cincidecĭ de sate, și oamenĭ ca cincisprădece miĭ“ ; și încă „cîte doaŭĕ decĭ de pungĭ de banĭ pe an, care fac șese miĭ de ruble, și doaŭĕ părechĭ de curțĭ frumoase“ în căpitală. Ĭar' boĭerilor emigrați cu el li se dedeseră treĭsprădece sate. [2])

Această decisiune a consiliuluĭ de stat, superă mult pre Dumitru Cantemir, fiindcă, prin ea, își vedeá spulberate toate planurile sale pentru întemeĭarea uneĭ domniĭ ereditare în Moldova, saŭ și aĭurĭa.

Cu deosebire soția sa, Casandra, jălĭá mult că nu se poate întoarce în patrie'și și la aĭ săĭ ; din causa aceasta capĕtă inimă reá și rĕpăusă într'a 11/12 Maĭŭ 1713, lăsînd în urmă'ĭ patru fecĭorĭ: Constantin, Mateĭŭ, Șărban și Antioh, și doaŭĕ fete: Mariea și Smaragda. Petru cel Mare însă, care, pentru realisarea planurilor sale, aveá trebuință precum de simpatiea și binevoința luĭ Dumitru Cantemir, așá și de îndestularea boĭerilor moldoveni, emigrați cu el, căutá toate chipurile ca la toțĭ să li facă pe voĭe. Maĭ ales pre Dumitru Cantemir îl atrase printre consilieriĭ săĭ întimĭ și'l acumulá cu felĭŭ de felĭŭ de favoruri și privilegiĭ.

Perdîndu'și Dumitru Cantemir toată speranța de a maĭ devení vrodată Domn în vreunul din domniatele romînești, părăsí terenul politic,

[1]) Cantemir D. Gesch. des osm. Reiches, pg. 769, nr. 48 ; — Istor. împ. osm. t. 2. pg. 793, nr. 48. — [2]) Let. Mold. t. 2. 372 ; — Cron. Rom t. 2. pg. 337 ; — Conf. Hermann Dr. E. Gesch. des russ. Staates, t. 4 Hamburg 1849, pg. 274.

pre care nu fú în stare să'şĭ împletească cunună de laur, şi se aruncă pe cel literar, pentru carele se pregătise atît de bine din tinerețele sale, şi dăduse pînă acum şí probe suficiente prin scrierile amintite maĭ sus.

La curtea împărătească din Moscva şi din Sînt-Petroburg făcú Dumitru Cantemir cunoştinţă cu o mulţime de învĕţaţĭ germanĭ, prin concursul cărora fú denumit într'a 11. Juliŭ 1714 membru al Academieĭ de ştiinţĭ din Berolin [1]). Din îndemnul acesteĭ Academiĭ, şi din al luĭ Petru celuĭ Mare a compus D. Cantemir principalele sale opurĭ, precum: 1. Istoriea pentru creşterea şi descreşterea curţiĭ aliosmăneştĭ, pînă în 1716 (vedĭ maĭ sus pg. 252, nr. 7); — 2. Întîmplările Cantacuzineştilor şi ale Brîncovenilor în 1717 (pg. 239); — 3. Vieaţa luĭ Constantin Cantemir, (pg. 240). — 4. Genealogiea boĭerimiĭ moldoveneştĭ, în 1718 (pg. 239). — 5. Geografiea Moldoviĭ, în 1718 (pg. 255, nr. 5.); — 6. Hronicul Romînomoldovlahilor, lătineşte în 1719—1720, romîneşte în 1721—1723 (pg. 231, nr. 4.). — 7. Sistemul religiuniĭ mahomedane, în 1722 (pg. 254, nr. 8.). — 8. Regiunile de lîngă marea Caspică, în 1721—1722 (pg. 257, nr. 6).

Despre toate scrierile acestea am vorbit maĭ pe larg la locul sĕŭ, maĭ sus.

Dumitru Cantemir s'a căsătorit a doaŭa oară în căşlegile de ĭarnă din 1719, cu a treĭa fată a principeluĭ Gĭorgĭŭ Trubeţcoĭŭ, dela carea căpĕtă, într'a 8. Noemvre 1719, o fetiţă, numită Smaragda în amintirea omonimeĭ care rĕpăusase în 4. Juliŭ 1719. În Maĭŭ 1722 a plecat Dumitru Cantemir cu Petru cel Mare într'o espediţiune, încontra Perşilor, în decursul căriĭa se înmorboşă, prin August, aşá de rĕŭ, încît în luna luĭ Optomvre erá maĭ să se treacă, fú însă scăpat prin iscusînţa unor medicĭ şi se înfiripă pînă la Crăciun pînă întru atîta încît putú să pornească spre casă în Ianuariŭ 1723 şi ajunse foarte cu greŭ la una din moşiile sale abiá în luna luĭ Mart. Aice 'şĭ-a pregătit Hronicul v e c h i m i ĭ Romînomoldovlahilor pentru tiparĭŭ, dar' nu ajunse a'l vedé tipărit, fiindcă se înmorbăşă din noŭ şi murí într'a 21. August 1723.

Dumitru Cantemir a fost unul dintre ceĭ maĭ distinşĭ, maĭ universalĭ şi maĭ temeĭnicĭ învĕţaţĭ aĭ timpuluĭ sĕŭ, şi unul dintre geniile cele maĭ marĭ şi maĭ alese ale Romînilor. Prin scrierile luĭ aŭ început Romînĭĭ a se face cunoscuţĭ la popoarele occidentate. [2])

13. Radul Popescul.

Radul Popescul, „fĭĭul Hrizeĭ vistierĭul din Popeştĭ", s'a născut dintr'o familie renumită romînească cam pe la anul 1650 în Olteniea. Judecînd după vieaţa sa politică şi după scrierea ce nĭ-a lăsat'o, trebue să dicem, că Radul Popescul a fost talentat, energic şi înzĕstrat cu o cultură aleasă. Între anul 1668 şi 1678 a făcut serviciĭ milităreştĭ. Omorîndu'i-se în Februar 1679 tată-sĕŭ decătră Şărban Cantacuzinul, Radul Popescul a fugit în Moldova, a petrecut acoleá tot timpul domnieĭ luĭ Şărban Cantacuzinul (1678—1688), s'a întors în patrie'şĭ la începutul domnieĭ luĭ Constantin Brîncovanul şi a fost numit logofĕt. „Fiind învĕţat şí în limba lătinească", a fost trimes decătră acesta în anul 1689 ca

[1]) Beer, recte Bayer: Istoria Kniaza Konstantina Kantemira . . rodoslovia Kniazei Kantemirov. Moscva, 1783, pg. 315; — Cantemir D. Opere, t. 7. Colectanea, pg. 5. — [2]) Estras din scrierea mea manuscrisă, maĭ estinsă şi întitulată: Vieaţa şi activitatea luĭ Dumitru Cantemir.

sol în Ardeal la generalul Haisler, spre a'l înduplecá, pre el și pre Constantin Bălăceanul, ginerele luĭ Șărban Cantacuzinul, ca să nu vină cu oștĭ în Țara Romînească și să se încerce a o ocupá în numele luĭ Gĭorgĭŭ Cantacuzinul, fĭiul fostuluĭ Domn, Șărban Cantacuzinul. Pe la anul 1695 îl întîmpinăm ca clucerĭŭ, odată pus de Constantin Brîncovanul la Cerneț cu oaste ca să pădască marginea țărĭĭ decătră vreo năvălire a oștiĭ nemțești, ĭar' altă dată în divanul domnesc citind niște hărtioare, prin carile se vădĭá Constantin Știrbeĭŭ ca dosîtorĭŭ de banĭ publicĭ [1])

Ce felĭŭ de servicĭĭ a maĭ făcut Radul Popescul în domnĭea ulterioară a luĭ Constantin Brîncovanul, n'am aflat, dar' pare să fĭ ajuns la rangul de vornic, fiindcă în această calităte îl întîmpinăm la începutul domnieĭ luĭ Ștefan Cantacuzinul (Mart 1714 pînă Ianuar 1716) călăuzînd, în toamna anuluĭ 1714, pre regele Șvedieĭ Carol XII, la întoarcerea luĭ în țară'șĭ, dela Gĭurgĭŭ pînă în Ardeal. [2]) Ca mare vornic de Tîrgoviște îl găsim în Ianuarĭŭ 1716 printre boĭerĭĭ Țărĭĭ Romînești, carĭĭ venirĕ pînă la Focșanĭ întru întîmpinarea nouluĭ Domn Niculaĭŭ Maurocordat [3]). In scurta domnie dintĭĭŭ a acestuĭ Domn, din Ianuarĭŭ pînă în Noemvre 1716, Radul Popescul încă a fost mare vornic, și rînduit de Domn, dimpreună cu Șărban Greceanul mare pitarĭŭ, ca să gătească hanuluĭ tătăresc, carele mergeá la Temișoara într'ajutorĭŭ Turcilor, toate conacele prin țară dela Focșanĭ pînă la Cerneț. Aicĭa sosînd vestea că Temișoara a fost cucerită de Nemțĭ într'a 16. Optomvre 1716, hanul a trecut Dunărea la Turcĭ, ĭar' Tătarĭĭ s'aŭ întors îndărăpt prădînd țara. Radul Popescul a dat de știre domnitorĭuluĭ, carele a trimes oaste asupra lor de 'l-a bătut și lĭ-a luat prădile. Întorcîndu-se Radul Popescul, fŭ bine primit decătră domn [4])

Radul Golescul, Grigorĭŭ Bălăceanul și Șărban Bujoreanul urdiserĕ o conspirare încontra luĭ Niculaĭŭ Maurocordat cu scopul, ca să'l dee pe mîna cătanelor nemțești, ĭar' în locul luĭ să pună Domn pre Gĭorgĭŭ Cantacuzinul; se temeaŭ însă de Radul Popescul, carele stá în legăturĭ cordiale cu noul Domn, ca nu cumva el, aflînd la întențiunile lor, să'ĭ vădească domnitorĭuluĭ. Spre a scăpá de Radul Popescul, sfătuirĕ pre Domn ca să'l facă mare ban și să'l trimată la Craĭova cu oaste împrotiva cătanelor nemțești, căcĭ, „fiind om maĭ sprinten, maĭ levent“, va puté alungá cătanele de preste Olt. Niculaĭŭ Maurocordat lĭ-a aprobat sfatul și a trimes pre Radul Popescul în calitate de mare ban cu oștĭ la Craĭova. Îndată după îndepărtarea luĭ Radul Popescul, într'a 14. Noemvre 1716 aŭ întrat în Bucureștĭ cătane nemțești, aŭ prins pre Niculaĭŭ Maurocordat și 'l-aŭ dus pe la Tîrgoviștea la Sîbiĭŭ. Audînd Radul Popescul de prinsoarea luĭ Niculaĭŭ Maurocordat, a concediat oștile turcești și tătărești ce le aveá, și a oprit pe lîngă sine numaĭ pre ostașiĭ romînĭ. Aceștĭa însă, „rĕĭ fiind și pururea vrăjmașĭ boĭerilor“, dice Radul Popescul în anuarĭul săŭ, îndatăce aŭ înțeles despre purcederea ostașilor străinĭ, „aŭ făcut sfat între dînșiĭ, și 'l-aŭ luat cu necinste, și cu pază foarte mare 'l-aŭ dus pănă la Tĕrgoviște, unde 'l-aŭ dat în mîna cătanelor nemțeștĭ, și puindu'l la arest, aŭ șĕdut acoleá pănă aŭ venit Pivoda dela Bucureștĭ“. Acesta a scos din închisoare pre banul Radul Popescul, 'l-a luat cu sine pînă la Rîmnic, ĭar' de aicĭ 'l-a trimes la Sibiĭŭ la generalul Stein-

[1]) Mag. ist. t. 2. pg. 22—23, t. 5, pg. 106—109; 139, 144, t. 2. pg. 220. — [2]) Magaz. istor. t. 4. pg. 33—34. — [3]) Let. Mold. t. 2. pg. 190; — Cron. Rom. t. 2. pg. 172. — [4]) Magaz. istor. t. 4. pg. 51—52.

vil. Dela acesta a căpĕtat cărți de odihnă să șadă în Ardeal unde va voí. Radul Popescul s'a dus la Brașov, unde erá fiíu-său și alți aĭ caseĭ luĭ [1]).

Cît timp a rĕmas Radul Popescul în Ardeal, nu putem ști cu siguritate, presupunem însă că a petrecut acoleá pînă în anul 1718 cînd, în urma păciĭ dela Pasarovițdin Juliŭ 1718, fú eliberat și Niculaĭŭ Maurocordat. În a doaŭa domnie a acestuĭa în Țara Romînească (Febr. 1719 pînă Apr. 1730) a fost Radul Popescul ĭarăș mare vornic pînă în anul 1723, cînd însu'și ni spune că „viind la vreme de bătrînețe și de slăbiciune, socotind că și ale lumiĭ sînt toate deșerte, sîngur de bună voíe am cerut voíe dela măriea sa, și am mers de m'am călugărit la mănăstirea luĭ Radul vodă. [2]) Ca monah, Radul Popescul s'a numit Rafail, [3]) și a trăit încă, cel puțin, pînă la finea anuluĭ 1728.

Radul Popescul, în timpul din urmă, a fost om de casă la Niculaĭŭ Maurocordat și „în cinstea mărieĭ sale", și nĭ-a lăsat descrisă nu numaĭ întîĭea și a doaŭa domnie a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat în Țara Romînească, dar' și o istorie întreagă a acestuĭ domniat, istorie asupra căriía nĭ-am espus socotința maĭ sus, pg. 200, nr. 12 pînă la pg. 220.

14. Acsenti Uricarĭul.

Acsenti Uricarĭul erá Romîn moldovan, talentat și cu studiĭ; ajunse om de casă la Niculaĭŭ Costin și uricarĭŭ la logofețiea mare, maĭ pe urmă poate și mare paharnic. [4]) Prin Niculaĭŭ Costin și în virtutea capabilităților sale a înc̆aput Acsenti Uricarĭul în grațiea luĭ Niculaĭŭ Maurocordat, a descris domniea a doaŭa a acestuĭa și a fost însărcinat de el, după moartea luĭ Niculaĭŭ Costin, ca să pună în ordine scrierile acestuĭa și să întregească, după scriptele altora, istoriea domniatuluĭ Moldoviĭ pînă în domniea a doaŭă a luĭ Niculaĭŭ Maurocordat. Despre această activitate a luĭ Acsenti Uricarĭul am vorbit maĭ sus, pg. 176, nr. 6; 177, nr. 7; 185.

S'ar fi căzut să vorbim mult maĭ înnăinte despre

15. marele logofĕt de sub Mihaĭŭ Viteazul,

carele, înnăinte de anul 1599, descrisese romînește vieața acestuĭ mare Domn (pg. 168, nr. 1); apoĭ despre

16. Ion Romanul,

carele a trădus romînește niște Călindare (pg. 269); maĭ departe despre

17. Ĭeromonahul Mardariŭ,

carele a scris un Vocabularĭŭ slovenesc-romînesc dimpreună cu esplicarea numelor (pg. 264, nr. 7), și încă despre mulți alțiĭ, dar' nu 'ĭ-am pus la locul lor, fiindcă nu li cunoaștem maĭ deaproape activitatea. Asemenea n'am amintit aice nicĭ despre

18. Eustratiŭ logofĕtul,

carele a fost compilătorĭul unor scrierĭ juridice (pg. 260 nr. 1; 261, nr. 2); nicĭ despre

---

[1]) Magaz. istor. t. 4. pg. 56—57, 61. — [2]) Mag. ist. t. 4. pg. 101, 128. — [3]) Istoriea Țăriĭ Rom. Bucureștĭ. 1859, pg. 278. — [4]) Let. Mold. t. 1. pg. XVIII. nr. 5; — Urechĭe V. A. Miron Costin, Opere t. 1. pg. 170, nr. 20); 174. nr. 220; 186, nr. 233.

19. Mihaĭŭ Mocsa,

carele nĭ-a lăsat o istorie universală (pg. 240, nr. 2.), nicĭ despre

20. Radul Greceanul,

carele a descris domniea luĭ Constantin Brîncovanul (pg. 295, nr. 11), nicĭ despre alțiĭ, fiindcă despre eĭ am vorbit la § 18 „Scriitorĭ bisericeștĭ“ (pg. 133, nr. 13; 134, nr. 14; 144, nr. 35,). Tot așă am trecut cu vederea și pre toțĭ copiștiĭ, chĭar și pre ceĭ treĭ celebri carĭ aŭ făcut adăusăturĭ la anuarĭul luĭ Grigoriŭ Urechĭe (pg. 170—174).

Erorĭ de tiparĭŭ, maĭ remarcabile.

Pg. 5, nota 1, în loc de Actu, citește Acta. — pg. 7, șir 36, facut = făcut. — pg. 7, șir 41—42, Ianuarĭŭ 1666 = Noemvre 1665. — pg. 8, șir 41, fasa = fașă. — pg. 10, șir 25, nefelositorĭŭ = nefolositorĭŭ. — pg. 10, șir 28, scoală = școală. — pg. 10, șir 29, faceá = făceá. — pg. 10, șir 34, le = de. — pg. 11, șir 44, Constantiniană = Constantiniana. — pg. 14, șir 19, lăptaŭ = luptaŭ. — pg. 14, șir 35, toasă rĕsprîndirea = toată rĕspîndirea. — pg. 18, nota 4, Melchisedoc = Melchisedec. — pg. 19, șir 29, asistat = esistat. — pg. 19, șir 32, ca = că. — pg. 20, șir 33, ĭar' Moldova = ĭar' în Moldova. — pg. 20, nota 1, Bariț = Bariț. — pg. 31. șir ultim, esteriore = esterioare. — pg. 39, șir 39, aptele = Faptele. — pg. 40, șir 39, întorsură = întorsura. — pg. 45, șir 18, esprimăte = esprimate. — pg. 46, șir 7, acestă = aceasta. — pg. 48, șir 8, 1561 = 1651. — pg. 48, șir 41, ediținea = ediținne. — pg. 51, șir 5, 1607 = 1697. — pg. 51, șir 39, cărĭ = carĭ. — pg. 54, șir 4, 1686 = 1688. — pg. 54, șir 42, Ieresalim = Ĭerusalim. — pg 65, șir 29, ea = ca. — pg. 78, șir 42, porncĭ = poroncĭ. — pg. 80, șir 42, eĭĭul = felĭul. — pg. 81, șir 7, că = ca. — pg. 84, șir 18, culege = cunoaște. — pg. 86, șir 13, Metrafrast = Metafrast. — pg. 94, șir 22, Rîmnucul = Rîmnicul. — pg. 96, șir 6, facută = făcută. — pg. 107, șir 46, porunea = poronca. — pg. 118, șir 24, Macsalie = Mocsalie. — pg. 119, șir 13, conlucrați = conlucrat. — pg. 120, șir 44, madatul = mandatul. — pg. 120, nota 3, Scrierierile = Scrierile. — pg. 131, șir 44, nu știe = nu se știe. — pg. 134, șir 8, le cele = la cele. — pg. 134, șir 10, lagofĕt = logofĕt. — pg. 136, șir 16, sa'l = să'l. — pg. 136, șir 26, Meteĭŭ = Mateĭŭ. — pg. 136, șir 27, dirăgĕtorile = diregătoriile. — pg. 138, șir 4, 1676 = 1675. — pg. 139, șir 38, romîresc = romînesc. — pg. 140, șir 12, brosură = broșură. — pg. 140, șir 44, întoase = întoarse. — pg. 141, șir 20, XVIII. = XVII. — pg. 142, șir 3, căpĕtut = căpĕtat. — pg. 142, șir 10, Bălăceni = Bălenĭ. — pg. 142, șir 11, tacuzineșilor = tacuzineștilor. — pg. 144, șir 41, filosafică = filosofică. — pg. 145, șir 23, Alesandieĭ = Alesandrieĭ. — pg. 148, șir 2, Centacuzinul = Cantacuzinul. — pg. 148, șir 24, degredat = degradat. — pg. 149, șir 44 a trădus = a tipărit acoleá maĭ întĭĭŭ un Apostol (pg. 41, nr. 6) în 1704 cu o precuvîntare din parte'ĭ, a trădus. — pg. 150, șir 42, ooțin = conțin — pg. 151, șir 20, sufleteluĭ = sufletuluĭ. — pg. 151, șir 21, felŭĭ = felĭŭ. — pg. 152, șir 6, crierile = scrierile. — pg. 152, șir 13, ca = cu — pg. 154, șir 26, poveștite = poveștile. — pg. 154, șir 27, similiturile = similiturile. — pg. 157, șir 11, că = ca. — pg. 157, șir 14, aretat = am arĕtat. — pg. 159, șir 38, de al = dela al. — pg. 160, șir 6, puclicat = publicat. — pg. 163, șir 13, Maceriŭ = Macariŭ. — pg. 163, șir 20, mănăstirea Neamțuluĭ, deci

înnăinte ce = Mănăstirea Neamțuluĭ, decĭ înnăinte de. — pg. 164, șir 32, primal = primul. — pg. 163, șir 34, părținitorĭŭ = părtinitorĭŭ. — pg. 165, șir 27, Predoslavie = Predoslovie. — pg. 165, șir 31, strîns = stîns. — pg. 165, șir 35, Iacob = luĭ Iacob. — pg. 167, șir 13, redecțiunĭ = redacțiunĭ — pg. 167, șir 19, auterioră = anterioră. — pg. 167, șir 28, Otomară = otomană. — pg. 167, șir 39, dobîndidă = dobîndită. — pg. 168, șir 21, vode = vede. — pg. 168, șir 34, romîneassă = romînească — pg. 169, șir 11; 26, Predoslavie = Predoslovie. — pg. 169, șir 30, Traĭn = Traĭan. — pg. 169, șir 37, direptarea = direptatea. — pg. 169, șir 45, ceea ni = ceea ce ni. — pg. 170, șir 21, armeĭ = urmeĭ. — pg. 170, șir 27, luluĭ = rĭuluĭ. — pg. 170, șir 30, risiput = risipit". — pg. 170, șir 38, ci ci = ci ca. — pg. 171, șir 7, Romîniror = Romînilor. — pg. 172, șir 3, fĕțată = fĕtată. — pg. 173, nota 2, Isoriea = Istoriea. — pg. 174, șir 22, vasile Vodă = Vasilie vodă. — pg. 174, șir 26, 1640 = 1630. — pg. 174, șir 35, varicitatea = veracitatea. — pg. 175, șir 13, Codocelor = Codicelor. — pg. 175, șir 34, lnĭ = luĭ. — pg. 175, șir 43, Ruseț = Ruset. — pg 176, șir 6, scis = scris. — pg. 176, șir 9, Dascălatul = Dascălul. — pg. 176. șir 30, că = ca. — pg. 177, șir 35, atribbită = atribuită. — pg. 179, șir 43, provoeaŭ = provocaŭ. — pg. 182, șir 1, achilor = ochilor. — pg. 182, șir 9, Castin = Costin. — pg. 182, șir 30, Meron = Miron. — pg. 183, șir 7, 1516 = 1716. — pg. 184, șir 46, ca = cu. — pg. 185, șir 2, anome = anonime. — pg. 185, șir 4, comunele = conumele. — pg. 185, șir 45, canonică = cronică. — pg. 190, șir 23, șîngur = sîngur. — pg. 190, șir 25, facute = făcute. — pg. 193, șir 38, vîrîțe = vîrîte. — pg. 194, șir 34, ale = de. — pg. 197, șir 38, decă = dacă. — pg. 197, șir 49, Hronogie = Hronologie. — pg. 198, șir 16, achĭeĭă = închĭeĭe. — pg. 198, șir 20, scriem = seriem. — pg 198. șir 21, cronologie = cronologic. — pg. 199, șir 18, deoseḑire = deosĕbire. — pg. 200, șir 12, numaĭ = nu numaĭ. — pg. 203, șir 45, turbarase = turburase. — pg. 208, șir 8, Cantecu = Cantacu. — pg. 214 col. I., șir 46, Toiță = Troiță. — pg. 216, șir 3, localităț,ul = localității. — pg. 216, șir 18, numîtă = numită. — pg. 216, șir 32, Isroriea = Istoriea. — pg. 216, șir 33, cris = scris. — pg. 228, șir 24, maĭ maĭ = maĭ. — pg. 228, șir 41, deŭ = den. — pg. 228, șir 42, an = aŭ. — pg. 230, șir 13, la la = la — pg. 230, șir 35, desĭ = deși. — pg. 231, șir 21, artoruluĭ = autoruluĭ. — pg. 232, șir 3, Seara = Scara. — pg. 236, șir 31, totĭ = toți. — pg. 241, șir 7, de = den. — pg. 244, șir 34, ceruditul = eruditul. — pg. 247, șir 22, compare Buburăzăĭ = comparare Buburuzăĭ. — pg. 248, șir 23, Bancovicĭŭ = Brancovicĭŭ. — pg. 256, șir 2, de a o = de a'l. — pg. 257, șir 30, ocasinea = ocasiunea. — pg. 259, șir 40, acestă = această. — pg. 264, șir 3, societățiĭ = soțietățiĭ. — pg. 265, șir 33, 16 4 = 1654. — pg. 268, șir 3, ierartică = ieratică. — pg. 274, șir 5, Cîntecal = Cîntecul; — pg. 279, șir 50, părțile = porțile. — pg. 280, șir 5, se = să. — pg. 280, șir 44, căpităniĭ = căpitaniĭ. — pg. 283, șir 5, Sinagrit = Sinagrid. — pg. 286, șir 27, binecunoscutat = binecunoscutul. — pg. 288, șir 12, curoscut = cunoscut. — pg. 292, șir 29, al compus = a compus. — pg. 296, șir 28, repretîntat = represîntat. — pg. 304, șir 19, Ștafan = Ștefan. — pg. 308, șir 22, neomenasă = neomenoasă. — pg. 311, șir 8, oamoară = omoară. — pg. 312, șir 3, că acuma = acuma că

BIBLIOTECA CENTRALĂ ACADEMICĂ
VERIFICAT 2007
BIBLIOTECA CENTRALĂ BUCUREȘTI
VERIFICAT